A KRIMINÁLPOLITIKA
ÉS A TÁRSADALMI BŰNMEGELŐZÉS
KÉZIKÖNYVE –
2009

I.

Borbíró Andrea – Kerezsi Klára (szerk.)

ISBN: 978-963-88445-0-7 Ö
ISBN: 978-963-88445-1-4

Nyomdai munkák:
FRESH ART DESIGN KFT

A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve - 2009

Előszó

2008 áprilisában megkezdődött az Európai Unió és az Európai Szociális Alap (ESF) társfinanszírozásában a „Társadalmi kohéziót erősítő bűnmegelőzési és reintegrációs programok módszertani megalapozása" című, az Új Magyarország Fejlesztési Terv Társadalmi Megújulás Operatív Programban megvalósuló kiemelt projekt (TÁMOP 5.6.2.) előkészítő szakaszának megvalósítása. A kiemelt projekt elvi alapja az a kétnyomtávú kriminálpolitika, amely eltérő eszközrendszert kíván létrehozni a társadalomra kiemelkedő veszélyt jelentő súlyos, és a kisebb súlyú bűncselekményekben megnyilvánuló hagyományos bűnözéssel szemben. A büntető igazságszolgáltatási rendszer hatékony működéséhez emellett elengedhetetlen, hogy a társadalompolitika részeként működő bűnmegelőzésben az érintett szervezetek hálózatként tudjanak működni, hiszen így várható el az, hogy a szükséges beavatkozások a legkorábban, és a probléma kezelése szempontjából a megfelelő intézmény által valósuljanak meg. Ehhez jól felépített jelzőrendszerek kialakítására, hálózattá fejlesztésére van szükség.

A kiemelt projekt első szakasza az ország három nagy bűnkibocsátó régiójában, az Észak-magyarországi, az Észak-alföldi és a Dél-dunántúli régiókban valósul meg, s a következő három kiemelt témával foglalkozik: az erkölcsi veszélyzónában élő gyermek- és fiatalkorúak, áldozatvédelem és –segítés, illetve a bűnelkövetők reintegrációja. A projekt célcsoportjai az e témák hatókörében dolgozó szakemberek és klienseik, így különösen a gyermekvédelem, a közoktatás, az egészségügy, a büntető igazságszolgáltatás. Az állami szervek mellett az önkormányzati és a civil szervezetek képviselői is részt vesznek a projekt megvalósításában.

Kötetünk a kiemelt projekt keretében készült azzal a céllal, hogy elősegítse a projekt megvalósítását. A projekt egyik célkitűzése az, hogy a rokonterületeken dolgozó, a gyakorlati tapasztalatok szerint azonban mégis gyakran elszigetelten tevékenykedő szakemberek számára rendszerezze az elméleti és gyakorlati szakmai ismereteket, és megteremtse a bűnözéskontroll különböző szegmenseiben tevékenykedők között a szakmai együttműködést. Kötetünk írásai ezért nem csupán az adott szakterületen, hanem a bűnmegelőzés hálózatának valamely kapcsolódó területén dolgozó szakemberek, sőt, reményeink szerint a laikusok érdeklődésére is számot tarthatnak.

A három nagy pillért, a gyermek- és fiatalkori bűnözést, az áldozatvédelmet és a bűnelkövetők reintegrációját tárgyaló részeket egy általános kriminálpolitikai rész előzi meg, amelynek fogalmi rendszere megkönnyíti az egyes szakterületek specializált probléma-értelmezései és problémakezelési javaslatai közötti eligazodást. Különösen nagy szerepet szántunk a kötet egészében a bűnmegelőzési, illetve a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet bemutatásának, amelynek általános elméleti alapvetését ugyancsak az első, fogalmi rész tartalmazza.

A kötet tanulmányai, noha egységes szemléletet képviselnek, nagyon is eltérő eszközökkel élnek a kriminálpolitika jelenlegi kihívásainak megvilágításában. A tanulmányokat az adott szakterület avatott elméleti és gyakorlati szakemberei készítették el, s az olvasó egyaránt találkozhat a legújabb kutatási eredményeket felvonultató elméleti jellegű tanulmányokkal, jogi elemzésekkel és a mindennapi gyakorlati tapasztalatokat bemutató pragmatikus megközelítésű írásokkal, amelyek közvetlen bepillantást engednek az egyes szakterületeken tevékenykedők munkájába. Elmélet és gyakorlat, a legkülönbözőbb szakmák sajátos szempontjainak egyidejű jelenléte és egymásra reflektálása reményeink szerint megkönnyíti az olvasók számára azt, hogy napjaink hazai kriminálpolitikai törekvéseiről, fennálló hiányosságairól és fejlesztési lehetőségeiről hiteles és alapos képet alkothassanak.

A főszerkesztő

Budapest, 2009. március

Tartalom

I. RÉSZ ELMÉLETI ALAPOK: KRIMINÁLPOLITIKA, BŰNMEGELŐZÉS ÉS HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS
Szerk.: Borbíró Andrea 13

Bevezetés 15

1. Társadalmi kirekesztődés, bűnözés és kriminálpolitika **19**

1.1. A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, bűnözéskontroll (Gönczöl Katalin) 21

1.1.1. Devianciák számbavétele, deviancia-kontroll 21
1.1.2. A 21. század bűnözése Magyarországon: a piaci társadalom bűnözése 23
1.1.3. A devianciák, ezen belül a hagyományos bűnözés társadalmi reprodukciójának számba jöhető modelljei 25
1.1.3.1. Az egyenlőtlen esélyek modellje 25
1.1.3.2. A normaszegések reprodukciója a kontroll-modellben 27
1.1.3.3. A társadalmi kirekesztődés 28
1.1.4. A bűnözéskontroll, a kriminálpolitika 34
Források 35

1.2. Bűnözés, alkohol- és kábítószer-fogyasztás, öngyilkosság Magyarországon a rendszerváltás után (Papp Gábor) 37

1.2.1. Bűnözés 37
1.2.1.1. A bűnözés tárgyi oldala 38
1.2.1.2. A bűnözés alanyi oldala 43
1.2.1.3. Sértettek 45
1.2.2. Öngyilkosság 46
1.2.3. Alkoholizmus 50
1.2.3.1. Az alkoholfogyasztás hazai jellemzői 50
1.2.3.2. Az alkoholfogyasztás és a bűnözés összefüggései 54
1.2.4. Kábítószer-probléma 55
Források 58

1.3. Kriminálpolitika (Ligeti Katalin) 59

1.3.1. A kriminálpolitika fogalma 59
1.3.2. A jogállami kriminálpolitika alapelvei 63
1.3.2.1. Humanitás 64
1.3.2.2. Koherencia és racionalitás 65
1.3.3. A büntető igazságszolgáltatási rendszer és a kapcsolódó szervezetek 66
1.3.3.1. A magyar büntető igazságszolgáltatás jogi keretei, szervezetei és személyei 66

1.3.3.2. A büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó szervezetek és személyek hazánkban 68
1.3.4. A kriminálpolitika feladata....69
1.3.4.1. A bűnmegelőzés eszközrendszere....69
1.3.4.2. A büntetendő magatartások és a szankciórendszer meghatározása....70
1.3.4.3. A büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás kialakítása....73
1.3.4.4. A bűncselekmény által okozott hátrányok enyhítése 77
1.3.5. Kriminálpolitikai modellek....78
1.3.6. Nemzetközi és európai kriminálpolitika 79
1.3.6.1. Az ENSZ kriminálpolitikája 79
1.3.6.2. Az Európa Tanács kriminálpolitikája....80
1.3.6.3. Az Európai Unió kriminálpolitikája....81
Források 83

1.4. Társadalmi kirekesztődés és bűnözés. A rendszerváltozás utáni kriminálpolitikai megközelítések Magyarországon és a társadalmi kirekesztődés (Lévay Miklós)....87

1.4.1. A „társadalmi kirekesztődés" fogalmáról....87
1.4.2. Az Európai Unió a társadalmi kirekesztődés ellen 89
1.4.3. Társadalmi kirekesztődés és bűnözés összefüggései a kriminológiai szakirodalomban 91
1.4.4. Társadalmi kirekesztődés Magyarországon 94
1.4.5. Kriminálpolitika és társadalmi kirekesztődés Magyarországon 98
1.4.5.1. Kriminálpolitikai fordulópontok a rendszerváltás utáni Magyarországon....98
1.4.5.2. A Btk.-módosítások hatása a kriminálstatisztikai adatok tükrében....101
1.4.5.3. A rendszerváltás utáni kriminálpolitikai fordulatok befogadó és kirekesztő jellege 104
1.4.6. Zárógondolatok....104
Melléklet 105
Források 106

2. Társadalmi bűnmegelőzés Magyarországon 109

2.1. Bűnmegelőzés (Borbíró Andrea)....111

2.1.1. A bűnmegelőzési politika....111
2.1.2. A bűnmegelőzés rendszerezése....114
2.1.3. Prevenció a büntető igazságszolgáltatáson keresztül....117
2.1.3.1. Generális prevenció 118
2.1.3.2. Speciális prevenció 119
2.1.4. Az elkövetővé válás megelőzése: kockázatközpontú megelőzés....121
2.1.4.1. Longitudinális vizsgálatok: a bűnelkövetővé válás kockázati tényezői....121
2.1.4.2. A korai beavatkozás mint bűnmegelőzés 123
2.1.5. Közösségi bűnmegelőzés....125
2.1.5.1. Közösségi hipotézis 125

2.1.5.2. A „közösségi integrációra” építő bűnmegelőzési koncepciók 127
2.1.5.3. Rend és közösség: morális konzervativizmus.....129
2.1.6. A bűnalkalmak kontrollja és áldozat-központú stratégiák 132
Források 137

2.2. A magyar bűnmegelőzési stratégia előzményei
(Borbíró Andrea).....141

2.2.1. A társadalmi megelőzés gondolatának kibontakozása 141
2.2.2. A rendszerváltás utáni évek.....142
2.2.3. Bűnmegelőzés 1994 után 145
2.2.3.1. Az Országos Bűnmegelőzési Program és az OKBK.....145
2.2.3.2. Reformtörekvések 2002 után 147
Források 148

2.3. A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája (részletek) 151

2.4. A Stratégia tapasztalatai, a legjobb gyakorlatok és a végrehajtás értékelése
(Gyökös Melinda és Iványi Borbála).....173

2.4.1. A Stratégia létrejöttének szervezeti következményei, felelősség
a végrehajtásért 173
2.4.2. A Stratégia végrehajtása: cselekvési programok és pályázati programok ..174
2.4.3. A végrehajtás eredményei 177
2.4.3.1. Gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése, csökkentése 177
2.4.3.2. A városok (települések) biztonságának fokozása.....179
2.4.3.3. A családon belüli erőszak megelőzése 181
2.4.3.4. Az áldozattá válás megelőzése, az áldozatok segítése 182
2.4.3.5. A bűnismétlés megelőzése 183
Források 186

3. A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és módszerei 189

3.1. Helyreállító igazságszolgáltatás
(Bárd Petra).....191

3.1.1. A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciója.....191
3.1.1.1. A hagyományos büntető igazságszolgáltatás megkérdőjeleződése.....191
3.1.1.2. A kritika következményei: szemléleti változás 193
3.1.1.3. A helyreállító igazságszolgáltatás fogalom-meghatározása.....196
3.1.1.4. A hagyományos és helyreállító igazságszolgáltatás összehasonlítása .199
3.1.2. A helyreállító igazságszolgáltatás fajtái 202
3.1.3. Amikor nincs helye helyreállító igazságszolgáltatásnak.....205
3.1.4 A helyreállító igazságszolgáltatás jogalapja és helye a jogrendszerben 208
3.1.5. Nemzetközi követelményrendszer 209
3.1.5.1. ENSZ.....209
3.1.5.2. Európa Tanács 211
3.1.5.3. Európai Unió.....212
3.1.6. A helyreállító igazságszolgáltatás jövője 214
Források 216

3.2. Mediáció – a módszer alapjai
(Kertész Tibor és Wagner Jenő János) 223

3.2.1. Esetleírás – Az ideális család 223
3.2.2. Konfliktusok, konfliktuselemzés....225
3.2.2.1. A konfliktus dinamikája, eszkalációs fázisai 225
3.2.2.2. A konfliktusok típusai....226
3.2.3. Konfliktustípusok és mediációs technikák összefüggései –
a konfliktus feltérképezése 227
3.2.4. Konfliktuskezelési módok 228
3.2.4.1. Rendszerszintű lehetőségek 228
3.2.4.2. Egyéni szintű lehetőségek....229
3.2.5. Tárgyalási módok....230
3.2.6. A mediáció 231
3.2.6.1. A mediáció definíciója és jellemzői 231
3.2.6.2. A mediáció folyamata és a mediátor feladatai 232
3.2.6.3. Etikai megfontolások a mediációval kapcsolatban....236

II. RÉSZ GYERMEK- ÉS FIATALKORI BŰNÖZÉS
Szerk.: Kerezsi Klára....239

Bevezetés 241

4. A gyermek- és fiatalkori bűnözés általános kérdései 247

4.1. Helyzetkép Magyarországon és a világban: kiskorú elkövetők és áldozatok
(Csemáné Váradi Erika)....249

4.1.1. Fogalmi alapvetések....249
4.1.1.1. Életkori határok....249
4.1.1.2. Elkövető- és áldozatfogalmak....251
4.1.2. Kiskorú elkövetők – helyzetkép Magyarországon és a világban....252
4.1.2.1. A gyermek- és fiatalkori bűnözés nemzetközi tendenciái 252
4.1.2.2. Új jelenségek a kiskorúak bűnözése körében: iskolai zaklatás
(mobbing/bullying); iskolai erőszak; „happy slapping”, „snuff videó”
– és ami mögöttük van 254
4.1.2.3. Hazai kriminálstatisztikai adatok....257
4.1.2.4. Látens bűnözés és prekriminális cselekmények 258
4.1.3. Kiskorú áldozatok – helyzetkép Magyarországon és a világban....259
4.1.3.1. A kiskorú áldozatok a nagyvilágban – gyermekek gyermeki
jogok nélkül 259
4.1.3.2. A gyermekkel, fiatalkorúakkal szemben elkövetett tipikus
(bűn)cselekmények 261
4.1.3.3. A bűncselekmények kiskorú áldozataival kapcsolatos
kriminálstatisztikai adatok 263
4.1.3.4. A kiskorú áldozatok jellemzői....264
4.1.4. Az elkövetővé és az áldozattá válás összefüggései, a kiskorúak
bűnözésének okai 265
Források 267

4.2. Szegregáció, gyermekszegénység és esélyegyenlőség (Kerezsi Klára) ... 273

4.2.1. Gyermekszegénység Magyarországon ... 273
4.2.1.1. Abszolút szegénység ... 276
4.2.1.2. Relatív szegénység ... 276
4.2.1.3. A magyar gyermekszegénység elleni stratégia ... 277
4.2.2. Szegregáció és társadalmi kirekesztődés ... 278
4.2.3. Egyenlőtlen esélyek a devianciára ... 280
Források ... 282

4.3. A fiatalkorú elítéltek áldozati minőségének vizsgálata (Hollán Miklós és Ligeti Katalin) ... 285

4.3.1. Hipotézisek és módszertan ... 285
4.3.1.1. A kutatás hipotézisei ... 285
4.3.1.2. Módszertan ... 286
4.3.2. A vizsgált populáció szocio-demográfiai jellemzői ... 287
4.3.3. Az áldozatiság vizsgálata ... 291
4.3.3.1. A sértetti minőség ... 291
4.3.3.2. Az erőszakos cselekmények sértettjei ... 292
4.3.3.3. A többszörös viktimizáció szerepe ... 293
4.3.3.4. A támadó személye ... 294
4.3.3.5. A vizsgált cselekmények észlelése ... 294
4.3.4. Az elkövetett bűncselekmények ... 295
4.3.4.1. Alapadatok ... 295
4.3.4.2. A sértetti minőség hatása az erőszakos cselekmények elkövetésére ... 296
Források ... 297

4.4. Gyermekjogok és beavatkozás (Fogarassy Edit) ... 299

4.4.1. Gyermekjogok a nemzetközi egyezményekben ... 299
4.4.2. Gyermekjogok a magyar jogban ... 301
4.4.3. A gyermek jogai és a gyermekvédelmi beavatkozás ... 302
4.4.4. A bűnelkövető gyermek jogainak védelme a büntetőjogi beavatkozás során ... 305
Források ... 307

5. Korai probléma-felismerés ... 309

5.1. Támogató és gyengítő faktorok a kriminális érintettség kialakulásában (Solt Ágnes) ... 313

5.1.1. Társadalom – család – egyén: a társadalmi norma és az együttélés szabályai ... 313
5.1.2. Peremen billegő fiatalok ... 315
5.1.2.1. Elsődleges szocializációs közeg ... 316
5.1.2.2. A másodlagos szocializációs közeg ... 321
5.1.2.3. Tipikus életutak ... 322
5.1.2.4. Énkép, mentalitás ... 326

Források 327

5.2. Gyermekbántalmazás, veszélyeztetett gyermekek
(Gyurkó Szilvia)....329

5.2.1. A gyermek szükségletei – veszélyeztető helyzetek....329
5.2.1.1. Veszélyeztetés – veszélyeztetettség 330
5.2.1.2. A veszélyeztetettség értékelése a gyakorlatban....332
5.2.2. Gyermekbántalmazás....334
5.2.2.1. Nemzetközi és magyar szabályozás....334
5.2.2.2. A gyermekbántalmazás és a családon belüli erőszak viszonya....337
5.2.2.3. A gyermekbántalmazás kriminológiája....337
Források 343

5.3. Intézményi erőszak és rendszerabúzus
(Herczog Mária)....347

5.3.1. Az intézményi bántalmazás meghatározása....347
5.3.2. A rendszerbántalmazás fogalma....348
5.3.2.1. A gyermekek jogai és a rendszerabúzus....349
5.3.2.2. Az intézményi erőszakkal veszélyeztetettek fő rizikófaktorai....351
5.3.3. Az intézmények „zárt ajtói” mögött....354
Források 357

5.4. A fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás megjelenése, előfordulása
(Rácz József)....361

5.4.1. A problémaviselkedés-koncepciótól a szociális fejlődési modellig....361
5.4.2. A tüneti kép: a kipróbálástól a problémás szerhasználatig....362
5.4.2.1. A droghatás kialakulása....363
5.4.2.2. A droghasználat tünetei 364
5.4.2.3. Hogyan ismerhető fel a szerhasználat? 365
5.4.3. A pszichoaktív anyagok csoportosítása....366
5.4.4. Az egyes szerek hatásai....367
5.4.4.1. Opiátok....367
5.4.4.2. Depresszánsok (altatók, nyugtatók, szorongáscsillapítók és alkohol) .369
5.4.4.3. Pszichostimulánsok, élénkítő, izgató szerek 370
5.4.4.4. Ecstasy 372
5.4.4.5. Hallucinogének 373
5.4.4.6. Diszkódrogok....375
5.4.5. Serdülőkori vagy fiatalkori alkoholhasználat....375
5.4.6. A fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás kockázati tényezői....375
5.4.6.1. A társadalmi-kulturális környezet szerepe 375
5.4.6.2. A személyiség szerepe....376
5.4.6.3. A család szerepe 377
5.4.6.4. A kortárs környezet szerepe 378
Források 379

5.5. Az erkölcsi veszélyzónában élő gyermek- és fiatalkorúak pszichopedagógiai ellátása
(Takács István) 383

5.5.1. Magatartás – viselkedés 383
5.5.2. A viselkedészavar értelmezése 384
5.5.3. A viselkedési zavarra utaló tünetek, jellemző megnyilvánulások felismerése 387
5.5.3.1. Szorongás, depresszió, öngyilkosság 388
5.5.3.2. Az agresszió 389
5.5.4. A viselkedési problémák diagnosztizálása 389
5.5.5. Prevenció. Terápiák, gyógyító, edukatív eljárások 390
Források 392

6. Kezelőrendszer, beavatkozási területek 395

6.1. Gyermekvédelem és bűnmegelőzés (Szöllősi Gábor) 397

6.1.1. Bűnmegelőzési politika és gyermekvédelmi politika 397
6.1.1.1. A bűnmegelőzési politika és annak gyermekvédelmi elemei 397
6.1.1.2. A gyermekvédelmi politika és annak bűnmegelőzés-politikai összefüggései 398
6.1.1.3. A bűnmegelőzésre tartozó probléma meghatározása 400
6.1.1.4. A gyermekvédelemre tartozó probléma meghatározása 401
6.1.2. A gyermekek bűnelkövetővé válásának folyamatai, kockázati és reziliencia-tényezői 403
6.1.2.1. Kockázati és reziliencia-tényezők 403
6.1.2.2. A bűnelkövetővé válás fejlődési folyamata 404
6.1.3. A gyermekvédelem részterületei és azok bűnmegelőzési funkciói 406
6.1.3.1. A gyermekvédelmi rendszer 406
6.1.3.2. Bűnmegelőzés a gyermekvédelemben gondozott gyermekek körében 406
6.1.4. A gyermekvédelem bűnmegelőzési feladatának megjelenése a gyakorlatban 408
6.1.4.1. Explicit bűnmegelőzési funkció 409
6.1.4.2. Látens bűnmegelőzési funkció 409
6.1.4.3. A gyermekvédelmi bűnmegelőzés jellegzetes színterei, eszközei 409
Források 412

6.2. Konfliktusfeloldás és bűnmegelőzés az iskolában (Ligeti György) 415

6.2.1. Rövid módszertani bevezető 415
6.2.2. A közeg, amelyben történnek a dolgok 416
6.2.2.1. Oktatás és nevelés 416
6.2.2.2. Társadalmi környezet 416
6.2.3. A konfliktusok 419
6.2.3.1. Lopás 419
6.2.3.2. Szecskák 420
6.2.3.3. Mobiltelefon 421
6.2.3.4. Tanárverés és a média szerepe 421
6.2.4. Az iskola mint munkahely és annak szervezeti kultúrája 422

6.2.4.1. Kommunikáció 423
6.2.4.2. 80/20 – hol dől el a pedagógiai munka 424
6.2.4.3. Stratégia 425
Források 426

6.3. Kortárssegítés
(Both Emőke) 429

6.3.1. Az önkéntes munka 429
6.3.2. A kortárssegítés 430
6.3.2.1. A kortárssegítés hazai történetének áttekintése 430
6.3.2.2. A kortárssegítés elhatárolása az önkéntes munkától 432
6.3.2.3. A kortárssegítés típusai 435
6.3.2.4. A kortárssegítés lehetőségei a bűnmegelőzésben 436
6.3.2.5. A kortárssegítés előnyei 438
6.3.3. Összefoglalás 439
Források 439

6.4. A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása; a helyreállító szemlélet perspektívái
(Dénes Veronika és Vaskuti András) 443

6.4.1. A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása 443
6.4.1.1. Életkori keretek 443
6.4.1.2. Az igazságszolgáltatás szereplői 443
6.4.1.3. A bűncselekmény elkövetésétől az ítélethozatalig tartó folyamat 444
6.4.1.4. Elterelési lehetőségek a jelenleg hatályos törvényben 446
6.4.2. Resztoratív elemek a fiatalkorúak büntető jogalkalmazásában 447
6.4.2.1. Szófejtő bevezető 447
6.4.2.2. Fiatalkorúak által elkövetett, leggyakrabban előforduló bűncselekményfajták 449
6.4.2.3. A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás jellemzői 450
6.4.2.4. A közvetítői eljárás és eddigi tapasztalatai 454
6.4.2.5. A Btk. szankciórendszere 456
Források 462

I. RÉSZ

ELMÉLETI ALAPOK: KRIMINÁLPOLITIKA, BŰNMEGELŐZÉS ÉS HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

Bevezetés

A 20. század vége színes korszak a kriminálpolitika történetében. A palettán a bűnözés hatékony kezelésére vonatkozó elképzelések rendkívül széles skálája található meg, a represszív törekvésektől kezdve a kockázatelemzés módszereire épülő bűnmegelőzési és reintegrációs megoldásokon át a sértetti igényeket messzemenően figyelembe vevő helyreállító technikákig. Bármennyire is különböznek kriminálpolitikájukban az egyes európai országok, bizonyos elemekben úgy tűnik, egyfajta konszenzus van kialakulóban az elmúlt évtizedekben. Az egyik ilyen átfogó törekvés az ún. kettős nyomtávú kriminálpolitika érvényesítése, amely eltérő eszközkészletet javasol a kisebb súlyú és a súlyos bűncselekmények kezelésére: míg az utóbbi esetben fenntartandónak tartja a biztonsági szempontokat érvényesítő szabadságvesztés büntetéseket, az előbbiekre a legkülönfélébb, a szabadságvesztéstől vagy akár az egész büntetőeljárástól elterelő eszközöket javasol. Hasonlóan közös elem annak felismerése, hogy a büntető igazságszolgáltatás meglehetősen korlátozott lehetőségekkel bír a kriminalitási probléma megoldásában, és amennyiben a társadalmak hatékonyabb problémakezelést szeretnének elérni, szükségessé válik a kriminálpolitika hagyományosan büntetésközpontú értelmezésének újragondolása. Mindezek a felismerések a kriminálpolitika nagyfokú differenciálódásának irányába mutatnak, mind a már megtörtént bűncselekményekre adott reakciók, mind pedig a tágabb értelemben vett bűnözéskontroll terén. Magyarország a jelenleg is zajló kriminálpolitikai reformmal igyekszik az Európában zajló folyamatokhoz felzárkózni, s kötetünk I. része e törekvések néhány lényeges összefüggésének bemutatására vállalkozik.

A *kriminalitási helyzetet*, amelyre a magyar kriminálpolitikának reagálnia kell, *Gönczöl Katalin* és *Papp Gábor* írásai tárják fel (1.1 és 1.2.). Bűnözési szempontból hazánk az európai országok középmezőnyében helyezkedik el, azonban a hiteles és hatékony kriminálpolitika nem függetlenítheti magát az egyéb társadalmi devianciák alakulásától és annak kezelési lehetőségeitől. Ahogy *Gönczöl Katalin* rámutat, a reprodukciós folyamatok szempontjából a különböző bűncselekmény-típusok gyakran közelebb állnak más deviáns viselkedésformákhoz, mint egymáshoz. A szűkebb értelemben vett bűnözéskontroll, illetve az ön- és közveszélyes magatartások megelőzésére, kezelésére irányuló deviancia-kontroll tehát csak egymást támogatva lehet hatékony. Különösen fontos ezért az egyes devianciák egymás közötti „átjárhatóságának", a közös előfordulás mintázatainak felismerése és bemutatása, amire a kötet számos további – különösen a gyermek- és fiatalkori bűnözést érintő – írása törekszik.

A 20. század végének rendkívül színes kriminálpolitikai palettája, az egymás mellett élő, de egymástól gyakran szögesen eltérő bűnözéskontroll-elképzelések nagy száma szükségessé teszi a *kriminálpolitika* fogalmának és összetevőinek, illetve a kriminológiával való kapcsolatának pontos tisztázását. Ezt a fogalmi alapvetést *Ligeti Katalin* tanulmánya végzi el (1.3.), és az ebben bemutatott szemléletmód irányadó a kötet további fejezetei számára is. Kötetünk ugyanis a kriminálpolitika tágabb fogalmát használja, azaz túllépve a büntetőpolitika és a büntető igazságszolgáltatás területén, a kriminálpolitika alá sorolja a bűnüldözési, a bűnmegelőzési és az áldozati politikát is. Ez egyben azt is jelenti, hogy e részterületekre is érvényes a

kriminálpolitika egészének értéktöltete és alapelvek általi meghatározottsága: az alkotmányos elvárásokkal szembeni kötöttség, a szükségesség és arányosság követelménye, a humanitás, a racionalitás és a koherencia elvárásai valamennyi, a kötetben érintett problémakörre és beavatkozási javaslatra irányadóak.

A magyarországi kriminálpolitika történetét, fejleményeit és értékelését *Lévay Miklós* mutatja be egy sajátosan 20. század végi társadalompolitikai kategória, a *társadalmi kirekesztettség* elleni küzdelem nézőpontjából (1.4.). Következtetése szerint a hazai kriminálpolitika rendszerváltás utáni történetében mind a kirekesztő, mind pedig a befogadó törekvésekre volt példa, közös sajátossága azonban valamennyi korábbi reformnak az erős büntetőpolitika-központúság, azaz a kriminalitási probléma döntően büntetőjogi eszközökkel történő kezelése. Ennek veszélyei a nemzetközi tapasztalatok alapján is jól ismertek. Még kevésbé represszív büntetőpolitika esetén is ugyanis „a befogadó jelleg érvényesülésének akkor van nagyobb esélye, ha a kriminálpolitika valamennyi említett alrendszere működik", hazánkban azonban ez – egészen a legutóbbi évekig – nem valósult meg, s a kriminálpolitika büntetőpolitikára való leszűkítése maradt uralkodó.

Magyarországon a büntetőpolitikán túlmutató, a valamennyi alrendszer összehangolt működésére építő kriminálpolitikai törekvések csak a 2003-ban kezdődő kriminálpolitikai reformmal jelentek meg. Ennek egyik legfontosabb állomása az államilag koordinált és támogatott, a helyi intézményesülést bátorító *bűnmegelőzési politika* megjelenése volt. A bűnmegelőzés felértékelődése a hazai kriminálpolitikában nemcsak egy új szemléletmód meghonosítása miatt volt meghatározó, hanem azért is, mert a 115/2003. (X.28.) OGY határozattal elfogadott *Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája* a kriminálpolitikai reform számos további elemét – a Pártfogó Felügyelői Szolgálat reformjának folytatását, az áldozatsegítés állami rendszerének kiépítését, a mediáció bevezetését – is előirányozta. A bűnmegelőzési politika általában, és a bűnmegelőzési stratégia különösen – már csak a kötet jellege és célja miatt is – állandó hivatkozási pontként szolgálnak e kötet tanulmányaiban, amelyet probléma-specifikus jelleggel dolgoznak fel a gyermek- és fiatalkori bűnözéssel, az áldozatvédelemmel és a reintegrációval foglalkozó szerzők. Ebben az általános részben ezért elsősorban egy átfogó bűnmegelőzési ismeretanyag közvetítésére törekedtünk, egy olyan fogalmi keret kialakítására, amelynek segítségével az egyes speciális beavatkozási területek és eszközök kapcsolódási pontjai könnyebben azonosíthatóvá válnak. A bűnmegelőzési elméleteket, az egyes megközelítések különbözőségeit, előnyeit és veszélyeit *Borbíró Andrea* írása tárgyalja (2.1.), hangsúlyozva azt a nemzetközi és a hazai gyakorlatban is elfogadott álláspontot, hogy az egyes megközelítések aránytalan túlhangsúlyozása a bűnözéskontroll egyéb elemeinek rovására veszélyes eredményekkel is járhat. A bűnmegelőzés hazai történetének rövid bemutatását (2.2.) követően részleteket közlünk a bűnmegelőzési stratégiából (2.3.), amelynek végrehajtási tapasztalatairól és az egyes prioritások mentén kialakult legjobb gyakorlatokról *Gyökös Melinda* és *Iványi Borbála* számolnak be (2.4.). Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a Stratégia immár öt éves története lehetőséget nyújt arra, hogy mérleget vonjunk a megvalósult és elmaradt célkitűzésekről, illetve arról, hogy annak a koncepciónak, amelyet a Stratégia a bűnözési probléma értelmezéséről és kezelési lehetőségeiről kifejez, mely pontjai érvényesek 2008-ban is. A kötet későbbi írásai többek között éppen ezt az értékelést végzik el.

A bűnmegelőzés mellett a *helyreállító igazságszolgáltatás* jelenti azt a másik sajátos szemléletmódot és fogalmi keretet, amelyet a kötet gyermek- és fiatalkori bűnözéssel, áldozatvédelemmel, illetve a bűnelkövetők reintegrációjával foglalkozó írásai közvetítenek. Különös jelentőségét az adja, hogy noha a helyreállító szemlélet megjelenése hazánkban közvetlenül érintette a büntetőpolitikai célkitűzéseket és eszköztárat, a resztoratív eszközök alkalmazása távolról sem korlátozódik a büntető igazságszolgáltatás területére. A helyreállító szemlélet és a hozzá kapcsolódó konfliktus-megoldási technikák hasznosíthatósága a kriminálpolitika valamennyi alrendszerében és a bűnözéskontroll csaknem minden kapcsolódó területén jól nyomon követhető: helye lehet az iskolai, családi és munkahelyi konfliktusok kezelésében csakúgy, mint a sértetti igények kielégítésében vagy a büntetés-végrehajtás menetében. A helyreállító szemlélet ily módon nem csupán a büntető-, hanem a bűnmegelőzési és az áldozati politikához is szervesen kapcsolódik. A kötet több írása foglalkozik a resztoratív elemek érvényesíthetőségével egyes speciális szakterületeken, míg ebben a részben a helyreállító szemlélet történetét, lényegi elemeit, alkalmazásának előnyeit és veszélyeit mutatjuk be. *Bárd Petra* (3.1.) történeti és nemzetközi kontextusban elemzi a helyreállító szemlélet mibenlétét, és a hagyományos büntetésközpontú, az érdek- és jogsérelmet teljesen kisajátító kriminálpolitika megváltoztatásának igényeit. Az alternatív konfliktusrendezési technikák alkalmazására bátorít – immár erősen gyakorlati szempontból – *Kertész Tibor* és *Wagner Jenő* tanulmánya (3.2.) is, amely egy családi konfliktusra építő esettanulmányon keresztül egyrészt a konfliktus és konfliktusrendezés dinamikáját vázolja fel, másrészt a módszer konkrét lépéseinek és a benne rejlő lehetőségek bemutatásával a mediáció széleskörűbb gyakorlati alkalmazására inspirálhatja a legkülönbözőbb területen dolgozó szakembereket.

1. Társadalmi kirekesztődés, bűnözés és kriminálpolitika

1.1. A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, bűnözéskontroll
Gönczöl Katalin

1.1.1. Devianciák számbavétele, deviancia-kontroll
1.1.2. A 21. század bűnözése Magyarországon: a piaci társadalom bűnözése
1.1.3. A devianciák, ezen belül a hagyományos bűnözés társadalmi reprodukciójának számba jöhető modelljei
1.1.3.1. Az egyenlőtlen esélyek modellje
1.1.3.2. A normaszegések reprodukciója a kontroll-modellben
1.1.3.3. A társadalmi kirekesztődés
1.1.4. A bűnözéskontroll, a kriminálpolitika
Források

1.2. Bűnözés, alkohol- és kábítószer-fogyasztás, öngyilkosság Magyarországon a rendszerváltás után
Papp Gábor

1.2.1. Bűnözés
1.2.1.1. A bűnözés tárgyi oldala
1.2.1.2. A bűnözés alanyi oldala
1.2.1.3. Sértettek
1.2.2. Öngyilkosság
1.2.3. Alkoholizmus
1.2.3.1. Az alkoholfogyasztás hazai jellemzői
1.2.3.2. Az alkoholfogyasztás és a bűnözés összefüggései
1.2.4. Kábítószer-probléma
Források

1.3. Kriminálpolitika
Ligeti Katalin

1.3.1. A kriminálpolitika fogalma
1.3.2. A jogállami kriminálpolitika alapelvei
1.3.2.1. Humanitás
1.3.2.2. Koherencia és racionalitás
1.3.3. A büntető igazságszolgáltatási rendszer és a kapcsolódó szervezetek
1.3.3.1. A magyar büntető igazságszolgáltatás jogi keretei, szervezetei és személyei
1.3.3.2. A büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó szervezetek és személyek hazánkban
1.3.4. A kriminálpolitika feladata
1.3.4.1. A bűnmegelőzés eszközrendszere
1.3.4.2. A büntetendő magatartások és a szankciórendszer meghatározása
1.3.4.3. A büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás kialakítása
1.3.4.4. A bűncselekmény által okozott hátrányok enyhítése
1.3.5. Kriminálpolitikai modellek
1.3.6. Nemzetközi és európai kriminálpolitika
1.3.6.1. Az ENSZ kriminálpolitikája
1.3.6.2. Az Európa Tanács kriminálpolitikája
1.3.6.3. Az Európai Unió kriminálpolitikája
Források

1.4. Társadalmi kirekesztődés és bűnözés. A rendszerváltozás utáni kriminálpolitikai megközelítések Magyarországon és atársadalmi kirekesztődés
Lévay Miklós

1.4.1. A „társadalmi kirekesztődés” fogalmáról
1.4.2. Az Európai Unió a társadalmi kirekesztődés ellen
1.4.3. Társadalmi kirekesztődés és bűnözés összefüggései a kriminológiai szakirodalomban
1.4.4. Társadalmi kirekesztődés Magyarországon
1.4.5. Kriminálpolitika és társadalmi kirekesztődés Magyarországon
1.4.5.1. Kriminálpolitikai fordulópontok a rendszerváltás utáni Magyarországon
1.4.5.2. A Btk.-módosítások hatása a kriminálstatisztikai adatok tükrében
1.4.5.3. A rendszerváltás utáni kriminálpolitikai fordulatok befogadó, illetve kirekesztő jellege
1.4.6. Záró gondolatok
1.4.7. Melléklet: A társadalmi kirekesztődés közös indikátorai az Európai Unióban
Források

1.1. A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, bűnözéskontroll

Gönczöl Katalin

1.1.1. Devianciák számbavétele, deviancia-kontroll

A kriminológia a bűnözést történetileg változó, komplex társadalmi-jogi jelenségnek tekinti. Olyannak, amelyen belül egyaránt vizsgálnia kell a meghatározott területen és időszakban végrehajtott bűncselekményeket, valamint azok elkövetőit és sértettjeit. A kriminológiai kutatások felszínre hozzák *a bűnözés más társadalmi jelenségekkel való kapcsolatát,* a bűnözést keletkeztető, tápláló és fékező folyamatokat, továbbá azokat a tényezőket, amelyek meghatározzák a bűnözés szerkezetét, dinamikáját és tendenciáját.

A bűncselekmény fogalma szociológiai értelemben igen sokrétű, hiszen erőszakos, vagyon elleni, közlekedési, politikai vagy gazdasági bűntetteket egyaránt felölel. Ezekben gyakran csak annyi közös vonás fedezhető fel, hogy megvalósításukat az adott társadalom az adott viszonyok között büntetőjogi tilalom alá helyezi, és az elkövetőkkel szemben büntetőjogi szankciókat alkalmaz. *A társadalmi okok és a reprodukciós folyamatok szempontjából a bűnözés különböző előfordulási formái némelykor közelebb állnak más deviáns viselkedésekhez, mint egymáshoz.* Az erőszakos bűncselekmények, az alkoholizmus és az öngyilkosság társadalmi felhajtóerői például inkább emlékeztetnek egymásra, mint a fehérgalléros bűnözésre. Egyes deviáns viselkedési formák közös társadalmi gyökereinek felismerése a hazai kutatásokban a nyolcvanas évek elejére tehető (Társadalmi beilleszkedési zavarok 1984; ld. 2.2. fejezet).

A deviáns viselkedési formák számbavétele nem egyszerű feladat, hiszen pusztán a regisztrált adatok alapján nehéz egy társadalom morális állapotára következtetni. Előfordulhat ugyanis, hogy a társadalomban, illetve az adott közösségben tartósan vagy átmenetileg nagyfokú *tolerancia* alakul ki bizonyos normasértő ön- vagy közveszélyes magatartásokkal, jelenségekkel szemben. Ilyen helyzetekben az emberek tolerálják például az alkoholista életvezetést és az ezzel összefüggésben kialakuló családon belüli erőszakot. Nem stigmatizálják az öngyilkosok családtagjait, a kábítószerfüggők életmódját. Az, hogy egy társadalom milyen negatív magatartásokra reagál, mikor érzi szükségesnek az intézményes reakciót, továbbá hogy mikor, milyen eszközökkel kívánja végrehajtani a *„szakszerű”* (egészségügyi, szociális) vagy a *büntető* jellegű beavatkozást, sok tényező együtthatásának függvénye. A reagálás az előbb már említett társadalmi toleranciaképességtől, a demokratikus és kulturális hagyományoktól, a szaktudományok fejlettségétől függ és attól, hogy az általuk kínált „készletből” milyen fajta eszközöket választ ki a kormányzat. Természetesen az sem mellékes tényező, hogy a társadalom mekkora anyagi áldozatot képes és hajlandó vállalni. Elsorvasztja-e vagy inkább korszerűsíti az alkoholbetegek pszichiátriai kezelését? Az sem közömbös, hogy az egészségügyi ellátó és gondozó rendszer a betegség milyen stádiumában fogadja be a szenvedélybetegeket, milyen

eredménnyel, hatékonysággal képes kezelni a negatív jelenségeket, úrrá tud-e lenni a krízishelyzeteken. Figyelembe kell azt is venni, hogy a devianciák újratermelődéséhez mennyiben járulnak hozzá maguk az intézmények (például a szakszerűtlen zártintézeti kezelésekkel vagy a börtönártalmakkal).

A számbavételnél nyomon kell követni *egy-egy deviáns jelenség sajátszerű reprodukcióját,* valamint a különböző deviáns jelenségek *egymást erősítő vagy gyengítő hatását* is. Magyarországon például a 100 ezer lakosra jutó öngyilkosságok száma közel egy évszázadon keresztül, egészen az 1980-as évek közepéig folyamatosan növekedett, majd 1986 és 1993 között 45,3-ról 35,9-re csökkent. Átmeneti kedvezőtlen változás után 2000-ben már fele annyi öngyilkosságot – százezer lakosra 29-et – regisztráltak, mint a nyolcvanas évek közepén (Bukodi *et al.* 2004). Ezt a szakemberek nem a pozitív hatású társadalmi folyamatokkal hozzák közvetlen összefüggésbe, hanem a korszerű antidepresszáns gyógyszerek intenzívebb hazai alkalmazásának tulajdonítják. A nyilvántartott öngyilkosságok áldozatainak száma a vallásos szemlélet társadalmi terjedésével is csökkenhet. Mivel egyes egyházak elítélik az öngyilkosságot, és ez stigmatizáló hatású a hozzátartozókra is, gyakran előfordul, hogy a család eltitkolja a halál valódi okát. Befolyásolja a statisztika alakulását az is, hogy a biztosítók öngyilkosság esetén nem fizetnek életbiztosítást.

Az öngyilkosságok egy része a társadalmi kapillaritás következtében *áttelődhet* a bűnözés területére is. Az esetek nagy részében ugyanis a két különböző típusú magatartás nem más, mint problémamegoldó erőszakos viselkedés. Az önpusztítás egyes helyzetekben romboló, másokat megsemmisítő erőszakként jelenhet meg, amit a bűnügyi statisztika tart nyilván. *Miközben tehát az egyik típusú deviancia csökkenhet, a másik emelkedhet, és egymást helyettesítő magatartási formává is válhat* (Hacker 1936). Ezt a hazai adatok is alátámasztani látszanak. Az öngyilkosságok előfordulásának csökkenésével párhuzamosan az említett időszakban az erőszakos bűnözés növekedése volt megfigyelhető (az 1980-as évek közepéhez képest 1993-ig 68-70 százalékkal, majd 2000-re 191 százalékkal, azóta jelentős változás nem történt).

A deviáns jelenségek csak bonyolult társadalmi beágyazottságukban értelmezhetőek. A társadalmi reakciók meghatározó jelentőségűek, hiszen mindenkor megítélés kérdése az, hogy milyen viselkedést milyen körülmények között tolerálnak, tűrnek vagy éppen tiltanak. A társadalompolitika legátfogóbb szintjén mind a reprodukció, mind a beavatkozás – deviancia-kontroll – szempontjából csak azok az ön- vagy közveszélyes viselkedések relevánsak, amelyek az adott társadalmi viszonyok között *intézményes reakciókat* váltanak ki. *Az intézményes – túlnyomórészt beavatkozó – reakciók a szaktudományok lehetőségeinek megfelelően gyógyító, kezelő, nevelő és büntető jellegűek lehetnek.* Itt a különböző típusú beavatkozásokat alkalmazhatják együtt is. Az már inkább politikai és csak másodsorban szakpolitikai vagy szaktudományi kérdés, hogy a gyógyítás, a kezelés, a nevelés mennyiben szabályozott a jog eszközeivel, ezen belül mennyiben kényszer jelle-

gű. (A jog szabályozza a veszélyes állapotban lévő elmebetegek gyógyítását, a kábítószerfüggők kezelését vagy büntetését, az erkölcsi értelemben vett veszélyeztetett kiskorúak szociális és pedagógiai támogatását.) *A társadalompolitikában megvalósuló deviancia-kontroll tehát azon célzatos intézkedések és szakszerűen működtetett intézményes reakciók összessége, amelyek az ön- vagy közveszélyes jelenségek káros következményeinek csökkentésére, a társadalom önvédelmi képességének karbantartására, javítására hivatottak.* Az intézményesített deviancia-kontroll csak akkor hatékony, ha figyelemmel van a társadalmi együttélést a tradíciók és a kialakult szokások szerint befolyásoló kontrollmechanizmusokra, a természetes közösségek védelmi és önvédelmi mechanizmusaira; így különösen a fegyelmezés/jutalmazás hétköznapi kultúrájára, az alkoholizáló életmód, az öngyilkosság, a kisebb jelentőségű szabályszegések, „hétköznapi" erőszak, a kriminális tettek megítélésére.

Ezek után ebben a fejezetben a hagyományos bűnözéssel szorosan kapcsolatban álló, azt folyamatosan tápláló (reprodukáló) társadalmi jelenségekről lesz szó. Bemutatjuk az egymással kapcsolatban lévő devianciák, ezen belül a hagyományos bűnözés reprodukciós folyamatát, az erre vonatkozó elméleteket, modelleket, majd áttekintjük a bűnözéskontroll lényegét.

1.1.2. A 21. század bűnözése Magyarországon: a piaci társadalom bűnözése

A 21. század elején a magyar társadalom bűnözése már a *piaci társadalmak sajátosságaival* jellemezhető. A bűnözés az 1980-as évek végétől az ezredfordulóig jelentős mértékben növekedett és szerkezete is átalakult (1.2. fejezet). A társadalomkutatók ennek a közel egy évtizednek a bűnözését az értékválságokkal küszködő társadalom *anómiás* jelenségeként írták le. *Andorka Rudolf* szerint akkor az új körülményekhez való gyors alkalmazkodás kényszere okozta azt az erkölcsi értékzavart, amelynek következtében a deviáns viselkedési formák, közöttük a bűnözés ugrásszerűen megnőtt és átalakult (Andorka és Harcsa 1991). Az ezredforduló éveire azonban a társadalmi átalakulás sokkoló hatása már csökkent, a bűnözés emelkedése megállni, szerkezete stabilizálódni látszott. A trendek vizsgálata alapján arra lehet következtetni, hogy a magyar társadalom jelentősen megnövekedett és átalakult bűnözése többé-kevésbé hasonlít a fejlett nyugat-európai országok bűnözéséhez, rendelkezik annak sajátosságaival.

A 100 ezer lakosra jutó bűncselekmények gyakorisága szerint Magyarország 2002-ben Európa alsó középmezőnyében helyezkedik el. Az ismertté vált bűncselekmények száma az 1986-1990 közötti időszakhoz képest 1991-1995 között közel kétszeresére emelkedett. Az 1996-2000 közötti években észlelhető újabb növekedés után, 2001-2005 között megállapodni látszik. Magyarországon a következő évtizedben 430-440 ezer regisztrált bűncselekménnyel lehet számolni (ld. a 1.1./1. ábra). 2006-ban 425 941, 2007-ben 426 914 ismertté vált bűncselekményt tartottak nyilván.

1.1./1. ábra Az ismertté vált bűncselekmények száma ötéves periódusokban, 1986-2005

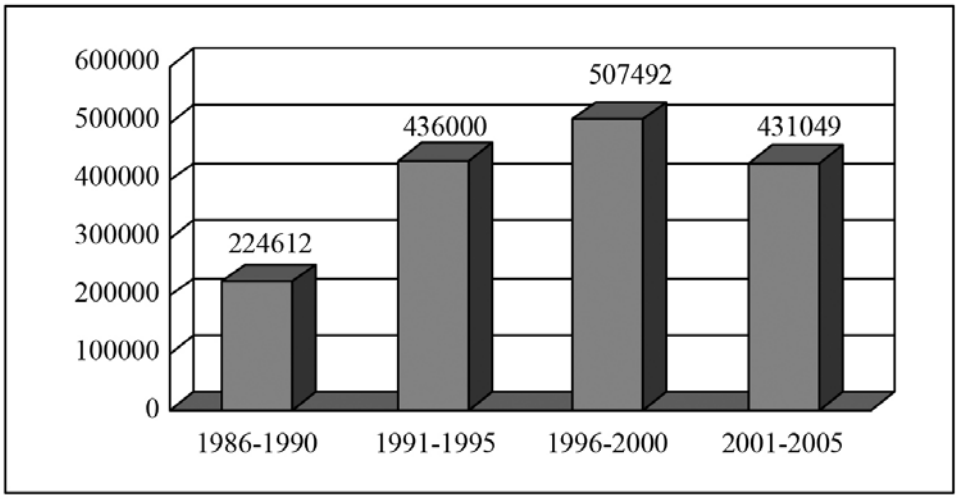

Forrás: Jelentés 2006: 61.

Az európai tendenciákhoz hasonlóan a hagyományos ***vagyon elleni bűncselekmények*** aránya 1996-2007 között közel 80 százalékról valamivel több mint 60 százalékra csökkent. A bűnözés szerkezetében tehát még mindig a hagyományos vagyon elleni bűncselekmények dominálnak. Ugyanebben az időszakban az *erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények* előfordulása folyamatosan nőtt, 2007-ben elérte a 7,5 százalékot. Nálunk is gyakoriak már a modern piaci társadalomra jellemző fehérgalléros bűnözési formák, az új típusú csalások és közokirat-hamisítások.

Az ismertté vált bűnelkövetők száma is stabilizálódni látszik. A 2010-et követő évtizedben százezer lakosra 1 200-1 400 ismertté vált bűnelkövetővel számolhatunk, ami évente 130-140 ezer ismertté vált elkövetőt jelenthet. Drámai emelkedést paradox módon csak a felderítési hatékonyság jelentős javulása okozhat. Az arányeltolódások már most jelzik, hogy az Unió országaihoz hasonlóan számítani kell a nők bűnözési aktivitásának növekedésére. A hazai bűnözés szerkezetében az Európai Unió régi tagországaihoz képest még nem meghatározó jelentőségű a kábítószeres bűnözés. A kiegyenlítődés folyamata várhatóan itt is végbemegy. Ez – a Nyugat-Európában az 1980-as években lezajlott folyamatokhoz hasonlóan – nálunk is a fiatal korosztályok bűnözési arányait fogja módosítani.

Az ezredfordulón 250 ezer körülire volt tehető azoknak a természetes személyeknek a száma, akiket a hatóságok bűncselekmény sértettjeiként tartanak nyilván (a 100 ezer lakosra jutó sértetti gyakoriság 2007-ben 2 331 volt). A rendszerváltó évekhez képest itt is konszolidáció és stabilizálódás következett be. Számítani kell azonban arra, hogy az uniós tendenciáknak megfelelően a fiatal korosztályban nálunk is gyakoribb lesz az egymás sérelmére elkövetett bűncselekmény.

Úgy tűnik, hogy az ország *bűnözési térképe* is hosszabb távra megrajzolható. A majdnem évszázados hagyományoknak megfelelően a kedvező gazdasági adottságokkal rendelkező régiókban az átlagosnál magasabb az ismertté vált bűncselekmények előfordulása. Az ország elmaradottabb térségeiben viszont az ismertté vált bűnelkövetők átlagosnál nagyobb koncentrálódása tapasztalható. A kedvezőtlen társadalmi-gazdasági adottságok következtében az ország keleti, észak-keleti régiói inkább *bűnkibocsátó területekké váltak*. Ezekben az országos átlagnál magasabb a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők és az erőszakos bűnelkövetés gyakorisága is.

A bűnözés azonban nálunk is elsősorban a városokhoz – leginkább a nagyvárosokhoz – kötődő jelenség. A magyar lakosság alig több mint egyharmada hagyományos városlakó. Ez a népesség olyan településszerkezetben él, amelyben az ismertté vált bűncselekmények több mint felét követik el.

A most ismertetett bűnözési mutatók a gazdasági, társadalmi, politikai adottságainknak megfelelő, teljesen konszolidáltnak még ugyan nem tekinthető, de már anómiával sem jellemezhető piaci társadalom „termékei". Ezért a reprodukciós folyamatot sem a gyors átmenet feszültségei jellemzik. Ha ez igaznak bizonyul, akkor a bűnözéskontrollban és ezen belül a bűnmegelőzésben sem kell válságkezelést alkalmazni, hanem át kell térni a stratégiai megfontolásokon alapuló, rugalmas cselekvési programokra. Ezek azonban csak koherens társadalmi szemléleten alapulhatnak.

1.1.3. A devianciák, ezen belül a hagyományos bűnözés társadalmi reprodukciójának számba jöhető modelljei

A nyugati jóléti társadalom válsága, illetve a szocialista rendszerek bukása után általában gyanakvással fogadják a társadalomtudományok átfogó társadalomelemzéseit. Mostanában a kialakult *pragmatizmus* a sikerekre, a kockázat- és hatékonyságelemzésre egyszerűsíti a társadalom vizsgálatát. A bűnözést – amely pedig meglehetősen összetett társadalmi jelenség – kiragadták a társadalmi és a büntetőjogi beágyazottságból, és egyre inkább biztonsági, közbiztonsági kockázatok, veszélyek halmazaként fogták fel. Eszerint alakították az intézményes reakciókat is. A közbiztonsági kockázatok megjelöléséhez persze szükségtelen a negatív következményű, káros jelenségek kiváltó okainak és társadalmi reprodukciós folyamatainak elemzése. Ez a szemlélet a válságok kezelésére koncentrál és célja a közvetlen veszély elhárítása. A folyamatos válságkezelésre berendezkedő társadalmaknak azonban nincs és nem is lehet jövőképe, talán jövője sem.

1.1.3.1. Az egyenlőtlen esélyek modellje

1. *Durkheim* munkássága (Durkheim 1933) alapján a *Merton* által a harmincas évek végén kidolgozott **„strain" (feszültség) elmélet** (Merton 1980) és annak továbbfejlesztett változatai differenciáltan mutatják be a deviáns viselkedési formák

társadalmi keletkezésének körülményeit, a devianciák előfordulását eredményező egyenlőtlen társadalmi esélyeket és az egyenlőtlenségekből származó devianciákat. Ezek az elméletek abból indulnak ki, hogy a polgári társadalmak a francia forradalom óta olyan politikai-kulturális értékrendszert teremtettek, amely az egyenlőségeszme alapján az egyéni érvényesülést tartja a „siker" szimbólumának. A társadalom szerkezete, adottságai vagy éppen a piac automatizmusai azonban szigorúan korlátozzák, némelykor teljesen meggátolják az e szimbólumokhoz való hozzáférést, a sikeres integrációt. Ez pedig a többség által elfogadott normákkal való szembeszegüléshez, azok tagadásához vagy éppen társadalmi elszigetelődéshez is vezet. Ezt a helyzetet *Merton* követői *a sikeres és a sikertelen társadalmi integráció modelljében* ábrázolták. Ebben a modellben az adott társadalom integrációs folyamatait (mobilitás, migráció) együtt ábrázolták az integrációt szolgáló intézményekkel (család, iskolarendszer, szociálpolitika, egészségpolitika, foglalkoztatás-politika). Azt mutatták be, hogy *az egyenlőtlen integrációs esélyek hogyan kapcsolódnak össze a normakövetés eltérő esélyeivel.* Ezek minden társadalmi formációban nyomon követhetőek és bemutathatóak *a generációk közötti, a szociális és az etnikai, valamint a kulturális ellentétek rendszerében.*

A mai nyugati civilizációban az esélyegyenlőtlenségből származó devianciák forrása inkább a relatív, mint az abszolút depriváció. A jobb módú, differenciáltabb társadalmakban általában nagyobb a társadalmi egyenlőtlenségből fakadó bűnözés, mint a homogénebb, szegényebb társadalmakban (Kerner 1993).

2. *Merton* elmélete alapján *Cloward, Cohen* és *Ohlin* kidolgozta a **szubkultúra** modelljét. Ennek a modellnek a középpontjában az uralkodótól jelentősen eltérő sikerszimbólumokat közvetítő, viszonylag koherens, közösségi kultúra áll. Az amerikai kriminológusok szerint akkor beszélhetünk deviáns, esetleg bűnöző szubkultúráról, ha egy adott közösséget az uralkodó normákkal való következetes szembehelyezkedés jellemez. Ez főleg azok körében alakul ki, akiknek az érvényesülési lehetősége korlátozott, lehetetlenné vagy kilátástalanná vált. A deviáns, a bűnöző szubkultúra keletkezésére különösen nagy esély van a hátrányos helyzetű kisebbségekhez tartozó fiatal korosztályban (Cohen 1955; Cloward and Ohlin 1960).

3. Az esélyegyenlőtlenségi szemléletet a **tanulási elmélet** (más néven a *differenciális asszociáció)* tana gazdagította. Ez az erkölcsi szocializációt már nem adottságként, hanem tanulási folyamatként fogja fel. Eszerint mindenki a szemtől-szembeni kapcsolatok rendszerében sajátítja el azt a morális értékrendszert, amelyet élete során a sokféle társadalmi cél elérése, de alapjában véve az érvényesülés érdekében követ. A meg nem engedett, jogellenes megoldást általában azok választják, akiknek környezetében a sikertelenek, az erkölcsi értékválságban élők az átlagosnál gyakrabban fordulnak elő. Nemcsak a negatív magatartási minta, hanem annak technikája is a szemtől-szembeni kapcsolatokban sajátítható el, így például a bűncselekmény elkövetési módja vagy az alkoholizmushoz vezető ivási

szokások. Az erkölcsi szocializációban azonban ritkán fordul elő az uralkodó normák érvényességének teljes tagadása. Gyakoribb az, hogy az eltérést az átlagosnál megengedhetőbbnek tartják, vagy bizonyos élethelyzetekben inkább ezekhez ragaszkodnak (Sutherland and Cressey 1947). A tanulási elméletek a társadalomhoz kötődő szálak minősége szempontjából is eligazítanak. Felhasználásukkal értelmezhetővé válik, hogy milyen típusú értékátörökítés dominált a szocializációban, mit közvetítettek a természetes kisközösségek (család, kortárscsoport, baráti kör), miért volt sikertelen vagy kevésbé sikeres az erre rendszeresített intézményeknek – például az iskolának – az uralkodó normákat közvetítő tevékenysége.

1.1.3.2. A normaszegések reprodukciója a kontroll-modellben

1. A tanulási és szocializációs elméletekben az 1950-es évektől az 1980-as évek elejéig sikeresen ötvöződtek a bűnözés társadalmi és individuális oksági elméletei (Reiss 1951). A szocializációt nyomon követő, több évtizeden át folyó **sorselemzés-kutatások** *(longitudinális analízisek)* felszínre hozták azokat az életutakban megjelenő sajátosságokat, amelyek gyakran eredményeznek deviáns magatartást, esetleg bűnöző pályafutást. *Farrington* és *West* például a veszélyeztető környezetből származó gyermekek társadalmi és erkölcsi integrációját követte nyomon 24 éven keresztül (Farrington *et al.* 1986). A kriminológusok megállapították, hogy a bűnelkövetés az antiszociális viselkedés egyik különleges megjelenési formája, amely azonban csak egy adott életszakaszban lehet döntő jelentőségű, és az életkor előrehaladtával lényegesen változhat. Az antiszociális gyerekeknek mintegy fele lesz antiszociális tinédzser, és az antiszociális tinédzserek közel fele lesz antiszociális felnőtt. *Farrington* és *West* szerint az „antiszociális tendencia" alakulása nagyon összetett folyamat. Ebben nagy szerepe lehet például a szülők gyereknevelési tapasztalatlanságának, nevelési hibáinak. Az antiszociális viselkedési minta aztán állandósulhat a bűnöző szülők vagy barátok, ismerősök környezetében, de enyhülhet is egy szerencsés partner- vagy párválasztás eredményeként. Ezeknek a kutatásoknak az eredményei alapján kezdték alkalmazni a korai és szakszerű beavatkozást például a gyermekvédelemben (Farrington *et al.* 1988, ill. 2.1. és 6.1. fejezetek).

2. A longitudinális analízisen alapuló kutatásokból markáns érvanyagot merített az 1950-es évektől kezdődően kialakuló **kontrollelmélet**, amely a társadalmi esélyek helyett *a közösségek megtartó képességét* vizsgálta. Nem az integrációs adottságokkal foglalkozott, hanem a kontrollmechanizmusokkal. Azt minősíti, hogy a kontrollok az adott körülmények között mennyire képesek normakövetésre ösztönözni.

A kontrollelmélet szerint a személyiség nem kiszolgáltatott rabja az őt körülvevő tényezőknek, hanem racionális, döntésképes lény, aki mérlegeli, hogy az éppen felmerült szükségletének kielégítésében vagy konfliktusának feloldásában mit kockáztat akkor, ha a deviáns megoldást választja. Tartósan vagy átmenetileg

elveszíti-e a közösséghez tartozást, a közösségi tagságot? Más szóval azt mérlegeli, hogy „kifizetődő-e" számára a normaszegés. Az egyéni kontrollal szemben a társadalmi kontroll a csoportoknak és intézményeknek az a képessége, amelynek kifejtésével az egyes személyek számára a kívánatos normák hatékonnyá, működővé válnak (Reiss 1951; Toby 1959; Hirschi 1969). Eszerint a bűncselekmények voltaképpen az alacsony kötődések, a gyenge önkontrollok eredményei. Az alacsony önkontroll azonban nem szükségképpen eredményez normaszegést, mert ha a közösségi, társadalmi kontroll erős, akkor az kioldhatja az ellenszegülő egyedi motívumokat (Hirschi 1983; Hirschi and Gottfredson 1986).

Számos kutató vitatta ezt a megközelítést. Azzal érveltek, hogy a kötődésekkel és a kontrollokkal a normasértések folyamatos újratermelődése, a deviancia és a bűnözés reprodukciója csak formálisan írható le. A kulturális, etnikai alapon, generációról generációra átöröklődő szubkultúrákhoz való kötődés, más szóval a szubkulturális kontroll például bizonyos körülmények között sokkal előnyösebb lehet a közösség tagjai számára, mint az uralkodó elvárásokhoz való alkalmazkodás. A szicíliai bevándorlók tömegének az amerikai verseny-társadalomban való „érvényesülését" például évtizedekig a hazai kultúra alapján szerveződő szubkultúra, az ahhoz való szoros kötődés biztosította (Wolfgang and Ferracuti 1982).

A társadalomhoz, különösen a kisközösségekhez kötődő szálak erőssége meghatározott történelmi körülmények között éppúgy ösztönözhet bűnelkövetésre, mint más körülmények között e kötődés hiánya. A harmincas évek gazdasági válsága idején például Hollandiában a nős tolvajok száma meghaladta a családban nem élőkét. Az elkövetőket nyilvánvalóan a családjuk létéért folytatott küzdelem sarkallta a bűnelkövetésre, éppen a kötődés erőssége vált a normaszegés motívumává. A lopás tiltott viselkedés volt, az elkövetők többsége azonban a kisközösség alapvető szükségletének kielégítése érdekében mégis feloldozást érzett a tilalom alól (Jongman 1993).

1.1.3.3. A társadalmi kirekesztődés

1. Nyugat-Európában az 1970-es évektől, Közép-Európában az 1990-es évek elejétől jelentős mértékben nőtt a társadalmi egyenlőtlenség. A társadalmi hierarchia csúcsán a gazdagok még gazdagabbak lettek, a társadalom perifériáján lévő szegények pedig még szegényebbek. Markánssá vált a társadalom kettészakadása. Ettől kezdve más módon kellett az esélyek egyenlőtlen megoszlását vizsgálni. Elkezdődött a diskurzus az esélytelenek **társadalmi kirekesztődéséről.**

A kirekesztődés *Ferge Zsuzsa* (2000) szerint nem más, mint a társadalmi integráció, az együvé tartozás sérülése, a dezintegrálódás következménye és jelzése, végső soron a társadalom működésének zavara. A társadalmi kirekesztődést nem lehet nem társadalmi jelenségként és felelősségként felfogni, miután a kirekesztettek a társadalomból záródtak ki. *Lévay Miklós* (2006) szerint a kirekesztődés dinamikus, sokrétű folyamat, amelynek során az érintettek teljesen vagy részben kirekesztődnek azokból a társadalmi, gazdasági, politikai vagy kulturális lehetőségek-

ből, szervezetekből, intézményekből, amelyek a társadalmi integrációt szolgálják. *Lévay* szerint is olyan társadalmi jelenségről van szó, amelynek alapja a növekvő egyenlőtlenség és biztonsághiány (1.4. fejezet). Ez a megállapítás egyszerre utal az érintettek marginalizálódására, elszegényedésére, társadalmi elszigetelődésére, sebezhetőségére és a teljes jogú társadalmi tagság hiányára. A kirekesztődésen alapuló elmélet a posztmodern civilizáció esélyegyenlőtlenségét és dezintegrációját a biztonsághiánnyal mint új kockázati tényezővel gazdagította. Ezzel új összefüggésben mutatta be a megváltozott társadalmi, gazdasági, politikai és hatalmi adottságokat.

Azt nehéz meghatározni, hogy egy modern társadalom mikor tekinthető igazán integráltnak, igazságosnak és szabadnak. A dezintegrációt okozó társadalmi jelenségek könnyebben azonosíthatóak. Ez utóbbiak vizsgálatából következtethetünk arra, hogy egy adott országban fenntartható-e a társadalmi béke, a biztonságos fejlődés. *Ferge* szerint egy-egy társadalomban az egyenlőtlenségek, a „szabadságtalanságok", az igazságtalanságok empirikusan is vizsgálhatóak. Az empirikus vizsgálatok alapján az okok, a felhajtóerőként működő, egymást erősítő folyamatok is megismerhetőek, megfékezésükre pedig társadalmi programok, szakpolitikai stratégiák készülhetnek. Ezt a felismerést tükrözi az Európa Tanács egy 1998-ban elfogadott ajánlása. „A társadalmi kirekesztődés – állapította meg a dokumentum – sérti az emberi méltóságot és megfosztja az embereket alapvető emberi jogaiktól. A gazdasági és társadalmi instabilitás és a növekvő egyenlőtlenségek mellett peremre szorításhoz, kirekesztéshez és olyan erőszakos reakciókhoz vezet, amelyek társadalmaink demokratikus alapjait ássák alá" (Council of Europe 1998). A társadalmi kirekesztődés kérdésével az Európai Unió is behatóan foglalkozott, 1995-ben társadalompolitikai programot hirdetett meg, majd 1998-ban megalakította a Társadalmi Kirekesztődés Elleni Bizottságot. A program azóta folyamatosan alakul, és olyan stratégiai jelentőségű célkitűzések rendszerévé állhat össze, amely megvalósításával a tagállamok együttesen és külön-külön hatékony politikákat és eszközöket alkalmazhatnak (European Commission 2001; részletesen ld. 1.4. fejezet).

A fentiekből kitűnően a 20. század végére általánossá vált az a felismerés, hogy *a kirekesztődésnek depriváló és erőszakban megnyilvánuló következményei is vannak.* Ez a felismerés ugyanolyan jelentőségű volt, mint a század elején annak észlelése, hogy az esélyegyenlőtlenségek társadalmi válságot, sőt robbanást is eredményezhetnek. Most a kirekesztődés devianciákat, ezeken belül a hagyományos bűnözést gerjesztő hatását ismerik el. E negatív jelenség tömeges reprodukcióját korábban az esélytelenséggel, főleg a szegénységgel, a hátrányos helyzettel hozták kapcsolatba. *A kirekesztődés azonban nem azonos az esélyegyenlőtlenség-modellben ábrázolt hátrányos helyzettel,* ezen belül a szegénységgel, de még a később kialakuló *„underclass"* jelenségével sem. A posztmodern társadalomban a dezorganizáció és a biztonsághiány a globalizáció következményeként is felfogható. Napjaink kirekesztődést eredményező egyik markáns konfliktusa a többségi és a kisebbségi kultúrák közöt-

ti kommunikáció hiánya vagy elégtelensége. Ez vezetett például a 2006 tavaszi párizsi zavargásokhoz.

A hagyományos szociálpolitika eszközeivel a kirekesztődés okozta dezintegrálódás és az ennek következtében előálló működési zavarok nem enyhíthetőek. A szociálpolitika ugyanis elsősorban a kedvezőbb esélyek megteremtésére összpontosít. Most olyan nagyon átfogó társadalompolitikai rendszerre van szükség, amelyben egyenrangúan, egymásra tekintettel működik az oktatás- és foglalkoztatáspolitika, a szociálpolitika, az egészségvédelem, a gyermekvédelem, valamint a drog- és bűnmegelőzés. Nem érvényes tehát többé az a régi kriminológiai tétel, mely szerint a hatékony szociálpolitika a legjobb kriminálpolitika (Lévay 2006).

2. A kirekesztődés legmarkánsabb formája a **gyermekszegénységben** nyilvánul meg (részletesen ld. 4.2. fejezet). A gyermekek számára ugyanis a kirekesztett szülői és társadalmi környezet adottság. Amint egy 2006-ban készült dokumentum megállapítja, „a szűkös és bizonytalan jövedelmek" a gyermekek számára egyben „elégtelen és egészségtelen táplálkozást, rossz lakásviszonyokat, fázást, sok kielégítetlen alapszükségletet, eladósodást, létbizonytalanságot és szorongást jelentenek. A szülők munkahiánya – folytatja a dokumentum –, a területi, intézményi szegregáció egyre jobban elválasztja a szegényeket a társadalom többi részétől. A gyerekek képességeit rosszul fejlesztő, esélyeiket inkább rontó, mint javító nevelő-, képzőintézmények, az egyenlőtlen hozzáférés a humánszolgáltatásokhoz, az információkhoz, a megbecsülés hiánya, a jogok sérelme" súlyos következményekkel jár minden érintett gyermekre nézve (Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program 2006). A gyermekszegénység tehát olyan összetett jelenség, amely a társadalom legsérülékenyebb tagjai számára a hagyományos szegénységen túl súlyos kirekesztődést is okoz.

Irwin Waller (1991) az elsők között mutatta ki azt, hogy a gyermekek szegénysége, kirekesztődése a posztmodern társadalomban kiemelkedik a devianciát és a bűnözést termelő társadalmi tényezők közül. Az amerikai kriminológus által végzett nemzetközi összehasonlító kutatás szerint a létminimum alatt lévő gyermekkorú lakosság társadalmi jelenléte és a bűnözés szintje között közvetlen összefüggés mutatható ki. Nem véletlen, állapította meg, hogy a legmagasabb bűnözési mutatókkal rendelkező Egyesült Államokban a legnagyobb a szegény gyerekek aránya, míg a tűrhető bűnözési mutatókkal és az igen alacsony börtönnépességgel rendelkező Norvégiában a legalacsonyabb. Az Egyesült Államokban az egyszülős családokban nevelkedő gyerekek 60 százaléka, a teljes családban nevelkedő gyerekek 17 százaléka élt a létminimum alatt. Norvégiában a gyerekeknek ekkor csak 4 százaléka élt a szegénység határán. Ez a helyzet lényegesen az ezredfordulóra sem változott. Ekkorra már 35 millió szegényt tartottak nyilván Amerikában, akik közül minden ötödik volt hat éven aluli gyermek. A kirekesztettségben élő gyerekek fele színes bőrű volt. Az Egyesült Államokban egyébként 1985 óta folyamatosan növekedett a börtönnépesség. 1985-ben 740 ezer, 1995-ben 1,5 millió ember volt börtönben, számuk az ezredfordulóra meghaladta a 2,2 milliót (Michel *et al.*

1997). Norvégiában 1991 és 2000 között gazdasági recesszió volt, ennek ellenére az állami beavatkozás eredményeként 3,4 százalékra csökkent a gyermekszegénység (UNICEF 2005). A 100 ezer lakosra jutó börtönnépesség az ezredfordulón tartósan 55-60 körül alakult, ami az európai átlag fele.

A társadalmi kirekesztődés nemcsak a bűnelkövetők körében érezteti hatását, hanem a sértettek körében is. A kutatók már az 1990-es években észlelték azt, hogy a veszélyes bűncselekmények áldozatai egyre inkább a lakosság legelesettebb rétegeiből, a kirekesztettek köréből kerülnek ki (Kerner 1993).

3. A **magyarországi adatok** értékelésénél abból kell kiindulni, hogy az e tankönyv elkészítésének időpontjában büntetőjogilag felelősségre vonható korosztály 1994-ben született, míg a fiatalkorú – 18 éves – korosztály 1990-ben. Ők tehát már a piaci társadalom szülöttei. Magyarországon 2004-ben a 2,2 millió gyerek közel 19 százaléka szegény, olyan háztartásban élő húsz év alatti, ahol a családtagok jövedelme nem éri el a szegénységi küszöb szintjét (46 ezer forint alatti egy főre eső havi jövedelem). A 440 ezerre tehető szegény gyerek 45 százaléka nagy, három vagy több gyermekes családban él. Az összes szegény több mint fele, míg a gyermekeket nevelő szegények 55 százaléka falusi lakos. A legszegényebb szegregált településeken 45 ezer gyermek él. A szegénységet, a kirekesztődést Magyarországon sokan a roma léttel azonosítják. Ezt az adatok nem támasztják alá: a hatvan éven aluli népesség legszegényebb harmadának 20 százaléka cigány, azaz a szegények többsége nem roma. Igaz, minél szegényebb csoportokat nézünk, annál nagyobb a romák aránya: a legszegényebb 50 százalékban egyharmad, a legszegényebb tizedben 50 százalék körüli (Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program 2006).

A kirekesztődés jellegzetességei a magyar gyermek- és fiatalkorú népesség bűnözési adataiban is megjelennek. A gyermek- és fiatalkorú elkövetők előfordulása az azonos korosztályú népességen belül növekedett. 2001 és 2005 között jelentősen emelkedett az erőszakos bűncselekmények száma, különösen a szándékos súlyos testi sértéseké, a garázda bűntetteké és a rablásoké. Az emelkedés a gyermekkorúak esetében 70, a fiatalkorúak körében 20 százalékos volt. Csökkenés azóta sem következett be. A kirekesztődés körülményei között élt a fiatalkorú elkövetők több mint egyharmada. Nekik bűncselekményük elkövetésekor nem volt foglalkozásuk, segélyből tartották fenn magukat, alkalmi munkások, inaktívak vagy eltartottak voltak. Csak 44 százalékuk tanult és mindössze 16 százalékuknak volt munkaviszonya. A 24-28 éves fiatal elkövetőknek viszont már 60 százaléka volt foglalkozásnélküli vagy alkalmi munkás. Az előbbi korosztály 38 százaléka, az utóbbi 10 százaléka még általános iskolai végzettséggel sem rendelkezett.

2001 és 2005 között a gyermekkorúak körében jelentősen, 74 százalékkal, a fiatalkorúak körében 12 százalékkal nőtt az erőszakos bűncselekmények *sértettjeinek* száma. Csökkenés azóta sem következett be. A hazai kutatások azt igazolják, hogy az erőszakos bűncselekmények fiatal áldozata hasonló szociológiai adottságokkal rendelkezik, mint azok a kortársaik, akiket elkövetőként regisztrál a bűnügyi statisztika. Egyébként évente átlagosan 5-7 ezer gyerekkorú (0-14 éves) és

közel 10 ezer fiatalkorú (14-18 éves) vált bűncselekmény sértettjévé (valamennyi adatra nézve: Tájékoztató 2006).

A közhiedelemmel ellentétben a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők többsége teljes családban nevelkedik. A gyermekkorúak háromnegyed részét, a fiatalkorúak több mint felét közösen nevelték a szülők. Az elkövetők 9-10 százaléka élt a bűncselekmény elkövetésekor gyermekotthonban. Az ismertté vált fiatalkorú bűnelkövetők döntő többsége olyan hátrányos helyzetű, marginális családi környezetből származik, ahol a szegénység, a munkanélküliség és a kirekesztődés meghatározó élményt jelentenek. A szülők többsége segéd-, kisegítő, alkalmi munkás, foglalkozás- vagy munkanélküli, jelentős részük tartósan munkanélküli, tehát a fiatalkorúak születésüktől szegregált, marginalizált környezetbe kerülnek és onnan nem jutnak ki. A kedvezőtlen társadalmi–gazdasági adottságok miatt az ország keleti, észak-keleti régiói olyan bűnkibocsátó térségekké váltak, amelyeken az országos átlagnál magasabb a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők gyakorisága.

A gyermekek társadalmi kirekesztődésében megfigyelhető a hagyományos bűnözés reprodukciója és más deviáns jelenségekkel való kapcsolata. A kirekesztett gyermekek azoknak a rétegeknek a leszármazottai, amelyek évtizedek óta, szinte hagyományosan a periférián éltek. Közöttük van az aktív nemzedéknek az a több mint tíz százaléka is, amely 1988-2003 között kényszerült az életszínvonalában jelentős romlást okozó, „lefelé" történő mobilitásra. A kirekesztett gyermekek és a fiatalok között találkozhatunk a lakosságnak azzal a 20 százalékával, amely folyamatos szegénységben és az államtól való függőségben él (Kolosi és Róbert 2004). Ebben a társadalmi helyzetben kedvező integrációs esélyekre szert tenni csak a nagyon szerencsések privilégiuma. A kiszorítottak a normaszegéssel – főleg a hagyományos vagyon elleni bűncselekmények elkövetésével – csak nyerhetnek, hiszen ezen a módon kielégíthetik indokoltnak vagy akár luxusnak tekinthető szükségleteiket. A lebukás, a büntetőeljárás megindítása legfeljebb erősíti kirekesztődésüket, de számukra ennek már nincs különösebb jelentősége, hiszen eddig is a kirekesztettként megbélyegzettek csoportjába tartoztak. Konfliktusaik feloldásában az erőszak a hétköznapi kultúra része. A velük kapcsolatba kerülő intézmények, hatóságok gyakorlatából, a többségi társadalom képviselőinek reakciójából lehetnek ezzel ellentétes tapasztalataik, de úgy tűnik, hogy rájuk nem ezeknek van domináns hatása.

A gyermek- és fiatalkorú társadalmi csoportok kirekesztődése és az ennek nyomán kialakuló dezorganizáció ugyanakkor az életkori sajátosságok miatt szorosabb kapcsolatban van a bűnözésben megnyilvánuló normaszegésekkel, mint olyan hagyományosnak tekintett devianciákkal, mint az alkoholizmus, a szerzett mentális betegségek vagy az öngyilkosság. Hiszen az már másfél évszázada ismert, hogy a gyermek- és fiatalkorúak, valamint a fiatal felnőttek a bűnözés a legaktívabb alanyai (ld. 1.1./2. ábra).

1.1./2. ábra A bűncselekmények elkövetőinek és sértettjeinek gyakorisága életkor szerint 2004-ben

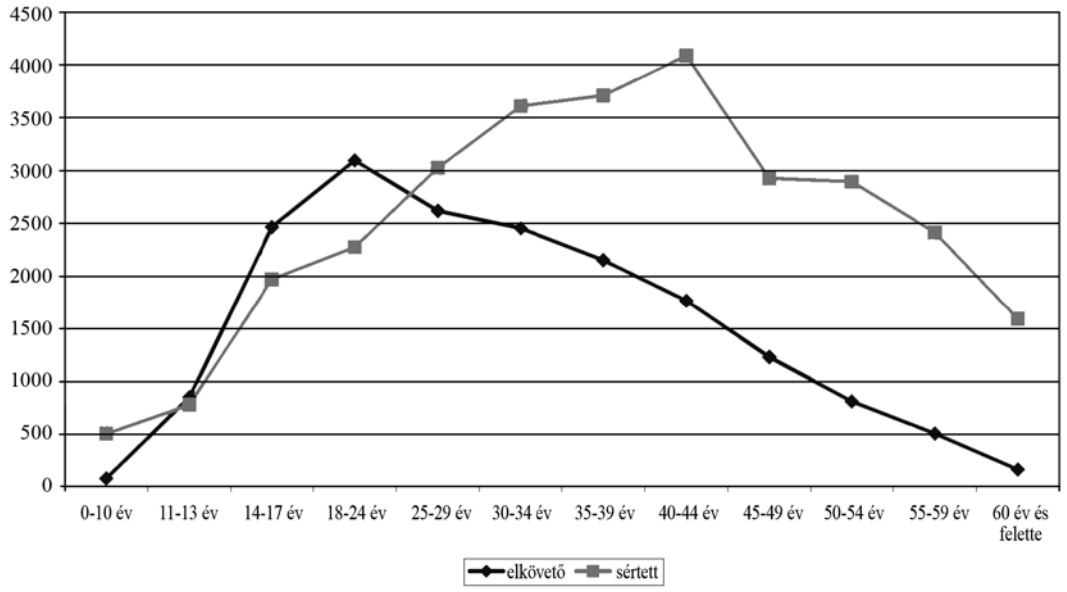

Forrás: Jelentés 2006: 73.

Az ábrán jól látható, hogy 14-24 éves kor között még nagy a kockázata a bűnelkövetővé válásnak. Ennek valószínűsége az életkor előrehaladtával radikálisan csökken. A 14. év alatt az elkövetővé és sértetté válásnak még közel azonosak az esélyei, később azonban a két vonal elválik egymástól. A sértetté válás veszélye a 40-44 évesek között még magas, 45 év felett meredeken csökken.

Még ennél is jellegzetesebb kép alakítható ki a fiatalok bűnözési aktivitásáról, ha az erőszakos és garázda jellegű bűncselekményeket vesszük szemügyre (ld. 1.1./3. ábra). Az erőszakos bűncselekmények leggyakrabban a 13-24 éves korosztályban fordulnak elő, az elkövetők és a sértettek egyaránt ehhez a korcsoporthoz tartoznak. A 25. év betöltése után az elkövetővé válás esélye erősen csökken. A sértetté válásnak is csak a 40-44 éven túl van egyre kisebb kockázata. Ezekből az adatokból úgy tűnik, hogy a fiatal korosztály kirekesztődése nálunk is markánsan összefügg a bűnözéssel. A kirekesztettség árát – legalábbis annak jelentős részét – a társadalom a bűnözéskontrollra, a büntető igazságszolgáltatás működtetésére fordított kiadásokkal fizeti meg. Az okozott kár nemcsak konkrét bűncselekmények következményeként, hanem a bűnözés bővített reprodukciójában is könyvelhető. Ez utóbbi jelentősége, következménye most még meg sem becsülhető.

1.1./3. ábra Az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények elkövetőinek és sértetteinek gyakorisága az életkor szerint 2004-ben

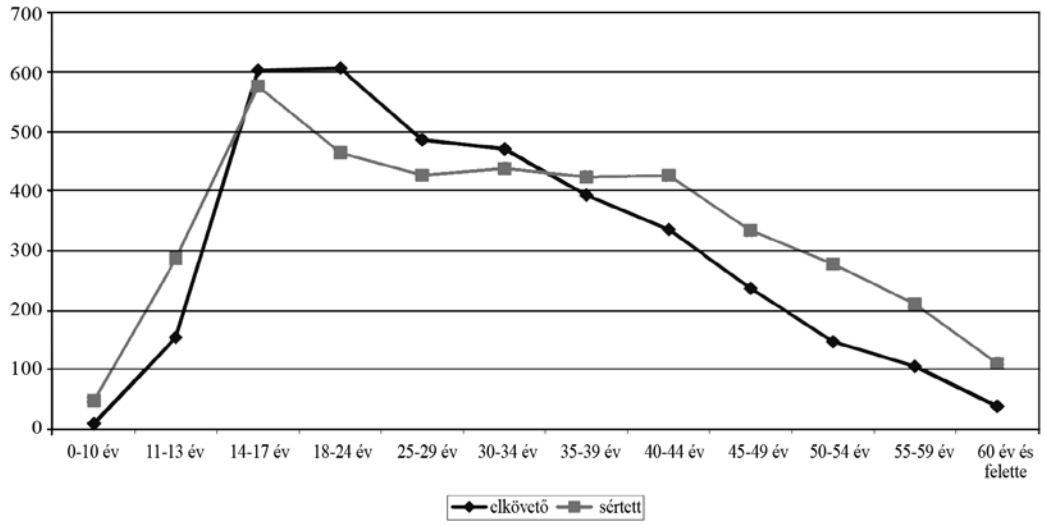

Forrás: Jelentés, 2006: 74.

1.1.4. A bűnözéskontroll, a kriminálpolitika

A bűnözés társadalmi reprodukciós modelljei a jelenség társadalmi beágyazottságát bizonyítják. A reprodukció nyomon követéséből származó tapasztalatokkal, ismeretekkel egészül ki ezen összetett társadalmi jelenség hagyományos kezelését szolgáló intézményrendszer működtetése. A korszerű bűnözéskontrollban összegződnek, és új típusú rendszerként működnek a devianciakontroll bűnözési reprodukciót fékező eszközei a hagyományos büntetőpolitika értékeivel, intézményeivel és módszereivel. A devianciakontroll sajátos eszközrendszereként értelmezhető bűnözéskontroll így értelemszerűen a társadalompolitika részeként működik. Az elmúlt másfél-két évtizedben egyre határozottabb Európában az a törekvés, amelyik a kriminálpolitikát bűnözéskontrollként a társadalompolitikán belül értelmezi.

A társadalompolitika részeként megvalósuló kriminálpolitika szükségszerűen túlnyúlik a büntető igazságszolgáltatás rendszerén. A kriminálpolitika nemcsak azt határozza meg, hogy milyen magatartásokat kell büntetendővé nyilvánítani, illetve hogy a büntetendő cselekmények elkövetőit milyen mértékben kell büntetni, hanem kijelöli a bűnözéssel szembeni küzdelem büntető igazságszolgáltatási rendszeren túlnyúló feladatait is. A társadalompolitikába beágyazott kriminálpolitika foglalkozik a társadalmi bűnmegelőzés, az áldozatsegítés, a büntető útról való elterelés megvalósításának lehetőségével és a bűnüldözés hatékony stratégiai és taktikai módszereivel, illetve a bűnözés okozta hátrányok mérséklésével kapcsolatos feladatokkal is (1.3. fejezet).

Források

Irodalom

Andorka Rudolf és Harcsa István (1991) Deviáns viselkedések. In: ***T****ársadalmi Riport.* Budapest: TÁRKI

Bukodi Erzsébet, Harcsa István és Vukovich György (2004) Magyarország a társadalmi jelzőszámok tükrében. In: *Társadalmi Riport.* Budapest: TÁRKI

Cloward, Richard A. and Lloyd E. Ohlin (1960) *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs.* New York: Free Press

Cohen, Albert K. (1955) *Delinquent Boys.* New York: Macmillian Company

Durkheim, Émile (1933) *The Division of Labour in Society.* New York: Free Press

European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2006. WODC

Farrington, David P., Bernard Gallagher, Lynda Morley, Raymond J. Ledger and Donald J. West (1988) *A 25-Year Follow-Up of Men from Vulnerable Backgrounds.* New York: Praeger

Farrington, David P., Lloyd E. Ohlin and James Q Wilson (1986) *Understanding and Controlling Crime: Toward a New Research Strategy*. New York: Springer-Verlag

Ferge Zsuzsa (2000) *Elszabaduló egyenlőtlenségek* Szociális szakképzés könyvtára

Hacker Ervin (1936) *Társadalmi kapillaritás és kriminalitás.* Pécs

Hirschi, Travis (1969) *Causes of Delinquency***.** Berkeley: University of California Press

Hirschi, Travis (1983) Crime and Family Policy, *Journal of Contemporary Studies,* 6(1): 3-16

Hirschi, Travis and Michael Gottfredson (1986) The Distinction Between Crime and Criminality. In.: *Critique and Explanation***.** New Brunswick: Transaction Books

Jongman (1993) *Crime as a Political Program.* Amsterdam: Playground Holland

Kerner, Hans-Jürgen (1993) Theoretical and Research Topics in International Criminology. Closing Remarks on the Scientific Content of the 11th International Congress of Criminology, Budapest.

Kolosi Tamás és Róbert Péter (2004) A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: *Társadalmi Riport.* Budapest: TÁRKI

Lévay Miklós (2006) A társadalmi kirekesztődés – egy felívelő fogalom a jelenkori kriminológiában: társadalmi kirekesztődés és bűnözés Közép- és Kelet-Európában, *Jogtudományi Közlöny***,** 9

Merton, Robert K. (1980) *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.* Budapest: Gondolat

Michel, Lawrence, Jared Bernstein and John Schmitt (1997) *The State of Working America, 1996-1997.* New York: Economy Policy Institute

Reiss, Albert J. (1951) Delinquency as the Failure of Personal and Social Control, *American Sociological Review,* 16: 196-207

Sutherland, Edwin and Donald R Cressey (1947) *Principles of Criminology***.** Philadelphia: Lippinoott

Társadalmi Beilleszkedési Zavarok Magyarországon I. Budapest, 1984

Toby, Jackson (1959) Review of Family Relationships and Delinquent Behavior, *American Sociological Review,* 25: 282-283

Waller, Irwin (1992) An International Perspective with Special Reference to Canada. In: *Crime and Social Policy.* London: NACRO

Wolfgang, Marvin E. and Franco Ferracuti (1982) *The Subculture of Violence: Toward an Integrated Theory in Criminology.* London: Tavistock

Dokumentumok

UNICEF (2005) Child Poverty in Rich Countries, http://unicef-icdc.org/publications/pdf/repcard6e.pdf.

Council of Europe Recommendation 1355 (1998) ***F****ighting Social Exclusion and Strengthening Social Cohesion in Europe*

European Commission (2001) *Social Exclusion: Commission Takes First Step Towards EU Poverty Strategy.* www.ec.europa.eu/employment_social/news/2001/oct/i01_1395_en.html

Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program. MTA Programiroda, 2006. február 1.

115/2003. (X.28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról

Jelentés a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája és cselekvési programja 2005. évi végrehajtásáról. Budapest: Igazságügyi Minisztérium, 2006. szeptember 13.

Tájékoztató a gyermekkorúak és a fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről. Budapest: Legfőbb Ügyészség, 2006. szeptember 18.

1.2. Bűnözés, alkohol- és kábítószer-fogyasztás, öngyilkosság Magyarországon a rendszerváltás után *Papp Gábor*

A címben szereplő társadalmi devianciák szociológiai vizsgálata jelentős múlttal rendelkezik. A társadalomkutatás hajnalán már bizonyos témakörökkel behatóbban foglalkoztak a szociológusok, így a klasszikus szerzők közül például *Durkheim* az öngyilkosság és a bűnözés témakörét taglalta részletesen. Az alkoholizmus, bűnözés és egyéb devianciák bizonyos földrajzi és gazdasági rendező elvek mentén történő sajátos elrendeződési mintáit a múlt század első évtizedeiben az ún. *chicagói iskola* hívei mutatták be. A különböző társadalmi devianciák együttes vizsgálatát tűzte zászlajára a hazánkban a *„Társadalmi beilleszkedési zavarok”* kutatássorozat az 1970-1980-as években. A témakörök egy fejezetben való bemutatását tehát elsősorban a társadalomtudományi hagyománytisztelet indokolja, ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy bizonyos „deviációk” együtt járhatnak (1.1. fejezet), ezért e különböző társadalmi jelenségtípusok kapcsolatát is kiemelt célként kezeltük és törekedtünk ezen összefüggések bemutatására is.

1.2.1. Bűnözés

A bűnözésről egy adott időszakra és országra nézve sem lehet pontos képet kapni a mai társadalomtudományi eszköztár segítségével. A kutatóknak így csupán azzal kell megelégedniük, hogy bizonyos szempontok figyelembevételével a lehető legjobban közelítik meg a valóságot. A kriminális jelenségek vizsgálatakor ehhez alapvetően kétféle eszköz áll rendelkezésre. Az egyik a *bűnözési statisztika,* mely a hivatalos adatszolgáltatás keretein belül a nyomozóhatóságok tudomására jutott bűncselekményeket és ezek elkövetőit veszi számba. A másik eszközt az *áldozattá válási (viktimizációs) felvételek* adatai szolgáltatják a bűnözési valóság megismeréséhez (7.2. fejezet). Ma már viszonylagos konszenzus van abban, hogy egyik vagy másik módszer sem tekinthető kizárólagosnak, hiszen mindkettő a bűnözés más-más aspektusát méri.

A bűnözés mint társadalmi jelenség két elemből kiindulva vizsgálható. Az egyiket a büntetőjogi normákat megszegő *személyek*, a másikat a büntetőjogi normaszegések mint emberi *magatartások* összessége jelenti. Az előbbit a bűnözés **alanyi**, utóbbit **tárgyi oldal**ának nevezzük. Fontos kiemelni, hogy a két oldal nem esik egybe, hanem mennyiségileg jelentősen különbözhetnek egymástól: a cselekmények száma mindig felülmúlja az elkövetők számát. Ennek hátterében két dolog állhat. Az egyik az, hogy a bűnelkövetők nem csak egy, hanem több cselekményt is elkövethetnek, amelynek természetesen az ellenkezője is előfordulhat, vagyis egy cselekménynek több elkövetője is lehet. A másik – a statisztikai számbavétel sajátosságaira visszavezethető – ok az, hogy az ERÜBS valamennyi, a nyomozóhatóság tudomására jutott cselekményt rög-

zíti, függetlenül attól, hogy azt felderítik-e vagy sem, illetve hogy a felderített személy büntetőjogi felelősségre vonása lehetséges-e vagy sem (Vavró 1996).

A bűnözésről **abszolút számok** és **arányszámok** segítségével adhatunk átfogó képet. Az előbbi a bűncselekmények vagy a bűnelkövetők számait jelenti. Jelen írásunkban azonban elsősorban nem ezek bemutatására törekedtünk, hanem arra, hogy – a trendek összehasonlíthatósága érdekében – különböző arányszámok segítségével adjunk átfogó képet az egyes deviáns jelenségek hazai és nemzetközi viszonyok közötti alakulásáról.

1.2.1.1. A bűnözés tárgyi oldala

1. A hivatalos bűnügyi statisztika gyakran használt standardizált formája, amely a népességszámra vetítve összegzi a bűnözési helyzetet, a *100 ezer lakosra jutó bűncselekmények száma,* más néven a **bűnözési ráta.** E mutató alapján a jelenleg 27 tagot számláló Unión belül hazánk rátája – a többi 2004 után csatlakozott államéhoz hasonlóan – alacsonynak mondható a régi tagállamok adataihoz képest. Az EU-15-ök rátái alapján egyfajta észak-déli tengely látszik kirajzolódni: a legtöbb dél-európai tagállam (Spanyolország, Olaszország, Görögország, Portugália) alacsony (4-5 ezres) arányszámaival szemben a másik végponton helyezkednek el olyan államok, mint Svédország (13,5 ezres), Belgium vagy az Egyesült Királyság (9,5-10 ezres) mutatókkal. Ezen kívül Hollandiában, Németországban vagy Dániában is 7-8 ezer körül alakul a 100 ezer lakosra jutó bűncselekmények száma. Az ezredforduló óta csatlakozott országok esetében nem beszélhetünk ilyen földrajzi szabályszerűségről. Ugyan Ciprus, Románia vagy Bulgária messze a legalacsonyabb rátát mutatják, mégis két közép-európai tagállam, hazánk és Szlovénia rátái a legmagasabbak (4 200 illetve 4 500), bár a két utóbbi rátái is csak a régi államok alsó harmadába férnének bele.

1.2./1. ábra 100 ezer lakosra jutó bűncselekmények száma az EU-15-ben és a 12 új tagállamban, 2006

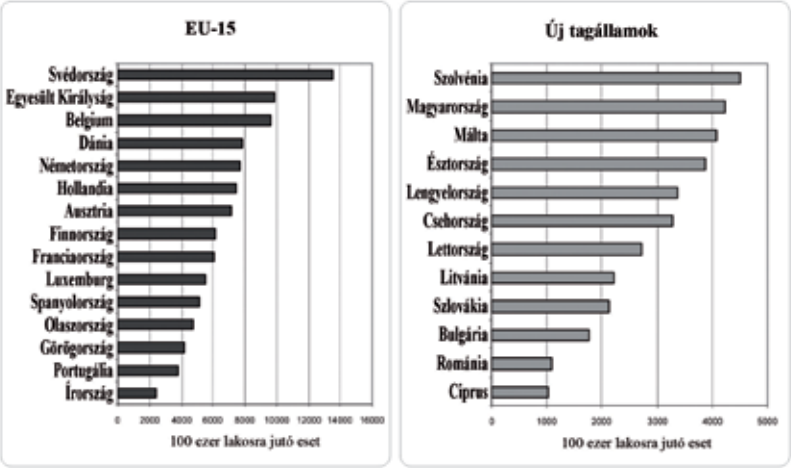

Forrás: Eurostat

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a bűnügyi statisztikai adatok összevetése félrevezető lehet, mivel azokat számos tényező befolyásolja. Ezek közül a legfontosabb az országonként eltérő jogi környezet, vagyis az, hogy az államok büntetőkódexei a cselekmények eltérő körét rendelik büntetni, illetve hogy ezeket eltérő igazságszolgáltatási rendszer keretében kezelik. A nemzetközi összevetést nehezíti továbbá, hogy az egyes országokban eltérő mértékű lehet azon cselekmények köre, amelyek a nyomozóhatóságok tudomására jutnak. Különbséget jelenthetnek továbbá olyan, a statisztikai számbavétellel kapcsolatos tényezők is, mint például a bűncselekmény statisztikába való bekerülésének időpontja vagy a halmazati bűnelkövetés kérdései, amelyek az adatminőséget lényegesen befolyásolhatják. De nem csak a bűncselekmény száma, hanem a népességadat is hatással van a bűnözési rátára, mivel az adott ország népességét veszi alapul egy adott időpontban, és nem számol az országhatárokat átlépő, utazó bűnözéssel. Így tehát a nemzetközi statisztikák összevetése igencsak megkérdőjelezhető, ezzel csupán elnagyolt képet kaphatunk hazánk európai bűnözési térképen elfoglalt helyéről.

2. Hazánk bűnözési rátája a rendszerváltozás óta eltelt években hektikusan alakult. A kilencvenes években – különböző mértékű mérséklődés és emelkedési ciklusok mellett – összességében nőtt a 100 ezer lakosra jutó arányszám, mely maximumát 1998-ban érte el, csaknem 6 000 ismertté vált bűncselekménnyel. Az azt követő két évet jelentős mértékű visszaesés jellemezte, a továbbiakban pedig stabilizálódást mutatnak az adatok, 4 200-4 300-as érték körüli arányszám vált meghatározóvá. Ez abszolút számban kifejezve évi mintegy 420-440 ezer ismertté vált bűncselekményt jelent.

1.2./2. ábra 100 ezer lakosra jutó bűncselekmények száma Magyarországon, 1990-2007

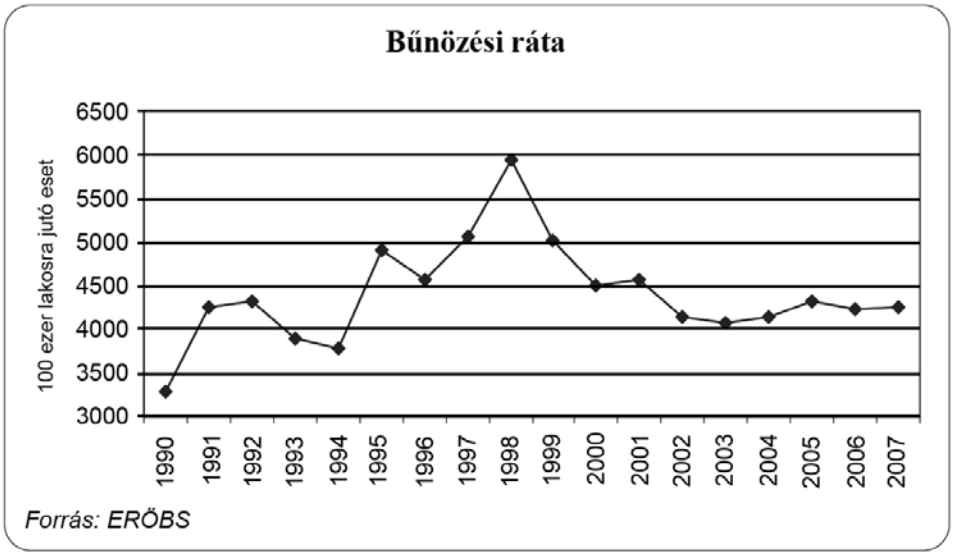

A hazai bűnözési statisztikai idősoroknál is figyelembe kell venni bizonyos tényezőket. Mint a nemzetközi adatoknál, itt is két számadatból, a bűncselekmények számából és a népességadatból áll össze a bűnözési ráta. Az utóbbi kevésbé problematikus. Bár a hazai népességszám a rendszerváltozást követő csaknem két évtizedben valamivel több mint 300 ezer fővel csökkent, ez mégsem olyan mértékű, hogy az arányszámokat lényegileg befolyásolja. Ennél sokkal problematikusabb a bűncselekményi szám időbeli összevetése, ahol két torzító tényezőre kell felhívni a figyelmet. Először is a formális jogi tényezők szerepére, amelyek tükrözik a büntetőpolitika változásait: a jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyv a bevezetése óta eltelt három évtizedben nagy mértékű változásokon ment keresztül, amelyek döntő többsége a rendszerváltozás óta eltelt időszakban történt meg a kriminalitás szerkezetének átalakulására rezonálva (1.4. fejezet). Amikor tehát „összbűnözésről" beszélünk, potenciálisan eltérő cselekményi körrel kell számolnunk az időbeli összevetés során. Így bizonyos cselekményi kategóriák ki-, mások pedig bekerültek a büntető kódexbe, megint mások pedig módosultak, változott a büntetőjogi megítélésük. Ilyen, viszonylag gyakran változó büntetőjogi megítélés alá esett az elmúlt években például az újszülött megölése; de a hivatalos kriminálstatisztika alakulását erősen befolyásolhatja például a vagyon elleni bűncselekmények körében az összeghatárok változása is.

Mindezek mellett a statisztikai számbavétel hazai gyakorlatában is vannak olyan tényezők, melyek érdemben befolyásolják az időbeli változást. A magyar bűnügyi statisztika adatgyűjtési rendszere ugyanis minden egyes ügyet külön vesz nyilvántartásba. Ez az ún. „halmazati szemlélet" olyan szélsőséges hatást gyakorolhat a bűnözés számára, melyre jó példát jelent az 1998-as év kiemelkedő adata, melyet egy 80 ezer ügyet felölelő parkolócédulákkal kapcsolatos csalássorozat okozott.

3. A bűnözési ráta átfogó képet ad a bűnözés *egészének* alakulásáról. A Büntető Törvénykönyvben meghatározott **bűncselekményi kategóriák** arányszámai ezzel szemben *a bűnözés belső struktúráját* is megmutatják, azaz azt, hogy az egyes bűncselekmény-csoportok mennyire terjedtek el, illetve szorultak vissza az összbűnözésen belül. Ez az ismertté vált bűnözésen belüli struktúra kisebb-nagyobb változásokkal ugyan, de viszonylag nagy állandóságot mutat: a bűnözés legnagyobb részét a vagyon elleni bűncselekmények teszik ki, ezt követik a közrend elleni cselekmények, harmadik helyen pedig, már jóval kisebb részesedéssel, a közlekedési bűncselekmények. A bűncselekményi kategóriák közül itt a vagyon elleni, a közrend elleni, valamint az erőszakos bűncselekményekkel foglalkozunk behatóbban: az első két típust számosságuk, a harmadikat pedig társadalmi veszélyessége emeli ki a többi bűncselekménytípus közül.

A *vagyon elleni cselekmények* száma a vizsgált időszak egészében az összes bűncselekmény döntő hányadát tette ki, számbeli alakulásuk így lényegében az összbűnözés trendjét reprezentálja. A vagyon elleni bűncselekményeken belül is a *lopás* képviseli a legnagyobb arányt. Meg kell említeni azonban, hogy míg a korszak elején 100 ismertté vált bűncselekményből 75, addig az utóbbi években már csupán 65 tartozott a vagyon elleni deliktumok közé.

1.2./3. ábra 100 lakosra jutó vagyon elleni bűncselekmények, 1990-2007

A vagyon elleni cselekmények összbűnözésen belüli hányadának csökkenése összefüggött egy másik kategória, az ún. *közrend elleni cselekmények* számának emelkedésével (pl. garázdaság, rendbontás, köz- és magánokirat-hamisítás, kábítószer-bűncselekmények, stb.): ez a bűncselekményi kategória jelenleg az ismertté vált bűnözés csaknem 20 százalékát teszi ki. Az ide tartozó bűncselekmények száma az elmúlt években megtöbbszöröződött, amit jól mutat a 100 ezer lakosra jutó arányszám egyirányú időbeli változása, amelyet csak a legutolsó két év adata tör meg némileg.

1.2./4. ábra 100 lakosra jutó közrend elleni bűncselekmények, 1990-2007

A társadalomra és az egyénekre leginkább veszélyes *erőszakos és garázda jellegű cselekmények* rátája a vizsgált időszak kezdő- és végpontja között összességében jelentősen emelkedett, 197-ről 295-re. Az emelkedő tendencia 2004-ig szinte töretlen volt, ekkor érte el a legmagasabb értéket (330), ezt követően pedig lassú csökkenést mutatnak az adatok. Abszolút számok tekintetében éves szinten átlagban 20-25 ezer cselekmény tartozik ebbe a kategóriába. A ráták változásai értelemszerűen visszatükrözik a cselekmények számának változását, vagyis 20 ezerről folyamatos emelkedés következtében 2004-re 33 ezerre nőtt az erőszakos és garázda jellegű cselekmények száma, ezt követően pedig 30 ezer körülire mérséklődött. Meg kell jegyeznünk, hogy az erőszakos és garázda jellegű bűncselekményi kategória nem büntetőjogi, hanem kriminológiai szempontok alapján képzett „mesterséges" gyűjtőfogalom, vagyis a Btk. Különös Részében található különböző cselekménykategóriákba sorolt deliktumok keverten találhatók meg benne. Ezért érdemes megnézni azokat a cselekményeket, amelyek alapjaiban meghatározzák e bűncselekmények számának alakulását. Három bűncselekményfajta tette ki a döntő hányadát ennek a kategóriának: a Btk. által a személy elleni cselekmények közé sorolt szándékos súlyos testi sértések, a közrend elleni kategóriába tartozó garázdaság, végül pedig a vagyon elleni deliktumok közé tartozó rablások. Ezek együttes aránya az erőszakos és garázda jellegű cselekményeken belül 1990-ben 56, 2007-ben pedig már 68 százalék volt. Bár mindhárom bűncselekmény gyakorisága emelkedett a vizsgált időszakban, mégis az erőszakos cselekmények számának emelkedésében – ha nem is kizárólagosan – döntően a garázdaság bűncselekményi számának nagyarányú emelkedése áll.

1.2./5. ábra Az erőszakos és garázda jellegű bűnözés rátája

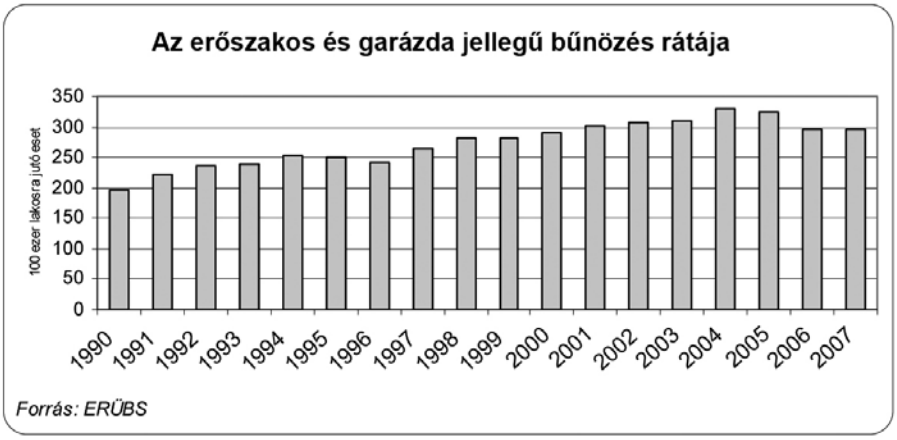

4. A bűncselekmények következményeinek megítélésekor a közvélemény számára jelentős tényező az, hogy a nyomozati szerveknek milyen mértékben sikerül felderíteniük az elkövető személyét. Ennek mérésére szolgál az ún. **felderítési mutató,** mely az *ismert elkövetőjű és az összes ismertté vált bűncselekmény* hányadosából

számolt arányszám. Az összes bűncselekményre vonatkozó felderítettség 1990 és 2007 között összességében jelentős javulást mutatott; 2007-ben csaknem 60 százalékos volt, amely 10-11 százalékponttal volt magasabb a bázisév adatánál. A két végpont közötti időszak első felében a felderített bűncselekmények aránya egyenletesen emelkedett, a kilencvenes évek végétől néhány év visszaesést követően ismét növekedésnek indult.

A felderítési mutatót érdemes megnézni a *főbb bűncselekményi kategóriák szerint* is. Ennek alapján egyértelműnek tűnik, hogy – a vagyon elleni cselekmények meghatározó aránya miatt – utóbbi kategória rossz felderítési arányai rontják le az összbűnözés adatát. A többi cselekményi kategória esetében ugyanis lényegesen magasabb azon bűncselekmények aránya, amelyekben az elkövető kilétét a nyomozó hatóságoknak sikerült megállapítaniuk. Ezek közül a házasság, család, ifjúság és nemi erkölcs elleni cselekmények, valamint az államigazgatás, igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni cselekményeknél a vizsgált időszak egészét tekintve csaknem 100 százalékosak a mutatók. Az előzőekhez hasonlóan stabil, bár valamivel alacsonyabb (90 százalékos) mutató jellemezte az elmúlt szűk két évtizedben a személy elleni cselekményeket. Ha eltérő mértékben is, de évről évre romló felderítési arány volt jellemző a közlekedési, a közrend elleni, valamint a gazdasági bűncselekményekre. Az utóbbi kettőben a romló tendencia különösen drámai, mivel mindkettőnél messze 90 százalék fölötti volt a mutató a vizsgált időszak első felében, amely a közrend ellenieknél 2007-re 80, a gazdaságiaknál még ennél is rosszabb (69 százalékos) mutatóra mérséklődött.

1.2.1.2. A bűnözés alanyi oldala

1. A bűnözés tárgyi oldala mellett fontos képet kapnunk az **alanyi oldal**ról is, vagyis az *ismertté vált bűnelkövetőkről.* Az alanyi oldal jóval kisebb, mint a cselekmények száma. Ez abból adódik, hogy a hazai bűnügyi statisztika a bűncselekményeket és azok elkövetőit külön-külön regisztrálja. Ez a logika arra épül, hogy egy cselekménynek több elkövetője is lehet, ugyanakkor egy személy több bűncselekményt is elkövethet. Az, hogy a cselekmények száma a vizsgált időszakban három-négyszerese volt a bűnelkövetők számának, arra utal, hogy inkább az utóbb említett, vagyis a *halmazati bűnelkövetés* jellemzi a hazai kriminalitást. A magyar kriminálstatisztika megkülönbözteti az **elkövető** és a bűnelkövető fogalmát. Előbbi valamennyi ismertté vált bűncselekmény miatt a büntető igazságszolgáltatás látóterébe került személyt jelenti, a **bűnelkövetők** számát pedig a büntethetőséget kizáró okok (életkor, elmeállapot, stb.) miatt eljárás alá nem vonható személyek levonásával számítjuk. Az ismertté vált közvádas bűnelkövetők *100 ezer lakosra jutó mutatójának* kiszámítási alapját – az életkor, pontosabban a 14. életévvel kezdődő vétőképes kor fontos szerepe miatt – *a megfelelő korú népességszám* jelenti.

2. A bűnelkövetői ráta a vizsgált időszak egészét tekintve hullámzó tendenciát rajzol elénk: a kilencvenes évtized elején és végén magasabb volt, mint a közben-

ső időszakokban. 1998 csaknem 1 700-as rátája óta 2003-ig előbb a csökkenés (1 369), 2005-ig pedig a növekedés volt a jellemző. A legutolsó két év mérséklődése eredményeképpen lényegében az 1990-es évek eleji állapotot tükrözik a bűnelkövetői ráták: 100 ezer 14 éven felüli lakosra kb. 1 350 bűnelkövető esik. Abszolút számok tekintetében is tetten érhető a bűnelkövetők számának hullámzása; évente átlagosan 120 ezer bűnelkövetőt regisztrált a bűnügyi statisztika, viszont néhány évben ezt messze meghaladó volt ez a szám (1992-ben, 1997-1999-ig terjedő időszakban, 2004-2005-ben 130 ezer fölé emelkedett a regisztrált bűnelkövetők száma).

1.2./6. ábra 100 ezer 14 év feletti lakosra jutó bűnelkövetők száma, 1990-2007

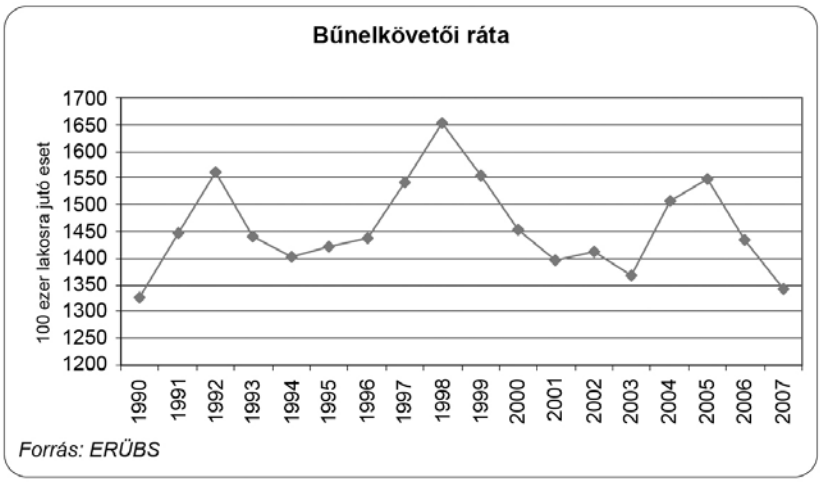

3. A bűnözés **életkor-specifikus** jelenség. A nyers bűnözési ráták alapján is világos, hogy a fiatalkorúak, különösen a fiatal felnőttek (18-25 év) kriminalitási gyakorisága jelentősen felülmúlja az idősebbekét (3 000-3 500 elkövető 100 ezer lakosra). 50 év felett drasztikusan csökken a bűnelkövetési gyakoriság; a 30-34 éves korcsoportban kb. 2 500, a 40-44 évesek között kb. 1 900, 50-54 év között kb. 870, 61 év felett pedig kb. 170 elkövető jut 100 ezer lakosra. A legfiatalabb és a legidősebb korosztályok rátái között a korszak egészében igen nagymértékű különbségek mutathatók ki: bizonyos években 25-szörös, napjainkra 13-szoros az eltérés a fiatalabbak javára. A fiatalkori bűnözés sajátosságaival a 4.1. fejezet foglalkozik részletesen.

4. A bűnelkövetők **iskolázottsági szintje** 1990 és 2007 között jelentős mértékben emelkedett. Az általános iskola nyolc osztályát vagy annál kevesebbet végzett elkövetők aránya a kezdő évben csaknem 60 százalék volt, míg folyamatos csökkenés eredményeképpen ez 10 százalékponttal volt kevesebb a legutóbbi évben. Szakmunkás- illetve szakiskolai végzettséggel minden negyedik bűnelkövető rendelkezett, a felső, de különösen a középfokú végzettségűek aránya pedig jóval magasabb volt, mint a rendszerváltás idején. Az iskolázottsági szint emelkedése tehát

a bűnelkövetői populációban is érezteti hatását, ugyanakkor még messze elmarad a teljes népességbeli arányoktól, és mértéke is lényegesen alacsonyabb az általános tendenciához képest.

5. Az egyes régiók bűnelkövetői rátái közötti különbségek igen jelentősek voltak már a kilencvenes évek elején is, s ezek a vizsgált időszakban tovább erősödtek. Így a korszakban mindvégig *a két északi régióban* volt a legmagasabb a megfelelő korú népességre vetített bűnelkövetői arányszám: esetükben az 1 400 körüli ráta 1 600-1 700-ra emelkedett. A többi régióban ilyen mértékű növekményt összességében nem mutatnak ugyan az adatok, de a kilencvenes évek derekán ezekben is megnőtt a bűnelkövetői arányszám. Napjainkra a nyugat- és a közép-dunántúli régió bűnelkövetői arányszáma vált a legalacsonyabbá. Érdemes kiemelni azt az összefüggést, amely a bűnelkövetői és a bűnözési ráta között figyelhető meg. A bűnözési ráta területi adatai azt mutatják, hogy a közép-magyarországi régió a legfertőzöttebb bűnözési szempontból (itt több mint 5 ezer eset jutott 100 ezer lakosra az elmúlt évben), s magasnak mondható a bűnözési ráta a dél-dunántúli és az észak-magyarországi régiókban is, ahol e mutató értéke meghaladta a 4 ezret. Az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények rátája területi szempontból ettől merőben eltérő: a két északi régió esetében voltak lényegesen magasabbak a 100 ezer lakosra jutó számok: (az észak-alföldiben tavaly 424, az észak-magyarországiban pedig 354 volt e mutató értéke). A többi régió arányszámai az erőszakos cselekmények esetében jóval kiegyenlítettebb képet mutattak (230-250), ettől valamivel volt csak magasabb a közép-magyarországi régió adata (2007-ben 285).

1.2.1.3. Sértettek

Az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika fontos eleme az ismertté vált közvádas bűncselekmények sértettjeinek számbavétele. A sértettek alatt a magyar bűnügyi statisztika a természetes személy sértetteket érti. A bűncselekmények sértettjeinek száma az eltelt 18 évben éves szinten 200-250 ezer körül alakult. A *sértetti ráta* (azaz a 100 ezer lakosra jutó sértettek száma) a kilencvenes évek derekáig 2 200 és 2 700 között ingadozott, majd – egészen 1998-ig – 3 000 körül stabilizálódott, utána pedig csökkenő tendenciát mutatott, és ez érvényes napjainkban is. A *nemek szerinti* ráták egyértelműen mutatják a sértetti oldalon is jelen lévő férfidominanciát: a férfiak arányszáma duplája volt a nőkének a vizsgált időszak egészében.

Korosztályos összevetésben a 25-59 évesek arányszámai a legmagasabbak, ezt követi a 18-24 évesek korcsoportja. A 14-17 évesek és a 60 év felettiek rátái az előzőekhez képest alacsonyabbak, és ezektől is elmarad a gyermekkorú sértettek mutatószáma. Az elmúlt két évtizedben azonban éppen ezekben a legsérülékenyebb korcsoportokban (a gyermekek, a fiatalkorúak és az időskorúak között) növekedett a legdinamikusabban a viktimizációs arány.

1.2./7. ábra 100 ezer lakosra jutó sértettek száma korcsoportonkénti megoszlásban, 1990-2007

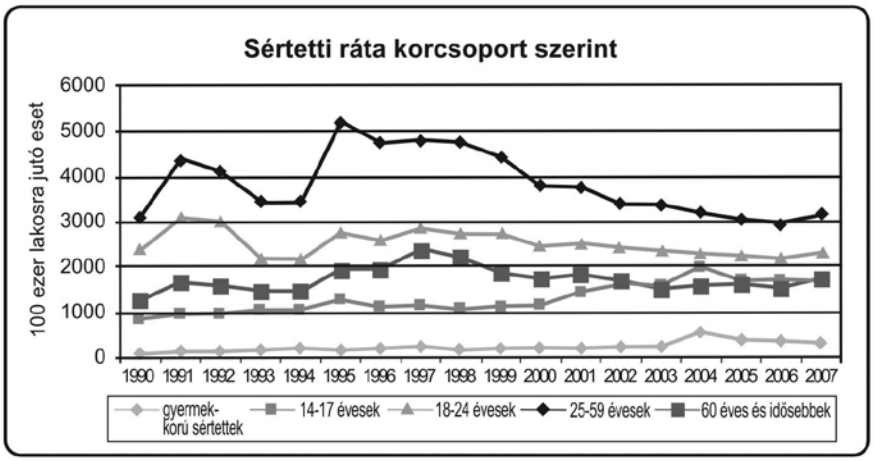

A bűnözésnek ezen aspektusáról nem csak és nem is elsősorban a hivatalos statisztikák adnak képet, hanem az áldozattá válási vagy *viktimizációs vizsgálatok.* Ezek fontos témaköre a *látencia* feltárása, vagyis az, hogy megbecsüljék annak mértékét, hogy a hivatalos bűnügyi statisztikán kívüli bűnözés milyen nagyságrendű. A viktimizációs vizsgálatok magyarországi eredményeit a 7.2. fejezet tárgyalja részletesen.

1.2.2. Öngyilkosság

Az egyik legegzaktabb statisztika a devianciához fűződő statisztikák közül az öngyilkossági statisztika. A bűnözéshez hasonlóan itt sem szabad kizárnunk a látenciát, azonban ennek mértéke jóval alacsonyabb lehet, mint az előbbi esetben. A kép akkor lenne teljes, ha az öngyilkossági kísérleteket is számba vennénk, azonban erre vonatkozó átfogó adatgyűjtés nem létezik hazánkban, így meg kell elégednünk a befejezett öngyilkosságok bemutatásával.

1. Uniós összevetésben a hazai és a többi 2004 óta csatlakozott ország adatai igen magasnak tűnnek a régi tagállamokhoz viszonyítva. A korábban csatlakozott országok közül Finnország 20-as öngyilkossági rátája a magyarhoz képest 6, a legmagasabb litváéhoz képest pedig 20 százalékponttal marad el. Hazánk adata egyébként az Unióban a második legrosszabb.

1.2./8. ábra 100 lakosra jutó öngyilkosságok száma az Európai Unió országaiban

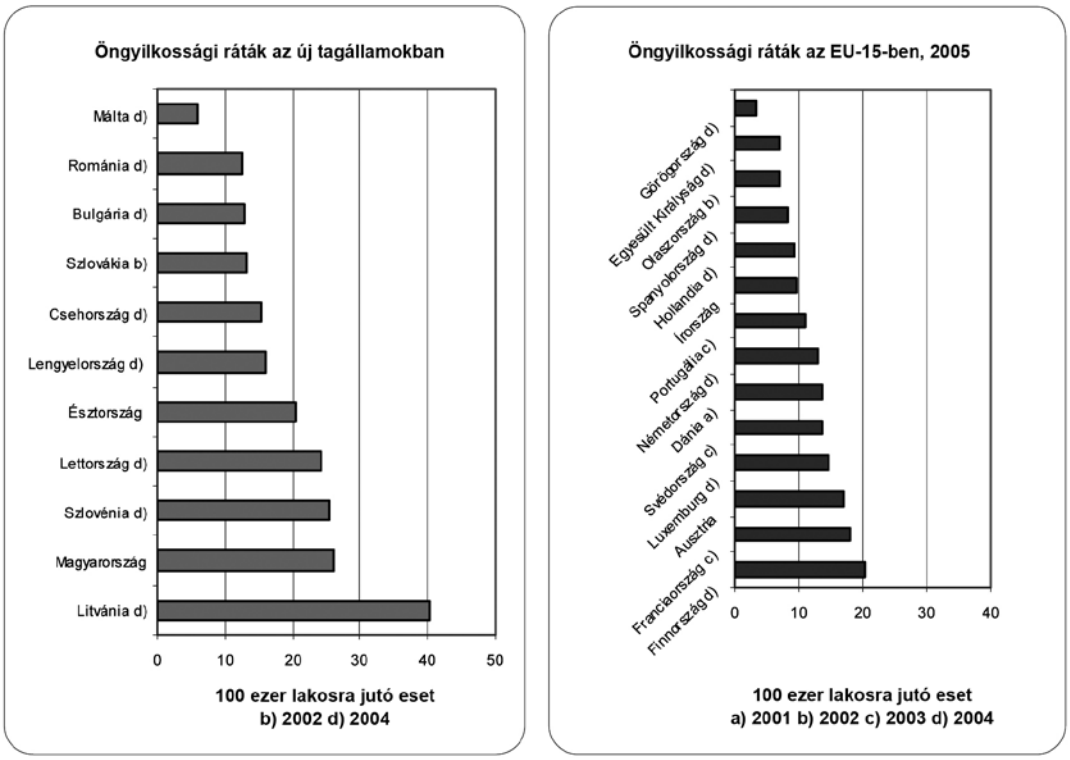

Forrás: WHO

2. Magyarországon a rendszerváltozást követő időszak egészét tekintve 16-tal csökkent a 100 ezer lakosra jutó öngyilkosságok száma. A trend a kilencvenes évek derekáig süllyedő volt (40-ről 32-33-ra esett vissza az arányszám), ezt követően előbb stagnált, majd az ezredforduló óta további csökkenést mutat. Jelenleg 25 öngyilkosság esik 100 lakosra, éves szinten mindez 2-4 ezer olyan személyt jelent, akik önkezükkel vetettek véget életüknek.

Az öngyilkosság is inkább *férfijelenségnek* tűnik. A ráták különbsége 1990-ben háromszoros, az utóbbi években pedig négyszeres volt, a csökkenő trend tehát a nők esetében nagyobb mértékű.

1.2./9. ábra 100 lakosra jutó öngyilkosságok száma nemek szerint, 1990-2007

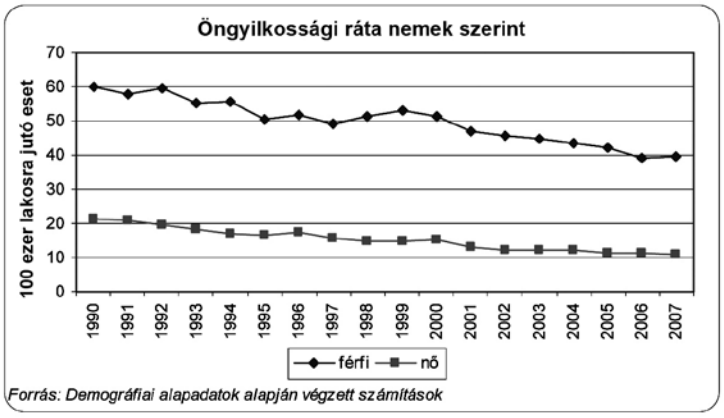

A nemenkénti *koréves bontások* azt mutatják, hogy az öngyilkossági gyakoriság a férfiaknál és a nőknél is a húszas éveikben járóktól meredeken kezd el emelkedni, amely mindkét nemnél töretlen egészen az ötvenes éveikben járókig. Ugyanakkor a férfiaknál az öngyilkosságok elkövetők között egyre csökkenő trend bontakozik ki, a nőknél még a hetvenes és nyolcvanas éveikben járók esetében is magas ez a mutató. A kezdő- és a végpont adatainak összevetéséből világosan látszik, hogy ez a mintázat relatíve stabilnak tűnik.

1.2./10. ábra

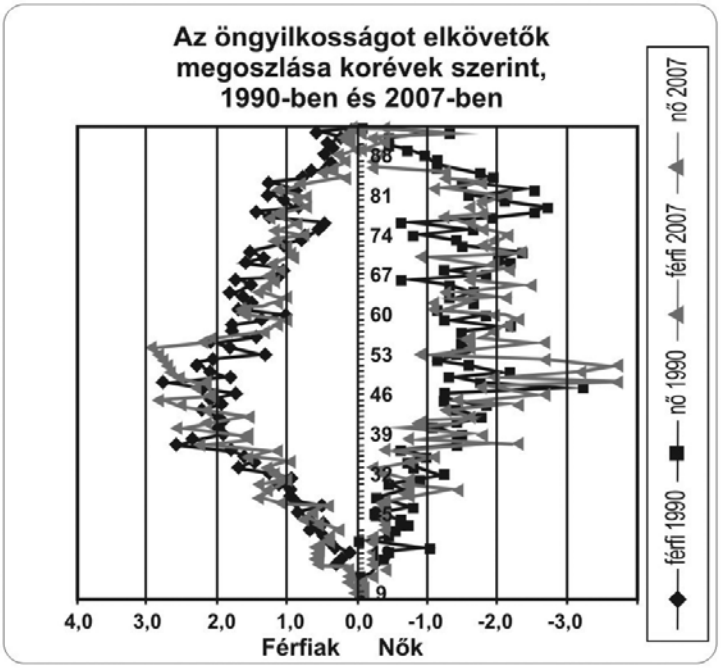

Forrás: Demográfiai alapadatok alapján végzett számítások

3. Az adott évben öngyilkosságok elkövetőkről rendelkezünk olyan bontásokkal is, mint az iskolai végzettség vagy a gazdasági aktivitás. Összességében az adatok nem térnek el **iskolázottság** alapján a társadalmi átlagtól, és az iskolázottsági szint emelkedése kimutatható ennél a populációnál is. Az öngyilkosságot elkövetők **gazdasági aktivitás** szerinti adatai az elmúlt csaknem két évtizedben változatlanságról tanúskodnak. Az egyetlen változást a munkanélküliség tényleges és statisztikai kategóriaként való megjelenése jelentette, hozzávetőlegesen 10 százalékos részesedést képviselve. További egyharmadot jelentenek a foglalkoztatottak, és csaknem minden második elkövető tartozott az inaktív kategóriába (nyugdíjasok, gyermekgondozási címen ellátásban részesülők, munkanélküli ellátásban nem részesülők, akik nem minősülnek munkanélkülinek – pl. nem keresnek munkát, stb.).

1.2./11. ábra

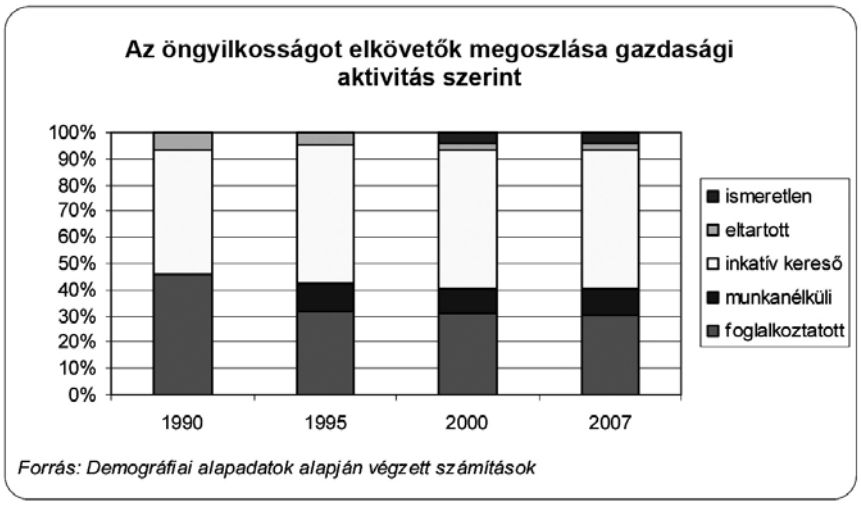

4. Figyelemreméltóak az öngyilkossági ráták **területi-regionális különbségei** is. Egyértelműen látszik, hogy a két alföldi régióban a legmagasabb az öngyilkossági gyakoriság. A másik végpontot a nyugat-dunántúli régió jelenti, amelyben az előzőekhez képest feleakkora volt ez a viszonyszám. Meg kell jegyezni azonban, hogy regionális szinten is az öngyilkossági ráta csökkenéséről beszélhetünk: az alföldi régiókban 50-ről 30-ra, a nyugat-dunántúliban 26-ról 17-re esett vissza a 100 lakosra jutó öngyilkosságok száma, a többi régióban pedig az előbbihez hasonló mértékű csökkenést jeleznek az adatok.

1.2./1. táblázat 100 ezer lakosra jutó öngyilkosságok száma régiók szerint

	1990	1995	2000	2007
Közép-Magyarország	35,6	29,3	26,8	20,0
Közép-Dunánúl	37,8	26,7	28,0	22,7
Nyuga-Dunántúl	26,1	19,6	22,8	17,2
Dél-Dunántúl	34,5	30,8	28,3	25,5
Észak-Magyarország	37,4	32,4	29,3	21,9
Észak-Alföld	51,2	40,3	42,0	32,5
Dél-Alföld	53,1	47,8	48,9	32,8

1.2.3. Alkoholizmus

1.2.3.1. Az alkoholfogyasztás hazai jellemzői

1. Az eddigiektől eltérő devianciatípust jelent az alkoholizmus. *Andorka Rudolf* (1995) szerint alkoholista az, akinek mindennapi életében gondot okoz az alkoholfogyasztás. Az, hogy ez a gond mekkora mértékű alkoholmennyiségtől alakul ki, személyenként igen eltérő lehet. Ezért célszerű először nagy átlagban beszélni a fogyasztási adatokról. Az egyik legfontosabb mérőszám az *egy főre jutó alkoholfogyasztás.* E mutató alapján hazánk a leginkább alkoholfogyasztó országok közé sorolható. Nincs különbség az egyes tagállamok között aszerint, hogy a régi vagy az új államok közé tartoznak-e, illetve aszerint sincs, hogy mely égtájon helyezkednek el a kontinensen. Minden valószínűség szerint az alkoholfogyasztásban elsősorban az adott nemzetre jellemző kulturális sajátosságok játszanak kiemelt szerepet, de nem zárható ki az sem, hogy a mutató számításában vannak olyan különbségek, melyek a látható differenciákat okozzák. A magyar adatok – Csehországéhoz, Németországéhoz, Írországéhoz hasonlóan – 11 literre tehetők a 15 éves és idősebb népességre vetítve. Ennél csak Luxemburg adata volt magasabb (csaknem 16 liter) és a felét sem érték el olyan országok, mint Bulgária, Málta, Svédország vagy Szlovénia (5-6 literes fogyasztással).

1.2./12. ábra

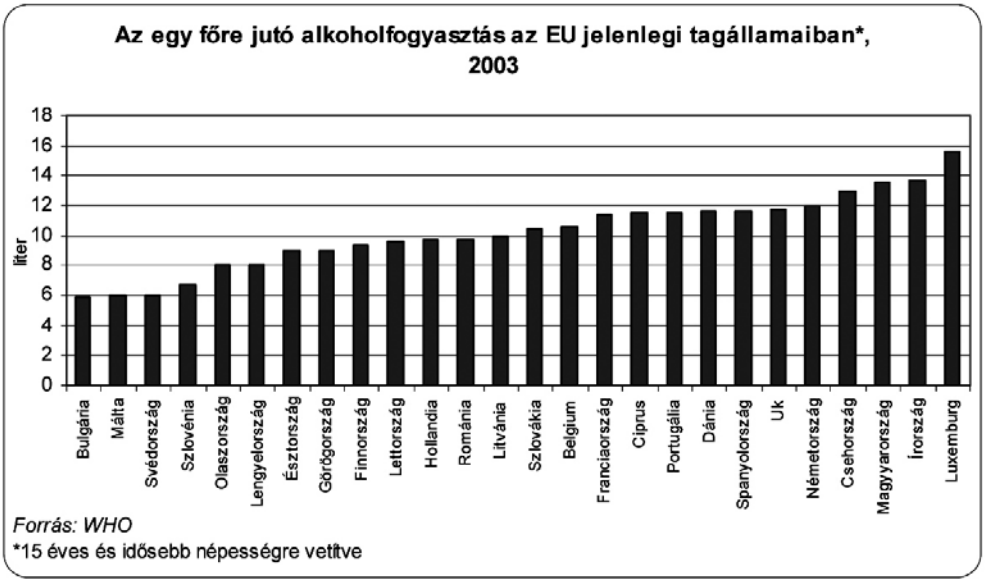

2. A hazai adatokban nagyságrendbeli változások nem mutathatók ki: az elmúlt két évtizedben 10-11 liter körül alakult a fogyasztás a teljes népességre nézve. 1990-ben 11 liter volt, amely 1995-ig folyamatos csökkenés eredményeképpen 10 literre csökkent és e körül ingadozott az ezredfordulóig. 2001-ben jelentősen, 1 literrel megugrott a mutató, és ez napjainkra sem változott.

1.2./13. ábra Egy főre jutó alkoholfogyasztás Magyarországon, 1990-2006

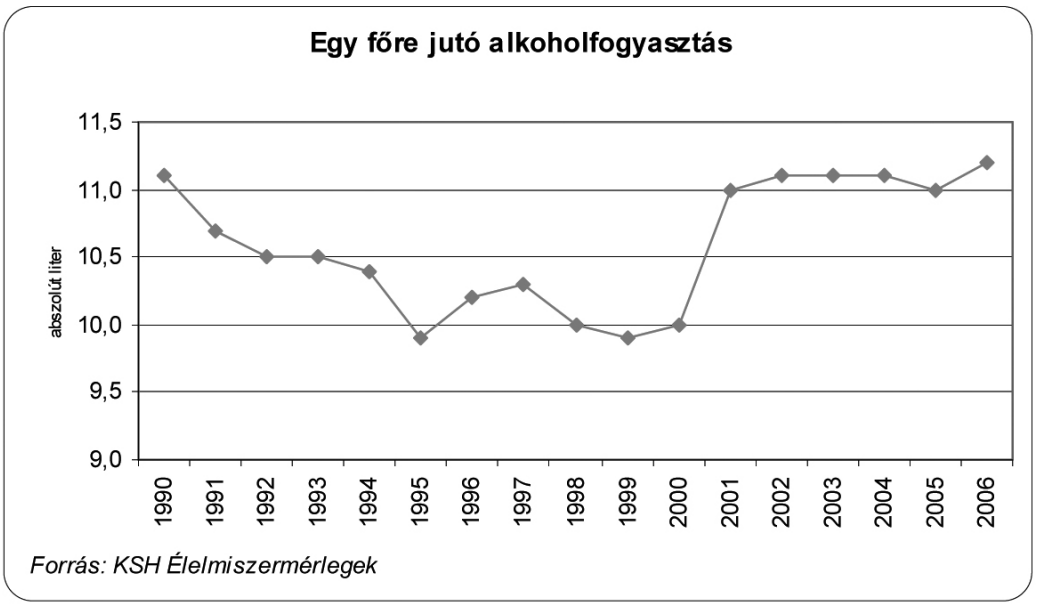

A különböző *alkoholfajták szerinti* bontások azt mutatják, hogy, ha átstrukturálódásról nem is, de a preferenciák eltolódásáról beszélhetünk. Hazánk jellemzően a „sörivó" nemzetek közé tartozik, bár ennek dominanciája visszaszorulóban van: míg a kilencvenes évek elején 100 liter fölötti volt az átlagos sörfogyasztás, addig már ezen évtized derekától és napjainkban is 30 literrel alacsonyabb fogyasztásról beszélhetünk. A borfogyasztás a sörének mintegy harmadát tette ki, itt azonban emelkedő tendenciát jeleznek az adatok: jelenleg 33-34 liter körül ingadozik a fogyasztás, amely 6-7 literrel haladja meg az 1990-es mutató értékét. Az égetett szeszes italokból 8,5 liter fogyott 1990-ben, ebből a fogyasztás az ezredfordulóig jelentős mértékben visszaesett (2 literrel), a jelenlegi adatok szerint pedig valamelyest emelkedett az utóbbi néhány évben.

1.2./2. táblázat Az egy főre jutó alkoholfogyasztás a főbb italtípusok szerint

	bor, 1	**sör, 1**	**égetett szeszes italok 50 fokos szeszre átszámítva**
1990	27,7	105,3	8,5
1991	28,8	100,3	7,7
1992	29,7	93,6	7,4
1993	31,3	82,4	7,3
1994	29,0	84,0	6,9
1995	26,3	74,6	6,7
1996	29,9	70,5	6,4
1997	31,5	68,6	6,1
1998	33,1	68,3	6,2
1999	30,2	68,0	6,1
2000	28,3	71,6	6,4
2001	33,8	71,0	6,9
2002	34,1	72,7	6,8
2003	32.2	75,1	7,1
2004	32,7	73,2	7,1
2005	33,1	72,6	7,0
2006	33,4	74,2	7,3

A fogyasztási adatokon kívül az alkoholproblémáról az egészségügyi ellátórendszer adatai is képet adnak. Az egy főre eső fogyasztás adataival szemben azonban ezek csökkenő trendet mutatnak, vagyis az év végén nyilvántartott alkoholisták száma jelentősen visszaesett: 1990-ben még 58 ezer, 2007 folyamán pedig már csupán 24 ezer volt a számuk. Azonban ez a jelentős eltérés feltehetően nem az alkoholisták számának valós csökkenésével, hanem az egészségügyi intézményrendszer átalakulásával magyarázható.

1.2./14. ábra Az egészségügyi intézetekben nyilvántartott alkoholisták száma, 1990-2007

Az egészségügyi intézményrendszerben nyilvántartott alkoholisták között meghatározó fölényben vannak a férfiak, 70 százalékos arányt képviselve. Ezen belül is a középkorú korcsoportok felülreprezentáltak: a 35 év felettiek hányada csaknem 90 százalék, és ezen belül is a 35-54 éves korcsoport aránya igen magas (60%).

Egy másik lényeges indikátort jelentenek a népességstatisztikában használatos *halálozási adatok*, azaz az alkoholos májbetegségben meghaltak száma, illetve az ezekből számított arányszámok. Az adott időszakban az ilyen típusú halálozások abszolút száma évente 2-3 ezerre tehető; 100 ezer lakosra 2007-ben 33 ilyen haláleset jutott. A halálozási adatok alapján is egyértelmű a férfiak lényegesen magasabb érintettsége: 2007-ben 100 ezer lakosra 55 férfi és 17 nő májbetegség okozta halála esett. Egyértelmű az idősebb korosztályok, különösen az ötvenes éveikben járók magasabb veszélyeztetettsége is; ebben a korcsoportban 2007-ben 85 májbetegséggel összefüggő haláleset történt 100 ezer lakosra. Figyelemreméltó ugyanakkor az is, hogy 1990 óta valamennyi korcsoportnál, illetve mindkét nem esetében jelentősen csökkentek a 100 ezer lakosra számított mutatók.

Az alkoholos májbetegségben elhaltak iskolai végzettség alapján lényegében nem térnek el a teljes népességtől, ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek valamelyest kisebb arányban jelennek meg köztük. Területi bontásban nézve az adatokat elmondható, hogy valamennyi régióban csökkent az alkoholos májbetegségben elhaltak 100 ezer lakosra jutó száma. Az időszakban mindvégig az észak-magyarországi és a közép-dunántúli régiókban volt a legmagasabb a mutató; a két alföldi régióban ennél jóval alacsonyabb volt az alkohol miatti halálozási arányszám.

Az alkoholfogyasztásról a hivatalos statisztikák mellett a 2000-es évtizedben több reprezentatív felmérés is készült. A 2003-as *országos lakossági egészségi állapot felmérésben* (OLEF) alkalmazott egyik fontos indikátor a nagyivók lakosságon belüli aránya volt. Eszerint a férfiak körében jelentősebb arányban találhatók a nagyivónak minősülő kérdezettek (18%, a nőknél ez mindössze 3%). Életkori bon-

tásban – a hivatalos statisztikai adatokkal összhangban – szintén a középkorúak és az időskorúak nagyobb mértékű érintettségét jelzik az adatok. Így a férfiaknál a 35-64 éves korcsoportban 22, az ettől idősebbek körében pedig 18 százalék volt a nagyivók aránya, szemben a fiatalabb korcsoporttal, ahol ez 12 százalékra tehető. Egy másik felmérés (Elekes és Paksi 2004) szerint a 15-64 éves népességben a férfiak között a heti rendszerességgel alkoholt fogyasztók aránya igen magas (43%), a nők körében ennél jóval alacsonyabb (12%).

1.2.3.2. Az alkoholfogyasztás és a bűnözés összefüggései

Az alkoholfogyasztás hazánkban önmagában nem minősül olyan cselekménynek, melyet a büntetőjog szankcionál. Az alkohol nagy mennyiségű fogyasztása azonban olyan káros hatásokhoz vezethet, amelyek következtében az egyén jogsértő magatartásokat követhet el. A hazai büntetőjogi szabályozás az ittas járművezetés esetében egyértelműen tilalmazza az alkoholfogyasztást, ugyanakkor más bűncselekményeknél – leginkább az erőszakos és garázda jellegűeknél – gátlásoldó szerepe miatt kap kiemelt jelentőséget az alkohol bűnözésben betöltött szerepe.

Az alkoholfogyasztás és a kriminalitás kapcsolatáról általános képet kapunk, ha megnézzük azt, hogy a bűnelkövetők mekkora hányada állt *alkohol hatása alatt* a cselekménye elkövetésekor. Ennek alapján a kilencvenes évek elején még minden harmadik, ettől kezdve – relatíve változatlanul – minden ötödik elkövető tartozott ebbe a csoportba. Itt is fel kell hívni a figyelmet arra, hogy mivel a számítás alapját az összes bűnelkövető jelenti, és nem minden esetben releváns az alkoholos befolyásoltság (pl. a pénzügyi bűncselekményeknél), ezért ez a mutató inkább a közlekedési cselekményeket elkövetők számát, annak kisebb részesedését tükrözi. 2007-ben például a bűncselekmény elkövetésekor alkohol hatása alatt állók három-ötöde követett el valamilyen közlekedési deliktumot és ezek döntő hányada ittas járművezetés volt. Szintén jelentős arányt képviseltek a közrend elleni cselekmények elkövetői (csaknem minden ötödik elkövető tartozott ide), és ezek jelentős részében is garázdaság miatt indult meg a büntetőeljárás. Említésre méltó még a 10-10 százalékos részesedést képviselő személy elleni és vagyon elleni cselekmények köre az alkoholos befolyásoltság szempontjából: előbbiben a szándékos súlyos testi sértések, utóbbiban pedig a lopások és betöréses lopások elkövetői voltak többségben. Az erőszakos és garázda bűncselekmények esetében is jelentősnek mondható az alkohol szerepe: a legutóbbi évben minden negyedik ide tartozó cselekmény elkövetője alkohol hatása alatt követte el a bűncselekményt.

1.2./15. ábra

1.2.4. Kábítószer-probléma

1. A drogproblémáról hivatalos statisztika – a téma érzékenysége és a szigorú büntetőjogi szankciók miatt – csak kevés áll rendelkezésre. Ezek forrását részben az egészségügyi ellátórendszer, részben a büntető igazságszolgáltatás szervei jelentik.

Kábítószer-fogyasztás miatt 1997-ben 9 ezren jelentkeztek *kezelésre*, számuk ezt követően jelentősen emelkedett, és az ezredfordulóig a 12-13 ezret érte el. Ezt követően a kezelésre jelentkezettek száma még tovább emelkedett (2006-ban 15,5 ezer). A legutóbbi esztendőben ez az adat 2 ezer fővel volt kevesebb az előző évhez képest. Ebben az esetben is inkább az egészségügyi intézményrendszer átalakulásával, mintsem a drogprobléma visszaszorulásával magyarázhatjuk a csökkenést. Az adatok tanúsága szerint a kezelésre nagyobb arányban jelentkeztek a férfiak, az adott időszakban 60-65 százalékos arányt képviselve.

1.2./16. ábra

Életkor szerint a fiatalabb generációk nagyobb érintettségét jelzik az adatok: tavaly minden második kezelésre jelentkezett beteg volt 30 évnél fiatalabb. Az 1997-es és a 2007-es adatok összevetésével megállapítható, hogy a kezelésen megjelent betegek esetében *a használt szer típusát* illetően jelentős átstrukturálódás jellemezte az adott időszakot. Amíg a kilencvenes évek közepén még az opiát típusú szerek domináltak, addig 2007-ben – jelentős számbeli emelkedés következtében – a kannabisz típusú szereket használók száma hatszorosára nőtt, a nyugtatófélékkel élőké pedig duplájára. Ezzel az utóbbi két kategória vált meghatározóvá napjainkra.

1.2./17. ábra

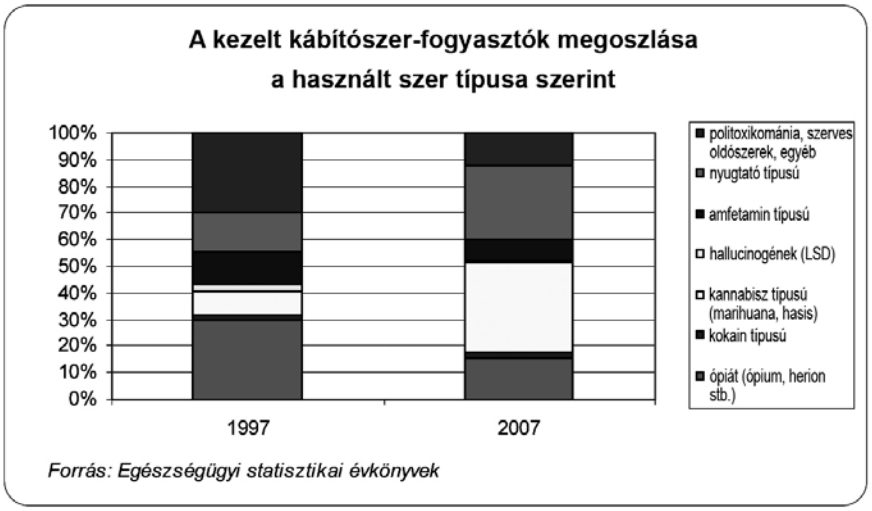

2. Kábítószer-probléma és bűnözés. A kábítószer-problémának természetesen kriminológiai aspektusai is vannak. Ezek közül itt kettővel foglakozunk. A kriminálstatisztikában rendelkezésünkre állnak olyan adatok, amelyek megmutatják, hogy mekkora azon deliktumok és elkövetőik száma, amelyekben a *bűncselekmény tárgya* a kábítószer volt, valamint ide sorolandók a kábítószerrel visszaélés és a kóros szenvedélykeltés tényállásai is. Ezek alapján 1990-ig visszatekintve mind a cselekmények, mind ezek elkövetőinek száma nagymértékben megemelkedett. E két mutató lényegében együtt mozgott: 2002-ig az emelkedés töretlen volt, az ezt követő két évben visszaestek az adatok, majd 2004 és 2005 ismét jelentős emelkedést, a legutóbbi két esztendő pedig hasonló mértékű csökkenést eredményezett.

1.2./18. ábra

Érdekes összevetni egymással a „fogyasztási” és a „kínálati” oldalt is. Bár a kategóriák korlátozottan feleltethetők meg egymásnak, az egyértelműnek tűnik, hogy azon bűncselekményeknek, melyeknek tárgya kannabisz típusú szer volt, jelentősen emelkedett az arányuk.

1.2./19. ábra

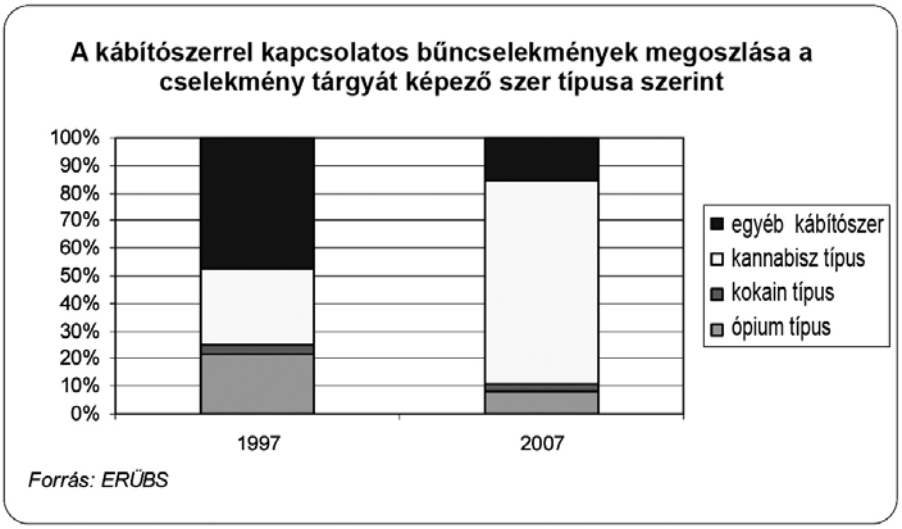

A bűnügyi statisztikából képet kaphatunk arról is, hogy a bűnelkövetők milyen arányban követtek el valamilyen *kábítószer, vagy kábító hatású anyag hatása alatt* bűncselekményeket. Erre vonatkozóan 1996-tól kezdődően állnak rendelkezésre adatok, ezek alapján elmondható, hogy a kábítószer bűnelkövetésben játszott szerepe jelentősen megnőtt, amit jól jelez az, hogy míg a kilencvenes évtized közepén 657, addig folyamatos emelkedés eredményeképpen egy évtizeddel később már

ennek öt-hatszorosa volt ez a szám. A legutóbbi év adatai alapján elmondható, hogy a kábítószer és a kábító hatású anyag hatása alatt lévők jelentősen eltérnek egymástól aszerint, hogy milyen bűncselekményben játszott szerepet a szerhasználat. A kábítószer esetében a közrend elleni cselekmények, ezen belül is a kábítószerrel visszaélés domináns (több mint 90%), illetve említést érdemel a kábítószer vagyon elleni cselekményekben (elsősorban a lopásokban és betöréses lopásokban) betöltött szerepe, valamint az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények elkövetőinek 2 százalékos részesedése. A kábító hatású anyagok esetében merőben mások az arányok: itt is döntően a kábítószerrel való visszaélés elkövetői között találunk nagy arányban valamilyen bódító szer hatása alatt állókat (közel 40 %), de a vagyon elleni cselekmények elkövetői is egyharmados arányt képviselnek. A kábító hatású anyagok bűnelkövetésben betöltött szerepe jelentős még a személy elleni, valamint a közlekedés elleni cselekmények esetében (8-9 százalék), a többi bűncselekményi kategóriában azonban ennél jóval alacsonyabbak az arányok. Az erőszakos és garázda jellegű deliktumok elkövetői közül pedig 100-ból 16-an követték el valamilyen kábító hatású anyag hatása alatt bűncselekményüket.

3. A rendelkezésre álló hivatalos statisztikák mellett a kábítószer-problémával kapcsolatban is folytattak le hazánkban **empirikus kutatás**okat. Ezek közül az egyik legfrissebb 2003-ban készült a felnőtt (18-54 éves) népességre vonatkozóan (Elekes és Paksi 2004). E kutatás eredményeit itt részletesen nem ismertetjük, csak a droghasználat egyik fontos mutatójára, az életprevalenciára vonatkozókat, amelyek azt mutatják meg, hogy a válaszadó életében használt-e már valamilyen kábítószert. Ez alapján a felnőtt lakosság 11,5 százaléka élt már droggal életében. Ezen belül is különösen a fiatalok (18-34 évesek) körében volt magas a tiltott szereket kipróbálók aránya (20%). Ettől messze elmaradnak az idősebbek adatai (3-4%). A drogot kipróbálók körében a leggyakrabban említett szer két „könnyűdrog", a marijuana és az Ecstasy volt. Az adatok alapján az urbanizációs lejtőn lefelé haladva csökken az életükben kábítószert már használók aránya: Budapesten minden negyedik, viszont az 1 000-10 000 fős településeken már csupán minden huszonötödik kérdezett válaszolt úgy, hogy kipróbált valamilyen drogot.

Források

Andorka Rudolf (1995) *Bevezetés a szociológiába.* Budapest: Aula.

Elekes Zsuzsa és Paksi Borbála (2004) 18-54 éves felnőttek alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásai. (kézirat)

Vavró István (1996) A bűnözés megismerésének módszerei; a magyarországi kriminalitás általános jellemzői. In: Gönczöl K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina, 53-74

1.3. Kriminálpolitika
Ligeti Katalin

A közelmúltban jelentős társadalmi vita alakult ki a prostitúció büntetendőségével kapcsolatban. A vitából nyilvánvalóvá vált, hogy két pregnáns, egymással ellentétes álláspont létezik a társadalomban. Az egyik a prostitúciót a társadalmi együttélést súlyosan zavaró tényezőként értékeli, és ezért a prostituáltakat, a szexuális szolgáltatást igénybe vevőket és a prostitúcióhoz kapcsolódó, azt elősegítő tevékenységek űzőit is büntetni kívánja. A másik álláspont szerint a prostitúció mindig is jelen volt a társadalmakban, annak visszaszorítására a büntetőjog alkalmatlan. Ez az álláspont is elfogadja azonban, hogy a prostitúciót számos egyéb társadalmilag nem kívánatos, valamint a bűnözést gerjesztő magatartás veszi körül (higiénés és egészségügyi kérdések, kitartottság, illegális jövedelem). Ezért ez az álláspont a prostitúció legális tevékenységgé nyilvánításában, bordélyházak és tilalmi zónák létesítésében látja arra a lehetőséget, hogy az állami kontroll (egészségügyi szűrés, adózás, stb.) megfelelő érvényesítésével a prostitúciót kísérő negatív jelenségek kiküszöbölhetővé váljanak.

A példában felvetett szabályozási dilemma megoldása attól függ, hogy mi a véleményünk egyes jogintézményeknek, illetve a büntető igazságszolgáltatás szereplőinek a jogrendszerben betöltött helyével, funkciójával kapcsolatban. Miben látjuk a büntetőjogi beavatkozás célját, értelmét? Mit gondolunk egyes büntetésekről? Milyen feladatot szánunk a jogalkotónak és a jogalkalmazónak a büntetéskiszabás során? Ezek és az ehhez hasonló kérdések a kriminálpolitika központi területére vezetnek el bennünket.

A következőkben először a kriminálpolitika fogalmának meghatározására, majd a jogállami kriminálpolitika alapelveinek és a büntető igazságszolgáltatási rendszer, valamint a hozzá szorosan kapcsolódó szervezetek ismertetésére kerül sor. Ezt követi a kriminálpolitika feladatainak és a megvalósításukra kialakított kriminálpolitikai modelleknek a tárgyalása. A fejezet a kriminálpolitika nemzetközi és európai vonatkozásainak áttekintésével zárul.

1.3.1. A kriminálpolitika fogalma

A kriminálpolitika fogalmának számos külföldi és hazai meghatározása ismert. A tudományos meghatározások gazdag tárából – a fogalom és az általa jelölt tudományterület történeti fejlődésének szempontjait is figyelembe véve – néhány szerzőt meg kell említeni. Így *Franz v. Liszt*, a közvetítő iskola kiemelkedő alakja, a bűnözés okait és a büntetés hatásait vizsgáló tudományos kutatás alapelveit magába foglaló diszciplínának tekintette a kriminálpolitikát, amely

megszabja – a büntetés és ahhoz hasonló jogintézmények igénybevételével – a bűnözéssel szembeni állami fellépést (Liszt 1905/I). *Liszt* megközelítésében a kriminálpolitika még nem vált el élesen a kriminológiától; a két tudományág szétválása és önállósulása csak az 1940-es években indult meg. A **kriminológia és kriminálpolitika szétválásának folyamata** a kriminológia kutatási területének és kutatási módszerének körvonalazódásával függ össze. Az 1950-es évektől kezdődően a növekvő bűnözésből fakadó társadalmi szükséglet és az időközben felhalmozódott ismeretanyag kölcsönhatásának eredményként a kriminológia elfoglalta önálló helyét a tudományágak között. Ezzel egy időben nyilvánvalóvá vált, hogy az addig kriminológia címszó alatt összefoglalt kutatások alapvetően kettős természetűek voltak: egyrészt a bűnözést mint társadalmi jelenséget és a bűnelkövetést mint egyedi jelenséget *empirikusan vizsgálták,* másrészt e vizsgálatok alapján *értékelték* a büntető igazságszolgáltatási rendszer működését, azzal kapcsolatban célokat, feladatokat fogalmaztak meg. Az 1960-as évekre általánosan elfogadottá vált, hogy a kriminológia empirikus, ontológiai tudomány, azaz a meglévő jelenségeket kutatja. Ezzel szemben a kriminológiai felismerésekből levont következtetések **a kriminálpolitika mint önálló axiológiai tudomány** körébe tartoznak. A két tudományterület kettéválását tükrözi *Jescheck* (1996) megközelítése, aki szerint a kriminálpolitika arról szól, hogy hogyan alakítható ki a büntetőjog a legcélszerűbben annak érdekében, hogy eleget tudjon tenni fő feladatának, a társadalom védelmének. Ezt a gondolatot továbbfejlesztve *Zipf* (1973) a büntető-igazságszolgáltatási rendszerre vonatkozó elképzelések kialakítását és megvalósítását érti kriminálpolitika alatt.

A kriminálpolitika szó összetett jellege mutatja, hogy a szóban forgó tudományág egyrészről kriminál*politika*, másrészről *kriminál*politika. A kriminálpolitika egyszerre ismeretrendszer és gyakorlat, egyszerre politikai jellegű és kriminális jellegű. A továbbiakban a kriminálpolitikát mint tudományágat vizsgáljuk, és felvázoljuk a kriminálpolitika gyakorlatát meghatározó tételeket.

A hazai tudományban *Földvári József*, *Gönczöl Katalin* és *Domokos Andrea* foglalkoztak behatóan a kriminálpolitikával. *Földvári* (1987) alapvetően *Jescheck* fent idézett felfogásával ért egyet, azzal, a szocialista államberendezkedésből fakadó eltéréssel, hogy a kriminálpolitikát a törvényhozó mellett a jogalkalmazó tevékenységére is kiterjeszti. Noha a jogalkalmazó tevékenysége a jogállamban sem mentes a kriminálpolitikai elképzelésektől, a bírói függetlenség alkotmányos elvét súlyosan sérti a jogalkalmazás közvetlen befolyásolása a végrehajtó hatalom által. Ezért *Földvári* felfogása ma már nem állja meg helyét.

A hazai büntetőjogi tankönyvek közül *Békés Imre és Wiener A. Imre* is említi a kriminál-, illetve büntetőpolitikát. *Békés* (2002) szerint a kriminálpolitika részben az egységes állami politika része, részben a büntető igazságszolgáltatás „önirányítása", részben a büntetés-végrehajtás területére meghatározott állami célkitűzés teljesítése, részben pedig a társadalom különféle szervezetei és a hatóságok elé kitűzött cél: a bűnmegelőzés elérése. *Wiener* (2003) ezzel szemben a büntetőpolitika

fogalmából indul ki, amelyet a cselekmények büntetendőségéről és az elkövetők megbüntetéséről kialakított véleményként definiál. A modern tudományos megközelítésnek megfelelően különböztet köztörvényi és szakmai büntetőpolitika között, és kitér a büntetőpolitika nemzetközi és európai uniós vetületeire is.

Az eddig említett fogalom-meghatározásokból kitűnik, hogy a szakirodalomban elterjedt mind a **kriminálpolitika** (*Kriminalpolitik*, *criminal policy*), mind a **büntető*(jog)*politika** (*Strafrechtspolitik*, *criminal law policy*) használata. A két fogalom azonban nem szinonima. A kriminálpolitika mint tágabb fogalom, szemben a büntetőpolitikával, nemcsak a büntetőjogra, hanem a büntető igazságszolgáltatási rendszer egészére vonatkozik, így magában foglalja a büntetőeljárást, a büntetés-végrehajtást és a bűnmegelőzést is (Jareborg 1995; Lahti 2005).

Az elmúlt évtizedekben egyre határozottabb Európában az a törekvés, amelyik a kriminálpolitikát a **társadalompolitika része**ként értelmezi (Jareborg 1995; Lahti 2000; Gönczöl 1987; Domokos 2007). *A társadalompolitika részeként megvalósuló kriminálpolitika* szükségszerűen *túlnyúlik a büntető igazságszolgáltatás rendszerén*. A kriminálpolitika nemcsak azt határozza meg, hogy milyen magatartásokat kell büntetendővé nyilvánítani, illetve hogy a büntetendő cselekmények elkövetőit milyen mértékben kell büntetni, hanem kijelöli a bűnözéssel szembeni küzdelem büntető igazságszolgáltatási rendszeren túlnyúló feladatait is. A társadalompolitikába beágyazott kriminálpolitika foglalkozik a bűnüldözés, a közösségi bűnmegelőzés, az áldozatsegítés, a büntető útról való elterelés megvalósításának lehetőségével is. Jelen fejezet e legújabb irányzatokat követve *a kriminálpolitikát a büntetőpolitikánál szélesebb fogalomként használja, és nemcsak a büntető igazságszolgáltatási rendszer kialakítására, működésére vonatkozó nézeteket érti alatta, hanem a társadalmi bűnmegelőzést és a bűnüldözéssel, valamint a bűncselekmény okozta hátrányok mérséklésével kapcsolatos feladatokat is idesorolja (1.3./1. ábra).*

1.3./1. ábra A kriminálpolitika rendszere

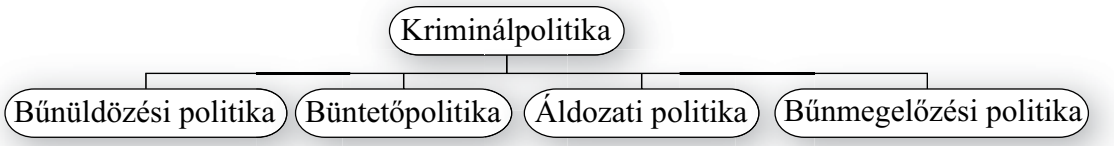

A fent ismertetett történeti fejlődésből következik, hogy *a büntetőjog, a kriminológia és a kriminálpolitika egymástól különálló tudományágak***,** a bűnözés elleni küzdelemben betöltött szerepük elkülönül. E három tudományterület *ugyanakkor szoros összefüggésben áll egymással***.** A kriminológia a bűnözés helyzetét, alakulását, okait kutató, alapvetően empirikus tudomány. A kriminológiai kutatások eredményére alapozva a kriminálpolitika jelöli ki a büntető igazságszolgáltatásban és a hozzá kapcsolódó területeken elérendő célokat és megvalósítandó feladato-

kat. A kriminálpolitika feltételezi tehát a megbízható ismereteket a bűnözésről, a bűnelkövetőkről, a sértettekről, a meglévő eszközök hatékonyságáról. A kriminálpolitika azonban a kriminológiai ismereteken túl megkívánja a társadalompolitika (gazdaság-, szociál-, kultúr-, stb. politika) tanulmányozását is, hiszen csak e két ismeretanyag együttese alapján alakítható ki olyan reális koncepció, amelyiktől ténylegesen várható a bűnözés csökkentése. A kriminálpolitikai koncepció átültetése a gyakorlatba, a jogi szabályozás és a dogmatikai megoldás felépítése azonban a jogalkotóra és közvetve a jogalkalmazóra hárul.

Kriminológia, kriminálpolitika és büntetőjog viszonya nem egyirányú: a kriminológiai vizsgálatok felismeréseiből nem következik automatikusan a kriminálpolitikai iránymutatás, és a kriminálpolitikai iránymutatásból sem következik automatikusan a jogalkotói döntés. Például a látens bűnözés nagy arányából még nem következik automatikusan a kriminálpolitikai reagálás iránya. A látencia magas aránya a magzatelhajtás esetében érv lehet a kriminalizáció megszüntetése mellett, míg a látencia a gazdasági bűncselekmények esetében indokolhatja a fokozott kriminalizációt és állami fellépést. Ugyanígy napjainkban Európa-szerte probléma a büntetés-végrehajtási intézetek túlzsúfoltsága és ezzel összefüggésben a végrehajtandó szabadságvesztések arányának és tartamhosszának csökkentése. E cél elérése érdekében azonban különböző jogi megoldásokhoz folyamodhat a jogalkotó. Így hazánkban felmerült a részben felfüggesztett szabadságvesztésnek, valamint szabadságelvonással nem járó új szankciófajtáknak a bevezetése. Ezzel szemben Olaszország 2006-ban úgy csökkentette börtönnépességét, hogy törvényileg leszállította a már kiszabott végrehajtandó szabadságvesztések hosszát, és az elítéltek egy részét szabadon bocsátotta.

Azt, hogy melyik esetben hogyan dönt a jogalkotó, normatív szempontú értékválasztás szabja meg. A kriminálpolitikai döntés ezért szükségszerűen **értékdöntés**, amely a társadalmi együttélésre vonatkozó mindenkori aktuális nézeteken alapul. E nézetek egy része közvetlenül (vallás)erkölcsi normákból ered, más része az alkotmányos rendből vezethető le.

A kriminálpolitika értékszempontúságából következik, hogy az eltérő történelmi korszakoknak és társadalmaknak eltérő a kriminálpolitikája (Wiener 2003; Domokos 2007). A jogrendszer változásával párhuzamosan *változik a kriminálpolitika* is (Anttila 1971). Ez a változás érinti egyrészt magát a büntetendő magatartást, másrészt a büntetés nemét és mértékét. Például a középkorban a dohányzás ellen vették igénybe a büntetőjogot, ma a kábítószer-fogyasztást próbálják vele visszaszorítani. A középkorban a halálbüntetés mellett a különféle testi büntetéseknek is jelentős szerepe volt. A modern európai társadalmakban viszont a halálbüntetést eltörölték vagy eltörlik, továbbá a kínzó és kegyetlen büntetések is tiltottak. Ezzel szemben egyes ázsiai és arab országokban a mai napig alkalmaznak testcsonkító büntetéseket.

A kriminálpolitikai döntéseket az állam, közvetlenül pedig a kormány alakítja. A modern államban *a kormány kriminálpolitikáját a kormányprogram* tartalmaz-

za, amely kijelöli az adott kormányzási periódusra azokat a prioritásokat, amelyeket a kormány a büntető igazságszolgáltatás területén végre kíván hajtani. A kriminálpolitikai célok és feladatok *címzettje a jogalkotó*, aki elvégzi e célok és feladatok jogi meghatározását, dogmatikai kidolgozását (Farkas 1996). A jogalkotó e központi szerepe magyarázza a kriminálpolitikai vélemények sokaságát, amelyek a jogszabály-módosításokat, jogi reformokat rendszerint kísérik. E véleménycsere nélkülözhetetlen a megfelelő kriminálpolitikai eszközök megtalálásához.

1.3.2. A jogállami kriminálpolitika alapelvei

A kriminálpolitika értékdöntéseinek összhangban kell állnia a mindenkori alkotmányos renddel (Szabó 1995). A jogállami kriminálpolitika alapvető követelménye, hogy megfeleljen a büntetőhatalom gyakorlására vonatkozó alkotmányos alapelveknek.

Az Alkotmány 2.§ (1) bekezdése értelmében a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam. A demokratikus jogállam felépítésében érvényesülő alapelv a hatalmi ágak: a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói *hatalom elválasztása***.** Ennek megfelelően *az állami büntetőhatalom gyakorlása is megosztott* (Bárd 1987). A törvényhozó hatalom joga és feladata, hogy kijelölje az állam büntetőhatalmának jogi feltételrendszerét, alapját és kereteit. A végrehajtó és a bírói hatalom joga és feladata, hogy a törvényalkotás szabta határok között az egyes esetekben gyakorolja az állam büntető hatalmát.

A büntetőhatalom a jogállamban *alkotmányosan korlátozott***.** Ez következik abból, hogy az állam közhatalma is korlátozott. A büntető hatalommal szembeni alkotmányos követelmények kiemelkedő jelentőségűek, mivel e hatalom gyakorlása súlyos beavatkozás az emberek életébe, jogaiba és szabadságába. A jogállamban ezért a büntetőjogi beavatkozással szemben alapvető alkotmányos követelmény, hogy *szükséges és arányos* legyen (Jareborg 2005). Ez vonatkozik a bűncselekmények körének kijelölésére, az igénybe vehető büntetések és egyéb jogkövetkezmények megválasztására, a bűncselekmény miatti felelősség megállapításának alapelveire és eszközeire, a büntetések és intézkedések végrehajtásának módjára. Elsősorban a törvényhozót korlátozzák a büntető jogszabályok megalkotásánál, azonban az alkotmányossági követelmények a büntetőhatalmat gyakorlókkal szemben is érvényesülnek egyes esetekben (Palánkai 1996).

A jogállamiság követelménye a büntetőjogban a felvilágosodás, a francia forradalom óta él. A jogállami büntetőjog klasszikus történeti koncepciójának középpontjában az ember és szabadsága áll. E nézetrendszer alappilléreit *Beccariánál* találjuk, aki hangsúlyozta a büntetés törvényességének és az igazságszolgáltatás függetlenségének követelményét az állami büntetőhatalom ellenpólusaként. Az átmenet egy más típusú büntetőjog felé *Liszttel* indult meg, aki a büntetőhatalom gyakorlásának a társadalmi érdekekhez igazítását hirdette (Liszt 1882). A büntetőhatalom gyakorlását ezentúl nemcsak a bűncselekményekkel szembeni védelem,

hanem a társadalmi érdekek biztosítása is indokolja. E megközelítésből már kitűnik, hogy a jogállami büntetőjog elméleti alapjait tekintve két irányt is megcéloz: egyik oldalról a hatalom korlátozását az egyén és szabadsága védelmében, másik oldalról viszont a büntetőhatalom kiterjesztését a polgárok biztonságának megteremtése érdekében (Naucke 1993). A 19. század jogászi fejlődése ezzel teret nyitott a büntetőjogi pragmatizmus előtt, amely a büntetőjogot a jogi tárgyak védelmének tekinti. Összefoglalva, *a jogállami büntetőjog egyszerre kívánja a polgárok szabadságát védelmezni és a bűnözéssel szemben hatékonyan fellépni* (Ligeti 1997). E kettősség tükröződik a jogállam kriminálpolitikai célkitűzéseiben is: egyszerre kívánja a humanitást és a büntetés hatékonyságát szolgálni. Az alábbiakban e jogállami kriminálpolitika három alapelvét: a humanitást, a koherenciát és a racionalitást vesszük sorba.

1.3.2.1. Humanitás

A humanitást mint a felvilágosult kriminálpolitika alapelvét napjainkban senki sem kérdőjelezi meg. A humanitás a kriminálpolitikában elsősorban az enyhébb büntetések alkalmazásának, a szabadságelvonó büntetések kivételességének, a büntetőeljárási és a büntetés-végrehajtási garanciák kiépítésének, az áldozati jogok figyelembe vételének szorgalmazását jelenti.

A humanitás eszméje a kriminálpolitikában az állam és egyén közötti viszony szélesebb összefüggésében, illetve az ebből eredő *kriminálpolitikai emberképben* ragadható meg. Ennek lényege, hogy a 21. században az állami büntetőhatalom monopóliumát kifejező büntetőjog és büntető eljárásjog az individuumhoz képest másodlagos. Az emberi jogok nem pusztán korlátját jelentik az állami büntetőhatalomnak, hanem az ember az államnál előbbre való, és ezt kifejezésre kell juttatni mind a tettessel való bánásmód, mind az áldozat védelme és anyagi kártalanítása tekintetében (Eser 2000).

Annak ellenére, hogy az európai országok kriminálpolitikája a II. világháború óta következetesen érvényesíti a humanitás elvét, mégsem kezelhetjük e követelményt idejemúltnak. Az elmúlt 25 évben Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is a büntetések szigorodása, a bűnözéssel szembeni kemény fellépés retorikája jellemző. Teret nyer a zéró tolerancia megközelítése, és megjelennek a „*three strikes and you are out*"-típusú szabályozások. Utóbbi először az USA-ban jelent meg és lényege, hogy az olyan szövetségi szintű súlyos erőszakos bűncselekmények elkövetőivel szemben, akik azt megelőzően legalább két alkalommal súlyos bűncselekményt követtek el, kötelezővé teszi az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását (Lévay 1994). Ezek a kriminálpolitikai tendenciák, amelyek a büntetés elrettentő jellegét hangsúlyozzák, az Egyesült Államokban a legerősebbek, de Nyugat-Európában is nyomon követhetők (Christie 2004).

A polgári államok kriminálpolitikájában bekövetkezett hangsúlyváltás, amely a büntetőjog fokozott és szigorú alkalmazását hirdeti, csak részben magyarázható a bűnözés emelkedésével, struktúrájának megváltozásával, valamint az új típusú bűnelkövetési formák megjelenésével. A kriminológia és kriminálszociológia

még nem tárta fel kimerítően e jelenség magyarázatát (Nelken 2006), amely összességében az államszervezés elveiben (Whitman 2003), a jóléti állam visszaszorulásában gyökerezik (Pratt 2005). A mai kriminálpolitikák szigorodása azonban nem jelenti a humanitás eszméjének feladását. Sokkal inkább a reális alternatívák keresése a feladat, amelyek a humanitás megőrzése mellett biztosítják a bűnözéskontroll hatékonyságát.

1.3.2.2. Koherencia és racionalitás

1. A jogállami kriminálpolitikával szemben általános elvárás, hogy megfeleljen a koherencia és a racionalitás követelményeinek. A **koherencia** azt juttatja kifejezésre, hogy a kriminálpolitika alakítóinak egyrészt olyan megoldásokat kell kidolgozniuk, amelyek illeszkednek a társadalompolitika szélesebb rendszeréhez, másrészt a kriminálpolitika egyes elemeinek egymással összhangban kell állnia. A kriminálpolitikai célok megfogalmazásánál figyelemmel kell lenni azoknak a büntető igazságszolgáltatási rendszer egészére, illetve a büntető igazságszolgáltatáson kívül gyakorolt hatására is. A büntetőjogi jogkövetkezmények rendszere és az erre épülő büntetéskiszabási gyakorlat, valamint a büntetőeljárási megoldások csak együttesen eredményezhetik a kriminálpolitikai célok eredményes megvalósulását.

2. A **racionalitás** azt kívánja meg a kriminálpolitika alakítóitól, hogy döntéseik logikai rendszerbe foglalt indokokon alapuljanak, amelyek érvrendszere megismerhető, követhető és elfogadott jogpolitikai elvekre épül.

A kriminálpolitika racionalitását és koherenciáját jelentősen veszélyezteti az a nyomás, amit napjainkban a politika gyakorol a kriminálpolitika alakítóira (Gönczöl 2002). A politikusok minden, a közvéleményt felkavaró bűnesetet követően fellépnek a fokozott büntetőjogi beavatkozás, a szigorúbb szankcionálás érdekében. Napjainkban a választási kampányoknak rendszerint része a „bűnözéssel szembeni hatékony harc" meghirdetése. A kábítószer elleni harc (*war on drugs*) és a terrorizmus elleni harc (*war on terrorism*) pedig a mindennapi politikai kommunikáció részévé vált. Az ilyen és ehhez hasonló *politikai szlogenek a büntetőjog instrumentalizálásához* vezetnek; a büntetőjog nem más, mint eszköz a bűnözéssel szembeni harcban (Twomey 1999). Minden olyan jelenség, amely a politikai közvéleményt legalább időlegesen foglalkoztatja, előbb vagy utóbb büntetőjogi intézkedések elfogadását vonja maga után.

A kriminálpolitika legitimitása megkívánja, hogy a kriminálpolitikai alakítói olyan célkitűzéseket, megoldásokat szorgalmazzanak, amelyeket az állampolgárok elfogadnak, támogatnak. A jogállami kriminálpolitika fő kihívása éppen abban áll, hogy *a társadalmilag nemkívánatos magatartásokkal szemben olyan megfelelő védelmet nyújtó intézményeket dolgozzon ki, amelyek összhangban vannak a humanitás és racionalitás alapelveivel.*

1.3.3. A büntető igazságszolgáltatási rendszer és a kapcsolódó szervezetek

Az állami kriminálpolitika a büntető igazságszolgáltatási rendszer, valamint a büntető igazságszolgáltatáson kívüli, de ahhoz szorosan kötődő szervezetek működésén keresztül valósul meg. E fejezet a büntető igazságszolgáltatási rendszert a legtágabb értelemben, mint az állam büntetőhatalmának egyik megnyilvánulását: a bűnözés bűnüldözési/igazságszolgáltatási kontrolljának intézményrendszerét tárgyalja (Palánkai 1996). A büntető igazságszolgáltatási rendszert a nyomozó hatóságok (rendőrség, vám- és pénzügyőrség), az ügyészség, a bíróságok és a büntetés-végrehajtás szervei alkotják. Az ő munkájukhoz szorosan kapcsolódik a pártfogó felügyelet, az áldozatsegítés és a jogi segítségnyújtás, amelyek részben a büntető anyagi és eljárási jogszabályok által is meghatározott, de a büntető igazságszolgáltatáson kívüli intézmények.

1.3.3.1. A magyar büntető igazságszolgáltatás jogi keretei, szervezetei és személyei

1. A büntető igazságszolgáltatási rendszer alapjait meghatározó szabályokat az **Alkotmány** tartalmazza. A demokratikus jogállamok alkotmányai eltérőek a tekintetben, hogy a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerét, a büntetőjogot, a büntetőeljárást és a büntetés-végrehajtást szabályozó alkotmányos tételeket milyen részletességgel tartalmazzák. A magyar Alkotmány relatíve szűkszavú e tekintetben. A nyomozószervek közül a **rendőrség** feladatkörét csupán általánosságban jelöli meg a közbiztonság és a belső rend védelmében. A rendőrségre vonatkozó részletes szabályozást *a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény* tartalmazza, amelynek alapján a rendőrség bűnmegelőzési, bűnüldözési, államigazgatási és rendészeti feladatokat ellátó állami, fegyveres rendvédelmi szerv, amely a végrehajtó hatalom része. A kormány a rendőrséget Magyarországon hagyományosan a belügyminiszter útján irányította, azonban a 2006-ban végrehajtott kormányzati reform átalakította a minisztériumok struktúráját és átsorolta a rendőrséget az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumhoz.

Az **ügyészség** jogállását relatíve részletesen szabályozza az Alkotmány. Ennek alapján az ügyészség a legfőbb ügyésznek alárendelten működő, a végrehajtó hatalomtól független szervezet. A legfőbb ügyészt az Országgyűlés választja hatévi időtartamra; a legfőbb ügyész az Országgyűlésnek beszámolási kötelezettséggel tartozik és az Országgyűlésben interpellálható. A legfőbb ügyész azonban az Országgyűlés felé politikai felelősséggel nem tartozik (AB Hat. 2003/4). Az Alkotmány 51.§ (1) bekezdése szerint a legfőbb ügyész és az ügyészség gondoskodik az állampolgárok jogainak védelméről, valamint az alkotmányos rendet, az ország biztonságát és függetlenségét sértő vagy veszélyeztető minden cselekmény következetes üldözéséről. Az ügyészségre vonatkozó részletes szabályokat *az ügyész-*

ségről szóló 1972. évi V. törvény, valamint *az ügyészségi szolgálatról szóló 1994. évi LXXX. törvény* tartalmazzák.

A **bíróságokkal** kapcsolatban az Alkotmány kimondja, hogy a Magyar Köztársaságban az igazságszolgáltatást a Legfelsőbb Bíróság, az Ítélőtáblák, a Fővárosi Bíróság és a megyei bíróságok, valamint a helyi és munkaügyi bíróságok gyakorolják. Az Alkotmány 50.§ (1) bekezdése szerint a bíróságok védik és biztosítják az alkotmányos rendet, az állampolgárok jogait és törvényes érdekeit, és büntetik a bűncselekmények elkövetőit. A bíróságok szervezeti reformja 1997-ben történt meg *(1997. évi LVI tv.)*, amely egyrészt a korábbi háromfokú bírósági rendszert kiegészítette az ítélőtáblákkal mint negyedik fokkal, másrészt a bíróságok adminisztratív irányítására (megyei és helyi bíróságok elnökeinek kinevezése, fogalmazók képzése, egyéb személyi ügyek, bíróságok költségvetésének megállapítása) *Országos Igazságszolgáltatási Tanács* elnevezéssel új szervet hozott létre.

A **büntetés-végrehajtás intézményeinek** jogállásáról az Alkotmány egyáltalán nem tartalmaz rendelkezést.

2. A jogalkotásról szóló *1987. évi XI. törvény* kimondja, hogy törvényben kell szabályozni a bűncselekményeket, a büntetéseket és a büntetés-végrehajtást, valamint a büntetőeljárást. Ennek megfelelően a büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó joganyagot – a büntetés-végrehajtás kivételével – átfogó kódexek tartalmazzák.

Büntetőjognak tulajdonképpen az anyagi büntetőjogot nevezzük. A büntetőjog meghatározza a büntetőjogi felelősségre vonás feltételeit, a bűncselekmények miatt alkalmazható büntetéseket és intézkedéseket, valamint alkalmazásuk szabályait. A legfontosabb büntető jogszabály a **Büntető Törvénykönyv** *(1978. évi IV. törvény)*, amely általános és különös részből áll. Az Általános Rész tartalmazza a büntetőjogi felelősségre vonás feltételeit, a büntetések és intézkedések nemeit és alkalmazásuk szabályait. A Különös Rész az egyes bűncselekményeket és az elkövetőikkel szemben kiszabható büntetéseket határozza meg. A Btk.-t hatályba lépése óta számos alkalommal módosították. A mai napig összesen három törvényerejű rendelet és több mint ötven törvény módosította, illetve egészítette ki, valamint 11 alkotmánybírósági határozat semmisített meg alkotmánysértőnek tekintett rendelkezéseket. A változások nagy száma egyrészt arra vezethető vissza, hogy a rendszerváltás társadalmi-történelmi körülményei között a Btk. számos vonatkozásban anakronisztikussá vált. Másrészt az európai uniós tagságra való felkészüléséből folyó jogharmonizáció jelentős kriminalizációs és dekriminalizációs kötelezettséget rótt Magyarországra. A nagyszámú módosítás óhatatlanul megbontotta a Btk. belső egyensúlyát, a szankciórendszer harmóniáját és a büntetési tételek egymáshoz való viszonyát. A büntetőjog átfogó reformjának előkészítésére ezért 2001. március 14-én az igazságügyminiszter bizottságot állított fel. A bizottság munkájának eredményeként az új Büntető Törvénykönyvet várhatóan a 2006-2010-es kormányzási periódus alatt fogják elfogadni.

A bűncselekmény elkövetése büntetőigényt keletkeztet az elkövető felelősségre vonására, megbüntetésére. Az állami büntetőigény érvényesítésének rendjét a

büntetőeljárás szabályozza. A büntetőeljárás feladata annak megállapítása, hogy történt-e bűncselekmény és ha igen, ki az elkövető, valamint hogy az elkövető felelősségre vonható-e. A **büntetőeljárást** az *1998. évi XIX. törvény* szabályozza, amely meghatározza a büntetőigény érvényesítésének alapelveit, szervezeti rendjét és módját, az eljárásban közreműködő szervek és személyek jogait és kötelességeit, az eljárás szakaszait, az eljárási cselekmények sorrendjét, a jogorvoslat rendjét, a külön eljárások és a különleges eljárások szabályait. Az **új Be.** alapvetően megváltoztatta a büntetőeljárás addigi szabályait. Noha csak 2003. július 1-jén lépett hatályba, azóta többször is módosították. Legutóbb a *2006. évi LI. törvény*, amely a kétfokú rendes jogorvoslati rendszert és a közvetítői eljárást építette be a büntetőeljárásba. Összességében elmondható, hogy a büntetőeljárás reformja Magyarországon megtörtént, a büntetőeljárás új rendje kialakult.

Ezzel szemben a *büntetés-végrehajtás* reformja, csakúgy, mint a büntetőjogé, még várat magára. A büntetés-végrehajtás szabályait jelenleg az *1979 évi 11. tvr.* tartalmazza, amelyet a jogalkotó 1993-ban nagymértékben módosított. A **Bv. tvr.** ugyan tartalmazza valamennyi büntetés és intézkedés végrehajtásának alapvető szabályait, de az elítéltek jogait és kötelességeit közvetlenül érintő részletrendelkezések jelentős hányada még mindig miniszteri rendeletekben és utasításokban található meg. Ez nem felel meg a jogalkotási törvényben foglaltaknak, amely megkívánja a törvényi szintű szabályozást. A jogalkotó ezért 2005-ben elkészítette a büntetés-végrehajtási kódex tervezetét, amely e joganyag nemzetközi elvárásoknak is megfelelő, átfogó és korszerű szabályozását adja. A tervezet elfogadása azonban – elsősorban az anyagi források hiánya miatt – a büntető kódexhez hasonlóan a 2006-2010-es kormányzási periódusra vár.

1.3.3.2. A büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó szervezetek és személyek hazánkban

Fontos kriminálpolitikai reform valósult meg 2002-2005 között a pártfogó felügyelői szolgálat újraszervezésével, a jogi segítségnyújtás és az áldozatsegítés intézményrendszereinek kiépítésével. Szervezetileg az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium felügyelete alá sorolt *Igazságügyi Hivatal* látja el az áldozatsegítéssel és kárenyhítéssel, a jogi segítségnyújtással és a pártfogó felügyelői tevékenységgel kapcsolatos feladatokat. Noha e három terület a büntető igazságszolgáltatáson kívüli tevékenységeket ölel fel, mégis szorosan kapcsolódik a büntető igazságszolgáltatáshoz.

Időben először a **pártfogó felügyelői szolgálat** reformja történt meg. A megreformált intézmény célja egyrészt a szabadságvesztés büntetések számának csökkentése, másrészt az elítéltek társadalmi beilleszkedésének hatékonyabb elősegítése. Az első cél megvalósítása érdekében a pártfogó szerephez jut a büntetőeljárásban (közreműködik az alternatív szankciók alkalmazásában, különösen a vádelhalasztásban és a közvetítői eljárásban), a második cél érdekében pedig a büntetőeljárás befejezését követően az alkalmazott szank-

ció hatékony végrehajtásában vesz részt (börtönpártfogolás, feltételes szabadságra bocsátottak, felfüggesztett szabadságvesztés alatt állók és próbára bocsátottak felügyelete). A reform eredményeként a pártfogó felügyelő a büntető igazságszolgáltatás más szereplőivel, a szociális szférával és a közösségi, civil társadalmi bűnmegelőzés fórumaival együttműködve teremti meg a közösségi büntetések szélesebb körű alkalmazási feltételeit és deríti fel a reintegrációs lehetőségeket (ld. 10. rész).

A pártfogó felügyelői szolgálat reformjával párhuzamosan kiépült hazánkban a **jogi segítségnyújtás** *(2003. évi LXXX. tv.)* rendszere. Ez peren kívüli jogi tanácsadással, beadványok, egyéb iratok készítésével és eljárási jogi képviselettel segíti a rászorulókat jogaik érvényesítésében, jogvitáik megoldásában. Jogi segítségnyújtás igénybevételére büntetőeljárásban 2006. január 1-jétől van lehetőség.

Ugyancsak 2006. január 1-jén lépett hatályba *a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény (Ást.).* Az új törvény az európai uniós normákkal összhangban átfogóan szabályozza a bűncselekmények áldozatainak jogait, az őket megillető különböző támogatási formákat. A törvény alapján az **Áldozatsegítő Szolgálat** köteles minden hozzáforduló személynek teljes körű tájékoztatást adni az áldozatsegítő támogatások igénylésének feltételeiről, módjáról, valamint az áldozatsegítésben részt vevő állami, önkormányzati, civil és egyházi szervezetek elérhetőségéről. Miután megismerte az áldozat a számára nyitva álló lehetőségeket, a Szolgálat az érdekérvényesítés elősegítésével abban nyújt segítséget, hogy az áldozat ezeket a szolgáltatásokat a lehető legrövidebb időn belül igénybe tudja venni. A bűncselekmény következtében szorult helyzetbe kerülő áldozatoknak a Szolgálat azonnali pénzügyi segítséget is nyújt; a súlyos, erőszakos bűncselekmények áldozatainak pedig kárenyhítés is jár a törvény alapján, amelynek azonban feltétele a szociális rászorultság (ld. 8.2. fejezet).

1.3.4. A kriminálpolitika feladata

A kriminálpolitika feladata, hogy kidolgozza a bűnmegelőzés eszközrendszerét; kijelölje a büntetendő magatartásokat és a szankciófajtákat; meghatározza a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás kialakításának elveit; valamint kiépítse a bűncselekmény által okozott hátrányok kiküszöbölésére, enyhítésére alkalmas intézményeket.

1.3.4.1. A bűnmegelőzés eszközrendszere

A büntetőjogban *Beccaria* volt az, aki a bűnmegelőzés kiemelkedő jelentőségét felismerte és hirdette, hogy jobb a bűncselekményeket megelőzni, mint büntetni. Azt vallotta, hogy a megelőzés legjobb módszere, ha minden bűncselekményt felderítenek, és elkövetőjét megbüntetik (Beccaria 1967). A büntetőjogi felelősségre vonás elmaradhatatlansága, a szankció elkerülhetetlensége a bűnmegelőzésnek máig egyik hatékony eszköze. Napjaink bűnözési helyzetének tükrében azonban

világszerte nyilvánvalóvá vált, hogy a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőjog eszköztára elégtelen a bűnözés elleni hatékony fellépéshez (Borbíró 2004). Ez a felismerés elvezetett a bűnmegelőzés szerepének felértékelődéséhez és *átfogó bűnmegelőzési programok* kidolgozásához. Ezek lényege, hogy a bűnözést komplex társadalmi jelenségként fogják fel, ezért a bűnmegelőzés maga is holisztikus szemléletet kíván, amely a bűnözés mint társadalmi jelenség, illetve a bűnelkövetés mint egyéni aktus minden lehetséges aspektusát célba veszi (2.1. fejezet).

Hazánkban az Országgyűlés határozatával elfogadta a **társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiáját** (2.3. fejezet). A Stratégia lényege, hogy büntetőjogon kívüli beavatkozási formákkal egészíti ki a prevenciós eszköztárat. Ennek kivitelezéséhez bevonja a bűnmegelőzésbe az ágazati politikákat és a társadalom különböző szegmenseit, a civil szféra szereplőit. Az így létrejövő bűnmegelőzési rendszer három különböző, ám egymással szoros együttműködésben lévő alrendszerből épül fel: a rendőrségi és büntető igazságszolgáltatási feladatok ellátására szakosodott alrendszerből, az ágazati politikai együttműködésből és a helyi szinten megvalósuló közösségi bűnmegelőzésből. A Stratégia célja a bűncselekmények számának csökkentése és a közbiztonság növelése mellett a konfliktusok erőszakmentes feloldásának elősegítése, a bűncselekménnyel okozott anyagi és erkölcsi kár mérséklése, a jogkövetés és a közösségi integráció erősítése.

A bűnmegelőzéssel kapcsolatban a jogállamban különösen érzékenyen merül fel annak kérdése, hogy hol húzódnak meg a közbiztonsági céllal megvalósított beavatkozások határai. Megengedhető-e a bűnözés elleni fokozott küzdelem során az emberi jogok korlátozása? (Borbíró 2004) A magyar Stratégia meglehetősen határozott álláspontot képvisel ezen a téren: az *emberi jogi garanciákat* nem csak a *bűnmegelőzési beavatkozás integráns részének* tekinti, de kiaknázva azt az értékteremtő lehetőséget, amely a bűnmegelőzésben rejlik, szerepet kíván vállalni e jogok erősítésében is (2.3. fejezet).

1.3.4.2. A büntetendő magatartások és a szankciórendszer meghatározása

A kriminálpolitikának az a része, amely a büntetőjogi értékelést igénylő cselekmények körét, valamint a miattuk alkalmazható szankciókat meghatározza, a **büntetőpolitika.**

A büntetendő magatartások kiválasztásánál az a jogalkotó feladata, hogy az eltérő viselkedési formák közül kijelölje azokat, amelyek büntetőjogi reagálást igényelnek (Földvári 1987). Maga a kiválasztás kriminálpolitikai döntés, amely a társadalom életében végbemenő értékváltozások alapján születik meg. Az értékválasztásnak azonban mindig meg kell felelnie a jogállami kriminálpolitika elveinek, így különösen a szükségesség és arányosság követelményének.

A döntés tartalmilag kétféle lehet: **kriminalizáció**, amikor a jogalkotó úgy ítéli meg, hogy adott magatartás a társadalmi együttélést olyan nagymértékben zavarja, hogy az csak büntetőjogi eszközökkel küszöbölhető ki. Ezáltal a jogalkotó

adott társadalmi gyakorlatot a büntetőjog védelmi körébe von; védett jogi tárggyá nyilvánít. Így például a jogalkotó büntetendővé nyilvánította pornográf felvétel készítését, forgalmazását kiskorúakról, a házasságon belüli nemi erőszakot, gazdasági fizetésképtelenség esetén a fedezet elvonását vagy állatviadal szervezését. Az is elképzelhető azonban, hogy a társadalmi, gazdasági változások következtében a jogalkotó úgy látja, hogy adott magatartás már nem zavarja olyan mértékben a társadalom életét, hogy az a büntetőjogi védelmet indokolná. Ilyen esetben a jogalkotó mellőzi a büntetőjogi eszközök további igénybevételét. Ezt a folyamatot **dekriminalizációnak** hívjuk. A jogalkotó megszüntette hazánkban például a homoszexuális kapcsolat és a prostitúció büntetendőségét, a tiltott határátlépést, vagy a rábízott vagyonnal való pazarló gazdálkodást.

Hazánkban a rendszerváltást követően újra kellett értékelni a büntetendő magatartások körét. A büntetőjog határának meghúzásánál azokat a magatartásokat, amelyek elsősorban a korábbi szocialista együttélés rendjét védelmezték (egyes állam elleni bűncselekmények, a társadalmi tulajdont védő bűncselekmények) a továbbiakban már nem volt szükséges büntetni. Megjelent viszont számos olyan új magatartás, amellyel szemben a büntetőjog eszköztárát is fel kellett használni (gazdasági bűncselekmények, pénzmosás, piramisjáték).

A büntetőpolitika szempontjából kiemelkedő jelentősége van annak, hogyan szabályozza a törvény a **büntetőjogi szankciók alkalmazásának célját.** Ettől függ ugyanis az, hogy milyen szankciók alkalmazása, milyen feltételek fennforgása esetén kívánatos és szükséges.

A felvilágosult büntetőpolitika hatékony szankciókkal kívánja a társadalom védelmét, a jogrend stabilitását biztosítani. Az azonban már korántsem egyértelmű, hogy mi minősül hatékony szankciónak, sőt ennek megítélése jelentősen változott az idők folyamán. Annak vizsgálatát, hogy a büntetésnek és a bűnözés elleni egyéb küzdelem eszközeinek milyen a társadalmi hatása, pönológiának hívjuk (Angyal 1920). A **pönológia** a kriminológia része és elsősorban a büntetés-végrehajtás reáljelenségeivel, így a bűntettesek kezelése során alkalmazott módszerek és eszközök hatásosságának elemzésével, felmérésével, megfelelő következtetések kialakításával foglalkozik (Vermes 1971). A pönológia így szorosan kapcsolódik a büntetőjogi jogkövetkezmények tanához, felhasználja a kriminológia bűntettes-típusokra vonatkozó kutatási eredményeit; a büntetés-végrehajtási életviszonyokat nemcsak jogi rendezettségükben, hanem valóságos tényeikben fogja fel. A kriminálpolitika a pönológiai ismeretekre alapozva dolgozza ki a büntetési rendszert, a büntetések és intézkedések fajtáit és részletszabályait.

A büntetés hatékonyságáról kialakított nézet a *büntetőjogi büntetés céljának* meghatározásától függ, és az állam szerepéről alkotott felfogás szélesebb politikai kontextusába illeszkedik. A büntetőjog tudománya **abszolút és relatív büntetési elméletek** között különböztet. Az *abszolút* büntetési elmélet szerint a tettarányos, megtorló büntetés öncél. A büntetés célja önmagában, a jogépség nyilvános deklarálásában, a célra nem tekintő megtorlásban van (AB Hat. 1990/23, Szabó And-

rás párhuzamos véleménye). Az abszolút büntetési teória a tettarányos büntetéssel védi a társadalmat, amely kirekeszti az elkövető személyi körülményeinek figyelembe vételét. Gyengesége éppen ebben rejlik: nincs figyelemmel a büntetés közösségi vonatkozásaira. Az abszolút büntetési elmélet kritikájaként született meg ezért a *relatív* büntetési elmélet, amely az állam bűnüldözési feladatából kiindulva a bűnmegelőzésre helyezi a hangsúlyt. A relatív büntetési elmélet szerint a büntetés célja, hogy visszatartson másokat *(generálprevenció)* és az elkövetőt *(speciálprevenció)* újabb bűncselekmények elkövetésétől. Nyilvánvaló a kétféle megközelítés: **a bűnmegelőzés mint cél és a tettarányos, megtorló büntetés mint öncél** különbözősége. A *Liszt* nevével fémjelzett *közvetítő iskola* e két irányzatot egyesítette, és a múltban elkövetett cselekmény súlyának objektív megítélése mellett helyet adott a jövőre tekintő prognózisnak is, amely nem nélkülözheti a bűnelkövető személyiségének, az elkövetés személyi körülményeinek az értékelését. A 19. század végén született büntető kódexek – így a Csemegi Kódex is – a közvető iskola nézeteit érvényesítették.

A megtorlás és a bűnmegelőzés mellett a II. világháborút követően Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban megjelent a **reszocializáció** mint új büntetési cél és a hozzá kapcsolódó *kezelés* jellegű büntetések. A *treatment* ideológia következetes végigvitele a büntetés megtorlás jellegét szinte kiküszöbölte, és helyette – a bűnelkövetést mintegy betegségként értelmezve – kizárólag az elkövető kezelésére összpontosított. A reszocializáció vonzereje a humánus kriminálpolitika számára abban rejlik, hogy a büntetés mint szükséges rossz mellett lehetőséget teremt a büntetés jó oldalának megtalálására, nevezetesen az elkövető javítására, amely révén az elkövető a társadalom hasznos tagjává válhat. Bármilyen vonzónak is tűnik a reszocializáció, gyakorlati megvalósítása számos problémát vet fel. Így különösen kérdéses, hogy plurális demokráciákban elképzelhető-e olyan kizárólagos társadalmi rend, amelyre az elkövetőt „reszocializálni" kellene; megengedhető-e és eredményesen kivitelezhető-e a kezelés az elkövető beleegyezése nélkül; hogyan elégíthető ki kizárólag kezelés jellegű büntetésekkel a bűncselekmény által sérelmet szenvedett áldozat és a megsértett közösség igénye az elkövető megbüntetésére.

Az említett tényezők, illetve a kezelési modell gyenge hatékonysága következtében a reszocializáció iránti lelkesedés a 70-es években megtörik. Európa-szerte felerősödik a kezelés jellegű büntetésekkel szemben a jogállami kritika, amely kiemelte, hogy az elkövető veszélyességéhez és kezeléséhez/javításához igazodó – gyakran határozatlan tartamú – egyéniesített szankciók sértik a jogbiztonság elvét (Kaiser 2005; ld. 10. és 11. rész).

Ez a kritika nem vezetett a reszocializáció mint büntetési cél teljes elvetéséhez, de elindította azt a máig ható folyamatot, amely a büntetési célok újragondolásában, szerepük és jelentőségük újraértékelésében áll. A büntető igazságszolgáltatási rendszer felülvizsgálata egyrészt arra késztette a kriminálpolitika alakítóit, hogy a büntetési célok meghatározásánál fokozottan vegyék figyelembe a bűncselekmények *áldozatainak* érdekeit is. A 80-as években felerősödött

viktimológiai kutatások hatására egyre inkább elfogadottá vált, hogy az *áldozatnak és a bűncselekmény által megsértett közösségnek nyújtott jóvátételt* a büntetőjogi szankcionálás előfeltételeként vagy részeként kell szabályozni (7.1. fejezet). A helyreállító igazságszolgáltatás modelljében sem merülhet azonban ki a büntetés abban, hogy a bűncselekménnyel okozott kárt a közösség, illetve az áldozat számára reparálják, hiszen a szankciónak nélkülözhetetlen eleme a megtorlás (3.1. fejezet).

A *treatment* ideológiából való kiábrándulás másrészt nyilvánvalóvá tette a polgári államokban, hogy nem lehet a növekvő bűnözés minden problémáját a büntető igazságszolgáltatási rendszer keretein belül orvosolni. A problémák kezelése egyrészt *a büntető igazságszolgáltatás rendszerén kívüli megoldások igénybevételével (diverzió),* másrészt *a büntető igazságszolgáltatás hagyományos intézményeinek átalakításával, új intézmények bevezetésével (alternatív büntetések)* lehetséges (10.1. fejezet). A kriminálpolitika feladata tehát olyan program kidolgozása, amely egyensúlyt teremt a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának fokozása, az elkövető gondozása és felügyelete, illetve a sértett és a megsértett közösség jóvátétel iránti igénye között.

1.3.4.3. A büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás kialakítása

Az állami kriminálpolitika legkézzelfoghatóbban a büntetőeljárás menetében és a büntetés-végrehajtás során jelenik meg. A büntetőeljárási garanciákban, a résztvevők körének és szerepének körülírásában, az eljárási cselekményekben és az eljárást követő végrehajtási feladatokban kerül sor a kriminálpolitika alkalmazására. E folyamat rendező elve *a büntetőeljárási feladatok megosztása*, amelyet az új Be. alapelvként rögzít. A *nyomozó hatóságok* feladata az eljárás előkészítése, a vádemelést és a vád képviseletét az *ügyész* látja el, míg a *bíróság* ítélkezik. A bizonyítás és a tényállás megállapítása, azaz a büntetőjogi felelősség megállapítása főszabály szerint a bíróság tárgyalásán történik, azt megelőzően csak előkészítő eljárás zajlik. A jogállamban az eljárási szerepek nem keverednek, egyik eljárási szereplő sem kerülheti meg a többit.

1. A kriminálpolitika fő kihívása a **büntetőeljárás** kialakításánál abban áll, hogy az eljárási garanciák megtartása mellett biztosítsa a bűnüldözés hatékonyságát. Utóbbi megkívánja a büntetőügyben eljáró hatóságok tehermentesítését, valamint olyan eljárási szabályokat, amelyek az eljárást gyorsítják és egyszerűsítik. Az alábbiakban a büntetőeljárás egyes szakaszaihoz kapcsoltan számba vesszük ezeket az új szabályokat (ld. 1.3./2. ábra), szem előtt tartva a szabályozás kriminálpolitikai célját.

A büntetőeljárás a **nyomozás**sal indul, ami maga is két szakaszra oszlik: a szűken értelmezett nyomozásra és a vizsgálatra. A *szűken értelmezett nyomozás* azt hivatott eldönteni, hogy megalapozott-e a bűncselekmény elkövetésének gyanúja. A nyomozás során ki kell deríteni a szóba jöhető személyek kilétét. Fel kell tárni

és rögzíteni kell az egyéb bizonyítékokat és körülményeket. A nyomozást követi a *vizsgálat,* amely a megalapozott gyanút személyre vonatkoztatja, azaz a feltárt bizonyítékok igénybevételével megállapítja az elkövető személyazonosságát és őt terheltként (gyanúsítottként) bevonja az eljárásba. Az eljárás már e korai szakaszába bekapcsolódhat pártfogó felügyelő, például környezettanulmány készítésével. A tágan értelmezett nyomozás a **büntetőeljárás előkészítő szakasza,** amelyben a nyomozóhatóság a későbbi felelősségre vonás szempontjából releváns körülményeket feltárja; összegyűjti és rendszerezi a bizonyítékokat. Amennyiben a vizsgálat alapján a gyanú megalapozott, azt a terhelttel közlik. A gyanú közlésétől kezdve a terheltet megilleti a *védelem joga*. A terhelt érdekében az eljárás bármely szakaszában védő járhat el; az eljárás megindításától kezdve védőt választhat. Az előkészítő szakaszban igénybe vehető modern kriminálpolitikai megoldás a szakzsargonban *vádalku*nak nevezett intézmény. Ennek lényege, hogy az ügyész, illetve jóváhagyásával a nyomozó hatóságok az eljárás megszüntetésének kilátásba helyezésével információ-szolgáltatásban állapodnak meg a gyanúsítottal. Erre akkor van lehetőség, ha az együttműködéshez fűződő nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek meghaladja az állam büntetőigényének érvényesítéséhez fűződő érdeket.

Az előkészítő szakaszt rendszerint a büntetőeljárás **ügyészi szakasza** követi: az ügyész dönt arról, hogy vádat emel-e a gyanúsítottal szemben, vagy, ha úgy látja, hogy a felelősségre vonás feltételei hiányoznak, a büntetőeljárást megszünteti. Ha az ügyész úgy ítéli meg, hogy a tényállás nem kellően felderített, vagy a gyanúsított felelősségre vonásához szükséges összes bizonyíték nem áll rendelkezésre, további nyomozást rendelhet el. Kriminálpolitikailag három fontos új intézmény kapcsolódik az ügyészi szakhoz: a vádemelés részbeni mellőzése, a vádemelés elhalasztása és a közvetítői eljárásra utalás. (1) Amennyiben több bűncselekmény megalapozott gyanúja terheli a vádlottat, akkor az ügyész a kisebb tárgyi súlyú cselekmény vonatkozásában, ha ennek a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége, nem emel vádat *(vádemelés részbeni mellőzése)*. Ez az intézmény elsődlegesen a büntetőügyekben eljáró hatóságok tehermentesítését szolgálja. A vádemelés elhalasztása és a közvetítői eljárásra utalás is tehermentesíti a büntetőügyekben eljáró hatóságokat, de e két jogintézménynek további fontos kriminálpolitikai célja, hogy a bűnügyet – legalábbis részben – kiterelje a büntetőeljárásból (ún. **diverzió,** ld. 10.1. fejezet). Ennek kettős hatása van: egyrészt lehetővé teszi az ügy befejezését ügyészi szakban, másrészt megnyitja az utat az alternatív szankciók alkalmazása előtt. Az ügyész a nyomozás eredménye alapján dönthet ugyanis úgy – bizonyos feltételek esetén erre köteles – hogy nem emel vádat, hanem (2) a *vádemelés elhalasztása* mellett alternatív szankciót alkalmaz. Ezzel a terhelt mentesül a hagyományos értelemben vett „büntetés" alól. A vádemelés elhalasztásával az ügy további menete kikerül a büntetőeljárásból. Az ügyész maga is megállapíthat különleges magatartási szabályokat, de lehet, hogy ennek eldöntését közvetítői eljárásra utalja, esetleg pártfogó felügyelő segítségét veszi igénybe. A vádemelés elhalasztásának eredményessége esetén az ügyész jogerősen megszünteti a büntetőeljárást,

míg eredménytelensége esetén vádat emel. A büntetőeljárásból való kiterelés másik módja (3) a *közvetítői eljárás*, amely egyes személy elleni, vagyon elleni és közlekedési bűncselekményeknél lehetőséget biztosít arra, hogy a tettes és a sértett kiegyezzen. A közvetítői eljárást az arra vonatkozó szabályok szerint az Igazságügyi Hivatal folytatja le. A közvetítői eljárás eredményességének az eredményes vádhalasztással azonos a hatása: az ügyész jogerősen megszünteti a büntetőeljárást; míg annak eredménytelensége utóbb vádemeléshez vezet (10.6. fejezet).

Amennyiben az ügy nem fejeződik be ügyészi szakban, akkor az ügyész vádat emel. A vádemeléssel a cselekmény korábbi gyanúsítottjából *vádlott* lesz, aki felett az erre hivatott bíróság ítélkezik **(bírósági eljárás).** Az ítélet főszabály szerint büntető*tárgyalás* eredményeként születik. A tárgyalás kitűzése előtt a bíróság megvizsgálja a *vád* törvényességét és arra való alkalmasságát, hogy az alapján tárgyalást tartson *(tárgyalás előkészítése)* és csak ezt követően tűzi ki a tárgyalást. A tárgyalás a büntetőeljárás fő története: az ügyész a vádat, a védelem – a vádlott – annak megalapozatlanságát bizonyítja. A büntetőeljárást meghatározó alkotmányos elv az *ártatlanság vélelme*, amelynek értelmében senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg. A bűnösség bizonyítása, azaz az ártatlanság vélelmének megdöntése a büntetőügyekben eljáró hatóságokat terheli. Az eljárás alá vont személy nem kötelezhető ártatlanságának bizonyítására.

A tárgyaláson a bíróság megállapítja a tényállást és annak alapján dönt a vádról, egyben a vádlott büntetőjogi felelősségéről. Amennyiben a bíróság a tárgyaláson meggyőződött arról, hogy a megvádolt személy követte el a vádban foglalt cselekményt, akkor a vádlottat elítéli. Ellenkező esetben a vádlottat felmenti. Az elsőfokú tárgyalás kriminálpolitikai szempontból jelentős mozzanata a **büntetés kiszabása.** A bíróság büntetéskiszabási tevékenységét igen sok tényező befolyásolja. A Btk. szankciórendszere *relatíve meghatározott.* Ez azt jelenti, hogy a törvénynek a büntetési és intézkedési nemeket, valamint a büntetéskiszabás elveit meghatározó Általános Része és az egyes bűncselekményekre irányadó büntetéseket meghatározó Különös Része együttesen olyan kereteket jelöl ki, amelyben a bíróság viszonylag nagy szabadsággal mozog a konkrét büntetés és/vagy intézkedés kiszabásánál. A büntetéskiszabás során a bíróság mérlegeli az elkövetés összes körülményét, a cselekmény tárgyi súlyát, az elkövető személyi körülményeit, életvitelét és a szóba jöhető összes enyhítő és súlyosító körülményt. Modern demokratikus államokban elfogadott, hogy a büntetőjog a büntetőjogi szankciók rendszerét úgy határozza meg, hogy lehetőséget teremt a bíróság számára a különböző szankciófajták önálló és kombinatív alkalmazására. Ezen a téren a hatályos magyar büntetőjog még adós. A Btk. jelenleg folyamatban lévő reformjának egyik fő célja *a differenciált szankcionálás megteremtése,* azaz a büntetőjogi szankciórendszer olyan kialakítása, amelyben az alkalmazható szankciók típusa, súlya, szigora a jelenleginél jobban illeszkedik a szankcionálandó deliktum súlyához, jellegéhez és az elkövető személyi körülményeihez.

Az elsőfokú tárgyaláson meghozott határozat ellen mind a vádlott, mind az ügyész – és mások is – fellebbezhet **(fellebbezési eljárás)**. A fellebbezés irányulhat a megállapított tényekre, azok jogi minősítésére, a büntetés mértékére és a határozat indoklására is. Fellebbezés esetén a bíróság másodfokon folytatja az eljárást. Ha további bizonyítást vesz fel, akkor másodfokú tárgyalást tart, egyébként tárgyalás tartása nélkül bírálja el a fellebbezést. A bíróság másodfokon háromféle határozatot hozhat: az elsőfokú határozatot *hatályában fenntarthatja*, azt *megváltoztathatja*, vagy *hatályon kívül helyezheti*. Hatályon kívül helyezés esetén a másodfokú bíróság dönthet úgy, hogy az elsőfokú eljárását meg kell ismételni, ilyenkor az ügyet visszautalja elsőfokú tárgyalásra.

A *2006. évi LI. törvény* alapján 2006. július 1-jétől a másodfokú bíróság határozata ellen az ügyész, a vádlott – és azok, akik az elsőfokú határozat ellen fellebbezhettek – a **harmadfokú** bírósághoz fellebbezhet. E fellebbezés azonban csak jogkérdésre irányulhat. A harmadfokú bíróság a jogkérdésekben az alsóbb bíróság határozatát helyben hagyhatja, megváltoztathatja, vagy hatályon kívül helyezheti. A harmadfokú bíróság nemcsak a másodfokú, hanem az elsőfokú bíróság határozatait is hatályon kívül helyezheti. A harmadfokú bíróság határozata jogerős; további fellebbezés kizárt.

1.3./2. ábra A büntetőeljárás menete

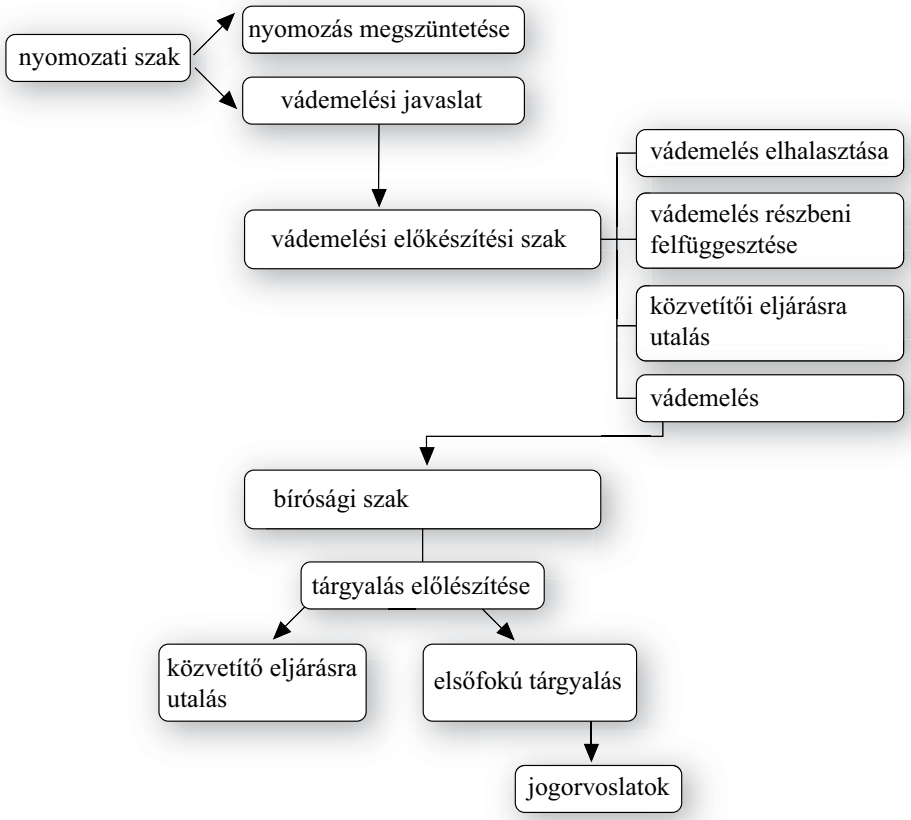

A fent ismertetett eljárási séma a főszabály. Kivételek több irányban is lehetségesek. Van, hogy az ügyész nemcsak vádat emel és képvisel, de nyomoz is. Ez történhet a törvény kötelező rendelkezése alapján (kizárólagos ügyészi nyomozási tárgykörök), vagy úgy, hogy az ügyész az egyébként nem kizárólag általa nyomozható bűncselekmény nyomozását magához vonja. Van olyan eset, amikor a vádat nem az ügyész képviseli. A sértett ugyanis lehet fő-, vagy pótmagánvádló (például vádemelés részbeni mellőzése esetén) és ilyen esetben az ügyész jogait gyakorolja. Elképzelhető olyan kivétel is, hogy a bíróság a vádról nem tárgyaláson dönt: tárgyalás mellőzésével határoz, ha a kisebb súlyú cselekményét beismerő vádlottal szemben az ügyész erre indítványt tesz, és annak feltételei fennállnak *(büntetőparancs)*. A bíróság nyilvános ülésen bírálja el a vádat, ha a vádlott meghatározott esetekben a tárgyaláshoz való jogáról lemond. Szintén meghatározott esetekben lehetőség van arra is, hogy az ügyész a gyanúsítottat formális vádemelés nélkül bíróság elé állítsa. Ezek az ún. **külön eljárások** a büntetőeljárás gyorsítására és egyszerűsítésére irányulnak.

2. A bíróság határozatának jogerőre emelkedésével az eljárás átlép a **büntetés-végrehajtás** szakaszába, amelyben az arra jogosított szervek a bíróság által kiszabott büntetést és/vagy intézkedést kikényszerítik. Végső soron a büntetés-végrehajtás hatékonyságától függ, hogy az alkalmazott szankció beváltja-e a hozzá fűzött kriminálpolitikai célt. A büntetés-végrehajtásban dől el, hogy adott szankció alkalmas-e a szűk értelemben vett büntetőpolitikai célok (norma-stabilizáció, prevenció, jóvátétel) mellett az ezen túlmutató társadalmi célt, a társadalmi béke helyreállítását is megvalósítani (Schulteisz 1953). A jogállami kriminálpolitika alapelve, a humanitás, a büntetés-végrehajtásra is irányadó. Itt is feladata azonban a modern kriminálpolitikának olyan intézmények kidolgozása, amelyek a szankciók célszerű, hatékony végrehajtását elősegítik. Erre példa a börtönpártfogó, aki közreműködik a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélteknek a külvilággal való kapcsolattartásában, a visszailleszkedésre való felkészítésében (10.4. fejezet).

1.3.4.4. A bűncselekmény által okozott hátrányok enyhítése

A kriminálpolitika relatíve újabb területe a bűncselekmény által okozott hátrányok mérséklésére, a másodlagos viktimizáció elkerülésére alkalmas eszközrendszer kimunkálása. Az **áldozatorientált kriminálpolitika** megjelenik egyrészt a büntetőeljárásban, a sértetti érdekek előtérbe kerülésével, másrészt felöleli az áldozatsegítés büntető igazságszolgáltatáson túlmutató intézményeit (7.1. fejezet).

A sértetti jogok fokozott figyelembe vétele a büntetőeljárásban összefügg egyrészt az egyén, a polgár jogainak előtérbe kerülésével a modern demokráciákban, másrészt a büntetőigény érvényesítésével kapcsolatos ügyészi mérlegelési jogkör kiszélesítésével (lásd fent az ügyészi szakban hozott döntések). Különösen az utóbbi tendencia megkívánja a sértett érdekérvényesítési lehetőségének kiszélesítését; a sértett nem lehet saját ügyének csupán mellékszereplője. Az új Be.

egyértelműen a sértetti jogok kiterjesztésének irányába hat, és a sértettet számos ügymegismerési, ügyelőbbreviteli és részvételi joggal ruházza fel (8.1. fejezet).

Az áldozatorientált büntetőpolitika azonban nem korlátozódik a sértettekre, hanem általában a bűncselekmények áldozatait ért hátrányok mérséklésére törekszik. Az **áldozat** fogalmát az *Ást.* vezette be a magyar jogba, arra a személyi körre vonatkozóan, amely tagjainak a bűncselekmény ugyan nem sértette vagy veszélyeztette közvetlenül jogát vagy jogos érdekét (tehát nem sértett), de a bűncselekmény révén mégis jelentős sérelmet (pl. lelki sérülést, anyagi természetű hátrányt) szenvedett. Az áldozatsegítés hazánkban 2006-ban kiépült rendszere e személyeknek kíván segítséget nyújtani (8.2. fejezet).

1.3.5. Kriminálpolitikai modellek

A kriminálpolitika eltérő módokon valósíthatja meg célkitűzéseit. *Nils Jareborg* (1995) rendszerezését alapul véve **defenzív és offenzív kriminálpolitikai modelleket** különböztethetünk meg. Mindkét modell filozófiai alapja a felvilágosodásban gyökerezik, és a hozzá szorosan kötődő klasszikus büntetőjogi iskola megközelítéséből táplálkozik. A két modell elvei és módszerei azonban eltérnek egymástól.

1. A **defenzív modell** kiindulópontja, hogy védelemben részesítse az egyént az állami hatalommal és mások önhatalmával szemben. A büntetőjogi beavatkozásnak a jogi felelősségi, védelmi formák rendszerében kisegítő jelleggel, *ultima ratio*-ként kell érvényesülnie: az antiszociális magatartások kontrolljában az állami kontrolleszközök kiválasztásánál a büntetőjogot utolsóként szabad alkalmazni, és csak akkor, ha a büntetőjog a közérdek érvényesítéséhez elengedhetetlen. A büntetőjog csak a legsúlyosabb jogsértésekre reagál, és csak akkor alkalmazható büntetőjogi szankció, ha az a társadalom védelméhez feltétlenül szükséges. A bűncselekménnyé nyilvánításnak értékkifejező funkciója van: a legitim érdekek vagy értékek fenyegetése vagy megsértése a kriminalizálás szükséges feltétele.

2. Noha az **offenzív modell** is a jogállami büntetőjog elveire épül, a defenzív modelltől eltérően itt a büntetőjog lehetőséget teremt a gyors állami cselekvésre a felmerülő társadalmi problémákkal kapcsolatban. Az egyén védelme háttérbe szorul a bűnözéskontrollal szemben; a legitim érdekek vagy értékek fenyegetése vagy megsértése a kriminalizálás elégséges indokává válik. A jogalkotó egyre több esetben rendeli büntetni a védett jogi tárgy absztrakt veszélyeztetését, az új tényállások sokszor határozatlan fogalmakat tartalmaznak, a represszió a büntető igazságszolgáltatási rendszer minden szintjén megnő. Az offenzív modell – szemben a defenzív modellel – nagyobb érzékenységet mutat a közvélemény és a média hatékony bűnözéskontroll iránti igényére, a büntetések végrehajtásában ezért a kontrollszempontok a gondozást megelőzik (Garland 2001).

A defenzív és offenzív kriminálpolitikai modell nem egymás ellentéte, mivel az offenzív modell a defenzív modell számos alapelvét érvényesíti (például a büntetőjogi felelősség és a büntetőjogi jogkövetkezmények törvényi meghatározottságának követelménye, visszaható hatály és analógia tilalma, bűnfelelősség elve). A két modell eltérő elméleti megközelítéseket jelöl, amelyek eltérő gyakorlati megoldásokat indukálnak. A valóságban egyik modell sem létezik tisztán, napjaink kriminálpolitikájában defenzív és offenzív tendenciák is megfigyelhetők (Lévay 2007).

3. A kriminálpolitika feladatai és a létező megközelítési módok ismeretében a polgári államok többsége az 1980-as évektől kezdődően **kettős nyomtávú büntetőpolitika** megvalósítására törekszik. Ennek lényege, hogy eltérő eszközrendszert kíván létrehozni a társadalomra kiemelkedő veszélyt jelentő súlyos és a kisebb súlyú bűncselekményekben megnyilvánuló hagyományos bűnözéssel szemben. A társadalomra kevésbé veszélyes, de a bűnesetek többségét képező bűncselekmények elkövetőivel szemben a hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszeréből elterelő eszközöket kíván alkalmazni. Ilyen például hazánkban a vádemelés elhalasztása és a közvetítői eljárás a büntetőeljárásban, illetve a tevékeny megbánás a büntetőjogban. A kisebb súlyú kriminalitás területén a kriminálpolitika a szabadságvesztés kiváltására alkalmas alternatív szankciók alkalmazását ösztönzi. A kettős nyomtávú büntetőpolitika a társadalomra kiemelkedő veszélyt jelentő bűncselekményekkel szemben azonban továbbra is szabadságelvonással járó szankciók alkalmazása mellett foglal állást.

1.3.6. Nemzetközi és európai kriminálpolitika

Napjaink állami kriminálpolitikája nem mentes a külső hatásoktól. Az államok közötti gazdasági és politikai kapcsolatok szorosabbá válásával a nemzetközi szervezetek álláspontja jelentősen befolyásolja az állami kriminálpolitika alakulását. A nemzetközi szervezetek közül Magyarország számára az ENSZ, az Európa Tanács és az Európai Unió kriminálpolitikája kiemelkedő jelentőséggel bír.

1.3.6.1. Az ENSZ kriminálpolitikája

1. Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa már az ENSZ megalakulásakor kinyilvánította, hogy az ENSZ vezető szerepet kíván játszani a világ kriminálpolitikájának alakításában. Ennek érdekében az ENSZ 1950-től kezdve rendszeresen kongresszusokat tart a tagállamok részvételével, amelyek célja az ENSZ kriminálpolitikájának kidolgozása és e kriminálpolitika tagállami megvalósulásának ellenőrzése (*United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders*). Az ENSZ kriminálpolitikája meglehetősen összetett. A bűncselekmények felderítése és szankcionálása, a büntetés-végrehajtás rendje és a bűnmegelőzés mellett magában foglalja a nemzetközi büntető igazságszolgáltatás, valamint

a nemzeti büntető igazságszolgáltatási rendszerek korszerűsítésének kérdéseit is. Ezekben a témakörökben az ENSZ ajánlásokat fogalmaz meg a tagállamok számára. Ilyen ajánlások találhatók például az elítéltekkel való bánásmódról szóló határozatokban, a nemzetközi bűnügyi együttműködésre vonatkozó modellegyezményekben, vagy a kábítószer-kereskedelem elleni 1998-as egyezményben. A tagállamok kötelesek kriminálpolitikájukat az ENSZ ajánlásainak megfelelően alakítani és az elért eredményekről az ENSZ különböző bizottságainak rendszeresen számot adni.

2. A közelmúltban az ENSZ kriminálpolitikája különösen két területen éreztette erőteljesen hatását. A **nemzetközi büntető igazságszolgáltatásban** egyre aktívabb szerepvállalásának jegyében az ENSZ Biztonsági Tanácsa több *nemzetközi törvényszéket* is életre hívott (így a volt Jugoszlávia, Ruanda és Sierra Leone területén elkövetett nemzetközi bűncselekmények elbírálására). A nemzetközi büntető igazságszolgáltatás területén elért legjelentősebb eredmény azonban a *Nemzetközi Büntetőbíróság* felállítása. A II. világháborút követően az ENSZ-ben kodifikáció indult meg a nemzetközi büntető törvénykönyvről és az állandó nemzetközi büntetőbíróság felállításáról. A több évtizedes munka eredményeként 1998. július 17-én Rómában elfogadták a *Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumát*, amelyet Magyarország is ratifikált. A Statútum szabályozza a nemzetközi bűncselekményeket, amelyek elkövetőit minden részes államnak kötelessége üldözi, és felelősségre vonásuk érdekében a Nemzetközi Büntetőbírósággal együttműködni.

3. 1991-ben újraszervezték az ENSZ keretében folyó bűnmegelőzési tevékenységet. Ennek eredményeként megerősödött az ENSZ-ben a nemzetközi **szervezett bűnözés elleni küzdelem**. Ezt mutatja, hogy a nemzetközi szervezett bűnözés elleni küzdelemről szóló, az ENSZ keretében több évtizede folyó különféle bizottsági határozatokat és javaslatokat felváltotta az 1994-ben 142 tagállam részvételével elfogadott politikai deklaráció, amelyet az ENSZ Közgyűlése a 49/1994. számú határozatával megerősített. A határozat hatására megszületetett a nemzetközi szervezett bűnözés elleni harcról szóló ENSZ egyezmény (1999) amelyet Magyarország 2000-ben aláírt.

1.3.6.2. Az Európa Tanács kriminálpolitikája

1. A II. világháborút követően a nyugat-európai államok kriminálpolitikájára és igazságszolgáltatási szerveinek működésére meghatározó befolyást gyakorolt az **Európa Tanács** *(Council of Europe)* keretében elfogadott *Emberi Jogok Európai Egyezménye* (Grád 2003). Az Egyezmény számos, a büntető igazságszolgáltatást meghatározó alapjogot szabályoz. Így például kimondja a kínzás, a kegyetlen, embertelen, megalázó büntetések (3. cikk) és a kényszermunka tilalmát (4. cikk), megfogalmazza az őrizetbe vétel és a letartóztatottakkal való bánásmód (5. cikk)

szabályait, tartalmazza a bírósági eljárási garanciákat (6. cikk), a *nullum crimen* és a *nulla poena sine lege* elvét (7. cikk) valamint a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot (10. cikk). Az Emberi Jogok Európai Egyezménye az európai államok által elfogadott olyan közös értékeket fogalmaz meg, amelyet a részes államok a jogrendszer egészében feltétlenül érvényesítenek.

Az Európa Tanács európai kriminálpolitikáról szóló ajánlása rögzíti, hogy a bűnözésre adott minden válasznak meg kell felelnie a jogállami demokratikus követelményeknek és az emberi jogi garanciáknak. Bármennyire is súlyos bűnözési szempontból a társadalom helyzete, megengedhetetlenek az olyan intézkedések, amelyek nincsenek tekintettel a demokratikus értékekre, a jog uralmára és az emberi jogokra.

2. Az emberi jogok védelme mellett az Európa Tanács *számos ajánlást és nemzetközi egyezményt* dolgozott ki, amelyek a kriminálpolitika egyes aspektusaival foglalkoznak. Ajánlás született például a szabadságvesztés büntetés alkalmazásával (Bócz 2003), a közösségi bűnmegelőzéssel (Kerezsi 2001), a fiatalkorúak és fiatal felnőtt bűnelkövetők felelősségre vonásával és szankcionálásával (Lévay 2005), a családon belüli erőszakkal (Fehér és Ligeti 2006), az emberkereskedelemmel (Fehér 2005), a gyermekek szexuális kizsákmányolásával (Ligeti 2005), az áldozatsegítéssel, a gyűlöletbeszéddel kapcsolatban. Emellett az Európa Tanács keretében az 1950-es évektől kezdődően számos egyezményt fogadtak el a nemzetközi bűnügyi együttműködésről. Ezek közül a legfontosabb a kiadatásról, a jogsegélyről és a büntetés-végrehajtás átadásáról és átvételéről szóló egyezmény. A nemzetközi bűnügyi együttműködésre vonatkozó egyezményeket követték az ún. bűncselekmény-specifikus egyezmények, amelyek meghatározott magatartás büntetendőségére vonatkoznak. Ezek közül a pénzmosásról, a korrupció elleni küzdelemről és a számítógépes bűncselekményekről szóló egyezményt érdemes megemlíteni.

Magyarország a rendszerváltást követően, 1990-ben vált az Európa Tanács tagjává, de már ezt megelőzőleg, 1985-től kezdődően megfigyelői státusszal részt vett a szervezet munkájában. Tagságunk feltétele volt az Emberi Jogok Európai Egyezményének ratifikálása, amely 1990-ben megtörtént. Az Egyezményben foglalt jogok érvényesítése érdekében módosítani kellett a büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó szinte teljes joganyagot a szabálysértési jogtól kezdve a büntetés-végrehajtás szabályanyagáig (Bán és Bárd 1992). E reform eredményeként kiépült hazánkban az emberi jogok védelmi rendszere és felzárkóztunk a polgári államok sorába.

1.3.6.3. Az Európai Unió kriminálpolitikája

A magyar kriminálpolitika jövőbeli irányait alapvetően az európai uniós tagsággal összefüggő *jogharmonizációs kötelezettség* szabja meg. Magyarország az Európai Unió tagjaként köteles az uniós joganyag átvételére és beépítésére a magyar jogrendszerbe.

Az Unió kriminálpolitikájának legnagyobb része jelenleg még a szűk értelemben vett büntetőpolitikára vonatkozik. Az uniós egyezmények és kerethatározatok kezdetben csak a tagállamok közötti bűnügyi együttműködéssel és egyes bűncselekmények kriminalizálásával foglalkoztak (Farkas 2000; Ligeti 2004). Az elmúlt pár évben azonban a büntetőeljárási jogok minimumstandardjáról, a bűnmegelőzésről és az áldozatsegítésről is születtek uniós kerethatározatok (Nagy és Karsai 2003), ezzel is mutatva, hogy az Európai Unió önálló kriminálpolitika kialakítására törekszik.

Az Európai Unióhoz történt csatlakozás alapvetően két irányban befolyásolta a magyar kriminálpolitikát. Az egyik irány a *dekriminalizálás*. Az uniós tagság megkívánja, hogy azokat a rendelkezéseket, amelyek korlátozzák a négy alapszabadságot (áruk, személyek, szolgáltatások és tőke szabad forgalma), hatályon kívül helyezzük. Ennek megfelelően például a vámorgazdaság és a csempészet az Európai Unión belül nem követhető el, a valuta- és devizarendszer büntetőjogi védelme teljesen megszűnt, uniós tagállam állampolgárát végleges hatállyal nem lehet kiutasítani.

Az európai uniós tagság ugyanakkor bizonyos *kriminalizációs* kötelezettségekkel is együtt jár. Az Unió önálló pénzügyi tevékenysége (szubvenció adása) és működési mechanizmusa (eljárások, meghallgatások) büntetőjogi védelmet igényel. A nemzeti büntetőjogban meg kell teremteni az Unió pénzügyi és egyéb érdekeinek a védelmét. A magyar büntetőjog hatókörének kiterjesztésére példa a pénzmosás, az Európai Közösség pénzügyi érdekeinek védelme, vagy a nemzetközi közélet tisztasága elleni bűncselekmények. A büntetőeljárásba uniós jogharmonizációs kötelezettség teljesítéseként került be a közvetítői eljárás. Ugyancsak uniós jogharmonizációs kötelezettség volt az áldozatsegítés rendszerének és az uniós bűnügyi együttműködésnek (európai elfogatóparancs) a megteremtése.

A hazai jogalkotás szemszögéből eddig a legnagyobb kihívást a *jogi személy büntetőjogi felelősségének* szabályozása jelentette. Tekintettel arra, hogy a magyar jog hagyományosan a bűnfelelősség elvén áll, a jogi személy büntetőjogi szankcionálására vonatkozó unós elvárásnak csak úgy tudott megfelelni a magyar jogalkotó, hogy a szankció alkalmazásának előfeltételévé tette a természetes személy büntetőjogi felelősségét *(2001. évi CXIV. tv.)*.

Az uniós tagságból folyó kriminálpolitikai befolyás a jövőben még inkább növekedni fog. Figyelemmel az Európai Unió intézményi struktúrájának és döntéshozatali rendszerének átalakulására, egyértelműen körvonalazódik az a tendencia, amelynek célja, az *európai (büntető)jogterület* létrehozása. Ennek lényege, hogy a tagállamok területe a büntető igazságszolgáltatás gyakorlása szempontjából egy jogterületet alkot. Ez a jogalkalmazásban azzal a következménnyel járna, hogy feleslegessé válnának a hagyományos bűnügyi együttműködési formák, felváltaná őket az uniós jogszabályok közvetlen tagállami végrehajtása. Noha az európai jogterület gondolat ma még nélkülözi a realitást, a fent elmondottak igazolják, hogy az uniós kriminálpolitika már most is jelentősen érezteti hatását a tagállamok jogrendszereiben (Delmas-Marty 1996).

Források

Irodalom

Angyal Pál (1920) *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest: Athenaeum

Anttila, Inkeri (1971) Conservative and Radical Criminal Policy in the Nordic Countries, *Scandinavian Studies in Criminology*, 3: 9-21

Bán Tamás és Bárd Károly (1992) Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog, *Acta Humana*, (2):6-7

Bárd Károly (1987) *A büntetőhatalom megosztásának buktatói.* Budapest: KJK

Beccaria, Cesare (1967) *Bűntett és büntetés*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Békés Imre (szerk.) (2002) *Büntetőjog. Általános Rész*. Budapest

Bócz Endre (2003) Büntetőpolitika és büntetőjogi kodifikáció, *Büntetőjogi Kodifikáció* 3: 13-24

Borbíró Andrea (2004) Társadalmi bűnmegelőzés és emberi jogok, *Acta Humana* 4: 49-77

Christie, Nils (2004) *Büntetésipar*. Budapest: Osiris

Delmas-Marty, Mirelle (ed.) (1996) *What Kind of Criminal Policy for Europe?* The Hague: Kluwer

Domokos Andrea (2007) A büntetőpolitika változásai Magyarországon. Kézirat

Eser, Albin (2000) Menschengerechte Strafjustiz im Zeitalter von Europäisierung und Globalisierung. In: *FS St. Walthos*. 169-199

Farkas Ákos (1996) A kriminálpolitika és a jogdogmatika szerepe a büntető igazságszolgáltatásban, *Jogtudományi Közlöny,* 3: 93-109

Farkas Ákos (2000) A büntetőjogi együttműködés néhány problémája az Európai Unióban. In: *Kriminológiai Tanulmányok XXXVII*. Budapest: OKRI, 65-75

Fehér Lenke (2005) Az emberkereskedelem fogalmi megközelítésének néhány kérdése. In: Ligeti K. (szerk.) *Wiener A. Imre Ünnepi Kötet*. Budapest: KJK, 115-126

Fehér Lenke és Ligeti Katalin (2006) Domestic Violence in the Member States of the European Union, Hungarian National Report. In: F. Farr (ed.) *Domestic Violence in the Member States of the European Union*. Apav Lissabon (angol és magyar nyelven)

Földvári József (1987) *Kriminálpolitika*. Budapest: KJK

Garland, David (2001) *The Culture of Control*. Oxford: Oxford University Press

Gönczöl Katalin (1987) *Bűnözés és társadalompolitika*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Gönczöl Katalin (2002) A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika, *Jogtudományi Közlöny,* 5: 197-204

Jareborg, Nils (1995) What Kind of Criminal Law Do We Want? In: A. Snare (ed.) *Beware of Punishment, On the Utility and Frutility of Criminal Law*. Oslo: Pax Forlag, 17-36

Jareborg, Nils (2005) Criminalisation as Ultima Ratio. In: *FS Albin Eser*. Beck München, 1341-1353

Jescheck, Hans-Heinrich and Thomas Weigend (1996) *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil*. Berlin: Ducker & Hmblot

Joutsen, Matti (1992) Legitimation and the Limits of the Criminal Justice System, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 11-26

Kaiser, Günther (2005) Moderne und postmoderne Kriminalpolitik. In: *FS Albin Eser*. Beck München, 1355-1373

Kerezsi Klára (2001) Az alternatív szankciók helye és szerepe a büntetőjog szankciórendszerében, *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2: 14-24

Lahti, Raimo (2000) Towards a Rational and Humane Criminal Policy – Trends in Scandinavian Penal Thinking, *Journal of Scnadinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 1: 141-155

Lahti, Raimo (2005) Zur Kriminal- und Strafrechtspolitik des 21. Jahrhunderts. In: *FS Albin Eser*. Beck München, 1393-1408

Lévay Miklós (1994) Sittegylet, *HVG* 45: 43-45

Lévay Miklós (2005) Az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről. In: Ligeti K. (szerk.) *Wiener A. Imre Ünnepi Kötet*. Budapest: KJK, 517-530

Lévay Miklós (2007) A büntetőjog társadalmi szerepének változása 1985-2005 között. In: Jakab A. és Takács P. (szerk.) *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005. I. kötet*. Budapest: Gondolat-ELTE ÁJK, 497-514

Ligeti Katalin (1997) Jogállami büntetőjog. In: Wiener A. I. (szerk.) *Büntetendőség és Büntethetőség*. Budapest: KJK, 83–129

Ligeti Katalin (2004) B*üntetőjog és bűnügyi együttműködés az Európai Unióban.* Budapest: KJK

Ligeti Katalin (2005) Missing and Sexually Exploited Children in the Enlarged EU, Hungarian National Report. In: G. Vermeulen (ed.), *Missing and Sexually Exploited Children in the Enlarged EU – Epidemiological Data in the New Member States*. Antwerpen: Maklu, 103-131

Liszt, von Franz (1882) *Der Zweck im Strafrecht*.

Nagy Ferenc és Karsai Krisztina (2003) A kerethatározat, *Büntetőjogi Kodifikáció*, 1-2: 3-61

Naucke, Wolfgang (1993) Schwerpunktverlagerungen im Strafrecht, Kritische Vierteljahresschrift.

Nelken, David (2006) Patterns of Punitiveness, *Modern Law Review*, 3: 262-277

Palánkai Tiborné (1996) A magyar büntető igazságszolgáltatási rendszer jogi kerete, működési struktúrája. In: Gönczöl K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológiai alapismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina, 312-333

Pratt, John (ed.) (2005) *The New Punitiveness: Trends, Theories, Perspectives.* Cullompton: Willan

Schneider, Hans Joachim (2005) Die gegenwärtige Lage der internationalen, der europäischen und der deutschsprachigen Kriminologie. *Goltdammer's Archiv für Strafrecht,* 351-365

Schulteisz, Emil (1953) *A büntetés kiszabása*. Budapest

Szabó András (1995) Büntetőpolitika és alkotmányosság. *Belügyi Szemle,* 1: 4-14

Twomey, Patrick (1999) Constructing a Secure Space: The Area of Freedom, Security and Justice. In: D. O'Keeffe and P. Twomey (ed.) *Legal Issues of the Amsterdam Treaty*. Oxford: Hart Publishing, 351-374

Vermes Miklós (1971) *A kriminológia alapkérdései*. Budapest: Akadémia Kiadó

Wiener A. Imre (szerk.) (2003) *Büntetőjog Általános Rész – Tankönyv*. Budapest: KJK

Whitman, James (2003) *Harsh Justice. Criminal Punishment and the Widening Divide Between America and Europe.* Oxford: Oxford University Press

Zipf, Heinz (1973) *Kriminalpolitik, Eine Einführung in die Grundlagen.* Karlsruhe: Müller

Dokumentumok

Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, adopted Aug. 30, 1955 by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, U.N. Doc. A/CONF/611

Model Treaties on Extradition and on Mutual Assistance in Criminal Matters, 1990

UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988

A/RES/49/159 UN Naples Political Declaration and Global Action Plan against Organized Transnational Crime, 1994

A nemzetközi szervezett bűnözés elleni harcról szóló ENSZ egyezmény (1999)

Council of Europe Recommendation No. 96/8 on Crime Policy in Europe in a Time of Change)

1.4. Társadalmi kirekesztődés és bűnözés. A rendszerváltozás utáni kriminálpolitikai megközelítések Magyarországon és a társadalmi kirekesztődés

Lévay Miklós

Az 1990-es évektől az európai kriminológiai gondolkodásban egyre nagyobb figyelmet szentelnek a társadalmi kirekesztődés és a bűnözés, illetve a kriminálpolitika összefüggéseinek. Ebben a fejezetben:

- ismertetjük a „társadalmi kirekesztődés" mint fogalom tartalmára vonatkozó legfontosabb szakirodalmi álláspontokat;
- bemutatjuk a társadalmi kirekesztéssel mint társadalmi jelenséggel szemben az Európai Unió általi küzdelem legfontosabb lépéseit;
- áttekintjük a társadalmi kirekesztődés és a bűnözés, illetve a kriminálpolitika összefüggéseivel foglalkozó kriminológiai szakirodalom leglényegesebb megállapításait;
- foglalkozunk a társadalmi kirekesztődés hazai helyzetével, mértékének megítélésével;
- értékeljük a társadalmi kirekesztődés szempontjából a rendszerváltozás utáni magyarországi kriminálpolitikai megközelítéseket.

1.4.1. A „társadalmi kirekesztődés" fogalmáról

A *társadalmi kirekesztődés (social exclusion)* szinte a kategória használatának felmerülésétől, az 1960-as évek közepétől kezdve egyszerre társadalomtudományi fogalom és társadalompolitikai program. [Társadalompolitikai program minőségével kapcsolatban annyit pontosítani kell, hogy a társadalmi kirekesztődés visszaszorítása és ellentétének, *a társadalmi befogadásnak (social inclusion)* a biztosítása jelenik meg politikai programként.] **Társadalomtudományi fogalomként** nagyon hamar elterjedt Európában (ld. Papp 2004). Ennek hátterében – amint erre *Gönczöl Katalin* rámutat – a társadalmi egyenlőtlenségek Nyugat-Európában az 1970-es évektől, Közép-Európában az 1990-es évek elejétől bekövetkezett jelentős mértékű növekedését találjuk, amelynek következtében különösen nyilvánvalóvá vált a társadalom kettészakadása. „Ettől kezdve más módon kellett az esélyek egyenlőtlen megoszlását vizsgálni. Elkezdődött a diskurzus az esélytelenek, 'az új szegények' társadalmi kirekesztődéséről" (Gönczöl 2006a: 306).

A fogalom terjedésének egy további okáról *Anthony Atkinson*, a téma jeles szakértője még 1998-ban azt írta, hogy részben a fogalom tisztázatlansága magyarázza közkedveltségét (Atkinson 1998). Mára azonban – jórészt éppen *Atkinson*nak és munkatársainak (2002) köszönhetően – ha nem is definíciószerűen, de tisztázott a fogalom tartalma.

A hazai szerzők közül *Ferge Zsuzsa* szerint a kirekesztődés lényegében a társadalmi integráció, „az együvé tartozás sérülése, a dezintegrálódás következménye és jelzése, végső soron a társadalom működésének zavara; a kirekesztettek a

társadalomból záródtak ki" (Ferge 2000a: 116). *Szalai Júlia* a következőképpen értelmezi a fogalmat: „a 'social exclusion' kifejezésnek (…) egyértelmű, ugyanakkor többrétegű jelentéstartalma van. A fogalom egyszerre jelenít meg egy *folyamatot*, a folyamat eredményeként előálló *állapotot*, valamint – az 'ex' prepozíció révén – egy *viszonyt*. Ez utóbbi a fogalom legfontosabb tartalmi rétege, és a hatalom egyenlőtlen elosztásának arra a következményére utal, amelynek betudhatóan egyes szereplők társadalmi helyzetének védelme úgy megy végbe, hogy azzal más szereplők megfosztott állapotba kerülnek" (Szalai 2002: 1).

A többrétegű jelentéstartalom miatt *Szalai* szerint a *„social exclusion"* angol kifejezést a magyar nyelvben *három különböző fogalommal* tudjuk jelölni. Ezek:

- *„társadalmi kirekesztés"*, amely „aktív, tudatos cselekvést, mégpedig konkrét személyekhez, illetve azok adott csoportjaihoz köthető cselekvést implikál: valakik fejükbe vették és hatalmuk meg eszközeik is voltak hozzá, hogy valaki másokat leszorítsanak a pályáról";
- *„kirekesztettség*", ebben a magyar megfeleltetésben „csak a végállapot, mégpedig a passzív szenvedőként megélt megfosztottság helyzete jelenik meg: az érintett szereplők nem egy viszony és nem is egy folyamat részeseiként állnak előttünk, hanem szinte fátumként rájuk szakadt szerencsétlen állapotukban";
- „*társadalmi kirekesztődés*"*:* „talán ez a grammatikailag némiképp szokatlan formula az, amely az angol megfelelőt leginkább közelíti a fogalom jelzett hármas jelentéstartalmának együttes megragadásában. A megelőző két fordítási verzióval szemben fontos különbség, hogy ez utóbbi kifejezés középpontjában maga a *folyamat* áll, s ezért az a folyamat irányának és tartalmának megváltoztatására törekvő politikai beavatkozást implikál – azaz a kirekesztődés kezdeményezőinek átnevelése, illetve áldozatainak egyéni esetkezelés útján való megsegítése helyett az adott társadalmi környezet megváltoztatására irányuló *társadalompolitikai cselekvésre* hív fel" (Szalai 2002: 1-2).

A továbbiakban, egyetértve *Szalai Júlia* érvelésével, a *social exclusion* angol terminológia magyar megfelelőjeként a *társadalmi kirekesztődés* kifejezést használjuk. Ennek helytállóságát erősíti a SAGE Kriminológiai Szótárának a *'Social exclusion'* címszóra vonatkozó következő meghatározása: „[a] társadalmi kirekesztődés arra a dinamikus, multidimenzionális folyamatra utal, amelynek során az egyén teljes egészében vagy részben kirekesztődik azokból a társadalmi, gazdasági, politikai vagy kulturális szervezetekből, intézményekből, amelyeknek célja, hogy segítsék az egyén társadalmi integrációját" (Bradley 2001: 275).

Az előzőek nyomán megállapíthatjuk, hogy a társadalmi kirekesztődés fogalma olyan társadalmi jelenséget takar, amelynek *alapja a társadalom strukturális és kulturális változásaival összefüggő növekvő egyenlőtlenség és biztonsághiány*. A fogalom egyszerre utal az érintettek marginalizálódására, elszegényedésére, társadalmi elszigetelődésére, sebezhetőségére és a teljes jogú társadalmi tagság hiányára.

A **kriminológiai irodalomban** *Jock Young* '*The Exclusive Society'* (A kirekesztő társadalom) (1999) című nagy jelentőségű munkája nyomán a társadalmi kirekesztődés három előfordulási szintjét különböztetik meg. Az első szint a *gazdasági és anyagi kirekesztődés*, amelynek során az egyének nem jutnak hozzá fizetett, teljes munkaidős állásokhoz; a második *a társadalmi és területi szegregációból fakadó elszigetelődés*; a harmadik szint pedig a *büntető igazságszolgáltatás kirekesztő politikája és gyakorlata* (a három szintről ld. Bradley 2001).

Amint az *Young* hivatkozott művének címéből is kitűnik, a társadalmi kirekesztődés fogalomhoz kapcsolódóan a szakirodalomban különbséget tesznek *„befogadó" és „kirekesztő" társadalmak* között. *Young* szerint az előbbi egy olyan „társadalom, amely materiálisan és ontológiailag egyesíti tagjait, és amely megkísérli asszimilálni a devianciákat, társadalmi rendellenességeket". Ezzel szemben a kirekesztő társadalom „számtalan materiális és ontológiai bizonytalanságot foglal magában, és a devianciákra elszigeteléssel és kirekesztéssel válaszol" (Young 1999: 26).

Young szerint a 20. század utolsó harmadától tartó periódus a modernitásból a késő modernitásba vezető korszak, amely a befogadóból a kirekesztő társadalomba való átmenet időszaka. A szerző egy későbbi írásában azonban hangsúlyozza, hogy a „befogadó és kizáró tendenciák szükségszerűen jelen vannak mindkét periódusban" (Young 2002: 552).

1.4.2. Az Európai Unió a társadalmi kirekesztődés ellen

Egyes nyugat-európai országok társadalompolitikai, szociálpolitikai programjaiban az 1980-as években találkozunk először a szegénység felszámolását célzó törekvések keretében a társadalmi kirekesztődés fogalmával. Az Európai Közösségek támogatásával 1985-től kezdődően indultak a Közösségek államaiban kutatások a jelenségre vonatkozóan (Havasi 2002). A fogalom terjedése, és ami lényegesebb, a jelenség elleni fellépés szempontjából fontos állomás 1995, amikor az Európai Unió *társadalompolitikai programot hirdetett meg a társadalmi kirekesztődés ellen;* majd 1998-ban megalakult a *Társadalmi Kirekesztődés Elleni Bizottság*. Az Európai Unióról szóló Szerződést módosító *1997. évi Amszterdami Szerződés 136. cikke* pedig már kimondta, hogy az Európai Közösség és a tagállamok célul tűzték ki a „kirekesztettségek elleni küzdelmet".

A társadalmi kirekesztődés elleni uniós fellépés szempontjából mérföldkövet jelentett az *Európai Tanács 2000. évi lisszaboni ülése*. Részben azért, mert ezen a csúcsértekezleten „a társadalmi kohézió mint törekvés egyszerre jelent meg azzal a gazdasági célkitűzéssel, hogy az Unió egy évtizeden belül a világ legversenyképesebb térsége legyen" (Lelkes 2003: 89), részben pedig azért, mert a záródokumentum „elfogadhatatlannak nevezi a szegénységben és társadalmi kirekesztettségben élő emberek számát az Európai Unióban" (Lelkes 2003: 90) és meghatározza a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem fő módszerét. Ez pedig a *tagállamok közötti „nyitott együttműködés",* melyben

az országok a társadalmi befogadásról szóló nemzeti cselekvési tervek pozitív tapasztalatait osztják meg egymással. A tagállamok közötti nyitott együttműködés egyik eszközeként a lisszaboni záródokumentum előirányozta a szegénység és a társadalmi kirekesztődés mérésére és a két jelenség tagállamok közötti összehasonlíthatóságára alkalmas mutatószámok **(indikátorok)** kidolgozását. Az indikátorok kidolgozásának alapelve az volt, hogy „egy mutató a probléma lényegét tárja fel, valamint, hogy legyen egyértelmű és elfogadott normatív értelmezése" (Lelkes 2003: 91). Végül az Európai Tanács laekeni ülése (2001. december 14-15.) az indikátorok háromszintű rendszerét fogadta el. Az *elsődleges indikátorok* a társadalmi kirekesztettséghez vezető legfontosabb indikátorokat tartalmazzák. A *másodlagosak* az elsődlegesekhez kapcsolódóan egy-egy probléma mélyebb megismerését szolgálják. Az elsődleges és másodlagos indikátorok *az Unió közös indikátorai:* ezek használata kívánatos minden tagállamtól (a közös indikátorokat ld. a fejezet *Mellékletében*). A *harmadlagos indikátorok* „közé olyan indikátorok tartoznak, amelyekről a tagállamok sajátosságaik alapján maguk döntenek" (Lelkes 2003: 92). Az utóbbiak vonatkozásában nincs tagállami harmonizálási kötelezettség. A szegénység és a társadalmi kirekesztődés kockázatát jelző, nemzeti sajátosságot tükröző harmadlagos indikátorok például Nagy-Britanniában a gyakori iskolai hiányzás vagy a fiatalkorúak terhessége (Lelkes 2003: 97). A közös indikátorok egyébként nem végleges listák, továbbfejlesztésük napirenden van annak érdekében, hogy a társadalmi kirekesztődés dimenzióit minél alkalmasabb módon megragadják (Lelkes 2003).

Az előzőekből kitűnik, hogy az Európai Unióban a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem a társadalmi befogadás és kohézió előmozdítása jegyében történik. Ez pedig azt jelenti – *Kerezsi Klárát* idézve –, hogy „a társadalmi kirekesztés megelőzésére és orvoslására érvényesülő uniós politikák a szolgáltatási kínálat növelését, a szolidaritás erősítését, és a kirekesztésben vagy ennek veszélyében élők visszailleszkedésének segítését tekintik elsődlegesnek" (Kerezsi 2005: 129). Ennek intézményes összetevői:

- a szegénység és a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelemmel kapcsolatosan az Európai Tanács 2000. decemberi nizzai értekezletén elfogadott közös célkitűzések;
- a társadalmi befogadásra, kohézióra vonatkozó nemzeti tervek;
- az Európai Bizottság és a tagállamok közös jelentései a társadalmi befogadásról, kohézióról;
- a társadalmi kirekesztődés közös indikátorai;
- a Közösség cselekvési tervei a tagállamok közötti együttműködés elősegítésére a társadalmi kirekesztettség elleni küzdelemben.

Kriminológiai szempontból a társadalmi kirekesztődés visszaszorításának uniós célkitűzésként való meghatározása azért jelentős, mert a kirekesztettséghez vezető folyamatok, jelenségek elleni fellépés hat a bűnözés szociális kockázati ténye-

zőire is. A hivatkozott célkitűzés ezért az Uniónak, illetve a tagállamoknak nem csupán a szociálpolitikával kapcsolatos dokumentumaiban szerepel. Így például az *Európai Unió 2000-2004-re vonatkozó Kábítószer-ellenes Stratégiája* a keresletcsökkentéssel összefüggésben kimondta, hogy „a közvéleményt tájékoztatni kell társadalmi kirekesztődés hatásairól, különös tekintettel a kábítószer-problémára". Az *Európai Unió Alkotmányszerződésében,* illetve az ennek helyébe lépő *Lisszaboni Szerződésben* (2007) ugyancsak találunk a kirekesztődéssel szembeni rendelkezéseket. Így például az Unió célkitűzéseit tartalmazó cikk többek között megállapítja: „[a]z Unió küzd a társadalmi kirekesztés és a megkülönböztetés ellen, előmozdítja a társadalmi igazságosságot és védelmet"; a szociálpolitikával foglalkozó rendelkezések között pedig deklarálja, hogy ezen a területen az Unió és a tagállamok célkitűzése „a foglalkoztatás, az életkörülmények és a munkafeltételek javítása (…) a kirekesztés elleni küzdelem érdekében".

1.4.3. Társadalmi kirekesztődés és bűnözés összefüggései a kriminológiai szakirodalomban

Korunk kriminológiai gondolkodásában a bűnözés értelmezésére vonatkozóan három uralkodó megközelítésmód létezik egymás mellett. Ezek a következők: társadalmi, individuális és szituációs. A *társadalmi megközelítésmód* a bűnözést társadalmi jelenségként értelmezi. Ez egyaránt jelenti azt, hogy a bűnözés bizonyos szociális, gazdasági, kulturális tényezőkre visszavezethető jelenség, és azt, hogy a bűncselekmény és a büntető igazságszolgáltatás maga is társadalmi konstrukció. Az *individuális perspektíva* a bűnelkövetővé válás egyéni folyamataira, a *szituációs* pedig a bűnelkövetési szituációkra, bűnalkalmakra koncentrál. A társadalmi kirekesztődéssel kapcsolatos értelmezések, kutatások a kriminológiai gondolkodás társadalmi megközelítésmódjához köthetők, ezen belül is annak a *Durkheim*mel kezdődő tradíciónak a folytatását jelentik, amely kitüntetett figyelmet szentel a társadalmi kohézió és az annak állapotát befolyásoló jelenségek, folyamatok és a bűnözés közötti összefüggések vizsgálatának (1.1. fejezet). A társadalmi kirekesztődésre irányuló elméleti és empirikus munkák erősítik a társadalmi perspektívát és gazdagítják az említett tradíciót. A társadalmi kirekesztődés multidimenzionális fogalmának köszönhetően egyaránt vizsgálhatók a bűnözés szociális kockázati tényezőit jelentő társadalmi jelenségek és a bűnözésellenőrzési rendszer működésének kirekesztettséghez vezető hatása.

A társadalmi kirekesztődés fogalma lényegében az 1980-as évek vége, 1990-es évek eleje óta jelenlévő kategória a kriminológiai munkákban. Alkalmazását és terjedését elősegítette a már említett kezdeti tartalmi parttalansága, de az is, hogy általa plasztikusabban lehet leírni, értelmezni az egyenlőtlenségek, a szegénység, a depriváltság, a stigmatizálás és a bűnözés összefüggéseit. Ráadásul ha *Jock Young* nyomán elfogadjuk, hogy „a bűnözés önmagában kirekesztődés" (Young 1999: 26), akkor természetesnek vehetjük a fogalom kriminológiai karrierjét. „A bűnö-

zés és a társadalmi kirekesztődés teoretikus megközelítésben – sok egyéb mellett – abban rendelkeznek közös attribútumokkal – írja a hazai kriminológiában a kérdéskörrel foglalkozó első tanulmány szerzője, *Papp Gábor* –, hogy mindkét esetben összetett társadalmi jelenségről van szó, a velük foglalkozó tudományok (kriminológia, szociálpolitika, szociológia, stb.) az adott jelenséget folyamatként kezelik, illetve annak kimeneti eredményét tekintik elsősorban vizsgálódásuk tárgyának" (Papp 2004: 177).

A tárgykör kriminológiai szakirodalma tulajdonképpen *kétféleképpen* közelít a szóban forgó jelenségek összefüggéséhez. Az egyik megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a bűnözés a *társadalmi kirekesztődés következménye*, a másik szerint a *társadalmi kirekesztődés a bűnözés, pontosabban a büntető igazságszolgáltatási rendszer működésének következménye vagy melléktermé*ke.

(1) A bűnözést a társadalmi kirekesztődés következményeként értelmező megközelítés jellemzően az ismertté vált és azon belül is elsősorban a vagyon elleni bűncselekményekre és elkövetőikre, valamint a fiatalkorú elkövetőkre és a visszaesőkre irányuló kutatásokon alapul. A kutatások közös tanulsága, hogy a társadalmi kirekesztődéshez vezető társadalmi folyamatok és állapotok ösztönzői a bűnözésnek, továbbá, hogy a társadalmi kirekesztettek számának emelkedése „maga is gerjesztheti a bűnözés egyes típusait" (Gönczöl 2002: 198). Az elkövetők társadalmi összetétele felől közelítve társadalmi kirekesztettség és bűnözés kapcsolatát, tipikusnak tekinthető *Jakov Gilinszkij*nek az oroszországi devianciákkal kapcsolatos megállapítása. A szerző az orosz társadalom dezorganizált állapota egyik okaként a lakosság tömegeinek az aktív társadalmi életből való kizárását jelöli meg, majd a következőket írja: „deprofesszionalizáció, dekvalifikáció, marginalizálódás, alkoholizmus, elszegényedés (…) munkanélküliség. Ezek a kirekesztettek alkotják a bűnözés, a kábítószer-fogyasztás, az alkoholizmus és az öngyilkosságok alapvető társadalmi bázisát" (Gilinszkij 2002: 84).

(2) A „bűnözés univerzalitásának" (*Jock Young* kifejezése), azaz annak elismerése, hogy a bűnelkövetés nem a depriváltak, kirekesztettek „privilégiuma", valamint a büntető igazságszolgáltatás szelektivitásának és káros hatásainak feltárására irányuló kutatások nyomán alakult ki a társadalmi kirekesztettség és bűnözés összefüggésére vonatkozó másik megközelítés, amely szerint a *társadalmi kirekesztettség következménye, illetve melléktermé*ke *a bűnelkövetésnek*. A megközelítésen alapuló kutatások egyik legfőbb tanulsága, hogy egy társadalom összbűnözését nem reprezentálja az ismertté vált bűnözés és csupán az ismertté vált bűnelkövetők között vannak felülreprezentálva a társadalmilag kirekesztettek. A kutatások arra is rámutattak, hogy bizonyos jelenségekkel szembeni fellépésben a büntetőjog igénybevétele eleve kirekesztő hatású. (Különösen érvényes ez a kábítószer-fogyasztás kriminalizálására.) Az Európa Tanács 2003. évi Kriminológiai Kutatási Konferenciáján *Heike Jung* (2003) pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a biztonságorientált, erős államot demonstráló törvényhozás kontraproduktív, következménye ugyanis a társadalmi kirekesztődés és a biztonságérzet fokozódó hiánya.

A tárgyalt kutatások kiemelt figyelmet fordítanak a *büntető igazságszolgáltatási rendszer működése és a társadalmi kirekesztettség* összefüggéseire. A kutatások különösen a szabadságvesztés büntetés reintegráció szempontjából káros hatását jelzik, rámutatva arra hogy „a szabadságvesztés büntetés tényleges kirekesztettséget jelent, és a bebörtönzöttek egyértelműen kirekesztett népesség" (Bradley 2001: 276). Idézett tanulmányában *Papp Gábor* (2004) is azt hangsúlyozza, hogy a társadalmi kirekesztettség és a büntető igazságszolgáltatás működése közötti kapcsolat leginkább a büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottakra irányuló vizsgálatokkal elemezhető. Szerinte a börtönpopuláció kirekesztettségét három metszetben indokolt vizsgálni: a büntetés végrehajtása előtti időszakban, az intézeten belüli szakaszban és a reszocializációs időszakban.

A büntető igazságszolgáltatás működése egyéb vonatkozásainak is van azonban stigmatizáló és társadalmi kirekesztéshez vezető hatása. Ezek közé tartozik például a *korábbi elítélésekről való számadás kötelezettsége*. Örvendetes fejlemény ezen a területen, hogy az Európa Tanács a fiatalkori bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatás szerepéről szóló *R(2003)20 sz. ajánlása* arra szólítja fel a tagállamokat, hogy a fiatal felnőtt elkövetők munkavállalásának megkönnyítése érdekében „biztosítsák a fiatal felnőttek számára, hogy az elhelyezkedés során ne kelljen számot adniuk korábbi bűnelkövetésükről, a bűnügyi nyilvántartásban szereplő adataikról, hacsak a betöltendő állás jellege mást nem kíván" (Lévay 2005).

A bűnözés és társadalmi kirekesztődés kapcsolatát tárgyaló kriminológiai szakirodalomnak az előzőeken túl kiemelt témája a bűnözési félelem, valamint a bűnmegelőzés, illetve biztonság magánosítása és a kirekesztettség viszonya. A *bűnözési félelem és a társadalmi kirekesztődés* összefüggéséről fontos megállapításokat tett *Klaus Boers*, az Európa Tanács 2003. évi, már említett konferenciáján tartott előadásában. A hivatkozott szerző előadásában többek között azzal foglalkozott, hogy mi az oka a bűnözési félelem kérdésköre túlértékelésének egy olyan helyzetben, amikor a bűnözési félelem rátája számos országban csökken az 1990-es évek közepe óta. *Boers* (2003) válasza és következtetése szerint a bűnözési félelem lehetőséget teremt a bűnözés visszaszorítását és megelőzését szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos társadalmi közmegegyezésre; ezek az intézkedések azonban nem feltétlenül a bűnelkövetőkre és a bűnözésre, hanem a közrend szempontjából nem kívánatos személyekre irányulnak; társadalmi kirekesztést eredményező intézkedésekhez pedig megfelelő legitimációs alap a bűnözési félelemre hivatkozás. *Boers* megemlíti többek között, hogy a kamerás térfigyelő rendszerre irányuló értékelő vizsgálatokból az derül ki, hogy a rendszer alkalmazását sokkal inkább magyarázzák kirekesztési (pl. koldusok, drogosok kiszorítása bevásárló negyedekből) és rendőrségi taktikai, költségmegtakarítási szempontok (pl. rendőrjárőrök számának csökkentése) mint a bűnözés, illetve a bűnözés csökkentését szolgáló megfontolások. A tárgykörrel foglalkozó munkák rámutatnak továbbá a *közterület magánosításának* területi szegregációt, és ezáltal társadalmi kirekesztést eredmé-

nyező hatására. A *biztonság piacosítása* vagy más szóval a bűnözéskontroll piacának megnyitása szintén összefügg a társadalmi kirekesztődéssel. Például az ezzel kapcsolatos lengyelországi fejleményeket értékelve *Maria Los* megállapítja, hogy sok ember számára elérhetetlenek a magánbiztonsági cégek árui, szolgáltatásai. Ennek következménye pedig, hogy „azok akik nem tudtak gazdaságilag hasznot húzni a piacgazdaság beköszöntéséből, illetőleg azok, akiknek az életszínvonala csökkent, tovább marginalizálódtak, mert nem telik a magánbiztonsági eszközökre, amelyekkel a piac hivalkodik" (Los 2002: 178).

Az előzőekhez hozzá kell tenni, hogy a kriminológiában meglehetősen kevés még a társadalmi kirekesztődés fogalmának operacionalizálásán alapuló, a kirekesztődés és a bűnözés, illetve a kriminálpolitika összefüggéseinek empirikus vizsgálatán alapuló kutatási eredmény.

1.4.4. Társadalmi kirekesztődés Magyarországon

Egy *társadalom kirekesztő vagy befogadó jellegének megítéléséhez*, illetve, hogy melyikre utaló jegyek a dominánsak, kellő alapot jelentenek a különböző társadalomstatisztikai adatok, a társadalmi rétegződéssel, az egyenlőtlenségi rendszerrel kapcsolatos kutatások és a gazdasági, jövedelmi, területi egyenlőtlenségeket tükröző mutatók. Az utóbbiak az Európai Unió országai esetében a már említett laekeni indikátorok. A következőkben néhány olyan adatot, kutatási megállapítást és mutatót ismertetünk, amelyek alapján következtetni lehet arra, hogy milyen mértékben vannak jelen a társadalmi kirekesztési folyamatok a mai Magyarországon.

A társadalom jelenkori strukturális állapotával kapcsolatos kutatások jó része rámutat arra, hogy az utóbbi évek folyamatainak meghatározó tényezője a rendszerváltozás egyik összetevőjének, a *piacgazdaság bevezetésének* korabeli, más egykori szocialista országokban is jelen volt, sajátossága. Ennek lényege *Ferge Zsuzsa* szerint, hogy szinte valamennyi rendszerváltó országban ugyanaz a két körülmény határozta meg a piacgazdaság bevezetését: az egyik egy globális tényező, a neoliberális gazdasági doktrína uralma; a másik az érintett országokhoz kötődően a korábban elnyomott tulajdonosi és gazdagodási érdekek érvényesíthetősége. Az utóbbira azoknak volt nagyobb esélye, akik megfelelő politikai, kapcsolati, szakmai vagy esetleg anyagi tőkével rendelkeztek. A két tényező együttes hatására vezethető vissza, hogy „az egyenlőtlenségek növekedése rohamossá válhatott, és semmilyen jogi, politikai vagy erkölcsi gátba nem ütközött. A következmény a csökkenő társadalmi össztermék korábbinál sokkal egyenlőtlenebb elosztása volt (…), a tömeges munkanélküliség, a többség szegényedése, a szegénység mélyülése, a jóléti rendszerek zsugorodása és elveik átalakítása, a létbiztonság megrendülése" (Ferge 2002: 21). Az említett folyamatok társadalmi kirekesztődés szempontjából releváns következményét tükrözi az 1.4./1. táblázat.

1.4./1. táblázat Fogyasztási csoportok (lakás, anyagi fogyasztás és kulturális fogyasztás alapján)

Csoportok	Részletes %	Összevont %
Elit	1	1
Jómódú	9	9
Felhalmozó-közép	14	31
Szabadidő-orientált	17	
Jó lakású-depriválta	28	59
Depriválta-szegény	31	
Összesen	100	100

Forrás: Szivós és Tóth 1999: 35, közli Ferge 2000b: 16

Az életformákra és fogyasztási szokásokra irányuló 1999. évi felmérés eredményeit összegző táblázatból kitűnik, hogy az 1990-es évek végén a jövedelem alapú kirekesztődés a magyar társadalomnak legalább 30 százalékát érintette. Okkal emlegettek „szétszakadó társadalmat" a kutatók (Ferge 2000b).

Pozitív változás azóta sem történt. Erre utalnak a már említett *laekeni indikátorokon alapuló*, az európai uniós országok jövedelmi helyzetére, a lakosság anyagi körülményeire irányuló, **2005-re vonatkozó felmérés** (*EU-SILC: Survey on Incomes and Living Conditions*) adatai. A felmérés szerint Magyarországon a szegénységi ráta 16 százalékos, ami azt jelenti, hogy mintegy 1 millió 600 ezer ember olyan háztartásban él, ahol az ekvivalens háztartási jövedelem az országos ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka alatt van (Lelkes 2008). [Ez a szegénységi mutató a „nettó szabadrendelkezésű jövedelmeket veszi figyelembe, ami definíció szerint tartalmazza a készpénzes segélyeket, támogatásokat és figyelembe veszi a jövedelmet terhelő adókat. Az ekvivalens jövedelem azt jelenti, hogy a háztartási összjövedelmek a háztartásnagyságnak megfelelően kiigazításra kerülnek" (Lelkes 2008: 168-169).] A 16 százalékos szegénységi ráta *megegyezik az EU átlaggal*. A 2005-ös jövedelmi helyzetet tekintve a szegénységi ráta a legalacsonyabb Izlandon (9,7%), a legmagasabb pedig Lettországban volt (23,2 %) (ld. Lelkes 2008).

A szegénységgel kapcsolatos felmérések az előző, ún. relatív – az adott ország átlagjövedelmétől függő – szegénységi mutató mellett kiterjednek az **abszolút szegénységi ráta** vizsgálatára, és országok közötti összehasonlítására is. A vonatkozó hazai vizsgálat szerint Magyarországon a népesség 12 százaléka él az abszolút szegénységi szintet jelentő 5,8 euró napi (kb. 43 500 Ft havi) jövedelem alatt (Lelkes 2008).

A szegénység országos átlagához képest területi különbségek, háztartási típusok, munkaerő piaci részvétel alapján egyes társadalmi csoportok helyzete jelentősen rosszabb lehet. Ennek illusztrálására *Lelkes Orsolya* tanulmányának adatait idézzük.

- Ami a területi eléréseket illeti, „Magyarország esetében a keleti országrészben háromszor annyi a szegények száma, mint a Budapestet is magában foglaló Közép- Magyarországon".
- A háztartási típusok közül a legrosszabb helyzetben a három- vagy többgyermekes háztartásban élők vannak; Magyarországon „legalább minden harmadik három- vagy többgyermekes háztartásban élő ember szegénynek tekinthető".
- Magyarországon a munkába állás – szemben a legtöbb EU állammal - csak akkor csökkenti lényegesen a szegénységi kockázatot, ha legalább az egyik háztartástag főállásban munkába áll (Lelkes 2008: 171, 175).

A társadalmi kirekesztődés szempontjából egy további fontos kérdéskör, hogy az **iskolarendszer** képes-e ellensúlyozni a jövedelemhelyzetből, más társadalmi tényezőből fakadó hátrányokat, vagy pedig felerősíti azok hatását. A hazai és a nemzetközi összehasonlító kutatások az utóbbit jelzik. A vonatkozó kutatások eredményeit összegző tanulmányában *Lannert Judit* rámutat arra, hogy a „magyar iskolarendszer szegregáltsága folytán az iskolák közt igen egyenlőtlenül oszlik meg a gazdasági, kulturális és társadalmi tőke. A magyar iskolarendszer eredményességi problémái mellett komoly méltányossági gondokkal is küzd, és nem igazán tud megbirkózni azzal a feladattal, hogy a kezdeti egyenlőtlenségeket csökkentse" (Lannert 2008: 333). Az ún. *PISA-felméréssel* összefüggésben az OECD országokra kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálatból kiderült, hogy „Magyarországon a tanulók családi háttere nagyobb mértékben befolyásolja a teljesítményt, mint az OECD-országokban átlagosan, és igaz ez a PISA-felmérések mindhárom évére, valamint mindegyik mért kompetencia-területre [természettudomány, szövegértés, matematika – L.M.]. A matematika teljesítmények területén például 2006-ban a különbségek 23 százalékát magyarázta Magyarországon az ún. gazdasági, társadalmi és kulturális, vagy más néven családi háttér index (…) [A szülők iskolai végzettsége, foglalkozása és a diákoknak a kulturális javakhoz való hozzáférése alapján számított összetett index – L.M.]. Vagyis a tanulók eltérő családi háttere a matematika terén a teljesítmények közötti különbségeket Magyarországon egynegyed részben, az OECD átlagában pedig már csak alig egyhatod részben magyarázza" (Lannert 2008: 332-333).

A mai magyarországi társadalmi helyzet kirekesztő, illetve befogadó jellegének megítélése szempontjából kiemelt figyelmet érdemelnek a **roma lakossággal** kapcsolatos mutatók, kutatási eredmények.

„Napjainkban több mint nyolcmillió roma él Európában, a hetven százalékuk Közép- és Kelet-Európában, valamint a Balkánon. Minden nemzetközi felmérés

azt mutatja, hogy a roma kisebbség jelenleg Európa legszegényebb és a legtöbb hátrányos megkülönböztetést elszenvedő csoportja" (Máté 2004: 177). Magyarországi helyzetük illusztrálására idézünk néhány adatot a *2003-as országos reprezentatív roma vizsgálatból*. A roma lakosság létszáma kb. 600 ezer lehet, ami a teljes népesség mintegy 6 százaléka. Az átlagos jövedelemmel rendelkező roma családok a teljes népesség legalsó jövedelmi decilisébe tartoznak. A legalacsonyabb jövedelmű 1 millió ember között 280 ezer, azaz 28 százalék lehet a romák száma. A területi szegregációt jelzi, hogy a romák 72 százaléka a többségi társadalomtól szegregált környezetben él. A munkaerőpiaci helyzetükre vonatkozó adatokból kiderül, hogy a 15 éven felüli roma népesség 21 százalékának volt munkahelye 2003-ban. Ugyanebben az évben Magyarországon a foglalkoztatási szint 51 százalék volt. A tendenciát jelzi, hogy az 1970-es években a munkaképes roma férfiak a nem romákkal megegyező arányban rendelkeztek munkahellyel. Az 1980-as évek végétől 1993-ig országosan a munkahelyek 30 százaléka, a romáknál viszont 55 százaléka szűnt meg (az adatok forrása Janky 2004).

Egy a 25-66 évesekre kiterjedő 2007-es vizsgálatból kiderül továbbá, hogy a nem romák háromszor nagyobb eséllyel jutnak munkához, mint roma társaik (Lannert 2008).

A roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulási esélyeire vonatkozó *2006. évi Életpálya-felmérés* eredményei ugyancsak az esélyegyenlőség területén meglévő etnikai különbségeket bizonyítják. A kutatási eredményeket összegző, *Kertesi Gábor* és *Kézdi Gábor* által írt tanulmány szerint a "nyolcadik osztály elvégzése után a roma tanulók 8 százaléka nem tanul tovább, szemben a nem roma tanulók 1 százalékával. A roma tanulók 58 százaléka tanul tovább szakiskolában, szemben a nem roma tanulók 23 százalékával; 26 százalékuk tanul tovább szakközépiskolában, 8 százalékuk pedig gimnáziumban (nem roma társaiknál ezek az arányok 42, illetve 34 százalékosak). Érettségit adó középiskolában tanul tehát tovább a nem roma fiatalok háromnegyede, míg a roma fiataloknak alig több mint egyharmada. A tizedik osztály közepéig a lemorzsolódás a minta egészét tekintve ritka esemény. Az etnikai különbségek azonban számottevőek: a roma tanulók 7 százaléka, a nem roma tanulók 1 százaléka morzsolódik le" (Kertesi és Kézdi 2008: 359).

Az előzőekben ismertetett adatok nyomán kellő alappal feltételezhetjük, hogy körülbelül a **lakosság 30 százalékát tekinthetjük kirekesztettnek** Magyarországon. Ez pedig arra utal, hogy a mai Magyarország lényegében megfelel a *Will Hutton*-féle „40:30:30 társadalomnak", amely a befogadóból a kirekesztő társadalomba való átmenet jellemzője. Olyan társadalmat jelent, „amelyben a népesség 40 százalékának véglegesített, biztos állása, 30 százalékának biztos állása van, további 30 százalék marginalizálódott, munkanélküli vagy nyomorúságos bérért dolgozik" (Young 2002: 459). Az *ismertté vált bűnelkövetők társadalmi jellemzőire* irányuló hazai vizsgálatok azt valószínűsítik, hogy az elkövetők túlnyomó többsége az utóbbi 30 százalékba tartozik. *Gönczöl Katalin* (1996) a vagyon elleni bűnözés 1990-es évekbeli alakulásával kapcsolatban megállapította, hogy a lopáshoz és a megélhe-

tési vagyon elleni bűnözéshez képest nőtt a nyerészkedő jellegű bűncselekmények száma és ezeknek elkövetői elsősorban közepesen iskolázott fiatal felnőttek voltak. Rámutatott arra is, hogy mindezek hátterében a szociális körülmények nyomását, a társadalmi kirekesztődést és a kirekesztettek közé való lesüllyedéstől való félelmet találjuk. *Tauber István* az 1990-1999 között hazánkban ismertté vált bűnelkövetők iskolai végzettségére, foglalkozására és jövedelmi helyzetére irányuló kutatásából kiderült, hogy „hasonlóan az 1981-es évhez, a bűnelkövetőknek szintén kb. kétharmada legalább egy mutató alapján hátrányos helyzetű. De mint láthattuk, minőségileg azért valami egészen más jelenségről van szó, mint 1981-ben" (Tauber 2003: 97). Az Országgyűlés által 2003-ban elfogadott *Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája* az ismertté vált bűnelkövetők társadalmi jellemzőire vonatkozó adatok alapján rögzítette, hogy „az alacsony iskolai végzettségűek, a rossz szociális körülmények között élők, a szakképzetlenek, a tartós munkaviszonnyal nem rendelkezők vagy a munkanélküliek köréből kerülnek ki". Egy társadalomstatisztikai vizsgálat, amely 1990-es években jogerősen elítélt felnőtt korúkra vonatkozott, többek között megállapította, hogy „az utóbbi években a nyolc osztályt, illetve kevesebbet végzettek közé az elítélteknek kétharmada tartozott" (Papp 2004: 184).

Az ismertté vált bűnelkövetők társadalmi összetételére tekintettel, társadalmi kirekesztődés és bűnözés összefüggését vizsgálva, indokolt értékelni a rendszerváltás utáni kriminálpolitikai megközelítéseket abból a szempontból, hogy kirekesztő vagy befogadó jellegűek-e.

1.4.5. Kriminálpolitika és társadalmi kirekesztődés Magyarországon

A kötet *Ligeti Katalin* által írt előző fejezetéből (1.3.) kitűnik, hogy a kriminálpolitika egyszerre tudományág és gyakorlat, valamint hogy különböző alrendszerei vannak, amelyek a következők: bűnüldözési politika, büntetőpolitika, áldozatpolitika és bűnmegelőzési politika. Ebben a fejezetrészben azt vizsgáljuk, hogy a rendszerváltozást követően a társadalmi kirekesztődés szempontjából mi jellemezte a kriminálpolitikát mint gyakorlatot, különös tekintettel a büntetőpolitikára és ezen belül is a Büntető Törvénykönyv szankciórendszert és a kábítószer-bűncselekményeket érintő módosításaira. Értékeljük továbbá a kriminálpolitika komplexitását is, azaz azt, hogy adott periódusban mely alrendszerek léteztek, illetve léteznek. A kriminálpolitika, illetve büntetőpolitika kirekesztő vagy befogadó karaktere megítélésénél a következő tényezőket értékeljük: a vonatkozó kriminálpolitikai megközelítést és az annak nyomán született büntetőjogi rendelkezéseket, továbbá az adott büntetőpolitika bizonyos büntetéskiszabási, illetve jogalkalmazási következményeit (a rendszerváltozás utáni büntetőpolitika egyéb szempont szerinti értékelésére ld. pl. Lévay 2006).

1.4.5.1. Kriminálpolitikai fordulópontok a rendszerváltás utáni Magyarországon

1. A *rendszerváltozás első időszakában* a jogállami követelményekhez igazodó kriminálpolitika kialakítása a bűnüldözési- és a büntetőpolitika megújítását jelen-

tette. A büntetőpolitika legjelentősebb fejleménye a **Btk. 1993. évi módosítása** volt. A módosítás során a hangsúly az állam büntetőhatalmának korlátaira került. Hűen kifejezi ennek a politikának a tartalmát a Btk.-t módosító 1993. évi XVII. törvény indokolása: „[a] hazánkban végbement változások, az Alkotmányban megjelent új intézmények, az Alkotmánybíróság döntése a halálbüntetés eltörléséről, a társadalom értékrendjének módosulásai, és végül számos új, büntetőjogi üldözést kívánó magatartásforma megjelenése szükségessé teszik a hatályos Btk. szabályainak részbeni megváltoztatását. A Javaslat rendelkezései igazodnak azokhoz az elvekhez, kriminálpolitikai tételekhez, amelyek alapul szolgálnak a büntetőjog egészének átalakításához. Így a Javaslat tovább közelít az igazságos, a tett súlyához igazodó büntetés elvéhez. (…) A Javaslat követi azt az általánosan elismert tételt, hogy a büntetőjogi beavatkozást ésszerű korlátok közé kell szorítani. Ezért szűkíti azoknak a normasértéseknek a körét, amelyek miatt a felelősségre vonás a büntetőjog területén történik. Nem kívánja a büntetőjog eszközeivel üldözni azokat, akik többé-kevésbé maguk is áldozatok".

Ezekhez a célkitűzésekhez igazodóan az 1993. évi Btk.-módosítás dekriminalizálta az üzletszerű kéjelgést, először érvényesítette büntetőjogunkban a kisebb súlyú kábítószer-visszaélések elkövetői esetében a „büntetés helyett kezelés" elvét, három hónapról egy napra csökkentette a szabadságvesztés generális minimumát, szélesítette a végrehajtandó szabadságvesztést helyettesítő ún. alternatív szankciók alkalmazási lehetőségét, megszüntette a büntetés enyhítésének kivételes jellegét.

A kriminálpolitika alrendszerei kapcsán meg kell említeni, hogy 1997-ben az akkori kormány elfogadta Magyarország *első bűnmegelőzési programját*. A program deklarálta, hogy a közbiztonság megteremtése nem állami monopólium, hanem az a kormányzati szervek, az önkormányzatok, a civil szervezetek együttműködése révén teremthető meg. Az együttműködés feltételeinek és a hatásköröknek a tisztázása azonban elmaradt, így a program nem valósult meg (ld. 2.3. fejezet).

2. Az 1993. évi Btk.-módosítás megfontolásaihoz képest más tényezőkre helyezte a hangsúlyt az **1998. évi**, a rendszerváltozás utáni második átfogó **Btk.-módosítás**. A különbség lényegét tükrözik a módosító törvény *(1998. évi LXXXVII. tv.)* indokolásának alábbi megállapításai: „[a] büntetőjoggal szembeni elvárások egyike az, hogy legyen. Az elvárások másik része arra irányul, hogy alkalmazható legyen, és mind a büntetőjog maga, mind alkalmazása alkotmányosan igazolható legyen. A büntetőjog iránti igények nem pusztán a jogalkotó felelősségét érintik, hanem az állami működés minden résztvevője számára feladatot szabnak, és teljesítésüknek a közvélemény által is legitimáltnak kell lennie, találkozniuk kell a társadalom érzületével. (…) A kisebb vétségek elkövetőivel szembeni kemény fellépés kilátásba helyezése vélhetően ellenkeznék a társadalom értékítéletével is, ráadásul ezeket az elkövetőket a 'nagy kriminalitás' felé terelné. Az sem kétséges azonban, hogy korunkban a bűnözésnek jelen vannak olyan megnyilvánulásai, amelyekkel szemben

szigorú fellépés indokolt, és ehhez a büntetőjognak biztosítania kell a megfelelő eszközöket".

Az új rendelkezések jelentős része a *szervezett bűnözés elleni* hatékonyabb fellépés lehetőségének megteremtését szolgálta. Szigorúbb lett a büntetési rendszer. Az 1998. évi módosítással került büntetőjogunkba a *ténylegesen életfogytig tartó szabadságvesztés* mint szankció: a bíró lehetőséget kapott arra, hogy életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét kizárja. A szabadságvesztés generális minimumát a tárgyalt törvény két hónapra felemelte. A büntetéskiszabással kapcsolatos rendelkezések a korábbiakhoz képest jobban korlátok közé szorították a bíró mérlegelési jogát. A módosítás növelte a büntetőjog szerepét a kábítószer-visszaélés elleni fellépésben is.

1999-ben a kormány lehetőséget teremtett a bűncselekmények bizonyos áldozatai kárának állam általi enyhítésére, amely a kriminálpolitika egy tovább alrendszere, az áldozatpolitika megteremtésének első lépését jelentette (ld. 8.2. fejezet).

3. A következő átfogó **Btk.-reformra 2003-ban** került sor. A Btk.-t módosító *2003. évi II. törvény* rendelkezéseinek jelentős része az 1998. évi Btk.-módosításnak éppen a szigorítást szolgáló szabályait érintette. A törvény koncepciója a miniszteri indokolás szerint „nem osztja az 1998. évi LXXXVII. törvény alapjául szolgáló megfontolásokat, különösen azt a felfogást, amely a büntetések mechanikus szigorításától várja a bűnözés hatékonyabb visszaszorítását". Az új rendelkezések egy része *a végrehajtandó szabadságvesztések kiszabásának visszaszorítását*, a börtönnépesség csökkentését szolgálja. Differenciáltabbá és humánusabbá váltak a kábítószer-visszaéléssel kapcsolatos büntetőjogi rendelkezések. A kábítószer-fogyasztás elleni fellépésben a 2003. évi Btk.-módosítás az 1998. évivel összehasonlítva kisebb szerepet szánt a büntetőjognak.

2003-ban azonban nem csupán a Btk.-módosítás jelez büntetőpolitikai, sőt kriminálpolitikai fordulatot. Ebben az évben jött létre ugyanis az egységes *pártfogó felügyelői szolgálat*. A szolgálat megalakulása és a pártfogók korábbiakhoz képest lényegesen megnövekedett cselekvési tere és jelentősége következtében a büntetőpolitika hagyományos intézményei (rendőrség, ügyészség, bíróság és büntetés-végrehajtási intézet) kiegészülnek egy, az elkövetők integrációjára nagyobb hangsúlyt helyező szervvel. Ugyanebben az évben az Országgyűlés elfogadta a már említett *Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiáját*, amelynek nyomán létrejött Magyarországon a kriminálpolitika újabb alrendszere, a bűnmegelőzési politika. Témánk szempontjából kiemelendő, hogy a Stratégia a bűnmegelőzés alkotmányos követelményei között említi a kirekesztés elkerülését: „[a] bűnözés megfékezése társadalmilag elfogadott cél. Az ennek érdekében foganatosított intézkedések, valamint a bűnözéstől való félelem bizonyos csoportok kirekesztésének erősödésével járhat. Növelheti a bűnelkövető fiatalokkal, a börtönviseltekkel, a drogfüggőkkel, a hajléktalanokkal, a szegényekkel, a cigányokkal szembeni előítéleteket. A társadalmi bűnmegelőzés rendszere a társadalmi igazságosság elvén alapul. Ennek érdekében egyaránt törekedni kell a társadalmi kirekesztés, az

előítéletesség elkerülésére és a biztonsághoz fűződő érdekek érvényesítésére". A bűncselekmények áldozatai segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló *2005. évi CXXXV. törvény* révén pedig teljessé vált a kriminálpolitika rendszere; létrejött és intézményesült az *áldozatpolitika* is.

A rendszerváltozás utáni kriminálpolitika fejlődésének rendkívül jelentős állomása a *közvetítői eljárás* büntető anyagi jogi és eljárásjogi alapjainak megteremtése. Ennek révén a kárhelyreállító igazságszolgáltatás egy fontos intézménye megjelent a magyar kriminálpolitika eszköztárában. A „helyreállító igazságszolgáltatás – írja *Gönczöl Katalin* – a konstruktív problémamegoldás és a társadalmi integráció eszközévé válhat. Ha jól működik, akkor ellensúlyozhatja a populizmusnak az indulatok által leegyszerűsített, az állami túlhatalmat gerjesztő, kirekesztő hatású reakcióit. A közösséggel számoló helyreállító igazságszolgáltatás a demokratikus fejlődést szolgálja azzal, hogy a közösséget nem kívülről hozza létre, hanem részese lesz a közösség létét biztosító szakadatlan változás folyamatának" (Gönczöl 2006b: 52-53).

1.4.5.2. A Btk.-módosítások hatása a kriminálstatisztikai adatok tükrében

A vázolt kriminálpolitikai megközelítések társadalmi kirekesztettség szempontjából való értékeléséhez indokolt figyelembe venni bizonyos *kriminálstatisztikai adatokat* is. Az 1.4./2. táblázat a felnőtt korú elítéltekre vonatkozó *büntetéskiszabási gyakorlat* alakulását mutatja 1990-2006 között, míg az 1.4./3. táblázat a 100 ezer lakosra jutó 1988-2006 közötti *bebörtönzötti rátát*.

1.4./2. táblázat A büntetéskiszabási gyakorlat alakulása Magyarországon 1990-2006., felnőtt korú elítéltek

Év	Felnőtt korú elítéltek száma		Szabadságvesztés Összesen		Ebből: felfüggesztett szabadságvesztés		Ebből: végrehajtandó szabadságvesztés		Közérdekű munka		Pénzbüntetés		Önállóan alkalmazott mellékbüntetés, intézkedés	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1990	42 538	100	16 121	37,9	6 005	14,1	10 116	23,8	676	1,6	18 641	43,8	7 094	16,7
1995	77 029	100	22 969	29,8	13 682	17,76	9 287	12,05	869	1,1	38 442	49,9	14 749	19,14
2000	87 689	100	30 279	34,5	18 537	21,1	11 742	13,4	2 754	3,1	40 220	45,9	14 436	16,5
2003	86 722	100	29 744	34,2	18 449	21,1	11 295	13,02	3 794	4,3	39 110	45,9	14 074	16,2
2006	90 324	100	27 332	30,3	17 860	19,8	9 472	10,5	5 390	5,96	41 838	46,3	15 762	17,5

Forrás: Statisztikai évkönyvek a vonatkozó évre. Budapest: KSH.

1.4./3. táblázat A 100 ezer lakosra jutó bebörtönzöttek száma Magyarországon, 1988-2006

Év	100 ezer lakosra jutó bebörtönzöttek száma
1988	193
1989	153
1990	122
1991	146
1992	153
1995	121
1998	140
2001	170
2002	178
2004	164
2006	147

Beleértve az előzetes letartóztatottakat; arányuk kb. 25%. Forrás: ICPS, http://www.kcl.ac.uk/depsta/icps

A büntetéskiszabási adatok közül a társadalmi kirekesztettség szempontjából elsődleges jelentősége a végrehajtandó szabadságvesztés alakulásának van. Az 1.4./2. táblázat adataiból megállapítható, hogy az 1993. évi, valamint a 2003. évi Btk.-módosításokat követően csökkent a kiszabott büntetéseken belül a végrehajtandó szabadságvesztések aránya, illetve a végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek száma. Tükrözi ezt a 100 ezer lakosra jutó bebörtönzötti ráta alakulása is.
A *kábítószer-bűncselekményekkel* és az ún. *eltereléssel* kapcsolatos adatokat tartalmaz a következő két táblázat.

1.4./4. táblázat Az ismertté vált visszaélés kábítószerrel bűncselekmények és bűnelkövetők száma Magyarországon, 1989-2005

Év	Bűncselekmények száma	Bűnelkövetők száma
1989	53	49
1991	34	37
1992	135	116
1993	223	245
1995	429	455
1997	943	903
1998	2 068	1 727
1999	2 860	2 582
2000	3 445	3 055
2001	4 332	3 917
2002	4 775	4 200
2003	3 378	2 890
2004	6 667	6 380
2005	7 612	7 044
2006	6 729	5 680

Forrás: Tájékoztató bűnözésről c. kiadvány vonatkozó kötetei. (Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, valamint Legfőbb Ügyészség)

1.4./5. táblázat Az egészségügyi intézményekben kezelt kábítószer-használók száma Magyarországon, 1995-2006

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kezelt betegek száma	3 553	4 718	8 494	9 458	12 765	12 789	12 049	12 777	14 993	14 165	14 793	15 480
- az előzőből új beteg	1 394	1 594	4 368	5 275	5 770	4 701	4 342	4 717	5 958	5 655	6 319	5 673
- a büntetés alternatívájaként kezelésben részesültek száma	70	186	545	1 120	1 118	814	703 csökkent a büntetés	751	2 295	3 140	3 574	3 976

Forrás: Jelentés a magyarországi kábítószerhelyzetről, 2006

A két táblázat adataiból megállapítható, hogy a mindhárom vonatkozó Btk.-módosítást követően emelkedett a bűncselekmények száma. Az eltereléssel érintettek

tekintetében azonban különbség van az 1993., 2003. évi módosítások és az 1998. évi változtatás között. Amíg ugyanis az előbbi két Btk.-változtatás nyomán a büntetés alternatívájaként kezelésben részesültek száma jelentősen emelkedett, addig az 1998. évi módosítást követően az elterelésben részesültek száma csökkent.

1.4.5.3. A rendszerváltás utáni kriminálpolitikai fordulatok befogadó, illetve kirekesztő jellege

A kriminálpolitika egyes alrendszereihez tartozó hivatkozott törvények és a kriminálstatisztikai adatok alapján a *rendszerváltozást követő kriminálpolitikai megközelítések* között találunk olyat, amelyben a befogadó és olyat, amelyben a kirekesztő jelleg a domináns. Az *egyes megközelítések* társadalmi kirekesztődés szempontjából való *értékelése* előtt azonban hangsúlyozni kell, hogy a befogadó jelleg érvényesülésének akkor van nagyobb esélye, ha a kriminálpolitika valamennyi említett alrendszere működik. Magyarországon erről gyakorlatilag 2006 óta beszélhetünk. Azt megelőzően, de 2004–ig (a bűnmegelőzés alrendszerként ekkor jött létre) feltétlenül, a kriminálpolitika egyenlő volt a büntetőpolitikával. Ennek következtében erre az időszakra vonatkozóan csak az egymást követő Büntető Törvénykönyv-módosítások értékelése és a közölt adatok alapján vonhatunk le – hipotetikus – következtetéseket az adott kriminálpolitikai megközelítések tartalmára vonatkozóan.

Az 1993-as Btk.-módosításban testet öltő szakpolitikai megközelítés *befogadó jellegű* volt. A törvénymódosítást követően csökkent a végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek aránya, a 100 ezer lakosra jutó börtönnépesség. A kábítószer-fogyasztás ugyan bűncselekménynek minősült, de az elterelés bevezetésével a fogyasztó elkerülhette a bűnözővé minősítést és annak konzekvenciáit.

Az 1998. évi Btk. módosítás inkább a *kirekesztő megközelítéssel* jellemezhető. Emelkedett a végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek aránya, jelentősen nőtt a bebörtönzési ráta. A kábítószer-problémára vonatkozó új büntetőjogi rendelkezések a korábbiakhoz képest erőteljesebben kriminalizálták a kábítószer-színteret. A 2003. évi és különösen a 2006. évi Btk.-módosítás megközelítését pedig alapvetően *befogadó jellegűnek* minősíthetjük. A befogadó jelleget ráadásul erősíti – amint erre utaltunk –, hogy 2006-tól a kriminálpolitika valamennyi alrendszere létezik hazánkban.

1.4.6. Zárógondolatok

David Faulkner (1996) szerint kétféle társadalom, illetve társadalomkép van. Az egyik az „exkluzív", a másik az „inkluzív". Az *exkluzív, azaz kirekesztő jellegű társadalomban* a hangsúly a személyes szabadságon és az egyéni felelősségen van, az uralkodó szemlélet azonban hajlamos figyelmen kívül hagyni a körülmények, szituációk egyénre gyakorolt hatását. Az ilyen társadalomban különbséget tesznek az önmagukban bízó, törvénytisztelő „érdemesek, kiválóak többsége" és

az alsóbb néprétegek között, akiktől az előbbieket meg kell védeni. Az exkluzív társadalom *Faulkner* szerint bizonytalan önmagában, gyanúsak számára az idegenek, ellenséges a külföldiekkel szemben, és fél azoktól, akik nem alkalmazkodnak az exkluzív társadalom követelményeihez, sztereotípiáihoz.

Ezzel szemben az *inkluzív (befogadó) társadalom,* illetve társadalomkép elismeri az egyének képességét, akaratát arra, hogy megváltozzanak, fejlődjenek, amennyiben iránymutatást, segítséget, támogatást kapnak. Ez a társadalom, illetve szemlélet hangsúlyozza az emberi méltóság, az egyéni identitás tiszteletét, valamint a kötelességtudatot és társadalmi felelősséget. Az inkluzív jellegű társadalom sokkal inkább arra figyel, hogy a dolgokat a jövőre vonatkozóan tegyék rendbe, hozzák helyre, nem pedig a múltra tekintő büntetésre, bár – mint *Faulkner* írja – a büntetés is része lehet annak, hogy a jövőben valami pozitívan változzon. Az inkluzív szemlélet a nyitott, az egymás iránti részvétre, együttérzésre épülő társadalmakra jellemző, amelyekben tiszteletben tartják a pluralizmust, bíznak a jövőben.

Az előzőek nyomán, továbbá felhasználva *Antony Duff* (1995) a bűnözéskontroll két típusára vonatkozó megállapítását, különbséget tehetünk kirekesztő és befogadó jellegű kriminálpolitika között.

A *kirekesztő jellegű kriminálpolitika* azon a megközelítésen alapul, hogy milyen intézményrendszerre van szükségünk, hogy foglalkozzunk „*velük*”, azaz a bűnözők tőlünk különböző és fenyegető osztályával. Ezzel szemben a *befogadó jellegű kriminálpolitika* arra koncentrál, hogy milyen intézményrendszer a megfelelő *számunkra* mint egyenrangú állampolgárokból álló társadalom számára.

A fentiekre figyelemmel azt mondhatjuk, hogy társadalmi kirekesztődés és bűnözés, illetve kriminálpolitika összefüggése kapcsán egymásnak ellentmondó folyamatok zajlanak a mai Magyarországon. Miközben erőteljes a társadalom polarizálódása, markánsan jelen vannak a kirekesztő társadalom jellemzői, az emberek jelentős részét érinti a kirekesztődés (ami többek között tükröződik az ismertté vált bűnelkövetők szociális összetételében), addig a kriminálpolitikában egyre több a társadalmi integrációt, a befogadást szolgáló intézmény. A befogadó jellegű kriminálpolitika viszont feltételezhetően aligha tarható fenn tartósan egy inkább exkluzív, mint inkluzív társadalomban.

Melléklet

A társadalmi kirekesztődés közös indikátorai az Európai Unióban (Lelkes 2003)

Elsődleges indikátorok

Alacsony nettó jövedelem, kor és nem szerinti bontásban
Jövedelemelosztás
Alacsony jövedelmi helyzet tartóssága
Relatív medián szegénységi rés

Regionális kohézió
Hosszú távú munkanélküliségi ráta
Munkanélküli háztartásokban élő személyek száma
Azok az oktatásból korán kimaradók, akik már nem tanulnak
Születéskor várható élettartam
Saját definíció szerinti egészségi állapot, jövedelem szerinti bontásban

Másodlagos indikátorok

A szegénységi küszöb körüli szóródás
Alacsony jövedelmi ráta egy adott időpontban
Alacsony nettó jövedelmi ráta
Gini-koefficiens (jövedelemeloszlás)
Alacsony jövedelmi helyzet tartóssága
Hosszú távú munkanélküliségi arány
Nagyon hosszú távú munkanélküliségi arány
Alacsony iskolázottságú személyek

Források

Irodalom

Atkinson, Anthony B. (1998) Social Exclusion, Poverty and Unemployment. In: A. B. Atkinson and J. Hills (eds.) *Exclusion, Employment and Opportunity.* CASE paper 4. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, 1-21

Atkinson, Anthony B., Bea Cantillon, Eric Marlier and Brian Nolan (2002) *Social Indicators: the EU and Social Inclusion.* Oxford: Oxford University Press

Boers, Klaus (2003) Crime, fear of crime and the operation of crime control in the light of victim surveys and other empirical studies, paper presented at *the 22nd Criminological Research Conference of the Council of Europe,* Strasbourg, 24-26 November 2003. Manuscript

Bradley, Trevor (2001) Social exclusion. In: E. McLaughlin and J. Muncie (eds) *The Sage Dictionary of Criminology.* London, SAGE, 275-277

Duff, Anthony (1995) Comment on Nils Jareborg's paper on the defensive model of the criminal justice police and the offensive approach, in *Scandinavian Studies in Criminology*, 14: 17-36.

Faulkner, David (1996) *Darkness and Light: Justice, Crime and Management for Today.* London: Howard League.

Ferge Zsuzsa (2000a) *Elszabaduló egyenlőtlenségek.* Budapest: Szociális szakképzés könyvtára.

Ferge Zsuzsa (2000b) A szétszakadó társadalom. *Belügyi Szemle,* 6: 3-17

Ferge Zsuzsa (2002) Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az új kapitalizmusban. *Szociológiai Szemle,* 4: 9-33

Gilinszkij, Jakov (2002) A bűnözés tendenciái Oroszországban. *Belügyi Szemle,* Külföldi Figyelő, 83-96

Gönczöl Katalin (1996) A bűnözés társadalmi reprodukciója Magyarországon a kilencvenes években. In: Gönczöl K., Korinek L. és Lévai M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek – Bűnözés – Bűnözéskontroll.* Budapest: Corvina, 108-118

Gönczöl, Katalin (2002) A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Jogtudományi Közlöny,* 5: 197-204

Gönczöl Katalin (2006a) A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, társadalmi bűnmegelőzés. In: Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia-Szakkriminológia.* Budapest: CompLex, 297-329

Gönczöl Katalin (2006b) Szolgáltassuk az igazságot! In: Kovacsics J. (szerk.) *Egy élet az igazságügyi statisztika szolgálatában. Ünnepi kötet a 70 éves Vavró István tiszteletére.* Budapest: Gondolat-ELTE ÁJK, 47-55

Havasi Éva (2002) Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle,* 4: 51-71

International Centre for Prison Studies (2005) Prison population http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps

Janky Béla (2004) A cigány családok jövedelmi helyzete. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. és Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport-2004.* Budapest: TÁRKI, 400-413

Jung, Heike (2003) Government organisations and the influence on public perception of crime and its control, paper presented at *the 22nd Criminological Research Conference of the Council of Europe,* Strasbourg, 24-26 November 2003. Manuscript

Kerezsi Klára (2005) Biztonság és bűnözés Európában. In: Korinek L. (szerk) *PhD tanulmányok 4.: Tanulmányok Finszter Géza 60. születésnapjára*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, 127-148

Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2008) A roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. Első eredmények a TÁRKI-Educatio Életpálya-felmérése alapján. In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2008*. Budapest: TÁRKI, 344-362

Lannert Judit (2008) Iskolázottság, iskolarendszer, és oktatáspolitika. In: Kolosi T. és Tóth I.Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2008*. Budapest: TÁRKI, 324-343

Lelkes Orsolya (2003) „Kinn is vagyok, benn is vagyok…" A társadalmi kirekesztés mérése az Európai Unióban és Magyaroroszágon. *Szociológiai Szemle,* 4: 88-106

Lelkes Orsolya (2008) Szegénység az Európai Unió országaiban. In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2008*. Budapest: TÁRKI, 168-185

Lévay Miklós (2005) Az Európa Tanács R (2003) 20. számú Ajánlása a fiatal bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről, *Család – Gyermek – Ifjúság*, 3: 21-28

Lévay Miklós (2006) A büntetőjog társadalmi szerepének változása Magyarországon 1985-től 2005-ig, *Magyar Jog*, 12: 707-715

Łos, Maria (2002) Post-Communist Fear of Crime and the Commercialization of Security, *Theoretical Criminology,* 6(2): 165-188

Máté Mihály (2004) Kirekesztettek, *Belügyi Szemle,* 2-3: 177-183

Papp Gábor (2004) Bűnözés és társadalmi kirekesztettség. In: Monostori J. (szerk.) *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata. Tanulmányok.* Budapest: KSH, 175-195

Szalai Júlia (2002) A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországán. A „Bevezető megjegyzések a fogalomhasználatról" c. részt is tartalmazó tanulmány megtalálható a www.eszcsm.hu honlapon. Az említett részt nem tartalmazó, azonos című tanulmányt lásd: *Szociológiai Szemle,* 4: 34-50

Tauber István (2003) Rendszerváltás – bűnözés. A hátrányos társadalmi helyzetű bűnelkövetők, *Belügyi Szemle,* 7-8: 80-97

Szivós Péter és Tóth István György (szerk.) (1999) Háztartás Monitor 1999. *TÁRKI Monitor Jelentések.* http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a086.pdf

Young, Jock (1999) *The Exclusive Society.* London: SAGE

Young, Jock (2002) Crime and social exclusion, in M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner (eds) *The Oxford Handbook of Criminology.* Oxford: Oxford University Press, 457-490

Dokumentumok és jogszabályok

European Union Drugs Strategy (2000-2004). Council of the European Union. Brussels, 1 December 1999. CORDROGUE 64.

Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (2003) 20. sz. Ajánlása a fiatalkori bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatás szerepéről. (Recommendation Rec (2003) 20 concerning *new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice.)* www.coe.int

Szerződés európai alkotmány létrehozásáról (2005). Luxembourg: Az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.

A *Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája.* A 115/2003. (X.28.) OGY határozat melléklete.

2. Társadalmi bűnmegelőzés Magyarországon

2.1. Bűnmegelőzés
Borbíró Andrea

2.1.1. A bűnmegelőzési politika
2.1.2. A bűnmegelőzés rendszerezése
2.1.3. Prevenció a büntető igazságszolgáltatáson keresztül
2.1.3.1. Generális prevenció
2.1.3.2. Speciális prevenció
2.1.4. Az elkövetővé válás megelőzése: kockázatközpontú megelőzés
2.1.4.1. Longitudinális vizsgálatok: a bűnelkövetővé válás kockázati tényezői
2.1.4.2. A korai beavatkozás mint bűnmegelőzés
2.1.5. Közösségi bűnmegelőzés
2.1.5.1. Közösségi hipotézis
2.1.5.2. A „közösségi integrációra" építő bűnmegelőzési koncepciók
2.1.5.3. Rend és közösség: morális konzervativizmus
2.1.6. A bűnalkalmak kontrollja és áldozatközpontú stratégiák
Források

2.2. A magyar bűnmegelőzési stratégia előzményei
Borbíró Andrea

2.2.1. A társadalmi megelőzés gondolatának kibontakozása
2.2.2. A rendszerváltás utáni évek
2.2.3. Bűnmegelőzés 1994 után
2.2.3.1. Az Országos Bűnmegelőzési Program és az OKBK
2.2.3.2. Reformtörekvések 2002 után
Források

2.3. A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája
Részletek

2.4. A Stratégia tapasztalatai, a legjobb gyakorlatok és a végrehajtás értékelése
Gyökös Melinda és Ivány Borbála

2.4.1. A Stratégia létrejöttének szervezeti következményei, felelősség a végrehajtásért
2.4.2. A Stratégia végrehajtása: cselekvési programok és pályázati programok
2.4.3. A végrehajtás eredményei
2.4.3.1. Gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése, csökkentése
2.4.3.2. A városok (települések) biztonságának fokozása
2.4.3.3. A családon belüli erőszak megelőzése
2.4.3.4. Az áldozattá válás megelőzése, az áldozatok segítése
2.4.3.5. A bűnismétlés megelőzése
Források

2.1. Bűnmegelőzés
Borbíró Andrea

E kötet több írása foglalkozik azokkal a törekvésekkel, amelyek a bűnözés elleni küzdelem hagyományos eszköztárának korlátain túl keresik a kriminálpolitika megújulásának lehetőségeit. A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciója, az áldozati/sértetti pozíciók felértékelődése, a fiatalkorúak igazságszolgáltatásának újragondolása, a diverziós és reintegrációs technikák terjedése egyaránt annak a sajátosan 20. század végi útkeresésnek az eredményei, amely egyrészt felismeri a hagyományos büntető igazságszolgáltatás korlátozott lehetőségeit a bűnözés alakításában, másrészt azonban nem mond le arról, hogy új eszközöket találjon a kriminalitással okozott egyéni és társadalmi problémák enyhítésére. Ebbe a trendbe illeszkedik az a fokozott érdeklődés is, amely a bűnmegelőzés, és különösen a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzés lehetőségeit napjainkban övezi.

2.1.1. A bűnmegelőzési politika

1. A 20. század utolsó harmadában a bűnmegelőzés felértékelődése és a kriminálpolitika önálló alrendszereként való intézményesülése (1.3. fejezet) több tényező együttes jelenlétének volt köszönhető. A század közepén – a büntetőpolitika erőfeszítései ellenére is – rohamosan növekvő bűnözés, és ezzel párhuzamosan a közbiztonsággal kapcsolatos fokozódó lakossági elvárások (Garland 2001) új feladatok elé állították a kriminálpolitika alakítóit. Egyértelművé vált, hogy a büntető igazságszolgáltatás önmagában nem bizonyul elég hatékonynak a kriminalitási probléma kezelésére, a bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás óriási költségei pedig a költséghatékonysági szempontokra hívták fel a figyelmet. A jóléti program kifulladása, és a hozzá kapcsolódó rehabilitációs büntetőpolitika viszonylagos sikertelensége (ld. 10.3. fejezet) az átfogó, államilag vezényelt társadalomjobbító törekvésekkel szembeni világméretű szkepszist eredményezte. E kihívásokra válaszul a nyolcvanas években a bűnözéskontroll új eszközeinek felkutatásában korábban nem használt hívószavak jelentek meg. Átfogó orientáló szempont lett a kriminálpolitikai beavatkozások racionalizálása, bizonyítékokkal is alátámasztható eredményessége, és nem utolsó sorban költséghatékonysága. E menedzseri szemlélet eredményeként a deviancia-kontroll egyre inkább a célzott beavatkozások, specializált szakpolitikák terepe lett, ahol a drogpolitika, alkoholpolitika, bűnmegelőzési politika stb. önállósulása az egyes társadalmi feszültségforrások és devianciák koncentráltabb, s így hatékonyabb kezelését ígérik (Gönczöl 2006).

Ahogy *Lévay Miklós* az előző fejezetben utalt rá, a kriminálpolitika milyensége – így exkluzív vagy inkluzív jellege is – csak akkor ítélhető meg átfogóan, ha valamennyi alrendszere, így a bűnmegelőzési politika is működik. A tapasztalatok

valóban arra utalnak, hogy a nemzeti kriminálpolitika egyik meghatározó jellemzője az, hogy invesztál-e (és ha igen, mennyit és milyen formában) a bűnmegelőzésbe, vagy csupán a büntető igazságszolgáltatásra bízza a bűnözés elleni küzdelmet. Az európai országokban – mind az Európa Tanács, mind az Európai Unió, mind pedig az egyes országok tényleges gyakorlatát figyelembe véve – elvárás a bűnmegelőzési szemlélet érvényesítése. A *differenciált* – azaz a több alrendszert működtető – *kriminálpolitika* szükségességét számos nemzetközi dokumentum megfogalmazza, az Európa Tanács *R(96)8. sz.* ajánlása például a következő elvárásokat támasztja: „[m]inden tagállamnak rendelkeznie kell egy olyan koherens és racionális kriminálpolitikával, amely *a bűnözés (társadalmi és szituációs) megelőzésére, a büntetőjogi reakciók individualizálására, a szabadságelvonással járó szankciók alternatíváinak biztosítására, az elkövetők társadalmi reintegrációjára és az áldozatnak biztosított segítségnyújtásra* irányul". Magyarország ezekhez az iránymutatásokhoz a 2002-ben induló kriminálpolitikai reformmal kezdett felzárkózni, amelynek egyik első lépése a *Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájáról* rendelkező 115/2003. (X.28.) OGY határozat elfogadása volt.

2. A bűnmegelőzés fogalma sokféle lehet. Legáltalánosabb értelemben bűnmegelőzésnek minősül „minden olyan tevékenység, legyen az egyéni vagy csoportos, magán vagy állami, amely egy vagy több bűncselekmény bekövetkeztét megakadályozza" (Brantingham and Faust 1976: 284). E köznyelvi definícióhoz képest a bűnmegelőzési politika alakításában nagyobb orientáló szerepe van az Európai Unió által használt, és a magyar stratégia által is átvett meghatározásnak, amely szerint „[b]űnmegelőzés minden olyan intézkedés és beavatkozás, amelynek célja vagy eredménye a bűnözés mennyiségi csökkentése és az állampolgárok biztonságérzetének javítása, történjék az *a bűnalkalmak csökkentésével, a bűnözést gerjesztő okok hatásának mérséklésével* vagy *az áldozattá válás megelőzésével*". Ez a fogalom-meghatározás fontos elvárást fejez ki a bűnmegelőzési politikával szemben. Az ún. *három pillér elve* értelmében a jó bűnmegelőzési politika nem egyetlen dimenzióban (hagyományosan az elkövetővé válás megelőzésének dimenziójában) értelmezi a prevenciós feladatokat, hanem célba veszi a bűnelkövetés minden lehetséges aspektusát: *az elkövetőt, az áldozatot,* és a *bűncselekményi szituációt* is. A bűnmegelőzésnek egyszerre kell rövid-, közép- és hosszú távon eredményt elérnie – így egyaránt feladata lehet egy bűnözési szempontból súlyosan fertőzött terület, például egy park környékének biztonságosabbá tétele, és a családon belüli erőszak visszaszorítása. Ezek a feladatok nagyon is eltérő eszközök igénybevételét követelik meg. Míg rövid távon nem várható kedvező hatás az elkövetővé válást gerjesztő reprodukciós folyamatok alakításától, addig a közbiztonságot koncentráltan, gyorsan és látványosan javító, tipikusan szituációs eszközök – a mélyen húzódó reprodukciós folyamatokra gyakorolt hatás híján – jellemzően nem vezetnek hosszú távú, tartós eredményre. Az elkövető-, áldozat- és szituációközpontú bűnmegelőzési eszközök együttes alkalmazása tehát a komplex bűnmegelőzési politika egyik legfontosabb követelménye.

3. A bűnmegelőzés differenciáltsága azonban más elvárásokban is visszatükröződik. Így többek között a bűnözéskontrollban részt vevők körének kiszélesedésében: a 20. század végének kriminálpolitikai tendenciái között talán az egyik leglátványosabb az, ahogy az állam lemond a bűnözésért viselt kizárólagos felelősségéről, és annak egy részét a társadalom egyéb szegmenseire – az önkormányzatok különböző típusaira, a közösségekre, az üzleti szférára, és végső soron az állampolgárra – telepíti. Ezt a felelősség-megosztást a *partnerség* sokat emlegetett elve fejezi ki. A bűnmegelőzés jelenlegi koncepciója szerint a megelőzési tevékenység az állam, a közösségek és a polgárok közötti folyamatos kommunikáció során alakul: ebben a folyamatban artikulálódnak a helyi érdekek és problémák, fogalmazódnak meg a problémákhoz igazodó megoldási javaslatok, és történik meg a sikerekről vagy kudarcokról szóló visszacsatolás.

4. A bűnmegelőzési politikát elkülönült alrendszer amely a bűnmegelőzést egyik oldalról a) a *társadalompolitikához*, másik oldalról pedig b) a *büntetőpolitikához* köti. Mind a társadalompolitikának, mind pedig a büntetőpolitikának saját jogon van létjogosultsága, és a bűnmegelőzés egyikkel sem azonosítható. Történetileg és nemzetközi összehasonlításban láthattunk példát arra, hogy a szférák összemosódása komoly veszélyekkel járhat: a bűnmegelőzés tisztán társadalompolitikai értelmezésének hibáira a jóléti kriminálpolitika deficitjei, a büntetőpolitika és a bűnmegelőzés azonosításának problémáira pedig az Egyesült Államok jelenlegi büntetési krízise figyelmeztethetnek. Az egyes politikák különállásának fenntartása mellett is egyértelmű azonban, hogy a bűnmegelőzési politika céljaiban és/vagy eszközeiben szervesen és kölcsönösen összefonódik a társadalompolitikai és büntetőpolitikai intézményrendszerrel.

a) A *társadalompolitika* elsősorban eszközöket szolgáltat a bűnmegelőzés számára, hiszen a preventív beavatkozások ha nem is kizárólagosan, de jelentős részben a társadalompolitika intézményein keresztül valósulnak meg. Ebben – a már említett partnerség elvének megfelelően – elsősorban az ágazati szakpolitikák (szociálpolitika, foglalkoztatás-politika, oktatáspolitika, ifjúságpolitika, esélyegyenlőségi politika, stb.) együttműködése, illetve a bűnmegelőzési szempontok ágazatokon belüli érvényesítése játszik döntő szerepet. Ezek a kapcsolódási pontok alapvetően a bűnmegelőzés hosszú távú célkitűzéseit érintik, hiszen azokra a strukturális viszonyokra irányulnak, amelyek a bűnözés reprodukciós folyamataiban főszerepet játszanak.

b) A bűnmegelőzés és *a büntetőpolitika, illetve a büntető igazságszolgáltatás* viszonya kevésbé egyértelmű. Az 1970-es évekig a bűnmegelőzést döntően a büntető igazságszolgáltatás preventív kapacitásaként értelmezték, majd éppen ellenkezőleg, a már vázolt kriminálpolitikai folyamatok hatására azok a szakirodalmi törekvések váltak uralkodóvá, amelyek bűnmegelőzésen csak a büntető igazságszolgáltatáson *kívüli* megelőzést értették A bűnmegelőzést azonban érdemes egységes rendszerként kezelni, s annak értékelése során az összetevők mindegyikét – így a büntetőpolitika területére esőket is – figyelembe venni. A két nagy

alrendszer erősen hat egymásra, s egységes kezelésük már csak azért is indokolt, mert nem példa nélküli, hogy a büntető igazságszolgáltatáson belüli és azon kívüli megelőzési törekvések, a mögöttük meghúzódó koncepció diszharmóniája aláásta a bűnmegelőzés egészének eredményességét. Ez történt például az 1980-as években a francia *Bonnemaison-modell* esetében, ahol a társadalmi bűnmegelőzés befektetéseit nem követte a büntető igazságszolgáltatás bűnmegelőzési feladatainak újragondolása, jelentősen hátráltatva a célkitűzések megvalósítását.

A büntető igazságszolgáltatáson kívüli és azon belüli megelőzés eltérő eszközökkel és beavatkozási lehetőségekkel rendelkezik. A büntető igazságszolgáltatás sajátos funkciót tölt be, s rendeltetésénél fogva élhet a büntetőjogi kényszer lehetőségével, de a bűnözés mélyen húzódó okait és összefüggéseit nem éri el, ez nem is feladata. Erre csak a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzés alkalmas, amely meg tudja közelíteni a mélyen beágyazott társadalmi folyamatokat, és a deviáns magatartásokat (a büntetőjog érdeklődésén kívül eső devianciák is) egymással összefüggésben tudja kezelni, s amely ugyanakkor csupán korlátozottan élhet a kényszer eszközével. E különbségek fenntartása garanciális jelentőségű, hiszen jogállami keret között csak így biztosítható, hogy a közbiztonsági érdek ne írja felül a jogbiztonsági és emberi jogi követelményeket (Borbíró 2004).

2.1.2. A bűnmegelőzés rendszerezése

A bűnmegelőzés fogalma rendkívül széles ismeretanyagot takar, amely a mindennapokban működő gyakorlat, a kriminálpolitikai trendek és a kriminológiai elméletalkotás folyamatos kölcsönhatásában alakul. Ennek az ismeretanyagnak a rendszerezése nem csak elméleti okokból indokolt. A preventív célú beavatkozások tervezésekor, de a végrehajtás során is gyakran éppen azokra a kérdésekre kell választ találni, amelyekkel a rendszerezések is foglalkoznak: rövid-, közép- vagy hosszú távú megoldást keresünk, milyen magyarázatot adunk a bűnelkövetői magatartásra, milyen tág beavatkozási lehetőség áll rendelkezésre, stb. Bár a szakirodalom sokféle rendszerezést ismer; ebben a fejezetben azt a két tipológiát ismertetjük, amelynek a magyar bűnmegelőzési szemlélet szempontjából a legnagyobb jelentősége van.

1. A bűnmegelőzés háromszintű modellje (Brantingham and Faust 1976) a bűnmegelőzési elmélet egyik legelső, ám máig is legnagyobb hatású tipológiája, amely többek között a magyar és az európai bűnmegelőzési koncepciókban is visszatükröződik. A modell a beavatkozás szintjeit az általánostól az egyedi felé közelítve különbözteti meg. *Elsődleges megelőzés* alatt az egész társadalomra kiterjedő beavatkozási formákat értjük, amelyek célja a társadalom kiegyensúlyozott működését biztosító intézmények megerősítése, s így a bűnözést alakító társadalmi, jogi és gazdasági körülmények, illetve a bűnözés reprodukciójának befolyásolása (1.1. fejezet). Többek között a társadalmi integráció, kohézió erősítése, a jól működő büntető igazságszolgáltatás, az átfogó társadalompolitikai védelem, az ágazati politikák együttműködése tartozik ide.

A *másodlagos megelőzés* már jóval célirányosabb beavatkozásokat takar: a még nem bűnelkövető, de már deviáns vagy kriminális szempontból veszélyeztetett csoportokra és egyénekre, illetve bizonyos – bűnözési szempontból – magas kockázatú helyzetekre, körülményekre irányul. A beavatkozást indokolttá teheti például a veszélyeztető családi környezet, alkohol- és drogproblémák, iskolakerülés, a lakókörnyezet rossz közbiztonsági helyzete és számtalan egyéb tényező. A rövid- és középtávú bűnmegelőzési programok döntő része ezen a szinten valósul meg. Ebben a körben már a hatósági kényszer is megjelenhet (pl. gyermekek kiemelése a veszélyeztető környezetből; Gönczöl 2006; ill. 5.2. és 6.1. fejezet), de még jellemzőbbek a programszerű, célzott beavatkozások. Mind a kényszer lehetősége, mind pedig az a körülmény, hogy a beavatkozás bizonyos „veszélyeztetettnek" tekintett csoportokra irányul, különösen érzékenyen veti fel a stigmatizáció és diszkrimináció tilalmát, illetve általában a bűnmegelőzés garanciális kötöttségének fontosságát (Borbíró 2004).

A *harmadlagos megelőzés* a már bűnelkövetővé váltak bűnismétlésének megelőzését jelenti. Ez a beavatkozás tehát – szemben az előzőekkel – reaktív, a már megtörtént bűncselekményre reagál. Ennek megfelelően a harmadlagos megelőzés döntően a büntető igazságszolgáltatás területére esik (reintegrációs törekvések, pártfogó felügyelet, börtönprogramok, utógondozás, stb.), ehhez azonban szervesen kapcsolódnak a bűnmegelőzés olyan szerepelői – egyházak, civil szervezetek, foglalkoztatáspolitika, stb. – amelyek szerepet játszhatnak a bűnelkövető újbóli társadalmi beilleszkedésének és bűnmentes életének elősegítésében.

2. A háromszintű modell azért hasznos, mert rámutat arra, hogy milyen sokféle szereplőre van szükség a megelőzésben, és kifejezi azt is, hogy a bűnözés (mint társadalmi jelenség *és* mint egyéni magatartás) kialakulását, reprodukcióját folyamatként érdemes megközelíteni, s a megelőzés egyes intézményei e folyamat különböző szakaszaihoz kapcsolódhatnak. Nem mond azonban sokat a megelőzés *mikéntjéről*, azaz a megelőzés lehetséges **formáiról és eszközeiről**. A bűnmegelőzés eszközeinek megválasztását döntően *a bűnözés természetéről, okairól* vallott felfogás határozza meg. Ennek alapján a bűnmegelőzés rendszere tovább differenciálható, amelyhez ebben a fejezetben a *Tonry* és *Farrington* (1995) által alkalmazott felosztást alkalmazzuk. Eszerint a bűnmegelőzés négy iránya között különböztethetünk:

(1) A büntető igazságszolgáltatáson keresztül történő megelőzés alatt a büntetőjogi szankciók, illetve a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatási rendszer által kifejtett megelőző hatást értjük. Noha működése döntően a harmadlagos megelőzés területére esik, fontos feladatai vannak a megelőzés korábbi szintjein is.

(2) A kockázatközpontú megelőzés, vagy másként a bűnelkövetővé válás megelőzése olyan bűnmegelőzési javaslatok gyűjtőfogalma, amelyek az egyéni életútra és személyiségre koncentrálva törekednek a bűnelkövetéshez vezető kockázati

tényezők azonosítására és ezek kiküszöbölésére. Az ilyen típusú bűnmegelőzési programok döntően a másodlagos megelőzés területére esnek, de jelentősek az elsődleges szint lehetőségei is.

(3) A közösségi megelőzés koncepciója szerint a bűnözés nem az individuális bűnelkövetési kockázatok összességeként értelmezhető, hanem sokkal inkább az egyént körülvevő formális és informális hálózatok diszfunkciójával magyarázható. Ennek megfelelően ezek a, javarészt a másodlagos megelőzés alá eső programok az egyéni körülmények helyett a közösségi intézmények fejlesztésére, a lakókörnyezet biztonságára, a lakosok bűnözési félelmére, illetve a közösség védelmére fordítják figyelmüket.

(4) A szituációs és áldozatközpontú megelőzési stratégiák a bűnözés vagy bűnelkövetés távoli magyarázatai helyett a veszélyhelyzet közvetlen elhárítására, a bűnözéssel szembeni egyéni és csoportos önvédelmi képesség fejlesztésére helyezik a hangsúlyt, s fontos szerephez jutnak mindhárom megelőzési szinten.

A különböző bűnmegelőzési elképzelések között természetesen nagyon sok az átfedés, a tiszta szétválasztás még elméletben sem lehetséges. Mégis, a tipológia arra alkalmas, hogy legalább nagy vonalakban „rendet tegyen” a megelőzési eszközök sokaságában, és orientáló szerepet játsszon mind az elmélet, mind pedig a gyakorlat számára. A következő táblázat néhány példa segítségével mutatja be a bűnmegelőzés szintjeinek és típusainak összefüggéseit.

2.1./1. táblázat A bűnmegelőzés szintjei és irányai

	Bűnmegelőzés a büntető igazságszolgáltatáson keresztül	**A bűnelkövetővé válás megelőzése**	**Közösségi megelőzés**	**Szituációs és áldozatközpontú megelőzés**
Elsődleges szint	Jogkövető kultúra támogatása, általános elrettentés *Pl. büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése, rendőrséggel szembeni bizalom erősítése*	A kockázati tényezőket generáló társadalmi-gazdasági környezet azonosítása és alakítása *Pl. gyermek- és családvédelmi rendszer fejlesztése, iskolai konfliktuskezelés modelljeinek terjesztése, stb.*	Önkormányzatiság erősítése, várostervezés, a közösségi kultúra terjesztése, kisebbségpolitika, nagyvárosi szegregáció elleni küzdelem, stb.	Átfogó környezeti és biztonságtechnikai tervezés *Pl. bankbiztonsági előírások, készpénzkímélő fizetési formák támogatása, felvilágosító programok, közvilágítás, stb.*
Másodlagos szint	Általános és speciális elrettentés *Pl. lakossági-rendőrségi együttműködés javítása, kisebb súlyú devianciák gyors kezelése*	Kockázatközpontú megelőzési programok *Pl. hátrányos helyzetű gyermekek iskolai felkészítése, szülői tréningek, stb.*	Közösségépítő és közösségvédelmi programok *Pl. szomszédfigyelő mozgalom, szabadidős programok hátrányos körzetekben, stb.*	Különösen veszélyeztetett csoportok védelme (foglalkozási csoportok, stb.), bűnözési térképek, utcai világítás, járőrözés, stb.
Harmadlagos szint	Speciális elrettentés, izoláció, reintegráció, helyreállítás *Pl. fogvatartottak képzési és tréningprogramjai, börtönpártfogás és utógondozás, kárhelyreállító büntetések*	Elkövetővé váltak egyéni kockázatelemzése és kockázatkezelése, speciális prevenció	Közösségi programok a bűnelkövetők reintegrációjára, helyreállító igazságszolgáltatás *Pl. „nyitott börtön” programok, kortárssegítés, stb.*	A különösen veszélyeztetett helyek (hot spots) védelme, az újbóli áldozattá válás megelőzése, a bűncselekmény által feltárt „gyenge pont” kiküszöbölése

2.1.3. Prevenció a büntető igazságszolgáltatáson keresztül

A tisztán megtorlási elméletek kivételével a büntetési elméletek mindig tulajdonítanak valamilyen preventív funkciót a büntetésnek, illetve tágabban a büntető igazságszolgáltatásnak. E cél mibenléte fontos indikátora az egyes büntetőpolitikai modellek közötti különbségeknek, és történetileg is eltérő hangsúlyt kaptak a bűnözés elleni küzdelemben. A prevenciós célok megválasztása függ attól, hogy mit tekintenek a kriminálpolitika feladatának, illetve attól is, hogy hogyan értelmezik a bűnözést. A preventív hatást azonban nem csupán a büntetések, hanem a büntető

igazságszolgáltatás egésze is hordozhatja, amely így rendszerként kapcsolódik a társadalmi bűnmegelőzés eszközeihez. Ezek a bűnmegelőzési technikák döntően a harmadlagos megelőzés terepére tatroznak, de – mivel a büntető igazságszolgáltatás természetesen tágabb környezetére is kihat – nem elhanyagolható a szerepük az elsődleges és másodlagos megelőzésben sem.

Napjainkban a büntetés elsősorban joghátrány, amelynek feladata a társadalmi értékek és normák védelme, így a büntetés és a büntető igazságszolgáltatás puszta létével tölti be funkcióját (Farkas 2002). Ez nem jelenti azt, hogy a büntetések ne hordoznának prevenciós célokat, ezek azonban csak a jogállami büntetés garanciális korlátai között érvényesülhetnek.

A büntetés, illetve tágabban a büntető igazságszolgáltatás preventív funkcióinak rendszerezése során először a *generális* és a *speciális* prevenciót kell egymástól megkülönböztetni. Mindkét nagy csoportba több megelőzési lehetőség tartozik, s a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy valamelyik szempont túlhangsúlyozása a bűnözéskontroll torzulásaihoz vezethet.

2.1.3.1. Generális prevenció

Generális prevenció alatt azt *az általános visszatartó hatást értjük, amelyet a büntetés a társadalom tagjaira gyakorol*. Elsődleges megelőzésről van tehát szó, amelynek központi eleme a jól funkcionáló büntető igazságszolgáltatás, és amely hatékony működése esetén szilárd kereteket biztosíthat a normakövető magatartás általánossá válásához. A generális prevenció eszközeire a magyar stratégia is erősen épít, így a megvalósítandó feladatok között szerepel például a bűnüldöző szervek reakcióképességének fokozása, a bűnelkövetés kockázatának növelése, a büntető igazságszolgáltatás időszerűségének javítása, vagy a büntetés elkerülhetetlenségének biztosítása. A generális prevenciónak pozitív és negatív oldalát különböztetjük meg: *a jogkövető hajlandóság növelése,* illetve *a büntetéstől való félelem* egymással párhuzamosan valósítja meg az általános visszatartást. Az önkéntes normakövetésre való ösztönzést az állam azokkal az értékekkel biztosíthatja, amelyeket büntetőhatalma gyakorlása során közvetít: deklarálja a jogállamiság, az igazságosság, a méltányosság, a humanitás eszméit, a jogsérelmek gyors és hatékony felvállalásával pedig elkötelezi magát az állampolgárok jogainak védelme mellett. Ezeknek az értékeknek a prevenciós jelentőségét először *Cesare Beccaria* ismerte fel, aki szerint a bűnök megelőzéséhez mindenekelőtt igazságos és egyértelmű törvényekre, a törvények uralmára, illetve kiszámítható és gyors igazságszolgáltatásra van szükség (Beccaria 1998). A későbbi kutatások igazolták *Beccaria* elméleti tételeit: az állami büntetőhatalom intézményeivel szembeni közbizalom megléte vagy hiánya jelentősen alakíthatja a jogkövetési hajlandóságot.

Általános elrettentés alatt a büntetéssel, illetve tágabban a bűncselekmény következményeivel való fenyegetést értjük. Elméleti gyökerei a 18. századi klaszszikus büntetőjogi iskoláig, *Beccaria* és *Jeremy Bentham* munkásságáig nyúlnak vissza, majd az elrettentési törekvések az 1980-as években, elsősorban az amerikai

kriminálpolitikában értékelődtek újra fel. Az elmélet neves teoretikusa, *James Q. Wilson* szerint a bűnözés növekedésének egyszerű oka van: a bűnelkövetőknek megéri bűncselekményeket elkövetni. A kriminálpolitika feladata ezért az, hogy magasabb árat fizettessen a bűnelkövetőkkel, ami értelemszerűen a büntetőrendszer jelentős szigorítását jelenti (Wilson 1975). *Wilson* érvelése döntő lökést adott a jelenlegi börtönközpontú amerikai kriminálpolitika kialakulásához. A büntetés szigorának általános elrettentő hatásáról mindazonáltal kevés és ellentmondásos empirikus bizonyíték áll rendelkezésre, s a jelek szerint sokkal inkább a büntetőjogi felelősségre vonás elkerülhetetlensége, mintsem a drasztikus szigor hordoz tényleges elrettentő hatást. Nem bizonyultak sikeresnek az olyan, elrettentésre építő célzott bűnmegelőzési programok sem, mint az USA-ban sokáig népszerű, fiatalok számára szervezett bűnmegelőzési célú börtönlátogatások *(Scared Straight)*, amelyek hatékonyságvizsgálatai inkább káros, mintsem preventív hatásokat tártak fel (Petrosino *et al*. 2002).

2.1.3.2. Speciális prevenció

A speciális (vagy individuális) prevenció *a bűnismétlés megakadályozását* jelenti, azaz az adott elkövető visszatartását az újabb bűncselekmény elkövetésétől. Jellegénél fogva – már megtörtént bűncselekményre reagál – döntően a harmadlagos megelőzés területére tartozik. A magyar Stratégia a speciális prevenció eszközeit is a bűnmegelőzés részének tekinti, így többek között rögzíti, hogy „minden olyan egyedi ügyben alkalmazott büntetés, amely tekintettel van a bűnismétlés megelőzésére, javítja a közbiztonságot", feladatokat jelöl meg a büntetés-végrehajtásban rejlő reintegrációs lehetőségek fejlesztésére, és lépéseket tesz a helyreállító igazságszolgáltatás terjesztésére.

A büntetésben megnyilvánuló társadalomvédelmi törekvéseket legmarkánsabban az *ártalmatlanná tétel* fejezi ki, ahol a preventív szempontok érvényesítése azáltal valósul meg, hogy az elkövető *képtelenné válik* újabb bűncselekmény elkövetésére. Ennek legkézenfekvőbb módja az *izoláció*, azaz a hosszú tartamú szabadságelvonás, amelynek kriminálpolitikai jelentősége – az elrettentéshez hasonlóan – a 20. század végén jelentősen megnőtt. Ez az Egyesült Államokban történt meg először, ahol a hetvenes-nyolcvanas évek neokonzervatív kriminológiájának képviselői sikeresen érveltek a bűnismétlők és veszélyes bűnelkövetők élethosszig tartó izolációja mellett (Wilson 1975). Az izoláció felértékelődése ugyanakkor nem hagyta érintetlenül az európai országokat sem, így például Magyarországon a feltételes szabadlábra bocsátás lehetőségét kizáró ún. tényleges életfogytiglani szabadságvesztés tükrözi az ártalmatlanná tétel politikáját, míg Svájc az elkövető veszélyességéhez közi a határozatlan tartamú szabadságvesztésből történő szabadítást (Vig 2009).

A *speciális elrettentés* hipotézise szerint a kitöltött büntetés által okozott szenvedés biztosít visszatartó erőt az újbóli bűnelkövetéssel szemben. Ez a megközelítés a 20. század második felében nagy népszerűségre tett szert a fiatalkori bűnözés elleni

küzdelemben. Az 1980-as években Nagy-Britanniában a neokonzervatív Thatcher-kormányzat vezette be az ún. *„short, sharp shock”* elvét, amely szerint a fiatalkorú elkövetőkre alkalmazott rövid, de sokkszerű szabadságvesztés hordoz annyi elrettentő erőt, amely a fiatalt visszatartja a további bűnelkövetéstől. A szigetországban a végrehajtás céljára a fiatalkorúak sajátos fogvatartó intézeteit hozták létre *(youth detention centres)*, és a „sokkoló büntetés” politikája hamar népszerű lett más országokban, így az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában is. A módszer hatékonyságára vonatkozó kutatások eredményei igen ellentmondásosak, az azonban nagyon valószínűleg tűnik, hogy első bűntényesek esetében a „sokkoló büntetés” egyenesen növeli az újbóli bűnelkövetés valószínűségét (Doob and Cesaroni 2004). Ezt támasztják alá egyébként a rövid tartamú szabadságvesztés büntetésre ítéltek visszaesési gyakoriságát vizsgáló mérések is: az eredmények szerint az ilyen büntetéseknek nem jobb, bizonyos esetekben pedig kedvezőtlenebb a későbbi bűnelkövetésre gyakorolt hatása, mint a hasonló cselekményekért kiszabott szabadságlevonással nem járó büntetéseknek (Bagarich 2001; ill. a vonatkozó kutatásokról összefoglalóan ld. Borbíró és Vig 2009).

A bűnelkövetők *reszocializálására és reintegrációjára* irányuló törekvések története kétségkívül a legszínesebb a büntetés prevenciós célkitűzései közül. Az elkövetők nevelésének, javításának lehetőségeit övező, a 19. század végétől tartó optimizmust a hetvenes évek kiábrándulása, és az azt követő pesszimizmus törte meg (Martinson 1974; Szabó 1993; Kerezsi 2006a). Napjainkra azonban a hatékonyság-vizsgálatok bebizonyították, hogy az általános szkepticizmus indokolatlan volt, egyre biztosabban azonosíthatóak ugyanis azok a programok és eljárások, amelyek tényleges eredményeket hoznak az elkövetők bűnmentes életének kialakításában. Ide tartoznak például a bűnelkövetők kockázatelemzésére alapító kognitív-behaviorista személyiségformáló programok és csoportos tréningek, amelyeket a 10.3. fejezet ismertet. A reintegrációs technikák terjesztését, illetve az ehhez szükséges intézményrendszer fejlesztését a bűnmegelőzési stratégia is szorgalmazza, az ennek keretében megvalósult eredményeket kötetünk IV. része mutatja be.

A büntető igazságszolgáltatásnak tulajdonított prevenciós lehetőségek közé – legalábbis a nyugati társadalmakban – a *helyreállító igazságszolgáltatás* került be a legkésőbb, jelentősége és elfogadottsága azonban dinamikusan növekszik. A felelősség felvállalása, az elkövető szembesítése cselekménye következményeivel, illetve az okozott sérelem helyreállításában vállalt aktív szerepe elsősorban a bűnlekövetés pszichológiai összetevőinek alakításán keresztül segítheti a speciális prevenciót. A resztoratív igazságszolgáltatás elméletéről és gyakorlatáról a 3.1. és a 3.2. fejezetek számolnak be részletesen.

A büntető igazságszolgáltatás prevenciós lehetőségeinek kutatásával párhuzamosan a 20. század elejétől élnek azok a törekvések is, amelyek a *büntetőjogon kívül* keresik a megelőzési eszközöket. Ebben kulcsszerepet játszottak a különböző kriminológiai elméletek, amelyek a bűnözés felhajtóerőinek kutatásával, illetve a bűnözés mibenlétéről alkotott különböző felfogások kidolgozásával a bűnmegelőzés legkü-

lönbözőbb megközelítéseinek megalapozásához járultak hozzá. A következőkben a legfontosabb kriminológiai ihletésű bűnmegelőzési modelleket mutatjuk be.

2.1.4. Az elkövetővé válás megelőzése: kockázatközpontú megelőzés

A napjainkban uralkodó bűnmegelőzési megközelítések egy meghatározó része az egyéni élettörténetben, az egyén sajátos jellemzőiben és körülményeiben keresi a bűnözés magyarázatát és így a beavatkozás fő célpontjait. Ez a megközelítés szorosan kötődik azokhoz a kriminológiai hagyományokhoz, amelyek a gyenge társadalmi- és önkontrollal kapcsolják össze a bűnelkövetővé válás esélyét (Hirschi 1969; Gottfredson and Hirschi 1990; ld. 1.1. fejezet). Az önkontrollt, amely a szerzők szerint a bűnelkövetéstől való tartózkodás kulcseleme, kora gyermekkorban a szocializáció során sajátítjuk el, és amennyiben ez a folyamat hibásan zajlik le, kriminális veszélyeztetettség alakul ki. A bűnmegelőzés lényege ebben az értelemben tehát az „alulszocializáltság" elleni küzdelem, amelynek főszereplői a család és az iskola.

2.1.4.1. Longitudinális vizsgálatok: a bűnelkövetővé válás kockázati tényezői

Abból a feltételezésből kiindulva, mely szerint *a bűnelkövetők bizonyos személyiségvonásaikban, szocializációs folyamataikban és életkörülményeikben jelentősen különböznek a jogkövetőktől,* a 20. század második felében a kriminológiai kutatások egy jelentős része egyre aktívabban koncentrál e sajátos jellemzők azonosítására. E kutatások alapvető kérdése az, hogy melyek azok a pszichológiai, biológiai és szociális mintázatok, amelyek az elkövetők bizonyos csoportjait (pl. erőszakos elkövetők, gyermekkorú elkövetők, stb.) nagy gyakorisággal jellemzik. Az ilyen jellegű kutatások hagyományosan a bűnözői karrierek, a bűnismétlés, illetve az elkövetői tipológiák kérdéseihez kapcsolódnak (ld. Kerezsi 2006b), az utóbbi néhány évtizedben azonban rohamosan gyarapodnak azok a vizsgálatok, amelyek már *kora gyermekkorban* igyekeznek beazonosítani a későbbi deviáns viselkedési formák indikátorait.

A bűnözői – vagy éppen jogkövető – életút vizsgálatára a kriminológia az ún. **longitudinális vizsgálat** módszerét alkalmazza. Ennek lényege, hogy miután kora gyermekkorban (vagy akár csecsemőkorban) feltérképezik a gyermek lényeges körülményeit és személyiségvonásait, néhány évente rendszeres utánkövetéssel elemzik fejlődését és viselkedési mintázatának alakulását. A vizsgálatok döntően a korai magatartászavarok, a fiatalkori antiszociális viselkedések, majd a felnőttkori bűnelkövetés és a bűnözői karrier milyenségére (hossza, intenzitása, belépés és kilépés időpontja, az elkövetett bűncselekmények jellege, stb.) irányulnak (ld. erről pl. Farrington 1994; Moffitt 1993), és alapvetően kettős célt szolgálnak:

(1) az ún. *kockázati tényezők* beazonosítását; illetve
(2) az e tényezőkkel szembeni védelem kidolgozását, azaz az ún. *protektív tényezők* segítségével bűnmegelőzési javaslatok megfogalmazását.

(1) A **kockázati tényező** „olyan változó, amely előre jelzi a későbbi bűnelkövetés erős valószínűségét" (Farrington and Welsh 2007: 17), vagy másképp megfogalmazva olyan elem, amely a bűnelkövetők életútjában vagy személyiségében szignifikáns gyakorisággal előfordul. E jellemzők lehetnek gazdasági, társadalmi, kulturális, demográfiai, pszichológiai vagy biológiai természetűek. *Farrington* és *Welsh* (2007) például individuális, családi, illetve szociális-közösségi tényezőket különböztet meg, és olyan kockázati elemeket azonosít már kora gyermekkorban (alacsony intelligencia, temperamentum és impulzivitás, gyenge empátiakészség, kriminális érintettség a családban, rossz gyermeknevelési módszerek, deviáns kortárscsoport, stb.), amelyek kutatásaik szerint a későbbi bűnelkövetői magatartás előrejelzői lehetnek. Az Európa Tanács *Rec(2000)20. sz. ajánlása a korai pszichoszociális beavatkozásról* hasonló tényezőket nevesít. Eszerint a deviáns viselkedés esélyét növeli a hiperaktivitás, impulzivitás, a tanulási nehézségek; az elhanyagolás, a bántalmazás, a szülői konfliktusok, a kiemelés a családból; a zaklatás, az iskolakerülés, az iskolai kudarcok, a rossz iskolai környezet; a faji megkülönböztetés, a szülők munkanélkülisége, a hosszú távú depriváció; a deviáns kortárscsoporthoz tartozás, az alkohol- vagy droghasználat, a gyermekprostitúció, a koldulás, csavargás; illetve ha a szülők/környezet nem képes a normák és értékek átadására, így a gyermek szocializációja elégtelen lesz.

E kötet II. része részletesen foglalkozik azokkal a folyamatokkal, amelyek a gyermek- és fiatalkori bűnelkövetővé válás esélyeit alakítják (ld. különösen 6.1. fejezet), azonban a bűnmegelőzés lehetőségeivel összefüggésben már itt fel kell hívni a figyelmet két olyan összefüggésre, amelyet a longitudinális kutatások tártak fel. Egyrészt, az eredmények szerint minél hamarabb követi el a fiatal az első bűncselekményét, annál valószínűbb az újbóli elkövetés. Ez a *korai beavatkozás szükségességére* hívja fel a figyelmet. A másik fontos összefüggés szerint az egyes kockázati tényezők általában nem önmagukban, hanem halmozottan, egymást erősítve érvényesülnek és fejtik ki kriminogén hatásukat. Ez arra utal, hogy azok a bűnmegelőzési beavatkozások számíthatnak nagyobb sikerre – és a hatékonyságvizsgálatok ezt meg is erősítik – amelyek *komplex módon, egyidejűleg több kockázati tényezőt megcélozva* kívánnak eredményt elérni.

(2) A **protektív tényező** fogalma egyrészt azokat a tényezőket jelöli, amelyek az egyént normakonform viselkedésre ösztönzik (ebben az értelemben gyakorlatilag a kockázati tényezők ellentétjeiről van szó), másrészt az életút vagy a személyiség olyan elemeit, amelyek – mintegy „pufferhatást" kifejtve – a kockázati tényezők kedvezőtlen hatását tompítják. Ezek azok az elemek, amelyekre a bűnmegelőzés építhet. Az Európa Tanács már hivatkozott ajánlása a következő területeken javasolja a protektív tényezők hatásának erősítését:

- szociális, együttműködési és kognitív képességek javítása;
- szülő-gyermek kapcsolat javítása, egyértelmű de nem önkényes szabályok;
- befogadó iskolai környezet, sokirányú lehetőség a gyermekeknek sikerélmény elérésére;
- közösségi kötődések javítása.

2.1.4.2. A korai beavatkozás mint bűnmegelőzés

1. A kockázati és protektív tényezők feltárására irányuló kutatások az elmúlt években új perspektívákat nyitottak meg a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzésében, hiszen a korábbiaknál jóval konkrétabban váltak beazonosíthatóvá azok a problématerületek, amelyekre – az elsősorban másodlagos szinten megvalósuló – célzott beavatkozások irányulhatnak. Mielőtt azonban az új megelőzési technikák és legjobb gyakorlatok ismertetésére kitérnénk, fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a kockázati tényezőkön alapuló megelőzés nem mindenható eszköz a bűnözés elleni küzdelemben, és nem is veszélytelen. Egyrészt a kutatási tapasztalatok szerint a kockázatbecslés eszközei önmagukban is mérési nehézségeket vetnek fel, egy-egy tényező esetében sem mindig egyértelmű ugyanis, hogy tényleges okról, vagy inkább közvetítő folyamatról van-e szó. A II. rész tanulmányaiban többször előfordul például az a megállapítás, hogy az iskolai kudarcok, tanulási nehézségek fontos előrejelzői lehetnek a későbbi deviáns viselkedési formáknak, a kutatások azonban azt is megerősítik, hogy a tanulási nehézségek gyakran maguk is közvetlenül összefüggnek a család gazdaságilag és társadalmilag hátrányos helyzetével. További probléma a kockázatalapú beavatkozással, hogy súlyos *etikai kérdéseket* vethet fel. A bűnmegelőzésnek tudomásul kell vennie, hogy bizonyos esetekben nem lehetséges, más esetekben pedig nem megengedett a beavatkozás. A kockázati tényezők feltárására irányuló kutatások jelentős része tudományos szempontból érdekes lehet ugyan, a kriminálpolitika számára azonban nem rendelkezhet relevanciával akkor, ha a végeredmény a magánéletbe, intim szférába történő aránytalan beavatkozással, bizonyos személyek, csoportok stigmatizálódásával és kirekesztésével, a személyiség megváltoztatására irányuló erőszakos törekvésekkel járna. Az ilyen beavatkozások egyébként a kutatási eredmények szerint gyakran egyenesen kontraproduktív eredményekkel is járnak, és nem csupán azért, mert a kriminálpolitika társadalmi kirekesztettséget erősítő hatását növelhetik (1.4. fejezet), vagy mert a társadalmi kontroll „gyarmatosító" jellegét támogatnák (Cohen 1985), hanem közvetlenül a bűnözésre gyakorolt kedvezőtlen hatásuk miatt is. Erre lehet példa az USA-ban alkalmazott csizmatáborok azon verziója, amely katonai módszerekkel, a személyiség lerombolásán és egy meghatározott séma szerinti erőszakos újraépítésén keresztül kívánja a magatartásproblémákat orvosolni: ezek a módszerek a hatékonyságvizsgálatok szerint legjobb esetben is zéró-, de inkább kifejezetten kriminogén hatásokkal járnak (MacKenzie *et al.* 2001).

A kockázatalapú bűnmegelőzési beavatkozásoknak is meg kell tehát felelniük a kriminálpolitika egészére irányadó alkotmányos elveknek és kötöttségeknek (1.3. fejezet). Ezt az elvárást erősíti meg az Európa Tanács is, amikor bátorítja ugyan a tagállamokat a korai beavatkozáson alapuló bűnmegelőzési stratégiák kidolgozására, azonban emberi jogi, és különösen gyermekjogi megfontolásokat érvényesítve elvárja azt is, hogy az ilyen beavatkozás minden esetben a lehető legkisebb legyen és feleljen meg az arányosság követelményének, biztosítsa a gyermek egészséges fejlődését és jólétét, legyen figyelemmel a gyermek legjobb érdekeire, a család magánéletére és integritására, valamint a biztosítsa a stigmatizáció és a diszkrimináció elkerülését.

2. Amennyiben azonban a kockázatközpontú szemlélet veszélyeit sikerül elkerülni, a korai beavatkozás eszközei rendkívül hatékonyak lehetnek a bűnelkövetővé válás megelőzésében. Az ilyen típusú bűnmegelőzés alapvetően kettős feladatot vállal magára: egyrészt a veszélyeztetett – azaz egyidejűleg több kockázati tényezőnek is kitett – gyermekek *beazonosítását*, másrészt a későbbi bűnelkövetés megakadályozása érdekében a *kockázati tényezők hatásának csökkentését és a protektív faktorok erősítését*. Az első feladat alapvetően strukturális kérdés, amely a jelzőrendszer minőségén, a gyermekkel, fiatalkorúval kapcsolatba kerülő szakemberek felkészültségén múlik, azon tehát, hogy jól működik-e az információáramlás, működnek-e azok az intézmények, amelyek azt biztosítják, hogy aki segítséget kér, az kap is. A veszélyeztetettség és a kockázati tényezők felismerésével a gyermek- és fiatalkori bűnözésről szóló II. rész részletesen foglalkozik.

Ami a bűnmegelőzési beavatkozást illeti, a kutatási eredmények szerint azok a jó programok, amelyek egyidejűleg nem egy, hanem több kockázati tényezőt céloznak meg (azaz pl. egyszerre irányulnak a gyermek személyiségének formálására és a szülői kompetenciák javítására), hiszen a gyermeket veszélyeztető jellemzők és élethelyzetek is jellemzően összefonódnak. A legsikeresebbnek bizonyuló programok elszakadnak a tisztán individuális beavatkozástól, s azt egyre inkább a *közösségi bűnmegelőzés elemeivel* kombinálják – ilyenek például azok a programok, amelyek az iskolai közösség, a szülők és a gyermek együttműködésével célozzák meg a magatartásformálást. A korai beavatkozáson és a kockázatfelmérésen alapuló bűnmegelőzési programok hatékonyságáról egyébként az elmúlt évek kutatásainak köszönhetően egyre megbízhatóbb képpel rendelkezünk. A *RAND Corporation* összehasonlító elemzése szerint különösen sikeresnek bizonyultak azok a beavatkozási formák, amelyek

- az iskolai felkészítés, a nappali foglalkoztatás és a családtámogató szolgáltatások kombinációjára építenek;
- magatartásproblémás gyermekek kognitív alapú magatartásformálását, a probléma-felismerést és –megoldást segítő képességeik fejlesztését célozzák meg (valamennyi beavatkozási forma közül ez bizonyul a leghatékonyabbnak);
- az egyedülálló várandós, illetve kisgyermekes anyáknak nyújtanak gyermekgondozási, életvezetési segítséget;

- a kiegyensúlyozott nevelési gyakorlat elsajáttítatása érdekében a szülői kompetenciák fejlesztésére irányulnak;
- az akár családi, akár tanulási nehézségek miatt veszélyeztetett gyermekek iskolában tartását szolgálják (Rubin *et al.* 2006).

Jó gyakorlat. A korai beavatkozáson alapuló bűnmegelőzési eszközök között különösen hatékonynak bizonyulnak azok az *iskolai előkészítő programok,* amelyek a magatartásproblémákkal, koncentrációs zavarokkal, korai antiszociális viselkedésformákkal küzdő gyermekeket kognitív viselkedésterápiákkal készítik fel az iskolarendszerű képzésre annak érdekében, hogy a várható iskolai nehézségek és kudarcok ne következzenek be. Az első olyan program, amelynek a bűnelkövetővé válásra gyakorolt hatását kontrollcsoporttal is vizsgálták, az 1962-es amerikai *Perry Pre-School Project* volt. A kutatásba 123 3-5 éves hátrányos helyzetű afroamerikai kisgyermeket vontak be, akiknek fele a kísérleti, másik fele pedig a kontrollcsoportba került. A két évig tartó iskola-előkészítő program keretében a gyermekek kognitív és problémamegoldó képességeinek fejlesztésére törekedtek, amelynek során nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a gyerekek lehetőleg saját maguk válasszák meg az érdeklődésüknek leginkább megfelelő programokat. A felkészítést a szülői kompetenciák fejlesztése érdekében a családdal való intenzív kapcsolattartás egészítette ki. A programban részt vevő gyermekek sorsát 27 éves korukig követték nyomon. A kísérleti csoportban részt vevő gyermekek körében a kontrollcsoporthoz képest feleannyi letartóztatás történt eddig az életkorig, szignifikánsan nagyobb arányban teljesítettek jól az iskolában és fejezték be sikeresen tanulmányaikat, jobbak voltak elhelyezkedési esélyeik, nagyobb jövedelemhez és jobb lakhatási körülményekhez jutottak. Az Egyesült Államok Szenátusának megállapítása szerint a programba fektetett minden egyes dollár 5 dollárt spórolt a jóléti és büntető igazságszolgáltatási rendszeren (Schweinhart *et al.* 1993).

2.1.5. Közösségi bűnmegelőzés

2.1.5.1. Közösségi hipotézis

A közösség és a bűnözés viszonya régóta érdekli a kutatókat. Ami e viszony egyik oldalát – a bűnözés közösségre gyakorolt hatását – illeti, *Ralph Taylor* (1995) három csoportba sorolja a kedvezőtlen folyamatokat. A *pszichológiai és társadalmi hatások* közé tartozik a lakosok növekvő bizalmatlansága, az elköltözésre való törekvés, az erősödő félelem, a közterületek elnéptelenedése. Ami a *magatartásra* gyakorolt hatásokat illeti, a rossz kriminális helyzet csökkentheti az egyének részvételét a közösség jobbítására irányuló törekvésekben. *Gazdasági következményként* pedig romlik az ingatlanok értéke, a jobb helyzetben lévők elköltöznek, az ottmaradók hátránya még nagyobb lesz, az adóbevételek csökkennek (idézi Adler *et al.* 2005).

Vajon visszafordítható folyamatokról van-e szó? A bűnözés közösségre gyakorolt hatásaival szemben visszahathat-e a közösség a bűnözésre? Ha a bűnözés

a közösségi kötelékek szétzilálását eredményezi, vajon e kötelékek megerősítése jelenthet-e kellő védelmet ellene? Az ún. *közösségi bűnmegelőzés* teoretikusai szerint a válasz ezekre a kérdésekre egyértelműen igen: a deviáns viselkedésformák elterjedtsége és a közösség minősége számtalan kapcsolodási ponton keresztül hatnak egymásra, e kapcsolódási pontok feltárása és alakítása tehát hathatós eszköz lehet mind a közösség, mind pedig a kriminalitási ráta alakításában.

Noha a közösségi megelőzés gyökerei az 1920-as évekig – a chicagói iskoláig – nyúlnak vissza, csupán a nyolcvanas évektől vált a bűnmegelőzés egyik leggyakoribb hivatkozási pontjává. Ennek elsődleges oka a *közösség* fogalmának ideológiai felértékelődése volt, ami összefüggött azzal a már említett felelősség-megosztó folyamattal is, amelynek során a bűnözés elleni küzdelemért vállalt felelősség egy része az államról a bűnözéskontroll egyéb lehetséges szereplőire hárult. A „közösség" koncepciója így a társadalmi problémák megoldására történő mozgósítás ideális közege lett: a társadalom és az egyén között elhelyezkedve alkalmasnak tűnt arra, hogy a deviancia-kontrollt megszabadítsa a „társadalmi mérnökösködésre" építő szociáldemokrata-jóléti programok „felelőtlenítő" logikájától, de arra is, hogy kiküszöbölje az egyéni jólétért és önvédelemért vállalt individuális felelősség atomizáló hatását.

A közösség önálló entitásként való megjelenése tehát fontos változásokat hozott a társadalmi feszültségek megoldásáról való gondolkozásban. Egyszerre alanya, tárgya és hordozója a szükséges változásoknak, amely képes arra, hogy felismerje és artikulálja saját problémáit, és arra is, hogy kidolgozza és végrehajtsa az ezek megoldását szolgáló mechanizmusokat. Mindez ugyanakkor együtt járt azzal, hogy az egyén és az állam közötti egyébként is igen bonyolult viszony- és felelősségi rendszer a 20. század végére kiegészült az egyén és közössége közötti viszonyrendszerrel. Önálló szereplőként ugyanis a közösség – az államhoz, a társadalomhoz és az individuumhoz hasonlóan – olyan hivatkozási ponttá válik, amely sajátjogú elvárásokkal, érdekekkel és igényekkel léphet fel akár az állam, akár az egyén irányában.

A közösségi bűnmegelőzés alapfeltevései ezekhez a kiindulópontokhoz kötődnek. Ebben a modellben – ahogy a közösség is más, több, mint az egyének összessége –, a bűnözés sem értékelhető csupán az egyéni jogellenes magatartások halmazaként. Az egyéni életutak deficitjei helyett a közösségi bűnmegelőzés az egyént körülvevő közvetlen közeg, a család, a lakókörnyezet, az iskola, és általában az érvényesülés terepéül szolgáló közösségi intézmények diszfunkcionális működésében keresi a bűnözés magyarázatát. A közösségi deficitek kezelése és a bűnözés elleni küzdelem így összekapcsolódik (Skogan 1988). A bűnmegelőzésben *„közösségi hipotézisnek"* nevezik azt a fogalmi keretet, amely a közösségi intézményeken keresztül véli megközelíthetőnek a bűnözés reprodukciós folyamatait, és amely a következő feltételezésekre épül:

- a közösségek lakosai *a közösség intézményein keresztül mozgósíthatóak* a kollektív bűnmegelőzési programokban való részvételre;

- *a részvétel erősebb közösséget eredményez*, ugyanis a lakosok így nagyobb felelősséget vállalnak saját biztonságukért és a helyi közügyekért. Erősödik ugyanakkor a lakosok közötti interakció is, egyrészt a bűnmegelőzési programokon keresztül, másrészt azok általános hatásaként;
- az erősebb közösségi érzés és a fokozódó társadalmi interakció *hatékonyabb társadalmi kontrollt* eredményez;
- a helyi bűnmegelőzési programok tehát kétféleképpen is hozzájárulhatnak a bűnözés és a bűnözési félelem csökkentéséhez – egyrészt a programok közvetlen következményeként, másrészt a helyi társadalmi kontroll újraépítésével (DuBow and Emmons 1981).

A kontroll visszaszerzése, illetve az ennek gyakorlására hivatott közösségi kapcsolatháló helyreállítása tehát a közösségi megelőzés kettős célja. Az elmúlt évtizedekben azonban igencsak eltérő javaslatok születtek mind e célkitűzések megvalósításának mikéntjét, mind pedig azok legitimációs alapját illetően. A közösségi bűnmegelőzés területén különösen jól érzékelhetőek a kirekesztés/befogadás technikái, amelyek markáns nyomot hagyhatnak a kriminálpolitika egészén is (1.3. fejezet). Míg ugyanis a közösségi megelőzés egyes modelljei a bűnözést olyan problémának tekintik, amely bizonyos típusú közösségeken belül, bizonyos *belső* feszültségek és diszfunkciók eredményeként jelentkezik, egy másik elképzelés sokkal inkább *külső* veszélyforrásként azonosítja azt. Az első megközelítés tehát mintegy „sajátjának" tekinti a problémát, amelyre megoldást szerves integrációs mechanizmusokon keresztül javasol, a második pedig elhatárolódik tőle, és elsődleges eszközeként a védekezést jelöli meg. Az alábbiakban e két megközelítéssel foglalkozunk részletesebben.

2.1.5.2. A „közösségi integrációra" építő bűnmegelőzési koncepciók

Az 1920-as években a Chicagói Egyetem szociológusai új szempontokat vezettek be a bűnözéskutatásba: Chicagói dezorganizált területeinek vizsgálata során arra keresték a választ, hogy ezeket a magas kriminalitással rendelkező körzeteket milyen sajátos társadalmi és kulturális sajátosságok jellemzik. A *városökológiai* megközelítés feltárta, hogy a városon belül bizonyos természetes körzetek alakultak ki (Park and Burgess 1921), ahol a deviáns viselkedések magas aránya hosszú időtávon keresztül is állandó marad. A *szociálpszichológiai* vizsgálódások pedig arra világítottak rá, hogy a deviáns viselkedési minta az e problémás körzetekben élő bevándorlók generációi között, meghatározott szociális interakciókon keresztül hagyományozódik át. Legproblematikusabbnak a második generációs bevándorló fiatalok tűntek, akik szüleik hagyományos értékeihez már, az új értékekhez pedig még nem tudtak alkalmazkodni. Az asszimilációs nehézségeket így a hagyományos kötelékek és kontroll-mechanizmusok felbomlása, ezzel pedig társadalmi dezorganizáció kialakulása követte. Fontos felismerés volt az is, hogy a fiatalok magas bűnözési aránya ezekben a körzetekben mindig együtt járt más

devianciákkal, illetve a szociális problémák egyéb mutatóinak (iskolakerülés, stb.) magas értékeivel (Shaw and McKay 1942).

A kutatók ezeket a kedvezőtlen jelenségeket a fiatalok rendelkezésére álló (legális és illegális) *lehetőségstruktúra* sajátosságaihoz kötötték. A hipotézis szerint a legális lehetőségek szűkössége, és az illegális lehetőségek viszonylagos bősége döntő jelentőségű abban, hogy a fiataloknak a jogkövető vagy a bűnelkövető magatartásban nő-e meg az érdekeltségük. A probléma orvoslására az 1930-as években *Clifford R. Shaw* vezetésével olyan bűnmegelőzési programot indítottak útjára, amely a lakóközösségek aktivizálását és kezdeményező-készségének javítását (így mindenekelőtt a lakossági bizottságok megalakítását), a fiataloknak szóló közösségi támogató (pl. tanácsadó-hálózat), képzési (munkaerő-piaci felkészítés), kulturális („Open Book Program"), szabadidő-eltöltési programok (önkéntes munka) beindítását, illetve végső soron a generációk egymáshoz közelítését tűzte ki célul. A ma is működő *Chicago Területi Project (CAP)* tényleges hatékonyságáról ugyan nagyon kevés információ áll rendelkezésre (Kobrin 1959), a modell, illetve annak egyes elemei azonban a 20. század felében nagy népszerűségre tettek szert.

A chicagoi példa már jól körvonalazza azokat *az alapfeltevéseket és megoldási javaslatokat,* amelyek az integrációs típusú közösségi bűnmegelőzést fémjelzik. Kiindulópontja szerint a deviáns viselkedésformák megjelenése és terjedése elsősorban azoknak az integrációs mechanizmusoknak a deficitjeivel hozhatók összefüggésbe, amelyek a modern demokratikus társadalmakban az egyéni érdekek becsatornázására és artikulálásra lennének hivatottak. E deficitek jelentkezhetnek egy közösségen belül, de akár egy egész közösség és a társadalom viszonylatában is. Ez a hipotézis egy sajátos *közösségi koncepciót* feltételez, amelynek hívószavai a szolidaritás, a kölcsönösség, a pluralitás és a részvételi demokrácia (Hughes 1998) – olyan értékek, amelyek szerint a társadalmi feszültségek csupán *valamenynyi érintett részvételével* fogalmazhatóak meg és orvosolhatók. Ez a koncepció tehát szorosan reflektál arra a sokrétű – a szociális kérdéseken messze túlmutató – problémakörre, amelyet a „társadalmi kirekesztődés" fogalma jelöl (1.3. fejezet). Noha a közösség meghatározó elemének tekinti bizonyos közös érdekek és értékek meglétét, ezek létrejöttét a kölcsönös diskurzus, a közös szabályalkotás folyamatához köti, és éppen ebben látja erejét is: az egyéni alkalmazkodást kevéssé a kényszer, mint az önkéntes elköteleződés alapján tartja biztosítottnak (az iskolai közösségek viszonylatában ld. erről a 6.2. fejezetet).

A bűnmegelőzés eszközei ezekhez a hipotézisekhez igazodnak. Olyan programok tartoznak ebbe a körbe, amelyek a) a megoldási javaslatok kidolgozásában és megvalósításában építenek a probléma forrásának tekintett csoportokra is, b) a deviáns viselkedésben kifejeződő igények érvényesítését legitim csatornák felé terelik, c) a formális kontrollal szemben előnyben részesítik az informális kontroll erősítését, illetve d) a probléma megoldásában döntően a közösség saját erejére építenek, és kívülről érkező, különösen kényszerítő mechanizmusokat csak a leg-

végső esetben vesznek igénybe. Az alábbiakban e szempontok gyakorlati érvényesülését mutatjuk be néhány sikeres nemzetközi példa alapján.

Jó gyakorlat. Európában a közösségi megelőzés egyik első nagyobb kísérlete Franciaországban zajlott. Az 1981. nyári lyoni és Marseille-i zavargások *(l'été-chaud)* egy, a Chicagóban tapasztaltakhoz nagyon hasonló problémára, a fiatalok lehetőségstruktúráinak szűkösségére irányították a figyelmet. A problémára válaszul már ugyanabban az évben bevezették a hátrányos helyzetű fiatalok számára is hozzáférhető szabadidős lehetőségeket bővítő *été-jeune programme*-ot, amelyet – akkor már a bűnmegelőzésre vonatkozó koherens stratégia mellett – a későbbi években több programelem követett. Ezek célja az volt, hogy a fiatalokat ne kényszerítsék a különböző programokon való részvételre, hanem – elsősorban a „bandavezérek" megnyerésén keresztül – saját érdeklődésüknek megfelelően vonják be őket. A programok kialakítása során ezért messzemenően figyelembe vették a helyi fiatalok által megfogalmazott igényeket. Clichy például „nyári útlevelet" vezetett be – ehhez a fiatalok olcsón juthattak hozzá, s jogosulttá váltak számtalan olyan program látogatására (sportrendezvények, koncertek, kulturális események, stb.), amelyeket egyébként nem engedhettek volna meg maguknak (King 1989). A programok bevezetése – és ezzel párhuzamosan a helyi és nemzeti bűnmegelőzés intézményrendszerének kialakítása – gyors statisztikai eredményeket hozott.

A haarlemi (Hollandia) *Schouwbroek-alagút* a vandalizmus és az ott portyázó fiatalkorú bandák miatt sokáig számított veszélyes helynek, lakossági kezdeményezésre azonban 1994-ben programot indítottak a probléma megszüntetésére. Az alagutat helyrehozták, megjavították a közvilágítást, és művészeti központtá tették, amely fiatalok folyamatosan változó kiállításainak, és egyéb művészeti-kulturális programoknak adott helyett. A program eredményként az alagút gyalogos és kerékpáros forgalma lényegesen megnövekedett, ami az informális kontroll erősödéséhez vezetett. A korábbi vandál cselekmények az alagút környékén megszűntek (Waller 1999).

Ritkábban esik szó arról, hogy a közösségi bűnmegelőzés eszközei nem csak lakóhelyi/területi vonatkozásban értelmezhetőek. Az *iskolai zaklatások* megelőzésére az Egyesült Királyságban indítottak kísérleti programot két általános és két középiskola bevonásával. A program több szinten célozta a jelenséget: szülők és tanárok dolgozták ki a megelőzési stratégiákat, a diákok iskolai szabályzatokat alkottak a zaklatások megelőzésére és arra, hogy a kívülálló diákok se hagyják szó nélkül az ilyen eseményeket, a gyerekeket szerepjátékok segítségével azonosították be a kockázati helyzeteket, és megkezdődött a zaklatók és áldozataik szembesítése. A program eredményeként három iskolában szignifikánsan csökkent a zaklatások száma (Pitts and Smith 1995, idézi Crawford 1998).

2.1.5.3. Rend és közösség: morális konzervativizmus

A közösségi bűnmegelőzés egy másik értelmezése a deviáns viselkedések elszaporodását az előző modellhez hasonlóan ugyancsak a közösségi intézmények és kontroll meggyengülésével magyarázza, e folyamat központi elemének azonban

nem az integrációs mechanizmusok torzulását, hanem a közösségnek tulajdonított *erkölcsi azonosság megbomlását* tartja. Ennek az irányzatnak a képviselői – így különösen az amerikai *Amitai Etzioni* (1997) – tehát abból indulnak ki, hogy a közösségi koherencia legfontosabb hordozója a morális egység, egy olyan közösnek tételezett normarendszer, amely egyszerre szolgál az egyéni magatartások általános mércéjeként és a közösség önálló entitásának zálogaként. Ez a modell így a közösségek nagyfokú homogenitását feltételezi, és meglehetős gyanakvással viszonyul – az előző modellben oly nagy szerepet kapó – érték- és érdekpluralitáshoz, a kultúrák, igények, életmódok, érvényesülési utak sokféleségéhez. Ebből következik az is, hogy noha a közösség önálló értékként való tételezése az előző modellben is jelentős, a morális alapú érvelésekben ennek különös jelentősége van. Míg ugyanis az előző esetben a közösség jó működése alapvetően az egyén érdekét szolgálja (hiszen befogad, integrál, támogat), a „morális egység" logikájában a viszony megfordul: az egyén érdekei alárendelődnek a közösségnek, az egyéni magatartások szabályozásának elsődleges indokaként a közösség érdeke szolgál. A morális konzervativizmus hívei úgy vélik, hogy a 20. század végén a közösségi bomlás legfontosabb eredője az egyéni jogok és szabadságok túlértékelése a közösségi érdekekkel szemben, érdeklődésük középpontjában ezért az *egyéni kötelezettségek* helyreállítása és kikényszerítése áll. Bűnmegelőzési programjuk is ezt a logikát követi: célkitűzéseik mindenekelőtt a közösségi *rend* és *biztonság* fenntartására irányulnak, az ehhez szükséges eszközöket pedig a stabil morális viszonyok védelmében, az erkölcsi rend ellen vétők gyors beazonosításában és a közösség érdekében történő *kizárásában* jelölik meg (Hughes 1998).

Az ilyen „védekező", rendközpontú közösségi megelőzési beavatkozások legkomolyabb szakmai és politikai támogatásukat kétségkívül az ún. **törött ablakok** elméletétől kapták. *James Q. Wilson* és *George L. Kelling* 1982-ben publikált kísérlete, illetve az annak kapcsán levont következtetések a következő évtizedekben a *zéró tolerancia* típusú közösségi bűnmegelőzés meghatározó forrásává vált. A szerzők egy olyan összefüggésből indulnak ki, amely alapvetően azonos a legtöbb lakóhely-központú bűnmegelőzési javaslat esetén: a deviáns magatartások elszaporodása a közösségi viszonyok és kontrollmechanizmusok meggyengülését – a lakosok visszahúzódását, a közösségi terek beszűkülését, a bűnözési félelem megnövekedését, stb. – eredményezi, ami pedig bátorítólag visszahat a devianciák terjedésére. Az elmélet specialitását sokkal inkább egy további hipotézis jelenti, illetve az a megoldási javaslat, amelyet a szerzők ennek nyomán megfogalmaznak. Szerintük ugyanis a kisebb súlyú, predeliktuális antiszociális magatartások (koldulás, utcai ittasság, szemetelés, stb.) megjelenése és *azonnali kontroll, azaz reakció nélkül hagyása előbb-utóbb utat nyit a súlyosabb bűncselekményeknek is.* E spirális folyamat megakasztása ezért csak gyors válaszreakciók intézményesítésével biztosítható, amelynek keretében a szerzők az ilyen magatartások kriminalizálását és *az elkövetők elleni azonnali rendőri fellépést javasolják* – még akkor is, ha ez az egyéni szabadságjogok sérelmével jár. E jogokkal szemben ugyanis *elsőbbséget élvez a közösség érdeke:* „[l]etartóztatni egy részeget vagy egy csavar-

gót, aki nem ártott senkinek, látszólag igazságtalan, és bizonyos értelemben az is. Ha azonban nem teszünk semmit a részegek sokaságával és a csavargók százaival, ezt egy egész közösség sínyli meg. Egy szabály, amelynek lehet értelme egyetlen individuális esetben, értelmét veszti akkor, amikor általános szabályként minden esetre alkalmazni kell" (Wilson és Kelling 1982: 115).

Ez a logika, amely közvetlen ok-okozati összefüggést feltételez a még bűncselekménynek nem minősülő antiszociális magatartások megjelenése és a bűnözés növekedése között, és amely így preventív céllal kriminalizálja e magatartásokat, az elmúlt években több bűnmegelőzési elképzelésben visszaköszönt. A leghíresebb példa az 1994-től élő *New York-i „életminőség-program"*, amely a zéró tolerancia jegyében növelte meg drasztikusan a bűncselekménynek nem minősülő rendbontások elleni rendőri fellépések számát. Ennél valamivel áttételesebben, de pontosan ezt a logikát követve és a közösség morális felsőbbrendűségére építve vezette be Nagy-Britannia 1998-ban az ún. *antiszociális magatartási rendelkezést (ASBO)*, amely rendkívül széles – és jellegét tekintve kifejezetten büntetőjogi – szankcionálási lehetőséget biztosít a helyi közösségek képviselői számára nemcsak a közösségellenesen viselkedők ellen, hanem például azok ellen is, akik szülői kötelezettségeik megszegésével járultak hozzá gyermekeik rendbontó viselkedéséhez (Squires and Stephen 2005). A szülők morális kötelezettségeiből így lesz – a közösség érdekében – büntetőjogi felelősség.

Az ilyen típusú megelőzés több kérdést is felvet – nem csupán a kézenfekvő emberi jogi megfontolásokat, illetve a már többször említett kirekesztés/befogadás dilemmáját, hanem hatékonysági jellegűeket is. Így a szakirodalomban több szerző is erősen vitatja azt a közvetlen oksági kapcsolatot, amelyet a törött ablakok elmélete a közösségellenes magatartások és a tényleges bűnözés között feltételez (Harcourt 2001; magyarul összefoglalóan Sárosi 2008). Ezt a kételyt az empirikus kutatási eredmények is megerősítik, így például nem sikerült igazolni az ASBO bűnmegelőzési hatékonyságát sem (RAND 2001). A *Wilson* és *Kelling* által vezetett, a törött ablakok elméletét megalapozó Kansas City kísérletben, amely fokozott rendőri járőrözéssel és a letartóztatások számának növelésével igyekezett bűnmegelőzési hatást elérni, az derült ki, hogy a bűnözéstől való félelem csökkent ugyan a lakosság körében, ám a bűncselekmények száma nem (Wilson and Kelling 1982). Ugyanígy, erős kétségek fogalmazódnak meg azzal kapcsolatban is, hogy a bűnözés drasztikus, és sokak által a zéró tolerancia rendészetnek tulajdonított csökkenése New York-ban valóban az új módszernek volt-e köszönhető (Harcourt 2001). Ez nem azt jelenti, hogy a fokozott rendőri jelenlétnek nem lehet bűnözéscsökkentő hatása – ellenkezőleg, a kutatások szerint a *célzott* rendészeti stratégiák, mint az ún. probléma-orientált vagy a „hot spot" rendőrség nagyon is kedvező eredményeket érhetnek el (Spelman and Eck 1981; Braga 2008) –, az azonban valószínűnek tűnik, hogy a közösségellenesnek tekintett egyének szisztematikus elhatárolása a közösségtől nem vezet tényleges bűnmegelőzési eredményekre.

A fentiekben a közösségi megelőzés két legmeghatározóbb elméleti modelljét tekintettük át. A gyakorlatban a közösségre koncentráló stratégiák természetesen nem ilyen tisztán, hanem a különböző modellek elemeinek kombinációjával érvényesülnek. A közösségi integrációs mechanizmusok, illetve a közösségellenes magatartások elleni keménykezű fellépésen kívül azonban a közösségek sok egyéb eszközt is igénybe vehetnek a bűnözés elleni védekezés során, amelyek közül a 20. század végén egyre nagyobb jelentőséget kapnak azok, amelyek a közösségi kontroll visszaszerzését a fizikai környezet alakításával segítik elő. Ez azonban már a bűnmegelőzés egy önálló terepére, a *szituációs bűnmegelőzés* területére vezet át minket.

2.1.6. A bűnalkalmak kontrollja és áldozatközpontú stratégiák

1. A hetvenes években a pozitivista kriminológia történetének legnagyobb kihívásaival került szembe. A kriminálpolitikai gondolkodásban és a kriminológiai kutatásokban is általánossá vált *a társadalomjobbító törekvésekkel szembeni kételkedés*. Az újonnan formálódó paradigma szerint alapvetően elhibázottak azok a törekvések, amelyek a bűnözés mélyen húzódó társadalmi vagy pszichológiai felhajtóerőit célozzák meg, ezek a folyamatok ugyanis csak igen korlátozott mértékben és kis hatásfokkal közelíthetőek meg (Clarke and Cornish 1983). A kritikusok szerint tehát a bűnözés etiológiai magyarázataira építő bűnmegelőzési stratégiák „pontosan ott avatkoznak be, ahol a legnehezebb bármilyen hatást elérni" (Clarke 1980: 137). Az új iskola teoretikusai ezért egy pragmatikus, a *jelenség* szintjére koncentráló megközelítést javasoltak, amely a bűnözést generáló bonyolult folyamatok átalakításának igénye helyett az elkövetők és a bűnalkalmak közvetlen kontrollját és a bűncselekmény elkövetésének megakadályozását célozza meg. Ez a törekvés szervesen illeszkedett ahhoz a tendenciához, amelynek során a hetvenes évektől mind a büntető igazságszolgáltatáson belüli, mind pedig az azon kívüli megelőzésben felértékelődött két, korábban javarészt mellőzött prevenciós irány: az *elrettentés* és a bűncselekmény elkövetésének *fizikai lehetetlenítése*. A büntetőpolitikában a represszív büntetőjogi fellépés, illetve a szabadságvesztés izolációs funkciójának erősödése jelzik az új irányokat (Wilson 1975), ami pedig a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzést illeti, hirtelen teljesen új típusú bűnmegelőzési projektek kapnak komoly szakmai és állami támogatást. Az Egyesült Államok nagyvárosaiban a fokozott utcai rendőri jelenlét különböző modelljeit vezetik be, az angol belügyminisztérium százezreket költ az ország bekamerázására. Terjednek a szomszédfigyelő programok és a helyi polgárőrségek, mérnökök gépjármű-nyomkövető rendszereket terveznek, minisztériumok módszertani füzeteket dolgoznak ki az állampolgárok tájékoztatására a betörésekkel szembeni védekezésről. Az önkormányzatok a bűnmegelőzési alapokból jutnak forráshoz az utcai világítás helyreállítására, az utak mellett megjelennek a sebességmérő-készülékek, elterjednek a kivehető autórádiók. Számtalan apró gyakorlat és technika, amely a 20. század végére mindennapi tevékenységünk és környezetünk megszo-

kott elemévé válik, és amelynek tömeges elterjedése nem kis mértékben a bűnmegelőzés új koncepciójának köszönhető. Ezek a gyakorlatok ugyanis legalább egy vonásukban nagyon hasonlóak: mindannyian a bűncselekményt eredményező *szituáció, azaz a bűnalkalom manipulációján* keresztül törekszenek az elkövetés megakadályozására. Ezt a típusú bűnmegelőzést nevezzük **szituációs megelőzés**nek, amely

> „egy olyan megelőző szemlélet, amely nem a társadalom vagy annak intézményeinek jobbítására épít, hanem csak a bűnalkalmakat kívánja korlátozni. (…) Azoknak a bűnalkalom-csökkentő intézkedéseknek a gyűjtőfogalma, amelyek (1) a bűnözés speciális formáira irányulnak, (2) a közvetlen környezet specializált és folyamatos ellenőrzését, tervezését és alakítását célozzák (3) annak érdekében, hogy az elkövetők jelentős része számára növeljék a bűnelkövetéshez szükséges erőfeszítést és kockázatot, illetve csökkentsék a bűncselekménnyel járó előnyöket" (Clarke 1992: 4).

2. A szituációs megelőzés a bűnalkalmak manipulációján keresztül valójában arra a **döntési folyamat**ra igyekszik hatást gyakorolni, amelynek során a potenciális elkövető mérlegeli az alkalom nyújtotta lehetőségeket: a bűnelkövetéssel járó hasznokat és a potenciális veszélyeket. Ezért – mint minden elrettentő típusú magatartásszabályozás – a szituációs megelőzés is e *költség-haszon mérleg* alakítására törekszik. Fontos látni, hogy ez a logika lényegesen különbözik a többi bűnmegelőzési irányzattól, hiszen a bűnelkövetői magatartást alapvetően olyan *racionális, tudatos mérlegelés* **(racionális döntés)** eredményeként értékeli, ahol a szubjektív haszon meghaladja a szubjektív veszteségeket, így az elkövető – saját jól felfogott érdeke alapján – az elkövetéssel egyszerűen egy racionálisabb magatartást választ. A racionalitás ilyen túlhangsúlyozása a bűnelkövetés magyarázatában nem teljesen problémamentes. A kutatások kimutatták ugyan, hogy kisebb szabályszegéseknél, pl. közlekedési vétségeknél szerepe van a pillanatnyi előnyök és a lebukás veszélye mérlegelésének (idézi Korinek 2006), az elmélet azonban alkalmazhatatlan a konfliktusfeloldó, impulzív bűncselekmények esetében, és nem ad magyarázatot arra sem, hogy bizonyos társadalmi vagy pszichológiai jellemzőkkel bíró csoportok miért követnek el nagyobb gyakorisággal bűncselekményeket. A kriminológiában éppen ezért a racionális döntés elméletének módosított változata, az ún. **korlátozott racionalitás** kap nagyobb szerepet. Ez a bűnelkövetővé válást olyan folyamatnak tekinti, amelyben szerepet játszik az egyén korábbi – nem tudatosan választott – élettörténete, és ahol a racionális választás csupán a konkrét bűncselekményi szituációban merül fel (Cornish and Clarke 1986).

3. A szituációs megelőzés másik központi fogalma maga a **bűnalkalom**. *Cohen* és *Felson* 1979-ben dolgozták ki ún. **rutintevékenységi elmélet**üket, amelynek értelmében a bűncselekmény bekövetkeztéhez három elem együttes jelenléte szükséges: *egy potenciális elkövető, egy vonzó célpont, és a megfelelő őrizet hiánya*.

E három komponens együttese teszi ki a bűnalkalmat. Ami a potenciális elkövető személyét illeti, ez gyakorlatilag bárki lehet – csakúgy, ahogy a racionális választás elmélete, *Cohen* és *Felson* sem foglalkozik az elkövetővé válás különböző valószínűségeivel. Célpont is lehet bárki vagy bármi, a lényeg, hogy az elkövető számára elég vonzó legyen. E két tényező jelenléte esetén tehát a bűncselekmény bekövetkezik, kivéve, ha a célpont megfelelő őrizet (védelem) alatt áll. A szerzők például ezzel magyarázzák a lakásbetörések számának gyors növekedését a hatvanas és hetvenes években: miközben a bűnelkövetők számára vonzó vagyontárgyak egyre elterjedtebbé váltak a háztartásokban, a nők munkába állásával jelentősen csökkent a lakások megfelelő védelme.

4. A szituációs megelőzés tehát abból indul ki, hogy *a bűnelkövetés valamennyi komponense közül a közvetlen bűnalkalom alakítható a legkönnyebben.* Ennek technikái rendkívül széles skálán mozognak, attól függően, hogy az egyéni viselkedés (a bűnelkövetés melletti vagy elleni döntés) melyik komponensét kívánják alakítani. *Cornish* és *Clarke* (2003) szerint a szituációs megelőzés irányulhat

- *az elkövetéshez szükséges erőfeszítés növelésére,* azaz az elkövetés fizikai akadályozására (pl. célpont-nehezítés: zárak, riasztók; kitérés az elkövető elől);
- *az elkövetéssel járó kockázat növelésére,* azaz elsősorban a lebukás kockázatának fokozására (pl. természetes és formális megfigyelés növelése, a névtelenség csökkentése);
- *a bűncselekménnyel elérhető előnyök csökkentésére*, azaz a bűncselekmény vonzerejének mérséklésére [pl. a célpont eltávolítása (kivehető autórádió), a felvevőpiac gyengítése];
- *a provokáció veszélyének csökkentésére,* azaz a bűnalkalom pszichológiai-kognitív elemeinek befolyásolására (pl. vitahelyzetek, érzelmi provokáció, frusztráló helyzetek csökkentése); illetve
- *a kifogások kizárására,* amelynek célja, hogy a szituáció ne szolgálhasson mentséggel a szabálysértő viselkedésre (a normaszegés veszélyét tudatosító és a normakövetést bátorító technikák, pl. sebességkijelző készülékek).

5. Az **áldozatközpontú megelőzés**i programokat – noha a bűnmegelőzés hagyományos európai értelmezése önálló iránynak tekinti (van Dijk and Waard 1991) – valójában nehéz elválasztani a szituációs bűnmegelőzés eszközeitől. Alapvetően olyan programokról, technikákról van itt szó, amelyek a potenciális áldozatok *veszélyfelismerő, elhárító és védekező képességeit* erősítik – azaz amelyek az elkövető oldalán éppen a bűnelkövetési szituáció megnehezítését eredményezik. Az ilyen programoknak tipikus eleme a *kockázati tényezők beazonosítása,* hiszen a viktimizációs fenyegetettség forrása jelentősen eltér például egy nagyvárosi, éjszakai életet élő fiatal és egy magányosan élő idős ember esetében, de sajátos viktimizációs kockázat kapcsolódhat például bizonyos foglalkozásokhoz (pl. postás,

éjszakai műszakban dolgozók), társadalmi csoportokhoz (pl. kisebbségek, fogyatékosok), vagy lakóközösséghez tartozáshoz is. A *célzott* áldozatközpontú megelőzési programok tehát valamely, bizonyos szempontból fokozottan veszélyeztetett csoport tagjaira irányulnak, és a speciális kockázati tényezőkhöz igazodva kísérlik meg az áldozattá válás esélyét csökkenteni. Ehhez komoly segítséget jelentenek az *áldozattá válási felmérések* eredményei (ld. 7.2. fejezet), hiszen ezek világítottak rá például arra, hogy a viktimizálódás esélye – csakúgy, mint az elkövetők esetében – *egyenlőtlenül oszlik meg* a társadalomban, s bizonyos csoportok tagjai az átlagosnál jóval gyakrabban válnak bűncselekmény áldozatává. Ugyancsak e felmérések segítették hozzá a kutatókat a *többszörös viktimizáció* jelenségének felismeréséhez, mely szerint jóval nagyobb az áldozattá válás esélye azok között, akik már korábban voltak bűncselekmény áldozatai (Sparks 1981). Ezek a bűnmegelőzés szempontjából rendkívül fontos ismeretek, hiszen egyrészt megkönnyítik a célzott, a célcsoport igényeinek és a valós kockázatoknak megfelelő beavatkozást, másrészt – már a harmadlagos megelőzés szintjén – arra figyelmeztetnek, hogy a már áldozattá váltak reviktimizációja valós veszély, ezért a megelőzésnek erre is ki kell terjednie.

Jó gyakorlat. A sikeres szituációs és áldozatközpontú megelőzési programok egyik példája az angliai ún. *Kirkholt Program*. A lakótelepen élők több éven keresztül az országos átlagot többszörösen meghaladó lakásbetörési rátával küzdöttek, és egyértelmű volt a többszörös viktimizáció jelensége is: az áldozatok jelentős rész nem egyszer vált lakásbetörés sértettjévé. A megelőzési projekt elsősorban szituációs elemekre épült: az áldozattá válta lakosok védelmére szomszédfigyelő mozgalmat hoztak létre, a lakókat szakemberek készítették fel a lakásvédelmi technikákra, különböző építészeti megoldásokkal nehezebben megközelíthetőbbé és jobban átláthatóvá tették a lakótelep környékét. A projekt hároméves távlatban 75 százalékos csökkenést eredményezett a lakásbetörések számában (idézi: Hughes 1998).

6. Ahogy a társadalmi bűnmegelőzés prioritásai egyre erősebb figyelmet kapnak a kriminálpolitikához csak érintőlegesen kapcsolódó szakpolitikákban, úgy a szituációs megelőzés koncepciója és célkitűzései is erősen hatnak olyan területekre, amelyek funkciója alapvetően nem a bűnözéskontroll lenne. Az első ilyen szinergia az *építészet, várostervezés* és a szituációs megelőzés összekapcsolódása volt, amely az épített környezet bűnmegelőzési szempontok szerinti alakításával törekszik a közterületi bűnözés csökkentésére. *Oscar Newman* (1972) „**védhető terek**" *(defensible space)* elmélete szerint a bűnözési ráta szoros összefüggésben áll a lakókörzetek építészeti megoldásaival. A soklakásos, magas tömbházak, az elhagyatott lépcsőházak és aluljárók, a sikátorszerű átjárók és folyosók *Newman* szerint a lakók elidegenedését, a felelősség érzésének megszűnését és a terület feletti kontroll elvesztését eredményezik. Ezzel szemben a kisebb léptékű lakókörzetekben, ahol a közös terekre is sajátjukként tudnak vigyázni az ott lakók, az informális kontroll (egyfajta szomszédfigyelő rendszer) jóval erősebb

védettséget teremt a bűnözéssel szemben. A védhető terek elmélete jól illeszkedik abba az elmúlt évtizedekben elterjedt mozgalomba (*Crime Prevention Through Environmental Design,* **CPTED**), amely a városi lakókörnyezet tervezése során olyan szempontokat is érvényesítene, amelyek a terület erősebb informális kontrollját (pl. járdára néző ablakok, jó közvilágítás), idegenek számára nehezebb megközelíthetőségét (pl. lezárt zsákutcák, portaszolgálat a házakban) és a terület határainak egyértelműbb kijelölését (pl. sövénykerítés, forgalom elterelése az adott környékről) célozzák. Valójában tehát az „építészeti kriminológia" esetében sem igazán a fizikai környezet közvetlen kriminogén hatásáról, hanem sokkal inkább a közösség által gyakorolt kontroll milyenségéről van szó. Ezek a tendenciák azonban – noha bűnmegelőzési potenciáljuk kétségkívül jelentős, és a bennük rejlő lehetőségekről a várostervezésnek nem érdemes lemondania – nem teljesen veszélytelenek: a *„gated communities",* az elbarikádozott közösségek túlzott felértékelődése a bűnözéskontroll kirekesztő tendenciáit (ld. 1.3. fejezet) erősíthetik.

7. A szituációs megelőzési eszközök kulcsfontosságúak a bűnmegelőzés rendszerében, s a magyar bűnmegelőzési stratégia is számol velük. Az egyéni önvédelmi képesség erősítésével jelentős *magánforrások* vonódnak be a bűnözés elleni küzdelembe, ez pedig egyben annak a törekvésnek a kifejeződése is, amely a kriminalitással szembeni védekezésben egyre inkább épít az állampolgárok önerejére és felelősségvállalására. A bűnalkalmak kontrolljának technikái alkalmasak lehetnek *rövid távú eredmények* elérésére, bizonyos akut bűnözési problémák gyors kezelésére. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni a módszer **korlátait és veszélyeit** sem. A szituációs eszközök túlhangsúlyozása súlyos torzulásokhoz vezethet a bűnözési probléma értelmezésében, hiszen ez a koncepció teljesen érzéketlen a bűnözést és az egyéb társadalmi feszültségeket generáló reprodukciós folyamatokra csakúgy, mint a bűnözéskontroll hosszú távú hatásai iránt. Ezt a veszélyt fejezi ki az ún. **áthelyeződés** jelensége: a felhajtóerők megszüntetése nélkül a szituációs eszközök gyakran csupán tüneti kezelésként hatnak; az elkerülni kívánt magatartás máshol, máskor, más formában (esetleg egy másik típusú devianciaként) bukkanhat fel. További probléma, hogy az egyéni védekezés gyakran igen drága eszközeihez való hozzáférés új típusú törésvonalakat hoz létre az egyes társadalmi csoportok között (ld. erről a *kockázati társadalom* fogalmát, Beck 2003), ami egyrészt a biztonság, a *bűnözéskontroll privatizálásához és piacosodásához*, másrészt – ezen keresztül – a *társadalmi kirekesztődés* konzerválásához vezethet. A szituációs megközelítés alkalmas arra, hogy a „könnyebb ellenállás" felé mozdulva semlegesítse azokat az organikus folyamatokat – szolidaritást, odafigyelést, közösségi részvételt –, amelyek pedig nélkülözhetetlenek a társadalmi devianciákat gerjesztő folyamatok hosszú távú alakításához.

Források

Irodalom

Adler, Freda, William S. Laufer és Gerhard O. W. Mueller (2005) *Kriminológia.* Budapest: Osiris

Bagarich, Mirko (2001) *Punishment and Sentencing: A Rational Approach.* Cavendish Publishing

Beccaria, Cesare (1998) *A bűnökről és a büntetésekről.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó

Beck, Ulrich (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Századvég Kiadó

Brantingham, Paul J. and Frederic L. Faust (1976) A Conceptual Model of Crime Prevention, *Crime and Delinquency*, 22: 284-296

Borbíró Andrea (2004) Társadalmi bűnmegelőzés és emberi jogi követelmények, *Acta Humana,* 4: 49-77

Borbíró Andrea és Vig Dávid (2009) A rövid tartamú szabadságvesztés pönológiai és kriminálpolitikai vizsgálatai. Megjelenés alatt

Braga, Anthony A. (2008) *Police Enforcement Strategies to Prevent Crime in Hot Spot Areas.* Washington, D.C.: U.S. Department of Justice Office of Community Oriented Policing Services

Clarke, Ron (1980) 'Situational' Crime Prevention: Theory and Practice, *British Journal of Criminology,* 20(2): 136-47

Clarke, Ron (1992) *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*. Albany, NY: Harrow & Heston

Cohen, Stanley (1985) *Visions of Social Control.* Polity

Cohen, Lawrence E. and Marcus Felson (1979) Social Change and Crime Rate Trends:. A Routine Activity Approach, *American Sociological Review,* 44: 588-608

Cornish, Derek B. and Ron V. Clarke (eds.) (1986) *The Reasoning Criminal.* NY: Springer- Verlag.

Cornish, Derek B. and Ron V. Clarke (2003) Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention, In: M. Smith and D. Cornish (eds.) *Theory for Practice in Situational Crime Prevention: Crime Prevention Studies, Vol. 16.* Criminal Justice Press, Monsey, NY. pp. 151-196

Crawford, Adam (1998) *Crime Prevention and Community Safety: Politics, Policies and Practices.* Longman

Doob, Anthony N. and Carla Cesaroni (2004) *Responding to Youth Crime in Canada*. University of Toronto Press

DuBow, Fred and David Emmons (1981) The Community Hypothesis. In D.A. Lewis (ed.) *Reactions to Crime*. Beverly Hills, CA: Sage

Eck, John and William Spelman (1987) *Problem-Solving: Problem Oriented Policing in* Newport *News.* Washington, DC: The Police Executive Research Forum

Etzioni, Amitai (1997) *The New Golden Rule – Community and Morality in a Democratic Society.* New York: Basic Books

Farkas Ákos (2002) *A falra akasztott nádpálca.* Budapest: Osiris

Farrington, David P (1994) *Cambridge Study in Delinquent Development [Great Britain], 1961-1981.* Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research

Farrington, David P. and Brandon C. Welsh (2007) *Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Intervention.* Oxford University Press

Garland, David (2001) *The Culture of Control.* Chicago: Chicago University Press

Gottfredson, Michael R. and Travis Hirschi (1990) *A General Theory of Crime.* Stanford University Press

Gönczöl Katalin (2006) A bűnözés társadalmi reprodukciója, bűnözés, bűnözéskontroll, in: Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia.* Budapest: Complex

Harcourt, Bernard (2001) *Illusion of Order: The False Promise of Broken Windows Policing.* Cambridge, Mass., Harvard University Press

Hirschi, Travis (1969) *Causes of Delinquency.* Berkeley, CA: University of California Press

Hughes, Gordon (1998) *Understanding Crime Prevention: Social Control, Risk and Late Modernity.* Open University Press

Kerezsi Klára (2006a) *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája.* Budapest: Complex

Kerezsi Klára (2006b) A karrier-bűnözés, karrier-bűnözők, bűnözői karrier. In: Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest: Complex

King, Michael (1989) Appendix G Crime Prevention in France, *Canadian Journal of Criminology* 31(4): 527-538

Kobrin, Solomon (1959) The Chicago Area Project-A 25-Year Assessment, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 322: 19-29

Korinek László (2006) A XX. század kriminológiai elméletei, in: Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia.* Budapest: Complex

MacKenzie, Doris Layton, David B. Wilson and Suzanne B. Kider (2001) Effects of Correctional Boot Camps on Offending, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science,* 578(1): 126-143

Martinson, Robert (1974) What Works? Questions and Answers About Prison Reform, *The Public Interest,* 22-54

Mezey Barna (1995) *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest: Osiris-Századvég

Moffitt, Terrie E. (1993) Life-Course-Persistent and Adolescence-Limited Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy, *Psychological Review*, 100: 674-701

Newman, Oscar (1972) *Defensible Space: Crime Prevention Through Urban Design.* Macmillan

Petrosino, A., C. Turpin-Petrosino and J. Buhler (2002) *"Scared Straight" and Other Juvenile Awareness Programs for Preventing Juvenile Delinqueny.* Cochrane Database of Systematic Reviews, 2

Rubin, Jennifer, Lila Rabinovich, Michael Hallsworth and Edward Nason (2006) *Interventions to Reduce Anti-Social Behaviour and Crime – A Review of Effectiveness and Cost.* Rand Europe.
http://www.rand.org/pubs/technical_reports/2006/RAND_TR448.pdf

Park, Robert and Ernest Burgess (1921) *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press

Pitts, John and Philip Smith (1995) *Preventing School Bullying*. Crime Detection and Prevention Series 63. London: HO www.popcenter.org/problems/bullying/PDFs/Pitts&Smith_1995.pdf

Sárosi Péter (2008) Zéró tolerancia – Veszélyes illúziók a rend fenntartásáról, *Beszélő,* 13(3)
http://beszelo.c3.hu/cikkek/zero-tolerancia

Sparks, Richard (1981) Multiple Victimisation: Evidence, Theory and Future Research, *Journal of. Criminal Law and Criminology*, 72: 762–778

Shaw, Clifford R. and Henry D. McKay *(*1942*) Juvenile Delinquency in Urban Areas*. Chicago: University of Chicago

Schweinhart, Lawrence J., Helen V. Barnes and David P. Weikart (1993) *Significant Benefits: The High/Scope Perry Pre-School Study Through Age 27.* Ypsilanti, MI: High/Scope

Skogan, Wesley E. (1988) Community Organizations and Crime. In: M. Tonry and N. Morris (eds.) *Crime and Justice: A Review of Research*. Chicago: Chicago University Press

Squires, Peter and Dawn E. Stephen (2005) *Rougher Justice: Anti-Social Behaviour and Young People.* Willan Publishing

Szabó András (1993), *Igazságosan vagy okosan?* Budapest: Akadémiai Kiadó

Taylor, Ralph B. (1995) The Impact of Crime on Communities, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 539: 28-45

Tonry, Michael and David P. Farrington (1995) 'Strategic Approaches to Crime Prevention', in M. Tonry and D.P. Farrington (eds) *Building a Safer Society: Strategic Approaches to Crime Prevention.* Chicago: University of Chicago Press

van Dijk, Jan and Jaap de Waard (1991) A Two-Dimensional Typology of Crime Prevention Projects, *Criminal Justice Abstracts*, September, 483-503

Vig Dávid (2009) Határozatlan ideig tartó szabadságvesztés, tényleges életfogytiglan, biztonsági őrizet Európában, *Kriminológiai Tanulmányok,* megjelenés alatt

Waller, Irwin (ed.) (1999) *100 bűnmegelőzési program, amely szerte a világon cselekvésre ösztönöz.* ICPC www.safetyhighschool.com/pdf/bunmegprog_100prog.pdf

Wilson, James Q. (1975) *Thinking About Crime*. New York: Basic Books

Wilson, James Q. and George L. Kelling (1982) Broken Windows, *The Atlantic Month,* http://www.theatlantic.com/doc/198203/broken-windows

Dokumentumok

Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(96)8 on *Crime Policy in Europe in a Time of Change*, 5 September 1996

Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2000)20 on *the role of early psychosocial intervention in the prevention of criminality.* 6 October 2000

115/2003. OGY határozat a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájáról

2.2. A magyar bűnmegelőzési stratégia előzményei
Borbíró Andrea

2.2.1. A társadalmi megelőzés gondolatának kibontakozása

A nyugati társadalmakban a II. világháború utáni korszakban a bűnözés oksága és kezelési lehetőségei iránti tudományos és politikai érdeklődés minden korábbinál intenzívebbé vált. Magyarországon azonban – a többi szocialista államhoz hasonlóan – gyökeresen eltérő helyzet alakult ki: nemhogy a bűnözés tudományos alapokra helyezett intézményes megelőzéséről, de a társadalmi folyamatok objektív megismeréséről sem lehetett szó. Az uralkodó állam- és társadalomképnek megfelelően – mint olyan ismeretanyag, amely a szocializmus kiteljesedésével okafogyottá válik – a szociológia mellett *száműzött tudománnyá lett a kriminológia is*. A szocialista berendezkedés ugyanis a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolásával a bűnözés mint társadalmi jelenség megszűnését prognosztizálta, ami feleslegessé tette mind a kriminalitás jellemzőinek és összefüggéseinek megismerését, mind pedig a bűnözést gerjesztő folyamatok befolyásolására alkalmas adekvát intézményrendszer kialakítását. Ehhez járult a szocialista állam szélsőségesen etatista felfogása, amely a bűnözésre való reagálást kizárólag az állam, ezen belül is a büntető igazságszolgáltatás feladataként értelmezte.

Ez a szigorúan reaktív szemlélet a hatvanas években kezdett enyhülni, amikor a hatalmi-politikai környezet változásai mellett a várakozásoknak ellentmondó bűnözési tendenciák is hozzájárultak ahhoz, hogy bűnözés ideologikus értelmezését a tudományos igényű megközelítés váltsa fel. Az a felismerés, hogy a bűnözési statisztikák fényében a korábbi álláspont tévesnek bizonyult, és „a bűnözés teljes megszűnéséről mint realitásról, jelenlegi ismereteink szerint nem beszélhetünk" (Vavró 1976: 96), magával hozta a kriminalitás megismerésének mind erőteljesebb igényét. Az 1964-től rendelkezésre álló egységes statisztika lehetőséget nyújtott nem csupán a bűnözés dinamikájának és struktúrájának részletesebb elemzésére, hanem arra is, hogy a kriminális jelenségek vizsgálatában bizonyos társadalmi tényezők is szerepet kapjanak. A bűnözés tehát immár nem a szocialista viszonyoktól idegen, elszigetelt egyedi jelenség, hanem társadalmi produktum, amelynek megismerése magában foglalja a cselekmény, az elkövető és a társadalmi-gazdasági tényezők kölcsönhatásainak feltérképezését is. Az erre irányuló kísérleteket – kiterjedt szociológiai vizsgálatok hiányában – a hatvanas-hetvenes években rendkívül erős statisztikai szemlélet jellemezte, mindazonáltal a bűnözés, és különösen a bűnelkövetők statisztikai jellemzőinek leíró elemzése szolgáltatta az alapot az egyre szélesedő oksági kutatásokhoz csakúgy, mint a preventív szemlélet kibontakozásához (Borsi és Halász 1972).

Az 1980-as évekre – többek között az ismertté vált bűncselekmények folyamatos növekedésének hatására – nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalmi devianciák „kezelőrendszere" gyökeres átalakításra szorul, és az is, hogy a politika ennek megvalósításában a tudomány segítségére szorul. Az időközben megindult kriminológiai és szociológiai kutatások a bűnözés teljesen új koncepciójának elfo-

gadásához vezettek: egyértelművé vált, hogy a deviáns viselkedési formákat nem egymástól elkülönülten, hanem rendszerszemléletben, közös társadalmi gyökereik függvényében kell vizsgálni. „A bűnözés szervesen kapcsolódik a deviancia egyéb formáihoz – írja *Szabó András* 1987-ben –, társadalmi okait tekintve azokkal a folyamatokkal függ össze, amelyek az elsődleges szociális műhelyek diszfunkcióit eredményezik, továbbá azokkal a folyamatokkal, amelyek reprodukálják a társadalmilag hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetet" (Szabó 1987: 72; ld. még Gönczöl 1987). A cél tehát immár a deviáns viselkedési formák közös gyökereinek, illetve speciális okainak feltárása, és az erre adekvát módon reagáló többszintű deviancia-megelőzés. Ezt a szemléletet juttatta érvényre az ELTE Kriminológiai Tanszékén kidolgozott bűnmegelőzési javaslat is csakúgy, mint a *Társadalmi Beilleszkedési Zavarok (TBZ)* vizsgálatára irányuló kutatássorozat, amelynek témakörei között valamennyi, Magyarországon problematikusnak tekinthető deviáns magatartási forma megtalálható, és amelynek javaslatai már egy átfogó, társadalmi szinten megvalósított prevenciós rendszert rajzolnak fel. A TBZ messzemenően elismeri a deviáns magatartásformák mögött meghúzódó társadalmi tényezők – mint a szocializációs zavarok, a mikrokulturális faktorok, a társadalmi integráció hiányosságai – jelentőségét, de felhívja a figyelmet a bűnalkalmak hozzáférhetőségére és a stigmatizáció elkerülésének fontosságára is. Általánosan elfogadottá vált tehát az a nézet – és a nyolcvanas években talán ez tekinthető a hazai kriminológia legfontosabb eredményének –, amely felismeri és a bűnözéskontroll vezérelvévé teszi a kriminalitás reprodukciós rendszerének komplexitását, hangsúlyozva, hogy *a bűnözés megelőzése a büntetőjog eszközein túlmutató, többszintű és összetett társadalmi feladat*. Ennek értelmében a bűnmegelőzés *elsődleges szinten* egyrészt „társadalompolitikai, amely nem érint egyéneket, hanem tárgya a társadalom általában és ennek különböző folyamatai, szociálpolitikai másrészt, amely már a társadalom meghatározott rétegeit és csoportjait érinti, és amely magában foglal egészségügyi, pedagógiai, pszichológiai és mentálhigiéniai kezelést is" (Szabó 1984), *másodlagos szinten* pedig ehhez csatlakozik a büntető igazságszolgáltatás működése által érvényre juttatható prevenciós hatás. A rendszerváltás előtti évekre tehát egyértelművé vált, hogy a megelőzésnek le kell nyúlnia a deviáns magatartási formák társadalmi gyökereiig, és ennek megfelelően van szükség a társadalmi problémákra reagáló intézmények átfogó reformjára – ez pedig olyan gondolat, amely már a nyugat-európai típusú bűnmegelőzési koncepció felé mutat.

2.2.2. A rendszerváltás utáni évek

A nyolcvanas években kezdődő folyamatot, amelynek eredményeként több, a bűnözéskontroll megelőzés-orientált átalakítását célzó javaslat is született, a rendszerváltás szakította meg, s 1989 után – néhány elszigetelt tendenciától eltekintve – *a komplex bűnmegelőzési rendszer gondolata egészen a kilencvenes évek közepéig lekerült a napirendről*. A megtorpanás mögött több tényező húzódott meg. Annak ellenére, hogy a bűnözés folyamatos és erőteljes növekedése a nyolcvanas

évek elejétől nyomon követhető, az 1989-90-ben bekövetkező robbanás felkészületlenül érte a magyar társadalmat. A rendszerváltás előtt kialakult bűnmegelőzési elképzelések még egy egészen más típusú bűnözésre reagáltak, hiszen az 1989 utáni változások eredményeként immár nem csak a kriminalitás drasztikus emelkedésével, de a gazdasági-társadalmi átalakulás által módosított társadalmi felhajtóerőkkel is szembe kellett nézni (ld. erről Lévay 2000). A bűnözés struktúrájának gyors átalakulása (a vagyon elleni bűnözés arányának hirtelen emelkedése, illetve új bűncselekmény-típusok és elkövetési módok elterjedése) ugyancsak a korábbi reakciókészlet újragondolását tették szükségessé.

Paradox helyzetet eredményezett az is, hogy „a bűnözés növekedésével párhuzamosan egy, a büntetőjogi intézményrendszer liberalizálódásával járó folyamat zajlott le a régió országaiban" (Lévay 1993: 116). A rendszerváltás utáni évek legfontosabb feladata *az alkotmányos jogállam intézményeinek* megszilárdítása, így többek között a büntetőjog jogállami követelményekhez történő igazítása volt (ld. 1.3. fejezet), és e feladathoz képest az átfogó bűnmegelőzési stratégia kialakítása egyelőre háttérbe szorult. Ugyanakkor éppen ezeknek az alkotmányos követelményeknek a megszilárdítása az, ami nélkül európai típusú bűnmegelőzés nem képzelhető el. A rendszerváltás utáni első években tehát kialakult az a fogalmijogi keret, melyben a bűnözés intézményes és rendszerszemléletű megelőzéséről egyáltalán gondolkodni lehet.

Mindazonáltal az a feszültség, amely a bűnözés mennyiségi és strukturális változása, illetve a büntetőjog intézményeinek liberalizálása között meghúzódott, számos területen éreztette hatását. Ezek közül talán a leglényegesebb *a lakosság bűnözéspercepciójának és biztonságérzetének alakulásában* bekövetkezett kedvezőtlen irányú változás (Korinek 1995). Az állampolgárok többségének a rendszerváltás előtti bűnözési helyzet szolgált viszonyítási pontként, és a bűnözéstől való félelem, a bizonytalanságérzet erősödése semmivel sem kevésbé volt aggasztó jelenség, mint a bűnözés tényleges növekedése. Az állammal szembeni fokozódó lakossági elvárások részben magyarázatul szolgálnak arra is, miért kapott a bűnözés kérdése minden korábbinál erőteljesebb politikai színezetet. *Kettős szorításba került a rendőrség is*, hiszen immár az alkotmányos garanciális kötöttségeknek megfelelve kellett szembenéznie a bűnözés csökkentésére irányuló lakossági és politikai igényekkel. A szükséges szervezeti és infrastrukturális feltételek hiányában azonban a rendőrség csupán korlátozottan volt képes e kettős elvárásnak megfelelni (ennek legszembetűnőbb jele az ismertté vált bűnözés drasztikus emelkedése mellett is csaknem változatlan felderítési számok), ami tovább erősítette mind a bűnözéstől való félelmet, mind pedig az állammal és a büntetőjogi felelősségre vonás intézményeivel szembeni lakossági bizalmatlanságot.

Azok az intézmények, amelyek a rendszerváltás utáni első években a bűnmegelőzés érdekében működésbe léptek, erőtlennek bizonyultak ezeknek a problémáknak a kezelésében. Az Alkotmány meglehetősen szűkszavúan szól a közbiztonság megteremtésnek állami kötelezettségéről, és ugyan az önkormányzati törvény 8.§ (1) bekezdése

a helyi önkormányzatokra telepítette a közbiztonság helyi feladatainak ellátását, sem e feladatok ellátásnak módjáról, sem az anyagi eszközökről nem rendelkezett. Nem meglepő, hogy az önkormányzatok döntő többsége nem vállalt felelősséget a bűnmegelőzés területén, és a hatásköri-finanszírozási viszonyok tisztázatlansága miatt elmaradt a rendőrséggel és a lakossági szerveződésekkel való hatékony együttműködés intézményesítése is. Ezen az sem változtatott érdemben, hogy a rendőrségi törvény lehetőséget biztosított a rendőrkapitány, az önkormányzatok, illetve az érintett állami és társadalmi szervek részvételével működő bűnmegelőzési és közbiztonsági bizottságok felállítására (Rtv. 10.§), ilyen szerv ugyanis jellemzően azokon a településeken sem jött létre, amelyek közbiztonsági helyzete ezt egyébként indokolta volna.

A bűnmegelőzés elsődleges letéteményese 1989 után a *rendőrség* lett, amely ezt a feladatát mindenekelőtt erre szakosított szervén, a *Rendőrség Bűnmegelőzési Szolgálatán* keresztül látta el. Az évek során a rendőrség többféle, elsősorban az ifjúságvédelemmel és a kábítószer-fogyasztással összefüggő prevenciós programot (pl. D.A.D.A.) indított el és működtetett több-kevesebb hatékonysággal, és elkezdte kiépíteni együttműködési kapcsolatait a bűnmegelőzésben szerepet vállaló lakossági önszerveződésekkel. A *civil önvédelmi mozgalmak szerveződése* a ugyancsak rendszerváltást követő években kezdődött meg. Ezek a kilencvenes évek elején jószerével minden jogi szabályozást nélkülöző, teljességgel önkéntes alapon működő lakossági együttműködések az állam közbiztonság-védelmi intézményrendszerének hiányosságaira reagálva spontán módon, közösségi alapon szerveződve alakultak ki, hogy aztán a kilencvenes évek közepére már a bűnmegelőzés formálódó állami struktúrájának kulcsfontosságú tényezőjévé váljanak. Ezek egyik legkorábbi formája a *polgárőrség*, de ebben az időszakban kezdte meg működését a *Szomszédok Egymásért Mozgalom (SZEM)* is, amely a lakóközösségekben előforduló bűnelkövetések megakadályozása érdekében célozta meg az egymás szomszédságában élők nagyobb felelősségtudatának és együttműködésének erősítését. 1990-től eredményesen működik az áldozatvédelemmel sokáig kizárólagosan foglalkozó *Fehér Gyűrű Egyesület*, míg a családon belüli és szexuális erőszak áldozatainak kezelésében 1991-től az *ESZTER Alapítvány* végzett úttörő munkát (ld. 8.3. fejezet). A civil szervezetek bűnmegelőzési potenciálját az állami kriminálpolitika azonban – rendezett jogszabályi környezet és források hiányában – nem tudta kiaknázni (Kerezsi 1997). A közösségi jellegű szerveződések mellett ugyanakkor a kilencvenes évek elején felélénkült a *magánbiztonsági piac* működése is, amely jelentős piaci erőforrást vont be a bűnmegelőzés rendszerébe.

A kilencvenes évek közepére tehát egy több szálon futó, ám jogilag rendezetlen, esetleges és az állam támogatását nélkülöző bűnmegelőzési struktúra körvonalai kezdtek kibontakozni. Annak ellenére, hogy formálódni kezdett a rendőrségi bűnmegelőzés szerepe, spontán folyamatként megjelentek a közösségi megelőzés bizonyos formái, és megkezdődött a lakossági és üzleti források bevonása a megelőzésbe – létrejött tehát számos olyan feltétel, amelyre a társadalmi bűnmegelőzési koncepció építhető lenne –, az állam továbbra is adós maradt saját szerepének definiálásával, és a bűnmegelőzés területén a központi kormányzatra háruló feladatok ellátásával.

2.2.3. Bűnmegelőzés 1994 után

A többszintű bűnmegelőzési rendszer intézményesülésének folyamata hazánkban csupán a kilencvenes évek közepén indult meg. 1994-ben a Kormány *a közbiztonság fejlesztésének feladatairól szóló határozatában* már a nemzetközi követelményekkel összhangban határozta meg a kormány bűnmegelőzéssel és a bűnüldözés hatékonyságának javításával összefüggő feladatait. „A társadalom védelme – fogalmaz a határozat – az összes állami és társadalmi szerv, az egyházak, a polgárok és önszerveződéseik támogatását, illetve a bűnmegelőzésben való részvételét igényli." A határozatban a prevenciós szemlélet és a bűnmegelőzés rendszerszemléletű megközelítése erőteljesebben érvényesítésül, így különösen az együttműködés elve, a nemzetközi szervezetek ajánlásainak, a tudományos eredményeknek, illetve a bűnüldöző hatóságok ismereteinek fokozottabb figyelembevétele, a lakosság együttműködési hajlandóságának és önvédelmi képességének javítása. A hazai bűnmegelőzés történetében az igazi fordulópontot azonban az *Országos Bűnmegelőzési Tanácsot (OBmT)* létrehozó *1040/1995. (V.17.) Kormányhatározat* jelenti, amelynek jelentősége egyfelől a bűnmegelőzésben kulcsfontosságúnak szánt szakmai szerv felállításában, másrészt pedig annak deklarálásában mutatkozik meg, hogy a kormány elkötelezte magát egy „hosszútávú, komplex bűnmegelőzési stratégia" kialakítása mellett, amely „figyelemmel van a bűnmegelőzés szociális, gazdasági, igazgatási, valamint a rendőrség bűnmegelőzési feladataira, a települési önkormányzatokkal való együttműködésre". A kormány érdekegyeztető, döntés-előkészítő és javaslattevő szerveként létrehozott, a Belügyminisztérium szervezetébe és költségvetésébe ágyazottan működő OBmT feladatai elsősorban szakmai-tudományos jellegűek voltak, és elsődleges funkciója abban állt, hogy segítse a Kormány bűnözés visszaszorítása érdekében végzett tevékenységét.

Ugyancsak 1995-ben fogadta el a *Fővárosi Közgyűlés* az ország első közrendvédelmi és közbiztonsági koncepcióját a főváros bűnözési helyzetének javítására *[761/1995. (VI.29.) Főv. Kgy. számú határozat]*. A koncepció az elkövetővé válást gerjesztő folyamatok enyhítését, az áldozattá válás megelőzését, a bűnalkalmak csökkentését és az elkövetővé váltak reintegrációját célozta meg, erős hangsúlyt fektetve a bűnözés reprodukciós folyamatainak alakítására alkalmas ágazatközi együttműködésekre és a bűnmegelőzésben részt vevők körének bővítésére. A fővárosi stratégia volt tehát az első olyan bűnmegelőzési koncepció, amely tudományos megalapozottsággal vezette be a hazai bűnözéskontroll rendszerébe a bűnmegelőzési szemléletet.

2.2.3.1. Az Országos Bűnmegelőzési Program és az OKBK

Az Országos Bűnmegelőzési Tanács az *Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézetet* kérte fel egy olyan bűnmegelőzési javaslat elkészítésére, amely a kormány bűnmegelőzési programjának alapja lehet. Az 1997-es *Országos Bűnmegelőzési Program (OBP)* az állam bűnmegelőzési tevékenységének alapdoku-

mentumaként szolgált. A program a bűnmegelőzés feladatait a kormányra és a helyi önkormányzatokra telepítette, túllépve ezzel a hazánkban hagyományosnak mondható rendőrség-központú szemléleten. Nagy szerepet szánt az egyes ágazati politikáknak, mindazonáltal szemléletét alapvetően a kriminálpolitikának – azaz a már elkövetett bűncselekményekre adható válaszstratégiáknak, a büntető jogalkotási és jogalkalmazási politikának – biztosított prioritás határozta meg (Irk 1997).

Az Országos Bűnmegelőzési Programmal párhuzamosan, illetve azzal részben összefüggésben, az önkormányzatok és az állampolgárok közbiztonságának javításával és a bűnmegelőzéssel kapcsolatos tevékenységének finanszírozására jött létre 1997-ben az *Országos Közbiztonsági és Bűnmegelőzési Közalapítvány (OKBK)*. Az OKBK feladata, hogy „a bűncselekmények megelőzése, hatékonyabb felderítése, a bűnalkalmak felszámolása, illetőleg az áldozattá válás kockázatának csökkentése érdekében támogatja az állampolgárok önkéntes, bűnmegelőzési célú szerveződéseinek létrejöttét elősegítő tevékenységeket, így különösen a polgárok bűnmegelőzési, önvédelmi célú, önkéntes szerveződéseinek létrejöttét" (1097/1997. (IX.23.) Korm. hat.). A Közalapítvány ennek megfelelően elsősorban a civil szféra bűnmegelőzési tevékenységének erősítését hivatott szolgálni, és az eredeti elképzelés szerint a helyi/állampolgári kezdeményezések anyagi támogatását biztosította pályázati formában.

1997-ben tehát létrejött két olyan intézmény, amely megfelelő működése esetén stabil keretet biztosított volna egy többlépcsős bűnmegelőzési rendszer intézményesüléséhez, egyrészt a stratégiai tervezés alapjainak, másrészt a finanszírozás egy lehetséges formájának megteremtésével. Mindazonáltal az OBP – ahogy azt a koncepció készítői hangsúlyozzák – csupán keretdokumentum volt, amelynek konkretizálását a részletes stratégiáknak és taktikáknak kellett volna tartalmazniuk. Sajnálatos módon ez nem történt meg, a javaslatok java része papíron maradt, és a következő évek büntetőpolitikáját továbbra sem a komplex bűnmegelőzési szemlélet érvényesítése, hanem represszívebb kriminalizációs tendenciák határozták meg (ld. 1.4. fejezet). 1999-től ráadásul a két intézményre vonatkozó szabályozás jelentősen megváltozott, ami egyre nehezebbé tette a szervezeti-hatásköri viszonyok átlátását. Az Országos Bűnmegelőzési Tanácsra vonatkozó korábbi szabályozást hatályon kívül helyező *1075/1999. (VII.7.) Korm. határozat* az új kormányprogram prioritásainak megfelelően bővítette ki az OBmT feladatkörét. Ezek között szerepelt – a fiatalkori kábítószer-fogyasztás elleni küzdelem, illetve a korrupció elleni harc mellett – *az áldozatok és hozzátartozóik védelme*, s ezzel hazánkban is megkezdődött az áldozatpolitika intézményeinek kiépítése (részletesen ld. 8.2.. fejezet).

2001-ben megszűnt az OKBK, és jogutód szervként létrejött a *Biztonságos Magyarországért Közalapítvány (BMK)*. A BMK hatáskörébe került az áldozatok kárenyhítése, az áldozatvédelmi irodák segítése, a polgárok önkéntes szerveződéseinek támogatása, illetve a bűnmegelőzési vonatkozású ismeretterjesztés és tapasztalatcsere támogatása. Az áldozatvédelem rendszere az igazságügyi reform keretében végrehajtott átszervezésig ebben a formában működött tovább.

2.2.3.2. Reformtörekvések 2002 után

2002-ben *nagyszabású reformprogram* vette kezdetét, amely olyan, a bűnmegelőzés szempontjából kiemelkedő fontosságú területek rendezését tűzte ki célként, mint a társadalmi bűnmegelőzés stratégiájának elfogadása, a pártfogó felügyelői rendszer átalakítása vagy az áldozatvédelmi törvény megalkotása. A kormány a bűnmegelőzéssel kapcsolatos központi feladatok ellátására két minisztériumban is szakosított pozíciót hozott létre: a Belügyminisztérium bűnmegelőzési helyettes államtitkára mellett jelentős feladatokat kapott az Igazságügyi Minisztériumban működő miniszteri biztos is. Ez a döntés megtörte a belügyi tárca hagyományosnak mondható monopóliumát a bűnmegelőzés terén, és az átfogó, társadalmi méretű prevenciós stratégia kidolgozásának feladata az igazságügyhöz került.

A bűnmegelőzési stratégia melletti elkötelezettséget a *Kormány 1002/2003. (I.8.) határozata* rögzítette, amely leszögezte, hogy „a bűnözés és a bűnelkövetők elleni fellépés mellett a bűnözést kiváltó jelenségek ellen egyidejűleg és azonos intenzitással kell felvenni a küzdelmet". A határozat – a civil szférával való fokozottabb együttműködés és a koordináció erősítése érdekében – átalakította az OBmT-t, amelynek elnöke ekkor a belügyminiszter, társelnöke pedig az igazságügy-miniszter lett, míg az igazgatási és adminisztratív feladatok ellátása a Belügyminisztériumon belül újonnan létrehozott szakmai szervezeti egység, az *Országos Bűnmegelőzési Központ titkárságához* került.

Pár hónappal később – már az időközben elkészült *társadalmi bűnmegelőzési stratégia* hatására – az OBmT szakmai jellegét erősítő újabb módosításokról döntött a kormány: az immár *Országos Bűnmegelőzési Bizottság* néven, a kormány társadalmi bűnmegelőzési munkáját segítő szervezetként működő testület elnöke a miniszterelnök által felkért szakértő, társelnökei pedig az igazságügy-miniszter és a belügyminiszter lettek.

Ami az elmúlt évek legfontosabb bűnmegelőzési vonatkozású kormányzati lépéseit illeti, 2002-ben a Belügyminisztérium elkészítette és hozzáférhetővé tette Magyarország bűnözési térképeit, amelyek elkövetőkre és bűncselekményi csoportokra lebontva szolgálnak rendkívül hasznos információkkal a bűnözési helyzet pontosabb megismeréséhez. 2003-ban lezajlott *a pártfogó felügyelői szolgálat reformja*, amelynek eredményeire a bűnmegelőzési stratégia már nagyban épít (részletesebben ld. 10.2. fejezet), 2005-ben pedig létrejött *az áldozatsegítés* állami rendszere is (8.2. fejezet).

Ebbe a reformfolyamatba illeszkedve fogadta el az Országgyűlés 2003-ban a *Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiáját [115/2003. (X.28.) OGY hat.]*. A stratégia a bűnmegelőzést a társadalompolitika részeként értelmezve egy olyan koncepciót juttat érvényre, amely a büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódva ugyan, de annál jóval tágabb hatósugárban célozza meg a bűncselekmények számának csökkentését, a közbiztonság és a lakosság biztonságérzetének javítását. A Stratégia öt prioritás mentén határozza meg a bűnmegelőzés feladatait: (1) a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése, (2) az áldozattá válás megelőzése,

(3) a városi bűnözés csökkentése, (4) a családon belüli erőszak csökkentése és a (5) bűnismétlés megelőzése kapott prioritást. A nemzetközi elvárások és a hazai előzmények értékeire építve a stratégia olyan szemléletet juttat érvényre, amely a bűnmegelőzés kialakult gyakorlatának teljes újraértelmezését eredményezheti, hiszen egyfelől hangsúlyozottan érvényesíti a prevenció különböző formáinak (elkövető- és áldozatközpontú, közösségi és szituációs – ld. 2.1. fejezet) együtthatásából eredő rendszerszemléletet, másrészt újradefiniálja az állam és a helyi közösségek szerepét a bűnmegelőzés rendszerében. Minden korábbinál nagyobb szerepet szánva a helyi önkormányzatoknak és a lakossági önszerveződések erősítésének, a koncepció az állam feladatát a stratégiai iránymutatásban, az ágazati társadalompolitika intézményeinek adekvát működtetésében és a társadalmi bűnmegelőzés szervezeteivel való együttműködésben, illetve azok támogatásában, működési feltételeik megteremtésében nevesíti. A Stratégia kulcsfontosságú részleteit a következő fejezet tartalmazza.

Források

Irodalom

Borsi Zoltán és Halász Kálmán (1972) *A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei*. Budapest: KJK

Gönczöl Katalin (1987) *Bűnözés és társadalompolitika*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Irk Ferenc (1997) Országos Bűnmegelőzési Program, *Kriminológiai Közlemények 55*. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

Kerezsi Klára (1997) Egy biztonságosabb Magyarországért: a bűnmegelőzés stratégiája, *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXXIV*. Budapest: OKKrI

Korinek László (1995) *Félelem a bűnözéstől.* Budapest: KJK

Lévay Miklós (1993) A társadalmi-politikai változások és a bűnözés; állami és társadalmi reagálás a növekvő bűnözésre. In: *A társadalmi-politikai változások és a bűnözés: a 21. század kihívása*. Válogatás a 11. Nemzetközi Kriminológiai Konferencia előadásaiból. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

Lévay Miklós (2000) Social Change and Rising Crime Rates: The Case of Central and Eastern Europe, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice,* 8(1): 1-16

Szabó András (1984) A társadalmi beilleszkedési zavarok és a bűnmegelőzés. In. *Kriminológiai Közlemények 2*. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

Szabó András (1987) Új jelenségek a bűnözésben és a bűnmegelőzés, *Belügyi Szemle,* 9

Vavró István (1976) *A bűnözés kriminálstatisztikai jellemzői 1951-1971.* Budapest: KJK

Dokumentumok és jogszabályok

1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről

1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról

1033/1994. (V.6.) Korm. hat. a közbiztonság fejlesztésének feladatairól

1040/1995. (V.17.) Korm. hat. az Országos Bűnmegelőzési Bizottságról

1097/1997. (IX.23.) Korm. hat. az Országos Közbiztonsági és Bűnmegelőzési Közalapítványról

1075/1999. (VII.7.) Korm. hat. az Országos Közbiztonsági és Bűnmegelőzési Közalapítvány Alapító Okiratának módosításáról

1002/2003. (I.8.) Korm. hat. a bűnmegelőzés hatékonyságának növelése érdekében szükséges egyes kormányzati feladatokról

115/2003. (X.28.) OGY hat. a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájáról

761/1995. (VI.29.) Főv. Kgy. számú határozat a Fővárosi Önkormányzat Közbiztonsági és Bűnmegelőzési programjáról

2.3. A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája
Részletek a 115/2003. (X.28.) OGY hat. mellékletéből

A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája a jelenleg is zajló igazságügyi reform egyik legfontosabb viszonyítási pontja. Az elfogadása óta eltelt öt év nem kevés idő, arra legalábbis már elegendő, hogy mérleget vonjunk a megvalósult és elmaradt célkitűzésekről, illetve arról, hogy annak a koncepciónak, amelyet a Stratégia a bűnözési probléma értelmezéséről és kezelési lehetőségeiről kifejez, mely pontjai érvényesek 2008-ban is, és melyek azok, amelyek felülvizsgálatra szorulnak. E kötet számos írása éppen e kérdésekkel foglalkozik, ezért is tartjuk fontosnak a Stratégia azon részeinek ismertetését, amelyek keretet adnak az azóta lezajlott változásoknak. Az áldozatvédelem rendszerének kiépítése, a büntetőjogi mediáció, a reintegrációs törekvések kiterjesztése mind olyan fejlemény, amelyet a Stratégia még kívánalomként fogalmaz meg, jelen kötet azonban már nem csupán létrejöttükről, hanem érdemi értékelésükről is számot tud adni.

A szerk.

* * * * *

A bűnmegelőzés a társadalom közügye

A bűnözés Magyarországon a rendszerváltozás óta robbanásszerűen növekedett. Az ismertté vált bűncselekmények többsége a lakosság vagyon- és személyi biztonságát közvetlenül sérti, az életminőséget kedvezőtlenül befolyásolja. E folyamatot nem követte a társadalom és az állampolgárok önvédelmi mechanizmusainak kifejlesztése. A nyugat-európai államokban a bűnmegelőzési stratégiával és az ehhez igazodó cselekvési programokkal jó eredményeket érnek el a közbiztonság javításában. A bűnmegelőzés 1995 óta működő – többször módosított – hazai rendszerét az Európai Unió tagállamaira vonatkozó követelményeknek és az ENSZ, valamint az Európa Tanács ajánlásainak megfelelően úgy kell átalakítani, hogy az integrálódjon a magyar társadalom védelmi mechanizmusaiba.

A jó közbiztonság nem valósítható meg kizárólag a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás hagyományos, garanciákban gazdag rendszerében. A közbiztonságot ugyan javítja a bűnüldözés teljesítményének és a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése, szükség van azonban olyan, a társadalmat ösztönző és mozgósító programok, technikák intézményesítésére is, amelyek a nagy- és kisközösségek, az intézmények, a gazdasági szereplők és az állampolgárok önvédelmi képességét, bűnözéssel szembeni védettségét fokozzák. A társadalmi bűnmegelőzési stratégia tehát a társadalompolitika részeként kapcsolódik a bűnüldözéshez és a büntető igazságszolgáltatáshoz.

A korszerű társadalmi bűnmegelőzési stratégia a társadalom önvédelmi képességeit fokozó, államilag vezérelt illetve támogatott szakmai és civil mozgalom. Olyan célkitűzések összessége, amelyekkel mérsékelni kell a bűncselekményeket előidéző okok hatását, csökkenteni kell a sértetté válás veszélyét, növelni az egész közösség biztonságát, ezáltal javítani az élet minőségét és egyben az emberi jogok érvényesülését. Ezzel a társadalmi bűnmegelőzési stratégia hozzájárul a gazdaság fejlődéséhez, a piac biztonságos működéséhez, a bűnözés okozta erkölcsi és anyagi károk csökkentéséhez. A bűnmegelőzési intézkedések költségeit olyan befektetésnek kell tekinteni, amelynek hozama a közbiztonság érzékelhető javulása.

A társadalompolitika integrált részeként megvalósuló bűnmegelőzés alapvető működési – szervezeti, szakmai, pénzügyi – feltételeinek megteremtése állami, ezen belül elsősorban kormányzati feladat. Ehhez meg kell teremteni a tárcák közötti felelősségteljes, egyenrangú, a tudományos és szakmai érdekeket és értékeket érvényesítő együttműködést és annak szervezeti feltételeit. A társadalmi bűnmegelőzési stratégia akkor hatékony, ha a helyi társadalompolitika részeként valósul meg. Meg kell találni a regionális, a kistérségi és a települési bűnözés kihívásaira a helyben hatékony megoldásokat. A társadalmat differenciált módon ösztönző és mozgósító bűnmegelőzés eredményes megvalósítása érdekében a Kormánynak, a helyi önkormányzatoknak, a központi és helyi hatóságoknak és intézményeknek folyamatosan együtt kell működniük a civil szervezetekkel, az egyházakkal, az üzleti és gazdasági élet szereplőivel és az állampolgárok kisközösségeivel. A társadalmi bűnmegelőzés rendszerének nyitottnak és befogadónak kell lennie a tudományos, a szakmai és a civil kezdeményezésekre. A rendszer működtetéséhez a kormányzatnak kell biztosítani a bűnözéssel kapcsolatos legfontosabb adatokat, a tudományos eredmények hasznosítását és a szakképzés feltételeit.

Az Európai Unió Tanácsa 2001. május 28-án hozott döntése értelmében a bűnmegelőzés minden olyan intézkedés és beavatkozás, amelynek célja vagy eredménye a bűnözés mennyiségi csökkentése, az állampolgárok biztonságérzetének minőségi javítása, történjék az a bűnalkalmak csökkentésével, a bűnözést előidéző okok hatásának mérséklésével, vagy a sértetté válás megelőzésével.

A cselekvési programoktól tartós és kedvező eredmény csak akkor várható, ha minden közösségben egyidejűleg alkalmazzák a *bűnokok hatását csökkentő, a sértetté válást befolyásoló és a bűnalkalmak számát redukáló* intézkedéseket. A háromféle cselekvési mód harmóniájától, a közöttük lévő kényes egyensúlytól való eltérés ugyanis csak rövid távú és megtévesztő eredményekhez vezet. (…)

* * *

Alapelvek és működési elvek

A bűnmegelőzés alkotmányos követelményei

1. A „megbélyegzés" elkerülése. A bűnmegelőzés szabályozott keretek között zajló, felelősséggel járó olyan tevékenység, amelynek érvényesítése során tiszteletben kell tartani az emberi jogokat, követni kell az alkotmányos jogállam elveit. Tiszta felelősségi viszonyok és világos, jól körülhatárolt szerepek rögzítésével el kell érni a bűnözés és az áldozattá válás csökkenését. Az Alkotmány 35. §-ának (1) bekezdése szerint a Kormány alkotmányos kötelezettsége a közrend és a közbiztonság védelmét szolgáló intézkedések foganatosítása. A nemzetközi standardoknak megfelelően kialakított társadalmi bűnmegelőzési stratégiának és az ezt szolgáló, kiszámítható és számon kérhető szabályozásnak úgy kell illeszkednie a társadalompolitikába, hogy az megfeleljen az alkotmányos követelményeknek és kötelezettségeknek. Ezért bűnmegelőzés címén kényszerítő vagy megbélyegzést eredményező módon nem szabad beavatkozni. A bűnmegelőzési programok meghatározásánál tekintettel kell lenni arra, hogy a bűnözéssel kapcsolatos problémák eltérően érintik a nőket, a férfiakat, a fiatalokat és az időseket. Emellett figyelembe kell venni a kulturális különbségeket és a kisebbségek eltérő kultúráját, szokásait is.

2. Az arányosság elvének érvényesítése. A beavatkozás módjának megválasztásakor figyelemmel kell lenni az arányosság elvére, törekedni kell az egyéni autonómia és a közösségi kontroll egyensúlyára. Az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottságának a bűnmegelőzéssel kapcsolatos ajánlása az élet- és vagyonbiztonságot az egyik alapvető emberi jogként fogja fel. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a bűnmegelőzési intézkedéseket az emberi jogok, a potenciális áldozatok, az elkövetők és a harmadik személyek szabadságjogainak tiszteletben tartásával, az arányosság elvére figyelemmel kell végrehajtani. A közösség biztonságának megteremtésére irányuló törekvés érvényesítésében gyakran egymásnak feszülő érdekek között kell az egyensúlyt megteremteni.

3. A kirekesztés elkerülése. A bűnözés megfékezése társadalmilag elfogadott cél. Az ennek érdekében foganatosított intézkedések, valamint a bűnözéstől való félelem bizonyos csoportok kirekesztésének erősödésével járhat. Növelheti a bűnelkövető fiatalokkal, a börtönviseltekkel, a drogfüggőkkel, a hajléktalanokkal, a szegényekkel, a cigányokkal szembeni előítéleteket. A társadalmi bűnmegelőzés rendszere a társadalmi igazságosság elvén alapul. Ennek érdekében egyaránt törekedni kell a társadalmi kirekesztés, az előítéletesség elkerülésére, és a biztonsághoz fűződő érdekek érvényesítésére.

A bűnmegelőzés és a büntető igazságszolgáltatás

1. A büntető igazságszolgáltatás bűnmegelőzés jellegű feladatai. A büntető igazságszolgáltatás állami monopólium. A rendőrség, az ügyészség, a bíróság a már megtörtént bűncselekményekre reagál. Ezért a büntető igazságszolgáltatás működése csak kismértékben hat a bűnözést eredményező, összetett társadalmi, gazdasági folyamatokra. Ez inkább a társadalmi bűnmegelőzés feladata. Minden olyan egyedi ügyben alkalmazott büntetés azonban, amely tekintettel van a bűnismétlés megelőzésére, javíthatja a közbiztonságot. Szintén kedvezően hat a bűnmegelőzésre a bűnüldöző szervezet reakció- képességének fokozása, a bűnelkövetés kockázatának növelése, a büntető igazságszolgáltatás időszerűségének javítása, a büntetés elkerülhetetlensége.

2. A bűnmegelőzés a büntetés-végrehajtásban. Minden olyan, a jogerős ítélet keretei között alkalmazott büntetés-végrehajtási jogintézmény, módszer, amely segíti a bűnelkövetők társadalmi integrációját, akadályozza a bűnismétlést és egyben a bűnmegelőzés célját is szolgálja. (…).

3. A szignalizáció. A kontroll, a büntetés és a prevenció között kialakítandó egyensúly megteremtése érdekében a büntető igazságszolgáltatási szervek működésében meg kell erősíteni az elrettentő és az önvédelmi képesség javítását szolgáló eszközöket. (…) A konkrét bűncselekményekből származó – a bűnokokra és az elkövetés lehetőségét megkönnyítő feltételekre vonatkozó – információk hasznosításával megelőzhető az ismételt áldozattá válás.

4. A büntető igazságszolgáltatás nem rendelhető alá a bűnmegelőzés szempontjainak. A jogbiztonság követelménye és az állampolgári jogok védelme érdekében úgy kell megőrizni a büntető igazságszolgáltatás hagyományos, garanciákban gazdag rendszerét, hogy az ne rendelődjön alá a társadalmi bűnmegelőzés sajátos szempontjainak. A büntetőpolitika működésével kapcsolatos alkotmányos elvárások csak erre figyelemmel teljesülnek.

A társadalmi bűnmegelőzés a társadalompolitika integrált része

1. Nemzeti-, kormánystratégiák és programok harmóniája. A társadalmi bűnmegelőzés stratégiája akkor járul hozzá az emberek életminőségének javulásához, a gazdaság fejlődéséhez, a bűnözés okozta erkölcsi és anyagi károk csökkentéséhez, ha az a közös célok megvalósítása érdekében összekapcsolódik a nemzeti drog és alkohol elleni stratégiával, a szegregációt fékező kormányprogrammal, a roma népesség integrációját szolgáló tárcaközi koordinációval, az antidiszkriminációs és a nemzeti népegészségügyi programokkal, a természetes és az épített környezet védelmére kialakított kormánypolitikával.

2. Közvetlen és közvetett bűnmegelőzési célú és hatású intézkedések. A társadalmi bűnmegelőzés rendszerében kell létrehozni, illetve számon tartani minden

olyan intézkedést, beavatkozást, amely közvetlenül (célzottan), valamint közvetetten (hatásaiban) szolgálja a közösség biztonságának fenntartását. (…) A biztonságra közvetlenül és közvetetten ható intézkedések megvalósulási feltételeit országosan és helyi szinten egyaránt biztosítani kell.

A társadalmi bűnmegelőzési rendszer működtetése kormányzati felelősség

A társadalompolitika integrált részeként megvalósuló bűnmegelőzés alapvető működési – jogszabályi, szervezeti, szakmai – feltételeinek megteremtése kormányzati feladat. Ehhez létre kell hozni a tárcák közötti felelősségteljes, egyenrangú, a tudományos és szakmai érdekeket és értékeket érvényesítő együttműködés szervezeti feltételeit. Biztosítani kell az EU Bűnmegelőzési Hálózatban való részvételünket. A Kormány bűnmegelőzési cselekvési programjában rögzíteni kell az érintett minisztériumok, országos hatáskörű szervek, adatszolgáltatók feladatait és folyamatos együttműködését. Gondoskodni kell olyan hazai és külföldi tudományos kutatások hasznosításáról, amelyek a bűnokok hatásának, a bűnalkalmak számának csökkentésével, az áldozattá válás megelőzésével foglalkoznak. (…)

A helyi bűnmegelőzés helyi közügy

A társadalmi bűnmegelőzési stratégia, az annak megvalósítását szolgáló kormányzati cselekvési program csak az *önkormányzatok* közreműködésével válhat a helyi társadalompolitika integrált részévé. Az önkormányzatoknak a helyi rendőrséggel együttműködve aktív és vezető szerepet kell játszaniuk a helyi közösség biztonságát szolgáló tervek elkészítésében. Kezdeményező szerepük van a helyi jelzőrendszerek, a legkülönbözőbb együttműködési formák szervezésében, a helyi bűnmegelőzési programok koordinálásában, végrehajtásában, valamint folyamatos értékelésében. A helyi önkormányzat ösztönzi és motiválja a helyi közösség szakmai és civil önszerveződéseit. (…)

A bűnözés területileg eltérő kihívásaira csak *helyi közügyként megfogalmazott bűnmegelőzési stratégiával és taktikával* lehet hatékonyan reagálni. Az önkormányzat mint a helyi szolgáltatások és szolgáltató intézmények többségének tulajdonosa, a helyi közigazgatás irányítója és mint testület, a helyi politika fóruma vezérli, motiválja és koordinálja a helyi bűnmegelőzést. (…)

A társadalom együttműködése a jobb közbiztonság érdekében

A bűnmegelőzés szempontját *érvényesíteni kell minden, a bűnözés csökkentését és az áldozattá válás elkerülését befolyásoló társadalom- és gazdaságpolitikai intézkedésben.* Az együttműködés a Kormány, a minisztériumok, a hatóságok, a tudomány képviselői, a közösségi és a civil szervezetek, az üzleti szektor, az egyházak és a magánemberek közötti folyamatos kapcsolatban valósul meg. Az államnak

anyagilag is támogatnia kell azokat a civil szervezeteket, amelyek készek közreműködni a társadalom védelmi képességeinek javításában. A tapasztalatok szerint azok a bűnmegelőzési kezdeményezések hatékonyak, amelyeknél *horizontálisan* (szakmaközi együttműködésben) és *vertikálisan* (a központi és a helyi szerveződésekben) valósul meg az együttműködés. (…)

A partneri kapcsolatok egyik legfontosabb alapelve *„az alulról történő építkezés”*. Ez az elv a helyi politikában is feltételezi a saját érdekeit megjeleníteni képes társadalmi szereplőket. A helyi közbiztonság javításában kitüntetett szerepe van a rendőrségnek, amelynek a közbiztonságot fenyegető veszélyek azonosítása, elhárítása érdekében állandó kapcsolatban kell lennie a közösséggel. A már megvalósult konkrét bűncselekményekről szerzett tapasztalataikat el kell juttatni az érintettekhez (szignalizáció), de az adott veszélyeztetett közösséghez is. Ezek a tapasztalatok akkor hasznosulnak a bűnmegelőzésben, ha a bűnözésről szerzett ismereteiket megosztják a bűnokok hatását csökkenteni, a bűnalkalmakat megszüntetni, az áldozattá válást megelőzni képes állami, civil és szakmai szervezetekkel, intézményekkel, egyházakkal. A rendőrök mellett a polgárőrök, a közterület-felügyelők, vagyonőrök, magánnyomozók, a kisebbségi önkormányzatok, természetvédelmi őrök, a védőnők, a pedagógusok, a házi- és szakorvosok, a gyermekvédelem szakemberei, a szociális szakemberek, a családsegítők, a szociális és egészségügyi ellátó rendszerben dolgozók, az alkohol- és drogmegelőzésben és kezelésben résztvevők az alulról építkező bűnmegelőzés legfontosabb szereplői.

A társadalom önvédelmi képességének javítása érdekében jelentős feladataik vannak a gazdasági élet szereplőinek. A vállalkozók számára világossá kell tenni, hogy vagyonuk, alkalmazottaik és ügyfeleik biztonságának védelme anyagi és erkölcsi érdekük, de ezen túl a bűnmegelőzést is szolgálja. (…)

A társadalmi bűnmegelőzés folyamatjellegű tevékenység

1. Források, felelős tervezés, értékelés. A hatékony bűnmegelőzés feltétele a megbízható, kiszámítható, előre tervezhető olyan anyagi forrás, amely tartalmazza a fejlesztést is. A központi és a helyi tervezés részeként pontosan meg kell határozni azt, hogy ki a felelős a források biztosításáért, a programok végrehajtásáért, értékeléséért és a tervezett eredmények eléréséért.

2. Ismeret-alapú tervezés. A hatékony bűnmegelőzés a bűnözéssel, az áldozattá válással kapcsolatos információkra és a közbiztonsággal kapcsolatos lakossági attitűd ismeretére épül. (…) Az ismeret-alapú tervezés integráns részét képezi a kutatás, az értékelés, és a bevált gyakorlati modellek terjesztése.

3. A legjobb módszerek terjesztésének kötelezettsége. A nemzeti és a helyi társadalmi bűnmegelőzési stratégia végrehajtásának alapvető feltétele, hogy nyitott

legyen a szakmai kezdeményezésekre. A fejlett államokban működő bűnmegelőzési rendszerek rugalmasak és kerülik a bürokratikus elemek alkalmazását. Ezért általában pályázati, vagy szerződéses formában működnek. A bűnmegelőzési programokhoz folyamatos módszertani segítséget nyújtanak azzal is, hogy elemzik a hatékonyságot és gondoskodnak a már bevált helyi vagy szakmai megoldások terjesztéséről, ennek érdekében intenzíven együttműködnek a média képviselőivel is.

4. Az akkreditáció és a szakmai felelősség. Az akkreditáció garanciális követelmény. Az akkreditációs eljárás mindenekelőtt az emberi jogok védelmét szolgáló, a jogszabályokban rögzített feltételrendszer ellenőrzése. (…) A különböző típusú állami támogatások (pályázati források, kedvezmények, költségtérítések, átvállalások) csak akkor vehetők igénybe, ha azokat – költség-haszon elemzésre alapozott – együttműködési megállapodásban rögzített kötelezettségek teljesítésével valósítják meg. (…)

5. A szakszerűség biztosítéka a képzés és a továbbképzés. A nemzeti stratégia sikerének záloga az elméletileg megalapozott, folyamatosan, a követelményekhez igazodóan gyarapított alap- és speciális szakmai ismeretek elsajátítása. (…)

A Társadalmi Bűnmegelőzési Stratégia célrendszere

A nemzeti stratégiának mindig tükröznie kell azt, hogy a társadalmi bűnmegelőzés komplex, össztársadalmi feladat, amely a teljes lakónépesség biztonságának megteremtésével, a bűnözés csökkentésével az életminőség javítását célozza. Ezért a jogalkotó *stratégiai célkitűzésként* **az életminőséget javító közbiztonság megteremtését, a bűnözés csökkentését** jelöli ki.

A stratégiában megfogalmazott alapelvek és működési elvek az alábbi *átfogó célkitűzésekre* bonthatók:

- a társadalom biztonságának javítása;
- a bűnmegelőzés az államilag irányított társadalompolitika integrált részévé váljon;
- partnerség megteremtése a társadalmi bűnmegelőzés szereplői között.

E három átfogó célkitűzést a stratégiai célrendszer fő irányainak is tekinthetjük, amelyek a társadalmi bűnmegelőzési stratégia *vertikális megközelítését* teszik lehetővé három nagy célterületen:

- a lakosság, a polgárok mindennapi életében;
- a bűnmegelőzéssel foglalkozó társadalompolitika színterén;
- a bűnmegelőzésben aktív szerepet vállaló helyi és ágazati szereplők körében.

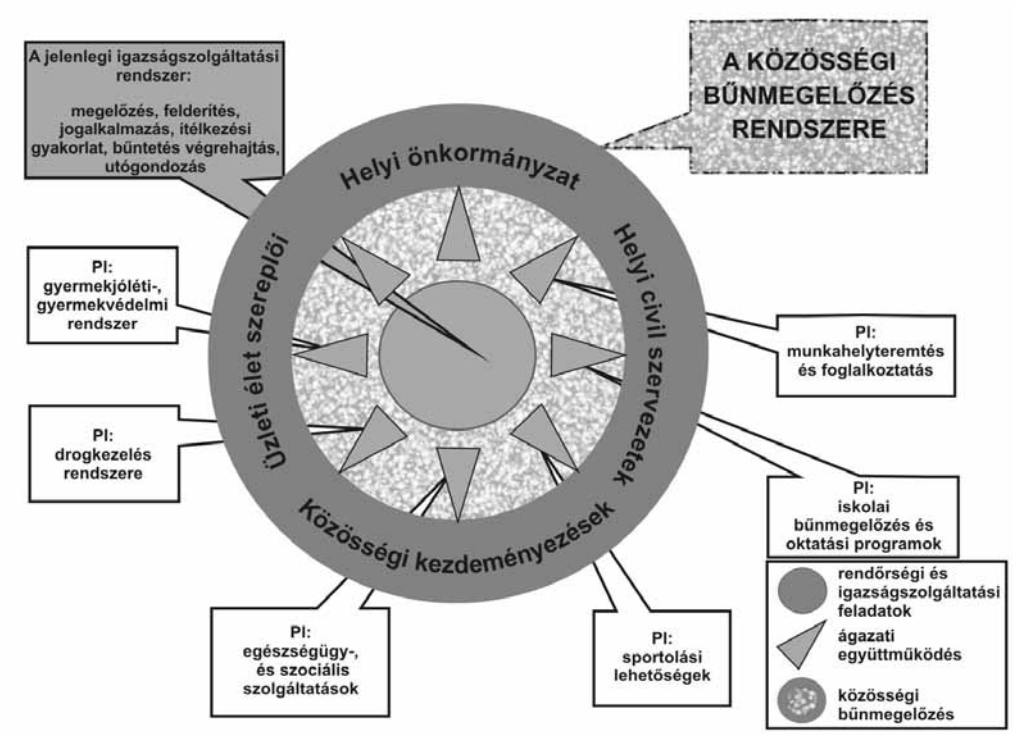

Az előző ábra összefoglalóan ábrázolja a bűnmegelőzés alrendszereit. A társadalmi bűnmegelőzés komplex rendszerében három fő területet különböztetünk meg:
A bűnmegelőzéssel jelenleg is hivatalból foglalkozó alrendszer területét, amely magába foglalja a tradicionális bűnözés csökkentését célzó **rendőrségi és a büntető igazságszolgáltatási feladatok ellátását.**
Az állami szervek, hatóságok szoros **ágazati együttműködését** a bűnokok hatásának, a bűnalkalmak számának, az áldozattá válás kockázatának csökkentése érdekében. Ide értünk minden olyan feladatot, amely ágazati, illetve tárcaközi együttműködésben valósítható meg.
A társadalmi bűnmegelőzés rendszere akkor teljes, ha a **helyi és a tágabb közösség** is részt vállal benne, ha a célok elérése érdekében számítani lehet minden olyan személy és szervezet közreműködésére, amelyek a társadalom önvédelmi képességének javítása érdekében cselekedni tudnak és akarnak. Így különösen fontos **az önkormányzatok, a civil szervezetek, az egyházak, a gazdasági élet szereplői, a közösségek és a magánszemélyek** aktív közreműködése.

A társadalmi bűnmegelőzés három fő területét alkotó alrendszerek tevékenysége összehangoltan, egymásra épülve és egymást kiegészítve valósul meg.

Prioritások és beavatkozási területek

Az Európai Unió a bűnmegelőzési hálózat létrehozásával egyidejűleg az együttműködésben résztvevő tagállamok számára három kiemelt bűnmegelőzési felada-

tot fogalmazott meg. Ezek *a fiatalkori bűnözéssel, a városi bűnözéssel és a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekményekkel* függenek össze. (…)
Közismert, hogy a bűnözés és annak erkölcsi, anyagi következményei a társadalom különböző rétegeit, régióit eltérő módon érintik. Ezért a társadalmi bűnmegelőzési stratégiában a közbiztonságot, a közbiztonsági közérzetet veszélyeztető minden jelenségre országosan és helyi szinten ki kell alakítani a hatékony és intézményesíthető reakciókat. Ezen belül a bűnözés sajátosságaira, a lakosság aggodalmaira figyelemmel, a nemzetközi követelményeknek megfelelően prioritásokat kell megjelölni. A prioritások a társadalmi bűnmegelőzési stratégia nem kizárólagos, de kétségtelenül a leghangsúlyosabb pontjai, a leghatékonyabbnak ígérkező komplex beavatkozási célcsoportok és területek megjelölése. Az Országgyűlés ezeket most a következőkben határozza meg:

- A gyermek- és fiatalkori bűnözés csökkentése.
- A városok biztonságának fokozása.
- A családon belüli erőszak megelőzése.
- Az áldozattá válás megelőzése, az áldozat segítés, az áldozat kompenzációja.
- A bűnismétlés megelőzése.

Az alábbiakban összefoglaló módon ismertetjük az egyes prioritásoknak és beavatkozási területeknek az egyes ágazatokra, illetve a bűnmegelőzés legfontosabb szereplőire vonatkozó feladatait:

		Gyermek- és fiatalkori bűnözés csökkentése	A városok biztonságának fokozása	A családon belüli erőszak megelőzése	Az áldozattá válás megelőzése	A bűnismétlés megelőzése
A közösségi bűnmegelőzés színtereinek feladatai	Magánszemélyek					■
	Szomszédság, lakóközösség	■	■	■	■	■
	Civil szféra, egyházak	■	■	■	■	■
	Gazdasági élet szereplői	■	■		■	■
	Önkormányzatok	■	■	■	■	■
Ágazati együttműködésben megvalósítandó feladatok	Roma politika	■	■		■	
	Környezet- és természetvédelmi politika	■	■			
	Területpolitika		■		■	
	Foglalkoztatáspolitika		■			■
	Gyermekvédelem	■	■	■	■	■
	Kulturális politika	■	■		■	
	Oktatáspolitika	■	■	■	■	■
	Ifjúság- és sportpolitika	■	■	■	■	■
	Szociálpolitika és családpolitika	■	■	■	■	■
	Egészségpolitika	■	■	■	■	■
A bűnüldöző és a büntető igazságszolgáltatási rendszer szereplőinek feladatai	Pártfogó Felügyelői Szolgálat	■	■	■	■	■
	Büntetés-végrehajtás intézményei	■			■	■
	Bíróságok	■	■		■	■
	Ügyészség	■			■	
	Rendőrség és más nyomozó hatóságok	■	■	■	■	■

A beavatkozási területeket a szürke zónák jelölik

1. A gyermek és fiatalkori bűnözés megelőzése, csökkentése

(…)

A gyermek- és fiatalkorúak bűnelkövetővé és áldozattá válásának megelőzésében jelentős szerepe van a családnak, a gyermek- és ifjúságvédelemnek, az oktató- és nevelő intézményeknek, a civil szervezeteknek, az egyházaknak, a helyi koordináció megteremtésében az önkormányzatoknak és a rendőrségnek. A hazai tapasztalatok szerint nem működik a jelzőrendszer és az érdemi együttműködés a gyermekvédelmi, a szociális, az egészségügyi, az oktatási és az igazságszolgáltatási intézmények, valamint a rendőrség között. A veszélyhelyzet felismerését elősegítő, sok forrásból merítő jelzőrendszer a gyermekvédelmen belül sem működik. A gyermekvédelem rendszere nem integrálta az iskolai gyermekvédelmi felelősök hálózatát és nem használja ki az iskolai szabadidő-szervezésben rejlő lehetőségeket. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény ugyan előírja az intézményközi esetmegbeszélést, a gyakorlatban azonban ez csak az együttműködésre amúgy is „hajlandó" szervezetek közt alakult ki. A büntető igazságszolgáltatás – miután ennek még nincsen törvényes lehetősége – nem épít a helyreállító igazságszolgáltatási eszközökben rejlő lehetőségekre, a más országokban hatékonyan működő jóvátétel, mediáció alkalmazására.

A *korai pszicho-szociális intervenció* jelentőségét hangsúlyozza az Európa Tanács 20/2000. számú ajánlása. A tagállamoknak a pszicho-szociális stratégiák kialakítása során a minimális intervenció és az arányosság elvét kell követniük, és az eljárásokban biztosítani kell a stigmatizáció és a diszkrimináció elkerülését. A *Polgári és politikai jogok egyezségokmánya (1966)* kiemeli, hogy a fiatalkorú személy esetében a bírósági eljárásnak tekintetbe kell vennie a személy életkorát és a rehabilitációt. Az *ENSZ „pekingi szabályai" (1985)* alakították ki a fiatalkorúak hatékony igazságszolgáltatási rendszerének elvi kereteit. Ebben rögzítették, hogy a fiatalkorúak esetében a tisztán büntető jellegű intézkedéseket el kell kerülni. Az *ENSZ gyermekjogi konvenciója (1989)* a gyermek mindenek felett álló érdekét, a *„rijadi elvek" (1990)* pedig a „gyermekközpontú megközelítés" szükségességét hangsúlyozzák. Ezek a dokumentumok a fiatalkori bűnözés megelőzésében fontos szerepet szánnak a családnak, a családi felelősség erősítésének, az iskolának, a helyi közösségnek és a médiának.

Rendőrség, Vám- és Pénzügyőrség és más nyomozó hatóságok

- A fiatalkorú bűnelkövetőkkel, valamint a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzésével foglalkozó speciális szervezeti egységek kialakítása városi, megyei (fővárosi) és országos szinten.
- Szignalizáció – szülőknek, gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók esetében a gyámhatóságnak. (…)

A büntetés-végrehajtás intézményei

- A bűnismétlés megelőzését szolgáló, elkövetői és bűncselekmény-típusokhoz igazodó tanulmányi, képzési, gyógykezelési és más prevenciós programok kidolgozása és bevezetése. A programok rendszeres értékelő vizsgálata.
- A fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézmény-hálózatának további differenciálása, úgy nevezett félig nyitott intézetek létrehozása. (…)

Pártfogó Felügyelői Szolgálat

- A fiatalkorúakkal foglalkozó pártfogók körében a speciális, kor-specifikus szakmai követelmények érvényesítése, az erre tekintettel megállapított magatartási szabályok végrehajtási feltételeinek megteremtése.
- A fiatalkorúak pártfogó felügyelete és utógondozása során fokozott együttműködés a gyermek- és ifjúságvédelmi rendszerrel. A pályakezdés támogatása.
- A fiatalkorú elkövetők ügyében a kötelező pártfogó felügyelői vélemény és javaslat szakmai követelményeinek folyamatos fejlesztése, a leghatékonyabbnak ígérkező magatartási szabályok körének bővítése.
- A pártfogói tapasztalatok alapján évenkénti értékelő jelentés készítése az adott terület gyermek- és fiatalkori bűnözéséről, különös tekintettel a bűnelkövetővé válást és a bűncselekményeket előidéző okokra és tényezőkre. (…)

Szociálpolitika és családpolitika

- A pártfogói szolgálatok, rendőrség, ügyészség és a családsegítő, családtámogató szolgálatok közötti együttműködés kialakítása, különös tekintettel a devianciák kockázati tényezőinek jelzésére és a korai pszichoszociális beavatkozásra.
- Az anyagi, szociális okból veszélyeztetett gyermekek és fiatalok számára segélyprogramok kidolgozása, szegregációjuk megelőzése.
- A hajléktalanná vált családok átmeneti elhelyezésére létrejött Családok átmeneti otthona hálózat bővítése.
- Gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő, gyermekotthonban élő fiatalok családi életre nevelése. Ennek érdekében speciális módszerek, modell-programok kialakítása külső közreműködők bevonásával. (…)

Ifjúság- és sportpolitika

- Az ifjúsági pszichiátriai gondozók számának növelése
- A Kábítószerügyi Egyeztető Fórumok működtetése és továbbfejlesztése.
- A kábítószer-politika ártalomcsökkentő módszereinek, eszközeinek (például a tűcsere-program, az „alacsony küszöbű” szolgáltatások) biztosítása.

- Az ifjúság által látogatott szórakozóhelyekről való biztonságos hazatérés (közlekedés) feltételeinek megteremtése.
- A sportlétesítmények, oktatási intézmények sportolást szolgáló helyiségeinek megnyitása a gyermekek és a fiatalok szabadidős sportolására. (…)

Nevelés-oktatáspolitika

- A tanulási kudarcokkal kapcsolatos jelzőrendszer kialakítása; felzárkóztató programok kidolgozása és rendszeres értékelése.
- Az erőszakmentes konfliktuskezelő technikák integrálása az oktatási, nevelési programba.
- Az iskolakerülésre, és más deviáns cselekményekre reagáló programok kidolgozása.
- A szabadidő eltöltést, közösségteremtést szolgáló iskolai klubok létesítése, működtetése.
- A környezeti és természeti értékek megbecsülésének fokozása az oktatási- nevelési intézmények nevelési programjaiban (például erdei óvoda, iskola programok). (…)

Gyermekvédelem

- A megyei (fővárosi) pártfogó felügyelői szolgálat, a rendőrség, az ügyészség és a megyei (fővárosi) gyámhivatalok gyermek- és ifjúságvédelmi koordinátorai, valamint az iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök fóruma közötti intézményes együttműködés kialakítása. (…)

Önkormányzatok

- A gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzésében, az alkohol- és drogprevencióban érintett valamennyi szervezet és intézmény közötti együttműködésre lehetőséget teremtő koordinációs fórum létesítése és működtetése. (…)

(…)

2. A városok biztonságának fokozása

(…)

A városi önkormányzatok többsége nem érzi saját felelősségét a helyi biztonságért, e probléma megoldását a rendőrségre hárítja. Nem érzékelik azt, hogy a közbiztonság egyfelől közérzetet javító közösségi, másfelől a gazdasági fejlődést, a piac biztonságát közvetlenül szolgáló materiális érték. A közösségi és személyes biztonság szempontjai nem érvényesülnek az önkormányzat hosszú távú fejlesztési elképzeléseiben, nem jelennek meg a helyi társadalompolitikában. A bűnmegelőzésben számításba jöhető ügyosztályok, intézmények közötti munkakapcsolatok hiányosak, ezért az egyes szakterületeken felhalmozódó információk a hosszú távú önkormányzati tervezésben nem hasznosulnak. A városi, különösen a nagyvárosi

önkormányzati szerepvállalás erőtlensége gátolja a helyi biztonság problémáival kapcsolatos közösségi megoldások kialakulását.

A rendőrség és más nyomozó hatóságok

- A rendőrségre érkező bejelentések területi elemzése, a „fertőzött" városi területek azonosítása, a problémák folyamatos elemzése. A bűnözési térkép eszközének alkalmazása a rendőrség munkájának megszervezésénél.
- A rendőrség szolgáltató funkciójának erősítése. Kapcsolattartás az állampolgárokkal és azok közösségeivel (gyors reakció, szignalizáció).
- A rendőrség szakmai felkészültségének, fegyelmének erősítése, lakossági kapcsolatainak, eljárási kultúrájának javítása.
- A rendőrség lakossági kapcsolatainak erősítése az etnikai diszkriminációra, a településen belül előforduló konfliktusokra visszavezethető cselekmények megelőzése érdekében. (…)

Pártfogó Felügyelői Szolgálat

- Olyan speciális programok szervezése a közérdekű munkára ítéltek számára, amelyek a városi környezet szépítését, helyreállítását, így a közösség és/vagy a sértett kiengesztelését szolgálják. (…)

Egészségpolitika

- Kiemelt figyelem a városi fiatalok alkohol- és drogmentes, valamint dohányfüst nélküli szórakozási lehetőségeinek bővítésére. (…)

Szociálpolitika és családpolitika

- A városokban lakó időskorúaknál, az egyedülálló nőknél, valamint fogyatékkal élő személyeknél az izoláció és a személyes biztonsággal kapcsolatos aggodalmak csökkentése az áldozattá válás reális kockázatának ismertetésével, a bűncselekményekkel kapcsolatos önvédelmi képesség fokozásával.
- A városi hajléktalanság csökkentése, a hajléktalan-ellátás bűnmegelőzési szempontú fejlesztése, a hajléktalanok által elkövetett bűncselekmények, illetve a körükben tapasztalható áldozattá válás csökkentése.

Ifjúság- és sportpolitika

- A rekreációs programok a városokban lakó, s a bűnelkövetés és/vagy a sértetté válás szempontjából veszélyeztetett gyermekek, fiatalok és családjaik számára is váljanak elérhetővé. (…)

Kulturális politika

- Az információk szabad hozzáférhetőségét, a távoktatásba való bekapcsolódást lehetővé tevő, iskolán kívüli művelődést elősegítő közkönyvtárak, közgyűjtemények és kulturális intézmények programjainak gazdagítása és támogatása.

Foglalkoztatáspolitika

- A társadalmi kirekesztést erősítő folyamatok hatásának mérséklése.
- Munkanélküliek egész és részmunkaidős foglalkoztatása a bűnmegelőzésben.
- Az olyan foglalkoztatási és képzési lehetőségek kínálatának szélesítése, amelyek a hosszú távú foglalkoztatás feltételeit teremtik meg a szakképzettség nélküliek, az alulképzettek, a tovább- és átképzésre életkoruknál, réteghelyzetüknél vagy sajátos élethelyzetüknél fogva hátrányos helyzetben lévők számára. (…)

Területpolitika

- A biztonságos környezeti tervezés, építkezés elveinek érvényesítése a várostervezesben, a lakásépítéseknél és az üzleti-, bevásárló központi-, banki-, ipari-, szociális-, egészségügyi-, kulturális-, oktatási intézmények létesítésénél és működtetésénél, építési engedélyezési eljárásban.
- A depriválta/szegregált városi övezetekkel kapcsolatos fejlesztési stratégiába a biztonságot és a bűnmegelőzést szolgáló elemek beépítése.
- A tömegközlekedés biztonságának fokozása az utasok számára. (…)

Önkormányzatok

- Közbiztonsági-, bűnmegelőzési bizottságok megalakítása.
- A helyi lakosok közbiztonsággal kapcsolatos véleményének rendszeres felmérése.
- Az – elsősorban a roma népességet érintő – társadalmi kirekesztettség csökkentése érdekében a szociális hátrányok mérséklésére irányuló programok szervezése. A segítségnyújtás erősítése a sértetté válás szempontjából veszélyeztetett vagy kisebbségi csoportok számára.
- A belsővárosi területekre történő visszaköltözés ösztönzése, és a szegregált városi övezetek kialakulását akadályozó település-fejlesztési politika kialakítása. (…)

Szomszédság és a lakóközösség feladatai

- A városi/kerületi őrség munkájában részvétel vagy annak támogatása (a Budapest IX. kerületi modell).
- Különböző kisközösségi mozgalmak szervezése, támogatása (…)

(…)

3. A családon belüli erőszak megelőzése

(…)

A hazai tapasztalatok szerint a családon belüli erőszak áldozatává vált személyek kérnek ugyan segítséget, de gyakran még az érdemi intézkedés előtt meggondol-

ják magukat és elzárkóznak a további együttműködéstől. A visszahúzódás okai között szerepel a családon belüli állandó fenyegetettség és az anyagi, esetleg érzelmi kiszolgáltatottság. A kezelő intézményrendszer hiányos működése miatt a gyermekek veszélyeztetése esetén jelenleg egyetlen intézkedést alkalmaznak: a gyermeket emelik ki a családból. Ez a gyakorlat különösen a gyermek sérelmére a családi környezetben történt szexuális erőszak, zaklatás körében terjedt el. A gyermekbántalmazás megelőzése nem hatékony. A gyermekbántalmazást a magyar társadalom – kevés kivétellel – „normális" nevelési eszköznek fogadja el. A legsúlyosabb következményekkel járó eseteket kivéve a gyermekjóléti szolgálatok jelzőrendszere nem működik. A családon belüli erőszak megelőzésére hiányoznak az intézményes megoldások. Az ennek érdekében együttműködésre kötelezett hatóságok, szolgáltatók nem vagy csak nehézkesen látják el a feladataikat.

(…)

Rendőrség és más nyomozó hatóságok

- Gyors, hatékony beavatkozás az egyes segélykérésekre.
- A gyermekveszélyeztetés miatt indult nyomozásról haladéktalan szignalizáció a gyermekvédelemnek.

Pártfogó Felügyelő Szolgálat

- Kötelező pártfogó felügyelői vélemény és javaslat készítése a büntetőeljárás keretében a családon belüli erőszak körülményeinek feltárására.
- Ennek alapján olyan magatartási szabályra vonatkozó javaslat készítése, amely a sértettek védelmét szolgálja, köztük a „távolságtartásra" vonatkozó magatartási szabályt.
- Indokolt esetben javaslatot kell tenni a tanúvédelemre, valamint az áldozat fokozott védelmére. (…)

Egészségpolitika

- Az alkohol okozta pszicho-szociális problémák jelentős mértékű csökkentése.
- A védőnői hálózat, az egészségügyi alap- és szakellátás szereplőinek felkészítése a probléma észlelésére és más intézményekkel együttműködésben történő kezelésére. (…)

Szociálpolitika és családpolitika

- A helyi sajátosságokhoz igazodóan, például a falugondnoki hálózat megerősítésével 24 órás ügyeleti segélyvonal biztosítása a teljes lakosság számára.
- Szociális, egészségügyi, bírósági, családsegítő, gyermekvédelmi, oktatási, rendőrségi, pártfogó felügyelői jelzőrendszer kialakítása, védő, óvó, krízisintervenciós intézmények működtetése a szociális igazgatásban.

- A jogerősen elítéltek és az önként jelentkezők számára rehabilitációs programok és tréningek szervezése. (…)

Gyermekvédelem

- A családon belüli erőszak által érintett kiskorú áldozatok számára annak biztosítása, hogy a még megfelelően működő szülői támaszt ne veszítsék el.
- Azonnali reakció a gyermekotthonokban, kollégiumokban előforduló erőszakos viselkedésre.
- Az erőszakmentes családi életre nevelés legyen hangsúlyos része a gyermekvédelmi gondoskodásnak.

Önkormányzatok

- A családon belüli erőszak felmérése a településen.
- A települési jelzőrendszer, ágazati, szakmaközi, civil és egyházi koordináció szervezése.
- Gondoskodás a krízisintervenciós szállás, az anya- és gyermekvédő központok működtetéséről. (…)

Média, nyilvánosság

- Médiakampányt kell folytatni a családon belüli erőszak ellen. Ebben tájékoztatni kell a krízisintervenciós központok működéséről, a segélykérés lehetőségéről, a szülői felelősségről és azokról a fórumokról, ahová az érintettek, különösen a gyermekek fordulhatnak. (…)

(…)

4. Az áldozattá válás megelőzése, áldozatsegítés, az áldozat kompenzációja

(…)

Az Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-én elfogadott, az áldozatok büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló kötelező kerethatározata szerint a tagországokban tovább kell fejleszteni a lakossági jogsegély-szolgáltatást. Fejleszteni kell a bűncselekmények áldozatainak védelmét, ehhez meg kell teremteni az államigazgatási, az egyéb szervezeti és jogi feltételeket. A büntetőeljárás előtt, alatt és után rendelkezésre kell bocsátani az áldozatvédő szervezetek és szakintézmények szolgáltatásait. Fokozott figyelmet kell fordítani az áldozatok tájékoztatására. Mindent el kell követni az ismételt áldozattá válás megelőzése érdekében. Az Európa Tanács 77(27) számú ajánlása a bűncselekmények áldozatainak, eltartásra szoruló hozzátartozóiknak érdekében született. Ennek módosításával és kiegészítésével 1983-ban megalkották az erőszakos bűncselekmények áldozatainak állami kártalanításáról szóló európai konvenciót. Emiatt is szükség van az áldozatvédelmi törvény mielőbbi megalkotására. Az áldozatok segítéséről és az áldozattá válás megelőzéséről szóló R(87)21

számú ajánlás megállapítja az állam kártalanítási kötelezettségét. Az Európa Tanács R(85)11 számú, az áldozatnak a büntetőjogban és a büntető-eljárásjogban elfoglalt helyzetéről szóló ajánlása előírja, hogy a büntetőeljárás során tájékoztassák az áldozatot az elkövető, illetve az állam általi kompenzáció lehetőségéről. Az Európa Tanács R(96)8 számú, *A büntetőpolitikáról az átalakulóban lévő Európában* című ajánlása ismételten felhívja a figyelmet arra, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül kiemelt figyelem illeti az áldozatot, respektálni kell az általa elszenvedett fizikai, lelki, anyagi és szociális sérüléseket. Az Európa Tanács 6 (2002) számú a sportban megnyilvánuló fajgyűlöletről, idegengyűlöletről és faji alapú intoleranciáról szóló ajánlása felhívja a figyelmet arra, hogy a sporttal kapcsolatos huliganizmus és erőszak, valamint a rasszista szélsőjobboldali mozgalmak között összefüggés állhat fenn. Az ajánlás ösztönzi a tagállamokat arra, hogy a rasszista, xenofób, diszkriminatív és intoleráns viselkedés megelőzésére és leküzdésére irányuló hatékony intézkedésekkel előzzék meg e káros tevékenységeket.

Rendőrség és más nyomozó hatóságok

- A közösségi (polgárbarát) rendőrség modell nemzetközi tapasztalatainak a helyi rendőrségi tevékenységbe integrálása.
- Az egyes segélykérésekre gyors, hatékony rendőrségi beavatkozás.
- Az áldozat a bűnüldöző hatóságokkal való első kapcsolattól kezdve – az általánosan ismert nyelveken – férjen hozzá az érdekei védelmében minden fontos információhoz, beleértve azoknak az ügyfélszolgálatoknak és szervezeteknek megnevezését, amelyekhez segítségért fordulhat. (…)

Bíróságok

- A helyreállító igazságszolgáltatási eszközök alkalmazásának elterjesztése (jóvátétel, mediáció, közösség kiengesztelése).
- Gondoskodni kell az „áldozatbarát" eljárásjogi garanciák, speciális jogok rögzítéséről és alkalmazásáról, a sértett eljárásjogi helyzetének erősítéséről, a kárának belátható határidőn belüli megítéléséről. (…)

Egészségpolitika

- Az alkohol és a drog hatása alatt állók áldozattá válása nagyobb kockázatának tudatosítása. (…)

Szociálpolitika és családpolitika

- A falugondnoki hálózat bővítése, a kiépülőben lévő tanyagondnoki szolgálat bővítése és fejlesztése minden régióban, kistérségben, településen. A 24 órás segélyvonal elérhetősége mindenki számára (Tanyaprogram).
- A hajléktalanok és más hasonló marginalizált helyzetben lévők áldozattá válása kockázatának tudatosítása, a megelőzés (hajléktalan szál-

lókban, utcai szociális munkások által) megszervezése.
- Az életkoruk, családi helyzetük, egészségi állapotuk miatt védelemre szorulók számára áldozat-megelőzési programok kidolgozása. (…)

Nevelés- és oktatáspolitika
- Konfliktuskezelő programok integrálása az iskolai oktatásba.
- Az iskolai, kollégiumi erőszak, zsarolás áldozatainak hatékony védelme.
- A gyermekvédelmi gondoskodásból kikerülő fiatalok felkészítése az áldozattá válásuk nagyobb kockázatának tudatosítására.
- A pedagógusok védelme a foglalkozásukkal kapcsolatos konfliktusokban. (…)

Gyermekvédelem
- A gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedők fizikai, szexuális, anyagi kiszolgáltatottságának csökkentése érdekében a szakmai, intézményi, fenntartói felelősség erősítése. (…)

Roma politika
- A diszkrimináció csökkentése; a cigányság kultúrájának, szokásainak, hagyományokon alapuló viselkedési módjainak megismertetése a velük kapcsolatba kerülő hatóságokkal, intézményekkel, szolgáltatókkal. (…)

Környezet és településrendezési politika
- A biztonságos, tiszta, épített környezetért való mozgósítás, a lakosság anyagi ösztönzése a rendezett, a zöld, a virágos környezet megteremtésére és védelmére.
- A természetes környezet piaci „kiszolgáltatottságának” megszüntetése és védelme érdekében hatékony szankció rendszer kidolgozása. (…)

Önkormányzatok
- A települési jelzőrendszer, ágazati, szakmaközi, civil és egyházi koordináció szervezése.
- A hátrányos helyzetben lévők egyenlőbb esélyének megteremtése a fizikai védettségre, a biztonságra.
- A közparkok felszereltségének a sértetté válás megelőzését szolgáló javítása. (…)

5. A bűnismétlés megelőzése
(…)

A nemzetközi kutatások adatai szerint legalább 25 százalékkal kell megnövelni a börtönnépességet ahhoz, hogy a bűnözési ráta 1-2 százalékkal csökkenjen. Egy új börtönférőhely létesítése Magyarországon 11,7 millió forintba kerül. A szabadságvesztés költsége 2002-ben naponta és fogvatartottanként 4000 forint volt. A tényleges szabadságvesztésnek vannak nehezen „forintosítható" következményei is. Csökkenti az elítélt önellátási képességét, de nem kell a családjáról sem gondoskodnia. A szabadság teljes elvonása ugyanakkor kimagaslóan a legdrágább büntetés. Arra kell tehát használni, amire való: a legsúlyosabb bűnök büntetésére. Ma nálunk ennél lényegesen tágabb körben – sok esetben szociális ellátó intézményként – alkalmazzák. Szervezeti hiányosságok miatt nem hatékony a társadalmi integrációt szolgáló utógondozási rendszer.

A bűnismétlés megelőzése érdekében a külföldi tapasztalatok szerint széles körben használhatók olyan eszközök, mint a jóvátétel, az áldozat és az elkövető közötti kiegyezés, a megszégyenítő és a közösségben végrehajtott reparáló jellegű büntetések. Az áldozatok számára a jóvátétel a büntetés egyik fontos célja. A hazai rendszer ennek az elvárásnak még nem felel meg. (…)

Az ENSZ „tokiói szabályai" (45/110 közgyűlési ajánlás, 1990) a szabadságelvonással nem járó szankciók szélesebb körű alkalmazása és végrehajtása mellett érvelnek. Ehhez szükség van a büntető igazságszolgáltatás és a bűncselekménynyel érintett közösség intenzívebb együttműködésére, különösen az elítéltek kezelésében, az elkövetők felelősségérzetének felkeltésében, integrációjuk elősegítésében. A magyar büntető igazságszolgáltatás az enyhébb megítélésű bűncselekmények körében alkalmazni kívánja a tényleges szabadságvesztéssel nem járó szankciókat és a büntetőeljárás rendes menetétől való elterelést. Ehhez teremtette meg 2002-ben a szankciók hatékonyságát biztosító szervezeti rendszerét. A pártfogó felügyelői szolgálat működtetésének célja az, hogy az elkövető személyiségében, életkörülményeiben rejlő, a bűnismétlésre vezető kockázatokat feltárja és ezek hatását csökkentse, ezzel segítse elő a társadalmi integrációt és a bűnismétlés megelőzését.

(…)

Bíróságok, ügyészségek

- A helyreállító igazságszolgáltatási eszközök elterjesztése (jóvátétel, mediáció, közösség kiengesztelése).
- A bűncselekményekben megnyilvánuló az elkövető személyiségére és életviszonyaira tekintettel lévő magatartási szabályok előírása.

A büntetés-végrehajtás intézményei

- A közösségben végrehajtott büntetőjogi szankciók hatékonyságának erősítése.
- Drog- és alkoholelvonó kezelés mint szolgáltatás biztosítása.
- A szabadságvesztés tartama alatti álláskereső tréning mint szolgáltatás biztosítása.
- Önismereti csoport, konfliktus-kezelő tréning mint szolgáltatás felajánlása.

Pártfogó Felügyelői Szolgálat

- A kötelező pártfogó felügyelői vélemény és javaslat mint a helyreállító és a bűnismétlést megelőző igazságszolgáltatás eszközének széles körű alkalmazása.
- Pártfogó felügyeleti programokon történő részvétel mint magatartási szabály hatékonyságának biztosítása.
- A büntetés-végrehajtási intézményekből feltételesen szabadulók társadalmi integrációjában a szubjektív feltételek és az objektív lehetőségek erősítése. (…)

Gyermekvédelem

- Iskola utáni és szünidei elfoglaltságok szervezése a büntetés vagy utógondozás hatálya alatt álló fiatalkorúak és fiatal felnőttek számára.
- A börtönben lévők rászoruló kiskorú családtagjainak védelme, integrációs esélyeinek erősítése. (…)

Foglalkoztatáspolitika

- A büntetés és utógondozás hatálya alatt állók nonprofit vállalkozásokban való foglalkoztatási feltételeinek megteremtése.
- A börtönben lévők családtagjai közül a felnőtt személyek foglalkoztatási feltételeinek megteremtése.

Üzleti szféra

- Jelentős támogatások és kedvezmények biztosítása, ha a vállalkozó büntetés- végrehajtás vagy utógondozás hatálya alatt állót foglalkoztat.

Civil szféra, egyházak

- Az alkohol és drog hatása alatt bűncselekményt elkövetőket segítő, valamint az önsegítő intézmények, csoportok támogatása.
- A helyi közösségi programokba, szerveződésekbe be kell vonni a büntetés és utógondozás hatálya alatt állókat. (…)

2.4. A Stratégia tapasztalatai, a legjobb gyakorlatok és a végrehajtás értékelése
Gyökös Melinda és Ivány Borbála

2.4.1. A Stratégia létrejöttének szervezeti következményei, felelősség a végrehajtásért

Az Országgyűlés a *115/2003. (X.28.) országgyűlési határozat* mellékleteként fogadta el a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiáját, amely a társadalmi bűnmegelőzés hosszú távú célkitűzéseit határozza meg. A Stratégia keretében végrehajtandó, jól körülhatárolható, rövid távú feladatokat a kormányhatározati formában évente elfogadott ún. *cselekvési programok* jelölik ki.

A Stratégia elfogadásával megteremtődött a jogszabályi háttér egy nemzetközi mércével mérve is korszerű társadalmi bűnmegelőzési gyakorlat kialakításához és országos szintű működtetéshez. A mai napig aktuális célokat megfogalmazó és adekvát megoldási eszközöket felvonultató Stratégia gyorsan közismertté vált a bűnmegelőzés kormányzati és helyi szintű szereplői körében, zsinórmértéket jelent továbbá az államigazgatástól független szervezetek számára is. A korábban az – elsősorban rendészeti jellegű – bűnmegelőzés letéteményesének számító rendőri szervek kezdettől fogva komolyan vették a Stratégia alapján rájuk háramló feladatokat, és közbiztonsági feladataik ellátása során az önkormányzatok is rendszeresen hivatkoznak a Stratégiára mint alapdokumentumra.

A bűnmegelőzéssel foglalkozó szereplők tevékenységének feltérképezésekor gyakran találkozunk a Stratégiában meghatározott irányokkal, elemekkel. E pozitív trendek alól kivételt jelent a települési önkormányzatok egy része, amelyek továbbra is lényegesen nagyobb hangsúlyt helyeznek a szituatív megelőzési eszközökre, mint a társadalmi kohéziót erősíteni kívánó társadalmi bűnmegelőzésre. Néhány helyi önkormányzat a leghatékonyabb megoldást a bűnözési helyzetben csupán átmeneti javulást eredményező térfigyelő kamerák telepítésében, a rendőri jelenlét megerősítésében, esetleg a kábítószer-fogyasztás veszélyeire való figyelemfelhívó frontális előadásokban látja, és nem számít a hosszabb tavú folyamatokban rejlő eredményekre. Noha ezek az eszközök fontos szerepet játszanak a bűnmegelőzésben, kiegyensúlyozatlan alkalmazásuk diszfunkcionális eredményekhez vezethetnek (ld. 2.1. fejezet).

2004-ben az Országos Bűnmegelőzési Központ *Országos Bűnmegelőzési Bizottsággá* (a továbbiakban: *OBmB*) alakulásával létrejött a Stratégia megvalósításának koordinálására hivatott tárcaközi fórum, amely a társadalmi bűnmegelőzés feladataival érintett kormányzati és civil, központi és helyi szereplők széles körének biztosít képviseletet. Az OBmB-nek tagja valamennyi minisztérium, az igazságszolgáltatás intézményei, önkormányzati szövetségek, szakmai kamarák, civil szervezetek képviselői, továbbá meghívott szakemberek. Az OBmB szakmaközi szervezet is, amely jellemzően tanácsadói, szakértői feladatokat lát el; az általa felkért szakemberek szakmai anyagok véleményezésében, pályázati témákra vonatkozó javaslattételben, a pályázatok bírálatában vesznek részt. Az

OBmB évente legalább négyszer ülésezik, az üléseken a cselekvési programokban meghatározott témákat tárgyalják meg a tagok és szakértők, illetve esetenként szélesebb szakmai érdeklődésre számot tartó, aktuális kérdések kerülnek napirendre.

Az operatív és titkársági feladatokat az OBmB megalakulása óta az igazságügyért felelős tárca szervezetébe integrált szervezeti egység (korábban az OBmB Titkársága, jelenleg – több átszervezést követően – a Büntetőpolitikai Főosztály) látja el.

2.4.2. A Stratégia végrehajtása: cselekvési programok és pályázati programok

1. A Stratégiában meghatározott hosszútávú célokból adódó, a kormányzati szervekre vonatkozó közép- és rövidtávú feladatokat 2004-ben kormányhatározatban, két évre szóló ún. **cselekvési program**ban határozták meg. A rövidtávú intézkedési tervek meghatározása később rendszeressé vált; a közelmúlt gyakorlata szerint egy évre szóló cselekvési programok készülnek. A cselekvési programok megvalósításáról az OBmB kétévente *jelentésben* számol be a Kormánynak; ez tartalmazza a bűnözés aktuális helyzetének összefoglalását is a vonatkozó időszak bűnügyi statisztikai adatainak elemzése alapján. Az éves cselekvési program előkészítésekor egyrészt a bűnözési helyzet legújabb kihívásai, másrészt a felelősöknek (ágazati minisztériumok, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium alárendelt szervei, stb.) az általuk felügyelt szakterületekre vonatkozóan tett javaslatai képezik az alapot. Így hozható összhangba a tudásalapú tervezés és a speciális szükségletek feltérképezésének követelménye.

A *civil szereplők motiválása* és bűnmegelőzési tevékenységének orientálása sokkal kevésbé „bejáratott" terület. A civil szereplők a tapasztalatok szerint nem játszanak aktív szerepet a jelentések és a cselekvési programok előkészítésében, noha az OBmB tagjaiként vagy meghívott szakértőiként erre volna lehetőségük. A civil szférával való legintenzívebb kapcsolat kialakítására az OBmB *pályáztatási gyakorlata* ad lehetőséget. Ez a kapcsolat két irányban is működik: egyrészt az OBmB így orientálja a helyi kezdeményezéseket a Stratégia által megjelölt irányba (jellemzően együttműködések kialakítása valamely specifikus bűnmegelőzési célból, például az iskolai erőszak megelőzése érdekében), másrészt a programok eredményei és a pályázatok szakmai beszámolóiban foglalt tapasztalatok feldolgozásával visszacsatolást kap a követett irány célszerűségéről, megvalósíthatóságáról, amely alapján sor kerülhet a szükséges korrekciókra.

A Stratégia megvalósításának eredményeiről és tapasztalatairól az eddig lejárt **cselekvési programok végrehajtásáról szóló jelentések** részletesen beszámolnak (Jelentés 2004; 2005; 2008). Ezek egyik legfontosabb tapasztalata a szervezeti kérdéseket illetően az, hogy a hatékonyabb ágazati együttműködés érdekében a *koordináció* és *együttműködés* új eszközeire, illetve a résztvevő

tárcák motiváltságának további erősítésére van szükség. Ennek érdekében az OBmB-nek a jövőben be kell vezetnie a hatásvizsgálatok eredményein alapuló rövid- és középtávú tervezést, és intenzívebb koordinációs tevékenységet kell folytatnia. Mindez természetesen feltételezi a társadalmi bűnmegelőzési tevékenységek hatásvizsgálata indikátorainak és módszertanának kialakítását, amelybe szintén be kell vonni az érintett szereplőket.

2. A Stratégia, valamint az éves cselekvési programok végrehajtásának egyik formáját jelentik a **pályázati programok**. Az Országos Bűnmegelőzési Bizottság 2004 óta évi rendszerességgel hirdet pályázati felhívást bűnmegelőzési programok megvalósítására. A pályáztatási időszak kezdetén a finanszírozásra állami költségvetési forrás állt rendelkezésre, azonban 2006-tól kezdődően az kizárólag a *személyi jövedelemadó* felajánlott ún. második egy százaléka biztosította a programok támogatásának anyagi forrását. E körülmény következtében a támogatásra fordítható összeg is jelentősen változott (2.4./1. táblázat).

2.4./1. táblázat A projektekre fordított támogatások 2004-2008

A támogatás kezdetének éve	A projektek támogatására fordított teljes forrás (Ft)
2004	298 217 900
2005	196 459 500
2006	151 948 500
2007	117 536 600
2008	nagyságrendileg 120 millió forint várható

Megjegyzés: Az összegek közötti jelentős eltérés az előző évi költségigények utólagos kompenzációjából, valamint abból a tényből adódik, hogy a felajánlott összeg terhére kell finanszírozni az előirányzat működését is.

Az OBmB a Stratégia prioritásaihoz igazodóan öt témakörben hirdette meg pályázatait. Minden évben hirdetett nyerteseket a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése, a városok (települések) biztonságának fokozása, az áldozattá válás és a családon belüli erőszak megelőzése, valamint a bűnismétlés megelőzése kategóriájában. 2004-ben és 2005-ben kutatási témákban is lehetett pályázni. A nyertesek vissza nem térítendő támogatást kaptak, amelyhez önrészt kellett biztosítaniuk. A programoknak a pénzügyi és a szakmai, valamint az időbeli lebonyolítást tekintve is egyre szigorúbb feltételeknek kellett megfelelniük.

A nyertes projekteket konzorciumban együttműködve valósítják meg a résztvevő szervezetek (például a települési általános iskola a megyei büntetés-végrehajtási intézet partnere, míg az áldozatsegítő szolgáltatást nyújtó polgárőr szervezet a drámapedagógiai módszert alkalmazó családsegítővel működik együtt).

A *bűnmegelőzési modellprojektek* lokális programok, amelyek helyben felmerült problémákra helyben rendelkezésre álló eszközökkel válaszolnak. Ezek a programok ugyanakkor olyan modell-kísérletek is, amelyek máshol is megvalósíthatóak. Fenntarthatóságuk a finanszírozás megszűnését követően is – legalább részben – biztosított.

Az OBmB-hez beérkezett *pályázatok száma* – függetlenül a csökkenő finanszírozási forrástól – kétszáz körül állandósult az elmúlt két évben. Nagyságrendileg megegyezik a támogatott pályázatok száma is (2006-ban 27, 2007-ben 22 program). A pályaművek szakmai színvonala igen változó. A pályaművek mintegy fele nem megfelelően tervezett, olykor nem tartalmaz valós, szakmailag is értékelhető programot. Sokszor a pályamű nem felel meg a kiírásban meghatározott minimális tartalmi követelményeknek, azaz nem a kiírásban meghatározott problémára kínál megoldást. Problémát jelent az is, ha a pályázók nem használják a Stratégiában vagy a cselekvési programokban már megfogalmazott iránymutatást, nem próbálnak e dokumentumokból ötletet meríteni, noha ennek lehetősége adott. A korábbi évek nyertes pályázatainak anyagaiból az OBmB szakmai honlapján (http://www.bunmegelozes.hu) 2005-től kezdődően jelentős dokumentáció halmozódott fel, amely a gyakorlatban jelentősen segítheti a szervezeteket saját pályázati anyaguk elkészítésében. Talán ennek következtében is oly' gyakori, hogy számos többszörös nyertes pályázót találunk a bűnmegelőzési programok megvalósítói között. Csaknem valamennyi pályázati felhívásra érkezik kimagasló, rendszerezett, szakmailag kifogásolhatatlan pályamű is.

A támogatást érdemlő civil pályázatok aránya viszonylag alacsony. A nyertesek között magas arányt képviselnek a költségvetési szervek (önkormányzati fenntartású non-profit szervezet, intézmény, büntetés-végrehajtási intézet, az Igazságügyi Hivatal szolgálatai), noha az volna kívánatos, hogy a civil szervezetek is aktívan bekapcsolódjanak a közösségi bűnmegelőzés munkájába. Ugyanígy fontos, hogy a nevelési-oktatási intézmények nagyobb számban jelenjenek meg a bűnmegelőzési projektek lebonyolítói, résztvevői között.

A pályázati rendszer legnagyobb hiányossága az, hogy a program lezárulását követő *hatékonyságvizsgálat* már nem számolható el a projekt költségeinek terhére. Ezért az eredmények vizsgálata nem írható elő kötelező feltételként a pályázati programokban, tehát kizárólag a nyertes pályázó szervezet tudatosságán, szakmai ambícióján és pénzügyi lehetőségein múlik, hogy készít-e kutatást a program eredményességéről. Hasonló jellegű és mértékű nehézséget jelent a program, illetve *az eredmények fenntartása*. A leghatékonyabb bűnmegelőzési projektek azonban olyan eredményeket produkálnak, amelyek például a helyi döntéshozók és támogatók számára nyilvánvalóvá tehetik azt, hogy a programba érdemes befektetni, folytatni kell ezeket. Ugyanakkor az OBmB-nek is figyelmet kell fordítania a projektek lezárulását követő szervezési segítség és további támogatói lépések biztosítására.

2.4.3. A végrehajtás eredményei

A következőkben prioritásonként mutatjuk be a Stratégiában foglalt célok megvalósulását az ágazatközi együttműködés és a pályázati programok tapasztalatai alapján. Az itt bemutatott *legjobb gyakorlatok* internetes elérhetőségeit a forrásjegyzékben közöljük.

2.4.3.1. Gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése, csökkentése

1. A hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok *társadalmi integrációja* érdekében több tárca is indított programokat (ezek között a legismertebb az SzMM „Biztos kezdet" programja, emellett az OKM és több roma szervezet programjai). A *fiatalok felvilágosítását* célzó programokat egyre inkább jellemzi az integrált megközelítés, a tárcák tudnak az egymás által támogatott programokról, azok megtervezése során pedig tekintettel vannak a kapcsolódó projektekre (példaként említhetőek a bűnmegelőzési, a drogprevenciós és az egészséges életre nevelő programok).

Reagálva az iskolai és iskolakörnyéki erőszak egyre gyakoribbá váló jelenségére, jó gyakorlatok születtek az *erőszakmentes konfliktuskezelés* módszereinek megismertetésére. Ezek alkalmazása nemcsak diák-diák, hanem tanár-diák, sőt, szülő-gyermek viszonylatban is hasznos lehet. A szabadidő hasznos és biztonságos eltöltésére is egyre több lehetőségük van a gyermek- és fiatalkorúaknak (például szabadidős terek, sportprogramok, éjféli sportbajnokságok, Biztonságos Szórakozóhely Program).

További értékes hozadéka a fenti programoknak, hogy olyan korszerű módszereket alkalmaznak, mint a *kortárssegítés*, a *drámapedagógia*, az *élménypedagógia*, illetve a *közös szülő-gyermek aktivitás*. A már meglévő eredmények fejlesztése és minél szélesebb körben történő alkalmazásának elősegítése mellett továbbra is kihívást jelent a jelzőrendszer működése hatékonyságának, valamint a gyermekvédelmi szakellátás esélyteremtő és integrációs képességének fokozása.

2. A pályázati úton támogatott **legjobb gyakorlatok** között meg kell említeni az *Esztergomi Szent Jakab Alapítvány / Fényközpont „NE TEDD!"* bűnmegelőzési projektjét, amely 4 millió forint támogatást nyert egy kortárssegítő program megvalósítására. A projekt 2005-ben kezdődött és tulajdonképpen 2008-ig – két egymást követő évben nyert támogatással, változó programelemekkel – folytatódott.

A civil szervezet projektje igen innovatív, a programban alkalmazott módszerek összekapcsolása Magyarországon egyedülálló. A projekt segítségével a heterogén szociális összetételű, illetve a veszélyeztetett kortárscsoportok tagjai egymással együttműködve és különböző szakmák (szociális szakemberek, pedagógusok, rendőrök, igazságügyi szakemberek) képviselőivel találkozva élték át az adott helyzetben hozott döntés, értékválasztás élményét, megérthették a döntés jelentőségét és szembesülhettek annak következményeivel.

Az Alapítvány által működtetett Fényközpont drogprevenciós iroda kortárssegítő képzésében külön témakörként szerepelt a társadalmi integráció és az esélyegyenlőség kérdése, valamint a diszkrimináció és a társadalmi előítéletek elleni fellépés. A képzés különlegessége az volt, hogy olyan speciális célcsoportokat is bevontak a képzésbe, amelyek tagjai az életben hátránnyal indulnak, nem motiváltak a pozitív minták követésére. Őket – társadalmi helyzetük, családi problémáik, gyengébb értelmi képességük, tanulási, iskolai beilleszkedési nehézségeik, kisebbséghez való tartozásuk miatt, vagy azért, mert kisebb bűncselekményeket követtek el, mert drogfogyasztók – a hasonló jellegű programok sokszor nem tekintik célcsoportnak.

A fiatalok bűncselekmény-típusokat (lopás, kábítószerrel és prostitúcióval kapcsolatos cselekmények, családon belüli erőszak, garázdaság, betöréses lopás, emberölés) modelleztek, és azokról saját maguk által közösen készített forgatókönyv és zene mellett, saját szereplésükkel kisfilmeket forgattak. Azaz közös alkotó folyamatban dolgoztak például a katolikus leánygimnázium tanulói és a drogfogyasztás miatt pártfogó felügyelet alatt álló fiatalok, valamint a rendőrök és az adott esetben nehéz körülmények között élő roma fiatalok. A gyerekek részben a saját tapasztalataikat dolgozták fel a filmekben, ahol rendszerint sajátjukkal ellentétes attitűddel rendelkező szerepeket játszottak. Az Esztergomi Szabadidőközpont Színházterme adott helyet a filmbeli bűncselekmények nyilvános bírósági tárgyalásának. A helyi bíró, ügyész és védőügyvéd vállalta, hogy előadás formájában a filmekben szereplők és a közönség számára is érthetővé teszi az adott bűncselekmények következményeként feltételezhető eljárást és ítéletet.

A programban a Fényközpont mellett feladatot vállalt a városi rendőrkapitányság bűnügyi osztálya, a Roma Közösségi Házat fenntartó alapítvány, a pártfogó felügyelői szolgálat, a megyei büntetés-végrehajtási intézet, a környékbeli gyermekjóléti szolgálatok, a város önkormányzata, több gimnázium, szakközépiskola, a nevelőotthon, a szakmunkásképző és a speciális általános és szakiskola. A konzorciumi tagok száma és köre kétségkívül széles együttműködést bizonyít.

A filmek feldolgozásához módszertani útmutató készült, amely a program országos terjesztésének alapját jelenti. A DVD-n sokszorosított filmeket és a módszertani kiadványt több száz – elsősorban pedagógus és szociális munkás – szakember igényelte és használja fel jelenleg is munkájához Magyarországon. A program, illetve a filmsorozat külföldön is nagy érdeklődést keltett, azt az Európai Bűnmegelőzési Hálózat (EUCPN) zsűrije kiemelkedőnek értékelte.

A XVIII. kerület Pestszentlőrinc-Pestszentimre Önkormányzat Csibész Gyermekjóléti Központ *„Ha bejön, akkor bejössz!?”* című programja a XVIII. kerületi intézmények széles körét vonta be a projekt megvalósításába. A célcsoportok többrétű megközelítése sikeres volt: összesen 500 gyereket és körülbelül 30 szakembert értek el. Kiemelkedő volt a résztvevő intézmények száma és a kialakult együttműködés intenzitása. A program valóban modellértékű, így feltehetően jól

alkalmazható akár más budapesti kerületekben, városrészekben, vagy kistelepüléseken. A módszertan terjesztése, a hasznosítás fontos feladat.

A bűnmegelőzési program két fókuszpont köré szerveződött. Egyrészt az idejük nagy részét a lakótelepek utcáin töltő gyerekeknek, fiataloknak érdekes, folyamatos, ingyenes, ellenőrzött keretek között zajló programokat kínált, amelyekkel az egyéni és közösségi életük tartalmasabbá válhatott, személyiségük pozitív irányba formálódott. Másrészt a felmerülő konfliktusok békés megoldására kínált jól alkalmazható módszert. A gyerekeknek – mindkét programrész esetében – vonzó volt, hogy nem egy fegyelmező iskolai közegben töltötték idejüket, így bátrabban csatlakoztak a programhoz.

A program legértékesebb – második – eleme a „szemtől szembe" módszer elsajátítása és terjesztése volt. Ennek segítségével lehetővé vált a konfliktusok közvetlen és békés feloldása, az okozott sérelem megértetése. A kiképzett pedagógusok és kortárs mediátorok strukturált beszélgetésbe vonták be azokat, akiket sérelem vagy súlyos konfliktus ért. A normasértés esetén megtartott konferencián (megbeszélésen) részt vettek az elkövető(k), az áldozatok és hozzátartozóik, barátaik, valamint az érintett közösség tagjai. A módszer célja, hogy az érintettek meg tudják beszélni az okozott kár vagy cselekmény hatásait, az őket ért sérelmeket, és mindezek alapján együtt döntsenek a jóvátételről. Az átfogó cél a közösségi kapcsolatok helyreállítása volt.

A projektnek a helyreállító módszerek megismertetését célul tűző programelemének eredményeként a helyi általános iskolában több esetben sikeresen alkalmazták a konfliktuskezelési módszert. Egy alkalommal már a program lezárulása előtt is két kiképzett gyermek vezette a beszélgetést a kortársaik és az iskola vezetése között kialakult konfliktushelyzetben. Itt az iskola vezetősége felismerte a jóvátételi módszerek jelentőségét, megtapasztalta a gyermekek viszonyaiban történt javulást, a gyermekek és a tanárok közötti kapcsolat átalakulásának lehetőségét. Egy másik kerületi iskolában a módszer alapvető elemeinek bevezetése után oly mértékben megnőtt a gyermekek konfliktus-megelőzési képessége, hogy a tanulók egymás közötti, korábban sok nehézséget okozó verbális (alkalmanként fizikai) agressziója mérhetően (magatartás jegyek, nevelői bejegyzések) csökkent az egyik csoportban. A helyi családok átmeneti otthonának kiképzett konfliktuskezelő facilitátorai azt jelezték, hogy a képzés óta sokat javult kommunikációs technikájuk, jobban és eredményesebben tudnak dolgozni a kliensekkel. Örömteli, hogy további intézmények is nyitottak a módszer befogadására. A kerületben a leginkább elkötelezett szakemberek a projektmenedzser kezdeményezésére Resztoratív Munkacsoportot alakítottak a helyreállító módszerek alaposabb megismerésére és terjesztésére.

2.4.3.2. A városok (települések) biztonságának fokozása

1. A közbiztonság fenntartásában érintett szereplők (rendőrség, polgárőrség, önkormányzatok, közterület-felügyelők, civil szervezetek, lakossági összefogáson alapuló szerveződések, stb.) együttműködése – néhány jó gyakorlattól eltekintve

– nem intézményesült a kívánt mértékben. Ennek oka a bűnmegelőzés fogalmának és módszereinek eltérő értelmezése, amelynek köszönhetően az említett szereplők bűnmegelőzési feladatvállalása sok esetben nem terjed túl a szituációs eszközök használatán.

A közösségi típusú rendőrségi szolgálat kialakítására történtek kezdeményezések, eredményekről azonban még nem beszélhetünk. A kezdeményezés sikeréhez hozzájárulhat az átvételre alkalmas külföldi minták tanulmányozása és adaptálása.

Említést érdemelnek olyan jó gyakorlatok, amelyek a lakosság biztonságérzetének fokozásához egyes elhanyagolt területek, városrészek rendbehozatalával, a rendezettségben megnyilvánuló szociális kontroll visszaállításával járultak hozzá. Ezek egy része a lakosságban rejlő energiákat mozgósítja, illetve egyes helyi csoportok felelősségvállalását ösztönzi a természeti és épített környezet helyreállítása, védelme érdekében.

2. A kecskeméti HELPI Ifjúsági Információs Tanácsadó Iroda szervezésében valósult meg az *„ELEVEN közösségi program az élhetőbb lakótelepért”* program 2007-ben. A program átfogó célja a közterületi bűnözés visszaszorítása érdekében a környezettudatos magatartás, az épített és természeti környezetért érzett felelősség megerősítése volt. A projekt fontos eleme volt az ifjúsági programok, kiállítások szervezése a környezeti és természeti értékek megbecsülésére. A rendszeresen szervezett lakótelepi környezetszépítő akciókba, egy-egy „firkátlanító”, padmázoló közösségi megmozdulásba sikerült bevonni azokat a fiatalokat, akik maguk is tevőlegesen részt vettek a rongálásban. Az ELEVEN Ifjúsági Közösségi Tér központjaként funkcionáló, lelakott állapotban lévő korábbi diszkont áruház felújítását ugyancsak ilyen „problémás” helyi fiatalok végezték, angol önkéntesekkel közösen. Ez a „munkaterápia” része volt a programnak, amelyben a fiatalok alkotó, építő csapatként, az értékteremtést tulajdonképpen szabadidős tevékenységként megélve vettek részt, nem utolsó sorban a környezeti értékek védelmében. A bűnmegelőzési program hatására a résztvevők a környezetet magukénak érezhetik, felelősséget vállalhatnak annak megóvásáért, fejlesztéséért. A környezeti és természeti értékek megbecsülése érdekében végzett felvilágosító és ismeretterjesztő munka eredményeként csökkent az épített és természeti környezetet károsító rongálások száma, a program lebonyolítása alatt a résztvevők által megtisztított és lefestett falfelületek firkamentesek maradtak. A HELPI hosszú távú célja, hogy a fiatalokkal együtt olyan legális felületeket, helyszíneket alakítson ki a lakótelepen, ahol a gyerekek – más épületek rongálása nélkül – szabadon űzhetik az utcai sportokat (deszkázás, kosárlabda, stb.) vagy az utcaművészeteket (graffiti, matricázás).

A programnak köszönhetően csökkent a közterületi bűnözés, nőtt a lakosok biztonságérzete, a fiatalok nagyobb felelősséget vállalnak környezetükért, munkájukat pedig elismerik.

A Baranya Ifjúságáért Kht. *„Közösségi védelem alatt álló város”* projektje és a kecskeméti HELPI programja több hasonlóságot, párhuzamosságot is mutat. A baranyai projekt célja a lakosság érdekeltségének megteremtése a közvetlen lakóhely fizikai környezetének védelmében, fenntartásában és fejlesztésében.

Megtörtént a közösségi terek „birtokba vétele”, azaz a szervezők a lakosság aktív közreműködésével újrarendeztek néhány közteret, a helyi civil szervezetek és iskolák örökbe fogadtak egy-egy közösségi teret, amelyet a lakosság aktív közreműködésével fejlesztettek, alakítottak. Az extrémsport-pálya örökbefogadásának hatására a városban – a fiatalok elmondása szerint – jelentősen csökkent a közterületeket rongáló utcai extrémsportok megjelenése. Így nem zavarják a járókelőket, nem rongálják a közterületek műtárgyait, hanem szervezett és biztonságos keretek között űzhetik hobbijukat. A programban megvalósított környezetvédelmi őrjárat és fotóséta célja az volt, hogy a résztvevők bemutassák a környezeti értékeket veszélyeztető, károsító cselekményeket és megmutassák azt, hogy milyen lett a program keretében felújított környezet. A terepszemlén feltérképezték az illegális szemétlerakó helyeket, amelyeket lehetőség szerint fel is számoltak, az őrjáratok alatt továbbá begyűjtötték a helyi környezet védelme és biztonságosabbá tétele érdekében megfogalmazott lakossági véleményeket, ötleteket, amelyeket a szervezők a programban és annak lezárulását követően is hasznosítottak.

A projekt lebonyolításában az önkéntesek munkája nagy szerepet kapott. A lakosság belső energiáinak kisközösségi kohéziót erősítő kiaknázása, az önkéntesség eszméjének terjesztése rengeteg értéket foglal magában, amely a hazai gyakorlatban talán nincs kellő mértékben kihasználva. A Baranya Ifjúságáért Kht. kitűnő példával jár elöl.

2.4.3.3. A családon belüli erőszak megelőzése

1. Mind a potenciális áldozatok felvilágosítása, mind a jelzőrendszer működése terén beszélhetünk eredményekről. Az ismertté vált családon belüli erőszakos bűncselekmények számának növekedése egyértelműen alátámasztja azt, hogy az *érzékenyítés* eredménnyel járt. A bűncselekmények többsége azonban továbbra is látenciában marad.

Az áldozatok intézményes védelmét szolgáló szervezet alapjait egy 2005-ben indult modellprojekt teremtette meg, amelynek keretében 24 órában ingyenesen hívható *telefonszolgálat (OKIT)*, Budapesten és hét régióban *regionális krízisekezelő hálózat*, valamint országos ellátási körzettel *titkos menedékház* működik. A szervezet működésének monitorozása és továbbfejlesztése azonban folyamatos kihívást jelent. A Stratégia céljaival összhangban bevezetett *távoltartás* jogintézménye jelen formájában nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, emellett indokolt valamennyi vonatkozó jogszabály és állami irányítás egyéb jogi eszközének a felülvizsgálata.

Az erőszak generációs körforgásának megtörése céljából az erőszakmentes konfliktuskezelési technikák megismertetésének már rendelkezésre álló jó gyakorlatai mellett szükség lenne a családon belüli erőszak elkövetőinek kezelésére.

2. Az *ESZTER Alapítvány* az utóbbi években megkerülhetetlennek látszik a családon belüli erőszak megelőzése prioritásban meghirdetett pályázati kiírások nyerteseinek kiválasztásakor. Az alapítvány érdemei mellett meg kell jegyeznünk azt is, hogy a szakterületen működő szervezetek köre közel sem olyan széles, mint például a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzését célul tűzőké.

Az ESZTER Alapítvány a családon belüli erőszak áldozatává vált (elsősorban) nők és gyermekek pszichológiai ellátását, rehabilitációját végzi. Az elmúlt két pályázati ciklusban megvalósított programokban együttműködést alakítottak ki a Fővárosi Áldozatsegítő Szolgálattal. A konzorciumi tagok közé később bekapcsolódott egy gyermekvédelmi szolgálat is. A programban megvalósított diszpécselés keretében a közreműködő szervezetek kölcsönös tájékoztatást nyújtottak az igénybe vehető, egymást kiegészítő szolgáltatásokról. A szakemberek a gyakorlati feladatok komplex teljesítése mellett a hiányzó kompetenciák és ismeretek megszerzésére nyújtottak egymásnak képzést. Az együttműködők szupervíziót és esetmegbeszéléseket tartottak, valamint konzultációkat szerveztek, amely később elősegítette az áldozatok differenciált, megfelelő attitűddel történő ellátását függetlenül attól, hogy a sértett melyik szervezetnél jelentkezett. A szervezetek közötti együttműködésnek köszönhetően az áldozatok komplex ellátást kaptak. Ez a megközelítés anélkül is képes megújítani a rendszert, hogy új intézmények, ellátóhelyek jönnének létre.

2.4.3.4. Az áldozattá válás megelőzése, az áldozatok segítése

1. A megelőzést szolgáló *felvilágosító tevékenység* a tapasztalatok szerint mind a lakosság egésze, mind az egyes, meghatározott jellemzőik miatt veszélyeztetett csoportok (idősek, külföldi turisták) vonatkozásában fejlődik.

Az intézményes védelem kialakításában mérföldkövet jelentett az áldozatok segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló *2005. évi CXXXV. törvény* elfogadása, ezt követően pedig az Igazságügyi Hivatal szervezetén belül létrehozott *Áldozatsegítő Szolgálat* működésének megkezdése 2006. január 1-jétől. A Szolgálat tevékenysége mára mind az áldozatokkal potenciálisan kapcsolatba kerülő szakemberek, mind a lakosság egyre nagyobb körében ismert (részletesen ld. 8.2. fejezet).

Az áldozatok érdekeinek fokozottabb érvényesülését szolgálja a helyreállító eljárások bevezetése. Komoly eredmény, hogy a büntetőeljárásról szóló törvény módosításával 2007. január 1-jétől büntetőügyekben is alkalmazható a *mediáció*. Ebben a körben a nem anyagi, pénzbeli jóvátétellel végződő esetek számának növelése jelent perspektívát (10.6. fejezet).

A Stratégiában és a cselekvési programokban feladatként meghatározott áldozatsegítő tevékenységet ellátó szervezetek közötti *hálózatépítést* szolgálja az a

kezdeményezés, amelynek keretében a szakterület képviselői (gyermekvédelmi szolgálat, nevelési tanácsadó, rendőrség, civil szervezetek) szakmai egyeztetések és ötletelések alapján kidolgozták az áldozatsegítő tevékenység szakmai protokollját. Ennek segítségével eredményesebb és költséghatékony működés várható. Ugyanennek a célnak rendelhető alá a programokban megvalósított hálózatosodás, a szervezetek között kialakult napi szintű együttműködés.

2. Az *Igazságügyi Hivatal Komárom-Esztergom Megyei Áldozatsegítő Szolgálata és Jogi Segítségnyújtó Szolgálata 2007-es projektjének* legnagyobb értéke, hogy kiválóan hasznosítható tapasztalatokat gyűjtött az áldozatsegítő szolgálat hétvégi ügyeletének megszervezéséhez. A szolgálatok fél évig hétvégén négy órában közösen biztosították szolgáltatásaikat a rászoruló ügyfeleknek. Az új ügyfélfogadási rend lehetővé tette, hogy a hétvégén bűncselekmény áldozatává vált személyek szakszerű és gyors segítséget kapjanak akár a bűncselekmény elkövetésének napján is. Így a bűncselekmény okozta krízishelyzet (pl. azonnali pénzügyi segéllyel, érdekérvényesítés elősegítése keretei között nyújtott támogatásokkal) a lehető leghamarabb enyhíthető.

A projekt szakmai beszámolója összegzi a 2007-ben megvalósított két további projekt (*Igazságügyi Hivatal Fővárosi Áldozatsegítő Szolgálata* és *Kazincbarcikai Közbiztonsági Egyesület*) eredményeit, amelyek szintén a hétvégi ügyelet megvalósítására dolgoztak ki és valósítottak meg modellprojektet. A projektek eredményeiből az állapítható meg, hogy az országosan kiterjesztendő hétvégi ügyeleti rendszer ellátásához nem feltétlenül szükséges a személyes jelenlét, a szolgáltatások biztosításához – az esetek jelentős többségében – elegendő a telefonon, internet segítségével történő segítségnyújtás, hiszen a klienseknek – az előzetes elvárásoknak megfelelően – legtöbbször tanácsokra volt szükségük. Az együttműködő szervezetek kölcsönös feladatvállalása, a széleskörű kapcsolati háló kiépítése azonban elengedhetetlen a megfelelő színvonalú szolgáltatás biztosításához.

A tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az ügyeleti rendszer kialakítása minden bizonnyal megvalósítható az állami Áldozatsegítő Szolgálat bővítésével, de akár a szolgálaton kívüli partnerek módszertani képzést követő bevonásával is. Feltehetően a regionális szinten kialakított rendszer lenne a legideálisabb az ügyfelek megfelelő, ugyanakkor költséghatékony ellátására.

2.4.3.5. A bűnismétlés megelőzése

1. A végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek társadalmi reintegrációjában fontos szerepe van a büntetés letöltése során biztosított oktatásnak, szakképzésnek, kompetenciafejlesztő programoknak és az utógondozásnak. Kihívást jelent a tanodajellegű, tanulást segítő képzési programok biztosítása az alacsonyan képzett, és korábbi tanulási kudarcaik miatt motiválatlan fogvatartottak számára. A piacképes szakképzettség és a szabadulást követően egy sikeresebb életre alkalmassá tevő képességek átadására számos jó gyakorlat alakult ki.

Komoly feladatot jelent *a közösségben végrehajtott büntetések* széles körének bevezetése és alkalmazása a kisebb súlyú bűncselekményt elkövetőkkel szemben. Jelentős eredmény volt a *Pártfogó Felügyelői Szolgálat* szervezeti reformja 2003-ban. Az immár – az Igazságügyi Hivatal szervezetében működő – egységes Szolgálat elvileg alkalmas a közösségben végrehajtott szankciók felügyeletére, és egyidejűleg az elítélt beilleszkedésének, visszailleszkedésének támogatására (ld. 10.2. fejezet). A gyakorlatban azonban fontos feladatot jelent a Szolgálat kapacitásának bővítése annak érdekében, hogy a pártfogók szerepe ne csupán adminisztratív, hanem valóban érdemi legyen. A Szolgálat számos innovatív jó gyakorlatot alakított ki. A *közösségi foglalkoztatók* felállításával intézményes hátteret kapott a munkájuk (10.3. fejezet). A gazdag programkínálattal és a csoportmódszerek alkalmazásával bővítik a bűnismétlés megelőzése céljából rendelkezésre álló, személyre szabott eszközök körét.

A *helyreállító módszerek* bevezetése és alkalmazása terén ebben a prioritásban is sikerként értékelhetjük a mediáció lehetőségének megteremtését a büntetőügyekben, amely az elkövetőt az elkövetett bűncselekmény sértettre vagy a megsértett közösségre mért valós súlyával szembesítve csökkentheti a bűnismétlés esélyét, és elősegítheti a sértett vagy a megsértett közösség érdekeinek megfelelő jóvátételt. A közösségben végrehajtott büntetések helyreállító, jóvátételi jellegének erősítésében a civil szereplők mellett a Pártfogó Felügyelői Szolgálat is nagy szerepet játszik. A fővárosi jóvátételi programhálózat kialakításával a Szolgálat a különös magatartási szabályok helyreállító karakterét erősíti. A közérdekű munka büntetés jóvátételi jellegének fokozására főként a civil szféra vonultat fel jó gyakorlatokat. Kihívást jelent a jóvátételi jellegű, helyreállító tevékenységet lehetővé tevő program- és munkahelyhálózat országos kiépítése, az önkéntes munkára igényt tartó non-profit szektor mint keresleti oldal bevonása, érdekeltté tétele.

A helyreállító módszerek az utóbbi években elérték a büntetés-végrehajtási intézetben szabadságvesztésüket töltőket is. Az intézetnek az annak „otthont adó" település életébe való bekapcsolódására több jó gyakorlat alakult ki. Az intézetben fogvatartottak tevékenységükkel szimbolikusan teszik jóvá az elkövetett bűncselekményt, a konkrét sértettek helyett a helyi közösség egészének nyújtanak jóvátételt, a konkrét sérelem kompenzálása helyett a helyi közösség számára hasznos és látványos eredményekkel. A jó gyakorlatok országos szintű kiterjesztése, a programokban résztvevő fogvatartottakkal való intenzív személyes foglalkozás a jóvátétel tudatos átélésének elősegítésére, valamint az intézet és a helyi közösség kapcsolatának kétoldalúvá tétele komoly kihívást jelentenek a jövőre nézve. A szabadulás előtt állók sikeres reintegrációja érdekében – ugyancsak a Pártfogó Felügyelői Szolgálat innovativitásának köszönhetően – sor került a családi döntéshozó csoport-konferencia módszerének kísérleti alkalmazására. A Szolgálat lehetőséget kapott a módszer országos alkalmazására, az ezzel kapcsolatos tapasztalatok hasznosíthatóak lesznek az új módszerek bevezetésének előkészítésekor.

2. Az *Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet* két egymást követő évben támogatott pályázati programjai kiváló példát mutatnak arra, hogy miként kapcsolódhat be az intézet konstruktív és bizalomgerjesztő módon a neki otthont adó település(ek) közösségi életébe. A pályázó mindkét programja olyan elemeket és módszereket kombinált, amelyekkel valóban motiválni tudta a fogvatartottakat.

Az első projekt (2006/2007) keretében a közösség javára végzett városszépítő munka (park létrehozása, Duna-part megtisztítása a hulladéktól, a zeneiskola kertjének rendbehozatala, 1956-os emlékpark fásítása és a régi temető helyreállítása) mellett részben a feladat megvalósításához szükséges szakképzési és ismeretterjesztő programok valósultak meg. Ezzel a modellprojekttel a pályázó igyekezett az intézetről, annak tevékenységéről a környezetében élő helyi közösség számára minél teljesebb képet közvetíteni. A projekt megvalósítása során az intézet szoros partneri kapcsolatot alakított ki Harta városával. A 2007/2008-as programban ezt a partnerségi modellt kívánta a pályázó továbbfejleszteni, illetve kiterjeszteni Solt városára is.

A 2007. évi projekt az előző évihez hasonló elemekből állt. A közcélú munkáltatás (helyi sporttelepek karbantartása) mellett újdonság volt a zenei programok (kórus, általános zenekultúrával kapcsolatos oktatás, elítélt-zenekarok) indítása, amelyek a helyi közösségi rendezvényeken való fellépésekre készítették fel a fogvatartottakat. Szimbolikus értékű volt a teknővájó program, amely egy helyi régészeti lelet (bödönhajó) rekonstrukcióját szolgálta. A fűzfatermesztő és -fonó szakképzés, valamint a nemzetiségi kulturális programok a kisebbségi kultúra hagyományainak megőrzését segítették elő.

A programelemek következetesen végiggondolt kombinációjának és a rugalmas megvalósításnak köszönhetően a programok alkalmasak voltak arra, hogy egyidejűleg fokozzák a fogvatartottak reintegrációs képességét és készségét, illetve csökkentsék a helyi közösség tagjainak a fogvatartottakkal szembeni előítéleteit.

A *Fővárosi Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői programja* keretében 2007/2008-ban a fővárosban közösségi jóvátételi programhálózat épült ki. A programban fiatalkorú, illetve fiatal felnőtt bűnelkövetők mediáció keretében kötött megállapodás vagy a pártfogó felügyelet külön magatartási szabályai alapján a közösség javára végzett munkával nyújthattak jóvátételt az őket fogadó civil szervezeteknél, családsegítő szolgálatoknál. Az elkövetőket a jóvátételben kortárssegítő mentorok támogatták. A pályázó a célcsoport jóvátételi tevékenységének megszervezésén túl a programhálózat fejlesztését is vállalta: a program kezdetén négy szervezetnél lehetett jóvátételt teljesíteni, a projekt befejezésére a fogadó szervezetek számát a pályázó további öt szervezettel bővítette. A projekt keretében létrejött hálózat kifejezetten a hosszú távú együttműködés célját szolgálja, így a projekt eredményeinek fenntarthatósága garantált. Az OBmB eddigi pályáztatási gyakorlatában ez a program az, amely a legteljesebb módon érvényesíti a helyreállító igazságszolgáltatás elveit (a programról ld. még 10.3. fejezet).

Források

Dokumentumok és jogszabályok

1002/2003. (I.8.) Korm. határozat a bűnmegelőzés hatékonyságának növelése érdekében szükséges egyes kormányzati feladatokról

1009/2004. (II.26.) Korm. határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rövid, közép és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról

1036/2005. (IV.21.) Korm. határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról

1016/2007. (III.20.) Korm. határozat, a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2007-ben megvalósítandó feladatokról

1035/2008. (V.30.) Korm. határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról

Jelentés az Országgyűlés részére a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája és cselekvési programja végrehajtásáról 2003-2004. Budapest, 2004. november

Jelentés a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája és cselekvési programja 2005. évi végrehajtásáról. Budapest, 2006. április. http://bunmegelozes.easyhosting.hu/szakmai/jelentes_2005.doc

Jelentés a Kormánynak a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája és cselekvési programja 2007. évi végrehajtásáról. Budapest, 2008. március, http://bunmegelozes.easyhosting.hu/obmb/2008_majus /honlap_jelentes_2008.doc

Honlapok

Esztergomi Szent Jakab Alapítvány, Fényközpont – „Esztergomi Kortárssegítő Műhely/ Bűnmegelőzési projekt (Ne Tedd!)" bűnmegelőzési program http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1014&lang=hu http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1084

Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc-Pestszentimre, Csibész Gyermekjóléti Központ – „Ha bejön, akkor bejössz!?" bűnmegelőzési program http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1331

Erdei Ferenc Művelődési Központ és Művészeti Iskola, HELPI Ifjúsági Információs és Tanácsadó Iroda – „ELEVEN Ifjúsági Közösségi Tér - Közösségi program az élhetőbb lakótelepért" bűnmegelőzési program www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=372 http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1062#2

Baranya Ifjúságáért Kht. – „A közösségi védelem alatt álló város” bűnmegelőzési program
http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=382

Igazságügyi Hivatal, Komárom-Esztergom Megyei Áldozatsegítő és Jogi Segítségnyújtó Szolgálata – „Az Áldozatsegítő Szolgálat és a Jogi Segítségnyújtó Szolgálat közös hétvégi ügyeleti rendszerének kialakítása Komárom-Esztergom megyében” bűnmegelőzési program
http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1301

Eszter Alapítvány (Alapítvány az Erőszakos Szexuális Támadást Elszenvedettek Rehabilitációjára) – „Otthon a legjobb!? – A családi erőszak áldozatainak komplex segítése” valamint „Van segítség. Áldozatsegítő modellprogram” bűnmegelőzési programjai
http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1322 http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=378

Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet – „A büntetés-végrehajtás integrálása a település közösségi életébe” valamint „Komplex modellprogramok a helyreállító igazság-szolgáltatás érvényesülése érdekében: a közösség javára végzett munkatevékenység szervezése a fogvatartottak, a közérdekű munka büntetésre ítéltek, valamint a pártfogó felügyelet alatt állók társadalmi integrációjának elősegítésére” bűnmegelőzési programjai
http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1329 http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=366

Igazságügyi Hivatal, Fővárosi Pártfogó Felügyelői Szolgálat – „Közösségi jóvátételi programok a fővárosban” bűnmegelőzési program http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1324

3. A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és módszerei

3.1. Helyreállító igazságszolgáltatás
Bárd Petra

3.1.1. A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciója
3.1.1.1. A hagyományos büntető igazságszolgáltatás megkérdőjeleződése
3.1.1.2. A kritika következményei: szemléleti változás
3.1.1.3. A helyreállító igazságszolgáltatás fogalom-meghatározása
3.1.1.4. A hagyományos és helyreállító igazságszolgáltatás összehasonlítása
3.1.2. A helyreállító igazságszolgáltatás fajtái
3.1.3. Amikor nincs helye helyreállító igazságszolgáltatásnak
3.1.4. A helyreállító igazságszolgáltatás jogalapja és helye a jogrendszerben
3.1.5. Nemzetközi követelményrendszer
3.1.5.1. ENSZ
3.1.5.2. Európa Tanács
3.1.5.3. Európai Unió
3.1.6. A helyreállító igazságszolgáltatás jövője
Források

3.2. Mediáció – a módszer alapjai
Kertész Tibor és Wagner Jenő János

3.2.1. Esetleírás – Az ideális család
3.2.2. Konfliktusok, konfliktuselemzés
3.2.2.1. A konfliktus dinamikája, eszkalációs fázisai
3.2.2.2. A konfliktusok típusai
3.2.3. Konfliktustípusok és mediációs technikák összefüggései – a konfliktus feltérképezése
3.2.4. Konfliktuskezelési módok
3.2.4.1. Rendszerszintű lehetőségek
3.2.4.2. Egyéni szintű lehetőségek
3.2.5. Tárgyalási módok
3.2.6. A mediáció
3.2.6.1. A mediáció definíciója és jellemzői
3.2.6.2. A mediáció folyamata és a mediátor feladatai
3.2.6.3. Etikai megfontolások a mediációval kapcsolatban

3.1. Helyreállító igazságszolgáltatás
Bárd Petra

3.1.1. A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciója

A társadalmi együttélés számtalan konfliktushelyzetet eredményez. Amenynyiben morális elvárások, erkölcsi előírások, vagy akár jogszabályok sérülnek, a konfliktus feloldásának több módja is elképzelhető, amelyek közül csak az egyik a büntetés. A büntetés alá-fölérendeltségi helyzetet feltételez, és azon a meggyőződésen alapul, hogy a büntetés letöltésével az elkövető megfizet bűnéért. Annak ellenére él ez a hit, hogy a büntetés gyakran nem áll közvetlen kapcsolatban a szabályszegéssel, amelyet a normaszegő soha nem tesz jóvá. A büntetés az élet számos területén a gyengeség jele, legyen szó szülői hatalom gyakorlásáról, üzleti kapcsolatokról, oktatásról, vagy akár büntető igazságszolgáltatásról (Braithwaite 1999). Sok esetben jóval hatékonyabb a viszonylagos egyenrangú helyzetet feltételező megbékélésre törekvés, ahol felelősségvállalásra képes egyénként tekintünk a szabály megszegőjére, a szabályszegésre pedig mint az egyéni sérelem okozójára, és egyben a társadalmi rendet, vagy a közösségi normákat veszélyeztető cselekményre. Ennek megfelelően a konfliktus feloldásában részt kell vállalnia egyrészt a szabályszegőnek, másrészt a sérelmet elszenvedőnek, és harmadrészt a közösségnek vagy képviselőinek. A *hárompólusú vitarendezés* során a hangsúly egyrészt a *felelősségvállaláson* van, hiszen a közösségi normaszegés kötelezettséget keletkeztet. Másrészt a *pszichológiai elemek* kerülnek előtérbe, különösen a szégyen, a bűntudat, a gyűlölet, a megaláztatás, a düh feldolgozása, a megértés, a megbocsátás befolyásolhatják pozitív módon a jóvátételt és ezzel együtt a közösségbe való reintegrációt, azaz segíthetnek a sérelem, a kár, a felbomlott, sérült kapcsolatok, és a társadalmi igazságérzet helyreállításában.

3.1.1.1. A hagyományos büntető igazságszolgáltatás megkérdőjeleződése

A helyreállító (resztoratív) igazságszolgáltatás *ősi gondolat* (részletesen ld. Barabás 1993). A vagyon elleni bűncselekmények esetén a sértett kompenzálásának igénye megjelent már a Tórában, a suméroknál Ur-Nammu törvénykönyvében, a babiloni Hamurabi törvényeiben. A római tizenkét tábla szerint a tolvajnak az ellopott vagyon kétszeresét kell megtérítenie, a németeknél I. Klodvig rendelt el pénzbüntetést mind erőszakos, mind nem erőszakos bűncselekmények esetében, Angliában pedig a kenti Ethelbert törvényei határozták meg részletesen a restitúció mértékét. A büntető igazságszolgáltatás fókuszában tehát nem a büntetés állt egészen a 11-12. századig, hiszen a büntetés nem volt állami kézben, szokványosnak számított a sértett és az elkövető, valamint közösségeik egyezkedése a jóvátétel tekintetében.

Ehhez képest a büntető igazságszolgáltatás állami kézbe kerülése jelentett új-

donságot, amikor I. Henrik alatt olyan bűncselekményeket vezettek be, amelyek elkövetői a koronát sértették meg. A helyi közösségek és egyházak helyreállító technikáit a 11. század végére felváltotta *a centralizálódó nemzetállamok büntetőpolitikája*, amelyben a bűnt mint az állam ellen elkövetett cselekményt értékelték. Ezzel a konfliktus, és így annak kezelése is *kikerült az érintettek kontrollja* alól, megfosztotva az elkövetőt és az áldozatot, valamint szűkebb közösségüket a sérelem és a kár hatékony, közvetlen rendezésétől. A hatalmat ebben az időben az elrettentő, nyilvános büntetések demonstrálták, sőt, centralizált professzionális rendőrség híján ezek voltak hivatottak visszatartani a bűnelkövetést. Ezzel kialakult a resztoratívval szembeállított **retributív (megtorló) igazságszolgáltatás**, amely a 18. század végére csúcsosodott ki. A retributív igazságszolgáltatás alapgondolata, hogy a bűnre adott válaszok közül a tett súlyával arányos büntetés fogadható el erkölcsileg, illetve csak ez tekinthető igazságosnak és indokolhatónak. E felfogás szerint csak az észszerű és arányos büntetés képes a jogrend helyreállítására, a társadalmi bosszúvágy kielégítésére, és a társadalmi rosszallás megfelelő kifejezésére. A retributív igazságszolgáltatás középpontjában tehát *az állam és az elkövető viszonya* áll, míg a sértett és az áldozat szerepe elhanyagolható. A retributív szemléletet megalapozó filozófusok, *Kant* és *Hegel* egyaránt hangsúlyozták, hogy a büntetés indokolhatóságának alapja a társadalom, és nem az áldozat elleni sérelem, különben a büntetés nem volna más, mint a bosszú államilag intézményesített formája (Hegel 1821; Kant 1797). A büntetés tehát egyéb célt nem szolgálhat, mint az elkövető megbüntetését, és veszélyesnek tartották azt az utat, amely egyéb előnyökért cserébe elengedi a bűnöst, vagy enyhíti a büntetést. Véleményük szerint először meg kell büntetni az elkövetőt, és csak azt követően lehet elgondolkodni azon, hogy a büntetés az ő számára vagy a társadalom felé milyen további előnyökkel bírhat.

Noha a retributív elmélet szerint a tettarányos büntetés igazságos, az, hogy milyen büntetés, azaz milyen fájdalom vagy megvonás nevezhető arányosnak, elméletenként és koronként eltérő. Az államok erősödésével egyre kevésbé volt szükség a súlyos, ma aránytalannak mondott büntetésekre, hiszen nagyban csökkent a bűncselekmények száma. Az 1820-as évektől tovább humanizálódtak a büntetések, megszűntek a nyilvános kivégzések, először a nőkkel, majd a férfiakkal szembeni testi büntetések, jelentősen csökkent a szabadságvesztés büntetések száma és időtartama, a börtönök állapota javult. A 20. század végén azonban a büntetések *ismét szigorodásnak* indultak (1.3. fejezet). A jelenlegi közvélekedés szerint „a büntetés majd segít. Ha nem segít, majd segítenek a szigorúbb büntetések" (Ligeti 2005). A büntetésre éhes érzelmekre azonban nem célszerű büntetőpolitikát építeni. Ahogy *John Braithwaite* fogalmaz, „ez csak a bosszúvágyat erősíti. Ígérj szigorúbb börtönbüntetéseket, és felháborodást váltasz ki, hogy az ördögöket nem akasztják fel. Akaszd fel őket, és megkapod a politikai kritikát, hogy nem lógnak elegen. Akaszd fel őket mind, és azért ítélnek majd el politikailag, mert nem olajban főnek, és nincsenek felnégyelve" (Braithwaite 1999: 1737). Ugyanakkor azt tapasztalhatjuk, hogy nemhogy nem nő

az állampolgárok büntető igazságszolgáltatásba vetett hite, megelégedettsége és biztonságérzete, de a büntetések és a megelőzés technikái aránytalan és szükségtelen jogkorlátozásokhoz vezethetnek (Borbíró 2004), sőt az emberek természetes éberségét, védekezőképességét, a saját és szomszéd tulajdonára való odafigyelést, a megelőzés civil technikáit is kiöli az államra teljes egészében áthárított felelősség, az állami bűnözéskontrollba vetett feltétlen hit (Braithwaite 1999; Földes 2004; Lianos 2003).

A hagyományos büntetőeljárás kritikusai szerint az eljárás irracionális, antidemokratikus, a formális egyenlőségelméleten alapuló jogállamiság és eljárási garanciarendszer nem veszi figyelembe a társadalmi egyenlőtlenségeket (Braithwaite 1996). A hagyományos eljárás további gyenge eleme a laikusok részvétele, amelynek szerepe ma már nem érdemi, inkább csak szimbolikus. Az eljárások túl hosszúra nyúlnak, nem véletlen, hogy az Európai Emberi Jogi Bíróság előtti ügyek nagy hányadát éppen perelhúzódás miatt, azaz a tisztességes eljáráshoz való jog [6. cikk (1) bek.] sérelme miatt kezdeményezik a kérelmezők. Az egyszerűsített eljárás gyakran nem jár az ügyek elbírálásának rövidülésével, a garanciák azonban sérülnek. A bírói hatalmi ágat is számtalan kritika érte: a bírák a gyakorlatban nem számonkérhetők, gyakran az indokolás hiányos vagy szegényes, sokszor átveszik a vád szövegét, azaz az ügy gyakorlatilag nyomozati szakban eldől, így a tárgyalás merő formalitás. Összetett ügyeknél a tárgyalóterem gyakran a szakértők harcmezejévé válik.

Az eljárással szembeni legfőbb kritika magva azonban a *büntetőhatalom állami monopóliumára* vezethető vissza, ahol a sértetti jogok igen korlátozottan érvényesülnek, és – mivel a bűncselekményt az állam ellen elkövetett tettnek tekintjük –, figyelmen kívül marad a megbékélés, a sértett és az elkövető közötti párbeszéd, a társadalmi béke helyreállítása is. A felek egy formalizált eljárás szükséges elemei, akik azonban nem uralják saját konfliktusukat, szinte alig találkoznak, inkább egy steril, szigorú eljárási szabályok szerint zajló per semlegesített kellékei. Sőt, a büntetőeljárás során az áldozat tovább viktimizálódhat: nem csak a bűncselekmény által éri sérelem, de a hagyományos büntetőeljárásban sem érezheti magát nyertes félnek még elmarasztaló ítélet esetén sem, hiszen jóvátételt tipikusan nem kap, és az érzelmi konfliktust sem oldja fel a procedúra (ún. *másodlagos viktimizáció*) (Kiss 2006; 8.1. fejezet).

3.1.1.2. A kritika következményei: szemléleti változás

Az igazság korrespondenciaelmélete megrendült, az *objektív igazság* létezésében való hit – amelynek keresése a hagyományos büntetőeljárás célja – megingott. Ezzel párhuzamosan – és nem csak a büntetőjogban – az igazságszolgáltatás elmozdult az *alternatív vitarendezési technikák* felé. A nyugati világ versenyszemlélete helyett, ahol valakinek veszítenie kell, hogy más nyerhessen, illetve ahol a konfliktus feloldása nem belülről jön, hanem egy külső autoritással rendelkező sze-

mély vagy entitás hozza meg a döntést, a felek maguk uralják a vitarendezést, így ideális esetben mindenki számára megnyugtató megállapodás születik, amelyet a felek – mivel maguk alakították ki – nagyobb valószínűséggel tartanak tiszteletben (Stuhlberg and Love 2008). Ezért megfelelő intézményi rendszer és garanciák kiépítése mellett sokkal nagyobb hatékonysággal működhetnek a szelídebb, az *egyezséget* mint kívánatos célt szem előtt tartó technikák, mint a hagyományos polgári vagy büntetőeljárás, amely azt feltételezi, hogy valaki csak a másik rovására válhat nyertes féllé.

Részben a büntetőjog hagyományos rendszerében való csalódás vezetett egyes cselekménycsoportok esetében a *diverzióhoz* is, ami „a bűnüldözésről, illetve a büntetőjogi felelősségre vonásról történő lemondás, az eljárás megszüntetése a reszocializáció, vagy a bűncselekményt kiváltó konfliktus megoldása érdekében" (Lamm és Peschka 1999: 165). A diverzió támogatói „főképpen a csaknem rítusszerű, erősen formalizált és stigmatizáló, mert a terhelt bűnösségét nyilvánosan deklaráló verdikttel végződő bírósági eljárás elkerülését szorgalmaz[t]ák" (Bárd 1987: 106; ill. 10.1. fejezet).

Ugyanerre az időre tehető a *jóléti büntetőpolitika válságának* kicsúcsosodása, a büntetések szigorodása (1.3. fejezet). A büntetések csökkentése, humanizálódása önmagában nem bizonyult elégségesnek a társadalmi béke helyreállítására. Ahogy *Gönczöl Katalin* (2005) fogalmaz, a büntetés és a bűnmegelőzés célja csak akkor érhető el, ha a büntető igazságszolgáltatási rendszer alkalmas az érzelmi feszültségek oldására, ha a sértett személy érzelmeit, és a vele szolidaritást vállalók érzéseit, felháborodását is csillapítja.

Az abolicionisták, a büntetés nélküli büntetőpolitika megálmodói nem a meglévő igazságszolgáltatási rendszerben keresték a megoldást, hanem a társadalom más szegmensei felé fordultak. A helyreállító igazságszolgáltatás támogatói kevésbé voltak szélsőségesek: az új paradigma alapján az *eljárás tisztességessége* vált központi elemmé a (nem létező) objektív igazság keresése helyett. A helyreállító igazságszolgáltatás támogatói kevéssé hisznek a büntetések megelőző hatásában, a hangsúlyt az egyénre helyezik, akit autonóm, önálló lénynek tekintenek, aki képes felelősséget vállalni tetteiért (Roach 2000).

A retributív rendszerrel szembeni közös kritikán túl azonban a helyreállító igazságosság elmélete igen **különböző szemléletek**en alapulhat. Egyrészt, egyes elméletek az áldozat és az elkövető, illetve közösségeik találkozására fektetik a hangsúlyt. Különösen fontos ez a fajta közvetlen *szembesülés* a szomszédok közötti, a családon belüli (Stubbs 2002), vagy az iskolai viták esetében (Fellegi 2003; Földes 2003; Herczog és Gyurkó 2004; Negrea 2003), azaz ott, ahol a feleknek az eljárást követően is együtt kell működniük, együtt kell élniük. Az ezen elméleti megközelítést követők szerint a *bocsánatkérés és megbocsátás* fontosabb, mint a reparáció (Miers 2001). Másrészt hangsúlyos lehet a *reparáció*, a sértett kárának valamilyen formában történő megtérítése, enyhítése is (Ligeti 2005). Harmadrészt a transzformációs elmélet előtérbe helyezi a helyreállító igazságszolgáltatásban

rejlő lehetőségeket a társadalmi, a bűn hátterében álló *egyenlőtlenségek, igazságtalanságok orvoslására* (Pranis 2001). Attól függően, hogy melyik szemléletet követi a jogalkotó vagy a szakértő, a technikák eltérő típusait sorolhatja a resztoratív igazságszolgáltatás alá. A fogalom-meghatározási kísérletnél még találkozunk ezzel a nehézséggel.

A helyreállító igazságszolgáltatás elméletét az új-zélandi maorik és az észak-amerikai navajo indiánok hagyománya inspirálta. Az európai, amerikai individualista szemléletet követő államokkal ellentétben ezek a kultúrák sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a közösségi jogokra, a közösségi létre. Az elkövetőt nem stigmatizálják, nem rekesztik ki, hanem a közösség vele együtt dolgozza fel a sérelmet, a kárt; a megbocsátás aktusával pedig továbbra is a közösség teljes jogú tagjaként létezhet, kapcsolatai nem vesznek el.

A kezdeti európai és észak-amerikai tapasztalatok, a hagyományos, őslakosok által alkalmazott resztoratív technikák azt mutatták, hogy az áldozatok számára sokszor fontosabb a *bocsánatkérés*, azaz a *szimbolikus jóvátétel,* mint maga a kompenzáció (Christie 1997; Morris 2002). Tapasztalat az is, hogy a közösségi helyreállító igazságszolgáltatási módszereknek is van *visszatartó ereje*. Ezt felismerve a mozgalom előretörésével az áldozatvédő egyesületek és a rendőrség támogatását is elnyerte a helyreállító igazságszolgáltatás.

A fejlett világban a történeti előzmények ellenére a helyreállító igazságszolgáltatás újjáéledése egy véletlennek köszönhető. 1974-ben az Ontario-beli Kitchenerben egy pártfogó felügyelő, és egyben a mennonita egyház központi bizottságának önkéntese, *Mark Yantzi* javaslatára fiatalkorú vandál elkövetők felkeresték a sértetteket az elítélés után, de még a büntetés kiszabása előtt. A találkozás igen sikeres volt, a sértettek megbocsátottak, a bíróság pedig a pénzbüntetés kiszabása mellett három hónapot adott a fiataloknak a sértettek kárának megtérítésére. (Az egyik elkövető azóta maga is mediátor – ld. Kelly 2006). Azóta számos országban alkalmazzák a tettes-áldozat mediációt. Ez a folyamat egybeesett a *sértetti jogok* 1970-es években elkezdődött erősödésével, ami az 1980-as évekre a sértett kártalanítását prioritásként kezelő büntetőpolitikában öltött formát (Győrfi 2003; Vigh 1998; ill. 7.1. fejezet). Az 1990-es években a gondoskodó állam elméletét felváltotta a szolgáltató állam ideálja (Gönczöl 2005). Igényként merült fel az állam érdekvédelmén túl a sértett reparálása, az eljárásban aktív félként való részvétele. Az 1980-as évektől számos nemzetközi, különösen ENSZ dokumentum készítette elő az utat a mediáció nemzeti jogrendszerekbe való befogadására; 1988-ban elsőként Ausztria fogadott el a büntetőjogi mediáció alkalmazására vonatkozó átfogó belső szabályozást. A helyreállító igazságszolgáltatás gondolatának előretörésével az áldozat, és egyben az érintett közösség több évszázados passzív helyzete megváltozott, és ismét részt vehetett az eljárás folyamatában. Az ezredfordulón megszületett az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának a helyreállító

igazságszolgáltatás alkalmazásának alapelveiről szóló dokumentuma, az *Európa Tanács R(99)19 számú,* a büntetőügyekben történő mediációra vonatkozó ajánlása, valamint az Európai Unió is szorgalmazta a közvetítői eljárás bevezetését. Ebbe a nemzetközi keretrendszerbe illeszkedik a 2007 elején hatályba lépett hazai szabályozás (10.6. fejezet).

3.1.1.3. A helyreállító igazságszolgáltatás fogalom-meghatározása

Howard Zehr (2002) nem véletlenül kezdi negatív definícióval *„A helyreállító igazságszolgáltatás kiskönyve”* című alapművét. Rögzíti, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem valamiféle program, nem ugyanaz, mint a mediáció, és nem azonosítható a bűnbocsánattal. A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciója – hasonlóan az olyan fogalmakhoz, mint az igazság vagy a demokrácia – könnyen megérthető, de nehezen definiálható (UN Handbook 2006). A tisztázatlan fogalomhasználat nagyban nehezíti a helyreállító igazságszolgáltatás pontos meghatározását: a szerzők gyakran beszélnek többek között közösségi, transzformációs, pozitív, resztoratív vagy reparatív igazságszolgáltatásról, hol szinonimaként használva ezeket, hol pedig a különbségeket hangsúlyozva.

Egyes szerzők a helyreállító igazságszolgáltatást tág, mások szűk értelemben használják; a szakértők továbbá abban is ellentmondanak egymásnak, hogy a szűk értelemben vett resztoratív eljárást a hagyományos büntetőeljárás komplementer részeként, vagy alternatívájaként tekintik. Resztoratív igazságszolgáltatás alatt egyesek *a büntetés alternatíváiról* beszélnek (Duff 1992; Garvey 1999), míg mások *alternatív büntetésekről* (Daly 2002). Az előző szemlélet képviselői a büntetőeljárás helyettesítésére szolgáló módszereket, így a resztoratív eljárást és annak eredményét nem tekintik büntetésnek, míg az utóbbi nézetet vallók a helyreállítást a büntetés céljaként, sőt elsődleges céljaként definiálják, illetve a helyreállító eljárást és eredményét a büntetés, jellemzően a szabadságvesztés büntetés alternatívájaként szolgáló szankcióként értelmezik, hasonlóan például a közérdekű munkához, a pénzbüntetéshez, a házi őrizethez, vagy a felfüggesztett szabadságvesztéshez. A közös nevező annyiban fogalmazható meg, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás hívei szerint a bűn anyagi, érzelmi, társadalmi, kapcsolati, pszichológiai, fizikai, vagy egyéb jellegű sérelmet okoz, az igazságszolgáltatásnak pedig *enyhítenie kell ezt a sérelmet*, tekintetbe véve az érintettek igényeit. A különböző elméletek eltérnek abban is, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás mit állít helyre: tulajdont, sérülést, biztonságérzetet, méltóságot, harmóniát, a részvételi demokráciát, a társadalmi támogatás érzését, egyenlőtlenségeket, stb. (Miers 2001).

1. Tág értelemben a helyreállító igazságszolgáltatás nem más, mint egy ősi gondolat, amely a fejlett világban az 1990-es évek végére társadalmi mozgalommá fejlődött (Braithwaite 1996). Elsődleges *célja a problémamegoldás, a sérelmek békés feloldása*, illetve olyan megelőzési módszer kidolgozása, amely nem elsősorban a büntetésre helyezi a hangsúlyt. Ide tartozik például a Dél-Afrikai Igazság

és Megbékélés Bizottsága, az iskolai békéltető bizottságok, a családi, a szabadságvesztés alatt a szabadulás előtti reintegrációt segítő, vagy a büntetőeljárás alatt alkalmazott helyreállító és konfliktusfeloldó technikák. A Suffolki Egyetem Helyreállító Igazságszolgáltatás Központja szerint „a jog, a szakértők és az állam dominanciája helyett a resztoratív konfliktusrendezés gondolata összehozni azokat, akiket sérelem ért, a sérelem okozóit, és az érintett közösségeket annak érdekében, hogy megtalálják azt a megoldást, amely biztosítja a jóvátételt, a megbékélést és a kapcsolatok újjáépítését. A helyreállító igazságszolgáltatás partnerkapcsolatokat épít, annak érdekében, hogy újjáteremtse a társadalmon belüli sérelemokozásra adott konstruktív válaszkeresés iránti kölcsönös felelősségérzetet. A resztoratív technikák kiegyensúlyozottan veszik figyelembe az áldozat, az elkövető és a társadalom szükségleteit egy olyan eljárásban, ahol a hangsúly valamennyi szereplő biztonságának és méltóságának megőrzésén van".

A helyreállító igazságszolgáltatás a bűnt, illetve a sérelmet *a kapcsolódó érzelmekkel együtt* dolgozza és oldja fel. Az érzelmek sorában kiemelkedő jelentőséget nyer a nem megalázó, stigmatizáló, hanem konstruktívan, pozitív módon alkalmazott, a reintegráció szolgálatába állított *szégyenérzet*, amely a közösségi rosszallás kifejeződésének lecsapódása. A tett és a szabályszegő személye szigorúan elválik egymástól: mint amikor a szülő elítéli a gyermek csínytevését, ugyanakkor érezteti a gyermek iránti aggódást és törődést. Különösen iskolai mediáció, illetve fiatalok által elkövetett szabályszegés közösségi rendezése során bír jelentőséggel a rokonok, barátok, a szabályt sértő fiatal szűk közösségének, vagy egyes tagjainak jelenléte, egyrészt mert olyanok előtt kell szembenéznie tette következményeivel, akik fontosak számára, másrészt mert az eljárás alatt támogatják őt, szeretettel és megértéssel (Braithwaite and Braithwaite 2001).

Ahogy e kötet további fejezetei rámutatnak, a resztoratív technika az élet számos területén alkalmazható, legyen szó családi mediációról (3.2. fejezet), iskolai konfliktusrendezésről (6.2. fejezet), a büntető igazságszolgáltatás alternatíváiról (10.1. és 10.6. fejezet), vagy a szabadságvesztés büntetésüket töltő elítéltek reintegrációjáról (11.4. fejezet).

2. Szűk értelemben a helyreállító igazságosság egy a *büntetőelméletek* sorában, amely a bűnre mint egy *egyén vagy a közösség ellen*, és nem az állam ellen elkövetett cselekményre fekteti a hangsúlyt, ugyanakkor nem csorbítja az állam büntető monopóliumát. *Braithwaite* szerint „a resztoratív igazságszolgáltatás egy olyan áldozatközpontú büntető igazságszolgáltatási rendszer, amely egyben az elkövetőket is tekintetbe veszi és a társadalmi békét is helyreállítja" (Braithwaite 1996: 323), *Zehr* megfogalmazásában pedig „olyan eljárás, amelybe amennyire csak lehet, a bűncselekmény által érintett valamennyi személyt bevonjuk, hogy közösen azonosítsák be a sérelmet, az igényeket és a kötelezettségeket, hogy begyógyítsák a sebet, és amennyire lehetséges, helyre tegyék a dolgokat" (Zehr 2002: 37). *Tony Marshall* (1996) egy később igen népszerűvé vált fogalom-meghatározást használt. Eszerint a resztoratív eljárásban „az adott bűncselekményben érdekelt vala-

mennyi fél együttműködik abban, hogy kollektíve foglalkozzanak a bűncselekmény következményeivel és a jövőbeni implikációkkal" (idézi: Görgényi 2006: 43). Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa 2002-ben elfogadott, a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásának alapelveiről szóló dokumentuma szerint a helyreállító igazságszolgáltatás nagyban épít „a hagyományos és törzsi igazságszolgáltatásra, amely a bűncselekményt alapvetően az emberek elleni sérelemnek tekinti, […] tiszteletben tartja minden személy méltóságát és egyenlőségét, segíti a megértést, az áldozat, az elkövető és a közösség sebeinek gyógyításán keresztül elősegíti a társadalmi harmóniát, […] lehetővé teszi, hogy a bűncselekmény által érintett személyek nyíltan megosszák érzéseiket és tapasztalataikat". A dokumentum fogalom-meghatározása szerint „a resztoratív eljárás olyan eljárás, amelyben az áldozat és az elkövető, illetve amennyiben szükséges más egyének vagy a bűncselekmény által érintett közösség tagjai együttesen, aktívan részt vesznek a bűncselekmény okozta problémák kezelésében, általában egy facilitátor segítségével." A cél *az áldozat, az elkövető és a közösség egyensúlyának helyreállítása* igazságos módon. Az áldozat fontos szerepet játszik a resztoratív eljárásban, mintegy reprivatizálja a sérelmet, és valamifajta kártérítésre számíthat az elkövetőtől. Ez nem mindig jelent pénzbeli kártérítést, lehet köz javára végzett munka, tanfolyamon való részvétel a visszaesés elkerülése érdekében, vagy a megbánás kifejezése. Az eljárás megkönnyíti az elkövető felelősségvállalásának folyamatát és a társadalomba való visszatagozódását. A cél nem a büntetés, hiszen a büntetés még több fájdalmat visz a világba. Ahogy *Braithwaite* fogalmaz, „a bűn fáj, az igazság gyógyít" (Braithwaite 1999: 1743), így bár a szűk értelemben vett, a büntetőeljárás részeként alkalmazott resztoratív technika a büntetést nem eliminálja, a hangsúly mégis a helyreállításon van.

Az Európa Tanács *R(99)19* számú, a büntetőügyekben történő mediációra vonatkozó ajánlása a mediációt egy rugalmas, átfogó, problémamegoldó, részvételen alapuló kiegészítő vagy alternatív módszerként határozza meg a hagyományos büntetőeljáráshoz képest, amelyben „az áldozat és az elkövető szabad beleegyezésük alapján aktívan részt vesznek a bűncselekményből származó ügyek megoldásában egy független harmadik személy (mediátor) segítségével". A *participációt* illetően a dokumentum hangsúlyozza az áldozat, az elkövető és a közösség részvételét, de különösen az áldozat jogainak erősítését, az elkövető felelősségvállalását, reintegrációját és rehabilitációját, az áldozat és az elkövető között kialakuló párbeszéd fontosságát. Az ajánlás elismeri továbbá, hogy a mediációs eljárás vezetése speciális képességek kifejlesztését, és ehhez kapcsolódó akkreditált képzést igényel.

A helyreállító igazságszolgáltatás *szűk értelmezés szerint tehát a büntetőeljárás része, nem pedig a hagyományos büntetőeljárás alternatívája,* amelyben a felek visszakapják a konfliktus megoldásának közvetlen lehetőségét. Ezen értelmezés alapján az állam továbbra is érvényesíti büntetőigényét, csak éppen – *Bárándy Péter* szavaival – teret enged a bűnösség megállapításánál, vagy amennyiben szükséges, a büntetés kiszabásánál a „büntetőeljárásban ellentétesen polarizált felek (a sértett és a terhelt) önkéntes vállalása alapján a büntetőeljárásból ideigle-

nesen kiágazó – a mediátor által vezetett – folyamat eredményét visszacsatolva az alapeljárásba" a megegyezés figyelembevételének (Bárándy 2008: 683).

A magyar büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló *2006. évi CXXIII. törvény* 2.§-ában lefektetett fogalom-meghatározás szerint „[a] közvetítői eljárás a bűncselekmény elkövetésével kiváltott konfliktust kezelő eljárás, amelynek célja, hogy a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, illetőleg ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával – a sértett és a terhelt közötti konfliktus rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő – írásbeli megállapodás jöjjön létre". A (2) bekezdésben foglaltak szerint a közvetítői eljárás célja, „hogy a sértett és a terhelt között – a terhelt tevékeny megbánását megalapozó – megállapodás jöjjön létre".

3.1.1.4. A hagyományos és helyreállító igazságszolgáltatás összehasonlítása

Mint minden új paradigma, a helyreállító igazságszolgáltatás is kezdetben valaminek az ellenpontjaként jött létre. Ebben az esetben a *retributív igazságszolgáltatás* negatívumaira válaszként tört előre a resztoratív igazságszolgáltatás (Zedner 1994; Kiss 2006).

A hagyományos büntetőeljárással ellentétben helyreállító technikára csak akkor kerülhet sor, ha abba *az áldozat és az elkövető is beleegyezik,* azaz, ha az utóbbi elismeri a bűncselekmény elkövetését. A *felek kontrollálják az eljárás menetét,* illetve annak aktív részesei. A resztoratív eljárás az állam helyett az áldozatra és az elkövetőre, valamint szűkebb közösségükre fókuszál.

A hagyományos eljárás a múltra összpontosít, arra, hogy mi történt pontosan, azaz egy olyan időpontban történt eseményt próbál rekonstruálni, amikor nem volt ott a döntéshozó, amire befolyással nem lehetett. Ezzel szemben a helyreállító igazságszolgáltatás a *jövőbe néz*, arra keresi a választ, hogy a bűnelkövetés után mi történjen, hogyan kármentesíthető az áldozat, hogyan vállalhat felelősséget az elkövető, illetve hogyan tud visszailleszkedni a társadalomba.

A hagyományos eljárásban úgy tekintünk a terheltre, mint aki az állam ellen követett el vélhetően bűncselekményt. Ennek megfelelően a sértett jogai korlátozottak, a cselekmény következményeit a saját életére nézve szűk keretek között mondhatja el. A hagyományos büntetőeljárás távol tartja egymástól a gyanúsítottat és a sértettet, nem fektet hangsúlyt sem az elkövető motívumainak, élethelyzetének sértett általi megismerésére, sem a kompenzálásra. A resztoratív eljárásban *az áldozat az eljárás aktív részese,* aki lehetőséget kap arra, hogy elmondja, milyen hatással volt életére a bűncselekmény; kérdéseket tehet fel; elismerést nyer a sérelme; bocsánatot kérnek tőle; kompenzálják. Mivel az elkövető részletesen elmondja tettének motivációit, hogy hogyan jutott el a bűnelkövetésig, az áldozat megértheti a tettes élethelyzetét, az elkövetés dinamikáját, a megértés pedig csökkenti a félelmet, a szorongást. Az áldozatot bevonják a visszaesést megelőző megoldási mechanizmus keresésébe. Az áldozat az esetek többségében megnyugszik, az újabb áldozattá válástól való szorongása megszűnik, biztonságérzete erősödik.

A retributív büntetőjog a cselekményre fókuszál, és kizárólag annak alapján ítéli meg az elkövetőt. A hagyományos büntetőeljárás terheltje ellenség, akit stigmatizálunk, megbüntetünk, és szükség esetén izolálunk. A resztoratív igazságszolgáltatásban a *cselekményt ítéljük el,* nem az embert, aki elkövette azt. Őt ehelyett továbbra is a társadalom teljes jogú tagjának tekintjük, így emberi méltóságát is jobban tiszteletben tartjuk, elősegítjük, hogy a bocsánatkérést és a kár megtérítését ő kezdeményezze, és az ne egy oktrojált, az állam által elvárt aktus legyen. Mivel nem rekesztettük ki a társadalomból, könnyebben talál vissza a közösségbe. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a hagyományos büntető igazságszolgáltatás szerint a jog megsértése bűnösséget hoz létre, míg a resztoratív elmélet szerint kötelezettséget keletkeztet (Umbrite *et al.* 2008). Az elkövető esélyt kap arra, hogy megértse cselekménye következményeit, hogy az áldozat szubjektíven előadott történetéből világossá váljon számára a sérelem, amit okozott. Ugyanakkor lehetőséget kap, hogy részletesen elmondhassa mi történt, mi motiválta, milyen, a büntetőeljárásban esetleg irrelevánsnak tekintett tényezők vezettek a bűnelkövetéshez. A retributív igazságszolgáltatás eljárási formalitása helyett a hangsúly a cselekmény pszichológiai feldolgozásán van. Az elkövető, a sértett és a közösség között párbeszéd alakul ki, amely segíti a megértést, sőt előfordulhat, hogy az elkövető saját cselekménye hátterét, igazi motivációját is a közvetítői eljárásban érti meg. Részben a bűncselekmény következményeinek megbeszélése során az elkövetőben szükségszerűen feltörő szégyenérzetre, részben a kölcsönös megértésre és megbocsátásra építve az elkövető nem bélyegződik meg, hanem esélyt kap a reintegrációra. Az elkövető lehetőséget kap arra is, hogy jóvátegye az okozott sérelmet és bocsánatot kérjen, azaz közvetlenül felelősséget vállalhat tettéért. Mivel az eljárás nem csak a bűncselekmény következményeit, hanem az elkövetéshez vezető utat is vizsgálja, szükség esetén az elkövető pszichológiai, rehabilitációs vagy egyéb szaksegítséget kaphat, illetve esélyt a tanulásra, továbbtanulásra, szakmai tanfolyamon való részvételre, átképzésre. Nem utolsósorban az elkövető nem lesz büntetett előéletű, semmilyen ehhez fűződő hátrányos jogkövetkezmény vagy társadalmi stigmatizáció nem sújtja.

A hagyományos igazságszolgáltatást szigorú formalitás jellemzi, míg a helyreállító igazságszolgáltatás *informális*.

További jellemzője a retributív igazságszolgáltatásnak, hogy bár az emberi jogokat elismeri, azt a bűncselekmény és az elkövetés körülményeinek kiderítésére irányuló nyomozás szükséges kerékkötőinek tekinti. Ezzel szemben a helyreállító igazságszolgáltatás központjában az áldozat és az elkövető mint ember áll, és *a felek iránti tisztelet* elsődleges érték.

A hagyományos büntetőeljárás nyilvános, a resztoratív nem az, sőt a helyreállító eljárás eredményeként létrejött megegyezés is *bizalmas*. A resztoratív eljárás alatt elhangzottakat a bíróság általában nem ismerheti meg, csak a megállapodás létrejöttét értékelheti.

A hagyományos büntetőeljárás eredménye a büntetés, amely megelőz, elrettent, semlegesít, míg a resztoratív eljárás a reparációban való *megegyezéssel* végződik, amely szintén alkalmas speciális és generális *prevencióra* (Vigh 2006).

3.1./1. táblázat A retributív és resztoratív igazságszolgáltatás összevetése

Hagyományos (retributív) igazságszolgáltatás	**Helyreállító (resztoratív) igazságszolgáltatás**
Résztvevői jellemzően az állam képviselője és az elkövető	Az elkövető, a sértett (áldozat) és a közösség vagy annak képviselői vesznek részt
A büntetőeljárás a felek akaratától függetlenül megindul: a sértett szándékát a legtöbb esetben nem, az elkövetőét egyáltalán nem veszi figyelembe	Helyreállító technikára csak akkor kerülhet sor, ha abba az áldozat és az elkövető is beleegyezik
A bűncselekményt mint az állam ellen elkövetett sérelmet tekinti	A cselekményt mint a sértett ellen elkövetett tettet tekinti
Szigorú formalitás, kogens eljárási szabályok, amelytől eltérni nem lehet	Informális eljárás, a felek kontrollálják az eljárás menetét, annak aktív részesei
A sértett jogai korlátozottak	A sértett az eljárás aktív részese
Távol tartja egymástól a gyanúsítottat és a sértettet	Párbeszéd az elkövető és a sértett között
A múltra összpontosít	A jövőbe néz
A cselekményre fókuszál, és kizárólag annak alapján ítéli meg az elkövetőt	A cselekményt ítéli el, nem az embert, aki elkövette azt
A jog megsértése bűnösséget hoz létre	A bűnelkövetés kötelezettséget keletkeztet
Bár az emberi jogokat elismeri, azt a nyomozás szükséges kerékkötőinek tekinti	Középpontjában az áldozat és az elkövető mint ember áll, a felek iránti tisztelet elsődleges érték
Főszabály szerint nyilvános	Zártkörű, és az eljárás eredményeként létrejött megegyezés is bizalmas
Eredménye a büntetés, amely megelőz, elrettent, semlegesít	A reparációban való megegyezéssel végződik, amely alkalmas speciális és generális prevencióra is
Az elítélés következménye büntetett előélet, társadalmi stigmatizáció	Az elkövető nem lesz büntetett előéletű, ehhez fűződő hátrányos jogkövetkezmény vagy társadalmi stigmatizáció nem sújtja

Az igazságszolgáltatási rendszer is nyertese lehet a resztoratív szemléletnek, hiszen az tehermentesíti a bíróságokat, így a bírák a súlyosabb ügyekre fókuszálhatnak; hatékonyan lezárja a büntetőeljárásokat; a polgári eljárások is csökkennek, hiszen az áldozatot kártalanítják a resztoratív eljárásban; és végül nincs aránytalan költségvonzata, sőt, költségkímélőnek mondhatjuk a hagyományos eljáráshoz képest.

A társadalom büntető igazságszolgáltatásba vetett bizalma is visszanyerhető a resztoratív igazságszolgáltatás által, így könnyebb az állampolgárok igazságérzetére építeni. Különösen igaz ez az opportunitás elvére épülő rendszerekben, ahol kisebb súlyú ügyekben az ügyész adott esetben nem is emel vádat. Megszűnik az

az érzés, hogy büntetlenül maradnak bizonyos bűnök, létrejön egy dialógus az áldozat és az elkövető között, valamint szélesebb közösségükön belül. Ideális esetben, de a hagyományos büntetőeljáráshoz képest mindenképpen nagyobb eséllyel helyreáll a társadalmi béke, és kialakul az egymás iránti kölcsönös tolerancia.

A fentiek ellenére érdemes megfontolni azokat a véleményeket is, amelyek szerint nincs éles polarizáció a resztoratív és retributív igazságszolgáltatás között (Zehr 2002). Mindkét elmélet arányos kapcsolatot kíván létrehozni a sérelem és az arra adott válasz között – az eltérés sokkal inkább a megvalósítás mikéntjében mutatkozik. Az ellentétbe állítás élét veszi el a helyreállító igazságszolgáltatás **komplementer elmélete** is, amely *a hagyományos büntetőeljárás mellett, és nem helyett tartja elképzelhetőnek a resztoratív technikák alkalmazását*.

3.1.2. A helyreállító igazságszolgáltatás fajtái

A helyreállító igazságszolgáltatást és a büntetőjogi mediációt gyakran szinonimaként használják, annak ellenére, hogy a mediáció csupán egy a resztoratív technikák sorában. Az évezred elején több mint ezer helyreállító program működött Európában és Észak-Amerikában (Fellegi 2005; Miers 2001). A technikák sokszínűsége és sokfélesége miatt lehetetlen azokat kimerítően felsorolni, ezért a továbbiakban csak a legismertebb és legjobban körvonalazható módszereket ismertetem.

1. Magyarországon az elkövető és az áldozat közötti **mediáció** (vagy *tettes-áldozat* egyezség) a legismertebb resztoratív technika. A helyreállító igazságszolgáltatás egyszerre szűkebb és tágabb is, mint a mediáció fogalma (Nagy 1993). Szűkebb, hiszen elsődleges célja a büntetőeljárás lezárása, míg a mediáció során számos egyéb pszichológiai, szociológiai szempontrendszert vesszünk figyelembe. A helyreállító igazságszolgáltatás ugyanakkor tágabb is, hiszen egyrészt a mediáción kívül más technikákat is felölel, másrészt az előzőből következően, a resztoratív eljárás nem csupán az áldozat és az elkövető közötti, hanem a közösség és az elkövető közötti megállapodást is magában foglalja. Tágabb azért is, mert míg a mediáció mindig önkéntes, a bíróság vagy az ügyészség által elrendelt kompenzációt is a resztoratív technikák alá sorolhatjuk.

A fejlett világban talán legelterjedtebb, az áldozat és az elkövető közötti mediáció tehát egy olyan eljárás, amelyben *a felek szemtől szemben találkoznak* egy képzett *mediátor* jelenlétében. Az áldozat elmondja, hogyan érez a bűncselekménnyel kapcsolatban, hogyan hatott életére, majd az elkövető kap lehetőséget, hogy elmagyarázza, miért követte el tettét, és hogy utólag megbánta-e. Az elkövető felajánlhatja bocsánatkérését és a kár jóvátételét, megígérheti, hogy részt vesz rehabilitáción, elvonókúrán vagy képezteti, átképzi magát, ha ez szükséges az álláskereséshez, a további bűnelkövetés elkerüléséhez. Az eljárás menete informális, nagyban függ a mediátor személyétől, ám a felek maguk tartják kezükben az eseményeket. A tárgyalás ideális esetben a megbocsátással és egy *írásos megállapodással* végződik, amelyben az elkövető és az áldozat megegyeznek a kár

megtérítésének mikéntjében. A megegyezésről a bíróságot tájékoztatni kell, majd hagyományos eljárásban születik döntés a büntetés enyhítéséről vagy elhagyásáról. A megegyezés hiánya a hagyományos büntetőeljárásba való visszaterelést követően nem értékelhető az elkövető terhére.

Az áldozat és az elkövető közötti mediáció egy alváltozata, amikor az áldozatot, az elkövetőt, vagy mindkét felet *elkíséri egy támogató,* akár családtag, akár barát. A kísérő többnyire passzív, de fontos szereplője az eljárásnak, segít a felelősség vállalásában, és az áldozattá válás, a sérelem feldolgozásában (UN Handbook 2006).

További variációja az áldozat és elkövető közötti közvetítésnek, amikor ők személyesen *közvetlenül nem találkoznak,* hanem a mediátor „ingázik" közöttük. Ez a technika talán kevésbé tűnik hatékonynak, de bizonyos bűncselekmény-típusoknál, illetve amennyiben az áldozat fél a reviktimizálódástól, alternatívát jelenthet.

A mediáció menetével és módszertanával a 3.2. fejezet, a büntetőügyekben alkalmazott mediációval pedig a 10.6. fejezet foglalkozik részletesen.

2. A **közösségi vagy családi kör konferencia** több szereplős resztoratív technika, mint az elkövető és az áldozat közötti mediáció. A résztvevők itt is az elkövető és az áldozat, valamint az ő rokonaik, közösségeik, akik azonban jóval többen vannak jelen, mint az előző esetben. Eredetileg a maorik, az új-zélandi bennszülöttek alkalmazták a módszert, amelyben az elkövető közössége osztozik a felelősségben, az elkövetőnek saját közössége előtt kell beismernie tettét és vállalni a következményeket, ami azonban nem jár a közösségből való kitaszítással. Segítheti a megbánást az is, hogy az elkövető látja és érzi szerettei rosszallását. Az áldozat tágabb közössége szintén jó hatással van a megegyezésre, hiszen segítenek feldolgozni a traumát. A családi kör konferencia ideális technika *fiatalkorúak* által elkövetett bűncselekmények esetében. Ilyenkor a családdal együtt, vagy csak a család által születik döntés a fiatal bűnözői életpályájának megelőzéséről, ahol lépésekre lebontva biztosítják a visszaesés megelőzését, illetve a cselekmény következményeinek enyhítését, a kártalanítást. A mediátor itt sem döntéshozó, hanem tiszteletben tartja a család vagy a közösség döntését, ha az nem jogsértő és nem veszélyezteti a fiatalt. Ma már Dél-Ausztráliában, Dél-Afrikában, a Lesothói Királyságban, Írországban, valamint az USA egyes államaiban is alkalmazzák ezt az eljárást, noha jelentős eltérésekkel (UN Handbook 2006). Az ausztrál modell szigorúan meghatározott standardok szerinti formalitás alapján próbálja meg a *szégyenérzetet* pozitív módon felhasználni, míg az eredeti új-zélandi családi kör konferencia rugalmasabban alkalmazkodik a felek szükségleteihez (Coben and Harley 2004).

3. A Kanadából származó ún. **elítélés köre** az áldozatból és támogatóiból, az elkövetőből és támogatóiból, a bíróból, bírósági dolgozókból, az ügyészből, védőből, rendőrökből, illetve a közösség érdeklődő tagjaiból tevődik össze. Mindenki szót kaphat, így könnyebben megértik, hogy pontosan mi és miért történt, majd

együttesen kialakítják a megfelelő szankciót, amelynek teljesítését, csakúgy, mint az elkövető fejlődését, utólag ellenőrzik. A hagyományos büntetőeljárással szemben a bűncselekményt egy hosszabb folyamat kis részének tekintik, az ítélet is egy vékony szelete a megoldásnak, amely átfogó, holisztikus szemléletű, a *társadalmi konfliktusra* helyezi a hangsúlyt, és erősíti a közösséget. Az eljárás maga fontosabb, mint az eredmény, hiszen maga a processzus hivatott begyógyítani az emberi kapcsolatokon esett sebeket. Eredetileg felnőtt korúak által elkövetett bűncselekmények esetén alkalmazták, azonban egyre inkább teret hódít a fiatalkorúak büntetőeljárásában is (Reimund 2004; UN Handbook 2006).

4. A **közösségi helyreállító testület** a helyi polgárok kis csoportjából áll, akiket kifejezetten konfliktuskezelésre készítenek fel. A testület feladata a bűnösség beismerése vagy megállapítása után kezdődik, amikor a testület tagjai az elkövetővel együtt kidolgozzák a szankciókat, illetve addig tárgyalnak, ameddig a büntetés formájában és mértékében megegyezés nem születik. A közösségi helyreállító testület tájékoztatja a bíróságot a szankciók kialakításáról, majd arról, hogy azoknak eleget tett-e az elítélt (Reimund 2004).

5. A **helyreállító köröket** a *büntetés-végrehajtás alatt,* a szabadságra bocsátás előtt alkalmazzák. Ez a technika eredetileg Hawaii-ról származik, és a bebörtönzés-szabadulás-visszaesés ördögi körét próbálja megtörni. Az eljárásban az elítéltek és szeretteik vesznek részt, hogy kidolgozzanak egy tervet a szabadságra bocsátás utáni időszakra. Részletesen meghatározzák az elérendő célokat és ezekre határidőket állapítanak meg (Walker *et al.* 2006).

6. A **támogatás és felelősségvállalás körét** a kanadai „Welcome Inn" mennonita egyház dolgozta ki súlyos szexuális bűncselekmények elkövetőinek reintegrációja érdekében. A támogatás és felelősségvállalás köre 1994 óta rendkívül sikeresen működik, jelentősen csökkent a visszaesők száma, illetve amennyiben mégis újabb bűncselekményeket követtek el, azok sokkal kevésbé voltak brutálisak.

7. Számos helyreállító program *az igazságszolgáltatáson kívül indult*, így például iskolákban. A büntető igazságszolgáltatáson belül is hangsúlyos a resztoratív technikák alkalmazásának kívánalma fiatal elkövetők esetében.

Végül érdemes szót ejteni az őslakosok által alkalmazott resztoratív igazságszolgáltatási eljárásokról is, hiszen nem csak a fejlett világ állami igazságszolgáltatási rendszere merített a törzsi konfliktusfeloldási technikákból, hanem kisközösségi bennszülött csoportokban továbbra is az állami igazságszolgáltatási rendszerrel párhuzamosan léteznek ezek az eljárások. Különösen Ausztráliában és Kanadában alkalmazzák az őslakosok az informális, inkább a szóbeliségen alapuló helyreállító eljárást. Hangsúlyozandó azonban, hogy ezek nem mindenben felelnek meg a nemzetközi dokumentumokban lefektetett követelményeknek, és a jogállamiság szempontjából számos kivetnivalót sorolhatunk fel velük kapcsolatban. A medi-

átor inkább döntéshozóként szerepel, nem független facilitátorként; a felek nem mindig önként egyeznek bele a mediációba; az eljárásban nem fektetnek hangsúlyt a garanciarendszerre; az eljárás eredménye gyakran aránytalan vagy igazságtalan; valamint nagyfokú korrupció jellemzi az eljárást, így az áldozat tovább viktimizálódhat, különösen, ha nő, illetve ha a másik fél a helyi elit tagja (UN Handbook 2006). Mivel ezek az eljárások nem teljesítik a helyreállító igazságszolgáltatással szemben támasztott nemzetközi minimum követelményrendszert, ezért inkább csak gondolatiságában nevezhetők resztoratívnak, a végrehajtásuk mindenképpen aggályos. Ideális esetben a törzsi társadalmak igazságszolgáltatási rendszerére hatással lehetne a liberális államok által kivívott garanciarendszer, míg a nyugati társadalmak az őslakosok kevésbé individualista szemléletű, a közösségi felelősségre alapozó vitarendezési megoldásaiból vehetnének át elemeket (Clairmont 1996).

3.1.3. Amikor nincs helye helyreállító igazságszolgáltatásnak

A büntetőjog léte voltaképpen annak elismerése, hogy az állam nem képes megvédeni polgárait: a teljes védelem hiányában „második legjobb megoldásként" jut szerephez. Joggal merül fel a kérdés, hogy vajon a tökéletes biztonság kivitelezhető-e. A totális kontroll sem nyújt teljes biztonságot, természete szerint sérti az emberi jogokat, és könnyen átcsúszik szükségtelen és aránytalan jogkorlátozásba. A demokrácia bizonyos kockázatvállalással jár együtt. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy az állam ne fejezhetné ki *rosszallását* a bűnelkövetéssel szemben. A társadalmi igazságosság is azt kívánja meg, hogy következménye legyen a jogellenes magatartásoknak. Bűn nem maradhat büntetlenül. A resztoratív eljárás alkalmazása tehát nem azt jelenti, hogy büntetlenül marad egy adott cselekmény, vagy az állam nem fejezi ki rosszallását, illetve az elkövető ne nézne szembe tette következményeivel.

A helyreállító igazságszolgáltatás egyes típusai azonban olyan megszorításokat tartalmaznak, amelyek jelentősen szűkítik az adott technika alkalmazásának körét. Így például az elkövető és a sértett közötti mediáció csak a felek kölcsönös egybehangzó, **szabad akarata** szerint hívható fel, ha az elkövető beismeri tettét, és kész megbánást tanúsítani. Amennyiben azonban ezek a feltételek nem teljesülnek, azaz ha

- nincs beazonosítható áldozat, aki beleegyezhetne a resztoratív technikába (pl. ittas vagy bódult állapotban történő járművezetés, kábítószertermesztés vagy -előállítás esetén);
- akár az elkövető, akár az áldozat nem egyezik bele a mediációba vagy más resztoratív technika alkalmazásába;
- az elkövető nem képes felelősséget vállalni, mert például valamilyen függőségben szenved, vagy értelmi fogyatékossága olyan fokot ér el, hogy nem tud részt venni az eljárásban; vagy
- a felek között súlyos egyenlőtlenség, alá-fölérendeltség áll fenn;

nem alkalmazható ezen eljárás. A feleknek önként, a következmények tudatában, befolyásmentesen kell beleegyezniük a resztoratív eljárásra utalásba. Amennyiben

akár az elkövető, akár az áldozat oldaláról a beleegyezés nem szabad akarat alapján történik, kétségessé válik a resztoratív eljárás legitimációja. Természetesen alig ismerünk olyan élethelyzetet, ahol mindenféle társadalmi vagy egyéb nyomástól függetlenül hozunk döntéseket. Értékeljük, ha valaki hajlandó az együttműködésre, és szankcionáljuk, ha nem: jutalmazzuk és büntetjük gyerekeinket; előléptetjük a jó dolgozókat és lefokozzuk a rosszakat; a lojális barátokkal mi is lojálisak vagyunk, a többiekkel kevésbé; a rokonszenves és meggyőző politikusokra pedig szavazatot adunk le, míg az ellenszenvesek kiesnek a parlamentből. Az állam bizonyos magatartásokat szintén jutalmazhat és szankcionálhat, például adókedvezményekkel vagy büntetőjogi eszközökkel (Cragg 1992). A súlyosabb büntetéstől való félelem, vagy a büntetés elkerülésének lehetősége, illetve a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények elkerülése persze komoly motivációt jelenthetnek a terhelt számára. Ez azonban nem vezethet el nem követett bűn beismeréséhez. A sértetti oldalról sem feltétlenül adott a befolyásmentes beleegyezés. Feminista szerzők felhívták a figyelmet a különösen a női áldozatokra nehezedő aránytalan nyomásra. Fejlődő demokráciákban, ahol a nők helyzete különösen veszélyeztetett, aggályos a felek egyenlőségére, szabad döntéshozó képességére építő technika alkalmazása. Emlékeznünk kell, hogy az egyezség részét nem csak a sértett kárának megtérítése képezheti, hanem más feltételek is szabhatók. Ahogy *Wesley Cragg* (1992) fogalmaz, az ilyesfajta befolyásolás csak akkor illegitim, ha olyan értékeken alapuló magatartást kényszerít ki, amelyet a többség nem oszt, és ha a jutalmazás, illetve a büntetés elkerülésének szándéka nélkül a befolyásolt személynek nincs más oka, hogy az elvárásoknak eleget tegyen. Kérdés persze, hogy ez a paternalista szemlélet egy plurális értékeken alapuló semleges államban, amely az egyének autonómiáját tiszteletben tartja, tartható-e. A mindenfajta manipulációtól mentes emberi viszonyok vagy büntető igazságszolgáltatás gondolata illúzió. Az autonómiát szintén nem vehetjük adottnak, hiszen nincs valós választása annak, aki analfabéta, nem versenyképes a munkaerőpiacon, tudatmódosító szerek befolyása alatt áll, vagy más függősége van. Amennyiben a mediáció során felajánlott rehabilitáció ezeket a hátrányokat kiküszöbölni hivatott, és egyéb feltételek is teljesülnek, például az egyezség tárgya összefüggésben áll az elkövetett bűncselekménnyel, vagy a manipuláció nem csak a társadalom, hanem az elkövető érdekeit is szolgálja, elfogadható a befolyásolás.

A retributív büntetőjogba az idők folyamán **garanciák** is beépültek a visszaélések elkerülésére. Az arányos büntetés elve, az eljárási garanciák, az ártatlanság vélelme, a védőhöz való jog, a fegyveregyenlőség elve, a formalitások, a nyilvánosság mind az *eljárás tisztességes voltát* hivatottak biztosítani.

A garanciák és jogelvek közül azonban kellő körültekintés hiányában számos *sérülhet* a resztoratív eljárás során (Görgényi 2006; Kiss 2006). Először is, az eljárás megindításának feltétele, hogy a terhelt beismerje, ő követte el a bűncselekményt. Innentől természetesen értelmetlen arról beszélni, hogy őt ártatlanként kezelik. A büntetőeljárásra jellemző *igazság kiderítése* nem is célja például egy

mediációs eljárásnak: a bűnelkövetést adottnak tekintik a felek, és a jövőbe tekintve megpróbálják megérteni egymás érzéseit, motivációit, a bűncselekmény hatását, megállapodnak a kártérítés mikéntjében, mértékében, az elkövető bocsánatot kérhet, amelyet az áldozat, ha úgy érzi, elfogadhat. Ez mind feltételezi, hogy őt a bűncselekmény elkövetőjeként tekintsék. Az *ártatlanság vélelmének* problémája más kontextusban is felmerül. Kérdéses, hogy a büntetőeljárás során alkalmazott resztoratív technika, például mediáció sikertelensége esetén, amennyiben hagyományos úton folytatódik az eljárás, mennyiben érvényesül az ártatlanság vélelme, hiszen a mediációnak éppen a beismerés volt az egyik feltétele. Másodszor, a *védőhöz való jog* szintén módosul a resztoratív eljárásban, ahol ugyan ez a jog megilleti az elkövetőt, de az eljárás akkor teljesíti be a hozzá fűzött reményeket, ha az érintett felek, azaz az áldozat és az elkövető, esetleg családjuk, tágabb közösségük között indul meg konstruktív párbeszéd, nem pedig ügyvédeik között. Harmadszor, a büntetőjogból ismert *arányosság elve* sem feltétlenül célja a felek közötti megegyezésnek. Az arányosságot hagyományos értelemben a jogalkotó határozza meg, majd a joggyakorlat finomítja tovább. Az utóbbi területen már van lehetőség arra, hogy ha korlátozott körben is, de a bíróság tekintetbe vegye a felek igényeit, hozzáállását, a terhelt anyagi teherbíró képességét, a megbánást, ám e szubjektív elemek sokkal nagyobb hangsúlyt nyernek a resztoratív eljárásban. A bocsánatkérés, az elkövető motivációinak megértése, a lehetőség a saját érzelmek elmondására sokkal fontosabb, megnyugtatóbb lehet az áldozatnak, mint az anyagi kártérítés. Az ismételt áldozattá válástól való félelmet jobban csökkentheti, ha az elkövető személyesen teszi jóvá a kárt, mint ha egy összeget átutal a sértett bankkártyájára.

A fenti aggályokat egy független harmadik személy (pl. mediátor) csillapíthatja. Azonban ha ő, vagy a resztoratív technika nem képes a helyreállító igazságszolgáltatás alapelveinek betarttatására, és ezért emberi jogok, eljárási garanciák nagy eséllyel sérülnek, elkerülendő a módszer. A *mediátor személye* hangsúlyos elem a resztoratív igazságszolgáltatásban: olyan független személy, aki nem képviseli a feleket, döntést sem hoz, hanem a megegyezés létrejöttét segíti elő (3.2. és 10.6. fejezet). Amennyiben a mediátor pártatlansága nem biztosított, vagy képzettsége nem megfelelő a felek közötti hatalmi viszonyok kompenzálására, a resztoratív technika sikere ismét kétségessé válik. A mediátor nem döntőbíró, a feleket nem befolyásolja, nem ítéli meg szubjektív véleményüket a bűncselekményről, a sérelemről, vagy a kártérítés módjáról, mértékéről. A mediátor azonban garanciát jelent arra nézve, hogy az elkövető és az áldozat közötti alá-fölérendeltségi viszony ne vezessen olyan eredményhez, amely valamely felet tulajdonképpen nem elégít ki, nem nyugtat meg, ahol valamely fél részéről kényszerített a beleegyezés.

Végül érdemes hangsúlyozni, hogy bár a helyreállító igazságszolgáltatás hatékony technika a konfliktuskezelésben, a büntető igazságszolgáltatás nem csúszhat ki teljes mértékben az állami befolyás alól. Egyrészt a biztonság, másrészt a jogállamiság biztosítása miatt nem, azaz annak érdekében, hogy *a jogsértésre adott válaszok ne mutassanak jelentős inkonzisztenciát, valamint az eljárási garanciák*

és emberi jogok ne sérüljenek (Ashworth 2003). Másrészt azon egyszerű oknál fogva kell fenntartani az állami beavatkozás lehetőségét, hogy nem minden ügy utalható mediációra, harmadrészt pedig, ha erre van is lehetőség, tekintetbe kell venni, hogy nem minden eljárás végződik egyezséggel.

3.1.4 A helyreállító igazságszolgáltatás jogalapja és helye a jogrendszerben

Nemzeti szinten a helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségét, annak részletszabályait törvény rendezi. Mivel büntetőjogi felelősség megállapítása történik, az alkotmányos alapelvekkel összhangban alsóbb szintű jogszabály ezt nem rendezheti. A helyreállító igazságszolgáltatást a büntető eljárásjogi kódexekbe is lehet inkorporálni, mint Finnországban vagy Hollandiában, de külön törvényben is rendezhetők a szabályok, mint Ausztriában, Németországban, Norvégiában vagy Spanyolországban.

A helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása lehet önkéntes vagy kötelező jellegű – noha a fentiekre tekintettel az előbbi kétségtelenül hatékonyabb. *Wright* (2000) megkülönbözteti a demokratikus, unilaterális és autoriter resztoratív programokat. A *demokratikus eljárást* mindkét fél egybehangzóan kezdeményezi, illetve ahhoz kifejezetten hozzájárul, és a megállapodás eredménye valamennyi fél érdekét figyelembe veszi. Az *unilaterális eljárás* az áldozat vagy az elkövető kezdeményezésére indítható, de nem tekinthető az általános definíció szerint helyreállítónak, hiszen nem fektet hangsúlyt a dialógusra; vagy az elkövető reintegrációja a cél, vagy az áldozat kompenzálása, de a kettő egyszerre nem. Az *autoriter rendszer* mint a kötelező mediációra utalás a leginkább paternalista megoldás, amely elsősorban az elkövetőre és a hagyományos büntetőeljáráshoz hasonlóan a büntetésre fókuszál. Ha a felek nem kívánnak együttműködni, erre őket kötelezni nem lehet, bár előfordulhat, hogy pozitív környezetben megnyílnak egymás felé, és kialakul a párbeszéd. A magyar *2006. évi LI. törvény*, illetve *2006. évi CXXIII. törvény* lehetőségként fogalmazza meg a mediációt, míg az utóbbi, kötelező resztoratív eljárásra a Dél-Afrikai Igazság és Megbékélés Bizottsága példa.

A törvény rendelkezhet arról, hogy csak fiatalkorúak, csak felnőtt korúak, vagy bármilyen korú elkövető esetében alkalmazásra kerülhessen resztoratív eljárás, amelyet kezdeményezhet a bíró, az ügyész, a felek, vagy vegyesen. A világ legtöbb, resztoratív eljárást engedő részén a fiatalkorú elkövetők esetében fokozottan hangsúlyos az ilyen technikák kihasználása, hiszen az ő esetükben különösen fontos a stigmatizáció elkerülése, a bűnöző életpálya kialakulásának megelőzése.

A jogszabályok különbözőképpen rendezik a resztoratív eljárás helyét a hagyományos büntetőeljáráshoz és büntetés-végrehajtáshoz képest. A büntetőeljárás viszonylatában a resztoratív eljárás *integrált, alternatív* vagy *addicionális* (Groenhuijsen 2000). Az első megoldás szerint a közvetítői eljárás a hagyományos büntetőeljárás része. Az egyezség létrejöttének ilyenkor a vád elejtése vagy a büntetés enyhítése a következménye. A második esetben a közvetítői eljárás a hagyományos

büntetőeljárás alternatívája, már az eljárás egy nagyon korai szakaszán a helyébe lép, helyettesíti azt. Mediáció alkalmazható a büntetőeljárás után, azt követően, addicionálisan, tipikusan a büntetés-végrehajtás alatt is. A szabadságvesztés alatti helyreállító igazságszolgáltatási technika segíti az elkövető társadalomba való reintegrációját, különösen súlyosabb bűnelkövetők esetében.

3.1.5. Nemzetközi követelményrendszer

A helyreállító igazságszolgáltatás elterjedésében és a nemzetközi standardok megfogalmazásában nagy szerepe volt több tekintélyes szervezetnek, így a Nemzetközi Büntetőjogi Társaságnak, a Nemzetközi Kriminológiai Társaságnak, a Nemzetközi Büntetőjogi és Börtönügyi Társaságnak, és a Társadalomvédelem és Humánus Büntetőpolitika Nemzetközi Társaságának, amelyek már az 1990-es évek végén szorgalmazták a közvetítői eljárás bevezetését büntetőügyekben (Görgényi 2006; Bárándy 2008). A továbbiakban a magyar szabályozásra nézve relevanciával bíró nemzetközi kötelezettségeket ismertetem: először az ENSZ ajánlásokat, majd az Európa Tanács keretében létrejött dokumentumokat, végül az Európai Unió első és harmadik pillérébe tartozó jogszabályokat.

3.1.5.1. ENSZ

1. Az 1980-as évek közepétől számos ENSZ kezdeményezés készítette elő a hátteret a resztoratív igazságszolgáltatás befogadására – ezek elsősorban áldozatvédelemmel, illetve fiatal elkövetőkkel foglalkoztak. Az első ENSZ dokumentum, amely kifejezetten a helyreállító igazságszolgáltatásra vonatkozóan fogalmaz meg ajánlásokat, az *ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának 1999/26. határozata a büntetőjogban alkalmazandó mediáció és helyreállító igazságszolgáltatási technikák fejlődéséről és végrehajtásáról*. A dokumentum elismeri, hogy bár számos kisebb bűncselekmény veszélyezteti a polgárok biztonságát, az államok büntetőpolitikája nem nyújt megnyugtató választ sem az áldozatok, sem pedig a büntetések, azaz az elkövetők szempontjából. A dokumentum megfogalmazói a csekély súlyú bűncselekmények esetén, valamint gyermekkorúak vagy fiatalkorúak által elkövetett cselekmények, családi problémák, iskolai és közösségi konfliktusok esetén szorgalmazzák a mediáció vagy más resztoratív technika alkalmazását, amely a bíróság vagy más hatóság felügyelete alatt megkönnyíthetné az elkövető és az áldozat találkozását, a kár jóvátételét, vagy a közösségi munkában való megállapodásukat. Az ENSZ dokumentum felszólítja az államokat, hogy dolgozzanak ki olyan eljárásokat, amelyek a hagyományos büntetőeljárás alternatíváját jelenthetik, és alakítsanak ki olyan környezetet, amely előnyös a resztoratív technikák bevezetése szempontjából. A dokumentum továbbá ajánlásokat fogalmaz meg ENSZ sztenderdek bevezetésére a mediáció és egyéb helyreállító technikák vonatkozásában, amelyek biztosítanák a csekély súlyú bűncselekmények tisztességes rendezését.

2. E követelménynek megfelelve született meg az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának *2002/12. számú határozata* a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásáról, amelynek melléklete számos fontos definíciót tartalmaz. Ezen túl a dokumentum rögzíti, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás programját a büntető igazságszolgáltatás bármely fázisában alkalmazni lehet, amennyiben ezt a nemzeti jog megengedi. A határozat hangsúlyozza a resztoratív technikák önkéntes jellegét, a helyreállító igazságszolgáltatási útra való bocsátásba való beleegyezés befolyásmentes voltát, valamint a beleegyezés-visszavonás lehetőségének mindenkori biztosítását. Az áldozatnak és a terheltnek a bűncselekmény tényállásában alapvetően meg kell egyeznie, hiszen elsősorban nem a tényállás megállapítása a közvetítői eljárás tárgya. A helyreállító igazságszolgáltatás engedélyezésénél tekintetbe kell venni az azt negatívan befolyásoló tényezőket is, mint a felek alá-fölérendeltsége vagy a kulturális különbségek.

A határozat felhívja az államokat alapvető sztenderdek kidolgozására, többek között a resztoratív eljárás alkalmazásának feltételeire, az ügyek resztoratív eljárást követő szakára, a mediátorok képzésére és minőségbiztosítására nézve. *A tisztességes eljárás szabályai,* így különösen a védőhöz való jog, fiatal- vagy gyermekkorúak esetén a szülővel való kapcsolattartás lehetősége a helyreállító eljárás során is alkalmazandóak, valamint a megegyezés előtt a feleket tájékoztatni kell jogaikról, illetve a megegyezés jogkövetkezményeiről. Főszabály szerint a resztoratív eljárások zártkörűek, és a bíróság is csak az eljárás eredményét tudhatja meg. Megegyezés esetén ugyanazon ügyben a terheltet (még egyszer) elítélni nem lehet. Megegyezés hiányában az ügyet vissza kell utalni bírói eljárásra és késedelem nélkül határozatot kell hozni. Önmagában a megegyezés létre nem jötte nem alapozhatja meg a büntetőjogi felelősséget vagy a súlyosabb büntetést. A mediátoroknak függetlennek kell maradniuk, és amennyiben szükséges, speciális képzésen kell részt venniük. A határozat továbbá felszólítja az államokat kapcsolódó nemzeti stratégia kidolgozására, a helyreállító igazságszolgáltatást támogató jogi környezet kialakítására, és ennek során a civil társadalom bevonására.

3. Az ENSZ 2006-ban a helyreállító igazságszolgáltatási programokról kiadott *kézikönyve (Handbook on Restorative Justice Programmes)* konkrétabb célokat és követelményeket is megállapít. A kézikönyv szerint a helyreállító igazságszolgáltatás mögöttes értékvállalásokat feltételez: ilyen az áldozat sérelmének megtérítése mint elérendő cél; a törekvés arra, hogy az elkövető megértse tette elfogadhatatlanságát és következményeit; az elkövetőre mint felelősséget vállalni képes egyénre tekint; értéknek tekinti, hogy az áldozat kifejezheti igényét a sérelem orvoslásával kapcsolatban, és adottnak feltételezi a közösség felelősségvállalását az eljárás során. Az eljárás szükséges minimumfeltétele egy beazonosítható áldozat léte és az eljárásba való önkéntes belegyezése, az elkövető általi beismerés és szándék a sérelem reparálására, valamint az elkövető szabad akaraton alapuló részvétele az eljárásban. A kézikönyv az alábbiakban állapítja meg a helyreállító igazságszolgáltatás céljait:

- az áldozat támogatása, biztatása, hogy kifejezze érzéseit a bűncselekménnyel és szükségleteit a sérelemmel, a kár megtérítésével kapcsolatban;
- az áldozat és az elkövető közötti konszenzus elősegítése, amely helyreállíthatja a bűncselekmény miatt sérült emberi kapcsolatokat;
- a közösségi értékek megerősítése és annak hangsúlyozása, hogy a kérdéses bűncselekménybe torkolló magatartás elfogadhatatlan;
- a felek, különösen az elkövető felelősségvállalásának szorgalmazása;
- az előretekintő, resztoratív lehetőségek beazonosítása;
- a visszaesés megelőzése, a társadalomba való reintegráció elősegítése;
- a bűnmegelőzést elősegítendő a bűnhöz vezető faktorok beazonosítása.

Az ENSZ kézikönyv minél tágabb körben támogatja a resztoratív technikák bevezetését, ezért hangsúlyozza, hogy ezek a nyomozás során, a vádemelés során, a bírósági tárgyalás alatt, a büntetés-végrehajtási intézetekben, de a büntetőeljárás helyett, különösen iskolákban és szomszédjogi ügyekben is hatékonyan alkalmazhatóak.

3.1.5.2. Európa Tanács

Az Európa Tanács keretében is számos ajánlás született, és az ENSZ dokumentumokhoz hasonlóan, itt is elsősorban az *áldozatvédelmet* előtérbe helyező, illetve a *fiatalkorú elkövetőkre* vonatkozó ajánlások bírnak relevanciával. Ezek közül témánk szempontjából az *R(99)19 számú, a büntetőügyekben történő mediációra vonatkozó ajánlás* a legfontosabb.

Az ajánlás függelékének II. pontja fekteti le a közvetítői eljárás általános elveit. Eszerint egyrészt büntetőügyekben csak akkor van mód mediációra, ha a felek ebbe szabad akaratuk alapján beleegyeznek, s e beleegyezés a mediáció teljes tartama alatt bármikor visszavonható. Másrészt a mediációs tárgyalás bizalmas, az ott elhangzottak utólag nem használhatók fel, kivéve a felek beleegyezésével. Harmadrészt az ajánlás a mediációt egy mindenki számára általánosan hozzáférhető szolgáltatásként tekinti. Negyedrészt, az ajánlás szerint a mediációnak a büntetőeljárás valamennyi szakaszában hozzáférhető lehetőségnek kell lennie. Végül, a mediációnak megfelelő autonómiával kell rendelkeznie a büntetőrendszeren belül. Mindezek teljesítéséhez természetesen a jogalkotónak aktívan kell fellépnie, iránymutatásokat, sztenderdeket kell megfogalmaznia, biztosítania kell az eljárási garanciákat, és általában elő kell segítenie a mediáció alkalmazásának lehetőségét.

A közvetítői eljárásra utalás joga a büntető igazságszolgáltatási hatóság monopóliuma. A mediációra való utalás előtt a feleket teljes körűen tájékoztatni kell jogaikról, a közvetítői eljárás természetéről és döntésük esetleges következményeiről. Senki nem kényszeríthető mediációra, a gyermekek esetében fokozott garanciarendszer kiépítésére van szükség, és aki nem képes megérteni a közvetítői eljárás mikéntjét, nem vehet részt abban. A mediációra való utalásról szóló döntés

meghozatalánál a felek esetleges egyenlőtlenségét (pl. kor, érettség, intellektuális képességek tekintetében) figyelembe kell venni. A közvetítői eljárás feltétele, hogy a felek megegyeznek az eset tényállásában. A mediációra ésszerű időt kell szabni, tehát nem járhat az eljárás aránytalan elhúzódásával. A felek önként jutnak – ha jutnak – megállapodásra, azonban az ajánlás bizonyos korlátozást is bevezet: az elkövető által vállalt és az egyezségben rögzített kötelezettségek nem lehetnek ésszerűtlenek vagy aránytalanok. A mediáció esetleges sikertelensége esetén a büntetőeljárást késedelem nélkül folytatni kell, a megegyezés hiánya azonban nem értékelhető súlyosító körülményként a büntetőeljárás során. A *ne bis in idem* szabály alapján megegyezés esetén az abban foglaltak teljesítését követően ugyanazon bűncselekmény miatt senkit nem lehet még egyszer elítélni. Az ajánlás kitér továbbá a mediátorok szerepére és képzésére is: a közvetítők lehetőség szerint a társadalom valamennyi szegmensét képviseljék és a helyi kultúrát, közösséget jól ismerjék. A mediátorok képzésének és továbbképzésének fontosságát is hangsúlyozza a dokumentum, beleértve a vitarendezési képességek, az áldozati igények felismerésének elsajátítását és a büntető igazságszolgáltatási rendszer alapvető ismeretét.

3.1.5.3. Európai Unió

Az Európai Unió valamennyi tagállama tagja az Európa Tanácsnak, tehát a fenti elvárások minden uniós tagállamra, így természetesen Magyarországra nézve is irányadóak. Ebbe a meglehetősen keretjellegű, de mégis egységesítési szándékkal létrejött nemzetközi szabályrendszerbe illeszkednek az uniós normák.

1. Az Európai Unió jogrendszere a Lisszaboni Szerződés hatálybalépéséig egy **hárompilléres struktúrán** alapszik. Az első az Európai Közösségek pillére, a második a közös kül- és biztonságpolitika pillére, a helyreállító igazságszolgáltatás szempontjából pedig leglényegesebb a harmadik pillér, a büntetőügyekben folytatott *rendőrségi és igazságügyi együttműködés színtere*. Az Európai Unió harmadik pilléres együttműködése az Európai Unió egyre dinamikusabban fejlődő területe, ugyanakkor egyelőre – az első pillér, azaz az Európai Közösség nemzetek felettiségével szemben – a *kormányköziség elve* jellemzi. A bel- és igazságügyi együttműködés gondolata az alapító Római Szerződésben nem jelent meg, a harmadik pillért 1992-ben a Maastrichti Szerződés intézményesítette és szabályozta az 1997-ben aláírt Amszterdami Szerződés hatályba lépéséig. Az Amszterdami Szerződés aztán jó néhány, korábban a harmadik pillérbe utalt területet – mint a menekültügyi és bevándorlási politika, külső és belső határellenőrzés, igazságügyi együttműködés polgári ügyekben – átemelt az első pillérbe, így a harmadikban a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés területe maradt. Az Európai Unióról szóló szerződés 29. cikke szerint az Unió „célja, hogy a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés területein a tagállamok közös fellépésének kidolgozásával, valamint a rasszizmus és ide-

gengyűlölet megelőzésével és az ezek elleni küzdelemmel biztosítsa a polgárok magas szintű biztonságát egy olyan térségben, amely a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapul". Az idézett *„a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség"* gondolatát a Tanács és a Bizottság 1998-as cselekvési terve értelmezi. A *bécsi cselekvési terv* a szabadság megvalósításában a schengeni vívmányoknak tulajdonít nagy szerepet, ugyanakkor megemlíti az Amszterdami Szerződést is mint azt az elsődleges jogforrást, amely kiterjesztette a szabadság fogalmát a szabad mozgáson túl egy jogtisztelő környezetben való élethez való jogra, ahol bízhatunk abban, hogy a hatóságok küzdenek azok ellen, akik tagadják ezt a szabadságot, vagy visszaélnek vele. A szabadságot egy sor alapjog egészíti ki, valamint a Római Szerződés 12. és 13., illetve a Maastrichti Szerződés 6. cikkében lefektetett diszkriminációtilalom. A cselekvési terv szerint azonban a szabadság térsége mit sem ér, ha az emberek nem érzik biztonságban magukat. Az Amszterdami Szerződés célja ezért egy olyan *egységes európai biztonsági térség* kialakítása, ahol a tagállamok egységesen léphetnek fel a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és bírósági együttműködés területén, és ahol nem csak az állampolgárok jogait, de az Unió – különösen pénzügyi – érdekeit is fokozottan védik. A mediáció lehetőségének bevezetését családon belüli jogvitákban szorgalmazza a dokumentum.

Az 1999. október 15-16-án megtartott *tamperei Európa Tanács* mérföldkőnek számít a szabadság, biztonság és jog térségének megvalósításában. A tamperei elnökségi következtetések többek között hangsúlyozza a jog térségének jelentőségét, a bírói ítéletek kölcsönös elismerésének – és ezzel összhangban a kölcsönös bizalom növelésének – fontosságát, valamint a bűnözés elleni küzdelemben az együttműködés elengedhetetlenségét. A tamperei következtetések 30. pontja kifejezetten támogatja a bírói eljáráson kívüli alternatív vitarendezési mechanizmusok bevezetését, a 32. pont pedig az áldozatvédelem minimumszabályainak, különösen a kártérítés és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés jogának lefektetését sürgeti. Ez a kívánalom a Tanács a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről szóló *2004/80/EK (2004. április 29.) irányelvében* teljesült.

2. A resztoratív igazságszolgáltatás először azonban egy harmadik pilléres dokumentumban jelent meg uniós szinten. A büntetőeljárásban *a sértett jogállásáról szóló tanácsi* **kerethatározat (2001/220/IB)** 10. cikke kötelezi valamennyi tagállamot, hogy elősegítse a büntetőügyekben való közvetítő eljárást, és biztosítsa, hogy a sértett és az elkövető között létrejött megállapodást figyelembe lehessen venni a büntetőeljárás során. Az uniós jogalkotó a kerethatározat 10. cikkének teljesítésére 2006. március 22-ét jelölte meg határidőként. A nemzetközi kötelezettségnek megfelelően az Országgyűlés 2006. február 13-i ülésnapján elfogadta a *2006. évi LI. törvényt* a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról, amelyben a jogalkotó lehetővé teszi a büntetőügyekben a közvetítői eljárásra utalást. A részletszabályokat a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló *2006. évi CXXIII. törvény* fektette le. A két törvény 2007.

január 1-jén lépett hatályba, kivéve azt az egy évvel később hatályba lépett rendelkezést, amely szerint ügyvéd is folytathat közvetítői tevékenységet (ez utóbbi rendelkezésről ld. Barabás 2007. A büntetőjogi mediáció részletes szabályait ld. a 10.6. fejezetben).

Mivel a magyar törvényi szabályozás alapjául is szolgáló uniós jogszabály formája kerethatározat, az csak az abban lefektetett cél tekintetében bír kötelező érvénnyel a tagállamokra nézve, azonban azt maguk a nemzetállamok határozzák meg, hogy e célokat pontosan hogyan kívánják elérni. Ezért az egyes tagállami szabályok jelentős eltéréseket mutatnak. Új jogintézményről lévén szó, hasznos lehet egymás megoldásainak megismerése, a hibák feltérképezése, a tapasztalatcsere és a jogösszehasonlítás. Ennek érdekében még messze a kerethatározat által előírt végrehajtási határidő előtt, már 2002-ben kezdeményezte a belga kormány egy, a helyreállító igazságszolgáltatás területén *nemzeti kontaktpontok hálózatának* létrehozásáról szóló tanácsi határozat elfogadását. A belga javaslat szerint a hálózat segíthetné a kerethatározat hatékony végrehajtását a nemzeti szakpolitikák közelítése által és a büntető igazságszolgáltatás szerveinek együttműködésén keresztül. A javaslatot 2003-ban pozitívan fogadta az Európai Parlament, azóta azonban további lépések nem történtek. 2006-ban mind az osztrák, mind a finn elnökség napirendjére tűzte a nemzeti kontaktpontok hálózatának kiépítését, azonban az Európai Unió Alkotmányos Szerződése, majd a Lisszaboni Szerződés hányattatott sorsa elterelte a kezdeményezésről a figyelmet.

3.1.6. A helyreállító igazságszolgáltatás jövője

A helyreállító igazságszolgáltatás nem csak olcsóbb, mint a hagyományos büntetőeljárás, de sokkal nagyobb hangsúlyt helyez a sértetti jogokra, a bűncselekményből származó kár megtérítésére, az elkövető társadalomba való reintegrációjára, a felek méltóságára, emberi jogaira, szükségleteire, érdekeire. Ahogy bemutattam, mind az elkövető, mind az áldozat, de mivel a megelőzés szempontjából is hatékony lehet, ezért a társadalom, és a tehermentesítés következtében az igazságszolgáltatási rendszer számára is előnyös lehet a resztoratív technikák alkalmazása. A helyreállító igazságszolgáltatás azonban nem veszélytelen: megfelelő garanciákba kell beágyazni, amely által biztosított a felek egyenlősége, az önkéntesség, a visszaélések megakadályozása.

Az 1980-as években *Owen Fiss* (1984) óva intett az áldozat és az elkövető közötti alkudozástól, mondván, a hangsúly könnyen eltolódhat a reparáció irányába, ami kedvezhet a tehetős bűnelkövetőknek, így a meglévő társadalmi különbségeket súlyosbíthatja. Mások a kisebbségekkel szembeni előítéletek erősödésétől tartottak. Azóta a kritikus hangok elcsendesedtek (Delgado *et al.* 1985; Gunning 1995).

A helyreállító igazságszolgáltatás ugyanakkor nem gyógyír mindenfajta társadalmi problémára, bizonyos bűncselekménytípusok esetén nem is alkalmazható. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezekben az esetekben a büntetéshez, külö-

nösen a szabadságvesztés büntetéshez mint egyedüli alternatívához kellene (visszsza)fordulni. Ahogy e kötet más fejezetei részletesen tárgyalják, számos egyéb hatékony stratégia létezik a bűnelkövetés megelőzésére, a visszaesés elkerülésére, a sértett kárának megtérítésére. Ahogy az Alkotmánybíróság is kifejtette „[a] büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek" *(30/1992. (V.26.) AB határozat)*. Több hazai jogtudós is aláhúzta, hogy amennyiben mégis a büntetőjog eszközeihez kell nyúlni, fontos volna a büntetőjogi szankciók differenciálása, a szankciók kreatívan történő meghatározása, a bűncselekmény természetéhez igazított, bűncselekmény-adekvát büntetés, amely ugyanakkor nem feltétlenül jelent enyhe szankciót (Gönczöl 2007; Görgényi 2006; Kerezsi 2006; Ligeti 2005). Ahol a közvetítői eljárás természeténél fogva nem alkalmazható, vagy ahol nem bizonyul elég hatékonynak, a differenciált szankciórendszer még mindig felhívható, mielőtt végső eszközként a szabadságelvonást elrendelné a bíróság.

Ahol a helyreállító igazságszolgáltatás hatékonyan működhet, ott is meg kell teremteni a megfelelő jogi és egyéb feltételeket. A fejlett világban a büntető igazságszolgáltatás alapfeltétele a büntetőjog állami kézben tartása, a bűn és büntetések törvényi meghatározottsága, a professzionális rendőrség és büntetés-végrehajtási intézetek működtetése, az eljárási garanciák és emberi jogok védelme, hatékony kikényszerítése (Braithwaite 1996). A szűk értelemben vett helyreállító igazságszolgáltatás ezt nem vitatja, hanem feltételezi és kiegészíti. Emellett a resztoratív technikák megfelelő érvényesüléséhez és sikeréhez olyan környezetet kell kialakítani, amelyben megtörténhet az önként, szabadon választott, őszinte megbánás, a bocsánatkérés és a megbocsátás; ahol társadalmi támogatottságot nyernek azok a bűnelkövetők, akik vissza kívánnak térni a jogkövető polgárok körébe; ahol a részvételi demokrácia elvével összhangban az emberek szívesen vesznek részt helyreállító igazságszolgáltatási eljárásokban, felelősséget vállalva magukért és egymásért; ahol működik még valamiféle közösségi érzés, másokra való odafigyelés – mind a megelőzés, mind pedig az igazságszolgáltatás területén. A jelenkor elidegenedő társadalmai, a hagyományos közösségi struktúrák szétesése *Gönczöl Katalin* (2005) szerint nem ok a peszszimizmusra. A közösségi struktúrák egyszerre bomlanak, de át is strukturálódnak, újak épülnek. Elismerve, hogy a helyreállító technikákat nem övezheti valamiféle romantikus kép az igazságszolgáltatás helyi közösségeknek való visszaadásáról, ugyanakkor a jelenlegi társadalmi viszonyoknak megfelelően a szomszédok, kisközösségek helyett közszolgáltatók, önkormányzatok, üzleti entitások, piaci szereplők is részt vállalhatnak a konfliktusok rendezésében. Annál is inkább fontos volna e technika alkalmazása, mert a globalizáció nem csökkenti az egyén normatív kötődését, a morális értékek fontosságát, a bűn megértésének és megtorlásának emocionális igényét. A resztoratív technikák alkalmazásának költségkímélő volta csak egy az előnyök sorában, ennél sokkal fontosabb a

bűnmegelőzéshez, a közbiztonsághoz való hozzájárulása, a jogkövető magatartások elősegítése, olyan eszközök bevezetése, amellyel az érintettek maguk oldhatják fel a konfliktusokat mind érzelmileg, mind anyagilag. A teljes kontroll államával szemben ez kétségtelenül feltételezi egyrészt az egyének felnőttként, felelősséget vállalni tudó és szándékozó személyként való kezelését, másrészt némi kockázatvállalást, harmadrészt az emberi természet megváltoztathatóságában való hitet, és végül a közösségi konfliktuskezelési mechanizmusok iránti bizalmat, amely visszatükröződhet, amikor az egyének visszanyerik a büntető igazságszolgáltatásba vetett bizalmat.

Források

Irodalom

Ashworth, Andrew (2003) Responsibilities, Rights and Restorative Justice. In: D. Roche (ed.) *Restorative Justice*. Aldershot: Ashgate, 581-582, 591-592

Barabás A. Tünde (1993) A bosszútól a kiegyezésig, Változó társadalmak, változó szankciók, *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv,* 253-270

Barabás A. Tünde (2007) A mediáció jövője Magyarországon, *Ügyészek Lapja* 5: 7-24

Bárándy Péter (2008) Közvetítői eljárás büntető ügyekben. In: Kondorosi F. és Ligeti K. (szerk.) *Az európai büntetőjog kézikönyve*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 681-682

Bárd Károly (1987) *A büntető hatalom megosztásának buktatói.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Beloof, Douglas E. (1999) The Third Model of Criminal Process: The Victim Participation Model, *Utah Law Review*, 289-328

Borbíró Andrea (2004) Társadalmi bűnmegelőzés és emberi jogi követelmények, *Acta Humana,* 4: 49-77

Braithwaite, John (1996) Restorative Justice and a Better Future, *The Dalhousie Review,* 1: 9-32

Braithwaite, John (1999) A Future Where Punishment is Marginalized: Realistic or Utopian?, *UCLA Law Review*, 1727-1750

Braithwaite, John, and Braithwaite, Valerie. (2001). Part I. Shame, Shame Management and Regulation. In: E. Ahmed, N. Harris, J. Braithwaite and V. Braithwaite (eds.) *Shame Management Through Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press, 3-69

Christie, Nils (1977) Conflicts as Property, *British Journal of Criminology,* 1-26

Clairmont, Donald (1996) Alternative Justice Issues for Aboriginal Justice, *Journal of Pluralism and Unofficial Law,* 125

Coben, James and Penelope Harley (2004) International Conversations about Restorative Justice, Mediation and the Practice of Law, *Hamline Journal of Public Law and Policy,* 235

Cragg, Wesley (1992) *The Practice of Punishment: Towards a Theory of Restorative Justice.* London: Routledge

Daly, Kathleen (2002) Revisiting the Relationship Between Retributive and Restorative Justice. In: H. Strang and J. Braithwaite (eds.) *Restorative Justice and Family Violence*. Cambridge: Cambridge University Press, 33-54

Delgado, Richard, Chris Dunn, Pamela Brown, Helena Lee and David Hubbert (1985) Fairness and Formality: Minimizing the Risk of Prejudice in Alternative Dispute Resolution, *Wisconsin Law Review*, 1359

Duff, Andrew (1992) Alternatives to Punishment – or Alternative Punishments? In: W. Cragg (ed.) *Retributivism and its Critics*. Stuttgart: Franz Steiner, 44–68

Fellegi Borbála (2003) A resztoratív (kárhelyreállító) szemlélet alkalmazása a középiskolai oktatásban In: Herczog M. (szerk.) *Megbékélés és jóvátétel: Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest: Család, Gyermek, Ifjúság, 223-235

Fellegi Borbála (2005) *Meeting the Challenges of Introducing Victim-Offender Mediation in Central and Eastern Europe.* Leuven: European forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice

Fiss, Owen M. (1984) Against Settlement, *Yale Law Journal,* 1073

Földes Ádám (2004) Árgus szemek: Kamerás térfigyelés Magyarországon, *Fundamentum,* 2: 19-40

Földes Petra (2003) Még egyszer a Szemtől szembe módszer iskolai alkalmazásáról. In: Herczog M. (szerk.) *Megbékélés és jóvátétel: Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest: Család, Gyermek, Ifjúság, 235-243

Garvey, Stephen P. (1999) Punishment as Atonement, *UCLA Law Review,* 46: 1801-58

Gönczöl Katalin (2005) A szolgáltatott igazság, *Élet és Irodalom*, 40

Gönczöl Katalin (2007) Helyreállító igazságszolgáltatás – helyreállítható bizalom, *Élet és Irodalom*, 39

Görgényi Ilona (2006) *Kárjóvátétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben.* Budapest: HVG-Orac

Groenhuijsen, Marc (2000) Victim-Offender Mediation: Legal and Procedural Safeguards. Experiments and Legislation in Some European Jurisdictions. In: The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.), *Victim-Offender Mediation in Europe: Making Restorative Justice Work.* Leuven: Leuven University Press, 69-81, 71-72

Gunning, Isabelle (1995) Diversity Issues in Mediation: Controlling Negative Cultural Myths, *Journal of Dispute Resolution*, 55

Győrfi Éva (2003) Igazságszolgáltatás másképp – összeállítás a helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójának hátteréről. In.: Herczog M. (szerk.) *Megbékélés és jó-*

vátétel: Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról. Budapest: Család, Gyermek, Ifjúság, 37-53

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1821) Grundlinien der Philosophie des Rechts, http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Enzyklop%C3%A4die+der+philosophischen+Wissenschaften+im+Grundrisse

Herczog Mária és Gyurkó Szilvia (2004) Tettes-áldozat mediáció a fiatalkorúak büntetőjogában Európában. *Jogi tanulmányok*, 79-90

Herke Csongor (2003) Mediáció, helyreállító igazságszolgáltatás és büntetőpolitika, *Belügyi Szemle,* 11-12

Herke Csongor (2005) Mediation and Restorative Justice. *Jogelméleti Szemle*, 2

Kant, Immanuel (1797) Die Metaphysik der Sitten, Erster Theil. Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre, http://www.geocities.com/nythamar/RL.html

Kelly, Russell (2006) *Russ Kelly, From Scoundrel To Scholar... The Russ Kelly Story.* Saját kiadás

Kerezsi Klára (2006) A közösségben végrehajtott büntetések; a helyreállító igazságszolgáltatás. In: Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia.* Budapest: CompLex

Kiss Anna (2006) *A sértett szerepe a büntetőeljárásban.* Doktori értekezés. Kézirat

Lamm Vanda és Peschka Vilmos (szerk.) (1999) *Jogi Lexikon*. Budapest: KJK Kerszöv

Lianos, Michalis (2003) Social Control after Foucault, *Surveillance and Society,* 3: 412-430

Ligeti Katalin (2005) A humánus büntetés, *Élet és Irodalom*, 44

Marshall, Tony (1996) The Evolution of Restorative Justice in Britain, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 4: 37

Miers, David (2001) An International Review of Restorative Justice, *Crime Reduction Paper Series,* 10: 78

Morris, Allison (2002) Critiquing the Critics: A Brief Response to Critics of Restorative Justice, *The British Journal of Criminology*, 596-615

Nagy Ferenc (1993) Jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája, *Kriminológiai Közlemények 48.* Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

Negrea Vidia (2003) A jóvátételi szemlélet alkalmazása bajba került gyermekek, fiatalok nevelésében. In: Herczog M. (szerk.) *Megbékélés és jóvátétel: Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest: Család, Gyermek, Ifjúság 197-207.

Packer, Herbert (1964) Two Models of the Criminal Process, *University of Pennsylvania Law Review*

Pranis, Kay (2001) Restorative Justice, Social Justice, and the Empowerment of Marginalized Populations. In.: G. Bazemore and M. Schiff (eds.) *Restorative*

Community Justice: Repairing Harm and Transforming Communities. Cincinnati, OH: Anderson Publishing

Reimund, Mary E. (2004) Is Restorative Justice on a Collision Course with the Constitution, *Appalachian Journal of Law,* 1

Roach, Kent (1999) *Due Process and Victims' Rights: The New Law and Politics of Criminal Justice.* Toronto: University of Toronto Press

Roach, Kent (2000) Changing Punishment at the Turn of the Century: Restorative Justice on the Rise, *Canadian Journal of Criminology,* 249-280

Stubbs, Julie (2002) Domestic Violence and Women's Safety: Feminist Challenges to Restorative Justice. In: H. Strang and J. Braithwaite (eds.) *Restorative Justice and Family Violence.* Cambridge: Cambridge University Press, 42-61

Stuhlberg, Joseph B. and Lela P. Love (2008) *The Middle Voice: Mediating Conflict Successfully.* Carolina Academic Press (megjelenés alatt)

UN (2006) *Handbook on Restorative Justice Programmes,* New York: United Nations

Umbreit, Mark S. Betty Vos, Robert B. Coates, and Elizabeth Lightfoot (2008) Restorative Justice: An Emprically Grounded Movement Facing Many Opportunities and Pitfalls, *Cardozo Journal of Conflict Resolution,* 8: 517-564.

Vigh József (1998) Kárhelyreállító (restoratív) igazságszolgáltatás, *Magyar Jog,* 6

Vigh József (2006) A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. In.: Kerezsi K. (szerk.) *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében.* Budapest: Budapesti Szociális Forrásközpont

Walker, Lorenn, Ted Sakai and Kat Brady (2006) Restorative Circles – A Reentry Planning Process for Hawaii Inmates, *Federal Probation,* 33

Wright, Martin (2000) Restorative Justice: For Whose Benefit? In: The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.) *Victim-Offender Mediation in Europe: Making Restorative Justice Work*. Leuven: Leuven University Press, 19-38

Zedner, Lucia (1994) Reparation and Retribution: Are They Reconcilable? *Modern Law Review,* 57: 228-250

Zehr, Howard (2002) *The Little Book of Restorative Justice, Intercourse.* Pennsylvania: Good Books

Dokumentumok

ENSZ

UN Economic and Social Council Resolution 2002/12 of 24 July 2002 on the basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters

Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, 1985

Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules), 1985

Victims of Crime and Abuse of Power, 1990

Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures (The Tokyo Rules), 1990

Guidelines on the Role of Prosecutors, 1990, Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders;

Recommendations on the Four Substantive Topics of the Ninth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, 1995

Children as Victims and Perpetrators of Crime and the United Nations Criminal Justice Programme: From Standard Setting Towards Implementation and Action, 1995;

Guidelines for Cooperation and Technical Assistance in the Field of Urban Crime Prevention, 1995 (ECOSOC resolution 1995/9 of 24 July 1995);

Resolution 1997/33 of 21 July 1997, entitled "Elements of responsible crime prevention: standards and norms"

The Leuven Declaration on the Advisability of Promoting the Restorative Approach to Juvenile Crime made on the occasion of the first International Conference on Restorative Justice for Juveniles, Leuven, Belgium, May 12-14, 1997;

Resolution 1998/23 of 28 July 1998.

UN Economic and Social Council Resolution 1999/26 of 28 July 1999 on the development and implementation of mediation and restorative justice measures in criminal justice.

UN Economic and Social Council Resolution 2002/12 of 24 July 2002 on the basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters.

Európa Tanács

Recommendation No. R (85) 11 on the position of the victim in the framework of the criminal law and procedure

Recommendation No. R (87) 18 concerning the simplification of criminal justice

Recommendation No. R(87) 20 on social reactions to juvenile delinquency

Recommendation No. R(87) 21 on the assistance to victims and the prevention of victimisation

Recommendation No. R(92) 16 of the Committee of Ministers to Member States on the European rules on community sanctions and measures

Recommendation No. R(92) 17 concerning consistency in sentencing

Recommendation No. R(95) 12 on the management of criminal justice

Recommendation No. R(97) 12 of the Committee of Ministers to Member States on staff concerned with the implementation of sanctions and measures

Recommendation No R(98)1 on family mediation

Recommendation No. R(99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters (Adopted by the Committee of Ministers on 15 September 1999 at the 679th meeting of the Ministers' Deputies)

Recommendation Rec (2000)22 of the Committee of Ministers to member states on improving the implementation of the European rules on community sanctions and measures

Recommendation (2006)8 on assistance to crime victims.

Az Európa Tanács kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról (2001/220/IB)

Európai Unió

A Tanács kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról (2001/220/IB)

Initiative of the Kingdom of Belgium with a view to adopting a Council Decision setting up a European network of national contact points for restorative justice (HL C 242 2002. október 8.)

3.2. Mediáció – a módszer alapjai
Kertész Tibor és Wagner Jenő János

Ebben a fejezetben a *Partners Hungary Alapítvány* több mint 12 éves tapasztalatait felhasználva mutatjuk be röviden a mediáció módszerének elméleti alapjait és a legfontosabb gyakorlati tudnivalókat. Elsőként a konfliktusokról, arról a megközelítésről és látásmódról beszélünk, amivel a konfliktusokra és a konfliktusok kezelésére tekintünk, és ezt követően mutatjuk be magát a mediációt.

A konfliktuskezelés elméletét és a mediációt egy esettanulmányon keresztül szeretnénk közelebb hozni az olvasókhoz, ezzel is igyekszünk érthetőbbé, érdekesebbé, átélhetővé tenni a módszert. A mediáció ismertetése során nem térünk ki minden módszertani részletre, hanem arra teszünk kísérletet, hogy a folyamat ívét mutassuk be a konfliktus kialakulásától az érzelmek eszkalációján keresztül egészen a megállapodásig. Reményeink szerint a fejezet végére sikerül egy vázlatos képet adnunk a mediáció alapvető megközelítéséről, szemléletmódjáról és gyakorlatáról.

A közvetítői folyamat lényegét, lépéseit egy családi mediáció kapcsán mutatjuk be. A mediációs folyamatot azonban nem csak családi, hanem más típusú konfliktusok esetén is használhatjuk. Az elmúlt tizenöt év során a mediációt Magyarországon is a társadalmi élet különböző területein kezdték el alkalmazni a felmerülő konfliktusok megoldására. A közvetítői folyamat célja, a mediáció alapelemei, a mediátor legfontosabb feladatai minden konfliktustípus esetén ugyanazok, ezt az alapmódszert használhatjuk a konfliktusok széles skáláján. A mediációt minden konfliktustípus esetén érdemes megpróbálnunk, ahol az érintett felek beleegyeznek abba, hogy egy közvetítő segítsen konfliktusaik megoldásában. A mediáció használható közösségi, kisebbségi konfliktusok, szomszédsági, családi, válási, gyermekelhelyezési viták, üzleti konfliktusok, intézményen, szervezeten belüli, és azok közötti konfliktusok, önkormányzatok, egészségügyi intézmények konfliktusai, valamint az iskolai konfliktusok különböző fajtáinak megoldására, hogy csak a legfontosabb típusokat említsük. 2007. január 1. óta arra is lehetőség van, hogy bizonyos bűncselekmények esetén az igazságszolgáltatás intézményei közvetítői eljárást rendeljenek el a sértett és a terhelt között a konfliktus megoldása és a jóvátétel érdekében (10.6. fejezet). A konfliktusok tehát, amelyek során a mediáció alkalmazható, nagyon különbözőek, a mediáció alapvető technikái azonban ugyanazok, és ezek egészülnek ki az egyes típusokra jellemző technikákkal. A következő fejezetben a mediáció alapjait, alapmódszerét mutatjuk be az esettanulmányon keresztül.

3.2.1. Esetleírás – Az ideális család

Valós esetünkben a család, melynek ügyében mediálunk, az összeomlás előtt áll. A negyvenes házaspár a válás előtti utolsó esélyt kívánja megadni magának.

A pár egy szórakozóhelyen ismerkedett meg, házasságuk sokáig tökéletes rendben zajlott. Két gyermekük született, akik most 17, illetve 20 évesek, mindketten fiúk. Keményen dolgozott a férj, hogy a megfelelő életkörülményeket megteremtse, a feleség pedig a gyerekekkel volt otthon. Amikor a feleség visszament dolgozni, alacsony fizetése a férj egyre jobb jövedelme mellett nem volt számottevő. A feleség keményen spórolt, hogy a régóta vágyott családi ház felépítése ne ütközzön akadályokba.

A gondok akkor kezdődtek, amikor a férj súlyos autóbalesetet szenvedett. A család számára komoly próbatétel volt ez az időszak, mivel a férj jövedelme jórészt kiesett, a családi ház befejezetlen volt, így a lakáskörülmények sem voltak megfelelőek. A hónapokig tartó lábadozást követően a férjet mintha kicserélték volna: személyisége megváltozott, agresszív, követelőző, intoleráns lett. A gyerekekkel egyre több konfliktusa lett, a feleségével is szaporodtak a nézeteltérések. A férj jobb élelmiszereket és ruhákat szeretett volna, de a feleség szerint erre nem futotta a családi jövedelemből, ez pedig irritálta a férjet. A férj ebédszállítással kezdett foglalkozni, és innen jó jövedelemre tett szert. Újra elkezdődött az építkezés is. A feleséget roppantul bosszantotta, hogy a lakásban állandóan kosz van, mert a férj kintről koszt hoz be, a ház pedig nagyon lassan épül, mert a férj képtelen megszervezni az építési munkálatokat.

Egyre több lett a konfliktus, romlott a kommunikáció kettejük között. Nem volt nap, hogy ne legyenek viták egymás között. A feleség folyton a férj élhetetlenségét tette szóvá, a férj pedig hisztérikus, kibírhatatlan, hóbortos nőszemélynek kezdte tartani a feleségét. A férj keze is egyre többször járt el. A fiúk megutálták apjukat, nem beszéltek vele, de apjuk néha rá tudta kényszeríteni őket arra, hogy az építkezésen dolgozzanak.

A feleség egyre inkább az ezoterikus és vallási témák felé fordult (ez a férjet mérhetetlenül irritálta), a férj pedig egyre inkább befelé: két külön világot kezdtek építeni, melyek között egyre kevesebb lett a kommunikáció, az átjárhatóság, és az empátia minden formája megszűnt. Ekkor a feleség is vállalkozásba kezdett, varrónőként sikeres lett, egyre jobban ment az üzlet, és anyagilag is pillanatok alatt egy szintre került férjével. Már nem működött a pozíciókra, erőre alapozott kommunikáció a férj részéről. Már nem tehetett szemrehányást a feleségének az anyagiak miatt, hiszen a feleség éppen olyan jól keresett, mint ő. Valós veszély lett a válás, amit igazán egyikük sem szeretett volna. Így érkeztek mediációra.

A mediáció során a legnagyobb kihívást *a kommunikáció újraindítása* jelentette, hiszen a felek gyakorlatilag évek óta nem beszéltek egymással. További feladatot jelentett az, hogy a felek között leépítsük a pozicionális tárgyalás stílusát, és kommunikációjukat az érdekek alapjára helyezzük. A mediációhoz fontos témák megtalálása sem volt egyszerű: a *semleges témák* között a kettejük múltja, illetve a gyerekekkel való kapcsolat, az *érzelmi témák* között a biztonság, házasság, a tisztelet, az odafigyelés, tisztaság, a megbecsülés; a *tartalmiak* között pedig a megfelelő kommunikáció, a közös programok lehetősége, a jövedelem megosztásának módja, a közös kassza, és az esetleges további viták rendezésének módja szerepelt.

Igazi maratoni mediációra készültünk, melynek harmadik ülésén sikerült végül megállapodást kötni. Ez volt az a pont, ahol a felek már képesek voltak egymásra odafigyelni, minőségi, érdemi kommunikáció zajlott kettejük között, és képesek voltak empatikusan viszonyulni egymáshoz. A felek számára új élmény erejével hatott, hogy erre a fajta kommunikációra ismét képesek, és ennek alapján sikerülhet újraépíteni házasságukat. A fenti kérdések rendezésén túl megállapodtak abban is, hogy párterápiára járnak, hogy a lezáratlan érzelmi kérdéseket fel tudják dolgozni.

3.2.2. Konfliktusok, konfliktuselemzés

3.2.2.1. A konfliktus dinamikája, eszkalációs fázisai

A konfliktushelyzetek végigkísérik életünket, és nehéz belőlük kiszállni. Mint a fent bemutatott esetben is láttuk, nem maga a konfliktus az igazi probléma, hanem az, hogy a konfliktusok *megnehezítik a két ember közötti kommunikációt,* és így ha egy konfliktushelyzetet nem kezelünk a megfelelő időben és módon, akkor az általa okozott feszültség, félreértés megmarad. A konfliktus azonban magában hordozza a változás lehetőségét. Láttuk, hogy a férj és feleség évek óta rossz viszonyában hogyan nyitott távlatokat egy megfelelő módon kezelt konfliktus. Igazi baj csak akkor van, ha nem tudjuk kezelni a kialakult konfliktust.

A konfliktus általában egy olyan helyzettel kezdődik, melyben a felek jelzik egymásnak, hogy kettejük viszonyában probléma van. Esetünkben a férj és a feleség is jelezte a másiknak, hogy bizonyos témákban nincsen egyetértés közöttük. Többek között a minőségi élelmiszer beszerzése az egyik, illetve a megfelelő lakáskörülmények és tisztaság a másik oldalon szerepelt problémaként. A konfliktus ezen szakaszát **jelzés**nek hívjuk, és jellemzője, hogy a felek között létezik közvetlen kommunikáció, illetve a kettejük közötti érzelmi feszültség még nem olyan mértékű, hogy a problémát ne tudnák orvosolni. De mi történik, ha nem kezelik a konfliktust ezen a ponton?

Ebben az esetben a **vita** szakaszába kerülünk, ahol a felek már nyíltan, egymást sértő kifejezésekkel vitába szállnak egymással, és ki-ki a maga igazát próbálja bizonygatni. A konfliktus még ezen a ponton is kezelhető közvetlen kommunikációval, de komoly veszélye, hogy olyan érzelmi sérüléseket okoznak egymásnak, amelyek a konfliktust elmérgesítik. A férj élhetetlenségére vonatkozó megjegyzések sértésként hatnak a férjre, míg a „hóbortos” kifejezés sem éppen bóknak volt szánva. A vita már ezeken a pontokon fog folytatódni, nem pedig a kiinduló problémán.

Ha ekkor sem kezeljük a konfliktust a megfelelő módon, akkor következik a **polarizáció**. Mint láttuk, férj és feleség egyre inkább elbeszél egymás mellett, külön világot kezd építeni, de még tart valamiféle kommunikáció kettejük között. Azonban ennek a kommunikációnak sem a minősége, sem a mennyisége

nem megfelelő, és már rég nem az érdekekről szól. A másik félben ellenfelet kezdenek látni, akinek meg kell mutatni, hogy nem neki van igaza. Innen már csak egy lépésre vagyunk attól, hogy a két külön világ között megszűnjön mindenféle kommunikáció, nincs már empátia, odafigyelés, tehát hiányozni kezdenek az emberi kapcsolatoknak azok a jellemzői, melyek a kapcsolatokat emberivé teszik. Ez a szakasz a **szegregáció** fázisa. Mint az esetünkben is láttuk, ilyenkor a felek között már semmilyen kommunikáció nincsen, elkerülik egymást, életüket külön élik, külön kassza, külön vállalkozás, külön élet. A béke azonban csak látszólagos: a felek negatív érzelmei könnyen agresszióba csaphatnak át. A férj keze is azért járt el, mert a háttérben a feszültség csak fokozódott, a kialakult helyzetben a személyiségétől amúgy sem távol álló agresszió eszközéhez nyúlt. Ez a szakasz a **destrukció** szakasza, amikor a feszültségre fizikai agresszió lehet a válasz. A destrukció azonban másfajta is lehet: destruktív magatartás minden olyan magatartás, mely a kommunikáció helyett az egyik fél erőfölényére építő helyzetet teremt.

3.2.2.2. A konfliktusok típusai

Konfliktusaink sokfélék lehetnek. A fenti esetben az egyik leggyakoribb típussal, az **információs alapú konfliktus**sal találkoztunk. Férj és feleség évek óta nem osztanak meg egymással fontos információkat, így folyamatosan félreértik egymást, a másik félről „elméleteket” gyártanak. Esetünkben tehát azt láttuk, ahogy a kevés információ ellehetetleníti a kommunikációt, és egyre súlyosabb konfliktushelyzeteket teremt.

A következő típus a **kapcsolati alapú konfliktus**, ahol a felek kapcsolatát a rossz kommunikáció, az erős érzelmek, az egymással szemben tanúsított negatív viselkedés befolyásolják negatív irányba, és ezeken a pontokon újabb és újabb konfliktushelyzetek generálódnak.

Értékalapú konfliktusaink is jellemző részei életünknek. Másképpen gondolkodunk politikáról, divatról, gyermeknevelésről, és az ezzel kapcsolatos elképzeléseink kapcsán konfliktushelyzetekbe kerülhetünk. Sajátos helyzetek ezek, hiszen az értékalapú konfliktusok feloldása a legnagyobb kihívás. Ha például az egyik fél kedvenc színe a kék, a másiké pedig a piros, akkor abban soha nem fognak egyet érteni, hogy a lila mindkettejük közös kedvenc színe. Ezekben az esetekben a feleket abban kell segíteni, hogy az értékalapú konfliktusaik mögött érdeket találjanak. Ha ez sikerül, akkor tudunk kettejük együttműködésére alapozni. Esetünkben is szemben állt egymással két világ: az ezoterikus világ felé fordult, mélyen vallásos feleség, és az anyagi világ elsődlegességében hívő és minden áron házat építeni akaró férj világa. Ők azonban megtalálták a közös érdeket: a házasság megmentése mindkettejüknek fontosabb volt.

Minden olyan helyzetből adódó konfliktust, mely a felek egyenlőtlen pozíciójából, hatalmi potenciáljából adódnak, a **strukturális konfliktus**ok közé sorolunk. A lényegesen jobb jövedelmi helyzetben lévő férj erőteljesebb pozíciót kép-

visel a szerény fizetésért dolgozó feleséggel szemben. Fizikai ereje nyilván tovább erősíti ezt a hatást, mellyel vissza is élt. Ilyen konfliktusok még a hagyományos komplementer szerepekből adódó helyzetek, mint a tanár-diák, a főnök-beosztott viszony.

Az **érdekalapú konfliktus**ok szintje tulajdonképpen az a szint, mellyel a mediáció során dolgoznunk kell. Minden fent bemutatott konfliktushelyzet akkor kezelhető jól, ha a háttérben kivehető érdekek vannak, melyekről a felekkel megkezdhető az érdemi kommunikáció. Esetünkben is azt láttuk, hogy a konfliktus mögött léteztek ilyen érdekek, melyeket jól ki lehetett tapintani, és így a pozíciók és sértések szintjéről az érdekek szintjére jutottunk. Nem lehet arról beszélni, hogy „ez az élhetetlen alak folyton sáros lábbal jön be, és disznóólat csinál a házból", de ha sikerül egy világos érdeket találni a háttérben (itt a tisztaság és megbecsülés), akkor lehet a konfliktusokat kezelni. Mennyivel egyszerűbb arról beszélni, hogy „a felesége számára fontos a lakás tisztasága, és szeretné, ha megbecsülnék az erőfeszítéseket, melyeket ezért tesz". Ha így fogalmazunk, akkor kiderülhet, hogy a férj számára ugyanúgy fontos a tisztaság, mint a felesége számára, és neki is fontos, hogy elismerjék az erőfeszítéseket, melyeket a ház felépítése érdekében tesz.

Egy eszkalálódott konfliktushelyzet jellemzője azonban, hogy a fent bemutatott konfliktustípusok nem egyenként vannak jelen a helyzetekben, hanem gyakran *összekapcsolódnak*, egymásra épülnek. Egy rendesen eszkalálódott információs konfliktus, mint láttuk az esetünkben is, tönkreteszi a felek kapcsolatát, és máris ott van egy kapcsolati alapú konfliktus, melyben a felek nem egyenrangúak, nem egyenlő módon rendelkeznek a források felett (strukturális konfliktus), és egyszer csak azt is észreveszik, hogy értékrendjük is más (ezotéria vs. az anyagi világ, az építkezés fontossága).

3.2.3. Konfliktustípusok és mediációs technikák összefüggései – a konfliktus feltérképezése

Mint a későbbiekben látni fogjuk, a mediáció nem konfliktuskezelő módszer önmagában, hanem *konfliktuskezelő technikák egy meghatározott sorrendben alkalmazott összessége*. A mediátornak fontos lesz tehát tisztában lennie azzal, hogy a konfliktus, mellyel találkozott, melyik típusú konfliktus. Ha a felek között ténylegesen jelentős pozicionális különbség van hatalmi viszonyaikban, akkor nem lesz célszerű a feleket együttes ülésben meghallgatni. Viszont ha egy egyszerű félreértés okozta a bajt, akkor nem feltétlenül szükséges az érzelmi szálak eröltetése, mert az a felek ellenállásához vezethet. A mediátornak tehát mindig tudatában kell lennie annak, hogy mit miért tesz, és konfliktusdinamikai ismereteinek megfelelően a megfelelő módszert válassza.

Ahhoz, hogy ezekkel az információkkal tisztában legyünk, hasznos, ha a felekkel való első kontaktus alkalmával megpróbálunk legalább benyomásokat szerezni a felek:

- *érdekérvényesítő képességéről:* a férj és feleség viszonya kiegyenlítődött, tehát lehetséges lesz együttes tárgyalással kezdeni;

- *konfliktustörténetéről:* a konfliktusnak voltak erőszakos momentumai korábban, és láthatóan nincs kommunikáció a felek között, tehát észnél kell lenni, és ha a felek sértegetni kezdik egymást, akkor különtárgyalásra kerül sor;
- *konfliktusának fordulópontjairól:* a férj betegsége nyilván szerepet játszott kettejük viszonyának alakulásában, tehát erről majd beszélni kell; a feleség jövedelmi helyzetének javulása pedig megszólaltatta a vészharangot a férjben: elveszíti a családját, ha ez így megy tovább. Tehát erős a motiváció a férj részéről, erre pedig majd építeni lehet;
- *kommunikációs stílusáról:* nincs közöttük semmilyen kommunikáció;
- *alapvető érdekeiről:* a házasság fenntartása motiváló tényező mindkettejüknek. Ezért jöttek ide, erről ne feledkezzünk meg.

A konfliktus feltérképezése azonban soha nem jelenthet egy ennél részletesebb, alaposabb felkészülést, az ugyanis már ellentétes hatással lehet a mediációra. Ha a mediátor nagyon alaposan felkészül, akkor a fejében összeáll egy kép, amelytől nehezen szabadul, elfogulttá válhat, és a kognitív disszonancia jelenségével is meg kell küzdenie (a fejében élő képnek megfelelő kérdéseket tesz fel, és ha nem a képnek megfelelő válaszokat kap, akkor nem veszi észre, hogy a saját fejében élő történettel van a baj). A gyakorlat azt mutatja, hogy ha egy mediátor nagyon felkészül egy esetből, akkor egyszerűen nem jutnak eszébe a megfelelő kérdések, a felek pedig nem lesznek hajlandóak még egyszer elmondani a történetüket („Ezt már kérdezte tőlem és válaszoltam. Nem figyelt?”). A mediátor tehát mediációs technikákkal, és ne az esetről szerzett ismeretekkel készüljön.

3.2.4. Konfliktuskezelési módok

Ha konfliktussal találkozunk, rendszer szintjén és az egyén szintjén is különböző válaszokat adhatunk a kialakult helyzetre.

3.2.4.1. Rendszerszintű lehetőségek

Közvetlen tárgyalás a felek között. A tárgyalás során a felek között közvetlen kommunikáció és közvetlen kapcsolat van. Feltétele, hogy a felek között a kommunikáció minősége olyan legyen, amely lehetővé teszi az egymásra való odafigyelést.

Facilitáció. A felek felkérhetnek külső folyamatsegítőt, facilitátort, aki segít nekik a tárgyalás levezetésében. A facilitátor segít nekik a tárgyalási alapszabályok betartásában, a fontos témák megtalálásában, illetve gondoskodik a tárgyalás megfelelő kereteiről.

A mediáció a facilitált tárgyalás olyan formája, ahol a felek már nehezen kommunikálnak egymással, konfliktusaikat külső segítség nélkül nem képesek rendezni. Ezért egy pártatlan harmadik fél segíti őket a kommunikációban, érdekeik feltá-

rásában, és ezek alapján a megfelelő megállapodás kidolgozásában. A mediátor viszont soha nem ad tanácsot, soha nem foglal állást a felek vitás kérdéseiben, és soha nem hoz döntést helyettük.

A döntőbíráskodás szintén egy harmadik fél bevonására épít, de itt a harmadik fél már döntéshozatalra is felhatalmazással bír. A felek elengedik a folyamat és a kimenetel feletti kontrolljukat.

A bírósági per a konfliktusrendezés mindenki által ismert módja, ahol a felek már teljesen elengedik a kontrolljukat. Már nem érdekekről, hanem pozíciókról lesz szó, és a végén arról születik döntés, hogy kinek van igaza.

Az önkényes, erőszakos megoldás is a konfliktusrendezés egy módja, bár nyilván nem az a típus, amit preferálandónak tartunk. Ami miatt mégis itt említjük, az az önkényes megoldásoknak a törvényes módja. Ide tartozik pl. a nemzetközi vitákban alkalmazott kereskedelmi korlátozások vagy a politikai-gazdasági embargó módszere is.

3.2.4.2. Egyéni szintű lehetőségek

Az elkerülő magatartás jellemzője, hogy az adott ügyfél a saját érdekeit nem érvényesíti, de a másik félnek sem adja meg ennek lehetőségét. Negatívuma, hogy a probléma maga nem oldódik meg. A bemutatott esetben is az elkerülő magatartás csak tovább rontotta a helyzetet a felek között. Pozitív is lehet az elkerülő magatartás, ha a felek számára világos, hogy a konfliktus felvállalása több kárt okozna, mint az elkerülése.

Az alkalmazkodás ezzel szemben egy olyan helyzet, amikor az egyik fél nem érvényesíti a saját érdekeit, és hagyja „nyerni” a másikat. Negatív akkor lehet ez a viselkedés, ha valamelyik fél „rögzül” benne, és érdekei érvényesítése helyett mindig (kényszerből vagy önként) alkalmazkodik. Pozitív is lehet az alkalmazkodás, ha rájöttünk, hogy nincs igazunk, vagy a kapcsolat fenntartása a másik féllel fontosabb, mint a konkrét ügyben való nyereség. Az együttműködési szándék demonstrálásaként alkalmazkodhatunk akkor is, ha tudjuk, hogy az ügy a másik fél számára fontosabb, mint saját magunk számára.

A versengő magatartás olyan önérvényesítő magatartás, mely a saját nyereség maximalizálására törekszik, és nem veszi figyelembe a másik fél szándékait. Negatív viselkedés lehet, ha valaki mindig versengeni akar, és ez a viselkedésminta elnyomja az összes többi konfliktuskezelési módot. A versengés azonban nem mindig negatív értelmű. Versengünk egy állásinterjún vagy egy pályázaton is.

A kompromisszumkereső magatartás esetében minden érdekelt fél érdekei csak részben teljesülnek, hiszen annak érdekében, hogy a másik féltől engedményeket kapjunk, nekünk is engednünk kell. Ez a viselkedési mód azt eredményezi, hogy

mindkét fél veszteségként élheti meg azt, amit saját álláspontjából fel kell adnia. A kompromisszumkereső magatartás tehát nem tesz jót a kapcsolatoknak. Olyan esetekben érdemes alkalmazni, ahol a várt eredmény fontosabb, mint a kapcsolat fenntartása.

Az együttműködő vagy problémamegoldó magatartás viszont olyan magatartás, ahol a felek kölcsönösen figyelembe veszik egymás érdekeit, és kommunikációjukban nem a pozíciók, hanem az érdekek kapnak főszerepet. Nem egymás legyőzése az érdek, nem azt várják, hogy kiderüljön, melyiküknek van igaza, hanem azt, hogy együttműködésük útján olyan megoldás szülessen, amely mindkettejüknek tökéletesen megfelel. Ezt az eredményt hívjuk *konszenzusnak*. Ez egy idő- és munkaigényes hozzáállás, amelyet akkor érdemes alkalmazni, ha a felek viszonya a későbbiekben fontos lesz.

A felek a mediációra egyéni viselkedésmintáikkal érkeznek. Nincs olyan mediációs helyzet, melybe a felek úgy érkeznek, hogy érdekalapon kommunikálnak, asszertíven viselkednek, és érzelmeiket félre tudják tenni. A mediáció éppen erről szól: bármilyen egyéni konfliktusmegoldási móddal érkezzenek is a felek, a mediáció végére a lehető legjobban meg kell közelíteni azt az állapotot, ahol mindketten problémamegoldó viselkedést tanúsítanak. A legfontosabb változás a mediáció során ez lesz: egy jól sikerült mediáció végén a felek másképpen állnak egymáshoz, mint az elején. Tehát az egymással folytatott tárgyalás légköre, stílusa változik meg. Nézzük meg ezt egy kicsit közelebbről is.

3.2.5. Tárgyalási módok

1. Pozicionális tárgyalásnál (pozicionális alku) a résztvevő felek *előre meghatározzák*, hogy meddig hajlandóak elmenni a tárgyalás során, illetve mennyit hajlandóak engedni saját álláspontjukból. A cél a másik legyőzése, a minél nagyobb arányú győzelem. A tárgyalás bizalmatlan, taktikázó légkörében a cél a másik fél gyenge pontjainak megtalálása és felhasználása. A helyzet nagyon erősen hasonlít egy piaci alkuhoz: cél- és eredményorientált, viszonylag gyors alkuhelyzet, amelyben a felek nyitó pozíciójukat magasan, illetve alacsonyan határozzák meg annak érdekében, hogy a későbbiekben ebből engedhessenek. A tárgyalás folyamatában blöffölnek, lényeges információkat hallgatnak el egymás elől, különféle fenyegetések is elhangozhatnak a felek részéről, melyek rontják kapcsolataikat. A tárgyalás tehát az eredményről szól – kié legyen a lakás, az autó vagy a gyerek –, de nem arról, hogy kinek mire van szüksége.

A felek gyakran ezzel a magatartással érkeznek a mediátorhoz, és az ő feladata lesz, hogy a pozícióktól az érdekek felé terelje a beszélgetést, érdekalapú tárgyalássá alakítva a pozicionális alkut.

2. Az érdekalapú tárgyalás légköre, hangulata alapvetően tér el az előző tárgyalási stílustól. A légkörre az a bizalom jellemző, ahol a felek már tudatosan

megosztják egymással a rendelkezésükre álló információt. Már nem győzelemről és veszteségről esik szó közöttük, hanem azokról a fontos érdekekről, melyek a konfliktusuk mögött megbújtak. Tiszteletről, bizalomról, megbecsülésről lesz majd szó, olyan érdekekről, melyeket az esetben is láthattunk. Ezekről ugyanis már olyan módon lehet tárgyalni a felekkel, hogy közben egymást meghallgatják, odafigyelnek, figyelembe veszik egymás szempontjait, és nem csak a magukét mondják.

A mediáció tehát tulajdonképpen az az út, ahogy az egyik stílustól a másikig jutunk. Az az út, amit a pozícióktól az érdekekig kell megtennünk, és ennek megfelelően tudnak majd a felek olyan megállapodást kidolgozni, mely minden érdeküknek megfelel. Az így megszülető megállapodásokra az lesz a jellemző, hogy a felek motiváltabbak betartani őket, hiszen a létrejött egyezségért ők maguk dolgoztak meg, ők találták ki, ők akarták a folyamatot, ahogy az egyezség megszületett, közben tiszteletben tartották egymást, mindent elmondhattak, és az egyezség minden érdeküknek megfelel. A következő részben arról lesz szó, hogy ennek az útnak a bejárásában milyen módszerekkel segíthet a mediátor.

3.2.6. A mediáció

3.2.6.1. A mediáció definíciója és jellemzői

A mediáció olyan önkéntes folyamat, melynek során egy független, harmadik személy, a mediátor segíti a feleket a kölcsönösen elfogadható megállapodás kidolgozásában, nagyon gyakran olyan esetekben, amikor a tárgyalások már holtpontra jutottak, megszakadtak, és a vitázók már nem képesek egymással közvetlenül, külső segítség nélkül kommunikálni.

A mediáció folyamán a mediátor nem bíróként lép fel, hanem pártatlan félként működik közre, és abban nyújt segítséget a feleknek, hogy ők maguk dolgozzák ki a mindannyiuk számára elfogadható megoldást az adott konfliktusban. A mediáció során nem az a cél, hogy megtaláljuk az igazságot, hanem olyan megállapodást keressünk, amely a felek érdekeinek legjobban megfelel, amelyet mindketten el tudnak fogadni. A mediátor nem dönt, nem mond ítéletet, még csak nem is javasol megoldásokat. A feleket segíti a folyamat során, hogy a megoldás valóban az övék legyen.

A mediáció *jövőorientált* módszer. Egy kialakult konfliktushelyzetben a hagyományos megközelítésekkel a múltra tekintünk vissza, és elsősorban arra keresünk választ, hogy ki volt a hibás a kialakult helyzetért. Általában a konfliktusban részt vevő feleknek is ez az elsődleges igényük. Az igazság keresésének és a bírósági folyamatnak szintén ez a célja: visszatekinteni az időben és eldönteni, hogy a kialakult helyzetért kit terhel a felelősség, és a meglévő jogrend alapján kiszabni a megfelelő büntetést (3.1. fejezet). Ezzel szemben a mediáció alapvetően más megközelítést alkalmaz. A folyamat során az az elsődleges célunk, hogy a kialakult helyzetből előre tekintsünk, és a felek számára egy elfogadható állapotot, működőképes jövőt alakítsunk ki. A mediáció során nem célunk a múlt teljes

feltárása, megértése, a felelősök megtalálása. A konfliktust és a felek érdekeit, igényeit, szükségleteit kell a felszínre hozni és megérteni a mediáció során – elsősorban maguknak az érintett feleknek –, és ezek ismeretében kell kidolgozniuk a megoldást.

A mediáció egyik alapvető jellemzője a versengés helyett *az együttműködő szemlélet* kialakítása. Mint már korábban is láthattuk, a konfliktushelyzetek során a versengés, a másik fél legyőzése nagyon természetes, ösztönös igénye az érintett feleknek, ami minden esetben a konfliktus eszkalálódásához vezet. A mediáció során ezt az ördögi kört akarjuk megszakítani, felszínre hozni a felek igényeit, és azok mentén megoldásokat kidolgozni. Egymás legyőzése helyett a mediáció az együttműködésre és ezen keresztül a probléma megoldására fókuszálja a felek energiáit.

A mediáció *eredményorientált* módszer: a folyamat abban nyújt segítséget a vitázóknak, hogy egy adott helyzetből, ismert és nagyon sokszor eddig ismeretlen lehetőségeik, erőforrásaik felhasználásával, egy sokkal jobb helyzetbe jussanak el a lehető legrövidebb idő alatt. A megoldások fókuszában a jövő és a vitában érintettek érdekei állnak. A mediátor összes módszerével, teljes eszköztárával igyekszik úgy irányítani a folyamatot, hogy a felek e két fontos elemet szem előtt tartva jussanak el a megoldásig. Praktikus problémákra keres praktikus megoldásokat, ezzel igyekszik megkönnyíteni a hosszú távú, kiegyensúlyozott együttműködést (vagy nagyon sokszor az együttműködés befejezését). Működő megoldásokat keres az érintettek nagyon aktív részvételével. A mediáció ereje abban rejlik, hogy feltárja az igazi érdekeket, és olyan megoldást keres, ami mindegyik félnek előnyösebb, mint egy külső, bírósági vagy hatósági döntés.

A felek közreműködéséből fakadóan a mediáció *gyors és költségkímélő módszer,* a felmerülő költségeket a felek közösen állják, nincs bizonyítási eljárás vagy nyomozás, az elhangzott információk a felek megegyezésének függvényében bizalmasak, és külső fél nem szól bele a folyamatba, nem hoz döntést az érintettek helyett.

A mediáció további előnye, hogy a felek közötti, gyakran érzelmi feszültségektől sem mentes viszonyt képes olyan formán kezelni, hogy *a hosszú távú együttműködés esélye* fennmaradjon, szemben a peres eljárások utáni helyzettel.

3.2.6.2. A mediáció folyamata és a mediátor feladatai

A mediáció során tehát az a célunk, hogy a felek egymással kommunikálva találjanak megoldást a konfliktushelyzetre. A mediátor feladata, hogy ezt a folyamatot irányítva a lehető legtöbb segítséget adja a megoldáshoz vezető úton.

A mediáció egy strukturált folyamat, amely egymástól jól elkülöníthető lépésekből, *szakaszokból* áll. Ez a struktúra, ezek a szakaszok nyújtanak segítséget a mediátornak a folyamat levezetésében. A felek általában nem tudják, hogy egy

adott pillanatban éppen melyik szakaszában tart a mediáció, és nincs is erre szükségük, hiszen a folyamat irányítása, kézben tartása a mediátor elsődleges feladata, felelőssége.

1. Kapcsolatfelvétel. A mediációs ülést természetesen megelőzi az érintettekkel való kapcsolatfelvétel, a folyamat előkészítése, a mediáció *nulladik* szakasza, ami nagyon fontos és gyakran a legnehezebb rész a konfliktus megoldásának folyamatában. Miközben a mediáció révén megoldott esetek magas aránya köztudott, addig kevésbé ismert az a kijózanító tény, hogy a különböző mediációs szolgáltatók a kezdeményezett *esetek kevesebb mint egyharmadában* tudják bevonni a feleket a közvetítés folyamatába. Az alapprobléma természetesen az, hogy a felek nem ismerik a mediációt, ezért bizalmatlanok vele és nem akarnak a hagyományos megoldási módok helyett egy ismeretlen módszerrel próbálkozni egy számukra nagyon fontos helyzetben.

A kapcsolatfelvételi szakasz általában azzal kezdődik, hogy az egyik fél felkeresi a mediátort vagy a mediációs intézményt, és segítséget kér a konfliktus megoldására, megrendeli a szolgáltatást. Közösen eldöntik, hogy a másik felet ki értesíti, ki próbálja meggyőzni arról, hogy vegyen részt a folyamatban. Ez lehet az intézmény munkatársa, de lehet maga az érintett fél is. A gyakorlat alapján nem mondható, hogy egyik vagy másik módszer jobb, hatékonyabb lenne. Jóllehet a konfliktuskezelő tudja leghatásosabban képviselni a mediáció ügyét, de tudomásul kell vennie, hogy gyakran az ő közbenjárása sem hozza meg a várt eredményt.

A mediáció előtt lehetőség van arra, hogy a felek külön-külön egy előkészítő megbeszélésen vegyenek részt a mediátorral. Erre általában a feleknek van szükségük, hogy biztonságban érezhessék magukat, több bizalmuk legyen a módszer és a mediátor iránt.

Összetett, több szereplős ügyek esetén a mediátor egyik legfontosabb feladata és gyakran a későbbi siker záloga a megfelelő konfliktuskezelési folyamat megtervezése: az érintettek feltérképezése és annak eldöntése, hogy kit kell bevonni a folyamatba, a képviselet megoldása, a szükséges mennyiségű előzetes információ begyűjtése, annak eldöntése, hogy ki, kivel, mikor üljön le tárgyalni, természetesen a mediátor jelenlétében.

2. A mediációs ülés szakaszai. Amint a felek tárgyalóasztalhoz ültek, a mediátor feladata, hogy a strukturált folyamaton végigvezesse őket. Az általunk használt mediációs folyamat hat szakaszból áll:

(1) Bevezetés, az ülés megnyitása;
(2) Megszakítás nélküli idő;
(3) Eszmecsere: érdekek, igények feltérképezése, a megértés fejlesztése;
(4) A megállapodás kidolgozása;
(5) A megállapodás megírása;
(6) A mediációs ülés lezárása.

(1) Bevezetés, az ülés megnyitása. Ebben a szakaszban mediátor ismerteti a folyamatot, a mediáció legfontosabb szabályait, a felek számára fontos tudnivalókat. A szakasz célja, hogy a felek megismerjék a folyamatot, az időkereteket, a mediátor pedig ismertesse a felekkel mindazokat az eszközöket, amelyeket a folyamat során használni fog. A mediátor feladata még ebben a szakaszban egy bizalomteli, közvetlen légkör kialakítása, ahol a felek kényelmesen érzik magukat, és nyugodtan, nyíltan tudnak beszélni a kialakult konfliktushelyzetről.

A mediátor számára nagyon fontos ez a szakasz, mert itt fogadják el a felek azokat az alapszabályokat, kommunikációs normákat, amelyeket később eszközként használhatnak a mediáció sikeressége érdekében.

(2) Megszakítás nélküli idő. A mediátor célja ebben a szakaszban mindkét félnek megadni a lehetőséget, hogy közbeszólás nélkül, röviden elmondhassa, hogyan látja a kialakult helyzetet. A mediátornak ebben a szakaszban lehetősége nyílik megismerni a felek álláspontját, információkat szerez a konfliktusról, az eltérő nézetekről, problémákról. Végül összefoglalja a megoldásra váró témákat, és figyelmét az érdekek, szükségletek kifejtésére, azok megfogalmazására fordítja.

Példánkban mind a férj, mind a feleség elmondta saját verzióját a konfliktusról. Türelmesen végighallgatták egymást, de érezhető volt a köztük lévő feszültség. Ebben a szakaszban még mindenki saját pozícióját védte, erősítette. Kiderült, hogy melyek azok a legfontosabb témakörök, amelyekre a folyamat során megoldást kell találnunk. Mindketten megfogalmazták azonban, hogy a gyermekek és a család nagyon fontos szerepet töltenek be az életükben, és ez a közös pont már jó kiinduló alap volt a további tárgyalásokhoz.

(3) Eszmecsere: érdekek, igények feltérképezése, a megértés fejlesztése. Ennek a szakasznak a legfontosabb célja, hogy felszínre kerüljenek, megfogalmazódjanak a felek érdekei, igényei. A mediátor a meglévő eszközeivel arra törekszik, hogy az érintettek panaszai, vádjai mögött megtalálja a valódi érdekeket, szükségleteket, és a felekkel közösen, mindenki számára elfogadható módon megfogalmazza azokat. A mediátor másik feladata, hogy az érintetteknek segítsen *megérteni* a másik fél szempontjait, érzelmeit, és nem utolsó sorban érdekeit a konfliktussal kapcsolatban. A konstruktív légkör kialakításához szükség van arra, hogy az érzelmekkel is foglalkozzunk, azok is felszínre kerüljenek, szükség van arra, hogy beszélni lehessen róluk, és a felek kölcsönösen megértsék azokat.

A szakasznak nem célja, hogy valakit saját álláspontja megváltoztatására bírjanak, sem az, hogy külső nyomást gyakoroljunk a megállapodásra, hanem segítség arra nézve, hogy a konfliktust más szemszögből lássák az érintettek. A cél elérése érdekében a mediátor bizalmat próbál kiépíteni a felek között; a közös nézőpontok hangsúlyozásával, a rejtett tartalmak felszínre hozásával facilitálja, irányítja a most már közöttük zajló kommunikációt; bátorítja a feleket, hogy nyíltan tárják fel helyzetüket, kommunikációs és kérdezési technikák segítségével nyújt segítséget a folyamat előmozdításához.

A mediációnak ez egy sarkalatos, és talán a legnehezebb szakasza. Az eszmecsere végére világosan megfogalmazódnak a felek érdekei, mindenki sokkal jobban érti és elfogadja azt, hogy mit akar a másik. A szakasz során kialakul az az együttműködő légkör is, amelyben a felek számára is világos lesz, hogy csak közösen tudnak megoldást találni a konfliktusra.

A bemutatott családi konfliktus esetében a harmadik szakasz befejezésére nagyjából a második ülés felénél került sor. Hosszú ideig tartott az érzelmek, sérelmek kifejtése, megértése, elfogadása, e nélkül azonban nem lett volna lehetőség továbblépni a mediáció konstruktív szakaszába. A feleknek – mint általában családi konfliktusok esetén – sok időre volt szükségük, hogy túllépjenek a felgyülemlett érzelmeiken, és valódi megoldásokon kezdjenek dolgozni. Egy mindkettejük számára megterhelő, érzelmileg túlfűtött pillanatban még *különtárgyalásra* is szükség volt, hogy a kilátástalanságból, a holtpontról elmozdulhassanak a megértés és elfogadás irányába: a mediátor ekkor egy rövid ideig külön-külön tárgyalt a felekkel, még biztonságosabb környezetet teremtve nekik ahhoz, hogy az ügyről, a kétségeikről, a lehetséges jövőről beszéljenek. Mindketten megoldást szerettek volna, és ekkor már tudták, hogy ezt senki nem tudja megcsinálni helyettük. Mint azt már említettük, a legfontosabb témák, érdekek a következők voltak: kettejük házassága, a biztonság, a gyerekekkel való kapcsolat, az egymás iránti tisztelet, az odafigyelés, a megbecsülés, a tisztaság, a közös programok, a megszerzett jövedelem közös felhasználása, a megfelelő kommunikáció, a viták rendezésének módja.

(4) A megállapodás kidolgozása. Miután túlléptünk az érzelmi viharokon, és összegyűjtöttük a felek szükségleteit – ekkor, és nem korábban –, a mediátor átadja a teret a problémamegoldásnak, a jövőre orientált, megállapodásra törekvő viselkedésnek, ekkor kezdődhet el a különböző igényeket kielégítő megállapodás kidolgozása. Amint azt a példánkban is láthattuk, ez a folyamatnak már egy későbbi szakaszában történik meg. A túl korán érkező megoldási javaslatokat a felek könnyebben elutasítják, míg a mediáció egy későbbi szakaszában ugyanaz az ajánlat már jó kiindulási alapnak tűnhet. A mediátor feladata, hogy minél több, reálisan megvalósítható, konkrét javaslat kidolgozására ösztönözze a feleket, és ügyeljen arra, hogy az összes felvetett igényre valamilyen válasz szülessen.

Példánkban a férj és a feleség a második ülés közepétől kezdődően dolgozott a különböző megoldási javaslatokon. Nagy változás és nagy öröm volt számukra, hogy hosszú idő után végre képesek egymásra is figyelve keresni a megoldásokat. Voltak könnyebben, voltak nehezebben megoldható témák, időnként újra előtérbe kerültek az érzelmek, a bizonytalanság, de a folyamatnak ebben a szakaszában már könnyebben sikerült felülkerekedni ezeken a nehézségeken. Végül a témák nagy részére sikerült megoldást találni a mediáció keretében, egy téma esetében pedig a megoldás további menetére született megállapodás (párterápia az érzelmi kérdések megoldása érdekében).

(5) A megállapodás megírása. A kidolgozott megállapodást írásba foglaltuk. Fontos, hogy mindig írásos megállapodás szülessen a felek között, amely a saját szavaikkal foglalja össze egyezségüket. A megállapodás megírása hosszú ideig is eltarthat, hiszen óhatatlanul előkerülnek még apró részletek, melyek a megvalósítás szempontjából nagyon lényegesek. A mediátor feladata, hogy ügyeljen ezekre a részletekre, és megvalósítható, pontos megfogalmazások kerüljenek a közösen kidolgozott dokumentumba. A mediáció végén a mediátor felolvasta a megállapodást, a feleség és a férj bólintottak rá, igen ez az, amiben megállapodtak, és mindannyian aláírták a dokumentumot.

(6) A mediációs ülés lezárása. Előfordulhat az is, hogy a jól irányított folyamat ellenére nem születik megállapodás a felek között. A mediátor ebben az esetben is elismeri a felek erőfeszítéseit, összefoglalja a történteket, rávilágít azokra a pontokra, amelyekben előrelépés történt és azokra is, amelyekben a feleknek nem sikerült megállapodásra jutniuk.

Ha egy mediáció során – mint esetünkben is – újabb ülésre van szükség, akkor a mediátor a záró szakaszban összefoglalja az eddig megtett út eredményeit, és előkészíti a következő találkozót.

A mediáció lezárásaként a mediátor elsősorban megköszönte a férjnek és a feleségnek azt a fáradtságos munkát, amit a megállapodás érdekében végeztek. Elismerés illetett mindenkit a hihetetlen erőfeszítésekért, a nyitottságért, figyelemért és kitartásért, mindenért, amit a helyzet megoldása érdekében már a mediáció előtt és a folyamat alatt is tettek. A felek azt emelték ki, hogy a megnyugváson és a sikerélményen túl számukra az a legnagyobb eredmény, hogy képesek voltak a megoldásra és egy nagyszerű, új eszközt kaptak ahhoz, ahogy a további konfliktusaikra tekintsenek, és azokat kezeljék.

Így néz ki tehát egy mediációs folyamat, melynek végén megállapodással és egy jobb, konstruktívabb, valós szükségleteiknek, érdekeinek jobban megfelelő jövő reményében távoznak a felek. Nagy erőfeszítést tettek a megállapodás kidolgozása érdekében, és ez a legnagyobb biztosíték arra, hogy be is tarják azt.

3.2.6.3. Etikai megfontolások a mediációval kapcsolatban

A mediáció során a felek elégedettsége, illetve a sikeres és jó szakmai színvonalú folyamat érdekében a mediátornak különböző etikai megfontolásokat kell szem előtt tartania. Ezek segítik mindennapi munkájában a sokszor bonyolult és nehéz helyzetek megoldásában. Zárásként tekintsük át a legfontosabb ilyen elveket, felelősségeket, amelyekre a mediátornak ügyelnie kell a folyamat során.

(1) Felelősség a folyamatért. A mediátor legnagyobb felelőssége a folyamat megtervezése, irányítása, kézben tartása. Nem felel a megállapodásért, de az odáig vezető utat neki kell biztosítania. A továbbiakban felsorolt etikai elvárások mindegyike

ebből az egyből következik, hiszen azok biztosítják a megfelelő folyamat lebonyolítását, de érdemes azért részletesebben is megnéznünk őket.

(2) Felelősség a felekkel szemben, gondoskodás a felek pszichológiai jóllétéről. A mediátornak ügyelnie kell arra, hogy a felek biztonságban érezzék magukat, és megfelelő légkörben, emberi méltóságuk megtartásával vehessenek részt a folyamatban.

(3) Semlegesség, pártatlanság. A mediátor nem állhat semelyik fél oldalára, nem képviselheti egyik felet sem a másik ellenében. Természetesen a mediátor is ember, vannak számára szimpatikus és kevésbé szimpatikus felek, van, aki értékrendjéhez közelebb áll, jobban beleillik a világról alkotott elképzeléseibe. Ez azonban nem kell, hogy megakadályozza őt abban, hogy egy semleges, pártatlan folyamatot vezessen le. Ha úgy érzi, hogy erre nem képes, akkor az az etikus viselkedés, ha kilép a folyamatból, más mediátort ajánl a feleknek.

(4) Titoktartás. Minden, ami a mediáción elhangzik, csak a jelenlévőkre tartozik. Ez a titoktartás természetesen fokozottan köti a mediátort, semmilyen körülmények között nem térhet el tőle.

(5) A felek segítése az eltérő erőviszonyok kiegyenlítésére. A felek közötti erőegyensúly fenntartása a mediátor feladata, ez a gyengébb fél segítését, „felemelést", és az erősebb fél visszafogását jelenti. Ilyen esetekben is fontos, hogy a mediátor nem képviseli a gyengébbik felet, hanem segítséget nyújt neki abban, hogy a folyamat kiegyensúlyozottságával ő maga tudja hatékonyabban képviselni saját érdekeit.

(6) Információgyűjtés, rendezés, átadás. A mediátor összegyűjti, átfogalmazza, rendszerezi, időnként közvetíti a felektől kapott információkat, de csak a tőlük kapott információkat használja a folyamat során.

(7) A jog betartása, szükség esetén jogász bevonása. A mediátor felelőssége a jogszerűség betartása, és ha úgy érzi, hogy nem kompetens az adott helyzet megítélésében, jogi szakértőt von be a folyamatba. Törvénytelen megállapodások kidolgozásában nem vehet részt egy mediátor, ilyen esetben az etikai normák alapján ki kell szállnia a folyamatból.

(8) Befejezés sikertelenség esetén is. A mediátor felelőssége, hogy amennyiben nem születik megállapodás, akkor is megnyugtatóan zárja le a folyamatot, ismerje el az erőfeszítéseket, és biztosítsa a feleket további mediáció lehetőségéről, amennyiben szükségét érzik annak.

(9) Felelősség a jelen nem lévő szereplőkkel szemben is. A mediátor felelőssége, hogy a megfelelő emberek jelen legyenek a folyamatban, akik viszont nincsenek az asztalnál, azokra vonatkozóan nem születhet döntés a mediáció során. A mediátor dolga, hogy ne csináljanak bűnbakot egy jelen nem lévő félből, és ne érinthesse hátrányosan a távollevőket a megszülető megállapodás.

(10) Felelősség más mediátorokkal és a szakmával szemben. A mediáció egy elterjedőben lévő, ám még mindenképpen új szolgáltatás Magyarországon. Minden mediátor dolga, felelőssége, hogy megfelelő szaktudást, gyakorlatot szerezzen a szolgáltatás biztosításához, és legjobb szakmai tudása szerint irányítsa a folyamatokat, ezzel segítve elő a módszer népszerűsítését és minél szélesebb körben való elterjedést, a konfliktuskezelési struktúrába történő beépülését.

II. RÉSZ

GYERMEK- ÉS FIATALKORI BŰNÖZÉS

Bevezetés

A modern társadalmak ambivalens módon viszonyulnak a fiatalokhoz. Az egyik oldalról úgy tekintenek rájuk, mint akiknek az életkorukból fakadóan gondozásra és védelemre van szükségük. Ha bűnelkövetővé válnak, akkor oktatási, fejlesztési eszközök alkalmazását látják szükségesnek a cselekmény elkövetéséhez vezető problémáknak a megoldására. Ez a kezelési filozófia jellemzi a fejlett országok többségének igazságszolgáltatási rendszerét – ha a fiatalok által elkövetett cselekmények száma kiegyensúlyozott, és továbbra is a kisebb súlyú cselekmények elkövetése jellemzi a kiskorúak bűnözését.

Az érem másik oldalát az a félelem jellemzi, amelyet a lakosság a súlyosabb jellegű bűncselekményekkel kapcsolatosan érez. Ez a riadalom időről-időre hangot is kap a közvéleményben, különösen a visszaeső és a súlyos bűncselekményt elkövető fiatalkorúakkal kapcsolatosan. A „megértést, képzést és kezelést igénylő" megközelítés hirtelen eltűnik, és a közbeszédben – de sokszor még a szakmai vitákban is – a „krónikus visszaeső fiatalkorú bűnöző" és a „fiatalkorú nagyragadozó" narratívája bukkan fel.

A rehabilitációs és büntetési cél közötti feszültség különösen erős a fiatalkorú bűnelkövetők esetében. A fiatalkori bűnözés kezelésére irányuló kormányzati politikáknak tehát mindig meg kell küzdeniük „a gyermek" és „a bűnelkövető" közötti egyensúly megteremtésével. A bűnelkövetésre adott reakciónak ugyanis szolgálnia kell a fiatalok egészséges fejlődését és nevelkedését, de a bűnelkövetők megbüntetésére irányuló közösségi elvárásnak is meg kell felelnie. Az elmúlt 20 évben a fiatalkorú bűnelkövetők szükségleteire reagáló rehabilitációs modell hitelét veszítette és az a büntető modell nyert teret, amely a reakciók szempontjából a bűncselekmény súlyát tekinti alapvetően meghatározónak. A kezelőrendszer punitív elemeinek megerősödése annak a vélekedésnek köszönhető, hogy a bűnözés növekszik, és e növekedést elsősorban az erőszakos fiatalkorúak bűnelkövetési gyakoriságának növekedése okozza. Ugyanakkor a szükségesnél kevesebb figyelmet kap az a tény, hogy a fiatalok nem csak elkövetőkké, de igen jellemzően erőszakos bűncselekmények áldozatává is válnak. Az elmúlt években figyelt fel a világ a szexuálisan kihasznált gyermekek problémájára, a családon belül áldozattá vált gyermekekre, vagy az iskolai erőszakkal érintett diákok kiszolgáltatottságára.

A fiatalkorúak mindig kiemelt figyelmet kapnak a bűnmegelőzés és a bűnözéskontroll eszközrendszerének kialakításánál. A fiatalkorú bűnözésről folytatott vitákból azonban gyakran hiányzik annak a felismerése, hogy a kiskorú bűnelkövetők nem „kis-felnőttek". Pszichikai, értelmi és érzelmi fejlődésük a kamaszkor teljes szakaszában zajlik. Így jellemző rájuk, hogy túlbecsülik a helyzet-felismerési képességüket, alulbecsülik a lehetséges negatív következményeket, és általában nem elegendő és nem teljes körű információkra alapozva hoznak döntéseket. Természetesen a felnőttek is szenvedhetnek hasonló problémáktól, de a gyermek- és fiatalkorúaknál a tapasztalathiány növeli a veszélyeztetettséget. Csak a 16-17. életév táján lesz a fiatalok túlnyomó többségének elég szellemi kapacitása és élettapasztalata arra, hogy valóban felmérje egy jogellenes cselekedet ártalmasságát.

Még az igazságszolgáltatás rendszerével történő többszöri kapcsolatba kerülés sem biztosítja azt, hogy a fiatal valóban értse az eljárás lényegét, ismerje a jogait, vagy fel tudja mérni azoknak a döntéseknek a következményeit, amelyeket hoz.

A II. rész arra vállalkozik, hogy megismertesse az olvasót (a fiatalok sokféle csoportját jellemző) fiatalkori bűnözés jellegzetességeivel és a fiatalkorúak felelősségre vonásának rendszerével (amelynek a formális büntetőjogi büntetéstől a kevésbé formalizált diverziós megoldásokig ismét csak sokféle lehet). A szerzők a jelenség komplexitását segítenek feltárni a társadalmi, a történeti és a jogi szempontok bemutatásával. A kötet elsősorban a gyakorlati szakembereket kívánja orientálni, de foglalkozik azokkal a filozófiai, etikai és jogi szempontokkal is, amelyek egy kiskorúak ügyében eljáró hatóság munkáját és döntéshozatali mechanizmusait jellemzik. A szerzők feldolgozták a témával kapcsolatos hazai és nemzetközi forrásokat, és e megállapításokat a saját büntető igazságszolgáltatásban szerzett tapasztalataikkal is gazdagították. Reményeink szerint e tanulmányok szakmai érvei segítenek eloszlatni néhány olyan tévhitet is, amely a „bűnös és bűnöző" fiatalokkal kapcsolatosan érvényesül napjaink közgondolkodásában.

A szerkesztési elvek is a vizsgált jelenség komplexitását emelik ki. Az általános – részben elméleti – kérdések felvázolását a szocializációs ágensek egyénre gyakorolt hatásának bemutatása követi, külön kiemelve a problémák korai felismerésének szükségességét és lehetőségét. Ezt a problémakezelő beavatkozási területek és eszközök leírása követik, érzékeltetve azokat a korlátokat, amelyek a korai probléma-felismerés esetén is a veszélyeztetettség kezelésének hatékonyságát csökkentik, illetve bemutatva olyan eszközöket, amelyek sikeresek lehetnek a problémakezelésben. A kötet a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének bemutatásával zárul, amely egyben fel is villantja a hazai kezelőrendszer továbbfejlesztésének irányait a helyreállító igazságszolgáltatás elveinek és szempontjainak érvényesítésével.

Az általános kérdésekkel foglalkozó első fejezetben (4.1.) *Csemáné Váradi Erika* a jelenség értelmezéséhez szükséges fogalmak tisztázása mellett áttekintést ad a fiatalkorú bűnözés hazai és nemzetközi alakulásáról. A szerző kitér a gyermek- és fiatalkori bűnözés új jelenségeire, s az elkövetőkké váló fiatalkorúak mellett az áldozattá váló kiskorúak problémájával is foglalkozik, bemutatva a rendelkezésre álló adatokat, és a kiskorúak ellen elkövetett jellemző bűncselekményeket. Az elkövetővé és az áldozattá válás összefüggéseinek elemzése a gyakorlat számára is jól értelmezhetővé teszi, hogy miért van szüksége a gyakorlati szakembereknek is a jelenség átfogóbb összefüggéseinek megértésére, a statisztikai adatok értelmezésére és megvitatására, annak érdekében, hogy megértsék a kiskorúak bűnözésének okait.

Kerezsi Klára elsősorban a hazai adatokra és kutatási eredményekre építve mutatja be a gyermekszegénység helyzetét és alakulását (4.2.). A bűncselekményt elkövető kiskorúak, illetve családjaik döntő többségét a szegregáltság és a társadalmi kirekesztődés jellemzi. A társadalom rossz helyzetű rétegeiben a szegénység

és a produktív élet lehetőségének kilátástalansága a devianciára való egyenlőtlen esélyekkel kapcsolódik össze, amelynek tényezői igen korán azonosíthatók. A szegénység, a kiszolgáltatottság, és a jövő reménytelenségében nevelkedik fel egy olyan generáció, amely kiszolgáltatott helyzetében nem tapasztalja meg a rossz helyzetű társadalmi csoportokkal való szolidaritást, de a szocializáció folyamatában az empátia képességét sem sajátítja el. A reményteli jövő és a produktív élet lehetőségének megteremtése a célja az európai és a hazai esélyegyenlőségi programoknak, amelyeknek bemutatása megfoghatóvá teszi azokat az erőfeszítéseket, amelyek az EU és a hazai kormányzatok a fiatal generáció közösségi integrációja érdekében tesznek.

Ligeti Katalin és *Hollán Miklós* tanulmánya egy 2008-ban befejeződött kutatás eredményeit tartalmazza (4.3.). A felmérés megerősíti, hogy az iskolai siker vagy sikertelenség alapvetően függ a család anyagi lehetőségeitől, de a kutatás eredményei szignifikáns kapcsolatot mutattak a szülőknek a munka világából történő kimaradása és a gyermekek bűnelkövetővé válása között. A kutatás eredményei szerint a bűncselekmény elkövetése miatt elítélt fiatalok nem csak bűnelkövetőként azonosíthatók, de nagyságrenddel többször váltak bűncselekmény sértettjévé, mint az átlagpopuláció fiataljai. Az adatok ugyancsak szoros kapcsolódást jeleznek az alkoholfogyasztás és az elkövetett bűncselekmény erőszakos jellege között.

Fogarassy Edit tekinti át a gyermeket, így a bűnelkövető kiskorút is megillető jogokat a 19. századtól napjainkig (4.4.). Miközben a gyermekeket megillető jogok szélesedtek, bizonyos szempontból specializálódtak is, egyre pontosabban határolva körül azokat a helyzeteket, amelyekben a gyermeket speciális védelem és jog illeti meg az állami büntetőhatalom érvényesítése során az ellene folyó eljárásban. A nemzetközi dokumentumok hangsúlyozzák, hogy a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerének fenn kell tartania a fiatalkorúak jogait és biztonságát, valamint elő kell segítenie a fizikai és mentális jólétüket.

Egy uncia megelőzés többet ér, mint egy kiló gyógyítás – tartja az egészségügyi szakma. Nincs ez másként a büntető igazságszolgáltatási beavatkozásnál sem, amely már csak az elkövetett cselekmény következményeinek reparálása, és a következő bűncselekmény megelőzésére képes – már ha képes erre egyáltalán. A *korai probléma-felismerés* tehát elengedhetetlen ahhoz, hogy a problémák ne eszkalálódjanak.

Solt Ágnes tanulmánya (5.1.) láttató fogalmat használ a mind a családjukban, mind az iskolában problémahelyzetben nevelkedő fiatalok leírására: „peremen billegő fiatalok". A szerző saját kutatási eredményeit felhasználva elemzi a bűnelkövetővé válás szempontjából különösen veszélyes élethelyzeteket gyermekkorban, és felvázolja azokat a tipikus életutakat, amelyek nagy valószínűséggel valamely büntetés-végrehajtási intézménybe vezetnek. A gyakorló szakember számára különösen értékesek azok a kutatási eredmények, amelyek az énkép és a mentalitás jellemzőinek értelmezésével különítik el egymástól a felelősség elutasításának és a felelősség vállalásának attitűdjét a problémaviselkedés folyamatában.

Gyurkó Szilvia az érem másik oldalát mutatja meg a gyermekbántalmazás jelenségének elemzésével (5.2.). A szerző a veszélyeztetés és veszélyeztetettség fogalmi kérdéseiben igazítja el az olvasót, mindvégig figyelve arra, hogy a veszélyeztető helyzeteket a gyermek szükségleteinek fényében elemezze. A tanulmány a veszélyeztetettség fogalmának kritikus elemzése mellett a fogalom alkalmazásának gyakorlati problémáival is foglalkozik. A tanulmány a gyakorló szakemberek számára is jól használható kategóriák kidolgozásával segíti a jelenség értelmezését, a bántalmazott gyermek és a bántalmazó környezet azonosítását.

Ha az éremnek lehetne harmadik oldala, akkor *Herczog Mária* tanulmányát ide sorolnánk, amely a diszfunkcionálisan működő rendszerek és intézmények károsító hatásával foglalkozik (5.3.). A kliensek és ellátottak szükségleteinek, véleményének figyelmen kívül hagyása, a megfelelő színvonalú ellátás jogi, szakmai, tárgyi és személyi feltételeinek hiánya nem kevésbé káros, mintha a gyermeket a bántalmazó családi környezetében hagyták volna nevelkedni. A szerző szerint az állam felelőssége hatványozott a kezelő intézmények szakmai, anyagi és tárgyi feltételeinek megfelelő biztosítására.

Az alkohol- és drogfogyasztás az egyik leggyakoribb problémaviselkedés a fiataloknál. *Rácz József* írása (5.4.) elmagyarázza a kipróbálástól a problémás szerhasználatig vezető utat, és a gyakorló szakemberek számára igen jól használható fogódzókat nyújt a droghasználat tüneteivel és felismerésével kapcsolatosan. A szerző a fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás kockázati tényezői körében addiktológusként egy másik szakma szempontjai szerint tekint rá ugyanarra a közegre, mint amelyet a korábbi tanulmányok szerzői szociológusként vagy jogászként vizsgáltak.

A kötet következő tanulmánya ugyanazzal a jelenséggel foglalkozik, és mégsem ugyanazt mondja: *Takács István* a pszichológus szempontjait érvényesíti (5.5.). A gyermek- és fiatalkor számos kognitív és szociális tényezője befolyásolja a bűnelkövető fiatalkorúakkal kapcsolatos politikákat. A viselkedészavar értelmezése, illetve az ilyen viselkedésre utaló tünetek és jellemző megnyilvánulások felismerése elengedhetetlen tanár, orvos, szociális munkás és még sokféle, a fiatalokkal foglalkozó szakember számára.

A kötet harmadik része a kezelőrendszer és beavatkozási politika címet viseli. Ebben helyeztük el az állami és intézményi reakciórendszerrel foglalkozó írásokat. Mindenekelőtt *Szőllősi Gábor* tanulmányát (6.1.), amely a gyermekvédelem és a bűnmegelőzés érintkezési területeinek elemzésével jelöli ki a közös feladatokat. Hiánypótló a gyermekvédelem részterületei és azok megelőzési funkcióinak áttekintése, illetve a gyermekvédelem bűnmegelőzési feladatainak gyakorlati értelmezése.

Ligeti György írása nem véletlenül került a kötet harmadik fejezetébe (6.2.). A szerző ugyanis azt a konfliktusokkal terhelt iskolai közeget elemzi, amelyben a kiszolgáltatottság a diákok és a tanárok számára áthatóvá válhat. Mint a szerző írja „az oktatás és a nevelés folyamata a valóságban nem léteznek egymástól elkülönülten elkülönülten. Az iskola minden pillanatban nevel”. Az iskola a társadalmi

intézményrendszer szerves része, a konfliktusait erőszakos eszközökkel megoldó diák is azt a magatartásmintát gyakorolja, amelyet a társadalmi viselkedésmód részeként sajátított el. A szerző jelentős kutatási és tréningtapasztalatai hitelesítik kijelentését, miszerint „a konfliktusok kezelésének sikere nem a jó szándékú reakcióban, hanem a lehetséges helyzetekre való felkészülésben (prevenció) rejlik".

Both Emőke tanulmánya a kortárssegítésről (6.3.) megkeresi az azonosságokat és a különbségeket az önkéntes munka és a kortárssegítés között. A kortárssegítés különböző típusainak meghatározása és a kortárssegítés bűnmegelőzési lehetőségeinek áttekintése, segítheti a gyakorlatban dolgozókat tenni is környezetük biztonsága érdekében.

A II. rész utolsó tanulmányában (6.4.) *Vaskuti András* és *Dénes Veronika* a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének bemutatása mellett jól érzékeltetik azokat a hiátusokat is, amelyek következtében a hazai rendszer a bűnelkövető gyermek jogainak biztosítását csak formálisan, de nem tartalmilag szolgálja. A szerzők számos olyan javaslatot tesznek, amelyek hasznosságát hosszú bírói pályafutásuk gyakorlati tapasztalati hitelesítik.

Be kell ismernünk, hogy a jelentős erőfeszítés ellenére sem tökéletes ez a kötet. A fiatalkorúak bűnözésével és felelősségre vonásával kapcsolatosan ugyanis számos olyan megközelítés is létezik, amelyre – bármennyire is törekedtünk a teljességre – nem tudtunk most kitérni. Az egyik ilyen problémát éppen a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerének eltérései jelentik. E szerint nem csak az egyes országokon belül tapasztalhatunk eltérő (például büntetéskiszabási) gyakorlatot, de még ugyanazon intézményen belül is különböző lehet az egyes jogalkalmazók által folytatott praxis. Ezeknek a különbségeknek a bemutatására nem vállalkozhattunk, csakis arra, hogy átfogó képet fessünk napjaink jellegzetességeiről és fő tendenciáiról. A kötet által felvállalt feladat még így is hatalmas: bemutatni és elemezni a fiatalkori bűnözés alakulását és várható trendjeit, segíteni eligazodni abban a szerteágazó szakirodalomban, amely az egyéni, a családi, a szociális és a közösségi tényezők közrehatását vizsgálja a bűnelkövetésben, és értelmezni azokat a tényezőket, amelyek a megelőzési és kezelési programok kialakítását ösztökélik.

4. A gyermek- és fiatalkori bűnözés általános kérdései

4.1. Helyzetkép Magyarországon és a világban: kiskorú elkövetők és áldozatok

Csemáné Váradi Erika

4.1.1. Fogalmi alapvetések
4.1.1.1. Életkori határok
4.1.1.2. Elkövető- és áldozatfogalmak
4.1.2. Kiskorú elkövetők – helyzetkép Magyarországon és a világban
4.1.2.1. A gyermek- és fiatalkori bűnözés nemzetközi tendenciái
4.1.2.2. Új jelenségek a kiskorúak bűnözése körében: iskolai zaklatás (mobbing/bullying); iskolai erőszak; „happy slapping", „snuff videó" – és ami mögöttük van
4.1.2.3. Hazai kriminálstatisztikai adatok
4.1.2.4. Látens bűnözés és prekriminális cselekmények
4.1.3. Kiskorú áldozatok – helyzetkép Magyarországon és a világban
4.1.3.1. A kiskorú áldozatok a nagyvilágban – gyermekek gyermeki jogok nélkül
4.1.3.2. A gyermekkel, fiatalkorúakkal szemben elkövetett tipikus (bűn)cselekmények
4.1.3.3. A bűncselekmények kiskorú áldozataival kapcsolatos kriminálstatisztikai adatok
4.1.3.4. A kiskorú áldozatok jellemzői
4.1.4. Az elkövetővé és az áldozattá válás összefüggései, a kiskorúak bűnözésének okai
Források

4.2. Szegregáció, gyermekszegénység és esélyegyenlőség
Kerezsi Klára

4.2.1. Gyermekszegénység Magyarországon
4.2.1.1. Abszolút szegénység
4.2.1.2. Relatív szegénység
4.2.1.3. A magyar gyermekszegénység elleni stratégia
4.2.2. Szegregáció és társadalmi kirekesztődés
4.2.3. Egyenlőtlen esélyek a devianciára
Források

4.3. A fiatalkorú elítéltek áldozati minőségének vizsgálata
Hollán Miklós és Ligeti Katalin

4.3.1. Hipotézisek és módszertan
4.3.1.1. A kutatás hipotézisei
4.3.1.2. Módszertan
4.3.2. A vizsgált populáció szocio-demográfiai jellemzői
4.3.3. Az áldozatiság vizsgálata
4.3.3.1. A sértetti minőség
4.3.3.2. Az erőszakos cselekmények sértettjei
4.3.3.3. A többszörös viktimizáció szerepe
4.3.3.4. A támadó személye
4.3.3.5. A vizsgált cselekmények észlelése
4.3.4.Az elkövetett bűncselekmények
4.3.4.1. Alapadatok
4.3.4.2. A sértetti minőség hatása az erőszakos cselekmények elkövetésére
Források

4.4. Gyermekjogok és beavatkozás
Fogarassy Edit

4.4.1. Gyermekjogok a nemzetközi egyezményekben
4.4.2. Gyermekjogok a magyar jogban
4.4.3. A gyermek jogai és a gyermekvédelmi beavatkozás
4.4.4. A bűnelkövető gyermek jogainak védelme a büntetőjogi beavatkozás során
Források

4.1. Helyzetkép Magyarországon és a világban: kiskorú elkövetők és áldozatok
Csemáné Váradi Erika

4.1.1. Fogalmi alapvetések

A gyermekkorú, fiatalkorú, ifjú, kiskorú, cselekvőképes vagy cselekvőképtelen kifejezések sokszor egymás szinonimájaként tűnnek fel – néha még a szakmai diskurzusokban is. A jog oldaláról nézve azonban nagyon is eltérő, jól megkülönböztethető életkori kategóriák, és más-más jogkövetkezmények kötődhetnek az egyes fogalmakhoz. Arra is találunk példát, hogy – noha egy nyelvet beszélünk – más életkori kategóriát rendel a gyermekkorú fogalma mellé egy büntetőjogász, mint egy gyermekvédelmi szakember.

4.1.1.1. Életkori határok

A növekedés, fejlődés hosszú folyamata során az ember képességei, adottságai különböző mértékben és ütemben változnak. Ezért a „felnőtté válás" szakaszában az egyén különböző fokban vehet részt élete irányításában, az őt érintő kérdésekkel kapcsolatos döntéshozatalban.

1. Polgári jog. Az a személy, aki maga köthet szerződést vagy tehet más jognyilatkozatot, *cselekvőképesnek* minősül. Bár a *Polgári Törvénykönyv (1959. évi IV. törvény)* szerint [11.§ (1) bek.] főszabályként mindenki cselekvőképes, akinek cselekvőképességét a törvény nem korlátozza vagy nem zárja ki, a belátási képességtől függően a cselekvőképesség három fokozata ismert: a (teljes) cselekvőképesség, a korlátozott cselekvőképesség és a cselekvőképtelenség.

A **cselekvőképesség** eléréséhez bizonyos biológiai adottságok megléte szükséges. Ilyen a szellemi érettség, aminek előfeltétele bizonyos életkor elérése, a mindennapi életvitelhez szükséges jártasság megszerzése. A szellemi épség, amely kizárja bizonyos veleszületett vagy szerzett pszichés betegségek meglétét. S végül az ésszerű akarat-elhatározásra, a döntés meghozatalára való képesség. Ennek birtokosa képes végiggondolni magatartása következményeit, mérlegelni a lehetőségeket, jól választani – azaz felelősségteljesen viselkedni. A törvény értelmében cselekvőképes minden nagykorú, akinek cselekvőképességét a törvény nem korlátozza, vagy nem zárja ki. *Nagykorú* az, aki a 18. életévét már betöltötte. Nagykorúvá válni azonban nem csak egy adott életkor betöltésével lehet. Ha valaki már elmúlt 16 éves, és erre engedélyt kapott, akkor kivételesen házasságot köthet. Ennek eredményeként nagykorúságot szerez – és ezáltal cselekvőképessé válik –, melyet főszabályként akkor sem veszít el, ha még 18 éves kora előtt elválik.

A törvény meghatározza a *kiskorú* fogalmát is, amikor kimondja, hogy ebbe a kategóriába tartoznak azok a személyek, akik a 18. életévüket még nem töltötték be – kivéve természetesen, ha házasságot kötöttek. A kiskorúak – attól függően,

hogy hány évesek és milyen biológiai adottságokkal rendelkeznek – *korlátozottan cselekvőképesek* vagy *cselekvőképtelenek*.

Cselekvőképtelen az a kiskorú, aki a 14. életévét még nem töltötte be, szintúgy az is, aki már betöltötte ugyan ezt az életkort, azonban a bíróság – veleszületett vagy szerzett betegsége okán – cselekvőképességet kizáró *gondnokság* alá helyezte.

Azok, akik 14. életévüket már betöltötték, s egyéb okból sem minősülnek cselekvőképtelennek, **korlátozottan cselekvőképes**ek. Míg a korlátozottan cselekvőképes kiskorú nyilatkozatának érvényességéhez – ha jogszabály kivételt nem tesz – törvényes képviselőjének beleegyezése vagy utólagos jóváhagyása szükséges, addig a cselekvőképtelen személy jognyilatkozata főszabályképpen semmis; nevében a törvényes képviselője jár el.

2. Gyermekvédelem. Részben más fogalmi meghatározásokkal találkozhatunk, ha a gyermekvédelem oldaláról közelítjük meg a kérdést. *A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény* (Gyvt.) szerint *gyermek*nek minősül *minden 18. életévét be nem töltött* személy – azaz aki a Polgári Törvénykönyv szerint kiskorú.

3. Büntetőjog. Ezzel szemben Büntető Törvénykönyvünk (22-23.§) egy szűkebb életkori kategóriával számol, amikor a *gyermekkort mint büntethetőségi akadályt* meghatározva kimondja: nem büntethető, aki a bűncselekmény elkövetésének időpontjában a *14. életévét nem töltötte be*. Ebből adódóan büntetőjogi értelemben a gyermekkorúság csak a 14. életévig tart.

Fiatalkorúnak az a személy minősül, aki a szabálysértés vagy a bűncselekmény elkövetésekor a 14. évét már betöltötte, de 18. életévét még nem [Btk. 107.§ (1) bek.; Gyvt. 5.§ b)].

Ismert még a **fiatal felnőtt** fogalma. Ebbe a kategóriába már a nagykorú személyek bizonyos körét soroljuk. A Gyermekvédelmi Törvény szerint ez az életkori szakasz a 24. életévig tart. Ezzel a megközelítéssel találkozhatunk a kriminológiában is. Ugyanakkor a büntetőjogi felelősségre vonás körében a jelenlegi elképzelések szerint a 21. életév bírna jelentőséggel.

Határainkon túl Afrikától Japánig igen sokféle életkori kategóriára találunk példát. Még a sok szempontból közös vonásokkal bíró, gyökereiket a keresztény-zsidó kultúrkörhöz kapcsoló országok is eltérő büntethetőségi kritériumokat határoztak meg. A büntethetőség alsó korhatára tekintetében a nemzetközi – például az ENSZ – dokumentumok sem jelentenek segítséget, hiszen sem a Pekingi Szabályok, sem a Rijádi Irányelvek, sem a New York-i Egyezmény nem nevez meg egységes alsó korhatárt.

A büntethetőség alsó korhatára a legtöbb európai országban a 14. életév. Az életkori skála a 7.-től a 16. életévig terjed – azaz kétszer annyi élettapasztalat, tudás, érettség mellett tartja indokoltnak a belga jogpolitika a bűncselekmény elkövetésére adott ilyen intézményes reakciót, mint az ír.

4.1./1. táblázat A büntethetőség alsó korhatárának alakulása néhány országban

7. életév	Írország
8. életév	Görögország és Skócia
10. életév	Anglia és Wales, Franciaország
12. életév	Hollandia és Portugália, Kanada
13. életév	Lengyelország
14. életév	Ausztria, Észtország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Németország, Olaszország, Szlovénia és Spanyolország
15. életév	Csehország, Dánia, Finnország, Szlovákia és Svédország
16. életév	Belgium

Forrás: EESC 2006

A fiatalkorú elkövetőkkel szemben az egyes országok büntetőjogi szabályai érvényre juttatják *a más elbánás elvét*. Európában az országok többségében a 18. életév jelenti e speciális életkori kategória felső határát. A *Gyermek jogairól szóló New York-i Egyezmény* szerint ugyanis a gyermek fogalmába a 18. életévét be nem töltött személyek tartoznak, kivéve, ha a saját nemzeti rendelkezéseik értelmében a nagykorúságot már korábban elérték. Az Európa Tanács *R(2003)20 sz. ajánlása* szerint a „fiatalkorú olyan személy, aki elérte a büntetőjogi felelősség alsó korhatárát, de nem érte el a nagykorúságot (felnőttkort)".

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a gyermekkor, a fiatalkor, a felnőttkor, stb. egymástól való éles elválasztása neveléspedagógiai, pszichológiai, fejlődéslélektani szempontból nem tűnik alátámasztottnak.

4.1.1.2. Elkövető- és áldozatfogalmak

Bár a büntethetőség alsó korhatára az egyes országokban eltérő, abban minden vizsgált állam megegyezik, hogy ezen életkor alatt a bűncselekményt elkövető fiatallal szemben nincs helye büntetőjogi jogkövetkezmények alkalmazásának. Bűncselekmény alanya – akár tettesi, akár részesi minőségben – tehát csak meghatározott életkort betöltött, beszámítási képességgel legalább korlátozott fokban rendelkező természetes személy lehet.

A kriminológiában ugyanakkor ismert a **gyermek- és fiatalkori bűnözés** fogalma (Csemáné 2007a). A kriminálstatisztikai adatok tehát a büntető-jogpolitikai megközelítéstől függetlenül tudósítanak a fiatalok által elkövetett bűncselekményekről, valamint a gyermek- és fiatalkorú (bűn)*elkövetők*ről. A vizsgált jelenségek körét érinti az a tény, hogy egy adott ország milyen szélesen határozza meg a büntetőjogi eszközökkel üldözendő cselekmények körét. A legkisebb jogsértésre

is a lehető legkorábban, s legszigorúbban adott állami, társadalmi válaszra példa az ún. *státuszbűncselekmények* csoportja. E körben több olyan magatartást is büntetendővé nyilvánítottak (elsősorban az USA követi ezt a gyakorlatot), amelyek a hazai, de alapvetően az európai értékrend szerint sem a büntetőjog, hanem elsősorban más jogágak eszközeivel kezelendők. Ilyen például az engedetlenség, a szülői hatalom ismétlődő semmibevétele, vagy a szülői hatalommal szembeni visszaélés, a szülői házból történő szökés.

Az *áldozat*nak tekintett fiatalok csoportja is attól függően változik, hogy milyen cselekményi körben vizsgálódunk. Az Európai Unió Tanácsa 2001/220/JHA számú kerethatározata a gyermekeket a „különösen veszélyeztetett áldozatok" közé sorolja. Az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (ILO) 1999-es konvenciója a gyermekmunka tilalmáról, vagy az Európa Tanács a szexuális visszaélések, pornográfia, prostitúció és az emberkereskedelem gyermek- és fiatal áldozataival kapcsolatban született ajánlása a „gyermekek és fiatalok" megnevezést alkalmazza (sokszor konkrét korhatár-megjelölés nélkül).

4.1.2. Kiskorú elkövetők – helyzetkép Magyarországon és a világban

A gyermek- és fiatalkori bűnözés alakulása – részben az időnként előforduló, kirívó súlyú, általában kegyetlen élet elleni támadások média-megjelenése okán – időről időre az egyes országok közvéleményének középpontjába kerül. Értetlenül és megdöbbenve álltak az emberek például Sebastian, egy német fiatal története előtt, aki a holland határhoz közeli Emsdetten városának egyik iskolájában ok nélkül lövöldözve összesen 37 embert talált el. Közülük hárman súlyosan sérültek, de 16 sérült rendőr is volt a helyszínen. Az ámokfutó, aki egykor maga is az iskola tanulója volt, később öngyilkos lett (Berta 2006). Az USA-ban több hasonló eset is előfordult. Bár már az 1970-es évekből is találunk példát, a tanárok és diáktársak elleni iskolai lövöldözések az 1990-es évek közepétől jelentek meg nagyobb gyakorisággal.

4.1.2.1. A gyermek- és fiatalkori bűnözés nemzetközi tendenciái

A gyermek- és fiatalkori bűnözés alakulásáról eltérő képet kapunk annak függvényében, hogy milyen forrásadatokra támaszkodva, milyen jogi szabályozás mellett, mely elkövetői csoportot vizsgáljuk. Ha például a fiúk és a lányok bűnözését vizsgáljuk az USA-ban, azt tapasztaljuk, hogy a fiúk bűnözési hajlandósága számos bűncselekmény esetében csökkent, de helyüket a lányok foglalják el. A bűnügyi statisztika adatainak kedvezőtlen alakulása a toleranciaküszöb változását is jelezheti. Svédországban a hivatalos adatok azt jelezték, hogy növekszik a gyermek- és fiatalkori bűnözés. A háttérkutatások eredményei azonban azt mutatták, hogy a jelenség magyarázata a fiatalok megváltozott toleranciaszintjében, illetve hatóságokkal kapcsolatos attitűdjében található. Napjainkra ugyanis azokat az erőszakos cselekményeket sem tűrik el kortársaiktól, melyek felett korábban szemet hunytak. Ennek köszönhető, hogy a feljelentések – s így az eljárások – száma is emelkedett. Az erőszakos

cselekményekkel kapcsolatos szemlélet megváltozása vezetett tehát a bűnügyi statisztika adatainak romlásához.

1. Az államok többségét az **erőszakos bűnözés emelkedése,** illetve egyes *magas rizikófaktorúként meghatározott elkövetői csoportok* bűnözési aktivitásának növekedése jellemzi. Bár a kutatók egy részének meggyőződése, hogy valójában nem az erőszakos bűncselekmények száma emelkedett, hanem láthatóságának mértéke változott meg (Pfeiffer und Wetzels 2006). A megállapítás alapjául például egy, a német kisiskolások körében végzett felmérés szolgál, amely azt mutatja, hogy az érintettek feljelentési hajlandósága szempontjából igen meghatározó az elkövetők etnikai összetétele. Megkérdezték tőlük, mit tennének, ha egy Moritz nevű képzeletbeli osztálytársukat egy Max névre hallgató gyermek bántalmazná, vagy rabolná ki. A válaszoló fiatalok közül csak minden ötödik gondolta azt, hogy ezzel a problémával a rendőrséghez kellene fordulnia. Abban az esetben viszont, ha Ahmed vagy Igor a bántalmazó, már minden harmadik gyerek érezte úgy, hogy az ügyet hivatalos útra kell terelni, és az elkövetőt fel kell jelenteni. Bár a kutatást végzők nem határozták meg a szereplők etnikai hovatartozását, a gyerekek Maxben és Moritzban egy német anyanyelvű kisdiákot láttak, míg Ahmedet arab vagy török származásúként, Igort pedig egy kelet-európai gyökerű személyként azonosították. Úgy tűnik tehát, hogy a gyerekek feljelentési hajlandóságát lényegesen befolyásolta, milyen származású volt a cselekmény elkövetője. Az azonban tény, hogy az erőszakos bűnözés utóbbi tíz évben mért növekedése az országok többségében döntően a különböző etnikai csoporthoz tartozó elkövetők számának emelkedésével magyarázható.

2. Bár az erőszak a fiatalkorúak körében még mindig elsősorban a fiúkra jellemző, Németországban és az USA-ban nőtt a **lányok** bűnözési aktivitása. A tengerentúlon (US Crime 2003) már az 1980-as évektől lehetünk tanúi a lányok aktivizálódásának a bűnözés terén (OJJDP 1996). A német adatok szerint 1995 óta a lányok száma az ismertté vált bűnelkövetők között 27 százalékkal emelkedett (Volker 2004). A már hosszabb ideje zajló kutatások arra is rámutattak, hogy az 1980-as évekhez képest megváltozott a bűnözés jellege. Az emberölési, testi sértési bűncselekmények körében ugyanúgy emelkedett a lányok aktivitása, mind például a droggal és alkohollal kapcsolatos bűncselekményeknél, vagy betöréses lopásnál, lopásnál, járműlopásnál.

3. Európában új jelenség a **fiatalkori bandák** (**gang**ek) megjelenése, ami részben az erőszakos bűnözéssel, részben a lányok bűnözési aktivitásának emelkedésével függ össze. Egy fiatalokból álló csoport azonban nem jelent szükségszerűen a kriminológusok fokozott érdeklődésére számot tartó ganget. Az Eurogang (2004) meghatározása szerint csak azok a hosszabb ideig fennálló, az utcai léthez erősen kapcsolódó fiatalkori csoportosulások tartoznak ide, amelyek csoportidentitásának része az illegális tevékenységekben való részvétel. Az utcai bandák bűnözéshez

való kapcsolódását jól mutatja az a kutatási eredmény, amely szerint függetlenül attól, hogy hol tevékenykednek e bandák, az együttes bűnelkövetés élménye (izgalma) minden bandatag számára fontos. Amerikában a 18 év alattiak részvétele elsősorban a kisvárosi és a vidéki gangekben jelentős, és a tagok 60-70 százaléka tartozik ebbe az életkori kategóriába. Ez az a kör, ahol a lányok részvételi gyakorisága magas. Az utcai bandák etnikai összetételét az afroamerikai és a hispanoamerikai fiatalok felülreprezentáltsága jellemzi (IIR 2007).

Európa sem mentes a gangektől, bár előfordulásuk inkább a kontinens nyugati felében volt jelentősebb az elmúlt évek során. Bár a törvénnyel folyamatosan összeütköző csoportok egy részének nincs semmilyen politikai hitvallása, szép számmal akadnak olyanok, amelyek vagy politikai indíttatásból, egy eszmerendszer mentén jöttek létre, vagy kerestek olyat, mellyel alátámaszthatták jogellenes cselekedeteiket. Európában új jelenség a bandák „elnőiesedése" (Volker 2004). A lányok nem riadnak vissza az erőszaktól, s ugyanúgy megharcolnak a birtokolt területekért, parkokért, utcákért, mint „férfitársaik". Konfliktusaikat azonban erősen átszövi az etnikai jelleg. A lánybandákat ugyanis elsősorban a valamelyik etnikai kisebbséghez tartozó (főként kurd, török, észak-afrikai származású, illetve korábban onnan bevándorló családokból kikerülő) fiatalok alkotják.

4. A **kisebbség**hez tartozók büntető igazságszolgáltatáson belüli felülreprezentáltsága számos okra visszavezethető. Bizonyos deliktumok kapcsán tradicionálisan magasabb a részvételi arányuk, mint például a többnyire az illegális ott-tartózkodás legalizálása érdekében megvalósított okirat-hamisítási cselekmények. Az erőszakos magatartások kapcsán részben szerepet kapnak az etnokulturális gyökerek is: az erőszak mint a férfias viselkedés része, a férfi-női szerepek hierarchikus elkülönülése, az erőszakalapú konfliktusfeloldási technikák vagy az olyan tradíciók, mint a vérbosszú.

A cselekmények jelentős része a kisebbségi létből eredő hátrányokhoz, a rossz szociális helyzethez, az iskolázatlansághoz, a munkanélküliséggel együtt járó esélytelenséghez kapcsolódik. Az afroamerikai és a fehér amerikai fiatalok részvételi aránya az erőszakos bűnözésben az 1980-ban mért 6:1-ről 2003-ra 4:1-re csökkent, és a 10-17 éves populáció mindössze 15 százaléka afroamerikai. Ennek ellenére közülük kerül ki a letartóztatottak 30 százaléka, a szabadságelvonással sújtott fiatalok 40 százaléka, a felnőttek büntetőügyeiben eljáró bíróság elé áttett ügyekben érintettek 50 százaléka (UNHCR 2006).

4.1.2.2. Új jelenségek a kiskorúak bűnözése körében: iskolai zaklatás (mobbing/bullying); iskolai erőszak; „happy slapping", „snuff videó" – és ami mögöttük van

A gyermek- és fiatalkori bűnözés előzőekben említett folyamatai mellett a figyelem az iskolai zaklatások, illetve ezeknek már az iskola falain túlnyúló új formái, valamint a számítástechnika fejlődésével megnyíló új elkövetési formák felé irányul.

Az iskola – ahogy arról számos szépirodalmi mű is beszámol – a múltban is helyszíne volt a gyermekek egymással szembeni sokszor agresszív, erőszakos cselekményeinek. A pedagógiai eszközök, a nevelési körülmények, a szemlélet változásával komoly előrelépést sikerült elérni. Napjainkra azonban a jelenség – részben más formában és arányban – újra az iskolai mindennapok részévé vált.

A szakirodalomban több – részben egymás szinonimájaként használt – kifejezéssel találkozunk. A *bullying* tartalmilag olyan ismétlődő jellegű agresszív viselkedési forma, amely a valamilyen oknál fogva magát megvédeni kevéssé képes (például gyenge fizikumú) gyerek ellen irányul. Hasonló magatartásokat fed le a *mobbing*, mely támadást jelent. Az *iskolai erőszak* a verbális, pszichés, fizikai, szexuális erőszakos viselkedés különböző személyek közötti (diák, tanár, szülő) megvalósulási formáit öleli fel. Az *iskolai zaklatás* lényegi eleme az agresszív cselekmény ismétlődő, elhúzódó jellege, mely irányulhat az áldozattal szembeni aktív, nyilvános fellépésre (közvetlen zaklatás) csakúgy, mint annak „puszta" kiközösítésére (közvetett zaklatás).

A jelenség a különféle felmérések szerint – bár erősen függ az adott iskolatípustól – igen gyakorivá vált. Az ENSZ felmérése szerint az iskoláskorú gyerekek 20-65 százaléka számolt be arról, hogy a vizsgálatot megelőző 30 napban verbális vagy fizikai iskolai zaklatás áldozatává vált (UN Report 2006). Az iskolai zaklatás egyik formája a *speciális szükségletű gyerekek elleni* – elsősorban verbális jellegű – *támadás*. Egyre gyakoribb a *homofóbia*, valamint a *lányok kukkolása, a portyázás, és a sérelmükre elkövetett erőszak*. A kutatási adatok szerint 1984 óta Angliában megduplázódott a leszbikus, illetve homoszexuális diákok sérelmére elkövetett zaklatások száma. 1145 ilyen orientációjú diák közül 41 százalék szenvedett már el fizikai támadást, 17 százalék élt meg halálfélelmet és 12 százalékukat molesztálták szexuálisan (Bawden 2008).

A társadalmakban lezajlott változások, az értékek átalakulása, a média „sztárcsináló" szerepe erőteljesen formálják a fiatalok céljait és elképzeléseit, előtérbe helyezve a pénz, az ismertség, a sikeresség jelentőségét. A tömegkommunikációs eszközök megteremtik az ismertté, híressé válás lehetőségét. A sikert elérni – azaz mindenáron valakivé válni – az erőszak felhasználásával is megvalósítható. Hisz az erőszak – annak ábrázolásából, gyakoriságából, a gyerekek elé vetített filmekből, játékokból következik – számukra nem tekinthető különleges jelenségnek.

A technikai fejlődés eredményeként az iskolai terrorizálásnak és erőszaknak új formái jelentek meg (Visionaries Project 2006). Ilyen a **cyberbullying**, amely az új technikai eszközök zaklatás céljából történő alkalmazását jelenti. A gyalázkodó tartalmú vagy fenyegető sms-ek, e-mailek, msn-üzenetek, valamint különféle sértő tartalmú spam-ek küldése, mobil- és vezetékes telefonon hasonló jellegű hívások lebonyolítása megfélemlíti a sértettet. Több formája is ismert:

- az *égetés (flaming)* olyan on-line harc, amelyben dühös, fenyegető vagy vulgáris üzeneteket küldenek tömegével az áldozatnak;
- az *ismétlődő, folyamatos zaklatás (harassment repeatedly)* többnyire név

nélküli (anonim) durva, goromba, nyers és sértő üzenetek küldését jelenti;
- a *befeketítés (dissing)* olyan on-line üzenetek küldése, amelyek alkalmasak az áldozat jóhírének megsértésére (így például az iskolai honlapra az adott személy szexuális képességeit és méreteit gúnyoló, kétségbe vonó rajzok, beszámolók, megjegyzések eljuttatása);
- a *megszemélyesítés (impersonation)* célja, hogy az áldozat nevében (pl. jelszavát kifigyelve) üzeneteket, sms-eket, stb. küldve tegyék tönkre baráti, szerelmi, társas kapcsolatait és ezen keresztül (is) rontsák megítélését;
- önálló formája a cyberbullying-nak *(outing and trickery sharing)*, amikor az elkövető az áldozat titkát vagy a rá nézve kínos információt, titkolt jellemzőt szerzi meg csalárd módon és osztja meg másokkal (így például a kóros kövérsége miatt a többiektől elkülönülve, egy másik teremben átöltöző áldozatról készítenek titkon meztelen képeket a mobillal, és azt küldik szét a társaknak vagy teszik fel a netre);
- a *szándékos kirekesztés (exclusion intentionally)* valakinek egy adott on-line csoportból (pl. chat-szoba) való kizárását jelenti;
- az áldozat folyamatos, ismétlődő *követése, becserkészése* a cybertérben *(cyberstalking repeatedly)* lényegében fenyegető tartalmú vagy rendkívül intim üzenetek küldését, vagy egyéb olyan on-line tevékenységet jelent, amely sérti vagy veszélyezteti az áldozat biztonságát. (Így például a korábbi, még az áldozattól kapott vagy róla, beleegyezésével készült, erotikus tartalmú vagy szexuális tevékenységét ábrázoló képekkel, e-mail címének és pl. skype-számának megadásával üzenetek küldése az áldozat barátainak vagy ismeretleneknek.)

A **mobiltelefon fényképezőgépként** való, nem megengedett célú használata szintén új formája az iskolai zaklatásnak. Ekkor többnyire testnevelési órák vagy edzések alkalmával készítenek a ruhátlan vagy kevéssé felöltözött személyekről képeket, amelyet elküldenek egymásnak vagy felrakják az internetre. A hírnévért folytatott „játéknak" halálos áldozata is lehet. Az általában védtelen áldozat megütésének, megverésének, megrugdosásának mobiltelefonnal történő lefényképezése illetve lefilmezése – azaz a *happy slapping* – több országban is megfigyelhető szórakozási forma. Hasonló indíttatásból kerül sor az ún. *snuff videók* készítésére. Ekkor az áldozat testi vagy lelki megalázását, megerőszakolását, megverését csakúgy megörökíthetik, mint a hullagyalázást (a világhálón halálos közlekedési balesetek, bűncselekmények, öngyilkosságok helyszínén az áldozatokról/áldozatokkal készült megdöbbentő felvételekkel találkozhatunk). Bár ez utóbbi két elkövetési forma kezdetben az iskola falai közé szorult, s kimondottan a diákok voltak a célpontjai, napjainkban nem ritka a teljesen idegenekkel, illetve felnőttekkel szembeni elkövetés.

Az, hogy az új jelenségek mögött milyen erősen jelenik meg az értékek körében bekövetkezett változás, jól mutatja, hogy a diákok azért fogadnak és továbbítanak ilyen videókat és képeket, mert így érdekessé, ismertté, „valakivé" válnak. Fontos az

is, hogy ne maradjanak ki a kommunikációból. A kutatók a médiát teszik felelőssé az erőszak terjedéséért és a sztárcsinálás egyoldalú és önkényes gyakorlatáért.

4.1.2.3. Hazai kriminálstatisztikai adatok

A gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők száma a hazai kriminálstatisztikai adatok szerint az elmúlt években *csökkent*. Ez különösen a fiatalkorú elkövetők körében tapasztalható. A jelenséget jelentősen befolyásolják a demográfiai mutatók, azaz, hogy milyen arányú a gyermek- és fiatalkorú populáció a népesség egészében. Egyértelműen megállapítható, hogy a gyermekkorúak száma az elmúlt időszakban olyan radikálisan csökkent hazánkban, mely lassacskán magával hozza a 30 évnél fiatalabb korosztály fogyását is.

Ma Magyarországon *az összes ismertté vált bűnelkövető 12 százaléka fiatalkorú.* A kiskorúak bűnözését – bár egyre csökkenő súllyal, de – még mindig a vagyon elleni bűncselekmények dominanciája jellemzi.

4.1./1. ábra Ismertté vált összes, fiatalkorú és gyermekkorú elkövetők száma

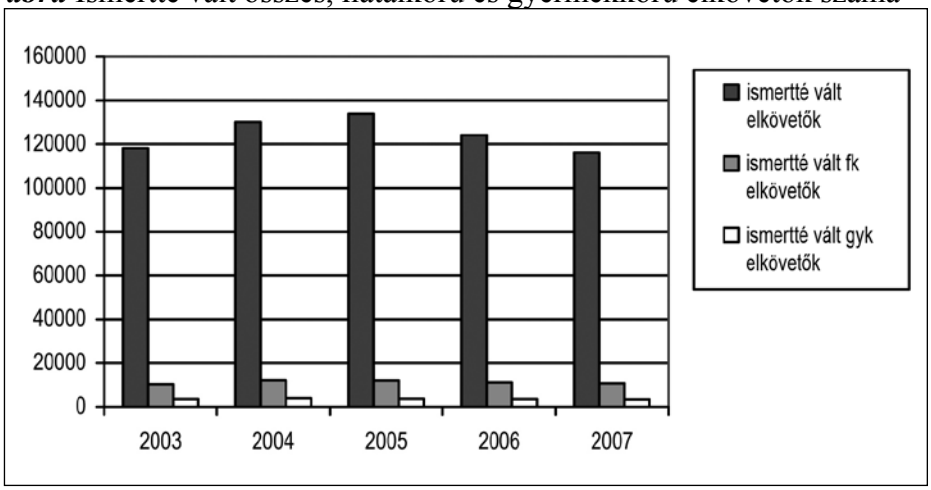

Forrás: OBmB

A kiskorúak által elkövetett *erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények száma emelkedik*, és a garázdaság, a testi sértés, illetve a rablás fordul elő nagyobb számban. Az elmúlt tíz évben minden harmadik rablás elkövetője fiatalkorú volt. Bár a hazai kutatások tapasztalatai is azt jelzik, hogy a fiatalok markáns része középiskolás életkorára már személyes tapasztalattal rendelkezik a kábítószer-fogyasztás terén, a kriminálstatisztikai adatok a kábítószer-bűncselekményeket elkövetők átlagéletkorát ennél későbbre teszik. Mindemellett a számokból az is kiderül, hogy az alkohol még mindig nagyobb hatással bír az elkövetésre, mint a kábítószer. Az erőszakos cselekmények körében a korábban ismert formák mellett új jelenség, hogy felerősödött a kortársagresszió.

A fiatalok többsége teljes családból kerül ki, ami egyben azt is jelzi, hogy az

elmúlt időszak társadalmi folyamatai, gazdasági nehézségei, értékválsága mellett egyre nagyobb az aránya a diszfunkcionálisan működő, társadalmi szerepének megfelelni nem tudó családoknak. A kiskorú elkövetők szülei között többségben vannak a foglalkoztatási hierarchia alacsonyabb szintjeire betagozódók, relatíve sok a nyugdíjas szülő, a munkanélküli szülőkkel bírók száma pedig hosszabb időszakot vizsgálva a többszörösére emelkedett.

Pozitív folyamatként értékelhető, hogy a fiatalok közül sokan még tanulnak – középiskolában, szakmunkás vagy szakiskolában –, s csökkent a foglalkozás nélküli, illetve eltartott fiatalok aránya. Ennek is köszönhető, hogy napjainkra a fiatalok több mint fele megszerezte alapfokú ismereteit. Az iskolai előrehaladás nehézségeire következtethetünk azonban abból, hogy a bűnelkövetés időpontjában csaknem negyedük az általános iskolát végzi.

A bűnelkövetés szempontjából a legveszélyesebb életkornak a 17. életév környéke, illetve az utána következő időszak tűnik. Az elkövetők meghatározó hányada fiú, s bár kb. harmaduk egyedül követte el a bűncselekményt, a bűnözés jellemzően „társas tevékenység". Az ismertté vált kiskorú elkövetők körében felülreprezentáltak a Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből, illetve a fővárosból és környékéről származó fiatalok. Az, hogy az ország keleti fele mint bűnkibocsátó, a bűnözés utánpótlását biztosító régió jelenik meg, már évtizedek óta megfigyelhető. Borsod-Abaúj-Zemplén megye például csaknem ugyannyi fiatalkorú bűnelkövetőt bocsát ki, mint a lakosságszámát tekintve több mint kétszer népesebb Budapest.

A bűncselekményt elkövető fiatalok többsége először kerül összeütközésbe a törvénnyel, ugyanakkor a *fiatalkorú bűnelkövetők kb. egyharmada büntetett előéletű*, akik közt igen magas a hátrányos, halmozottan hátrányos körülmények között nevelkedők aránya.

A gyermek- és fiatalkori bűnözés körében megfigyelhető negatív irányú változások mellett pozitív jelzés, hogy az egyes korosztályok bűnözési aktivitását jelző arányszám mindkét korosztály esetében kissé csökkenő bűnözési gyakoriságot mutat. A gyermeknépesség 0,25 százaléka, míg a fiatalkorú populáció 2,25 százaléka vesz részt a bűnözésben.

4.1.2.4. Látens bűnözés és prekriminális cselekmények

A gyermek- és fiatalkori bűnözés körében a bűncselekmény *rejtve maradásának lehetősége magas,* bár a bűnelkövetés általában nem előzmények nélküli. A fiatalok a szabálysértésnek minősülő, a bűncselekményi szintet el nem érő jogellenes magatartásaik mellett egyéb deviáns, prekriminális cselekményeket is megvalósítanak.

A bűnözés rejtve maradt részének felderítését célzó *látenciavizsgálatok* (Korinek 1988) évtizedek óta azt állapítják meg, hogy a gyermek- és fiatalkori bűnözés nagyobb volumenű és arányú, mint ahogy a bűnügyi statisztika mutatja (majdnem minden gyermekkorú vagy fiatalkorú elkövetett egy üzleti vagy otthoni lopást

vagy dologrongálást). Igen jelentős az ún. prekriminális cselekmények (például iskolakerülés, stb.) előfordulási gyakorisága. Az ilyen magatartásokat és a kisebb súlyú devianciák előfordulását vizsgálta egy nemrég véget ért hazai kutatás (ISRD 2008), amelynek célcsoportját a 12-17 év közötti iskolába járó diákok képezték. Az eredmények szerint a diákok csaknem ötöde (19,3%) eddigi élete során semmilyen deviáns magatartást nem tanúsított. Azoknál viszont, akik deviáns magatartást tanúsítottak, az életkor mellett a kortárscsoport és az alkoholfogyasztás volt a meghatározó tényező. A fiatalkorú bűnözés súlypontja a 16. életév körül van: ennek betöltése előtt inkább tulajdon elleni, míg ezt követően elsősorban az erőszakos, garázda cselekmények elkövetése a jellemző. A fiatalok mindennapjainak egyik állandó kísérőjelensége az erőszak, mint egy cél elérésének eszköze, vagy a tisztelet, a hírnév megszerzésének lehetősége. Az erőszakot az érvényesülés eszközéül használók többsége számára fontos az előrejutás, az adott közösségen belüli vezető szerep vagy magasabb pozíció megszerzése. Az erőszak elfogadása – még ha az dolog ellen irányul is – könnyebben toleránssá teszi a fiatalt más erőszakformák vonatkozásában is. Az erőszak mint konfliktusfeloldási eszköz sokszor az otthonról hozott minta alapján alakul ki. Az agresszív viselkedést megvalósító diákok közt magasabb volt a családi devianciák – a családon belüli erőszak és az alkoholizmus – aránya.

Tovább árnyalja a képet a depriválta, marginalizált helyzetű, már bűnelkövetővé vált fiatalok körében végzett vizsgálat, amely azt mutatja, hogy a bántalmazás, a terror, az elhanyagoló környezet kiugró gyakorisággal volt/van jelen ezeknél a bűnelkövető fiataloknál (Solt 2007). Ezzel a témával foglalkozik kötetünk 4.3. és 5.1. fejezete is.

4.1.3. Kiskorú áldozatok – helyzetkép Magyarországon és a világban

4.1.3.1. A kiskorú áldozatok a nagyvilágban – gyermekek gyermeki jogok nélkül

Egy gyermek szocializációjában a legnagyobb szerep saját mikrokörnyezetének jut: családjának, iskolájának, kortárscsoportjának. Természetesen a gyermeket körülvevő közösségnek, sőt, az egész társadalomnak is rendkívüli jelentősége van a gyermekek jövője, biztonsága szempontjából. Egy társadalom védelmet adhat és szolidaritást fejezhet ki a gyermekekkel, de veszélyeztető tényezőként is megjelenhet, kortárserőszak, bandaháborúk, rendőri erőszak, emberkereskedelem, fizikai vagy szexuális erőszak formájában. A társadalmi változások olyan folyamatai, mint a globalizáció, a migráció, az urbanizáció, az AIDS terjedése vagy a katonai konfliktusok a gyermek fejlődését veszélyeztető hatást fejthetnek ki.

A kutatási eredmények szerint *a kisebbséghez vagy a marginalizálódott társadalmi rétegekhez tartozó gyerekek, illetve az utcagyerekek* különösen veszélyeztetettek a társadalmi erőszak által. A szexturizmus célpontjai is gyakran a legfiatalabb korosztályból kerülnek ki. Az emberkereskedelem a határok megnyílásával még jelentősebb szerephez jut. A jelenség létét elősegítik az olyan tényezők is,

mint a szegénység, a munkavállalás céljából történő migráció, vagy akár a politikai bizonytalanság az adott országban. Az emberkereskedelem az erőszakkal kényszerített magatartások széles skálájához kapcsolódik: a szervkereskedelemtől a prostitúcióig vagy a kényszermunkáig. A gyermekek esetén nem ritka, hogy ebben a szülők – anyagi ellenszolgáltatás mellett – maguk is részt vállalnak.

Elsősorban a háborúk, nemzeti villongások sújtotta afrikai kontinensre igaz, hogy a menekült gyerekeknek az erőszak igen erőteljes jelenlétét kell megélniük. Ez különösen a menekülttáborok asszonyai, lányai közt gyakori, akik szexuális támadások, vagy egyszerűen a nemük miatti erőszakos magatartások áldozataivá válnak.

A technikai fejlődés is új veszélyhelyzeteket hozott: az információs és kommunikációs technológiák sokszor elősegítik a gyermekek kizsákmányolásának, illetve a sérelmükre elkövetett erőszakos cselekmények egyéb formáinak növekvő rizikóját.

A világ negatív folyamataival szemben kellene védelmet nyújtania, biztonságot adnia a családnak. Ezzel szemben a gyerekek egy részének mindennapi tapasztalata az **erőszak** megélése. Az ENSZ egy 2006-os tanulmánya (UN Report 2006) szerint a gyermekekkel szembeni erőszakos cselekmények legnagyobb részét épp olyan személyek követik el, akik a gyermekek életének közvetlen részesei (szülők, iskolatársak, tanárok, barátok vagy partnerek). A WHO becsült adatai szerint évente világszerte 53 000 gyermek válik gyilkosság, 150 millió 18 év alatti lány és 73 millió 18 év alatti fiú pedig szexuális zaklatás (érintkezés), vagy fizikai kontaktussal párosuló egyéb szexuális erőszakformák áldozatává. 100 és 140 millió közé tehető azoknak a lányoknak, nőknek a száma, akiket – a családon belüli erőszak speciális formájaként – a női nemi szervek megcsonkításának vetettek alá. Az UNICEF szerint ma 60 millióval kevesebb nő él a világon, mint kellene. Ennek oka, hogy sok kultúrában a fiúgyermek sokkal értékesebb, ezért a lányok sokszor esnek áldozatul gyermekgyilkosságnak. Egyébként is kisebb számban élik meg az egy éves kort, mert kevésbé etetik, védik őket. 6-7 éves koruktól már dolgoznak, többnyire háziszolgaként. Sok gyereklányt eladnak feleségnek; évente 585 000 nő – többségükben tizenéves kislány – hal meg ennek következtében (például szülés során).

A gyermekekkel szembeni élet elleni támadások gyakorisága jelentősen függ az adott ország gazdasági fejlettségétől, sajátos szokásaitól, hagyományaitól csak úgy, mint az áldozat életkorától, nemétől. Az alacsony jövedelmű országokban kétszer olyan magas az emberölés áldozatává vált gyermekek aránya, mint a magas jövedelmű országokban. A 0-4 év közötti gyerekek mellett a 15-17 év közötti fiúk a különösen veszélyeztetettek. A kisgyermekek között elsősorban a fizikai erőszak rizikója magas, míg pubertás- vagy kamaszkorban a szexuális erőszak jelenik meg nagyobb mértékben. A fiúk esetében a fizikai erőszak gyakrabban fordul elő, mint a lányoknál, ahol a szexuális erőszak, az elhanyagolás vagy a prostitúcióra kényszerítés jelenik meg nagyobb arányban. A szexuális abúzus elkövetői többnyire a

gyermek családtagjai, vagy olyan személyek, akikkel bizalmi viszonyban van (pl. edző, tanár, rendőr, a család alkalmazottja, stb.).

Az úgynevezett gazdag nemzeteket érintő felmérés (UNICEF 2003) szerint a fejlett országokban évente 3 500 15 év alatti gyermek hal meg bántalmazás (fizikai abúzus és elhanyagolás) következtében. A szegénység és a stressz, illetve az alkohol- és drogfogyasztás szoros összefüggést mutat a gyermekabúzussal és az elhanyagolással. A felmérés megállapítja, hogy a 15 év alatti gyermekek körében minden egyes halálos kimenetelű bántalmazásra 150 olyan eset jut, amelynél a fizikai abúzus elkövetése miatt nyomozás is indult. A látencia-vizsgálatok alapján valószínűsíthető, hogy az egy halállal végződő esetre jutó kisebb súlyú bántalmazások, fizikai elhanyagolás, stb. száma ennél jóval magasabb lehet.

Akár elkövetői, akár áldozati oldalról nézzük, az erőszak mértékének ugrásszerű növekedése figyelhető meg különösen a fiúk körében 15. életévük környékén. Így sok országban a 15 és 17 év közötti, emberölés áldozatává vált fiúk aránya háromszor magasabb, mint a 10-14 év közötti fiú áldozatoké (UN Report 2006). A kortársak közötti fizikai erőszak sokkal általánosabb azokon a területeken, ahol a munkanélküliség, az iskolázottság hiánya, a szociális nehézségek jelen vannak. E területekre általában jellemző az igen gyors népességnövekedés. Az erőszakcselekmények jelentős része a barátok, haverok, ismerősök között valósul meg, és erős összefüggést mutat a drog és alkohol fogyasztásával.

4.1.3.2. A gyermekkel, fiatalkorúakkal szemben elkövetett tipikus (bűn)cselekmények

A gyermekekkel szemben megvalósuló cselekmények veszélyessége eltérő, ezért a különböző jogágak komplex módon védik a legifjabb nemzedéket. A magatartások egy része olyan fokban sérti a gyermekek jogait, oly mértékben veszélyes a társadalomra, hogy a védelemhez büntetőjogi reakciók szükségesek. A gyermekek sérelmére elkövetett magatartások azonban nem minősülnek szükségszerűen bűncselekménynek. A gyermekvédelem, családjog, polgári jog területén született törvények ugyanúgy fontos szerepet töltenek be a gyermekek jogainak garantálásában, mint például a Munka Törvénykönyve.

A gyermekekkel szembeni legsúlyosabb sértő magatartások csoportosításánál mind a sérelem jellege, a sértő személye, mind a tevékenység egyéb jellemzői szerepet kapnak. A hazai szakirodalom (Kerezsi 1995; Herczog 2007) (is) döntően két nagy típusát nevesíti a gyermekekkel szembeni legsúlyosabb magatartásoknak: az elhanyagolást és a bántalmazást. Az **elhanyagolás** minden olyan tevékenységet vagy mulasztást felölel, amely a gyermek egészségét, szomatikus, mentális és/vagy érzelmi fejlődését sérti vagy veszélyezteti. Az elhanyagolás jellege alapján beszélhetünk érzelmi, fizikai vagy oktatási, nevelési elhanyagolásról. A gyermekkel szemben megvalósuló – a közrehatás cselekvő formáját megkívánó – magatartásokat a **gyermekbántalmazás** vagy gyermekabúzus fogalma öleli fel (5.2. fejezet). Jellegét tekintve beszélhetünk fizikai/testi, lelki/pszichés/szellemi, illetve szexuális abúzus-

ról. Attól függően, hogy a rossz bánásmód, a bántalmazás hol, kitől, milyen körben éri a gyermeket, különbséget kell tenni a családon belüli erőszak, a rendszerabúzus, az iskolai erőszak vagy az iskolai zaklatás között. A *családi erőszak* elkövetői közt igen jelentős arányban találkozhatunk az áldozat közvetlen hozzátartozóival, gondozására köteles személlyel. Vannak azonban olyan magatartások, amelyek elsősorban „kívülállók", idegenek által valósulnak meg. Így egy adott intézményrendszer nem megfelelő működésének eredményeként alakulhat ki a *rendszerabúzus* (5.3. fejezet). E fogalmi körbe tartoznak azok az eseteket is, amikor az intézményrendszer különféle okok miatt nem vagy csak késve avatkozik be a veszélyeztetettség elhárítása vagy megszüntetése érdekében. A már áldozattá vált gyermeket is érheti negatív – elsősorban pszichés, lelki – hatás azoktól az intézményektől, amelyek feladata épp a gyermek védelme, illetve az általa elszenvedett bűncselekmény felderítése, szankcionálása lenne. A másodlagos viktimizáció tehát eredhet a gyermekvédelmi intézményrendszertől csakúgy, mint az egészségügyi vagy igazságszolgáltatási rendszertől. Ilyen másodlagos viktimizációs hatást válthat ki a felderítési-bizonyítási tevékenység. A gyermek újra és újra átéli, felidézi a cselekményt, számára teljesen idegen személyek hallgatják, kérdezik, számoltatják be, s adott esetben meg is kérdőjelezik állításait (8.4. fejezet).

A fiatalokat sértő, veszélyeztető magatartások körében a legsúlyosabb jogsértések szankcionálását a **Büntető Törvénykönyv** tartalmazza. A hazai szabályozás a sértett kiskorúak tekintetében több életkori kategóriát is használ. Ennek részben a fokozott védelem biztosítása szempontjából van jelentősége, illetve adott esetben a kiskorú sértett életkorától függ, hogy milyen bűncselekmény valósul meg a sérelmére (például a megrontás bűncselekménye csak 12-14 éves áldozat sérelmére követhető el). A Büntető Törvénykönyv az alábbi életkori kategóriákat használja:

- a *„12. életévét be nem töltött személy"* a 0-12 év közötti korosztályt fedi le. Minősítő körülményként értékelendő a nemi erkölcs elleni bűncselekmények körében;
- a *„14. életévét be nem töltött személy"*, azaz a 0-14 év közötti gyermek ellen elkövetett cselekmény súlyosabban értékelendő például emberölés esetén;
- a *„18. életévét be nem töltött személy"* megfogalmazással találkozunk például emberkereskedelem vagy üzletszerű kéjelgés elősegítése kapcsán;
- nem konkrét életkori kategóriát jelent a *„védekezésre képtelen személy"* meghatározás, de a személy elleni, a házasság, család, ifjúság, nemi erkölcs elleni bűncselekményekhez fűzött értelmező rendelkezés alapján a 12. életévét be nem töltött személyt ilyen állapotúnak kell tekinteni.

A jogalkotó az alkalmazott jogtechnikai megoldásokkal is több szinten biztosítja a gyermek- és fiatalkorúak védelmét. Vannak olyan speciális tényállások, amelyek csak abban az esetben alkalmazhatók, *ha a passzív alany az adott életkorú sze-*

mély. Kiskorú elhelyezésének megváltoztatása, tiltott pornográf felvétellel visszaélés, vagy a kiskorú veszélyeztetése például csak abban az esetben valósul meg, ha a cselekmény passzív alanya kiskorú, vagyis 18. életévét be nem töltött személy. Több bűncselekmény esetén egy adott életkorú személlyel szembeni elkövetés súlyosabban minősülő esetet jelent, ilyen bűncselekmény például az emberölés. A bűncselekmények többségére azonban az a jellemző, hogy maga a jogalkotó a sértetti életkort külön nem értékeli. Így például a Btk. nem rendeli súlyosabban büntetni a rablást, ha gyermekkorúval vagy fiatalkorúval szemben követik el. Ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a bíróság a büntetés kiszabása során ezt a tényt *súlyosító körülményként* értékelje.

A hatályos Büntető Törvénykönyv több fejezete is a kiskorúak védelmét szolgálja. A XIV. fejezet I. címe a házasság és a család védelme mellett az ifjúsággal szembeni cselekményeket külön is szankcionálni rendeli. A személy elleni és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények körében ugyancsak találunk olyan tényállásokat, amelyek minősítő körülményként kiemelik a kiskorúakkal vagy azok adott csoportjával szembeni elkövetést.

A Büntető Törvénykönyv elsősorban a legsúlyosabb emberi jogok elleni támadást, illetve az elkövető és az áldozat közötti speciális viszonyt (nevelés, felügyelet, gondozás, tartási viszony az elkövető és az áldozat között) emeli a védelem fókuszába. Emellett kiemelten kezeli a nemzetközi szinten is különösen súlyosnak minősített cselekményeket (például gyermekkereskedelem, emberkereskedelem). Jelenleg huszonhét tényállás érinti valamilyen formában (alap-, minősített eset, speciális tényállások) a gyermekek jogait, s szankcionálja megsértésüket. Ezek a fizikai, az értelmi, a szexuális abúzust, valamint az elhanyagolás különféle típusait ölelik fel.

4.1.3.3. A bűncselekmények kiskorú áldozataival kapcsolatos kriminálstatisztikai adatok

A kriminálstatisztika elsősorban a legsúlyosabb gyermekek elleni magatartásokról tudósít, amikor az ismertté vált bűncselekmények áldozati körét vizsgálja. Az adatok azt mutatják, hogy a sértetté válás esélye igen eltérő, függ a bűncselekmény típusától csakúgy, mint például a földrajzi, szociális stb. jellemzőktől.

A viktimizáció valószínűsége és milyensége az egyes *életkori csoportokban* eltérő. Az összes ismertté vált bűncselekményt tekintve a felnőttekhez (19-59) és az idősekhez képest kevéssé valószínű, hogy egy fiatalkorú, még kevésbé, hogy egy gyerekkorú váljon bűncselekmény sértettjévé. Ha *bűncselekmény-csoportokat* vizsgálunk, azt tapasztaljuk, hogy a legnagyobb valószínűséggel a fiatalabb korosztályok tagjai is vagyon elleni bűncselekmény áldozatává válnak. A gyermekkorú sértettek harmada, míg a fiatalkorúak több mint kétharmada tartozik ebbe a kategóriába. E körben különösen a többszöri áldozattá válás jelent nagy veszélyt, amire a legnagyobb az esély a fővárosban. Sajnálatos ugyanakkor, hogy az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények körében az átlagosnál magasabb a fiata-

lok veszélyeztetettsége. A fiatalok közül a 17 éveseknek van a legnagyobb esélyük arra, hogy erőszakos bűncselekményt szenvedjenek el. A kiskorú sértetteknél az erőszakos és garázda bűncselekmények körében jelentős az azonos korosztály elkövetői általi fenyegetettség.

Évek óta igaz, hogy például az ismertté vált rablások majdnem negyedét gyermekek és fiatalkorúak sérelmére követik el (ez azt jelenti, hogy a 2000-es évek elején minden nap két kiskorú vált rablás áldozatává). A szexuális bűncselekmények áldozatainak kb. fele, a személy elleni erőszakos bűncselekmények sértettjeinek kb. tizede sorolható ebbe a korosztályba.

4.1.3.4. A kiskorú áldozatok jellemzői

Az áldozati kör sokfélesége miatt eltérő képet alkothatunk az egyes viktimizációs hatásokról. A kiskorú áldozatok esetében két olyan közeg van azonban, amellyel – jelentőségénél fogva - kiemelten kell foglalkoznunk: a család és az iskola.

1. Az, hogy a **családon belüli erőszak** körében különbséget lehet tenni az abúzus típusától függően a sértettek és az elkövetők jellemzői közt, már hosszabb ideje bizonyított a szakirodalomban (Kerezsi 1995). A *fizikai/testi abúzus* sértettjei két nagy csoportra oszthatók: a 3. hó és a 3. életév közötti gyermekek esetén az elkövetők közt mindkét szülő – de főleg a kisebb gyermekeknél inkább az anya – jelenik meg. Az áldozatok közt a nemnek nincs relevanciája, az okok azonban speciálisak: az áldozatok közt több a problémás, beteg, speciális gondozást igénylő, vagy csak egyszerűen „hasfájós" gyermek. De az sem ritka, hogy a gyermek bűncselekményből, nem kívánt vagy már fenn sem álló kapcsolatból születik, s az anya az apával szembeni gyűlöletét a gyermekére vetíti rá. Az áldozatok másik csoportját a 7. és 9. életév közötti fiúk alkotják. A bántalmazás oka többnyire a gyermek „rossz" magaviselete, de az sem ritka, hogy a bántalmazó – többnyire a vérszerinti vagy nevelőapa, az anya élettársa – laza, felületes kötődésben áll a gyerekkel.

A *szexuális abúzus* tipikus sértettje a 13. életév körül járó lánygyermek. Fontos azonban utalni rá, hogy a fiúk esetén is jól körülírható az az életkori szakasz – a 7. életév környéke – amikor gyakoriságában megnő a velük szembeni szexuális támadások száma. Az elkövetők – egyébként mindkét esetben – elsősorban a család férfi tagjai, így például a vérszerinti apa, nevelőapa vagy a nagyapa. A cselekménynek nincs speciális oka. Az elkövetőket a szexuális vágy vezérli. Jellemzően nem pedofil személyekről van szó, a lányok sokszor a megbetegedett, meghalt stb. anya helyett – esetenként tudtával és egyetértésével – kerülnek a bűncselekménybe (ld. 5.2. fejezet).

2. Az iskolai erőszak, az **iskolai zaklatás**ok közül – arányuknál fogva – messze *a korcsoporttól származó támadások* játszanak főszerepet. A hazai kutatások szerint (Figula 2006; Mihály 2000) a bántalmazás célpontja és áldozata leggyakrabban a

védekezésre képtelen (50,7%), a félénk (25,0%), a magára maradt (11,4%) gyerek. Igen magas az osztálytermekben elkövetett bántalmazás a szünetben és a tanórán, ezt követi az iskola udvarán és folyosóján elkövetett bántalmazás.

4.1.4. Az elkövetővé és az áldozattá válás összefüggései, a kiskorúak bűnözésének okai

A szakemberek álláspontja szerint az elkövetői és az áldozati helyzet hat egymásra, az elkövetővé és az áldozattá válás okai és folyamata szoros összefüggéseket mutat (Csemáné Váradi 2007a). *Az erőszak megélése* – különösen a családon belüli erőszakélmény – meghatározó a gyermek további életvitele szempontjából: a depressziótól az öngyilkossági kísérleteken, alkoholfüggőségen át az erőszak elfogadásáig és a bűnelkövetésig vezethet.

A társadalom peremére sodródott, marginalizált helyzetű fiatalok körében lefolytatott hazai kutatás (Solt 2007) szerint a környezet állandó változása (például a rendszeres költözködések, átalakuló családi viszonyok miatt) és a szűkebb környezetben fellelhető veszélyeztető deviáns korcsoport jellemzi a bűnelkövetővé vált fiatalok életútját (5.1. fejezet). Más vizsgálatok (Herczog és Gyurkó 2007) azt igazolták, hogy a családon belüli erőszak-esetek igen nagy százaléka (48%) lelki abúzus és érzelmi elhanyagolás.

A bűnelkövetővé vagy áldozattá váló hátrányos helyzetű fiatalok ötöde nem talál senkit, akivel meg tudná beszélni a problémáit (Tót 1997). A legalacsonyabb iskolai végzettségű lányok közt igen alacsony (6,7%) azok aránya, akik jó viszonyban vannak az apjukkal; s többnyire (46,7%) a testvér és nem az (édes)anya az, akivel megvitathatják gondjaikat, aki válaszol kérdéseikre.

Az *áldozati élmény* könnyen elsodorhatja a gyermeket a bűnelkövetés irányába, ahogy arról a nemzetközi és hazai irodalom is tudósít (Csemáné Váradi 2007b). A sok problémával küzdő gyerekek 12,5 százaléka sem az iskolában, sem otthon nem talál támaszt jelentő felnőttet (Tót 2007). Más kutatások szerint a vidéki fiatalok 41 százalékának egyáltalán nincs barátja. A 13-19 éves magyar városi fiatalság is – noha az országon belül itt a legtöbb a kikapcsolódási, kulturálódási, szórakozási lehetőség – a legpasszívabb 30 ország fiataljai közt; inkább otthonülő, intenzív internethasználó. Sokan közülük nem valódi, hanem virtuális kapcsolatokban élnek (chatelés, msn-ezés, fórumozás); a legtöbb virtuális, azaz még soha nem látott ismerőssel is a vizsgált magyar fiatalok rendelkeznek (GFK 2008). Pedig ez számos veszélyt rejt magában. Nem ritka, hogy az általában felnőtt vagy legalábbis idősebb elkövető a cybertér adta lehetőségeket kihasználva (például a szülői, illetve a társadalmi kontroll teljes hiánya) többnyire szexuális indíttatásból ismerkedik nála fiatalabb áldozatával. Ez a forma lehetőséget teremt a gyerek teljes félrevezetésére, aki a kapott hamis információk alapján a valóságtól teljesen eltérő képet alakít ki az elkövetőről, a legszebb tulajdonságokkal és külsővel felruházva új barátját. Az *on-line abúzus* számos formája ismert: a verbális, erotikus tartalmú levélváltástól a fényképek kérésén át a webkamerán keresztül történő „bemutató-

ig". A felek személyesen – a cybervilágon kívül – azonban nem találkoznak, s az elkövetők arra is vigyáznak, hogy webkamera esetén is csak egyirányú legyen a kapcsolat.

Az on-line módon kötött kapcsolatok egy része azonban kilép a valódi világba is. Az *off-line abúzus* különös jelentőségét az adja, hogy a sokszor magányos, magukra hagyott gyerekek teljesen kiszolgáltatottá válnak az általuk sosem látott, de a chatelés eredményeként valamilyennek mégis elképzelt személlyel szemben, aki teljes bizalmukat, barátságukat, titkaikat élvezi. A találkozásra azonban a másik felet elsősorban szexuális vágyai sarkallják. A veszély több oldalról is nagyon valós: a gyerekek az internet adta határok nélküli világban teljesen szabadnak érzik magukat, ahol kontroll nélkül ismerkedhetnek. Mivel sokuknak – például az Egyesült Királyságban tíz (13-17 éves) fiatal közül hatnak (Understanding 2006) – saját honlapja vagy társasági oldala van, személyes kapcsolat hiányában biztonságosnak tartják ezt a közeget. Könnyen ismerkednek, s ami további rizikótényezőt jelent, hogy ez egy idő után nem marad meg a virtuális világban. Minden negyedik on-line kapcsolat végződik off-line találkozással. Az átélt negatív élményekről, az abúzusról azonban hallgatnak, csak ritkán osztják meg valakivel – főleg a cybertéren kívül.

A magányos fiatal számára a **média** értékközlővé válik: viselkedési mintát, új normákat közvetít, mintáin keresztül befolyásolva a fiatalok életvitelét, viselkedését (Bauer és Szabó 2005; Varsányi 2005; Hunyadi 2005). A fiatal elé tárúló kép szerint a pénz, a siker, a gazdagság az egyedüli értékmérő. Az ennek megszerzéséért vívott „harc", a cél elérésének útja általában nem számít. A társadalom vesztesekre és győztesekre oszlik, a mindenáron a menők csoportjába való tartozás erőteljesen befolyásolja a fiatalok gondolkodásmódját, magatartását. Ezt jól tükrözik a különféle nemzetközi összevetést lehetővé tévő vizsgálatok, melyekből kiderül: a legfontosabb cél a mai magyar fiatalok számára az, hogy gazdagok legyenek (GFK 2008). Nem híres sportolók, világszerte ismert feltalálók kívánnak lenni. Az igen fáradtságos, nehéz sors, s a sikerig eljutni túl hosszú az út. Nem a befektetett komoly munkával kívánják megszerezni a gazdagságot, hisz sztárjaik sem attól lettek híresek.

A fiatalok sok időt töltenek az internet, a TV, a számítógépes játékok előtt. A 8-15 éves korosztály játszik legtöbbet számítógépes játékokkal (Gentile and Walsh 1999; idézi: Sindelyes 2008). A számítógépes játékokat játszó gyerekek fele az erőszakos játékok híve. *Dietz* (1998) vizsgálata szerint a gyerekek által kedvelt játékok 80 százaléka tartalmaz erőszakot. Német kutatások szerint (Höynck *et al.* 2007) a tízéves fiúk fele olyan játékokkal játszik, amit csak 16 éves kor felett szabadna megkapniuk, a 15 éves korúak több mint 80 százaléka pedig 18 éven felülieknek engedélyezett játékkal tölti az idejét.

Van-e szerepe a tömegmédiának a fiatalok erőszakos bűnözésének alakulásában? A válasz számos tényezőtől függ – például a média típusától (Kunczik und Zipfel 2004). Még a PC-játékok kapcsán is eltérőek azonban a kutatási eredmé-

nyek. Egyes vizsgálatok (Berta 2005a) szerint a programok nem teszik agresszívvé a felhasználókat, viszont függőséget okozhatnak náluk. Ez a függőség nagyon hasonlít az alkohol- vagy a drogfüggőségre, mert hasonló hatásokat váltanak ki az emberi agyban. Mások – így az Aacheni Egyetem munkatársai – önkéntes kísérleti személyekkel végzett tesztjei során a tesztalanyok véres számítógépes játékokkal játszottak, miközben mágneses rezonancia (MR) készülékkel vizsgálták agytevékenységüket (Berta 2005b). Az erőszakos játékok rajongóinak nagyobb agresszióját igazolták, s eredményüket egyéb kutatások is alátámasztották.

A pszichológusok abban egyetértenek, hogy nem csak a tanulásra jutó kevesebb idő a gond. A számítógépes játék a gyerek fejében ugyanis egyszerűen törli a rövid távú memóriából az iskolában délelőtt tanultakat, az „erőszak-orgia" ugyanis olyan érzelmi erővel hat, hogy kimossa az agyból az érdektelenebb dolgokat.

A számos pozitív változás ellenére sincsenek könnyű helyzetben a ma felnövő fiatalok: támogató közeg vagy személy hiányában elveszve, torz „valóság"-élmények közt bukdácsolnak a felnőtté válás felé. Egy szerető család, egy odafigyelő pedagógus vagy egy gondoskodó közösség azonban képes a külvilág negatívumait elhárítani, átsegíteni a fiatalt a legrosszabb élményeken is, s biztos fogódzókat adva csökkenteni vagy semlegesíteni a tömegmédia, a mindennapok erőszakkal telített világának esetleges káros hatásait.

Források

Irodalom

A bűnözés és jogkövetkezményei 1-2. Budapest: IM Kodifikációs, Elemző és Statisztikai Főosztály, 2000

A számítógépes játékok butítják a fiúkat. 2006. november 8. 18:43. Forrás: MTI. On-line http://www.sg.hu/cikkek/48416/a_szamitogepes_jatekok_butitjak_a_fiukat

Bauer Béla és Szabó Andrea (szerk.) (2005) *Ifjúság 2004*. Budapest: Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda

Bawden, Anna (2008) New Guidance Aims to End the Rising Tide of Homophobic Bullying – Of Pupils and Teachers. *The Guardian,* on-line: 15.02.2008. www.schools-out.org.uk valamint http://education.guardian.co.uk/schools/story/0,,2248211,00.html

Berta Sándor (2005a) Agresszívvé nem, de függővé tehetnek a játékok. *SG.hu*, on-line http://www.sg.hu/cikkek/40705/agresszivve_nem_de_fuggove_tehetnek_a_jatekok 2005.11.12.

Berta Sándor (2005b) Mégis agresszívvé tesznek az erőszakos játékok? *SG.hu,* on-line http://www.sg.hu/cikkek/37809/megis_agresszivve_tesznek_az_eroszakos_jatekok 2005.06.30.

Csemáné Váradi Erika (2007a) A gyermek- és fiatalkori bűnözés. In: Gönczöl K., Korinek L. Kerezsi K. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia* Budapest: Complex

Csemáné Váradi E. (2007b) Új tendenciák a fiatalok bűnözésében – nemzetközi kitekintés. In: *Kriminológiai Közlemények 64*. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, 200-231

Dietz, Tracy L. (1998) An Examination of Violence and Gender Role Portrayals in Video Games: Implications for Gender Socialization and Aggressive Behavior, *Sex Roles,* 38: 425-442 http://findarticles.com/p/articles/mi_m2294/is_n5-6_v38/ai_20749198

ERÜBS (2001, 2003, 2005) *Tájékoztató a gyermekkorúak és fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről* (évente megjelenő kiadvány). Budapest: Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztály

Eurogang Youth Survey. Draft Youth Questionnaire, 2004. On-line: 2008.01.11. http://www.umsl.edu/~ccj/pdfs/05%20Youth%20Survey.pdf

Figula Erika (2006) Miért és hol bántalmazzák egymást gyerekeink? Az iskolai erőszak jelenségének feltárása egy vizsgálat tükrében. *Osztályfőnökök Országos Szakmai Egyesülete,* on-line: 2008.02.15 http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=345

GFK NOP Ropert-jelentés (2008), *SG.hu,* on-line: 2008.03.08. http://www.sg.hu/cikkek/58697/a_magyar_fiataloknak_van_a_legtobb_virtualis_baratja

Herczog Mária és Gyurkó Szilvia (OKRI) kutatása „Családon belüli erőszak esetek a gyermekvédelmi ellátórendszerben" címmel. A kutatást vezető szakemberek beszámoló előadása 2007.04.25. napján hangzott el.

Herczog Mária (2007) *Gyermekbántalmazás.* Budapest: Complex

Höynck, Theresia, Thomas Mössle, Matthias Kleimann, Christian Pfeiffer und Florian Rehbein (2007) Jugendmedienschutz bei gewalthaltigen Computerspielen: Eine Analyse der USK-Alterseinstufungen. Zusammenfassung des Forschungsberichts Nr.101. Hannover: KFN

Hunyadi Zsuzsa (2005) *Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok.* Budapest: Magyar Művelődési Intézet, http://www.socio.mta.hu/konyvek/Talalkozasok_a_kulturaval_7.pdf

IIR (2007) *National Youth Gang Survey Analysis.* Institute for Intergovernmental Research, USA http://www.iir.com/nygc/nygsa/defining_gangs.htm

ISRD (2008) *Látens fiatalkori devianciák. Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében –„ ISRD-2".* Szerk. Kerezsi K. és Parti K. Budapest: ELTE ÁJK – OKRI

Kerezsi Klára (1995) *A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban.* Budapest: KJK

Korinek László (1988) *Rejtett bűnözés*. Budapest: KJK

Kunczik Michael und Astrid Zipfel (2004) *Medien und Gewalt*. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend. KIWI GmBH, Osnabrück

Mihály Ildikó (2000) Erőszak az iskolában, *Új Pedagógiai Szemle* 2000/4. On-line: 2008.02.11.
http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2000-04-vt-Mihaly-Eroszak

Népességszám, korstruktúra, bűnözés. Budapest: IM Kodifikációs, Elemző és Statisztikai Főosztály, 2000

OJJDP (1996) *Guiding Principles for Promising Female Programming. An Inventory of Best Practices*. US Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention
http://ojjdp.ncjrs.org/pubs/principles/contents.html

Sindelyes Andrások (2008) Számítógépes játékok és erőszak. *Pszichológia Online,* on-line: 2008.02.17.
http://www.pszichologia.hu/cikk/cikk.phtml?id=19

Solt Ágnes (2007) Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és fiatalkorban. Szociokultúrális háttér-viszonyok. *BMK Füzetek 19.* Budapest

Tájékoztató a bűnözésről. Budapest: BM Rendészeti Statisztikai Önálló Osztálya és a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztálya, 2000-2005

Tót Éva (1997) A hátrányos helyzetű tanulók családi körülményei, *Educatio,* 6(1): 8-23

UN Report (2006) *Rights of the Child. Report of the Independent Expert for the United Nations Study on Violence Against Children.* United Nations General Assembly, 23 August 2006

Understanding (2006) *Understanding Online Social Network Services and Risks to Youth. Stakeholder Perspectives.* London: Child Exploitation and Online Protection Centre

UNICEF (2003) *Child Maltreatment Deaths is Rich Nations.* Innocenti Report Card Issue No.5.

US Crime (2003) Crime in the United States 2003, table 33. In: *Guiding Principles for Promising Female Programming.* An Inventory of Best Practices.

Varsányi Gyula (2005) Nem lázadnak, fogyasztanak - Tiniközéposztály a Paradicsomban. *Népszabadság,* 2005.03.23.

Visionaries Project (2006) *New Forms of School Bullying and Violence. Cyberbullying, Happy Slapping and Other New Trends.* International Online Conference, April 24 - May 19, 2006. Conference Report. VISIONARIES-NET project funded by the European Commission within the Socrates Minerva Program.

Volker, Thomas (2006) Mädchengangs schlagen zu. On-line: 2008.06.16.
http://www.kinofenster.de/filmeundthemen/ausgaben/kf0403/maedchengangs_schlagen_zu/

Dokumentumok és jogszabályok

United Nations *Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice* (The Beijing Rules) Adopted by General Assembly resolution 40/33of 29 November 1985

United Nations *Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency* (The Riyadh Guidelines) Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/112 of 14 December 1990

Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989

EESC (2006) Opinion of the European Economic and Social Committee on The prevention of juvenile delinquency. Ways of dealing with juvenile delinquency and the role of the juvenile justice system in the European Union (2006/C 110/13).

Európa Tanács The prevention of juvenile delinquency. Ways of dealing with juvenile delinquency and the role of the juvenile justice system in the European Union Explanatory Memorandum on Recommendation Rec (2003) 20 concening New Ways of Dealing with Juvenile Delinquency and the Role of Juvenile Justice

Európai Unió Tanácsa 2001/220/JHA számú kerethatározata (Council Framework Decision of 15 March 2001 *on the standing of victims in criminal proceedings* (2001/220/JHA))

R(99)190 – *Worst Forms of Child Labour Recommendation.* Recommendation concerning the prohibition and immediate action for the elimination of the worst forms of child labour

R(91)11 – of the Committee of Ministers to Member State concerning Sexual Exploitation, Pornography and Prostitution of, and Trafficking in, Children and Young Adults

1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

1997. évi XXXI. törvény a Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

1998. évi XIX. törvény a Büntetőeljárásról

115/2003. (X.28.) OGY. sz. hat. a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájáról

A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája. A gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése prioritás On-line: 2008.06.10. http://www.bunmegelozes.hu/?pid=15

A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról szóló 1035/2008. (V. 30.) Korm. Határozat On-line: 2008.08.10. http://bunmegelozes.easyhosting.hu/obmb/2008_majus/honlap_TBNS_kormhat_jelentes_2008.doc

Linkek

UNICEF nemzetközi programok: http://www.unicef.hu/unicef-nemzetkozi.jsp

United Nations Human Rights: http://www.ohchr.org/EN/Pages/WelcomePage.aspx

Hozzáférés az európai uniós joghoz: http://europa.eu.int/eur-lex/

US Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention: http://ojjdp.ncjrs.org/

International Labour Organization: http://www.ilo.org/

4.2. Szegregáció, gyermekszegénység és esélyegyenlőség
Kerezsi Klára

A gyermekszegénység következményei széleskörűek és hosszú távúak. Az alacsony jövedelemmel rendelkező családokban nevelkedő gyermekek rosszabbul teljesítenek az iskolában, nagyobb valószínűséggel rosszabb lesz az egészségi állapotuk, és nehezebben birkóznak meg az élet nehézségeivel. Ezek a következmények segítik annak megértését is, hogy a szegénységben élés élethelyzete hogyan kapcsolódik az antiszociális viselkedéshez és a bűnelkövető magatartáshoz. A gyermekszegénység következményei a társadalmi költségek oldalán is megjelennek: pénzben kifejezhető, hogy a kormányzatok mennyit költenek a gyermekszegénység hatásainak enyhítésére, ugyanakkor gazdasági költsége van annak, hogy a szegény gyermekek nem tudják megvalósítani a bennük rejlő lehetőségeket. *Donald Hirsch* (2008) számításai szerint bár a gyermekszegénység költségei nehezen becsülhetők meg, az Egyesült Királyság közkiadásaiban minden évben 12 milliárd fontot tesznek ki a gyermekszegénység mérséklésére irányuló költségek. Az összeg kb. 60 százaléka a személyi szolgáltatást nyújtó szociális intézményeknél, a rendőrségnél és a büntető igazságszolgáltatás területén merül fel.

Az Európai Unió a 2010-ig tartó évtizedet a szegénység és a szociális kirekesztődés elleni küzdelemnek szentelte. A 2000-ben megfogalmazott *„Szociálpolitikai Menetrend" 5 éves programja* a teljes foglalkoztatásra, a gazdasági dinamizmusra, az erőteljesebb szociális kohézióra és a nagyobb méltányosságra épülő új Európa körvonalait vázolta fel (Európai Szociálpolitikai Menetrend 2001). Az ENSZ a *Millenniumi célok programjában (MDGs)* 2015-ig nyolc olyan cél elérésének szükségességét fogalmazta meg, amelyek a világ fejlődési problémáira reagálnak. A megfogalmazott célokat 2000 szeptemberében a *Millenium Deklaráció* fogalmazta meg. A 189 ország által elfogadott dokumentumot 147 államelnök írta alá a csúcstalálkozón. A célok között első helyen szerepel az éhező és extrém nyomorban élő emberek számának mérséklése, különös tekintettel az 5 évesnél fiatalabb gyermekek alultápláltságának csökkentésére (Millenium 2000).

4.2.1. Gyermekszegénység Magyarországon

„Magyarország azon nemzetek csoportjába tartozik, ahol az átlagosnál nagyobb a gyermekek körében a szegénység előfordulásának valószínűsége: a legkisebbeket tekintve az átlagos 8 százalékos szegénységi rátához képest 18 százalék, vagyis két és félszeres a szegények aránya; a három-tizennégy éves korcsoportban pedig kétszeres" (Darvas és Tausz 2006: 4). 2004-ben Magyarországon a gyermekek 20 százaléka élt az EU által definiált szegénységi küszöb alatt, és 40 százaléka a KSH

által számított – meglehetősen szűkös – létminimum alatt. Ez 6-700 ezer olyan gyereket jelent, akiknek az életesélyei rosszabbak, mint amilyeneket ma Magyarország biztosítani tudna.

Ha összehasonlítjuk a hazai, az európai vagy a harmadik világ országaiban tapasztalható gyerekszegénységet, azt tapasztaljuk, hogy a szegénynek tartott gyermekek között is igen nagy különbségek vannak. A magyar szegény gyermekek helyzete nyilván többnyire jobb, mint amit a gyermekszegénység Szomáliában vagy Albániában jelent, de nagyságrendekkel rosszabb helyzetben vannak, mint azok a gyermekek, akik Svédországban vagy Hollandiában élnek szegénységben. A gyermekszegénység értékelésénél nem csupán a családi szegénység jellemzőit kell figyelembe vennünk, hanem azoknak a térségeknek, településeknek a szegénységét és lemaradását, ahol az óvoda, az iskola is szegény, és hiányzik vagy alig elérhető az orvos, a védőnő vagy egyéb szolgáltatás (például logopédus, pszichológus). Az ilyen helyzetek a szakemberek számára is nehezebben kezelhetők, ami nem segíti a társadalmi befogadást.

A szegénységvizsgálatok alapkérdése a **szegénység definiálása és mérése**. Attól függően, hogy a kutatók hol húzzák meg a szegénységhatárt, illetve milyen statisztikai adatokat használnak, más-más eredményre jutnak a jelenség kiterjedtségét illetően (Bass *et al.* 2003). A hazai szegénységvizsgálatok többsége a *létminimumban (abszolút szegénységi küszöb)* (Andorka és Spéder 1996), az egy főre jutó (átlag, medián) jövedelem 50 százalékában *(relatív szegénységi küszöb)*, esetenként 60 százalékában, vagy az ekvivalens jövedelem felében jelöli meg a szegénységhatárt (Hegedűs és Spéder 1999). *Bokor Ágnes* a „szegénység modernebb típusának" fogalmaként használta a *depriváltságot* (Bokor 1987: 35). Az e körbe tartozók a társadalom által nyújtható javak bizonyos köréhez (tudás, hatalom, autonómia, stb.) nem, vagy a társadalom többségéhez képest igen csekély mértékben jutnak hozzá, az életfontosságú anyagi javakból nem megfelelően részesednek. Ez a gondolat igen közel áll az utóbbi évtizedben a fejlett piacgazdaságokban elterjedt *társadalmi kirekesztettség* fogalmához (Koncz 2003; ld. 1.3. fejezet).

2004-ben egy fogyasztási egységre számítva a havi átlagos jövedelem 77 300 Ft volt, a gyermekeseknél 71 300 Ft. A szegénységi küszöb ennek 60 százaléka (havi 46 000 Ft). A szegény gyermekes családok átlagos (fogyasztási egységre számított) jövedelme 31 500 Ft volt, azaz jóval kevesebb, mint az átlag fele (GYENP 2006).

4.2./1. táblázat Szegénységi mutatók gyermekszám szerint (2005)

	Szegénységi ráta (%)	**Szegénységi rés-arány (%)**
Nincs gyermek (htfő<60)	10,6	24,4
Nincs gyermek (htfő>60)	5,4	10,8
1 gyermek	11,2	17,4
2 gyermek	18,6	13,1
3 vagy több gyermek	35,8	19,4
Gyerekesek összesen	19,3	15,5
Összesen	13,7	15,5

Forrás: TÁRKI Monitor vizsgálat 2005

A szegénységhez vezető **társadalmi okok** jól ismertek. A szegénységvizsgálatok eredményei szerint a háztartás munkaerőpiaci helyzete, a gyermekek száma, a lakhatás körülményei, a településjelleg és mindenekelőtt a roma származás a legfontosabb szegénységi kockázatot növelő tényezők Magyarországon (Darvas és Tausz 2002). A gyermekes szegények háztartásainak 86 százalékában a háztartásfő iskolai végzettsége alacsony, és közel 40 százalékuk esetében egyetlen aktív kereső sincs a háztartásban. Az összes szegény több mint fele, a gyermeket nevelő szegényeknek pedig 55 százaléka falvakban él.

Mint a legtöbb európai országban, az erős szegénységi törésvonal hazánkban is a *háromgyermekes családoknál* húzódik. Nagycsaládosnak csupán az összes család 4 százaléka tekinthető, de ezekben a családokban nevelkedik a magyar gyerekek 25 százaléka. A három és többgyermekes családok átlagos ekvivalens jövedelme a népesség átlag mintegy 60 százaléka. Az adatok szerint minden újabb gyerek 1,3-szorosára növeli az alsó jövedelmi ötödbe való kerülés esélyét (Szivós és Tóth 2001). Száz olyan személyből, aki három vagy többgyermekes háztartásban lakik, 56 az alsó jövedelmi ötöd tagja. Ennél magasabb szegénységi ráta csak a munkanélküli (63%), illetve a roma etnikumú háztartásfők (71%) családtagjai esetében tapasztalható (Szívós és Tóth 2004; Mózer 2002). A szegénységi okok körében jelentős szerepe van a fogyatékkal élésnek, amely akár a szülő, akár a gyerek oldalán merül fel, jelentősen hozzájárul a szegénységhez és kirekesztettséghez.

A **létminimum** a szegénységi küszöbnél magasabb érték. A magyar gyerekek 40 százaléka, azaz kb. 850 ezer 20 év alatti fiatal él (a fogyasztási egységre számított) létminimum alatt.

4.2./2. táblázat A lakosság megoszlása egy fogyasztási egységre jutó jövedelem alapján képzett ötödök szerint országosan és a gyermekesek körében (OECD1 skála)

Személyek	1. ötöd	2. ötöd	3. ötöd	4. ötöd	5. ötöd	együtt
Összes	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	100,0
Gyermekes háztartásban élők	32,0	24,0	17,7	14,6	11,7	100,0
Gyermekek	36,5	23,2	16,6	12,9	10,9	100,0

Forrás: KSH Háztartási költségvetési felvétel, 2004

A *család szerkezete és a munkaerőpiac* is hatást gyakorol a tartós gyermekszegénységre. A családtagok alkalmazási feltételeinek vagy a család összetételének megváltozása szoros kapcsolatban van a gyermekszegénységből kilépés, vagy az ott bennmaradás tényezőjével. E tényezők közül a munkavállalás ténye tűnik a legfontosabbnak (Corcoran and Chaudry 1997). A felmérések, de a gyakorlati tapasztalatok is azt mutatják, hogy a ma szegény gyermekeiből lesznek a holnap szegény felnőttjei. Kedvezőtlen társadalmi helyzetűek, számos megfosztottságtól szenvedők, akik helyzetükből fakadóan nem tudnak teljes értékű társadalmi életet élni, akik kirekesztődnek a társadalmi-politikai részvételből. Az uniós dokumentumok ezért *kétszintű megközelítést* javasolnak a szegénység enyhítésével kapcsolatos kormányzati feladatok elvégzésére. A szegénységellenes éves tervek készítésénél és a gyermekszegénység mértékének megállapításánál különös jelentősége van az abszolút és a relatív szegénységi küszöb meghatározásának.

4.2.1.1. Abszolút szegénység

Az abszolút szegénységi mutató számításánál egy fix reálértékű küszöböt határoznak meg (pl. a kiinduló év létminimumát, vagy annak egy hányadát, vagy a kiinduló évben az ekvivalens medián meghatározott, pl. 60 százalékát). Ezt az induló küszöbszintet a mindenkori árindexszel korrigálják. Abszolút szegénynek azt tekintik, aki ez alatt a fix vásárlóértékű szint alatt él. A mutató azt méri, hogy változott-e a szegény háztartások reáljövedelme, hogy gazdasági növekedés esetén eljutott-e hozzájuk a több forrás, illetve recesszió esetén kaptak-e külön védelmet.

Az abszolút szegénység vizsgálatánál – ahol az USA hivatalos szegénységi küszöbét veszik alapul – a 22. helyen állunk *90,6 százalékos szegénységi rátával* (Lengyelország: 93,1%; Csehország: 83,1%) (Darvas és Tausz 2002).

4.2.1.2. Relatív szegénység

A családok anyagi helyzetét leggyakrabban az ún. relatív jövedelmi szegénység mutatójával mérik. Ez az adott évi átlagjövedelem meghatározott hányada (általában az ekvivalens medián jövedelem 60 százaléka) alatt élők aránya. Magyarországon 2001 és 2007 között a népesség egészében a relatív szegénység aránya *11-*

13 százalék között mozgott. A gyermekes családok körében ez az érték magasabb (13-20%) és évenkénti ingadozása is nagyobb volt. 2001 és 2006 között a népesség gazdasági helyzete javult, a reáljövedelmek 25 százalékkal emelkedtek, és ez a változás valamennyire elérte a szegényeket is. 2005-ig a relatív szegénység az össznépességen belül is, a gyermekes családok körében is csökkent, 2006-ban mind az össznépességben, mind a gyermekes családoknál nagyjából változatlan maradt a helyzet. Kedvezőtlen jelenség ugyanakkor, hogy a foglalkoztatott nélküli háztartásokban élő gyermekek száma 2005 óta ismét emelkedett (12, 6%-ról 14, 3%-ra).

A munkanélküli ellátások sokáig nem voltak tekintettel az eltartottak számára. 2006 második félévében a rendszeres szociális segélyezés családi típusú segéllyé alakítása ezt a hiányosságot kívánta orvosolni. Jelenleg a segélyszükségletet a családban élők fogyasztási egységre átszámításával állapítják meg. Egyedülálló jogosult segélye a nyugdíjminimum 90 százaléka (2008-ban 26 500 Ft). Több eltartott esetén ezt az összeget egészítik ki a fogyasztási egység alapján számított összeg felső határáig, de maximum a nettó minimálbér összegével. Az új szabályozás mellett is megmaradt a közmunka és más együttműködési kötelezettségek előírása.

4.2.1.3. A magyar gyermekszegénység elleni stratégia

Az MTA Gyermekprogram Irodája *Ferge Zsuzsa* akadémikus vezetésével kidolgozta, és az Országgyűlés 2007 májusában elfogadta a *„Legyen jobb a gyermekeknek!" gyermekszegénység elleni stratégiát*. A program legfőbb érdeme, hogy komplex és holisztikus megközelítésű, az európai trendekhez illeszkedő program, amely gyakorlati átültetését azonban veszélyezteti a végrehajtásához szükséges összehangoló erő hiánya. A hosszú távú stratégia végrehajtását hároméves cselekvési tervek szolgálják, és az első, 2007-2010-es kormányzati cselekvési program is megszületett 2007 folyamán (Nemzeti Stratégia 2007). A 2007–2032 évekre vonatkozó Nemzeti Stratégia alapvető célkitűzése, hogy

- egy generáció alatt a jelenleginek töredékére csökkentse a gyermekek és családjaik szegénységének arányát;
- felszámolja a gyermeki kirekesztés és mélyszegénység szélsőséges formáit;
- átalakítsa azokat a mechanizmusokat és intézményeket, amelyek ma újratermelik a szegénységet és kirekesztést.

A gyermekszegénység többdimenziós jelenség, és a hátrányok halmozódása hatványozottan veszélyezteti a gyermekek pszicho-szociális fejlődését. A nem szegényekkel összehasonlítva jelentős fejlődési elmaradás tapasztalható azoknál a gyermekeknél, akik több éven keresztül szegénységben élnek. A családi környezet indexe a fejlődési lemaradások 1/3-1/2-ed részéért felelős azoknál a gyermekeknél, akik hosszantartó szegénységben élnek (Korenman *et al.* 1999). Magyarországon a szegények többsége nem roma, azonban a szegénység a romák körében koncentráltan jelentkezik. A szegénység bármely mutatóját vesszük is alapul, a roma háztartások kivétel nélkül mindig a leghátrányosabb csoportba sorolhatók.

Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény (Gyvt.) szerint *szociális okok miatt nem lehet a gyermeket családjából kiemelni,* hanem a családot kell olyan helyzetbe hozni, hogy a gyermek veszélyeztetettsége megszűnjön. A bekerülési szempontok között azonban ma is meghatározó a szülők szegénysége, vagy a szegénység következtében fellépő problémák (pl. elhanyagolás, alkoholizmus, stb.) (Neményi és Herczog 2007). A Gyvt. szerinti kiemelési tilalom ellenére a gyermekek kb. egyharmadát továbbra is szociális okok miatt emelik ki a családokból, amely körülmény nem is mindig derül ki a beutaló határozatokból, illetve elhelyezésből (Herczog és Gyurkó 2007).

A jövedelmi szegénységben élő gyerekek helyzete nem tárható fel pusztán az őket nevelő háztartások adatai alapján. A kutatási tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy az alacsonyabb jövedelmű háztartások jövedelmük lényegesen nagyobb részét fordítják a gyerekkel kapcsolatos kiadásokra – bár ez sokszor még így sem elegendő a gyerek szélesebb értelemben vett kulturális fejlődésének biztosítására (Németh 2007).

4.2.2. Szegregáció és társadalmi kirekesztődés

A jövedelmi szegények 69 százaléka egyben halmozottan deprivált, azaz egyszerre jelentkezik esetükben több hátrány: a lakóhely (hátrányos helyzetű térség és kistelepülés), az aluliskolázottság és a tartós munkanélküliség (Kósa 2007). A szegénység tehát nem csak anyagi nélkülözést jelent, hanem más forrásokból, lehetőségekből, jogokból való kirekesztést is. A pénztelenség azonban mégsem teljesen azonos a kirekesztettséggel, mert bár a szegények kirekesztettek, de a nem szegények között is vannak kirekesztettek (Koncz 2003). Longitudinális adatsorok, kismintás szociológiai vizsgálatok és kvalitatív adatgyűjtésen nyugvó esettanulmányok támasztják alá azt a megfigyelést, hogy „a szegények világa élesen két csoportra tagozódik. Az első csoportba tartoznak azok, akik esetében a szegénység 'csak' a mindennapi megélhetést érintő probléma, amelyen (jobb) munkalehetőséggel és pénzzel viszonylag könnyű segíteni; a második csoport tagjainál viszont a szegénység már tartós és életformává szilárdult állapot, körbezárt helyzet, amelyből rövidtávon többnyire még a kitörés iránya sem látható" (Szalai 2002).

A **szegregáció** személyek és csoportok bizonyos közös jellemzők (foglalkozás, etnikum, jövedelmi helyzet, egészségi állapot, stb.) vagy tevékenységek alapján történő *térbeli elkülönülését* jelenti. A szegregáció gyakori formája az, amikor a roma tanulókat gyógypedagógiai osztályokba irányítják annak ellenére, hogy képességeik ezt nem teszik szükségessé. A cigány gyermekek magas, 70-80 százalék körül mozgó aránya a felzárkóztató és gyógypedagógiai osztályokban azt jelenti, hogy számukra alig van továbbtanulási, szakmaszerzési, illetve a későbbiekben munkaerőpiaci esély. 2003-ban a megkérdezett cigány háztartások több mint felének közvetlen környezetében kizárólag vagy túlnyomórészt más cigányok laktak (Kemény és Janky 2003). „A legszegényebb, legiskolázatlanabb népesség területi, lakóhelyi koncentrációja megágyaz az iskolai

szegregációnak (…) Az országban legalább 180 olyan általános iskola működik, ahol a roma tanulók többséget alkotnak" (Havas 2008: 123; Havas és Liskó 2006). A kutatások szerint a szegregáció még ennél is korábbi életkorokban jelenik meg, ugyanis az óvoda- és férőhelyhiány elsősorban azokat a községeket sújtja, amelyeket krónikus munkanélküliség, tartós mélyszegénység és a cigány népesség magas aránya jellemez. Az óvodai ellátásba így éppen azok nem kerülnek be időben, akiknek a legnagyobb szükségük lenne rá. A korosztály 20 százalékát adó szegény kisgyerekek kevesebb mint fele kerül időben az óvodába. A kutatások szerint a halmozottan hátrányos helyzetű, és különösen az ebbe a körbe tartozó roma gyerekek esetében az átlagosnál lényegesen nagyobb a valószínűsége annak, hogy csak későn, 5 évesen vagy még idősebb korban kerülnek óvodába (Havas 2008).

A kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoportok térbeli elkülönülése a **társadalmi kirekesztődés**sel is összekapcsolódik (1.3. fejezet). *Koncz Katalin* (2003) szerint a társadalmi kirekesztettség jellemző egy csoportra, ha az alábbi három feltétel közül valamelyik fennáll:

- a csoport nem részesedik a gazdasági fejlettség adott szintjén a társadalom rendelkezésére álló anyagi és kulturális javak, szolgáltatások egy főre jutó átlagának legalább a felével;
- nem rendelkezik a javak és szolgáltatások átlagos mértékének tartós birtoklásához szükséges hatékony érdekérvényesítési képességgel életpályájának minden szakaszában;
- nincs lehetősége arra, hogy részt vegyen a teljes értékű állampolgári lét gyakorlásához szükséges politikai döntéshozatali folyamatokban.

A társadalmi kirekesztés abszolút és relatív összetevőinek hatása különböző társadalmi és kulturális helyzetben jelentősen eltérhet egymástól. Arra is figyelmet kell tehát fordítani, hogy a kedvezőtlen helyzetű társadalmi rétegekhez tartozó személyek társadalmi, kulturális és politikai jogaik (pl. munka, oktatás, egészséges élet, minimálbér, stb.) gyakorlásában is akadályozottak (Egedy 2001). A tartós szegénység, illetve a hátrányos helyzet egyéb jellemzőinek összekapcsolódása (tartós munkanélküliség, rossz egészség, alacsony életszínvonal, alacsony mobilitás, stb.) kirekesztettséghez és marginalizálódáshoz vezet. A kirekesztődés kárvallottjainál „elvesztek, felszámolódtak vagy soha igazán ki nem épültek és megtartó erejűvé nem váltak azok a kapcsolódások, amelyek életüket a többségi viszonyokhoz kötötték. (...) A kirekesztődők életének közös vonása, hogy szegénységük hosszú előtörténetre, évekre, ha nem évtizedekre nyúlik vissza, s mértéke szerint ma szélsőséges, gyakorta nyomor-szintű. Életviszonyaik fontos közös sajátja továbbá, hogy társas kapcsolataik gyakorlatilag a hasonló helyzetben lévőkre korlátózódnak: gyermekeik hasonló sorsú gyerekekkel kerülnek egy iskolai osztályba; családjaik hasonló körülmények között élő családokkal laknak a lepusztult lakótelepeken, kiürült tanyákon vagy az önkényesen birtokba vett udvari hátsó kalyibákban" (Szalai 2002). A rendszerváltás óta eltelt majd két évtized azt is láthatóvá tette, hogy a kirekesztődés generációsan továbbgördített, állandó léthelyzetté válhat.

4.2.3. Egyenlőtlen esélyek a devianciára

Az Európai Parlament *„Az EU gyermekjogi stratégiája felé”* címmel 2008. január 16-án elfogadta a gyerekek jogairól szóló jelentését, amelynek elsődleges célkitűzése a gyermekjogok megerősítésének elősegítése. A jelentés az első lépés a gyerekek helyzetének javítása érdekében. Az Európai Unió a fenti célok megvalósítására is közösségi akciótervet indított, és minden egyes tagországnak előírta, hogy készítsen el és valósítson meg egy – a nizzai Európai Tanács által elfogadott közös célkitűzésekre alapozott – nemzeti akciótervet a társadalmi befogadásért és a diszkrimináció csökkentéséért. A gyermekszegénység felszámolása a legfontosabb politikai prioritások között szerepel (Kardos 2007; a gyermekjogokról ld. a 4.4. fejezetet).

A gyermekek alapvető joga tehát, hogy egyenlő és elérhető segítséget kapjanak képességeik kibontakoztatásához, családban történő nevelkedésükhöz, függetlenül attól, hogy az ország mely részén, milyen méretű településen, és mely családba születtek. A tudáshoz, az érvényesüléshez, az egészséges élethez, stb. való hozzájutás esélyeit számos tényező befolyásolja: a család anyagi háttere, az iskolához való hozzáállás, a kulturális háttér, a kulturális tőke, a normakövetés iránti elkötelezettség mind-mind olyan tényezők, amelyek jelentősen meghatározzák egy fiatal sikeres beilleszkedésének kereteit.

A társadalmi kirekesztés ellentétpárja a **társadalmi befogadás**. A befogadás vonatkozik „a kirekesztődést előállító strukturális-hatalmi viszonyok átalakítására (a hatalomból kiszorulók jogokkal és eszközökkel való felruházása révén), vonatkozik a kirekesztettségi állapot megváltoztatására (helyzetjavító komplex szociálpolitikai programok révén), és vonatkozik egy olyan társadalompolitikai keret megteremtésére, amely kiterjeszti a társadalmi tagság fogalmát és terjedelmét mindama területekre és csoportokra, amelyeket és akiket a hagyományos jóléti programok mindeddig vagy el sem értek, vagy legfeljebb a társadalom perifériáján tartottak. Azaz, a *‘social inclusion’* röviden a társadalmi részvétel és részesedés újraszabályozását, valamint a társadalmi tagság terjedelmének kiszélesítését jelenti” (Szalai 2002; 1.3. fejezet). Az esélyegyenlőség megteremtése nem érhető el csupán jogi eszközökkel, csakis akkor, ha a többségi társadalom befogadó és elfogadó szemlélete *társadalmi tudatossággá* válik. Ugyanakkor még a jogi eszközök és a többségi társadalmi szemlélet megváltoztatása sem elegendő bizonyos társadalmi rétegek, például a szegények, a romák, a fogyatékkal élők integrálására. Ehhez „társadalmi összefogás, a társadalom szolidaritása, vagyis a társadalmi kirekesztés elleni európai és nemzeti szintű, hatékony pozitív programok szükségeltetnek. El kell különíteni tehát az egyenlő bánásmód *(equal treatment)* és az esélyegyenlőség *(equal opportunities)* fogalmait és a hozzájuk kapcsolódó intézkedéseket. Amíg az egyenlő bánásmód elve a tilalmakat megfogalmazó jogszabályok negatív megközelítésére épül, addig az esélyegyenlőség politikája azon jogi és nem jogi eszközöket foglalja magába, amelyek a hátrányok kiegyenlítésére irányulnak, beleértve a pozitív támogató eszközöket is” (Kardos 2007: 31).

A Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program első **modellprogram**ja a *szécsényi kistérségben* indult modellprogram. Szécsény városa és a környező 12 település együttműködésében zajló program célja a gyermekszegénység csökkentése, a családok életminőségének javítása és a szegénység újratermelődésének megakadályozása (Gyerekesély Programiroda 2007).

A *TÁMOP (Társadalmi Megújulás Operatív Program)* keretében az ország 33 leghátrányosabb kistérségében Gyerekházak felállítására indul pályázati program. A program a gyermekek korai lemaradásának elkerülését és a szülőkkel való partneri kapcsolat kialakítását célozza. A tervek szerint 2009 januárjában lép életbe az óvodáztatási támogatás, amely azokat a halmozottan hátrányos helyzetű szülőket segíti, akik nem szerezték meg a nyolcosztályos iskolai végzettséget. A program a lemaradás, a szegregáció és az esélyegyenlőtlenség csökkentése, illetve a sikeresebb iskolai érettség és motiváltság elérése érdekében anyagilag is támogatja azokat a szülőket, akik 3 éves korukban beíratják gyermekeiket az óvodába, és oda rendszeresen járatják őket.

A hazai *„Biztos Kezdet”* program a gyermekszegénység következményeinek megelőzésére és a „deprivációs ciklus” megtörésére (Ágoston *et al.* 2006), a 0-6 éves korú gyermekek esélyegyenlőségének megteremtésére irányuló program. A hátrányos helyzetű térségekben, lakókörnyezetben élő gyermekek közösségi támogatása érdekében kialakított modellprogramok megvalósítása ágazatközi együttműködésekre épül. A program az esélyteremtő hatást azzal éri el, hogy összehangolja a 0-6 éves korosztály optimális ellátásához szükséges szolgáltatásokat, és beilleszti azokat a helyben elérhető ellátások rendszerébe. Emellett olyan helyi közösségeket alakít ki, amelyek támogató környezetet nyújtanak a szülők gyermeknevelési kompetenciáinak erősítéséhez. A szociális és érzelmi fejlődés támogatását a gyermekek és a szülők között kialakuló korai kapcsolat, valamint a családok működésének segítésével, az érzelmi és magatartási nehézségek jeleit mutató gyermekek korai felismerésével és támogatásával teszi lehetővé. Ennek kiemelt célja, hogy csökkenjen azon 0-3 éves gyermekek számaránya, akiket gyermekvédelmi nyilvántartásba kell venni; elérje és támogassa a szülés utáni depresszióval küzdő anyákat; illetve, hogy a helyi programok szakemberei vegyék fel a kapcsolatot a kisgyermekes családokkal a születéstől számított első két hónapon belül a szülői kompetenciák és szerepek segítése, szükség esetén megerősítése érdekében.

A modellkísérleti programok koordinálása és finanszírozása meghívásos pályázat keretében történik. A gyermekek esélyegyenlőségét segítő programok különböző típusú településeken és kistérségben (Ózd, Vásárosnamény és hat társult település, Budapest Józsefváros, Csurgó és Őrtilos, Mórahalom) valósulnak meg. 2005-től Katymár és Győr is elindította a helyi Biztos Kezdet programját (Kósa 2007). A Kormány 1036/2005. (IV.21.) számú határozata a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatok között is szerepelteti a programot. Erre annál is inkább szükség van, mivel a „bűnelkövetési viselkedési modell családon belüli reprodukciója szorosan összefügg, sőt összefonódik a több generáción keresztül hagyományozott, halmozottan hátrányos társadalmi helyzettel. (…) Tizenkét országos büntetés-végrehajtási intézet 1983-as felmérése szerint egy adott időpontban az ott levő elítéltek közül

minden negyediknek volt börtönviselt felmenője, leszármazottja vagy oldalági rokona. A fiatalkorúak, a női elítéltek és a fegyházban fogva tartottak között volt viszonylag a legtöbb olyan személy, akinek több közeli hozzátartozója is börtönviselt" (Gönczöl 1991). Ez a helyzet az elmúlt 25 évben semmit sem változott. Nem véletlen tehát, hogy az Európa Tanács a gyermek- és fiatalkorúak bűnözésére ható **társadalmi, gazdasági folyamatok** közül a következőket emeli ki, és tartja szükségesnek befolyásolásukat a kiskorúak kriminalitásának megelőzéséhez:

- a gyermekszegénység és a jövedelemkülönbségek növekedése, különösen Közép-és Kelet-Európában;
- a válások számának emelkedése;
- egyre többen és egyre fiatalabb korban próbálják ki a különböző pszichoaktív anyagokat, közöttük az alkoholt;
- szűkülnek a fiatalok elhelyezkedési lehetőségei, emelkedik a munkanélküliség a fiatal felnőttek körében, különösen a szakképzetlen, illetve alacsony szakképzettségű fiatal férfiak között;
- a társadalmi és gazdasági problémák és az ezekkel összefüggő bűnözés és erőszak koncentrálódása bizonyos területeken, gyakran a szegények lakta belső városnegyedekben vagy a városszéli lakótelepeken;
- etnikai kisebbségek tömeges migrációja Európába és Európán belül;
- a pszicho-szociális zavarok növekvő kockázata a fiatalok, különösen a fiatal férfiak körében (Lévay 2005).

A gyermekkori szegénység tehát nem csupán azért meghatározó fontosságú a társadalmi kirekesztődés szempontjából, mert korlátokat szab a gyermekek szükségletei kielégítésének, gondokat okozhat társas kapcsolataikban, megfoszthatja őket további pályájuk szempontjából lényeges tevékenységektől, hanem mert a felnőttkori társadalmi kirekesztettség valószínűségét növeli (Darvas és Tausz 2003).

Források

Irodalom

Ágoston László, Győri Gábor, Kollányi Zsófia és Tormai István (2006) *Gyermekszegénység programok. Legjobb gyakorlatok.* Demos Magyarország

Andorka Rudolf és Spéder Zsolt (1996) Szegénység Magyarországon.1992–1995, *Esély*, 4

Bass László, Ferge Zsuzsa és Márton Izabella (2003) *Gyorsjelentés a szegényedésről.* Budapest: Szociális Szakmai Szövetség http://www.3sz.hu/jm/szakmai-anyagok/NEW_Folder/gyorsjelentes_szegenyedesrol

Bokor Ágnes (1987) *Szegénység a mai Magyarországon*. Budapest: Magvető Könyvkiadó

Corcoran, Mary E. and Ajay Chaudry (1997) The Dynamics of Childhood Poverty, *The Future of Children - Children and Poverty*, 7(2) http://www.futureofchildren.org/usr_doc/vol7no2ART3.pdf

Darvas Ágnes és Tausz Katalin (2002) A gyermekek szegénysége, *Szociológiai Szemle*, 4: 95–120

Darvas Ágnes és Tausz Katalin (2003) Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés http://www.3sz.hu/jm/szakmai-anyagok/NEW_Folder/gyereksz_Darvas_Tausz.pdf

Darvas Ágnes és Tausz Katalin (2006) *Gyermekszegénység*. Demosz Magyarország

Egedy Tamás (2001) Szegregáció és társadalmi kirekesztés a nagyvárosi lakótelepeken, *Tér és Társadalom*, 1

Gönczöl Katalin (1991) *Bűnös szegények – szegény bűnözők*. Budapest: KJK

Gyerekesély Programiroda (2007) A „Legyen jobb a gyerekeknek" Nemzeti Stratégia kistérségekre alkalmazása. Az első alkalmazási kísérlet hátterének, tapasztalatainak összefoglalása gyakorlati alkalmazás céljaira. Készítették: az MTA KTI Gyerekesély Programiroda és a szécsényi szakértői csoport tagjai http://www.gyerekesely.hu/component/option,com_docman/task,doc_view/gid,156/Itemid,3

Havas Gábor és Liskó Ilona (2006) *Óvodától a szakmáig*. Budapest: Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Kiadó

Havas Gábor (2008) Esélyegyenlőség – deszegregáció. In: Fazekas K., Köllő J. és Varga J. (szerk.) *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért.* Magyarország holnap. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal - Ecostat.

http://oktatas.magyarorszagholnap.hu/images/ZKTartalom.pdf

Hegedűs Rita és Spéder Zsolt (1999) Relatív szegénység és kereseti hátrányok. In: Pongrácz Tné és Tóth I. Gy. (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999.* Budapest: TÁRKI

Herczog Mária (2007) Gyermekkorú elkövetők a szakellátásban. Kézirat

Herczog Mária és Gyurkó Szilvia (2007) *Családon belüli erőszak esetek a gyermekvédelmi alapellátásban*. Budapest: OKRI. Kézirat

Hirsch, Donald (2008) *Estimating the Costs of Child Poverty*. Joseph Rowntree Foundation

Kardos Dávid (2007) Egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség. In: Kósáné Kovács M. és Pető A. (szerk.) *Mérleg. Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok Magyarországon 2007-ben.* Budapest: Napvilág Kiadó, Táncsics Mihály Alapítvány

Kemény István és Janky Béla (2003) A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. A 2003. évi országos cigánykutatás alapján, *Esély,* 6

Koncz Katalin (2003) A társadalmi kirekesztettség és a szegénység-kockázat nemek szerinti különbségei. http://szochalo.hu/index.php?id=772&no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=101396

Korenman, Sanders, Jane E. Miller and John E. Sjaastad (1999) Consequence of poverty for child well-being. Long-term poverty and child development in the United States: Results from the NLSY1, *Children and Youth Services Review,* 17(1-2): 127-155

Kósa Eszter (2007) Kirekesztéssel küzdő társadalmi csoportok Magyarországon. In: Kósáné Kovács M. és Pető A. (szerk.) *Mérleg. Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok Magyarországon 2007-ben.* Budapest: Napvilág Kiadó, Táncsics Mihály Alapítvány

Lévay Miklós (2005) Az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről In: Ligeti K. (szerk.) *Wiener A. Imre ünnepi kötet.* Budapest: KJK-Kerszöv Kiadó, 517-529

Mózer Péter (2002) *A társadalompolitika hatásai… (1998-tól napjainkig) II. rész.* A gyerekszegénység alakulása, valamint a családtámogatás szerepe. József Attila Alapítvány

Neményi Mária és Herczog Mária (2007) Roma gyerekek a gyermekvédelemben, *Család, Gyermek, Ifjúság,* 6, http://www.szochalo.hu/hireink/article/114270/737/

Németh László (2007): *„Legyen jobb a gyerekeknek" Nemzeti Stratégia* - Gyerekesély Program http://www.gyerekesely.hu/component/option,com_docman/task,doc_download/gid,220/Itemid,3/

Szalai Júlia (2002) A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországán http://www.3sz.hu/jm/szakmai-anyagok/NEW_Folder/szalaijuli.doc

Szivós Péter és Tóth István György (szerk.) (2001) *Tíz év.* Budapest: TÁRKI Monitor Jelentések

Szivós Péter és Tóth István György (szerk.) (2004) *Stabilizálódó társadalomszerkezet.* Budapest: TÁRKI Monitor jelentések

Dokumentumok

Gyerekszegénység Elleni Nemzeti Program (GYENP). Rövid Program. 2006. március. A gyermekszegénység néhány metszete. Háttérelemzés. 1.sz. Melléklet

47/2007 (V. 31.) OGY határozat a „Legyen jobb a gyermekeknek!" Nemzeti Stratégiáról, 2007–2032

Nemzeti Stratégia, 2007 („Legyen Jobb a Gyerekeknek" Nemzeti Stratégia, 2007–2032.); 1092/2007. (XI. 29.) Kormányhatározat

Explanatory Memorandum on Recommendation Rec (2003) 20 concening New Ways of Dealing with Juvenile Delinquency and the Role of Juvenile Justice. http://www. coe.int

Európai Szociálpolitikai Menetrend. In: Esély 2001. 5. szám, p. 92-109.

United Nations Development Program, Millenium Development Goals, 2000. http://www.undp.org/mdg/goal1.shtml

Linkek

Szociális és Munkaügyi Minisztérium – Biztos Kezdet Program: http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16364

Szocháló: http://szochalo.hu

Szociális Szakmai Szövetség: http://www.3sz.hu/jm/szakmai-anyagok

Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program: http://www.gyerekesely.hu

4.3. A fiatalkorú elítéltek áldozati minőségének vizsgálata
Hollán Miklós és Ligeti Katalin

4.3.1. Hipotézisek és módszertan

4.3.1.1. A kutatás hipotézisei

Magyarországon a rendszerváltás óta csak nagyon kevés empirikus kutatás foglalkozott a fiatalkorú elkövetőkkel. Az OKRI 2004-ben lefolytatott a „Fiatalkorú elkövetők gyermekkora – az elkövetővé válás előzményei", valamint a 2008-as „Látens fiatalkori devianciák" c. kutatásai (ISRD 2008) jelezték, hogy a fiatalkori bűnözés sajátosságainak megismeréséhez további felmérések szükségesek. Saját kutatásunk, amelyet az OBMB támogatásával végeztünk, célja annak elemzése volt, hogy *a magyar fiatalkorú elkövetők esetében kimutatható-e az áldozati és az elkövetői minőség összekapcsolódása, és amennyiben igen, milyen jellemzői vannak ennek az összefüggésnek.* Kutatásunk tehát a fiatalkori bűnözés *ismertté vált részére* vonatkozott, de a kutatás kérdései nemcsak az elkövetővé és áldozattá válás jellemzőit kívánták feltárni, hanem a fiatalkorú elítéltek családi hátterét, iskolai előmenetelét és azokat az egyéb tényezőket, amelyek a szakirodalom alapján tipikusan közrehatnak abban, hogy valaki bűncselekmény elkövetőjévé és/vagy áldozatává váljon.

Kutatásunk a következő, a szakirodalomban a fiatalkori bűnelkövetés kriminogén vagy viktimizációs tényezőiként számon tartott összefüggések vizsgálatára irányult.

- A kutatás alapvető hipotézise az volt, hogy *az áldozatává válás növeli annak esélyét, hogy valaki bűncselekmény elkövetőjévé váljon* (Falshaw 2005). A szakirodalom szerint az elszenvedett erőszak *típusa* fontos faktor a későbbi bűncselekmény jellegének kialakulásánál: a fizikai bántalmazás áldozatai inkább követnek el élet és testi épség elleni erőszakos bűncselekményeket (Dutton and Hart 1992), és fontos összefüggés lehet a fiatalkorúaknál a családon belül elszenvedett erőszak és a később tanúsított bűnöző magatartás között (Baron and Hartnagel 1998; Elliot 1994; Siegal and Senna 1994; Fagan and Wexler 1987; Hartstone and Hansen 1984).
- A *többszörös áldozattá válás* növelheti a későbbi elkövetővé válás esélyét (Boswell 1995), különösen, ha az egyes cselekményeket más-más személy valósította meg (Hamilton *et al.* 2002).
- A *kortárs erőszak szubkultúrája* lényeges kriminogén és viktimizációs tényező (Baron and Hartnagel 1998).
- A szociális tanuláselmélet (pl. Bandura 1973; Bandura 1977) alapján elfogadott tétel, hogy *az erőszak észlelelése* is erőszakot szül (Rosado 2000). Különösen érvényesül ez az összefüggés a családon belüli erőszaknál, ahol a gyermekek ebben a vonatkozásban is példát vesznek szüleikről (Fagan and Jones 1984; Farrington 1978), így az erőszak családon belüli látványa később náluk is újabb családon belüli erőszak elkövetésében manifesztálódik.

- Az *alkohol- és a drogfogyasztás* nagymértékben növeli a kockázatát annak, hogy az illető bűncselekmény áldozata lesz (Baron and Hartnagel 1998), illetve általánosan elismert annak kriminogén hatása, különösen az erőszakos bűncselekmények vonatkozásában (Fagan 1990, Hartstone and Hansen 1984).
- A *szoros családi kötelék* és a szülői kontroll csökkentheti, az ellenőrzés hiánya viszont növelheti annak esélyét, hogy a fiatalkorú bűnöző társaságba keveredjen, vagy áldozattá váljon (Cohen *et al.* 1981; Hindenlang *et al.* 1978). Az *otthonról való megszökés* növeli mind a viktimizáció, mind a megélhetési vagy konfliktusos bűncselekmény elkövetésének esélyét (Cohen *et al.* 1981; Hindenlang *et al.* 1978). Mások (Fagan *et al.* 1987) szerint viszont bizonyos védelmet is jelent az esetlegesen meglévő családon belüli erőszak ellen.
- A bűncselekmény elkövetésében *más tényezők* (életkor, nem, etnikai helyzet, szegénység, elhanyagolás, szétesett családi viszonyok, szülői kontroll hiánya stb.) is közrehathatnak. A szegénység, különösen alulképzettség, munkanélküliség növeli a bűnelkövetés, de a viktimizáció esélyét is (Messner and Tardiff 1986; Blau and Blau 1982).

A felmérésből nyert adatok elemzése során figyelemmel voltunk az OKRI 2008-ban lefolytatott „Látens fiatalkori devianciák" c. kutatására (ISRD 2008), amely a 12-17 év közötti korosztály tekintetében vizsgálta a bűnözés jellemzőit. A két kutatás mintapopulációja ugyan alapvetően különböző volt, a fiatalkorú bűnözésre kiható körülményeket vizsgáló eredmények azonban érdekes összevetésre adtak lehetőséget (társadalmi integráció erőssége, pszichoaktív szerek jelentősége a bűnelkövetésben, stb.).

4.3.1.2. Módszertan

A kvantitatív adatfelvételt kérdőívvel végeztük el. A kvantitatív adatfelvételt kérdezőbiztosok bevonásával, személyes megkereséssel végeztük. Az adatgyűjtés ún. kombinált technikával történt, amelynek során a szocioökonomiai háttérváltozók felvétele *face to face* technikával zajlott („A" kérdőív), a kutatás célváltozóit képező érzékeny/különleges adatokra vonatkozó kérdések pedig egy külön kérdőívben szerepeltek, amelyet önkitöltős módszerrel válaszoltak meg a megkérdezettek („B" kérdőív). A kvantitatív adatok felvétele 2008. április 1. és június 30. között zajlott. Tekintettel arra, hogy a részvételi hajlandóságot, valamint a kérdőív megbízhatóságát befolyásolja a kérdezés időtartama, egy kérdőív hosszát 35 percben határoztuk meg.

A vizsgálat célpopulációját a *2007-ben Magyarországon jogerősen elítéltélt fiatalkorúak* képezték, akik büntetésüket büntetés-végrehajtási intézetben töltik, akikkel szemben javítóintézeti nevelést alkalmaztak, illetve – feltételes szabadságra bocsátásra, felfüggesztett szabadságvesztésre, próbára bocsátásra, illetve a javítóintézetből való ideiglenes elbocsátás esetére tekintettel – pártfogó felügyelet

alatt állnak. Nem tartoztak a mintakeretbe azok, akiket 2007-ben pénzbüntetésre ítéltek, illetve akikkel szemben a bíróság vagy az ügyész megrovást alkalmazott, mivel az ő elérésük a rendelkezésre álló adatbázisok segítségével nem lett volna megoldható. Nem tartoznak továbbá a mintakeretbe azok a fiatalkorú elkövetők sem, akikkel szemben a vádemelést elhalasztották, mivel ezen elkövetők büntetőjogi felelősségét bíróság nem állapította meg, így azok az elítéltekkel egy csoportba nem sorolhatók. Az adatfelvételt a kutatás hipotézisében szereplő összehasonlító populációkra (erőszakos bűncselekmény miatt elítélt, illetve nem erőszakos bűncselekmény miatt elítélt), valamint az adatok azonos megbízhatósági intervallumának biztosítására tekintettel az alapsokaság 10 százalékos mintáján végeztük el, ami a kvantitatív adatfelvétellel elérni tervezett személyek 621 fős mintáját jelentette.

A kvantitatív adatfelvétel mintájának kiválasztása a kutatás céljainak – elkövetett bűncselekmény erőszakos/nem erőszakos volta, területi és nemi különbségek – megfelelően rétegzett véletlen mintavétellel történt. A pótmintából való helyettesítések segítségével a kvantitatív vizsgálat során 378 fő elérését sikerült biztosítani. Az elértek száma a lekódolt, rögzítésre alkalmas, az anonimitást teljes körűen biztosító kérdőívek számát jelenti.

4.3.2. A vizsgált populáció szocio-demográfiai jellemzői

1. Demográfiai változók. A mintába bekerült fiatalkorúak 89,3 százaléka fiú, míg 10,7 százaléka lány volt. Ez a megoszlás tükrözi a nemek között a regisztrált bűnelkövetésben meglévő különbségeket (Fehér 1997), egyben alátámasztja azt az általánosan elismert megállapítást is, hogy a fiatalkorúak bűnözése sok tekintetben – így különösen a nemek közötti arányokban – a felnőttek bűnözéséhez hasonlít.

A megkérdezettek több mint kilenctizedét vidéken, míg 8 százalékát Budapesten ítélték el. Ennek az adatnak az alapja az elítélés bíróságának székhelye, amiből nem minden esetben lehet következtetni az elkövetés helyére, illetve a lakóhelyre (szokásos tartózkodási helyre). A megoszlást azonban igazolta a válaszadók önbevallása, amely alapján 91,7 százalékuk vidéken, míg 8,3 százalékuk Budapesten lakik.

2. Családi háttér. A felmérésből egyértelműen kirajzolódott, hogy kedvezőtlen a megkérdezettek családszerkezete, mivel igen nagy arányban hiányzik az együtt élő családtagok közül a vér szerinti szülő, különösen az édesapa. A válaszadók kevesebb mint a fele (43,2%) él csak együtt édesapjával és édesanyjával is. Negyedük csak édesanyjával, 7,5 százalékuk csak édesapjával él együtt. Különösen magas, a válaszadók negyedét teszi ki azok aránya, akik egyik vér szerinti szülőjükkel sem élnek együtt.

Figyelemreméltó, hogy a fiatalkorú elítéltek családszerkezete jelentősen eltér az ISRD kutatás keretében végzett felmérés adataitól. Míg az ISRD kutatás eredményei szerint az ott vizsgált fiatalok (12-17 éves) családjában 96 százalékban

megtalálható a vér szerinti anya (is), 79 százalékban pedig a vér szerinti apa (is), addig ezek az arányok jelentősen rosszabbak a fiatalkorú elítéltek esetében. Ez a nagymértékű eltérés alátámasztja azt a szakirodalmi álláspontot, hogy *a teljes család visszahúzó erőt jelent a devianciák felé vezető lejtőn.*

A fiatalkorú elítéltek családszerkezetének a hasonló korú népességhez képest eltérő vonása, hogy a válaszadók viszonylag nagy része, majdnem az egyötöde *élettársával vagy házastársával él együtt.* A felmérésből kiderült, hogy az élettársi vagy házastársi kapcsolatok fele egyéves vagy annál rövidebb időtartamú, de a válaszadók életkorát tekintve meglepő, hogy magas számban szerepelt a válaszok között a 24 (9,5%), illetve a 36 hónap is (9,8%). A felmérésből az is kiderült, hogy a fiatalkorú elítéltek egy csoportjánál az általában megszokottnál korábbi a *gyermekvállalás:* a megkérdezettek 10 százalékának van saját vagy nevelt gyermeke.

3. Iskolai előmenetel. A felmérés szerint a megkérdezetteknek *csak a fele jár jelenleg iskolába.* Ez az arány lényegesen elmarad a korosztályukban nappali tagozaton tanulók arányától, ami a 2000-es évek elején is a 16 éveseknél 90, a 17 éveseknél 80, de még a 18 éveseknél is 70 százalék körül volt, és csak 19 éves korosztályban süllyedt le 50 százalék körüli szintre. Az alacsony arány azt mutatja, hogy *a fiatalkorú elítélteket korosztályuk egészéhez képest az iskolarendszerből való kimaradás jellemzi,* ami nyilvánvalóan károsan hat szocializációjukra, illetve munkaerő-piaci lehetőségeikre. Az iskolához való viszonyt jól jellemzi az „indokolatlan" (nem betegség miatti) *hiányzások* (azaz iskolakerülés, lógás) mértéke: a válaszadók csak 60 százaléka nem hagyott ki egyetlen tanítási napot sem az elmúlt 30 napban csak azért, mert egyszerűen nem ment be.

Az iskolai konfliktusszituációk egyik legsúlyosabbja az *évismétlés*, amelynek előfordulási aránya a válaszadók között önmagában is igen magas, azaz 60 százalékuk legalább egyszer évet ismételt. Az évismétlők csaknem fele legalább kétszer ismételt évet. Az évismétlés magas aránya különösen szembeötlő az ISRD kutatásban nyert adatokkal összevetve, utóbbi szerint ugyanis az évismétlők aránya kevesebb, mint 10 százalék. Az évismétlés és a bűnelkövetés együttállása tehát semmiképpen sem véletlenszerű, hanem annak a jele, hogy ha a család közömbös és nem figyel a gyermek fejlődésére, akkor ez – az évismétlésben is megmutatkozó nagymértékű elhanyagolás –, elősegíti, hogy a fiatal a bűn útjára lépjen. Másrészt az évismétlés magas aránya olyan – akár az egyén családját is jellemző – felfogás kialakulását is mutatja, amelyben a társadalmi normáknak való megfelelés nem minősül értéknek. Az évismétlés a benne rejlő kudarcélményből fakadóan önmagában is hajlamosíthat más társadalmi normákkal való szembeszegülésre, azaz lényegében alternatív érvényesülési lehetőségek (bűnözői karrier) keresésére.

A kutatás adatai a fentiek mellett egy további következtetést is megengednek: a felmérés szerint szignifikáns összefüggés mutatkozik az évismétlés és a válaszadó családjának anyagi helyzetét jellemző ismérvek között. A kutatás ezáltal azt a más kutatásokkal már bizonyított tételt támasztja alá, hogy *az iskolai siker vagy sikertelenség alapvetően függ a család anyagi lehetőségeitől.* Ez az összefüggés

arra enged következtetni, hogy az évismétlés nemcsak a társadalmi kötődés alacsony fokára, hanem az anyagi javak olyan mértékű hiányára is utal, amely az iskolai követelmények teljesítését is megnehezíti.

Oktatási rendszerünk sokat vitatott és elemzett intézménye a *magántanulói minőség*. A kutatás adatai alapján a válaszadók 28 százaléka magántanuló volt, vagy jelenleg is e minőségben tanul. Ez az arány jelentősen meghaladja a közoktatási átlagot, amely szerint csak a diákok fél százaléka magántanuló. A magántanulói státusz igen kedvezőtlenül hat ki a továbbtanulás lehetőségére. Azok között ugyanis, akik magántanulók voltak, jelentősen és szignifikánsan kisebb (37,2%) az iskolába járók aránya, mint a magántanulóként soha nem tanulók (53,7%) között. Ezek az adatok azt a feltételezést igazolják, hogy a vizsgált személyek között a magántanulói státusz az oktatási rendszerből való kirekesztődés „előszobája". Ezt támasztja alá az is, hogy az általános iskola felsőbb évfolyamain jelentősen magasabb a magántanulók aránya, mint az első négy évben. Ekkora különbség ugyanis sokkal inkább magyarázható a problémás (vagy deviáns) viselkedésű tanulók eltávolításának igényével, mint tehetséggondozási szempontokkal.

Az iskolához való kötődés mértékét a gyakori iskolaváltás is csökkenti. A megkérdezett fiatalkorú elítélteknek csak kétharmada tanult egy általános iskolában, míg 35 százalékuk legalább egyszer iskolát váltott. Az iskolaváltás leggyakoribb oka az iskola ajánlása vagy eltanácsolás, illetve valamely külső körülmény (iskola megszűnése, költözés).

4. Kortárscsoport. A válaszadók 78 százalékának van állandó baráti társasága, amellyel rendszeresen együtt tölti szabadidejét. Ez az adat lényegesen alacsonyabb, mint az ISRD kutatás keretében a nem elítéltek között megállapított arány, ahol a megkérdezettek 93 százaléka nyilatkozott úgy, hogy van állandó baráti társasága. Az állandó baráti társaság hiánya a társadalmi kötődést gyengíti, s ezáltal növelheti a bűnözés útjára lépés kockázatát. A baráti kör struktúrájával kapcsolatban érdekes jellemző, hogy a válaszadók 81 százaléka egy környéken lakik a baráti társasága tagjaival, míg 40 százaléka egy iskolába (osztályba) jár/járt azokkal. A különbség magyarázata valószínűleg az, hogy a válaszadóknak csak fele jár iskolába, így összességében a baráti társaság kialakulásában jelentősen nagyobb szerepe van a lakókörnyezetnek, mint az iskolának.

5. Lakókörülmények. A válaszadók nagy része (76%) családi házban él, míg 9,5 százalék bérházban, 8 százalék lakótelepen, 3 százalék nevelőotthonban vagy családotthonban és 0,3 százalék hajléktalan. A családi házban lakók aránya az előzetes várakozásoknak megfelelően magasabb, mint a lakótelepen lakók aránya, amit a vidéki válaszadóknak a budapesti válaszadókhoz képesti magas aránya magyaráz.

A népesség egészére vonatkozó adatokkal összevetve a válaszadók családjainak közművekkel és komfort-berendezésekkel való ellátottsága szignifikánsan alacsonyabb. A 2005-ös mikrocenzus adatai szerint például Magyarországon a

lakások 93 százalékában van hálózati vízvezeték, és ettől nem sokkal marad el a meleg vízzel (91%), illetve a vízöblítéses WC-vel rendelkező háztartások (91%) részesedése. A válaszadók ellátottságának elmaradottsága a népesség egészéhez képest kisebb mértékben a folyóvíz, de inkább az állandó melegvíz ellátás, illetve az angol WC tekintetében számottevő. A napjainkban a háztartások többségében alapvetőnek tekinthető közművek és komfort-berendezések alacsonyabb aránya egyértelműen jelzi a válaszadók családjának rosszabb életkörülményeit, s következtetési alapul szolgálhat arra is, hogy ez összefüggésben lehet rosszabb anyagi helyzetükkel is. A megkérdezett elítéltek családjainak kedvezőtlenebb anyagi helyzetét támasztja alá az is, hogy bizonyos tárgyakat (autó, számítógép) a népesség egészében jellemző szintnél kisebb arányban birtokolnak.

6. Foglalkoztatottság. A szülők (állandó) munkája és a család ebből eredő kedvezőbb anyagi helyzete illeszkedik a kontroll-elméletek által „külső visszatartó erőnek" nevezett faktorok közé, hiszen a szülők állandó munkahelye, az anyagi értékek megléte bizonyos értelemben a konformitásnak, a szabályok megtartásának a jele. A felmérés eredményei szerint a munka világától való távolmaradás igen komolyan érinti a megkérdezettek szüleit. Csak a válaszadók családjának negyedében van mindkét szülőnek munkahelye, míg majdnem felében csak az egyik szülő dolgozik. A legsúlyosabb a válaszadók harmadát kitevő csoportnak a helyzete, ahol a családban egyik szülő sem dolgozik. Ezek az adatok lényegesen rosszabbak, mint az ISRD kutatás keretében feltárt adatok, azaz megállapítható, hogy a szülők kimaradása a munka világából összefüggésben áll a gyermekek bűnelkövetővé válásával. Ennek legvalószínűbb magyarázata az, hogy a szülők munkaviszonyának hiánya általában nem közvetlenül, hanem a család anyagi helyzetén keresztül hat ki a gyermekek bűnelkövetésére.

7. Szexuális bántalmazás. A válaszadók igen kis arányban számoltak be szexuális partner általi bántalmazásról, illetve szexuális zaklatásról: 3,1 százalékukat bántalmazta szexuális partnere, s alacsony (6,8%) a szexuális zaklatás áldozatainak aránya is. A támadó személyét tekintve a leggyakoribb válaszként az idegent (47,1%), illetve a diáktársat (23,5%) jelölték meg. A fenti eredmények alapján leszögezhető, hogy a szexuális partner általi bántalmazás, illetve a szexuális zaklatás bevallott aránya nagyon alacsony. Feltételezésünk szerint ennek oka döntően nem az ilyen jelenségek alacsony előfordulási aránya, hanem az önkitöltős kérdőív ellenére kicsiny bevallási hajlandóság volt. Ennek magyarázata pedig az ezzel kapcsolatos szégyenérzet, illetve az is lehetett, hogy az igenlő válasz nem illeszkedik a válaszadók önképébe.

8. Pszichoaktív szerek használata. Magyarországon az *alkohollal* összefüggő bűnelkövetés mértéke jelentős, és aránya évek óta nem változik. A kriminálstatisztikai adatok szerint az alkoholos befolyásoltság a garázda és erőszakos cselekmények esetében kiemelkedően magas (29%). 2007-ben a fiatalkorú elkövetők mintegy 6 százaléka állt alkohol hatása alatt cselekménye elkövetésekor. Sok

alkohol rendszeres fogyasztásáról csak a válaszadók 5 százaléka számolt be, de a jelenség egynegyedük szerint szűk vagy tág családjában is előfordul. A sok alkohol rendszeres fogyasztása tekintetében tehát a fiatalkorú populáció önbevallása szerint jóval kedvezőbb helyzetben van, mint családja. Az eltérő adatokat azonban álláspontunk szerint fenntartással kell értékelni, hiszen a fiatal válaszadók érzékenysége – és így a rendszeresség és a nagy mennyiség értékelése – más és más lehet attól függően, hogy saját vagy családtagjuk italozási szokásairól van szó.

A megkérdezettek között a *kábítószer-használók* aránya 16 százalék, szűk családjukban 9, tág családjukban pedig 7 százalék. A fiatalkorúak között a kábítószerhasználók aránya tehát kétszerese a családtagok korosztályában mért aránynak. A válaszok aránya mindenképpen megfelel annak a feltételezett összefüggésnek, hogy a kábítószerek használata általában a fiatalabb korosztály körében „divatos" formája a tudatmódosításnak. Sőt a valóságos arány még magasabb is lehet, hiszen – tekintettel arra, hogy a kábítószer-használat nem legális cselekmény – a bevallási arány itt feltehetően alacsonyabb, mint az alkoholfogyasztásnál.

Az alkohol- és a kábítószer-fogyasztás mellett vizsgáltuk a pszichoaktív szerek harmadik csoportját, a *nyugtatókat* is. A felmérésből nyert adatok szerint sok nyugtatót (vagy altatót) szed a válaszadók 6 százaléka, míg szűk családjukban a túlzott használat aránya 12, tág családi körben pedig 10 százalék.

4.3.3. Az áldozatiság vizsgálata

4.3.3.1. A sértetti minőség

A kutatás alapvető hipotézise az volt, hogy a bűncselekmény miatt elítélt fiatalkorúak között nagyobb lesz a vizsgált cselekmények sértettjeinek aránya, mint a teljes fiatalkorú népességben. A kérdőív a sértetti minőséget alapvetően hat cselekménytípus tekintetében
vizsgálta, amelyek közül *a rablás, a súlyos testi sértés, a lopás és a faji (vallási, szexuális orientáció miatti) erőszak* bűncselekménynek minősül, míg a *beavatás* és *kiközösítés* nem feltétlenül büntetőjog-ellenes.

A válaszadóknak több mint kétharmada (69,3 %-a) volt valamilyen fentebb felsorolt cselekmény sértettje. A leggyakoribb válasz a lopás volt, hiszen a válaszadók közel felétől loptak el értékesebb dolgot, így pl. pénzt, mobiltelefont, biciklit vagy sportfelszerelést. A lista második helyén a súlyos testi sértés, illetve az iskolai kiközösítetés állt (25,9%); és kevesebb mint ötödükkel szemben követtek el rablást. Ennél kisebb az aránya (14,6%) a faji stb. erőszaknak, és 14 százalékukat közösítették már ki baráti társaságból. Az összes cselekmény közül a legritkább a beavatási szertartás (7,1%). Ha ezt összevetjük azokkal a statisztikai adatokkal, amelyek a hasonló korú fiatal népességre vonatkoznak, akkor látszik, hogy *a kutatásban résztvevők nagyságrenddel többször váltak bűncselekmény sértettjévé.* Így pl. 2000-ben a 0-14 éves korcsoportban minden 10 ezer lakosból 41, azaz 0,41 százalék, a 15-18 éves korúak közül pedig 1,45 százalék vált bűncselekmény áldo-

zatává. Ha ebből – a kutatással adataival való összehasonlíthatóság érdekében – a korosztály eddigi viktimizációjára következtetünk, akkor kétharmadot meghaladó arány csak olyan hosszú időtávon jön ki, amennyit a kutatásban résztvevők többsége nem is élhetett meg. Ráadásul ilyen felszorzás esetén még nem is számoltunk a többszörös viktimizáció torzító hatásával, amely a felszorzott adatokat érinti, mivel ebben – a kutatási eredményeinkkel szemben – minden olyan személy, aki több évben is lopás sértettjévé vált, többször szerepel.

A különbséget csak részben indokolhatja az, hogy a fiatalkorúak fel nem jelentett bűncselekményeire tekintettel a hivatalos statisztika adatai szerint az áldozattá válás aránya is kisebb, mint az önbevallás tükrében. Az sem elegendő magyarázat az eltérésre, hogy kutatásunkban – a hivatalos statisztikával szemben – nem csak bűncselekmény sértettjévé válás szerepel, a hivatalos statisztikában ugyanis szerepelnek olyan bűncselekmények is, amelyek a kutatásban nem. Az elítélt fiatalok átlagnál magasabb arányú sértetté válásának legegyszerűbb – egyoldalú kauzális – magyarázata, hogy *a korábbi sértetté válással együtt járó trauma, illetve annak hatására a szociális gátak lebomlása is közrehathattak abban, hogy az elítéltek a bűnözés útjára léptek.* A fordított irányú kauzális magyarázat is plauzibilis lehet, legalábbis bizonyos esetekre nézve. A bűnelkövetés is jelentkezhet ugyanis viktimizáló tényezőként, hiszen a verekedésben való részvétel komolyan növeli a testi sértés sértettjévé válás esélyét, de még a lopás elkövetőjének is megvan az esélye arra, hogy cselekménye miatt jól elverik. Ez a magyarázat azonban csak korlátozottan plauzibilis, hiszen a rabló nem lesz – legalábbis nem cselekménye elkövetésére tekintettel – nagyobb valószínűséggel ugyanezen bűncselekmény vagy pl. lopás sértettje. A kauzális magyarázatok igazságának megerősítéséhez hozzájárulhatna egy újabb kutatás, amely – tekintettel arra, hogy kutatásunk a korreláció meglétét tisztázta – kiterjesztené az adatgyűjtést a sértetté válás és az (elítélés alapjául szolgáló) elkövetés időbeli és más viszonyára is.

A kauzális magyarázatok igazságának fenntartása mellett érdemes azt is feltételezni, hogy egy harmadik tényező mögöttes okként nemcsak a bűnelkövetést, hanem egyúttal a viktimizációt is elősegíti. Ilyenek lehetnek azok a tényezők – különösen a pszichoaktív szerek fogyasztása, iskolakerülés, alulképzettség és szegénység –, amelyek az elítéltek között amúgy is nagyobb arányban szerepelnek. Mindkét jelenség mögöttes oka lehet a bűnözéssel átitatódott lakó- és iskolai környezet is, amely nemcsak a bűnelkövetővé válás tekintetében szolgálhat példákkal, hanem káros hatását egyúttal az állandó viktimizációs veszély révén is kifejtheti. E magyarázatot azonban – az előzővel szemben – az elítéltek kedvezőtlen lakóvagy iskolai környezetére vonatkozó közvetlen adatok hiányában nem tudtuk a kutatás más adataival alátámasztani.

4.3.3.2. Az erőszakos cselekmények sértettjei

A kérdőívben a sértetti minőség szempontjából szereplő bűncselekmények a lopás kivételével erőszakos jellegűek (rablás, súlyos testi sértés, faji stb. erőszak).

A beavatás és a kiközösítés viszont az áldozatra való kihatás (pl. szégyenérzet) szempontjából sok tekintetben hasonlít az erőszakos bűncselekményekhez, így a következőkben erőszakos jellegű cselekménynek tekintjük a rablással, a súlyos testi sértéssel, illetve a faji stb. erőszakkal együtt a beavatást és a kiközösítést is.

A vizsgált erőszakos cselekmények sértettjeinek aránya meghaladja a válaszadók felét (56,3%). A kutatás adatai alapján bizonyos erőszakos bűncselekmények – például rablás és testi sértés – sértettjeinek aránya jóval magasabb az elítéltek között, mint a teljes fiatalkorú népességnél. A különbség hátterében legalább részben a nemcsak bűnözéssel, hanem ezen belül erőszakkal is telített környezet vagy szubkultúra állhat, ahol a bűncselekmény elkövetőjévé vagy valamely erőszakos cselekmény áldozatává válás együttesen jelentkezik, így az aktuális „szereposztás" gyakran csak a véletlen műve.

Az egyes erőszakos cselekményeket tekintve a válaszadók egyébként az erőszakos bűncselekménytípusok tekintetében általában gyakrabban váltak sértetté, mint a bűncselekménynek nem minősülő (és így enyhébbnek tekinthető) erőszakos cselekmények tekintetében. Látható ugyanis, hogy az erőszakos bűncselekménynek minősülő cselekmények közül egyedül a speciális sértetti kört érintő faji stb. erőszak aránya nem éri el a kiközösítés iskolai fajtájának arányát. Különösen kedvezőtlen, hogy a súlyos testi sértés aránya eléri, illetve a rablásé majdnem megközelíti az erőszak enyhébb fajtáját, az iskolai kiközösítést. Az elítéltek körében tehát az elszenvedett erőszak súlyosabb fajtáinak előfordulási aránya nagyobb, az erőszakos cselekmények összetétele ezért a sértetti oldalon kedvezőtlen szerkezetet mutat.

4.3.3.3. A többszörös viktimizáció szerepe

A szakirodalom szerint a többszörös áldozattá válás jelentékenyen növeli a későbbi elkövetővé válás esélyét (Boswell 1995). A kérdőív ezért minden bűncselekménytípus esetén kitért arra, hogy azt hányszor valósították meg, a válaszokat pedig utólagosan az egyszeres, kétszeres és három vagy többszörös viktimizáció kategóriájába soroltuk be. Döntően egyszeri viktimizáció jellemzi a beavatást, a súlyos testi sértést, a rablást és a lopást, bár ez utóbbi két kategóriában nem volt ritka a kétszeres vagy többszörös viktimizáció sem. Tipikusan többszöri viktimizáció jellemző ugyanakkor a *faji stb. alapú erőszak* esetén, amely a válaszadók több mint felét háromszor vagy többször érte, míg csak negyedét egyszer, illetve kevesebb mint ötödét kétszer. A többszörös viktimizáció itt nyilvánvalóan a bűncselekmény jellegéből fakad, hiszen a speciális sértetti kört övező gyűlölet, illetve a sokszor külső jelekben is felfedezhető kisebbségi megjelenés állandó veszélyforrás.

Ehhez hasonlóan a többszöri viktimizáció jellemező az iskolán/baráti társaságon belüli *kiközösítésre* is, ami leggyakrabban háromszor vagy többször történik. A többszörös áldozattá válást itt is a cselekmény jellege magyarázza, a kiközösítés ugyanis általában a testileg gyengébb, szellemileg az átlagtól eltérő, vagy más speciális tulajdonságokkal rendelkező gyermekek sorsa, ami viszont az agresszió

e fajtáját kiváltó okként ismétlődően vagy más közösségekben is újra adottságként jelenik meg.

4.3.3.4. A támadó személye

A támadó – a beavatás és a kiközösítés értelemszerű kivételével – általában *idegen*. Ezen belül rablás és faji stb. erőszak esetén a válaszadók háromnegyede említ idegen támadót, míg lopás és a testi sértés esetén csak a válaszadók kb. kétharmada. Az említési gyakoriság szerinti lista második helyén általában az *iskolatárs és baráti kör tagja* áll. Míg rablás, lopás és faji stb. alapú erőszak esetén az iskolatársak aránya lényegesen nagyobb, addig a testi sértés esetén a baráti kör tagjainak említése magasabb. Kedvezőtlen tendencia azonban a baráti kör tagja elleni cselekmények számottevő előfordulása a rablásnál (15,6%), illetve a lopásnál (13,6%). Ez ugyanis nemcsak a társadalmi normákkal, hanem a „betyárbecsülettel" sem fér össze, így súlyosan anómiás állapotot jelez. Kiközösítés esetén az idegenek említési gyakorisága értelemszerűen alacsonyabb (19,5%), a válaszadók az esetek felében a baráti társaság tagját említik, illetve harmadában iskolatársat.

Különösen fontos összefüggés lehet fiatalkorúaknál *a családon belül elszenvedett erőszak* és a később tanúsított bűnöző magatartás között. A családon belüli sértetté válásról viszont minden fajta cselekmény (így nemcsak rablás, hanem pl. testi sértés) esetén is igen alacsony arányban számoltak be a sértettek. A hozzátartozó általi elkövetés aránya, ami a családon belüli sértetté válásra utalhat, minden cselekménytípus esetén ugyanolyan alacsony. Így pl. még testi sértés esetén is csak a válaszadók 10 százaléka említette elkövetési helyként a családot, illetve 7 százaléka támadóként egy hozzátartozóját. A kutatás tehát itt is megerősítette azt a korábbi szakirodalmi álláspontot (ISRD 2008), hogy az önbevalláson alapuló kérdőívek érzékeny kérdések esetén nem feltétlenül képesek megbízható adatokat szolgáltatni.

4.3.3.5. A vizsgált cselekmények észlelése

A szakirodalomban a szociális tanuláselmélet alapján elfogadott tétel, hogy az erőszak észlelelése is erőszakot szül. A válaszadóknak 92 százaléka volt előzetesen valamilyen bűncselekmény vagy más cselekmény észlelője. Az észlelés tekintetében az erőszakos cselekmények aránya azonos a nem erőszakosakéval. A válaszadók körülbelül fele számolt be arról, hogy más ellen irányuló testi sértésnek, lopásnak, rablásnak, valamint faji stb. alapú erőszaknak volt szemtanúja. A pontos arány a testi sértés esetén a legmagasabb (56,7%), míg rablás (46,9%), lopás (40,8%) és faji stb. erőszak (45,1%) esetén alacsonyabb. Igen magas, a négyötödöt megközelítő azoknak az aránya, akik az iskolában szemtanúként tapasztaltak kiközösítést (78,4%), ennél kisebb azoké, akik a baráti körben (46,8%). A válaszadók 16,5 százaléka látott már olyat, hogy valaki beavatási szertartáson esik át.

4.3.4. Az elkövetett bűncselekmények

A kutatás egyik fő célja annak mérése volt, hogy vajon a fiatalkorúak erőszakos devianciái összefüggnek-e az áldozatisággal. Ennek vizsgálatához a válaszadók által elkövetett bűncselekményeket két típusú változó alapján néztük; az egyik az elítélésük alapjául szolgáló, a másik pedig az önbevallásuk alapján elkövetett bűncselekményt jellemzi. Az elítélés alapjául szolgáló cselekmény erőszakos jellegét részben az *ügyészségi besorolás*, részben az *önbevallások* értékelése, illetve *az ügyészségi besorolással kiegészített önbevallás* értékelése alapján állapítottuk meg. Míg az ügyészségi besorolás alapja az ENYÜBS kitöltési útmutatója volt, az önbevallás alapján történő besorolásnál erőszakosnak minősült az a bűncselekmény, amely élet/testi épség elleni szándékos cselekmény volt, vagy tényállási elemként tartalmazta a személy elleni erőszakot, a fenyegetést, illetve az öntudatlan vagy védekezésre képtelen állapotba helyezést. Mindig erőszakosnak minősült a garázdaság. Nem minősült viszont erőszakosnak az a bűncselekmény, amely gondatlan testi épség elleni vagy szándékos, de dolog elleni erőszakkal valósítható meg (rongálás). Nem erőszakos az a bűncselekmény sem, amelynél a személy elleni erőszak (fenyegetés) ugyan tényállási elemet képzett, de annak megvalósítása nem a bűncselekmény szükségszerű velejárója (kifosztás, jármű önkényes elvételének bűntette).

4.3.4.1. Alapadatok

A kérdőív az elkövetői minőséget hét cselekménytípus, *a rongálás, a lopás, a betöréses lopás, a fegyverviselés, a rablás, a csoportos verekedés és a testi sértés* tekintetében vizsgálta. A válaszadók háromnegyede bevallása szerint elkövette már valamelyik cselekményt. A leggyakrabban elkövetett bűncselekmény (48,6%) a csoportos verekedés. A fiatalkorú elítéltek harmada követett már el bevallása szerint rongálást, illetve lopást; egynegyedük betöréses lopást, míg egyharmaduk hordott fegyvert. A legsúlyosabb személy elleni erőszakos cselekmények elkövetési aránya a legalacsonyabb: egytizedük követett el rablást vagy testi sértést. A válaszadók 53 százaléka követett már el *személy elleni erőszakos bűncselekményt*, azaz rablást, csoportos verekedést, testi sértést.

A *belépési életkor* mediánja a rongálás és lopás esetén 14 év, betöréses lopásnál, fegyverviselésnél és csoportos verekedésnél 15 év, míg rablásnál és testi sértésnél 16 év. Tükröződik tehát az a szakirodalomban megismert összefüggés, hogy a fiatalok elsőként nem személy elleni erőszakos bűncselekményeket követnek el.

A bevallott bűncselekmények jelentősen eltérnek a *látencia* tekintetében. Fegyverviselés, lopás, illetve rongálás esetén az esetek felében nem derült ki, hogy ki volt a cselekmény elkövetője. A testi sértésnél és a csoportos verekedésnél az esetek harmadában maradt tisztázatlan az elkövető kiléte. A legalacsonyabb a látencia a betöréses lopás, illetve a rablás esetén, hiszen itt az esetek ötödében nem derült

fény az elkövető kilétére. A cselekmények mindegyike leggyakrabban a szülők, illetve a rendőrség tudomására jutott.

A bűncselekmények jelentősen különböznek abban is, hogy a cselekmény elkövetése előtt a válaszadók milyen arányban fogyasztottak *alkoholt:* a rongálást megelőzően az elkövetők majdnem fele, testi sértés esetén harmada, rablás esetén negyede, betöréses lopásnál és csoportos verekedésnél ötöde, míg fegyverviselésnél és lopásnál tizede. Látható, hogy az alkohol fogyasztásának aránya komoly kapcsolatot mutat az elkövetett bűncselekmény erőszakos jellegével, s az alkohol fogyasztása a rongálás (azaz tipikusan öncélú dolog elleni erőszak) elkövetésével még erősebb összefüggést mutat, mint a személy elleni erőszakkal. Hasonló – bár nem ilyen tiszta – összefüggés mutatható ki a cselekmény elkövetése előtti *drogfogyasztással*, amelynek aránya különösen magas (20,5%) a rablás elkövetői között.

4.3.4.2. A sértetti minőség hatása az erőszakos cselekmények elkövetésére

Módszertanilag a későbbi kutatások számára is érdekes összefüggés, hogy egy kutatásban önbevallás alapján nyert adatok igazán jól egymással, nem pedig a hivatalos adatbázisok tartalmával „keresztezhetők". Az *elítélés alapjául szolgáló cselekményekre* nézve – egyetlen eset kivételével – nem mutatható ki szignifikáns összefüggés azzal, hogy a válaszadó valamely vizsgált (erőszakos, családon belüli erőszakos) cselekmény áldozata volt. Sokkal nagyobb számban sikerült azonban olyan összefüggést kimutatni, hogy bizonyos, az *önbevallás* alapján elkövetett erőszakosnak minősülő bűncselekmények elkövetői – a válaszadók összességéhez, illetve az ilyen cselekményt el nem követőkhöz képest – *szignifikánsan nagyobb arányban váltak a vizsgált (ezen belül erőszakos) cselekmények sértettjévé.* Így például az összes válaszadóra vonatkozó 69 százalékhoz képest a testi sértés elkövetői között szignifikánsan és jelentős mértékben magasabb (91,1%) azok aránya, akiknek a sérelmére valamilyen vizsgált cselekményt elkövettek. A testi sértés elkövetői között szintén szignifikánsan magasabb azok aránya, akik erőszakos cselekmény sértettjévé váltak (80%), mint az összes válaszadóra vonatkozóan (56,2%). A testi sértés specifikuma, hogy annak elkövetése és az egyes vizsgált cselekmények sértettjévé válás vonatkozásában a szignifikáns összefüggés akkor is kimutatható, ha az a cselekmény, aminek a válaszadó sértettjévé vált, nem volt erőszakos.

A kutatása adata alapján nem lehet eldönteni, hogy az elkövetés és áldozattá válás közötti fenti összefüggések létrejöttében mekkora szerepe van a *kauzális kapcsolatnak*, azaz a trauma gátlásokat feloldó erejének, vagy fordítva éppen annak, hogy az elkövető az erőszakos bűncselekmény elkövetésére tekintettel vagy azzal egyidejűleg viktimizálódik. Az sem határozható meg, hogy miként alakítja ezt az összefüggést olyan tényezők (pl. kockázat- vagy egyenesen konfliktuskereső személyiség) megléte, amelyek az elkövetői és az áldozati minőségre egyaránt kihatnak. A magyarázatok erejének igazolása csak egy további kvantitatív vagy

kvalitatív felmérés kiértékelésének feladata lehet, amelyben a felveendő adatok körét jelenlegi kutatásunk eredményeire támaszkodva dolgozzuk ki.

Nem sikerült összefüggést találni (sem cáfolni) abban a tekintetben, hogy a családon belüli (a kérdőívben hozzátartozó által elkövetett, otthon elkövetett) erőszak áldozatai szignifikánsan nagyobb (kisebb) arányban követnének el (családon belüli) erőszakos bűncselekményt. Az összefüggések megállapításának egyik legnagyobb akadálya az a tény volt, hogy a válaszadók rendkívül kis számban jelölték meg az elszenvedett erőszak helyszíneül a családot, illetve elkövetőként valamely családtagjukat.

Források

Bandura, Albert (1973) *Aggression: A Social Learning Analysis.* Englewood Cliffs, NJ

Bandura, Albert (1977) *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

Baron, Stephen W. and Timothy F. Hartnagel (1998) Street Youth and Criminal Violence, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35: 166-192

Blau, Judith R. and Peter M. Blau (1982) The Costs of Inequality: Metropolitan Structure and Violent Crime, *American Sociological Review*, 49: 114-129

Boswell, Gwyneth (1995) *The Prevalence of Abuse and Loss in the Lives of Section 53 Offenders*. Norwich: School of Social Work, University of East Anglia

Cohen, Lawrence E., James R. Kleugel and Kenneth C. Land (1981) Social Inequality and Predatory Victimization: An Exposition and Test of a Formal Theory, *American Sociological Review*, 46: 505-24

Dutton, Donald G. and Steven D. Hart (1992) Evidence for Long Term, Specific Effects of Childhood Abuse and Neglect on Criminal Behaviour in Men, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology,* 36: 129-37

Elliot, Delbert S. (1994) Serious Violent Offenders: Onset, Developmental Course, and Termination, *Criminology*, 32: 1-22

Fagan, Jeffrey (1990) Intoxication and Aggression. In: M. Tonry (ed.) *Drugs Crime and Criminal Justice*. Chicago: Chichago, Chichago.

Fagan, Jeffrey and Sally Jo Jones (1984) Towards an Integrated Model of Juvenile Deliquency. In: R. M. Newark (ed.) *An Anthology on Violent Juvenile Offenders*. National Council on Crime and Deliquency

Fagan, Jeffrey, Elizabeth S. Piper and Yu-The Cheng (1987) Contributions of Victimization to Delinquency in Inner Cities, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 78: 586-613

Fagan, Jeffrey and Sandra Wexler (1987) Family Origins of Violent Deliquents, *Criminology*, 25: 643-669

Falshaw, Louise (2005) The Link Between a History of Maltreatment and Subsequent Offending Behaviour, *Probation Journal*, 52(4): 423-434

Farrington, David P. (1978) Family Background and Aggressive Youths. In: L. A. Hersov (ed.) *Agressive and Anti-Social Behaviour in Childhood and Adolescence.* Oxford: Pergamon

Fehér Lenke (1997) Bűnözés és prostitúció. In: Lévai K. és Tóth I. Gy. (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1997*. Budapest: TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, Pp. 139–150. http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a667.pdf

Hamilton, Catherine E., Louise Falshaw and Kevin D. Browne (2002) The Link Between Recurrent Maltreatment and Offending Behaviour, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 46 (1): 75-94

Hartstone Eliot and Karen V. Hansen, (1984) The Violent Offender: An Empirical Portrait. In: R. M. Newark (ed.) *An Anthology on Violent Juvenile Offenders*. National Council on Crime and Deliquency.

Hindenlang, Michael J., Michael R. Gottfredson and James Garofalo (1978) *Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization*. Cambridge, MA: Ballinger

ISRD (2008) *Látens fiatalkori devianciák: Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – ISRD-2.* Szerk.: Kerezsi K. és Parti K. Budapest: ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszék és Országos Kriminológiai Intézet

Messner, Steven F. and Kenneth Tardiff (1986) Economic Inequality and Levels of Homicide, *Criminology*, 24: 297-317.

Rosado, Lourdes M. (ed.) (2000) *The Pathways to Youth Violence: How Child Maltreatment and Other Risk Factors Lead Children to Chronically Aggressive Behavior.* American Bar Association, Juvenile Justice Center

Siegal, Larry J. and Joseph J. Senna (1994) *Juvenile Deliquency. Theory, Practice and Law*. 5th. ed. New York: West

4.4. Gyermekjogok és beavatkozás
Fogarassy Edit

4.4.1. Gyermekjogok a nemzetközi egyezményekben

A gyermeki jogok védelme először a 19. században, a gyermekmunka tilalmaként fogalmazódott meg. Az ENSZ Közgyűlése 1948. december 10-én fogadta el az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*, amely már kimondja, hogy az anyaság és a gyermekkor különleges segítség és támogatás igénybevételére jogosít. Deklarálja, hogy mind a házasságból, mind a házasságon kívül született gyermekek ugyanolyan szociális védelemben részesülnek. Rendelkezik az ingyenes és kötelező elemi oktatásról.

Az 1961-ben Torinóban, az Európa Tanács keretében elfogadott *Európai Szociális Karta* rögzíti, hogy a gyermekeknek és a fiataloknak különleges védelemre van joguk azokkal a fizikai és morális veszélyekkel szemben, amelyeknek ki vannak téve. Részletesen kifejti a gyermekek és fiatalok védelemhez való jogát, a pályaválasztási tanácsadáshoz való jogot, valamint az anyák és gyermekek szociális és gazdasági védelemhez való jogát. A kartát az *1999. évi C. törvény* hirdette ki hazánkban.

Az ENSZ Közgyűlése által 1966-ban elfogadott és az *1976. évi 8. tvr.*-rel kihirdetett *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* rögzíti a fiatalkorú vádlottak és elítéltek speciális helyzetének megfelelő jogaikat (felnőttektől való elkülönítés, gyors döntéshozatal, koruknak és jogi helyzetüknek megfelelő bánásmód a büntetés-végrehajtás során). A fiatalkorúak elleni eljárásban figyelembe kell venni az életkorukat és a nevelési célt. Az egyezmény elismeri a gyermekek – mindenfajta megkülönböztetés nélküli – jogát a speciális védelemhez a családjuk, a társadalom és az állam részéről, valamint az anyakönyvezéshez, a névviseléshez és az állampolgársághoz való jogukat.

Az ugyancsak 1966-ban elfogadott és az *1976. évi 9. tvr.*-rel kihirdetett *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* kimondja, hogy a gyermekeket és a fiatalkorúakat védeni kell a gazdasági és társadalmi kizsákmányolással szemben. Megerősíti a művelődéshez való jogot: az elemi oktatást mindenki számára kötelezővé és ingyenessé, a középfokú oktatást pedig általánossá és mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni.

Az ENSZ 1985-ben elfogadott *Minimum Szabályai a Fiatalkorúak Igazságszolgáltatására (a Pekingi Szabályok)* az átfogó, a fiatalkorúak és családjuk jólétét elősegítő szociálpolitika fontosságát hangsúlyozzák annak érdekében, hogy minimalizálják az igazságszolgáltatás általi beavatkozás szükségességét, és mérsékeljék annak esetleges káros hatásait. A fiatalkorúak szükségleteihez igazodó szociális támogatórendszer ugyanis fontos szerepet játszik a fiatalkori bűnözés megelőzésében. Minden államnak törekednie kell arra is, hogy speciálisan a fiatalkorú elkövetőkre alkalmazható szabályokat alkossanak, valamint külön intézményeket hozzanak létre a fiatalkorúak számára. A Pekingi Szabályok nem adnak meg bün-

tethetőségi korhatárt, csak azt mondják ki, hogy nem szabad túl alacsonyan meghatározni, figyelemmel az érzelmi, mentális és intellektuális érettségre.

Az *ENSZ* 1990-ben elfogadott *Szabályai a Szabadságuktól Megfosztott Fiatalkorúak Védelmére* rögzítik, hogy a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerének fenn kell tartania a fiatalkorúak jogait és biztonságát, valamint elő kell segítenie a fizikai és mentális jólétüket, és a szabadságvesztést végső megoldásként kell alkalmazni.

A **Gyermek jogairól szóló Egyezmény**t 1989. november 20-án fogadta el az ENSZ közgyűlése New Yorkban, hazánk pedig az *1991. évi LXIV. törvénnyel* hirdetett ki. Az Egyezményt – az Egyesült Államok és Szomália kivételével – 190 tagállam ratifikálta, így ez a legszélesebb körben elfogadott nemzetközi dokumentum. Az Egyezmény szerint a 18. életévét be nem töltött személy gyermeknek tekintendő. A dokumentum kötelezővé teszi a szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek számára, hogy minden, a gyermeket érintő döntésükben elsősorban *a gyermek mindenek felett álló érdekét vegyék figyelembe*. A részes államoknak meg kell hozniuk minden olyan törvényhozási, közigazgatási vagy egyéb intézkedést, amelyek az Egyezményben elismert jogok érvényesüléséhez szükségesek. Az Egyezmény elveit és rendelkezéseit a felnőttek és a gyermekek széles körében ismertetni kell.

Az Egyezmény alapján a bűncselekményt elkövető fiatalkorúaknak az alábbi *speciális jogokat* kell biztosítani:

- meg kell állapítani azt a *legalacsonyabb életkort*, amelyen alul a gyermekkel szemben bűncselekmény elkövetése esetén sem indítható büntetőeljárás;
- a részes államoknak gondoskodniuk kell arról, hogy gyermeket ne vethessenek alá kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó büntetésnek vagy bánásmódnak. 18 éven aluli gyermek által elkövetett bűncselekményért halálbüntetés, vagy ténylegesen életfogytig tartó szabadságvesztés nem alkalmazható;
- a gyermek őrizetben tartása, illetve letartóztatása, vagy vele szemben szabadságvesztés büntetés kiszabása csak végső eszközként, a lehető legrövidebb időtartamban alkalmazható. A szabadságától megfosztott gyermekkel emberségesen és az emberi méltóságnak kijáró tisztelettel, életkorának megfelelő szükségleteinek figyelembevételével kell bánni. A szabadságától megfosztott gyermeket el kell különíteni a felnőttektől, kivéve, ha a gyermek érdeke nem ezt kívánja meg. A gyermeknek – rendkívüli körülményektől eltekintve – joga van kapcsolatot tartani a családjával levelezés és látogatás útján;
- a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vádolt vagy elítélt gyermeknek joga van olyan bánásmódhoz, amely előmozdítja a személyiség méltósága és értéke iránti érzékének fejlesztését, erősíti a mások

emberi jogai és alapvető szabadságai iránti tiszteletét, és figyelembe veszi a korát, valamint a társadalomba való beilleszkedésének szükségességét. Az államoknak támogatniuk kell olyan törvények elfogadását, hatóságok és intézmények létrehozását, melyek speciálisan alkalmazhatók a gyermekek számára.

Az Egyezményben vállalt kötelezettségek teljesítését a *Gyermek Jogainak Bizottsága* vizsgálja; az államoknak ötévenként kell jelentést tenniük a jogok gyakorlása terén való előrehaladásról. Az Egyezmény 2000 májusában elfogadott és 2002-ben hatályba lépett – a gyermekkereskedelemről, gyermekprostitúcióról és gyermekpornográfiáról, valamint a gyermekek fegyveres konfliktusokban való részvételéről szóló – *két Fakultatív Jegyzőkönyvéhez* Magyarország még nem csatlakozott.

Az *Európai Unió* 2007. december 12-én elfogadott *Alapjogi Chartája* külön rendelkezik a gyermekek jogairól: kimondja, hogy a gyermekeknek joguk van a jólétükhöz szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. A foglalkoztatás alsó korhatára nem lehet alacsonyabb, mint a tanköteles kor felső határa. A *2007. évi CLXVIII. törvénnyel* kihirdetett charta még nem lépett hatályba.

4.4.2. Gyermekjogok a magyar jogban

1. Az **Alkotmány** általános rendelkezései között található *16.§* szerint „a Magyar Köztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára, oktatására és nevelésére, védelmezi az ifjúság érdekeit". A gyermeki jogok konkrét megfogalmazását az alapvető jogokról és kötelességekről szóló fejezetben az *Alkotmány 67.§ (1) bekezdése* tartalmazza: "a Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családja, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges".

Az Alkotmánybíróság szerint ahhoz, hogy a gyermek a jogaival élni is tudjon, a családnak (szülőknek), a társadalomnak és az államnak biztosítania kell számára az életkorának megfelelő minden feltételt a felnőtté váláshoz. Az állam oldaláról a gyermeki jogok érvényesítése jogi aktivizmust kíván meg. Ennek érdekében a jogalkotó feladata az egyes jogágak intézmény- és eszközrendszerének olyan alakítása, ami lehetővé teszi az Alkotmány 16.§-ában foglalt államcél és a gyermeki jogok biztosításának összehangolását.

Az *Alkotmány 66.§ (3) bekezdése* pozitív diszkriminációval él a nők és a fiatalok védelmében: "a munka végzése során a nők és a fiatalok védelmét külön szabályok is biztosítják".

A gyermekeket természetesen megilleti az *alapvető alkotmányos jogok többsége is:* az élethez és az emberi méltósághoz való jog (valamint ezzel összefüggésben a kínzás és a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma); a személyes szabadsághoz és biztonsághoz való jog; a tisztességes bírói eljáráshoz való jog (törvény előtti egyenlőség, ártatlanság vélelme, védelemhez

és jogorvoslathoz való jog); a szabad mozgás joga; a jóhírnévhez, a magánlakás sérthetetlenségéhez, illetve a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog; a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való jog; a szabad véleménynyilvánítás és a közérdekű adatok megismerésének joga; a gyülekezés, valamint az egyesülés joga; a petíciós jog; a hátrányos megkülönböztetés tilalma és az esélyegyenlőség elve; a munka és foglalkozás szabad megválasztásának joga (és a munkavállalókat megillető más alkotmányos jogok); a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog; a szociális biztonsághoz való jog; a művelődéshez (oktatáshoz) való jog.

2. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (Gyvt.) szerint gyermeki jogok az Alkotmányban, a Gyermekjogi Egyezményben és más törvényekben megfogalmazott, a gyermeket megillető jogok összessége. A gyermek jogait részletesen a Gyvt. 6-9.§-ai tartalmazzák. A törvény – illetve a gyermekvédelmi rendszer – hatálya nemcsak a *gyermekekre* (18 év alatti kiskorúak, kivéve, ha házasságkötéssel nagykorúságot szereztek), hanem a *fiatalkorúakra* (14-18 éves korukban szabálysértést vagy bűncselekményt elkövetők) és a *fiatal felnőttekre* (nagykorúak 24 éves korukig) is kiterjed.

A gyermeki jogok közül kiemelendő, hogy a gyermeknek joga van ahhoz, hogy segítséget kapjon a saját családjában történő nevelkedéséhez, személyiségének kibontakoztatásához, a fejlődését veszélyeztető helyzet elhárításához, a társadalomba való beilleszkedéséhez és önálló életvitelének megteremtéséhez. A gyermek emberi méltóságát tiszteletben kell tartani, valamint joga van a bántalmazással (fizikai, szexuális vagy lelki erőszakkal), az elhanyagolással és az információs ártalommal szembeni védelemhez. A gyermek nem vethető alá kínzásnak, testi fenyítésnek és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetésnek, illetve bánásmódnak.

3. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény szintén rögzít egyes gyermeki jogokat (névviselés, véleménynyilvánítás az őt érintő kérdésekben, hozzájárulás joga bizonyos döntéseknél). A törvény – a Gyermekjogi Egyezménnyel összhangban – alapelvi szinten kimondja, hogy az alkalmazása során mindenkor a kiskorú gyermek érdekére figyelemmel, jogait biztosítva kell eljárni.

4.4.3. A gyermek jogai és a gyermekvédelmi beavatkozás

A gyermekvédelmi törvény szerint a **gyermekek védelmét** – családban történő nevelkedésük elősegítése, továbbá veszélyeztetettségük megelőzése, illetve megszüntetése érdekében – *pénzbeli, természetbeni és személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások,* illetve *személyes gondoskodást nyújtó gyermekvédelmi szakellátások*, valamint a Gyvt.-ben meghatározott *hatósági intézkedések* biztosítják. A gyermekek védelmét ellátó szerveknek és személyeknek

(helyi önkormányzatok, gyámhivatalok, bíróságok, rendőrség, ügyészség, pártfogó felügyelői szolgálat) a törvény alkalmazása során a gyermek mindenek felett álló érdekét figyelembe véve, a jogait biztosítva és a családdal együttműködve kell eljárniuk.

A gyermeki jogok védelme minden olyan természetes és jogi személy kötelessége, aki a gyermek nevelésével, oktatásával, ellátásával, ügyeinek intézésével foglalkozik. A gyermekek alkotmányos jogainak védelmére az *országgyűlési biztos* kiemelt hangsúlyt fektet: hivatalból vagy kérelemre kivizsgálja a gyermek alkotmányos jogait érintő visszásságokat, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményez. A *gyermekjogi képviselő* ellátja a gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermek – Gyvt.-ben meghatározott – jogainak védelmét, és segíti a gyermeket jogai megismerésében, érvényesítésében. Fokozott figyelmet fordít a különleges vagy speciális ellátást igénylő gyermek védelmére.

A gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolódó feladatot látnak el az *egészségügyi szolgáltatást nyújtók* (pl. védőnői szolgálat, háziorvos) és a *személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatók* (pl. családsegítő szolgálat, ill. központ). Tevékenységükkel segítik a gyermekvédelmi rendszer működését a *közoktatási intézmények* (pl. bölcsőde, óvoda, iskola, nevelési tanácsadó). A gyermekek általános és speciális szükségleteinek figyelembe vételére köteles a rendőrség, az ügyészség, a bíróság, a pártfogó felügyelői szolgálat, az áldozatsegítő szolgálat, a menekülteket befogadó állomás és a menekültek átmeneti szállása. A gyermekek jogainak védelmében fontos szerepet töltenek be a társadalmi szervezetek, az egyházak és az alapítványok is. A törvény rendelkezése értelmében ezek a szervek és személyek – a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, a veszélyeztetettség megelőzése és megszüntetése érdekében – kötelesek egymással együttműködni és egymást kölcsönösen tájékoztatni. A gyermek veszélyeztetettsége esetén kötelesek jelzéssel élni a gyermekjóléti szolgálatnál, valamint hatósági eljárást kezdeményezni a gyermek bántalmazása, illetve súlyos elhanyagolása vagy más, súlyos veszélyeztető ok fennállása, továbbá a gyermek önmaga által előidézett súlyos veszélyeztető magatartása esetén.

A gyermek veszélyeztetettségétől függően a települési önkormányzat jegyzője, illetve a gyámhivatal a gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó **hatósági intézkedés**eket tehet: védelembe vétel, családbafogadás, ideiglenes hatályú elhelyezés, átmeneti vagy tartós nevelésbe vétel, nevelési felügyelet elrendelése, utógondozás elrendelése, utógondozói ellátás elrendelése.

A jegyző – a gyermekjóléti szolgálat javaslatát figyelembe véve – *védelembe veheti* a szabálysértési hatóság értesítése alapján a szabálysértést elkövetett fiatalkorút; a nyomozó hatóság nyomozást megtagadó határozata alapján a 14. életévét be nem töltött gyermeket; a rendőrség, az ügyészség, illetve a bíróság jelzése alapján a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vádolt fiatalkorút. A jegyző csa-

ládgondozót rendel ki a gyermek számára a gyermekjóléti szolgálattól, és szükség esetén magatartási szabályokat állapít meg a kifogásolt magatartás megszüntetése érdekében. A védelembe vétel a gyermek nagykorúvá válásával megszűnik, de indokolt esetben – a fiatalkorú terhelt kérelmére – a büntetőeljárás befejezéséig (ill. maximum a 20. életéve betöltéséig) tarthat.

A gyermekvédelmi szakellátás keretében – speciális gyermekotthonban vagy a gyermekotthon speciális csoportjában – speciális, *otthont nyújtó ellátást* kell biztosítani az *ideiglenes hatállyal elhelyezett, illetve az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett* olyan gyermekek számára, akik súlyos személyiségfejlődési zavarokkal küzdenek, illetve súlyos pszichotikus vagy neurotikus tüneteket mutatnak. Hasonló ellátás illeti meg a súlyos beilleszkedési zavarokat vagy súlyos antiszociális magatartást tanúsító (súlyos disszociális tüneteket mutató) gyermekkorú elkövetőket, valamint az alkohollal, droggal és egyéb pszichoaktív szerekkel visszaélő gyermekeket. A speciális ellátás kiterjed a gyermek korához, állapotához és szükségleteihez igazodó oktatásra, szakképzésre, foglalkoztatásra, valamint az ápolására, (re)szocializációjára, továbbá habilitációs és rehabilitációs kezelésére is. Az ellátás csak kivételesen indokolt esetben haladhatja meg a két évet.

A gyermek személyes szabadságát a speciális gyermekotthon vezetője legfeljebb 48 óráig, a gyámhivatal pedig ezt követően csak ún. *nevelési felügyelet* elrendelésével korlátozhatja, ha a gyermek saját vagy mások életét, egészségét közvetlenül veszélyeztető magatartást tanúsít. A gyermekotthon vezetője által elrendelt korlátozás keretében a gyermek a speciális gyermekotthon területét nem hagyhatja el, illetve köteles a kijelölt helyiségekben tartózkodni. A nevelési felügyelet időtartama nem haladhatja meg a két hónapot. A gyámhivatal elrendelheti, hogy a gyermek a speciális gyermekotthon meghatározott helyiségeiben tartózkodjék, hozzátartozóival a kapcsolattartást csak korlátozott módon gyakorolhassa, a gyám egyetértésével gyógykezelésnek vesse alá magát. A gyámhivatali határozat azonnal végrehajtható, és csak bíróság előtt támadható meg.

A *Szociális és Munkaügyi Minisztérium* országos illetékességgel **speciális gyermekotthonok**at működtet. A minisztérium gyermekotthona – az országos gyermekvédelmi szakértői bizottság szakvéleménye és a gyámhivatal döntése alapján, legfeljebb 2 évig – azoknak a 12. (kivételesen indokolt esetben 10.) életévüket betöltött gyermekeknek biztosít speciális ellátást, akik súlyos neurotikus, illetve pszichotikus állapotuk, súlyos erőszakos cselekmények elkövetése, pszichoaktív szerek rendszeres használata, vagy szerzett immunhiányos tünetegyüttesben való megbetegedésük miatt különleges szakértelmet igénylő terápiára szorulnak. A gyermekotthon az üres férőhelyeiről folyamatosan tájékoztatja az országos bizottságot, és várólistát vezet azokról a gyermekekről, akiknek az elhelyezésére az országos bizottság javaslatot tett, de férőhely hiányában csak később kerülhetnek az otthonba.

A legsúlyosabb problémákkal küzdő gyermekek számára létrehozott minisztériumi fenntartású speciális gyermekotthon Esztergomban (64 férőhely lányok-

nak), Rákospalotán (16 férőhely lányoknak), Zalaegerszegen (40 férőhely fiúknak) és Fóton (40 férőhely) található.

A gyermekvédelmi rendszer része a bíróság által – bűncselekmény elkövetése miatt – **javítóintézeti nevelés**re utalt, illetve – bűncselekmény elkövetésének megalapozott gyanúja miatt – előzetes letartóztatásba helyezett fiatalkorúak intézeti ellátása.

A Büntető Törvénykönyv alapján a bíróság – intézkedésként – javítóintézeti nevelést bármilyen bűncselekmény elkövetése esetén elrendelhet, ha megítélése szerint a fiatalkorú eredményes nevelése érdekében intézeti elhelyezése szükséges. Az elrendelt intézkedésbe az előzetes letartóztatás időtartamát be kell számítani. A javítóintézetben 19 éves korukig tartózkodhatnak az elítéltek.

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tvr. szerint a javítóintézeti nevelés végrehajtásának feladata a fiatalkorú nevelése, oktatása és szakmai képzése által annak elősegítése, hogy helyes irányban fejlődjék és a társadalom hasznos tagjává váljék. Különös gondot kell fordítani a gyógypedagógiai nevelésre szoruló és a személyiségzavarban szenvedő fiatalkorúak gyógyítására, sajátos nevelésére és oktatására.

A javítóintézetben folyó nevelés célja a fiatalkorú társadalmi beilleszkedésének elősegítése, ennek érdekében beilleszkedési zavarai enyhítése, pszichés állapota rendezése, iskolázottságának, szakmai képzettségének fejlesztése, az alapvető erkölcsi normák elfogadtatása, az egészséges életmódra való felkészítés. Az intézetben olyan kompenzáló és korrigáló nevelést kell biztosítani, amely egyidejűleg törekszik a fiatalkorú megelőző életútja hiányainak pótlására és a bűnelkövetése hátterében rejlő hibás viszonyulási rendszer kijavítására.

Az országban – a Szociális és Munkaügyi Minisztérium irányítása alatt – négy javítóintézet működik: Aszódon (240 férőhely javítóintézeti nevelésre utalt fiúknak), Debrecenben (104 férőhely: 60 előzetesen letartóztatott, 36 javítóintézeti nevelésre utalt, 8 utógondozott fiúknak), Budapesten a Szőlő utcában (100 férőhely előzetesen letartóztatott fiúknak) és Rákospalotán (70 férőhely: 36 javítóintézeti nevelésre utalt, 26 előzetesen letartóztatott, 8 utógondozott lányoknak; a kisgyermekes anyáknak együttes elhelyezést is biztosítanak). Az intézetekben nagy hangsúlyt fektetnek az általános iskolai oktatásra és a szakképzésre.

4.4.4. A bűnelkövető gyermek jogainak védelme a büntetőjogi beavatkozás során

1. A büntetőjogi beavatkozás garanciális korlátja a *büntethetőség alsó korhatárának* rögzítése. A gyermekkor büntetőjogi korhatára hazánkban 1961 óta 14 év, ami Európában is a legáltalánosabb szabályozás (ld. 4.1. fejezet). Fiatalkorúak a 14-18 éves koruk között bűncselekményt elkövetők, de a végrehajtás szempontjából – a javítóintézeti nevelés, illetve a szabadságvesztés-büntetés esetén – a 19 és a 21 év alattiak is fiatalkorúnak minősülnek.

A büntető anyagi, eljárási és végrehajtási jogszabályok az általánosnál kedve-

zőbb, speciális rendelkezéseket tartalmaznak a fiatalkorúakra nézve. A Btk. értelmében a fiatalkorúval szemben alkalmazott büntetés vagy intézkedés *célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjék, és a társadalom hasznos tagjává váljék.* Fiatalkorúval szemben *próbára bocsátás*nak bármely bűncselekmény esetén helye van. Szabadságelvonással járó intézkedést alkalmazni vagy büntetést kiszabni csak akkor lehet, ha az intézkedés vagy a büntetés célja más módon nem érhető el. A *fiatalkorú szabadságvesztését* – 21 éves koráig – a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében (börtön vagy fogház fokozatban) kell végrehajtani. A szabadságvesztés végrehajtása során különös gondot kell fordítani a fiatalkorú nevelésére, oktatására, személyiségének fejlesztésére és testi fejlődésére. A szabadságvesztés végrehajtása alatt az elítéltek egyes alkotmányos jogai korlátozottan érvényesülnek, illetve szünetelnek.

A *fiatalkorúak bv. intézetei* Tökölön (192 férőhely fiúknak), Szirmabesenyőn (115 férőhely fiúknak), Pécsen (50 férőhely fiúknak) és Kecskeméten (20 férőhely fiúknak és 10 férőhely lányoknak) találhatóak. A fiatalkorúakkal – azon belül is a lányokkal – jóval több probléma van, mint a felnőttekkel, nehezen kezelhetőek, a fegyelmi helyzetük is sokkal rosszabb. A szabadidejük, energiájuk folyamatos lekötésével, rendszeres oktatással és foglalkoztatással lehet csak eredményt elérni. Statisztikai adatok szerint a fogvatartottak közötti agresszív cselekmények – különösen a szemérem elleni erőszak – száma 2007-ben jelentősen, és főként a fiatalkorúak körében emelkedett. A súlyos, erőszakos cselekményeket elsősorban a nagy létszámú, telített bv. intézetekben, Tökölön és Szirmabesenyőn követték el; Pécsen és Kecskeméten nem történt ilyen eset. A fiatalkorú fogvatartottak egymással szembeni agresszióját az államnak – az Alkotmány 8. § (1) bekezdésében foglalt alapjogvédelmi kötelezettségéből is fakadóan – minden lehetséges eszközzel meg kell akadályoznia.

2. A **büntetőeljárásról** szóló 1998. évi XIX. törvény szerint a fiatalkorúval szemben az eljárást – az életkori sajátosságainak figyelembevételével – úgy kell lefolytatni, hogy az elősegítse a törvények iránti tiszteletét. A büntetőeljárás során szükség esetén kezdeményezni kell a fiatalkorú érdekében gyámhivatali intézkedés elrendelését. A *fiatalkorú előzetes letartóztatásának* csak akkor van helye, ha az a bűncselekmény különös tárgyi súlya folytán szükséges. A bíróság dönt arról, hogy az előzetes letartóztatást – a fiatalkorú személyiségére vagy a bűncselekmény jellegére tekintettel – javítóintézetben vagy bv. intézetben kell végrehajtani. A bíróság az előzetes letartóztatás végrehajtásának helyét – az ügyész, a terhelt vagy a védő indítványára – megváltoztathatja. 2008 júliusában több fiatalkorút tartottak fogva bv. intézetben – és nem csak fiatalkorúak bv. intézetében –, mint javítóintézetben.

A javítóintézetekben összességében sokkal kedvezőbbek a fiatalkorúak elhelyezési körülményei és nevelési lehetőségei, mint a bv. intézetekben. A bv. intézetekben egy nevelőre, illetve pszichológusra – az intézet telítettségétől függően – sokkal több fogvatartott jut, mint a javítóintézetekben, így sokkal nagyobb a munkateher, és nyilvánvalóan kevésbé hatékony a nevelés, a terápia. A javítóin-

tézetekben a fiatalkorúak – a bv. intézetekben fogva tartottakkal szemben – nem követtek el súlyos, erőszakos cselekményeket egymás sérelmére. Az előzetes letartóztatásnak a fiatalkorúak bv. intézetében való végrehajtása ezért csak a legsúlyosabb esetekben indokolt. A Gyermekjogi Egyezmény 40. cikke szerinti bánásmódnak a javítóintézetben való végrehajtás felel meg, valamint ez biztosítja a fiatalkorú fogvatartottak alkotmányos jogainak az érvényesülését.

3. A **szabálysértések**ről szóló 1999. évi LXIX. törvény szintén tartalmaz speciális rendelkezéseket a fiatalkorúakra nézve. A szabálysértés elkövetésekor 14-18 év közötti fiatalkorúval szemben *nem lehet elzárást, valamint pénzbírságot helyettesítő elzárást* – vagyis szabadságelvonással járó büntetést – alkalmazni. Ha a szabálysértési hatóság indokoltnak tartja, a fiatalkorú védelembe vételét kezdeményezheti az illetékes jegyzőnél.

A gyermekeket – mind a nemzetközi dokumentumok, mind a magyar jogszabályok alapján – különleges, fokozott védelem illeti meg az élet minden területén. A bűnelkövető gyermekek (fiatalkorúak) számára – az elméletben és a gyakorlatban is – feltétlenül biztosítani kell a speciális jogvédelmet annak érdekében, hogy lehetőség szerint elősegítsük megfelelő fejlődésüket, illetve a társadalomba való beilleszkedésüket.

Források

Irodalom

Herczog Mária (1994) *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata.* Gyermekvédelmi Kiskönyvtár. Budapest: PONT Kiadó

Sári János (2001) *Alapjogok.* Budapest: Osiris

Dokumentumok és jogszabályok

Universal Declaration of Human Rights: http://www.un.org/Overview/rights.html

http://www.unhchr.ch/udhr/lang/hng.htm

United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp48.htm

United Nations Rules for the Protecion of Juveniles Deprived of their Liberty http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp37.htm

Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography http://www2.ohchr.org/english/law/crc-sale.htm

Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict http://www2.ohchr.org/english/law/crc-conflict.htm

1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya

1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról (Csjt.)

1976. évi 8. tvr. a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának kihirdetéséről

1976. évi 9. tvr. a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának kihirdetéséről

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.)

1979. évi 11. tvr. a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról (Bv. tvr.) 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről

1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gyvt.)

1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (Be.)

1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről (Sztv.)

2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kihirdetéséről, 2. számú melléklet: Az Európai Unió Alapjogi Chartája

149/1997. (IX.10.) Korm.rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról

6/1996. (VII.12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról 30/1997. (X.11.) NM rendelet a javítóintézetek rendtartásáról 15/1998. (IV.30.) NMrendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

79/1995. (XII.21.) AB határozat

995/B/1990. AB határozat

1091/B/1999. AB határozat

Linkek

UNICEF – A gyermekeknek is vannak jogaik: http://www.unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp

OBH gyermekjogi katalógus: http://gyermekjogok.obh.hu/

Esztergomi Gyermekotthon: http://www.leanynevelo-esztergom.axelero.net/inditas2.htm

Rákospalotai Leánynevelő Intézet: http://leanynevelo.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=31

Zalaegerszegi Gyermekotthon: http://web.axelero.hu/kis6okos/

Fóti Gyermekváros: http://www.kigyk.eu/

Budapesti Javítóintézet: www.bpjavito.hu

5. Korai probléma-felismerés

5.1. Támogató és gyengítő faktorok a kriminális érintettség kialakulásában
Solt Ágnes

5.1.1. Társadalom – család – egyén: a társadalmi norma és az együttélés szabályai
5.1.2. Peremen billegő fiatalok
5.1.2.1. Elsődleges szocializációs közeg
5.1.2.2. A másodlagos szocializációs közeg
5.1.2.3. Tipikus életutak
5.1.2.4. Énkép, mentalitás
Források

5.2. Gyermekbántalmazás, veszélyeztetett gyermekek
Gyurkó Szilvia

5.2.1. A gyermek szükségletei – veszélyeztető helyzetek
5.2.1.1. Veszélyeztetés – veszélyeztetettség
5.2.1.2. A veszélyeztetettség értékelése a gyakorlatban
5.2.2. Gyermekbántalmazás
5.2.2.1. Nemzetközi és magyar szabályozás
5.2.2.2. A gyermekbántalmazás és a családon belüli erőszak viszonya
5.2.2.3. A gyermekbántalmazás kriminológiája
Források

5.3. Intézményi erőszak és rendszerabúzus
Herczog Mária

5.3.1. Az intézményi bántalmazás meghatározása
5.3.2. A rendszerbántalmazás fogalma
5.3.2.1. A gyermekek jogai és a rendszerabúzus
5.3.2.2. Az intézményi erőszakkal veszélyeztetettek fő rizikófaktorai
5.3.3. Az intézmények „zárt ajtói” mögött
Források

5.4. A fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás megjelenése, előfordulása
Rácz József

5.4.1. A problémaviselkedés-koncepciótól a szociális fejlődési modellig
5.4.2. A tüneti kép: a kipróbálástól a problémás szerhasználatig
5.4.2.1. A droghatás kialakulása
5.4.2.2. A droghasználat tünetei
5.4.2.3. Hogyan ismerhető fel a szerhasználat?
5.4.3. A pszichoaktív anyagok csoportosítása
5.4.4. Az egyes szerek hatásai
5.4.4.1. Opiátok
5.4.4.2. Depresszánsok (altatók, nyugtatók, szorongáscsillapítók és alkohol)
5.4.4.3. Pszichostimulánsok, élénkítő, izgató szerek
5.4.4.4. Ecstasy
5.4.4.5. Hallucinogének
5.4.4.6. Diszkódrogok
5.4.5. Serdülőkori vagy fiatalkori alkoholhasználat
5.4.6. A fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás kockázati tényezői
5.4.6.1. A társadalmi-kulturális környezet szerepe
5.4.6.2. A személyiség szerepe
5.4.6.3. A család szerepe
5.4.6.4. A kortárs környezet szerepe
Források

5.5. Az erkölcsi veszélyzónában élő gyermek- és fiatalkorúak pszichopedagógiai ellátása

Takács István

5.5.1. Magatartás – viselkedés
5.5.2. A viselkedészavar értelmezése
5.5.3. A viselkedési zavarra utaló tünetek, jellemző megnyilvánulások felismerése
5.5.3.1. Szorongás, depresszió, öngyilkosság
5.5.3.2. Az agresszió
5.5.4. A viselkedési problémák diagnosztizálása
5.5.5. Prevenció. Terápiák, gyógyító, edukatív eljárások
Források

5.1. Támogató és gyengítő faktorok a kriminális érintettség kialakulásában
Solt Ágnes

Milyen előzményei vannak annak, ha valaki kívülállóvá válik? Milyen utat jár be vajon az a személy, akit kitaszít magából környezete? Milyen tipikus életutak rajzolódnak ki a peremhelyzetű emberek körében? Milyen formái és lehetséges útjai vannak a megelőzésnek és a beavatkozásnak? Ezekre a kérdésekre sokféle válasz adható a pszichológiai összetevőktől a szocializációs folyamaton keresztül a társadalmi vonatkozásokig bezáróan.

Minden közösség felállít egy egységes, mindenki által elfogadott szabályrendszert, amelyet a közösség tagjai követnek. Szabályszegés esetén derül ki, hogy az adott közösség mit tolerál és mit nem, és mely vétségek esetén milyen szankciókat alkalmaz. E formák és eljárások mindegyike a közösségről és a társas együttélés formáiról árulkodik.

Az emberek a szocializációs mintát követve illeszkednek be az őket körülvevő közegbe, a társadalomba. Ha azonban a szocializáció folyamata nem a sztenderd szabályok szerint zajlik, akkor a társadalom tagja könnyen a közösség határain, egyúttal pedig az általánosságban elfogadott szabályok terén kívül találhatja magát.

5.1.1. Társadalom – család – egyén: a társadalmi norma és az együttélés szabályai

A társadalmi beilleszkedés és a közösségi kohézió alapja a közös értékek elfogadása és a társas kapcsolatok gazdag, szerves hálója. *Pataki* (1982) a társadalmi azonosságtudat fogalmával írja le az emberi kapcsolatok természetes hálójának, a közös értékek elfogadásának, és az ezen alapuló életcélok meglétének rendszerét. A mechanizmus rosszul működésének következménye a devianciák – öngyilkosság, alkoholizmus, bűnözés, egyéb önromboló magatartásformák – gyakoribbá válása, vagy az alternatív csoportok alakulása.

A rendszer megfelelő működését sokféle ok *gátolhatja*.

1. A kedvezőtlen szocio-ökonómiai helyzet, a relatív depriváció, az alacsony iskolai végzettség kortól függetlenül **marginalizáló hatásúak** (ld. 1.4 és 4.2. fejezetek). E tényezők mentén ugyanis az egyén nehezen, vagy egyáltalán nem képes érvényesülni a társadalomban. Kialakulhat a *deviáns szubkultúra*, azaz olyan üldözött és kitaszított egyének sorsközössége, akik kényszerhelyzetben találnak egymásra. A szubkultúrában szigorúan racionális elveket követő redukált emberi kapcsolat-igényű viszonyok működnek, amelyekben általában erős a hatalmi hierarchia, és nincsenek hosszú távú tervek, programok. A legjobban

„akciószövetség”-ként írható le, amelyben elkülönülnek a hatalmi és a funkcionális szerepek. A funkcionális működés szempontjából a deviáns szubkultúra csoportjai igen hasonlítanak egymásra, ezért az egyén az egyik intézmény rendjét kitanulva könnyen beilleszkedik a másik rezsim rendjébe, vagy az egyik csoportból kilépve könnyen helyet talál egy másik csoportban. Deviáns életúton haladó személyek indítékai között azonban alapvető különbségek találhatóak. A társadalmi elutasítás és kiközösítés nem jelenti azt, hogy egy deviáns személyt közvetlenebb környezete, saját közössége is kirekesztené. Ebből a szempontból két jellemző út létezik:

a) A bűnelkövető számára *a környezete szolgáltatja a deviáns karriermintát*, és a deviáns közösségi normák szerint szocializálódik az egyén. Ebben az esetben a deviancia nem a személy saját választása, hanem szűk szocializációs közegéé. Közvetlen környezete, családja szempontjából az egyén normakövetőnek mondható, adaptálódik, magatartása racionális.

b) *A deviáns személy úgy a társadalmi normák, mint saját társadalmi csoportja, közvetlen környezete megítélése szerint is deviáns.* A deviáns utat választó egyén viselkedése első megközelítésben tehát nem racionális, hiszen az életösztön diktálta túlélési stratégia fontos eleme, hogy az egyén adaptálódjon környezetéhez.

2. *Erikson* (1968) szerint a személyiségfejlődést a **koragyermekkori anya-gyermek** kapcsolat határozza meg, és ez az alapja az ún. ősbizalom állapotának. A közvetlen anya–gyerek kötődés kialakulása a szociális kohézió kifejlődésének első lépése, és ez szükséges a későbbi bizalom, a kölcsönösség képességének pszichobiológiai kifejlődéséhez is. A csecsemő legfontosabb feladata az első fél évben az ismerős és idegen közti különbségtétel. Ha azonban a családi viszonyok ezt nem teszik lehetővé, a különbségtételekre képtelenség a környezethez való differenciálatlan viszonyuláshoz vezet, melyből kamaszkorra kialakulhat a pszichopata, kegyetlen agresszió, melynek hátterében nem lehet indulatot találni. A szorongó, illetve az agresszív személyiség kialakulását előidéző szülői–nevelői magatartás viszonylag pontosan körülhatárolható. *Ranschburg* (1979) a négy lehetséges szülői attitűd alapján az alábbi kategóriákat állította fel: (1) *meleg–engedékeny*, (2) *hideg–engedékeny*, (3) *meleg–korlátozó*, (4) *hideg–korlátozó*. Ezek nem pusztán a nevelési helyzetben megvalósuló attitűdök, hanem az ilyen helyzetben levő egyén személyiségének jellemzői. Az említett négyféle szülői attitűd közül kétféle válthat ki könnyedén antiszociális magatartást, illetve kifelé fordított és megélt agressziót:

- a *hideg–engedékeny* attitűd elősegíti a gyermek belső konfliktusokból származó, antiszociális agressziójának kibontakozását. Agresszív serdülőkkel, illetve fiatalkorú bűnözőkkel végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy az ilyen nevelői attitűd következményeként kialakuló függőségi szorongás és nyílt agresszív magatartás a gyermeket igen gyakran antiszociális (kortárs)csoportba vezeti;

- a *hideg–korlátozó* miliőben a szülő ellenérzései (melyek fizikai büntetésben, a gyermek közeledésének elutasításában, a minimális számú szülő–gyerek interakcióban nyilvánulnak meg) a gyermekben agressziót váltanak ki, azonban ennek kiélésére semmiféle lehetősége nincs.

Az elsődleges hiány (anya-gyermek, szülő-gyermek, család-gyermek) a személyiségfejlődés minden lényeges lélektani fázisában a hiányok egymásra épülését hozzák. E zavarok, hiányok először látensen, majd egyre artikuláltabban jelentkeznek, és a társas kapcsolatok működését, az eredményes alkalmazkodást erőteljesen gátolják.

A kötődés problémái jelennek meg a serdülőkori krízisek többségében, mivel a vágyak (felnőttség elérése), illetve a lehetőségek nem felelnek meg egymásnak, ezért a fiatalok a vágy szimbolikus kifejezőeszközeihez nyúlnak (pl. alkohol, cigaretta). A kötődés hiánya érhető tetten a szociális környezet összetartó erejének csökkenésében is, ha nincsenek útmutatást és jövőperspektívát nyújtó intézmények, közösségek. A harmadik terület, ahol a kötődéshiány jól azonosítható, a szocializáció során közvetített értékrend stabilitása és a konvencionális társadalmi értékekkel való azonosulás mértéke. Ennek egyik megnyilvánulása az iskolai értékrend elfogadása, az iskola és a tanulás iránti elkötelezettség (Elliott *et al.* 1989).

Az antiszociális tünetek diszpozíciós talaját minden esetben az alkati tényezők és a károsító élmények együttese alkotja. A szülő és gyermek közötti közvetlen, működő kapcsolat hiánya veszteségek és hiányok egész sorát okozza a személyiségfejlődésben. Az ún. *emotív depriváció* – mint az érzelmi-akarati sérültség egyik súlyos tünetcsoportja – teljesítménygyengeséget és a másodlagos-harmadlagos hajtóerők alacsony szintjét eredményezi, és a fiatal felnőtt önálló életvitelét, beilleszkedését akadályozza.

5.1.2. Peremen billegő fiatalok

„Peremen billegő fiatalok” címmel deprivált, marginalizált helyzetű bűnelkövető és szabálykövető fiatalok körében végeztünk összehasonlító felmérést (Solt 2007a). A kutatás során 95 életút- és mélyinterjú készült részben büntetés-végrehajtási intézetekben bűnelkövető fiatalok körében, részben olyan jogkövető fiatalok körében, akik hasonló közegben szocializálódtak. A kutatás célja a devianciák kockázati tényezőinek azonosítása nyomán a korai pszicho-szociális beavatkozás lehetőségeinek feltérképezése volt. Az alábbi állítások és következtetések részben ennek a kutatásnak az eredményein alapulnak, részben felhasználtuk két további kutatás eredményeit. Az egyiket a gyermekvédelem gyakorlati működésének megismerése céljából végeztük, amelynek során 30 mélyinterjú készült a jelzőrendszer, az alap- illetve a szakellátásban dolgozók körében (Solt 2007a), a másik kutatás egy szegregált telepeken történő mentalitásvizsgálat, amelynek keretében 15 telepen összesen 100 interjú készült (Solt 2008).

5.1.2.1. Elsődleges szocializációs közeg

A szülők, illetve a referenciaszemélyek által a hétköznapok során alkalmazott megoldási sémák és konfliktuskezelési módok meghatározzák, hogy a gyerek milyen módon fogja saját céljainak elérését megkísérelni. A hibás stratégiák – a céltól függetlenül – helytelen útra terelik a gyermeket. (Az egykor bűnelkövető szülők visszatérő mondata: „mindent megtettem azért, hogy a gyerekem nehogy olyan legyen, mint én". Ez a cél azonban nagyrészt meghiúsul.)

A *megszégyenítés* kriminogén nevelési ártalom lehet, ha alárendelt én-helyzetben éli át a gyermek. A harag, a frusztráció, és az ezzel esetleg párosuló bűntudat és félelemérzet könnyen vezethet agresszióhoz.

A *rossz szociális helyzet, a mindennapi megélhetési problémák* önmagukban nem hajlamosítanak a bűnelkövetésre, a szülők efféle gondjai azonban tovább gyűrűznek. A *szülők közti kapcsolat* a nehézségek nyomására sokszor helyrehozhatatlanul megromlik, egymás hibáztatásába torkollik. Egy idő után a rendszeres bántalmazás sem ritka. Az otthoni teendőkre, a gyermeknevelésre a szülőnek sem ideje, sem energiája nem marad. Ha olyan lakókörnyezetben él a család, ahol a bűnelkövetés, az alkoholizmus, a drogfogyasztás, a munkanélküliség és az egyéb veszélyeztető tényezők gyakoriak, a gyermek ki lesz téve a devián magatartás csábításának akkor is, ha a szülők nevelési elveivel és életvitelével ellentétes a bűnelkövető magatartás, mert alternatívát nem kínálnak a gyerek számára. Az *alacsony iskolázottságú szülők* csak a rosszul jövedelmező, megterhelő munkákat tudják elvégezni. Az anyagi gondok miatti túlórák vállalása, a stressz, fáradtság, tetézve esetleg a feszültség levezetésére használt alkoholfogyasztással, egy család életében elkerülhetetlen nyomokat hagy.

1. Különösen veszélyes élethelyzetek gyermekkorban. Vannak olyan családi helyzetek, amelyekben a gyermek nem képes ellensúlyozni környezete ártó hatásait, személyisége sérül, magatartása „problémássá" válik.

(1) Az alkalmazkodóképesség határainak túllépése: a nevelkedési feltételek megváltozása. Amikor a gyermekkorban *éles váltás* történik a nevelésben, a nevelési elvek és személy(ek) megváltoznak, a fiatal alkalmazkodási technikája alkalmazhatatlanná válik, értékrendje felborul, énjének egysége forog veszélyben. A túlzott szigor utáni elhanyagolás esetén, vagy az elhanyagolás utáni szigor esetén a devián ssá válás szinte elkerülhetetlen. A gyerek „lába alól csúszik ki a talaj", amikor egy elhanyagoló családból gyermekotthonba vagy nevelőszülőkhöz kerül, illetve mikor egy bántalmazó és lelki terrort gyakorló szülőtől elkerül – akár az agresszor halála vagy leépülése, akár a családból való kiemelése következtében –, és egy megengedő nevelő gondoskodására bízzák.

(2) Közönyös kisközösség és agresszió. A szociálisan hátrányos helyzetű családok, illetve roma hagyományokkal bírók körében gyakran találkozhatunk azzal a gon-

dolattal, hogy mindenkinek kizárólag ahhoz van köze, amihez neki személyesen fűződik érdeke, illetve amiből saját magára nézve kára származhat. Mások bajai – még ha azok közeli hozzátartozók is – nem tartoznak az érintetten kívül senkire. A tanítás verbális megfogalmazásai szerint „Mindenki törődjön a saját dolgával!" „Ne szólj bele!" „Nem a te dolgod!". Az ilyen viszonyulás következménye lehet a más emberek iránti közöny, és a felelősségvállalás hiánya. Ebből a szemléletből adódik, hogy az elkövető a bűncselekményt kizárólag a büntetés kényszerű elviselése következtében bánja, a sértettel szemben azonban semmiféle megbánást nem tanúsít, mert „mindenki védje meg magát". Csak a család bír összetartó erővel, egyéb igazi kapcsolat emberek között nincs. A barátok sem igaziak, nem lehet megbízni senkiben, csak a rosszba visznek.

Sok bűnelkövetővé váló fiatalba már gyerekkorában mélyen beleégették, hogy *nincs köze másokhoz*. Ez az attitűd megkönnyíti a deviáns viselkedésformák kialakulását, mert mind a külső szabályoktól, mind embertársaitól elidegeníti az egyént. Ha egy olyan közösségben nő fel az ember, ahol az erőszak teljes mértékben elfogadott és mindennapi konfliktuskezelési mód, akkor érzéketlenné válik más emberek erőszakoskodása vagy gyötrelme, szenvedése láttán. Ott, ahol az agresszió – mint a túlélés egyetlen alkalmazott eszköze – nem társul a szeretetteljes családi háttérrel, az egyén könnyebben mozdul más, erkölcsösebb, humánusabb szabályrendszer felé, vagyis motiváltabb arra, hogy a társadalmi szabályokhoz alkalmazkodjon. Ott, ahol a család valóban óv, véd és összetart, ez a fajta szemléletváltás majdhogynem reménytelen. Az egyén nem motivált változtatásra, családján keresztül ragaszkodik a tanult és követett mintákhoz is.

(3) Szegregált telep, „szegregációs" mentalitás. A peremhelyzetűek egyik jellegzetes csoportját alkotják azok a fiatalok, akik szegregált telepen nőttek föl. A szegregált telepeken az emberek legfőbb bevételi forrásai az ilyen-olyan címen felvett segélyek. A segélyek mellett alkalmi munkákat végeznek, illetve kisebb-nagyobb vagyon elleni bűncselekményeket követnek el. A munkanélküliség állandósult, megszokott és természetes adottságként kezelt állapot. Az alkoholproblémák és az erőszakos magatartás gyakori, és legtöbb esetben együtt jár. A köztereken folyó verekedések és az otthon zárt ajtói mögött zajló bántalmazások összemosódnak. Az erőszak sokszor az egyetlen alkalmazott kommunikációs eszköz. A nyomorúság és egyéb nehézségek miatti frusztráció kiélésére bevett gyógyír a verekedés. Nem ritka, hogy a sok gyerek a család számára csak a bevételi forrás növelésére szolgáló eszköz.

Az egy-két kishelyiségből álló, víz nélküli, aligha háznak nevezhető tákolmányokban vagy „csé-lakásokban" (csökkent értékű lakás) gyakran tíznél is több ember él. A nélkülözések, hangos viták és indulatok szította verekedések mindennaposak. A gyermekek és felnőttek élettere egy és ugyanaz. A gyerekek mindennek tanúi nap mint nap, miközben beléjük ivódik az a szemlélet, hogy a nyomorukért valami távoli, nemtörődöm hatalom a felelős; hogy a családon kívül mindenki mindenkit átver és kihasznál; hogy, akinek több van, attól el kell venni; s hogy a

gyengébben lehet uralkodni. Az irigység, a féltékenység, a gyanakvás és a bizalmatlanság sok helyen szinte tapintható. „Zárvány" telepen, településen élők körében jellemző a „szegregációs" mentalitás, mely szerint a szorosan vett családon kívül nincsenek önzetlen emberi kapcsolatok.

A gyerekekről való gondoskodás jó része magukra a gyerekekre hárul. Gyakori a családon belüli erőszak, ahol mindenki azt üti elkeseredettségében, aki gyengébb nála. Az apa az anyát meg a gyerekeket, az anya a gyerekeket, a gyerekek a kisebbeket és az állatokat. Az ilyen telepek jellemzően az adott település elkülönült végében állnak; ide külső személy nemigen téved be. Sokszor kisegítő iskolák állnak a teleptől nem messze, ahova csak a telepi cigánygyerekek járnak.

A magyar-roma viszony problematikusságáról szünet nélkül beszélünk, azonban a romák egymás közti viszonya ennél jóval konfliktusosabb és elkeserítőbb. Nem esik erről szó, mert a települések önkormányzatai, a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjai és a rendőrség sem tud beleszólni az ilyen gettószerű „közösségek" életébe, hiszen eszköztelennek, tehetetlennek érzik magukat, és egyébként is, már régen megszokták a környezetükben tapasztaltak kilátástalanságát. Gyakori meggyőződés körükben, hogy ez egy más kultúra, más normák és szokások érvényesülnek, s ezt megbolygatni nem szabad, vagy tán nem is lehet. Így annak elfogadhatatlan volta nem tematizálódik problémaként. Más kultúra, ahol bizonyára a gyereknek nem fáj, ha ütik, ahol nem érzi annyira az éhséget, ahol bírja az alkoholt pár éves korától, ahol az alvásigénye biztosan kevesebb, ahol jobban bírja az élet megpróbáltatásait. Gyakori az a hozzáállás, hogy a szegénységet és a szegénységi mentalitást mint a cigány hagyományok és kultúra részét próbálják láttatni és elfogadtatni magukkal azok, akiknek a beavatkozás jogszabályi kötelességük volna. A helyzet kilátástalanságát erősíti a romák egymás közötti önbíráskodása, illetve az uzsorakamat és a „fináncok" jelenléte, akik a legszegényebbeknek úgy adnak kölcsön, hogy annak sokszor kétszeresét követelik vissza. Megtehetik mindezt azért, mert a hitelképtelen, nyomorgó családok nem juthatnak máshonnan pénzhez. A gyerekek látják a mintákat, elsajátítják a jellemző kommunikációs eszközöket, a (mind időben, mind pedig térben való) rendszertelenség rendszerességét, az azonnali javak kizárólagos értékelését, a pénz és fizikai erő mindenhatóságát, az uralkodó „farkastörvényeket". Ezeken a telepeken szélsőséges esetekben a normalitásnak semmiféle erkölcs nem szolgál alapjául, pusztán az életben maradás hideg, számító racionalitásának kegyetlensége.

A cigánytelepekről jövő fiatalok közül a családhoz való ragaszkodás sok esetben csak kötelességszerűen fogalmazódott meg, de a családhoz és helyhez kötődő félelem, fájdalom, szorongás, bizonytalanság és bűntudat keveréke túlnőtt a valódi szeretet mindenféle csíráján.

2. Veszélyeztető tényezők a családban. A családon belüli veszélyeztető tényezők között a családon belüli erőszakot, a szülői figyelemhiányt, illetve az alkoholproblémákat kell megemlíteni.

(1) Családon belüli erőszak. Különösen ártalmas hatása van a gyermek személyiségfejlődésére és szociális viselkedésének kialakulására a családon belüli *bántalmazás,* amellyel az erőszak, a félelem és rettegés folyamatosan jelen van az „otthonban". Abban, hogy a fizikai és a lelki bántalmazás milyen hatást gyakorol a gyermekre és mintául szolgál-e számára, meghatározó szerepe van annak, hogy az agresszor mely helyzetekben és hogyan alkalmazza az erőszakot. Amennyiben a szülők erőszakos magatartása környezetükkel és gyermekükkel szemben egységes, ez *példaértékű magatartássá* válik a gyermek számára. Értéktételezése az erő, a szabadság, a függetlenség. Ha azonban a szülők erőszakos magatartása csak a gyermekükkel szemben, vagy csak a család keretein belül jelenik meg, és a szülői viselkedés élesen eltér a család keretein kívüli személyekkel szemben, úgy a gyermek valószínűleg *elfordul a szülői mintától*. Elveti az erőszakos példát, ugyanis ebben az esetben az agresszív viselkedés értéktételezés nélküli dühkitörésként értelmeződik, és az erőszak nem olyan tudatos értéket jelent, amelyet követni lehetne.

A kutatások során azt tapasztaltuk, hogy a problémás, sok kudarcot megélt családról, az otthoni életről kevésbé beszélnek azok a fiatalok, akiknek együtt élnek édesszülei, mint azok, akiknek anyja és apja elvált, vagy egyikük meghalt. A mindkét szülővel együtt élő fiatal a szülei hibáit a sajátjának tartotta – még akkor is, ha a szülő vétkesen okozott sérelmet a gyermeknek. A kétszülős családmodellben a gyermek – szinte minden körülmények között – lojális marad szüleivel, családjával, mivel a gyermek a családot mint kisközösséget, s önmagát mint e közösség tagját észleli. Talán az a magyarázat erre, hogy ahol a szülők az összes nehézség és probléma ellenére együtt maradnak, ott a család egységének megőrzésére irányuló közös erőfeszítés és motiváció nagyon erős. Az is tény, hogy a család együtt maradása jobbára külső körülmények diktálta kényszer hatása: a megélhetés, az életben maradás feltétele. Ezt az attitűdöt teszi a gyermek a magáévá, a családot magától elválaszthatatlannak érzi, annak ellenére, hogy ebben a közösségben őt bántalmazás és mentálhigiénés ártalom érte. Az ilyen gyerekek jellemzőbben élik meg saját szégyenfoltjukként a családi kudarcot, mint a „csonka" családban nevelkedők. Azok a fiatalok ugyanis kevésbé éreznek felelősséget szüleik tetteiért, akik nem mindkét édesszülejükkel nőttek fel.

A családon belüli erőszak kétséget kizáróan károsítja annak elszenvedőjét, komoly mentálhigiénés ártalmakat okoz, az énfejlődésre romboló hatással van, de közvetlenül a társadalmat veszélyeztető devián viselkedésre nem hajlamosít. Az elszenvedett családon belüli erőszak tehát önmagában nem valószínűsíti azt, hogy a fiatal bűncselekmények elkövetéséhez fordul. Jellemzőbb következmény az önkárosító magatartás és a mentális megbetegedés. A bántalmazott gyermek belső feszültségeket él át, és viselkedése részben vagy teljesen ennek a feszültségnek a feloldására tett kísérletként értelmezhető.

A családon belüli bántalmazás sokszor még a családtagok némelyike előtt is rejtve marad. A gyermek szégyenként éli meg a vele történteket: vagy családját szégyelli a környezete előtt, vagy magát szégyelli kiszolgáltatottsága, tehetetlensége miatt.

A gyermekbántalmazásra alig néhány esetben derül fény idejekorán. Ráadásul azokban az esetekben is, amikor kiderül, a megfelelő megoldás, a bántalmazó kiemelése a családból, a bántalmazás lezáródása nem következik be. Nem történik változás, nincs megfelelő védelem.

A rendszeres bántalmazás olyan nyomokat hagy a gyermeken, amelyekre a vele foglalkozó szakembereknek fel kell figyelniük. Mivel a gyermekkel foglalkozó pedagógusok, orvosok nem tudják a helyes beavatkozás módját, mikéntjét, nem biztosak abban, mit kellene tenniük, nem vállalják a beavatkozás felelősségét. Még ha fel is ismerik a bántalmazás nyomait, és szándékukban áll beavatkozni, általában nem tudnak segíteni, mert a bántalmazott gyermek fél, nem beszél. A bántalmazó, szeretetlen szülő önellentmondásként megélt valóság a gyermek számára. Választania kell, mit lát bennük: bántalmazót vagy gondviselőt.

Különbség van abban, hogy a fiatal *hogyan dolgozta fel* gyermekkorában az elszenvedett bántalmazást, a családon belüli erőszakot. Ennek a mintakövetés szempontjából van nagy jelentősége:

- ott, ahol az agresszió nem társul a szeretetteljes családi háttérrel, az egyén motiváltabb arra, hogy a társadalmi szabályokhoz alkalmazkodjon;
- ott viszont, ahol a család valóban óv, véd és összetart, az egyén nem motivált változtatásra, családján keresztül ragaszkodik a tanult és követett mintákhoz is. Ebben az esetben a szülők közötti vagy a családon belüli bántalmazás folyamatos ugyan, de időnként a szeretetre utaló jelek is tapasztalhatók, a gyermek nem érzi ellentmondásosnak a bántalmazást a szeretetteljes kapcsolatokban sem.

(2) Szülői figyelemhiány és alkoholproblémák a családban. Az elhanyagolt gyermek nagyobb valószínűséggel válik veszélyessé a társadalom számára. Az a gyermek, aki nem kap figyelmet, provokálja környezetét, hogy valamiféle reakciót, visszajelzést váltson ki. Ezáltal az elhanyagolás ösztönzi a gyermeket különböző deviáns viselkedések elsajátítására, amivel jó eséllyel hívja fel környezete figyelmét magára.

Az elhanyagoló szülői magatartás sokszor társul a családon belüli erőszakkal, illetve a családi alkoholproblémával. A szülők nemtörődömsége majd minden esetben a gyermek rossz iskolai teljesítményéhez, a szükségszerűen bekövetkező kudarcélmények pedig iskolakerüléshez, és/vagy agresszív, erőszakos magatartáshoz vezetnek.

A gyermek személyiségfejlődése szempontjából mind az erőszak, mind az elhanyagolás romboló, a társadalom számára azonban az is kérdés, hogy milyen valószínűséggel válik veszélyessé a közösségre. A gyermek ugyanis éppúgy sérül az őt ért folyamatos bántalmazástól, mint az elhanyagolás ártalmaitól: önmaga ellen fordul, önpusztító viselkedésformákat vesz fel, pszichés beteggé válik, vagy társai, környezete ellen fordul, antiszociálissá válik. Az elhanyagolt gyermek tehát felnőve nagyobb valószínűséggel válik veszélyessé a társadalom számára, míg az inkább bántalmazott gyermek nagyobb valószínűséggel válik veszélyessé önmaga számára.

5.1.2.2. A másodlagos szocializációs közeg

1. Az iskola. Az egyénnek a gyermeki léttel járó előnyöket is meg kell tapasztalnia ahhoz, hogy elviselje azt az alárendelt szerepet, amelyben boldogulnia kell, illetve, hogy bízni tudjon azokban, akik tanítják és fegyelmezik őt. A gyermek nem képes megteremteni az önnön szükségletei kielégítéséhez nélkülözhetetlen javakat, erről normál esetben szülei gondoskodnak. Amennyiben a gondoskodás elmarad vagy nem megfelelő, a gyermek hétéves korára többé-kevésbé megtanulja a saját boldogulásához szükséges viselkedési technikákat, miközben az együttműködéshez szükséges magatartásformákat egyáltalán nem alkalmazza. Nem alkalmazza, ha azok addigi életében haszontalannak bizonyultak, illetve ha egyáltalán nem tapasztalta családi szocializációja folyamán. Ha a gyerekről nem gondoskodtak kielégítően kiskorában, azaz bizonyos értelemben felnőttként kellett viselkednie, nem tudja megfelelően kezelni az iskolában vele szemben alkalmazott tanári viselkedést, amely a szereprendszerben neki a gyermek szerepét osztja. Ebben a számára idegen szabályrendszerben a tanárokkal szembeni alárendelt helyzetét kizárólag szabadsága elvesztéseként éli meg, és menekül belőle. A tanárok tisztelete ugyanis *a felnőttekkel kapcsolatos bizalmon* alapul, amelynek megtapasztalása az elsődleges szocializáció során megy végbe vagy marad el. A probléma az *„alulszocializáltság” problémájának* is nevezhető.

Az a nevelési elképzelés, amely a gyermeket nem a szabályok elfogadására ösztönzi, az óvodai, iskolai közösségbe való beilleszkedést nehezíti. Elmarad a felelősségvállalás és önfegyelem megtanulása, és a felnőttekkel szembeni elvárt engedelmességet ellenérzéssel fogadja. Komoly hátránnyal indul tehát az iskolai karrierben. Az iskolaévek alatt már elkésett törekvés a felnőtteknek való feltétlen engedelmeskedés megkövetelése, ha korábban a gyermeknek nem kellett alkalmazkodnia bizonyos szabályokhoz, és nem kellett szót fogadnia.

Az iskola egyébként is komoly hatással van arra, hogy a fiatal elfordul-e a társadalomtól, a szabályoktól és törvényektől, vagy elfogadja azokat az értékeket és normákat, amelyek a társadalomba való beilleszkedés feltételei. Az iskola azáltal, hogy a problémás gyereket hogyan kezeli, és mekkora energiát fordít arra, hogy a gyermek sikeresen végezze tanulmányait, egyfajta hozzáállással utat mutat neki arra, hogy merre keresse boldogulását.

A gyermek magatartászavara és/vagy tanulási nehézsége nem jelent önmagában veszélyt arra nézve, hogy a gyermek problémás fiatallá válik majd. Ez elsősorban a korai felismerésnek és az erre építő specializált oktatásnak köszönhető. Ha azonban az iskola „kiszorítja” a problémás gyermeket, ez visszafordíthatatlan és hosszú távra kiható következményekkel jár. A fiatal gyakran az iskolából való kizárást a társadalom, a közösség elutasításaként érzékeli, amelyre hasonló elutasítással, elzárkózással reagál, és elindul a deviáns karrier felé vezető úton. Ilyenkor külső motiváló (kényszerítő) tényező általában nem tud pozitív irányba hatni a fiatalra, pusztán belső elhatározása az, amely hatására kitarthat, és továbbra is (vagy újra) elfogadja a társadalom által közvetített értékeket.

A referenciaszemélyek bármelyike (szülő, nevelő, tanár, stb.) addig tudja hatását pozitív irányban kifejteni, amíg a fiatalban nem rögzült az az elutasítás, amelyet megtapasztalhatott mind elsődleges, mind másodlagos szocializációs közegében. Amennyiben a fiatal egységesen úgy érzi környezete reakcióiból, hogy kitaszított, elutasított és nem kívánatos – ráadásul ezt valamiféle egyértelmű aktussal, szertartással kikerülhetetlenül a tudomására hozzák (pl. kitagadás, nevelőotthonba kerülés, elbocsátás, azaz „kirúgás") –, a segítő szándékú beavatkozás önmagában hatástalan lesz. Ekkor végleg elvesztik reményüket abban, hogy teljes értékű tagjai lehetnek az őket körülvevő közösségnek, esélytelennek és értelmetlennek érzik a beilleszkedésre irányuló törekvést.

2. A kortárscsoport. A kortárscsoportokban (iskolai osztály, baráti kör, sportegyesület, stb.) kialakuló státusok, szerepek is hatással vannak a fiatal önképének alakulására, önismeretére. Az iskolai elutasítottság szerepet játszik a lemorzsolódásban, a deviáns csoportokhoz való csatlakozásban. A kortársak könnyen kirekesztik a szokatlan módon viselkedő, előnytelen külsejű gyerekeket. Kutatások szerint az iskolai elutasítottság elsősorban a lemorzsolódás, míg az agresszivitás miatti elutasítás a későbbi magatartási zavar, deviancia előrejelzője lehet.

A kortárskapcsolatok mind veszélyeztető, mind megmentő tényezők lehetnek, és hatásuk a fiatalra nézve döntő jelentőségű. A „rossz társaság" az esetek döntő részében szerepet kap a fiatal életútjának alakulásában. Az éjszakai élethez, a szórakozáshoz a társaság, a „haverok" hozzátartoznak. Az olyan baráti társaságok tagjainál, ahol rendszeres az éjszakai élet, a bulik, ott jellemzően megjelenik a partidrogok, a marihuána használata. A rendszeres éjszakázás olyan életformát követel, amely nagyon megnehezíti – hosszú távon pedig gyakorlatilag kizárja – a rendszeres, „kötelező" nappali tevékenységeket, mint a munka vagy a tanulás. Nem pusztán az eltolt alvásfázis miatt, de a szórakozás, a bulik és a drogok mentális hatása miatt is. Azok a fiatalok, akik hosszabb időn keresztül (min. 10 hónap) így élnek, ritkán tudnak saját elhatározásukból kiszállni belőle (részletesebben ld. 5.4. fejezet).

5.1.2.3. Tipikus életutak

Annak alapján, hogy a veszélyeztető tényezők az életút során mikor, milyen sorrendben fordulnak elő, *négy életút-modellt* vázolhatunk fel. Az első két modellben a fiatal életében nincs drasztikus változást okozó körülmény; inkább a folyamatos reakcióláncolatról, a fiatal oldaláról nézve pedig sodródásról beszélhetünk, mivel csupán a válaszreakciók származnak tőle. A második két modellnél a fiatal életében drasztikus változás történik, amelynek hatására a nevelés során megélhető két szélsőség: a túlzott szigor és az elhanyagolás időben egymást követik.

1. A törődés hiánya: az elhanyagolás generálta spirál. A családban a gyermekre nem jut figyelem, vagy a szülők munkája, vagy a szülők közötti feszültségterhes

kapcsolat miatt. A problémát nehezíti a rossz anyagi helyzet, az egyéb feszültségek, az alacsony iskolai végzettség. Az előbbiek sokszor társulnak alkoholproblémával és pszichés betegségekkel.

A gyermek iskolába megy. A tanintézet olyan dolgokat is megkövetel, amelyeket a gyermek korábban nem sajátított el. Sorozatos kudarcélmények érik, különösen akkor, ha a feszültségek az iskolában nem elfogadott viselkedést váltanak ki a gyerekből. A sikertelenség feldolgozásában a család nem segít, a teljesítmény tovább romlik, és minden kudarc újabb kudarcot szül: gyenge teljesítményt, az osztálytársakkal való konfliktusos viszonyt, kapcsolathiányt.

A figyelemhiány miatt a gyerek fölötti kontroll zöme az iskolára koncentrálódik, ahol csak fegyelmezni próbálják. A feszültség forrásának újabb helyszínévé elsősorban az iskola válik. A gyermek a kudarcok elől menekül, s mivel figyelemből nem jut sok számára, sokáig észrevétlenül és büntetlenül csavaroghat. A tanítás ideje alatt otthonról elmegy ugyan, de az iskolába nem ér be. Az utcán és egyéb helyeken hasonló korú, gyakran néhány évvel idősebb gyerekek társaságához csatlakozik, akikkel olyan kapcsolata alakul ki, amilyet sem a családban, sem az iskolában nem talált. Biztonság, összetartozás, pozitív megerősítések legfontosabb bázisává válik az ilyen haveri kör. Időtöltésként csínytevésekkel szórakoztatják magukat, kialakul saját, közösen megalkotott ideológiájuk a társas közegekről. Ha ezt a fiatal elsajátítja – márpedig jól felfogott érdeke ez –, kezdetét veszi a társadalom normáival való szembehelyezkedés és kiilleszkedés. Kezdetben kisebb garázdaságok, bolti lopások, egyéb csínytevések következnek, majd idősebbé válva az éjszakai élet ízlelgetése, ami az esetek döntő többségében magával hozza a kábítószerek és egyéb tudatmódosító szerek használatát. A szórakozás és járulékos költségei (ruházkodás, alkohol, kábítószer, stb.) jócskán megnőnek, ehhez fedezet az egyre komolyabb bűncselekmények elkövetéséből származik.

A gyakorlati tapasztalatok szerint ilyen esetekben a gyermekvédelmi gondoskodás részéről a beavatkozás alig jellemző, a gyermekvédelmi munka hatásfoka elhanyagolható.

2. Verés és agresszió a családban: a családon belüli bántalmazásból fakadó veszélyeztetettség továbbgyűrűzése. A családban a testi fenyítés elfogadott. Gyakori a szülők közötti bántalmazás, amelyhez a szülő(k) alkoholproblémája és a gyermek elhanyagolása is társulhat. Az éjszakai kiabálások, az örökös félelem, a kiszámíthatatlan verés, a lelki terror következtében elviselhetetlen kiszolgáltatottságot él át a gyermek.

Az iskolában a gyerek olyan környezetbe kerül, ahol nem fenyegeti közvetlen veszély. Tele van feszültséggel, fájdalommal és elfojtott dühvel. Erőszakos, agresszív magatartású, verekedős, bántja társait. Abból a szempontból, hogy ki ellen fordítja bosszúját a gyermek az iskolában, kétféle jellegzetességre figyelhetünk fel: vagy a gyengébbeket bántja elsősorban, vagy azt, aki szól hozzá, esetleg enyhén provokálja. Feltételezhető, hogy az otthon látott mintának megfelelően választja meg ellenfelét/áldozatát: (1) valószínűleg a gyengébbeket bántja akkor, ha a csa-

ládban az erősebb fél (rendszerint az apa) a gyengébbet (feleség és/vagy gyermek) bántja; (2) ha a családban a fizikai bántalmazást jellemzően kisebb konfliktus előzi meg, és ennek során az agresszort „provokálja" az áldozata, akkor a gyermek ezt a mintát látva „mindenre ugrik", folyamatosan konfliktusokba keveredik. Mindkét esetben megromlik az osztálytársakkal való kapcsolata, ez kudarcélményekhez és az iskolai teljesítmény gyengüléséhez vezet.

A sorozatos kudarcélmény elkerülő magatartást vált ki a fiatalból, iskola helyett csavarogni kezd. Az, hogy a csavargás során talál-e társaságot, annak függvénye, hogy a családban az erőszak mellett mekkora szerepe van az elhanyagolásnak. Ha a családban az erőszakos minta megtalálható, de a gyermekre fordítanak figyelmet, az iskolából való távolmaradás a fiatal számára nem járható út, szülei ezt durván megtorolják. Szerencsés esetben a fiatal visszakerül az iskolába, és megpróbál kényszerűségből alkalmazkodni a körülményekhez, hiszen lebukása után a szülők folyamatosan visszaigazolásokat, jelzéseket kérnek a gyermek iskolai viselkedéséről. Ha viszont a fiatal családjában alkoholproblémák és elhanyagolás is fennállnak, akkor valószínűbb, hogy iskolán kívül talál társaságot magának. Ez esetben valószínű, hogy a verekedés a szórakozás részévé válik, és a deviáns magatartás nagy része erőszakos színezetű. Ez sokkal jellemzőbb, mint azoknál a fiataloknál, akik a családban „csak" elhanyagolás és nem családon belüli erőszak áldozatai.

A gyermekvédelmi gondoskodás részéről a beavatkozás gyakoribb, mint az első esetben, s ennek a kriminalizálódástól való megóvó hatása jelentős, de gyermekvédelem szempontjából hatásfoka csekély.

3. Szigorból engedékeny közegbe kerülve: túlkorlátozó nevelés, majd drasztikus váltás – a nevelés megszakadásából eredő veszélyeztető spirál. Ha a gyermekkel szemben életkorának nem megfelelő követelményeket támaszt nevelője, akkor ennek a gyermek nem tud megfelelni. Az ilyen családi helyzeteket általában a domináns apa, és háttérbe húzódó vagy nem létező anyafigura jellemzi. A nevelés alkalmazott módszerei a megszégyenítés, az ételmegvonás, a szeretetmegvonás, a bezárás és a testi fenyítés. Sokszor tapasztaljuk azt, hogy az ilyen nevelési elveket követő apa alkoholproblémákkal is küzd. A gyermek az ellene alkalmazott lelki terror során azt érzékeli, hogy nincs a mintakövetésre választási lehetősége. Csak a terrort alkalmazónak való megfelelési vágy hajtja. Az ilyen gyermek az iskolában jól teljesít, és osztálytársaival való kapcsolata átlagos.

Változás akkor áll be a gyermek életében, amikor a lelki terror gyakorlójának élete alapvetően megváltozik: súlyos beteg lesz, alkoholproblémái eluralkodnak rajta, esetleg meghal. Ekkor a fenyegetettség megszűnik, a fiatal kikerül a folyamatos feszültség terhe alól, felszabadul. Az apa által felépített szabályok ugyanis a behódolásra épültek, az identifikációt feltételező és a racionalizálható szabályok csak másodlagosak voltak a nevelés során. A behódolás érdekből történt, célja a büntetés elkerülése volt, az attitűdben csak a viselkedési komponens változott meg, az értelem és az érzelem nem. A gyermek elfordul mindattól, amit addig

értékként tüntettek fel számára, szabadabbá válik, csavarogni kezd. Az iskolában nem teljesít, emiatt kudarcok érik, erre iskolakerüléssel reagál. A csavargás során olyan emberekkel ismerkedik meg, akik szintén nem járnak iskolába, se dolgozni, időtöltésként és szórakozásként törvénybe ütköző dolgokat tesznek.

Az, hogy a fiatal problémáira mikor, hogyan és ki figyel fel, döntő mértékben meghatározza életútja alakulását. Egy elhivatott tanár, szomszéd vagy rokon kiemelkedő szerepet kaphat abban, hogyan alakul a fiatal élete. Ha anyja gyenge a neveléshez, de nem hanyagolja el a környezet számára is feltűnő módon gyermekét, akkor a gyermekvédelmi beavatkozás valószínűsége kicsi. Így a gyereknek kevesebb esélye van változni, vagyis az iskola és tágabb környezete számára elfogadható új értékeket találni a csavargás során megtaláltak helyett. A gyakorlati tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy gyors beavatkozás esetén a fiatal veszélyeztetettsége megszüntethető, és a beavatkozás hatásfoka jó.

4. Engedékenyből szigorú közegbe kerülve: a megélhetési gondokból eredő problémák és az ezt követő változás feldolgozatlansága. A gyermek családja megélhetési problémákkal küzd, és többnyire a pénz miatt folyamatosak a konfliktusok a családban. A gyermek(ek)re nem marad elegendő energia, figyelem a szülő(k) részéről.

Az iskolában a gyerek erőszakos, agresszív magatartást produkál az otthoni feszültségeknek köszönhetően. A tanulás puszta kényszer, a teljesítménye gyenge, a kapcsolata a többi gyerekkel konfliktusos, sokat verekszik. Kimaradozik az iskolából, egyre több időt tölt csavargással.

Változás áll be: a gyermek külső beavatkozás hatására kikerül az elhanyagoló közegből, gyám, nevelőszülő vagy nevelőotthon gondozásába kerül. Szabályoknak kell megfelelnie, amelyek megsértését szigorúan büntetik. Nehezen kezelhető, problémás gyerekként „diagnosztizálja" környezete, nevelői. Nem a megértésre, hanem a fegyelmezésre koncentráló nevelésben részesítik. A fiatal nem fogadja el a szabályokat, és nem hajlandó alkalmazkodni, mert a szabadságát hiányolja: amikor nem törődtek vele sem érezte magát másképp, de legalább azt csinált, amit akart. Mióta törődnek vele, megértést és szerető gondoskodást éppúgy nem kap (eleget), de a szabadságát elvesztette, önérzete folyamatosan sérül. A megoldás számára a szökés. Behódolás lenne az alkalmazkodás, hiszen érzelmileg nem kötődik a szabály megalkotóihoz és őreihez. Elmenekül, és a szökés során olyan emberek fogadják maguk közé, akik segítségével megismerkedik az éjszakai élet szereplőivel, azokkal az emberekkel, akik egyik napról a másikra élnek, a kábítószerrel és különböző illegális pénzkereseti lehetőségekkel.

A gyermekvédelmi gondoskodás részéről a beavatkozás jellemző, de hatásfoka rossz. A családi ártalmak hatására magatartászavarossá vált kiskamasszal szemben már eszköztelen a szakellátás.

5.1.2.4. Énkép, mentalitás

A „szociális közeg” és az „én” viszonyának megítélésekor alapvetően kétféle hozzáállást tapasztalhatunk, amely egyben meghatározza az egyén önmagával szemben támasztott elvárásait és a környezettel szemben megfogalmazott igényeit, követeléseit:

(1) Vannak, akik úgy gondolják, hogy viselkedésük egyfajta válaszreakció a külvilág velük szembeni viszonyulására. „Azért viselkedem így, mert mások így bántak és bánnak velem.” Az ilyen személyek nehezebben tűrik a frusztrációkat (pl. a kognitív disszonanciát), illetve a traumák feldolgozásában is gyengébben teljesítenek. Őket „ellenállóknak” lehet nevezni.

(2) A másik hozzáállás azon alapul, hogy az egyén viselkedése a külvilágból válaszreakciót kiváltó aktus. Vagyis: „azért viselkedem így, hogy velem is így viselkedjenek mások.” Az ilyen hozzáállású személyek könnyebben képesek megbirkózni a frusztrációval, és a traumákat is nagyobb eséllyel tudják feldolgozni. Ők az „együttműködők”.

A különbség az aktusok ok-okozati megítélésén alapszik. A magyarázó és a magyarázott tényező cserélődik meg (az aktusok egymásutániságának fordított megítélése miatt) a hozzáállásokban. Ez az eltérés a felelősség dimenziójában megjelenő különbségre is utal, amelynek alapján elkülöníthető egymástól a felelősség elutasításának és a felelősség vállalásának attitűdje.

(1) Az életük alakulása miatti felelősséget a környezetükre hárító egyének az *ellenállók.* Ők az utilitarista, illetve piaci elveknek megfelelő bevétel és kifizetés (adok/kapok) erőterében az egyéni hasznosság szempontjából mérlegelik cselekvéseiket. Bár önmaguk kizárólagos jóléte a szempont, a társadalom szabályaihoz való alkalmazkodás azon oknál fogva valósulhat meg náluk, hogy az adott közösség által hozott szankciók és enyhébb büntetések egybeesnek az egyén saját utilitarista számításaival, azaz személyes érdekeivel.

(2) Azok, akik a felelősséget magukra vállalják életútjuk alakulásáért és cselekedeteikért, az *együttműködők*. Ők a jó/rossz dimenzióban racionalizálják tetteiket.

A két dimenzió közötti választás azon múlik, hogy a cselekvő csak a saját érdekeit, vagy egyéb szempontokat is mérlegel a döntésnél. Az elsőként említett hozzáállás esetében az *ellenkezés,* a „nem hagyom magam” igazsága érvényesül. A második esetben az *alkalmazkodás* az értéktételezett gondolati kiindulópont – még abban a szélsőséges esetben is, amikor az egyént érő környezeti hatások egyöntetűen igazságtalannak és jogtalannak ítéltetnek.

Mindkét hozzáállás erőt igényel – bár más természetűt. Az erő tehát eszköz, amelynek értelmezése alapvetően kétféleképpen jelenik meg: fizikai erőként vagy (belső) lelki erőként. A két értelmezés nem zárja ki egymást, azonban a gyakorlatban a köztük felállított fontossági sorrend határozza meg azt, hogy egy ember hogyan fog viselkedni bizonyos helyzetekben, illetve milyen lesz a hozzáállása a külső szabályrendszerekhez.

Legjobban egy skálaként képzelhetjük el, amelynek egyik végén a fizikai erő, másik végén a lelki erő szerepel, a skála pedig ezek keveréke, különböző arányokban. Az erő értelmezésében a fizikai erő hangsúlya valószínűsíti a külső szabályrendszerekkel szembeni ellenállás attitűdjét. Az erő mint fizikai erő elsődlegességét feltételezők a külső szabályrendszerekhez negatívan viszonyulnak, kényszerként élik meg azokat. Az együttélési és társadalmi szabályokkal szemben ez a hozzáállás ellenkezést szül. A lelki erő (tartás) hangsúlya alapvetően szabálykövető attitűdre utal. Az belső erő elsődlegességét feltételezők az együttélés szabályaihoz, környezetük szabályaihoz mint adott, elfogadandó normához állnak hozzá, erőt az jelent, ha ellenérzéseiket legyőzve vagy kontrollálva megfelelnek ezeknek. Ez a hozzáállás tehát a szabályrendszerekhez való alkalmazkodást szül. Az erő, a szabadság és függetlenség értéktételezésével nem összeegyeztethető viszont az alázat, amely a segítség elfogadásához szükséges. A büszkeség így determinálhatja „kriminális"-ra egy diszfunkcionális családban és környezetben felnövekvő fiatal további karrierjét.

Az önértékeléstől függően különböző mértékű a visszaigazolás utáni vágy, illetve a valahova tartozás igénye. Azok, akik a deviáns életforma során az erő kultuszának hódolva több sikerre tettek szert, hajlamosak elutasítani a függőséget magában rejtő társas kapcsolatot, amely „ráadásul" társadalmilag elfogadott. A függőség egyenlő a gyengeséggel, ez pedig az erő uralta értékhierarchiában megvetendő. A cél tehát nyerni a harcban, megállni egyedül saját lábon. Az ilyen fiatalok harcosok, kívülállók felvállaltan és tudatosan. Ők azok, akiket a majdani börtönkörülmények csak megedzenek, és a rabtársadalom felső szegmensébe kerülve a börtön is élhető közeggé válik számukra.

Az egyén számára az elsődleges szocializációs közeg és a kora gyermekkor döntő jelentőségű a személyiségformálódás és a kialakuló attitűdök szempontjából. A másodlagos szocializációs közeg, vagyis az iskola, a kortárscsoport és a lakókörnyezet a szűkebb közösségbe, áttételesen pedig a társadalomba való beilleszkedés módszereit kínálják.

A hátrányos helyzetű, szociálisan elégtelen körülmények között felnövők körében jellemző tipikus életútminták megrajzolása lehetőséget ad a hatékony beavatkozásra, a felismerés után a szociális szféra által kínált lehetőségek alkalmazhatóságának módszeres kiválasztása révén.

Források

Elliot, Delbert S., David Huizinga and Scott Menard (1989) *Multiple Problem Youth: Delinquency, Substance Use, and Mental Health Problems*. New York: Springer – Verlag

Erikson, Erik H. (1968) *Identity: Youth and Crisis.* New York: W.W. Norton

Pataki Ferenc (1982) *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: Kossuth

Ranschburg Jenő (1979) *Félelem, harag, agresszió*. Budapest: Tankönyvkiadó

Solt Ágnes (2007a) Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban: szociokulturális háttér-viszonyok. *BMK Füzetek 19.* Budapest

Solt Ágnes (2007b) Gyermekvédelmi gondoskodás rendszerének feltérképezése http://szochalo.hu/hireink/article/109425/3218/

Solt Ágnes (2008) Szegregált telepeken élők mentalitás vizsgálata. Kézirat.

5.2. Gyermekbántalmazás, veszélyeztetett gyermekek
Gyurkó Szilvia

Minden gyerek más. Minden család olyan önálló entitás, amelynek egyedi ismertetőjegyei, történetei, fejlődési és kapcsolati dinamikái, belső és külső erőforrásai, problémái és megoldási technikái vannak. Egy gyerek életének nagy történetei a szobatisztaságtól az óvodába, iskolába kerülésen át a testvér születéséig és a szükségszerű veszteségek megéléséig akkor könnyen vehető akadályok, ha a gyereknek lehetősége van arra, hogy (családjában és tágabb környezetében) a saját szükségletei mentén reagáljon az eseményekre.

5.2.1. A gyermek szükségletei – veszélyeztető helyzetek

Egy gyermek fejlődése több dimenzióból is megközelíthető. Leggyakrabban az egészség, oktatás-nevelés, érzelmi és viselkedésbeli fejlődés, identitás, családi és társas kapcsolatok, valamint az öngondoskodás képessége mentén mérik jóllétét, egészséges fejlődését. Ezek a területek természetesen csak látszólag függetlenek egymástól, valójában szoros összefüggésben vannak, és a gyermek életkora szerint változó intenzitással szerepelnek. A szülői feladatok a gyermek szükségletei alapján:

- a gyermek ellátása, biztonságának megteremtése;
- az érzelmi gondoskodás;
- az ösztönzés;
- a határok kijelölése és a gyermek segítése a határok és normák elsajátításában;
- a stabilitás biztosítása.

Ha bármelyik területen elmaradás tapasztalható, negatív folyamatok vagy káros változások mutatkoznak, az még nem feltétlenül jelez veszélyeztető vagy bántalmazó környezetet, de mutatja a gyermek speciális szükségleteit, vagy a gyermek szükségletei és a szülői válaszok közötti diszharmóniát.

5.2./1. táblázat A gyermek fejlődési szükségletei életkor szerint

Életkor	Szükségletek és fejlődés
Csecsemő és kisgyermekkor (0-5)	kötődés a gondozó(k)hoz nyelv elsajátítása önmaga és a környezet közötti különbségtétel önkontroll és alkalmazkodási képesség
Óvodás és kisiskolás kor (5-10)	iskolába kerülés (belépés a közösségbe, megfelelő magatartás) előmenetel készségekben és kognitív képességekben (olvasás, írás, számolás) kapcsolat a kortársakkal (elfogadás, barátok) szabálykövető magatartás (társas normák követése, etikus viselkedés)
Pubertás- és kamaszkor	iskolai tanulmányok folytatása előmenetel kognitív képességekben, készségekben (tanulási képesség, munka) csatlakozás iskolán kívüli programokhoz (sport, zene, klubok) szoros baráti kapcsolatok kialakítása (eltérő neműekkel is) egységes önkép kialakulása

5.2.1.1. Veszélyeztetés – veszélyeztetettség

A **veszélyeztetés** (a jogi normák és a szociális ellátórendszer sztenderdjei szerint is) a gyerek testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését veszélyeztető magatartásokat öleli föl, azaz azokat a helyzeteket, amikor a gyermeknek nincs módja az életkorának megfelelő szükségletei kielégítésére.

Gyvt. 5.§ n): *Veszélyeztetettség:* olyan – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult – állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza;
Btk. 195.§: *Kiskorú veszélyeztetése:* A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy, aki e feladatából folyó kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését veszélyezteti. Büntetendő az a nagykorú személy, aki kiskorút bűncselekmény elkövetésére vagy züllött életmód folytatására rábír, vagy rábírni törekszik [(2) bek.], illetve aki kiskorúval kényszermunkát végeztet [(3) bek.], valamint aki a kapcsolattartást akadályozza [(4) bek.].

A nemzetközi szakirodalomban a „veszélyeztetés/veszélyeztetettség” fogalom nem jelenik meg olyan általános értelemben, mint hazánkban, sokkal inkább a „gyermekbántalmazás” (*child abuse*), illetve „elhanyagolás” (*neglect*) kategóriákat használják.

A *veszélyeztetés tartalmi elemeinek*, definíciójának és gyermekbántalmazáshoz való viszonyának tisztázása nem csupán szemantikai vagy tudományos probléma. Egyrészt a veszélyeztetés megállapítása gyermekvédelmi beavatkozásra, szankciók és jogkövetkezmények alkalmazására ad alapot, másrészt jelzi, hogy adott társadalom, szociális ellátórendszer vagy szakember hogyan értelmezi a problémát, és milyen megoldási javaslatot dolgoz ki.

A veszélyeztetettség fogalmának meghatározásánál érvényesülniük kell *a jogállami feltételeknek* (kellő pontossággal és általános érvénnyel meghatározott definíció a jogbiztonság és jogegyenlőség jegyében), és *a szociálpolitikai érdekeknek* (a veszélyeztetett gyerekek hatékony és sikeres megsegítésének és a veszélyeztető helyzetek megelőzésének). Általánosan elfogadott, hogy a gyermek szükségleteinek kielégítetlensége vagy nem megfelelő kielégítése önmagában nem valósítja meg a veszélyeztetést (Szöllősi 2005). Ehhez olyan – leginkább a gondozásra, nevelésre, felügyeletre jogosult személyében megvalósuló – *szubjektív kritériumok* teljesülése is szükséges, mint az ilyen személy tartós vagy teljes hiánya, jogellenes magatartása, kötelességszegése, deviáns vagy patologikus viselkedése. A veszélyeztetettség kialakulásában fontos minőségi kategória a *felróhatóság* (azaz a szándékosság vagy gondatlanság, mulasztás a veszélyeztető helyzet kialakulásában), valamint az *önhiba*. Ez utóbbira példa, ha a veszélyeztetettség megállapítását és a gyermekvédelmi beavatkozást a gyermek felróható viselkedése alapozza meg (büntetendő cselekmény elkövetése, magatartási probléma, stb.). Ez a tradicionális gyermekvédelmi megközelítés továbbélését jelenti, amely az állami beavatkozási kötelezettség feltételeként, a magánszféra autonómiájának határaként a „felróhatóságot” jelölte ki. Ide sorolható az a gyakorlat is, amikor gyerekeket rossz lakáskörülményekre való hivatkozással ideiglenesen kiemelnek a családjukból, és a döntés okaként a szülő felróható magatartását jelölik meg, amiért nem biztosított megfelelő lakhatást.

A gyereket veszélyeztető helyzetek között megkülönböztethetünk *eredmény* tényállásokat és *veszélyeztető* tényállásokat; s mindkettő elkövethető szándékosan és gondatlanul is. Az előbbi megállapításához a káros, hátrányos következmény bekövetkezése szükséges, míg a gondatlansághoz elegendő ennek veszélye – például, ha egy cukorbeteg gyereket nem hordanak rendszeresen orvoshoz a szülei. Ha ennek következtében a gyermek egészsége károsodik, akkor már eredmény tényállásról beszélünk. A veszélyeztető helyzetek jellemzően nem merítik ki a Btk. 195.§-ában foglalt kiskorú veszélyeztetése tényállását, de alapot adhatnak a gyermek védelembe vételére. Az eredmény tényállások azonban általában hatósági intézkedést és szankciót vonnak maguk után.

5.2./1. ábra Faktorok a gyermek biztonságának, jóllétének megteremtésében

Forrás: Horwath 2001: 40

A veszélyeztető magatartás (mulasztás) értékelésekor nem csak a gyermek igényét, szükségleteit, fejlődését kell figyelembe venni, hanem a család, a tágabb környezet helyzetét, működését is (5.2./1. ábra). Így például a családtörténetet (hogyan funkcionál a család, a szülők), a tágabb család jellemzőit, a lakhatást, a szülők foglalkozását, a családi jövedelmet, a család társas kapcsolatait (társadalmi integrációját, elszigeteltségét), valamint a közösségi erőforrásokat (ideértve az egészségügyi, oktatási, szociális rendszerek működését, elérhető forrásait is). A gyerek, a család és a környezet közötti interakciók révén kaphatunk komplex képet arról, hogy valóban veszélyeztető-e egy helyzet. Az elemzés, értékelés során iránymutató elvekről jogi normák rendelkeznek, azonban a valódi tartalmi elemeket és indikátorokat a gyakorlatnak kell kidolgozni.

A Gyvt. elvként kimondja:

- a törvény céljai között (1-3.§) a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzését és megszüntetését; a gyermek családban való felnövekvésének primátusát; valamint a gyermek és családja helyzetéhez, szükségleteihez igazodó segítés elvét;
- a gyermekek jogai között (II. fejezet) nevesíti többek között a bántalmazás – fizikai, lelki és szexuális erőszak –, elhanyagolás, információs ártalom elleni állami védelem kötelezettségét;
- a gyermekvédelmi alapellátás feladatául jelöli ki a gyermek veszélyeztetettségének megelőzését, illetve a kialakult veszélyeztetettség megszüntetését – elsősorban önkéntesen igénybe vehető szolgáltatások, a veszélyeztetettséget észlelő és jelző rendszer működtetése, valamint a család gondozása révén (VI. fejezet).

5.2.1.2. A veszélyeztetettség értékelése a gyakorlatban

A gyakorlatban ezeknek az elveknek az érvényesülése nem csak a veszélyeztetettség fogalmának tisztázatlansága, vagy a különböző szakmákhoz tartozó szakemberek közötti kooperáció nehézségei (Herczog és Gyurkó 2007) miatt kérdéses,

hanem azért is, mert a szakma által elfogadott és alkalmazott sztenderdek hiányában a terepen dolgozó szakemberek egyéni mérlegelésén (attitűdjén, személyes tapasztalatain, értékítéletén, stb.) múlik, hogy egy gyermeket veszélyeztetettnek minősítenek-e, vagy sem. A szubjektív értékítélet a szülő vagy a gyermek oldalán megjelenő veszélyeztető tényezőknél és az ún. objektív indikátoroknál is megfigyelhető (ERRC 2007), ami különösen a hátrányos helyzetű gyerekeknél idéz elő kumulatív hatást. *Bebbington* és *Miles* (1989) empirikus kutatás keretében bizonyították be, hogy a rossz szociális körülmények között élő gyerekeket nagyobb eséllyel minősítik veszélyeztetettnek, és kerülnek állami gondoskodásba. Vizsgálatuk során azonos korcsoportba tartozó, de eltérő körülmények között élő gyerekek életútját vizsgálták, és azt tapasztalták, hogy tízszer nagyobb esélye van a családból való kikerülésre annak a nemzeti-etnikai kisebbséghez tartozó gyereknek, aki szegény körülmények között, több testvérével él együtt, mint fehér bőrű, pénzbeli szociális támogatást rendszeresen nem igénybe vevő kortársaiknak. A 5.2./2. táblázat ezeket a kumulatív faktorokat tartalmazza.

5.2./2. táblázat A hátrányos helyzet hatásai

„A” gyerek (5-9 éves)	„B” gyerek (5-9 éves)
nem vesznek igénybe rendszeresen pénzbeli szociális támogatást	a háztartás része a jövedelemtámogatás (rendszeres, szociális alapon)
kétszülős család	egyszülős család
három, vagy kevesebb gyerek	négy vagy több gyermek
fehér bőrű	etnikai kisebbséghez tartozás
saját tulajdonú otthon	nincs saját tulajdonú otthon
több szoba van a lakásban, mint ahány fős a család	egy vagy több személy jut egy szobára

Forrás: Bebbington and Miles 1989

Magyarországon az Európai Roma Jogok Központja 2007-ben végzett kutatást *„Roma gyerekek a magyar gyerekvédelmi rendszerben”* címmel (ERRC 2007). A felmérés megállapításai szerint a roma származású gyerekek felülreprezentáltak a magyar gyerekvédelmi alap- és szakellátásban. A vizsgálat során fókuszcsoportos beszélgetéseket tartottak olyan roma és nem roma származású gyerekekkel, akik állami gondoskodásban vagy örökbefogadó szülőkkel éltek. A szakellátásba kerülés mögöttes okai a gyerekek szerint a rossz családi körülmények, szüleik munkanélkülisége, a rossz lakáskörülmények, az élelemhiány és az iskolai hiányzás volt. A vizsgálat során megkeresett gyermekjóléti szolgálatok munkatársai szerint a veszélyeztetettségre utaló indikátorok közül

- az iskolakerülés;
- a gyermek rossz egészségi állapota és a család higiénés körülményei;
- a lakáskörülmények; és
- a bűncselekmény elkövetése fordul elő leggyakrabban.

A gyermekvédelemben dolgozók a gyermek veszélyeztetettségéhez vezető tényezőket gyakran kötik a roma mentalitáshoz és kultúrához, amit már korábbi kutatások is jeleztek (Neményi és Messing 2007). A nem roma származású gyerekek között jellemzőbb a magatartási és pszichés problémákra, betegségre való hivatkozás indikátorként.

A veszélyeztetettséghez vezető okok vizsgálata között *a multifaktoriális, ökológiai megközelítések* széles körben elfogadottak (Newberger and Boune 1978). Eszerint a veszélyeztetettség nem magyarázható meg egyetlen tényező hatásával, mert szinte minden esetben több faktor együtthatása figyelhető meg. Terjedelmi okok miatt az alábbiakban csak a leggyakrabban előforduló, és a legtöbb kutatási eredménnyel alátámasztott indikátorokat jelezzük:

- *a szülő pszichopatológiás jellemzői* (mentális betegség, pszichózis, kóros viselkedés, de ide tartozik a szülő alacsony önértékelése, érzelmi depriváltsága, a frusztráció és stressztűrés alacsony foka vagy hiánya, a magányosság, a depresszió);
- *helytelen gondozási és nevelési minták* (a pozitív nevelési technikák hiánya, a testi fenyítés elfogadottsága, az erőszak elfogadottsága, a lánygyermek „értéktelennek" tekintése);
- *gondozatlan terhesség* (az anya szerhasználata a terhesség idején, tinédzserterhesség, az anya-gyermek kapcsolat akadályozottsága a szülést követően);
- *a gyermekről való gondoskodást nehezítő helyzetek* (fogyatékkal élő gyermek, háromnál több együtt élő gyerek, betegség, stb.);
- *a gyereknevelés*sel *kapcsolatos nehézségek* (az elfogadás hiánya, nem beteljesülő várakozások a szülő részéről, empátia hiánya, kevés interakció a gyerek és gondozója között).

A fenti indikátorok nem tekinthetők állandónak. Folyamatosan változik ugyanis a család helyzete, a gyerek pozíciója a családon belül, a környezet, a kortárs és felnőtt barátok. A veszélyeztetett gyermekkel kapcsolatba kerülő szakembereknek (orvosoknak, szociális munkásoknak, rendőröknek, bíróknak, tanároknak, védőnőknek) folyamatban, és nem egyéni cselekvésekben kell gondolkodniuk, és objektív, bizonyítékokkal alátámasztott szakmai döntést kell hozniuk a beavatkozásról, annak módjáról, feltételeiről, végrehajtásáról.

5.2.2. Gyermekbántalmazás

5.2.2.1. Nemzetközi és magyar szabályozás

1. A gyermekbántalmazás – ahogyan a veszélyeztetés is – történelmileg, kulturálisan és társadalmilag meghatározott fogalom. Legújabb kori jelentésének kialakulásában nagy szerepe volt a múlt századi emberi jogi törekvéseknek, a gyermeklélektan és az orvostudomány fejlődésének, valamint a szociális biztonság felérté-

kelődésének (Herczog 2007). A gyermekek jogaival foglalkozó, illetve gyermeki jogokat is magába foglaló **nemzetközi dokumentumok** mindegyike kimondja a gyermekbántalmazással szembeni állami védelem kötelezettségét, ami így a gyermekjogok egyik minimumának tekinthető (ld. 4.4. fejezet). A bántalmazás *fogalmi elemei* azonban (hasonlóan a veszélyeztetéshez) nem teljesen tisztázottak.

A *Gyermekjogi Konvenció* 19. cikkelye szerint bántalmazásnak minősül „az erőszak, a támadás, a fizikai és lelki durvaság, az elhagyás vagy az elhanyagolás, a rossz bánásmód vagy a kizsákmányolás – ideértve a nemi erőszakot is – bármilyen formája". Széles körben elfogadott az *ENSZ Egészségügyi Világszervezetének (WHO)* definíciója is: „bántalmazásnak minősül a fizikai és lelki rossz bánásmód valamennyi formája, a szexuális bántalmazás, az elhanyagolás, a gyermek kizsákmányolása függetlenül attól, hogy az káros hatással volt-e a gyermek egészségére, fejlődésére vagy emberi méltóságára" (WHO 2002: 16). A gyermekbántalmazás formái tehát:

- a fizikai;
- az érzelmi/lelki;
- a szexuális bántalmazás;
- az elhanyagolás; és
- a kizsákmányolás.

Ezen túlmenően a gyermekbántalmazás egyes *speciális kategóriáiról* rendelkező külön dokumentumok határozzák meg például a gyermekmunka, a gyermekek szexuális célú kizsákmányolása, a gyermekek katonai konfliktusokban történő felhasználása fogalmi elemeit (UNICEF 2001; ENSZ 2007). Idetartozik a rabszolgaság, a gyermekkereskedelem, a prostitúció, a pornográfia, a gyermekek felhasználása kábítószerekkel kapcsolatos tevékenységekhez, valamint a gyermekek foglalkoztatása fizikailag, erkölcsileg, vagy a biztonság hiánya miatt veszélyeztető munkában.

A kontinensen meghatározóak az *Európai Tanács ajánlásai*, különösen az 561 (1969) sz. ajánlás a kiskorúakkal szembeni rossz bánásmód elleni védelemről, az 1121 (1990) sz. ajánlás a gyermeki jogokról, az 1286 (1996) számú ajánlás a gyermekekre vonatkozó európai stratégiáról, valamint az 1099 (1996) és a 1371 (1998) számú ajánlások a gyermekek szexuális kizsákmányolásáról, illetve a gyermekek bántalmazásáról és elhanyagolásáról.

Az *Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Európai Egyezménye* ugyan nem nevesíti külön a gyermeki jogokat, de általános érvénnyel kimondja az élet, emberi méltóság tiszteletben tartásának követelményét, és a kegyetlen, megalázó bánásmód tilalmát. Az Európai Alapjogi Charta azonban már explicit módon is megnevezi a bántalmazás tilalmát. 2006-ban jelentős előrelépés történt az Unión belül a gyermekbántalmazás tilalma, valamint a veszélyeztetett gyermekek védelme és a prevenció területén. A *COM (2006)367. számú Bizottsági stratégia* átfogó tervet dolgozott ki a bántalmazás mellett a gyermekeket sújtó társadalmi kirekesztés, gyermekszegénység, migrációs problémák, valamint a roma gyermekek helyzetének javítása területén.

2. Nemzeti jogrendszerünkben az alapjogok általában a gyermekeket is megilletik, így az Alkotmány 54.§-ban megfogalmazott élethez, emberi méltósághoz való jog, a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánás tilalma, vagy az állampolgárok számára a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséges biztosító 70/D.§. Kizárólag gyermekek a címzettjei a 67.§ (3) bekezdés szerinti gyermekvédelmi alapkötelezettséget kimondó klauzulának. Mindezt azért is fontos hangsúlyozni, mert míg a felnőttekkel szembeni fizikai erőszak, megalázó szóbeli vagy tettleges verbális agresszió megkérdőjelezhetetlenül alkotmányos alapjogokat sért, és büntetőjogi tényállásokat valósít meg, addig a gyerekekkel szembeni erőszak megítélése nem ilyen egyértelmű. Talán ennek tudható be, hogy bár a Magyar Köztársaság az *1991. évi LIV. törvénnyel* beemelte jogrendjébe az ENSZ Gyermekjogi Konvencióját, viszont csak 2005. január 1-jétől hatályos az a törvénymódosítás [Gyvt. 6.§ (5) bek.], amely a Konvenciónak megfelelően *a fizikai bántalmazás valamennyi formáját (azaz nem csak a kínzó, megalázó bánásmódot) tilalmazza*.

A gyermekek sérelmére elkövetett bántalmazás általános tilalmát tehát az Alkotmány, a Gyvt. és a Gyermekjogi Konvenciót implementáló 1991. évi LIV. törvény mondja ki, míg a bántalmazások legsúlyosabb formáit szankcionáló speciális szabályozást a Büntető Törvénykönyv tartalmazza.

A gyermekbántalmazás tilalmához a Gyvt. nem kapcsol külön szankciót, amiből következően *a bántalmazás a veszélyeztetés egyik formájának* minősül. A veszélyeztetett gyermek kezelésére általánosan irányadó szabályok érvényesek a bántalmazott gyermekre. Súlyos, az életet közvetlenül veszélyeztető bántalmazás vagy a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését jelentősen és helyrehozhatatlanul károsító veszélyeztetés esetén lehetőség van a gyermek azonnali kiemelésére a családjából ideiglenes hatályú elhelyezéssel, amit a jegyző és a gyámhivatal mellett a rendőrség, ügyészség, bíróság és a büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka is megtehet. Ha az intenzív családgondozás ellenére sincs mód a gyermek visszagondozására a saját családjába, akkor átmeneti vagy tartós nevelésbe vételre, illetőleg családba fogadásra és örökbe fogadásra kerülhet sor.

Gyermekbántalmazás esetén *közigazgatási és/vagy büntetőjogi szankciók* alkalmazására is lehetőség van. A büntetőjogi jogkövetkezmények közül – elsősorban a fizikai és lelki bántalmazás, elhanyagolás eseteiben – a legjellemzőbb *a kiskorú veszélyeztetése* (Btk. 195.§) miatti büntető felelősségre vonás. A Btk. ugyanakkor egyéb tényállások megfogalmazásával is szolgálja a gyermekek fokozott védelmét (pl. 14 éven aluli személy sérelmére elkövetett emberölés, magzatelhajtás, testi sértés 12 éven aluli személy sérelmére). Az élet, testi épség és az egészség elleni bűncselekmények körében 2003. március 1-jéig önálló tényállásként létezett – az emberölés alapeseténél alacsonyabb büntetési tétellel – az újszülött megölése (Herczog 2003). A szexuális bántalmazást büntetni rendelő nemi erkölcs elleni bűncselekmények közül a gyermekek kiemelt védelme a következő tényállásokban történik meg:

- erőszakos közösülés minősített esete 12 éven aluli sértettel szemben, illetve szemérem elleni erőszak (Btk. 198.§); mindkét esetben kétsze-

resen minősül, ha a *sértett az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt áll;*
- a megrontás, valamint a tiltott pornográf felvétellel való visszaélés bűntette csak gyermekkorú sértett sérelmére valósítható meg;
- a gyermekekkel szembeni szexuális kizsákmányolást szankcionálja az üzletszerű kéjelgés elősegítése, valamint a tiltott pornográf felvétellel való visszaélés bűntette. E cselekmények üldözése nemzetközi normákban megfogalmazott szankcionálási kötelezettség (UNICEF 2001).

5.2.2.2. A gyermekbántalmazás és a családon belüli erőszak viszonya

A nemzetközi szakirodalomban a családon belüli erőszak és a gyermekbántalmazás jelenségének külön kezelése figyelhető meg. A családi erőszakot elsősorban az intim partnerrel (volt intim partnerrel) szembeni erőszak megjelölésére alkalmazzák, azaz a felnőttek közötti viszonyokban megjelenő bántalmazásokra, a gyermekbántalmazás pedig a gyermekkel szembeni abúzusok összefoglaló neve (Szöllősi 2005). Magyarországon ez a két fogalom összemosódik, és különböző jelentéstartalommal bír a laikusok, civil érdekvédők és a szakemberek számára. A médiumok, illetve a közvélemény a családon belül, családtagokkal, volt családtagokkal szembeni bármilyen erőszak esetén a családi erőszak fogalmát használja, aminek mintegy része a gyermekbántalmazás (ha az áldozat egy gyermek). A témával foglalkozó és azzal a közvélemény számára leginkább azonosított civil szervezetek (például NaNe, Habeas Corpus) számára a családon belüli erőszak elsősorban a nőkkel szemben elkövetett bántalmazásokat jelenti, amiknek részese lehet a gyermek tanúként, vagy sértettként – de a támadás elsődleges célpontja a nő.

Némiképp tisztázza ezt a fogalmi zavart *a családon belüli erőszak megelőzésére és hatékony kezelésére irányuló nemzeti stratégia* kialakításáról szóló 45/2003. OGY. határozat, amiben a családi erőszak sértettjeiként a nők mellett a gyerekek (és más családtagok, például felmenők, idősek) is megjelennek. A gyermekvédelmi és szociális ellátórendszerben legszélesebb körben alkalmazott módszertani útmutató szerint a gyermek veszélyeztetettségét jelenti, ha családjában rendszeresen előfordul olyan erőszak, aminek a gyermek közvetlenül nem sértettje, de szemtanúja (SZMM 2004). Ebben az esetben a gyerek lelki abúzust szenved el, ami a gyermekbántalmazás egyik formája. A szociális szakma tehát a családi erőszak fogalmát kiterjesztően értelmezi (Szöllősi 2005).

5.2.2.3. A gyermekbántalmazás kriminológiája

A hazai szakirodalomban a gyermekbántalmazás kriminológiájával, a háttérben álló okok és tényezők elemzésével, a bántalmazottak és bántalmazók jellemzőinek bemutatásával, az erőszak dinamikájára és természetére vonatkozó elméletek ismertetésével több szerző is foglalkozott (Kerezsi 1995; Virág 2004, 2006; Herczog 2007).

1. A fizikai bántalmazás *szándékosan vagy gondatlanul elkövetett erőszak, amely a gyermeknek fizikai sérülést, maradandó károsodást okoz, vagy a halálához vezet.* Ilyen bántalmazói magatartás lehet ütés, verés, pofozás, csípés, rázás (ami különösen csecsemőkorban veszélyes), égetés, vágás, személyes szabadság korlátozása kínzó, megalázó módon (pl. kikötés), fojtogatás, a gyerek szerhasználatra rábírása, mérgezés, stb. A *bántalmazás eredménye* szerint megkülönböztetünk

- halálos eredményre vezető;
- súlyos testi sérülést vagy maradandó károsodást; valamint
- könnyebb sérülést okozó bántalmazást.

Speciális kategóriája a fizikai bántalmazásnak a *testi fenyítés*, ami 2008-ra a világ 23 országában tilalmazott (noha a 179 ország által ratifikált Gyerekjogi Konvenció is tartalmazza a gyerekekkel szembeni fizikai erőszak teljes tilalmát). A testi fenyítést tilalmazó országok sora, zárójelben a tilalom hatályosulásának időpontjával: Svédország (1979), Finnország (1983), Norvégia (1987), Ausztria (1989), Ciprus (1994), Dánia (1997), Lettország (1998), Horvátország (1999), Bulgária (2000), Izrael (2000), Németország (2000), Izland (2003), Ukrajna (2004), Románia (2004), Magyarország (2005), Görögország (2006), Hollandia (2007), Új-Zéland (2007), Portugália (2007), Uruguay (2007), Venezuela (2007), Chile (2007), Spanyolország (2007) (Global Initiatives 2001).

Magyarországon a testi fenyítés társadalmi elfogadottsága széleskörű. Egy 1998-ban végzett kutatás szerint a felnőtt lakosság több mint 90 százaléka elfogadja, illetve alkalmazza a verést mint fegyelmezési eszközt (Tóth 1999). A *„házi fegyelmezési jog”* bírói gyakorlata és a kisebb súlyú fizikai bántalmazások megítélésében megengedő szociális szakmai gyakorlat, valamint a közvélemény tájékozatlansága, a pozitív nevelési eszközök „propagandájának” vagy elsajátítási lehetőségeinek szinte teljes hiánya miatt a zéró toleranciát hirdető jogi szabályozás ellenére is mindennapi gyakorlatnak tekinthető Magyarországon a gyerekek fizikai bántalmazása – nem csak a családon belül, hanem oktatási intézményekben, bentlakásos otthonokban is (Gyurkó 2005).

Sajátos formája a gyerekekkel szembeni fizikai bántalmazásnak a „*Münchausen-by-proxy*” jelensége, amikor a látszólag gondoskodó, aggódó, gyermekét rendszeresen orvosi ellenőrzésekre, vizsgálatokra és kezelésekre hordó gondviselő (általában az anya) valójában maga idézi elő a gyermek betegségét, tüneteit. Ez ritka, nehezen felismerhető, és gyakran halálhoz vezető esete a gyermekbántalmazásnak, ami egyértelműen a felnőtt pszichés betegségére vezethető vissza (Fuertado 1994).

A nemzetközi szakirodalomban (elsősorban az angolszász országokban) a fizikai bántalmazás körébe sorolják azokat *az elhanyagoló, gondatlan magatartásokat is,* amelyek következtében a gyermek súlyos eredményre vezető közlekedési balesetet szenved; például a gyerekülés, a biztonsági öv, bukósisak, egyéb védőfelszerelések használatának elmulasztása veti fel a szülő felelősségét.

Ennél a bántalmazási formánál jellemzően és elsődlegesen *testi tünetekről* (foltok, sérülések, törések, égések, stb.) beszélhetünk, de a testi bántalmazással együtt járó *pszichés tünetek* is jól felismerhetőek. A gyerek megriad, fél, amikor a sérüléséről kérdezik, ellentmondásos vagy nem hihető a történet, amit elmesél. Hangulata változékony, iskolai teljesítőképessége romlik, feszült a légkör a gyermek és szülője között. Nem az időjárásnak megfelelően öltözik, beburkolja magát nagy melegben is, kerüli azokat a helyzeteket, ahol nagyobb testfelület láthatóvá válik (uszoda, tornaóra). További tünet a család elfogadó magatartása az erőszakkal szemben, vagy ha felmerült már korábban is a bántalmazás gyanúja, illetve ha a szülőnek fegyelmezési, nevelési nehézségei vannak, esetleg életvezetési problémákkal küzd.

Fizikai bántalmazással *fokozottan veszélyeztetettek* a fiúgyermekek, a fogyatékkal élők, a 0-6 hónapos, illetve a 3 évesnél fiatalabb gyerekek, és akiknek családjában több mint 3 együtt élő gyermek van. Sajátos áldozati csoportot jelentenek a csecsemők, valamint az újszülöttek. Magasabb a kockázata fizikai erőszak elkövetésének az alacsony szociális státuszú (alacsony iskolázottságú, jövedelmű, alkalmi munkából élő vagy munkanélküli) családban élő szülőknél, az egyszülős háztartásokban, illetőleg az izolált, társas és közösségi kapcsolatokkal nem rendelkező szülő esetén. Kockázati tényezőt jelent a szerhasználat (alkohol, kábítószer), az erőszak viselkedési normaként való elfogadása, a gyermekkel szembeni túlzott szülői elvárások, életvezetési problémák, mentális betegség, krónikus orvosi problémák, depresszió, bűnelkövetés.

A gyermekbántalmazás elkövetésének veszélye *magasabb a nők (anyák) körében*, akik nemzetközi és magyar kutatási eredmények szerint a 3 év alatti gyermekek esetén a bántalmazások több mint 70 százalékát követik el (Lipshires 1994). A koraszülés vagy a szülés során felmerülő komplikációk, az anya-gyermek közötti kötődés sérülése (kialakulatlansága), a szülés utáni depresszió, valamint az az objektív tény, hogy az anyák több időt töltenek a gyermekekkel, állhat ennek az adatnak a hátterében.

2. Az érzelmi bántalmazás rendszeresen vagy folyamatosan tanúsított olyan magatartás, amelynek hatására *a gyerek tartósan értéktelennek, csökkent értékűnek, szerethetetlennek érzi magát, torzul az énképe és az önértékelése.* Ide tartozik az életkornak, fejlettségnek nem megfelelő bánásmód, elvárás, a gyermek megfélemlítése, fenyegetése, megalázása, kiszolgáltatottá tétele. Jellemző elkövetési magatartása nem fizikai, hanem verbális, non-verbális cselekmények sorozatából áll. Ilyen például a gyerek elutasítása (simogatás, puszi megtagadása), kiszámíthatatlan viselkedés, a gyerektől elvárni, hogy mások szükségleteinek kielégítését a sajátja elé helyezze, a gyerek elítélése azért, mert kifejezi saját szükségleteit, az érzelmi zsarolás, a folyamatos szóbeli szidalmazás, lekicsinylő vagy gúnyos kifejezések használata, elhagyással vagy más, a gyermek számára rémisztő következménnyel, büntetéssel való fenyegetés. Az érzelmi bántalmazáson belül megkülönböztetünk:

- verbális;
- non-verbális (gesztusok, mutogatás, a gyerek kerülése);

- mulasztásos (pl. a gyermek számára fenyegető helyzetben – sötétben, magas helyen – a segítségnyújtás, beavatkozás elmulasztása); és
- tevőleges magatartásokat (a gyermek számára megalázó helyzet előidézése, „csicskáztatás", stb.).

Sajátos csoportját jelenti az érzelmi bántalmazásnak az *on-line elkövetett abúzus*, amikor chat-szobák, közösségi oldalak résztvevői verbálisan, vizuálisan megszégyenítik egymást. A probléma egyre növekvő súlyát mutatja, hogy becslések szerint 2007-ben az Egyesült Államokban több mint 22 gyermek lett öngyilkos azért, mert virtuális barátai megalázó módon írtak, beszéltek róla a cybertérben (Virtual Global Task Force 2006; részletesen ld. 4.1. fejezet).

Az érzelmi bántalmazásnak jellemzően pszichés *tünetei* vannak: visszahúzódó viselkedés, csökkent önértékelés, megfelelési kényszer, depresszió, a saját szükségletek kommunikációjára való képtelenség vagy annak nehézsége, megalázó gúnynév használatának és a bántalmazó helyzetek tűrése (önvédelemre való képtelenség), a nemet mondás képességének hiánya, szökés, önbántalmazás, csavargás, deviancia, bűnelkövetés. Az érzelmi abúzussal *fokozottan veszélyeztetettek* azok a családok, amelyek alacsony szocio-ökonómiai státuszúak, illetve ahol instabil családi környezet jellemző (egyszülős háztartás, gyakran váltakozó partnerek, stb.); ha a szülő nem képes a gyermek fejlődését biztosítani, illetve nem tudja a gyermek szükségleteit felismerni és kielégíteni; a fogyatékkal élő gyermeket gondozó, valamint a halmozottan problémás családok, de ide tartoznak a váratlanul nehéz helyzetbe került családok is.

3. Szexuális bántalmazás minden olyan cselekmény, amelynek révén egy gyermeket *szexuális aktivitásba vonnak be, ha a gyermek életkorának, fejlettségénél fogva nem tekinthető felkészültnek, érettnek erre, illetve ha ez a magatartás ellenkezik az adott ország törvényeivel, elfogadott társadalmi normáival.* A szexuális bántalmazás megvalósulhat gyermek és felnőtt, valamint gyermek és gyermek között is, ha a gyerek kora és fejlettsége alapján feltételezhetően bizalmi vagy hatalmi viszonyban van a bántalmazottal, és a cselekmény a bántalmazó igényeinek kielégítésére szolgál (WHO 2002). Szexuális bántalmazásnak minősül a szexuális tevékenységre kényszerítés, rábírás, csábítás fizikai kapcsolattal (a genitáliák érintkezésével), simogatással, molesztálással, mutogatással, fellációval, maszturbálással vagy arra való rábírással. A fizikai kapcsolaton kívül megnyilvánulhat a gyermek bevonásában pornográf anyagok megtekintésébe, készítésébe, a szülők (gondviselők) szexuális aktivitásának figyelésében, vagy a gyermek ösztönzésében a korának nem megfelelő szexuális magatartásra. Kategóriái:

- a Büntető Törvénykönyvben *szankcionált* és Btk.-n kívüli magatartások;
- az áldozat-elkövető kapcsolata alapján külön kategóriát jelentenek a *vérfertőző* (apa-gyerek) kapcsolatok;
- az elkövető szexuális deviációja alapján megkülönböztetett *pedofil*,

illetve ilyen jellegű cselekmények, amelyeknél egy kiskorú gyermek és egy felnőtt közötti olyan interakcióról van szó, melyet a felnőtt azért kezdeményez, mert tartósan nemi vágyat csak gyermekek iránt érez.

Sajátos csoportját jelenti nem csak a szexuális erőszaknak, de a gyermekbántalmazás teljes körének *az on-line szexuális abúzus*. Ide tartozik, ha az internetet használó gyermek kéretlenül pornográf tartalmú levélszemetet kap, ilyen tartalmú oldalakat nyit meg, vagy ha chat-szobákban, társkereső oldalakon éri őt verbális vagy vizuális támadás. A probléma súlyosságát mutatják azok a kutatások, melyek szerint egyrészt az on-line elszenvedett abúzus fokozza a későbbi áldozattá válás kockázatát, másrészt egyre több esetben végződik az on-line kapcsolatfelvétel egy gyerek és felnőtt (vagy gyereknek vélt felnőtt) közötti valódi szexuális erőszakkal (CEOP 2008; részletesebben ld. 4.1. fejezet).

A szexuális bántalmazás *tünetei* közé tartozik, hogy az áldozat önmagát hibáztatja, szégyelli magát és megalázottságot, kiszolgáltatottságot érez. A helyzetet gyakran súlyosbítja, hogy az elkövető családtag vagy ismerős, akivel szemben a gyerek bizalmat, szeretet érez. Az ambivalens érzések feloldhatatlansága miatt a szexuálisan bántalmazott gyerekek gyakran önmaguk ellen fordulnak (öngyilkosság, szökés, önmagával szembeni testi sértés, fájdalomokozás). Jellemző a hangulatváltozás, a test beburkolása, a visszahúzódó vagy éppen túlzottan hivalkodó magatartás (ezek gyakori váltakozása); fokozott szexuális érdeklődés, illetve az életkort meghaladó szexuális ismeretek; testi tünetek, sérülések, foltok a genitála körül (részletesebben ld. 8.4. fejezet)

A lányok nagyobb veszélynek vannak kitéve, de a fiúk is veszélyeztetettek. A lányok 1,5-3-szor gyakrabban számolnak be szexuális visszaélésről, mint a fiúk. Ehhez hozzájárul, hogy a fiúk sokkal ritkábban beszélnek az átélt szexuális traumáról, erőszakról. A témában végzett kutatások szerint a gyerekkori erőszakot kevesebb mint az áldozatok fele mondja el valakinek – fiúknál ez az arány még alacsonyabb, csak egyhatoduk vallott valakinek az átéltekről. A bántalmazás miatt indult büntetőeljárások száma még alacsonyabb (az esetek mintegy 8 százalékban indult eljárás – Virág 2004).

Az elkövető jellemzően az áldozat családtagja, ismerőse (lányok esetében az esetek 62-84 százalékában, fiúnál 84-94 százalékban nem ismeretlen a gyermek számára az elkövető). Az elkövető jellemzően férfi (lányoknál 92-99 százalékos, fiúknál 65-68 százalékos a férfi elkövetők aránya). A bántalmazó az esetek alig kevesebb mint felében maga is fiatalkorú (Herczog 2007).

4. Az elhanyagolás *gondatlanul vagy szándékosan elkövethető olyan magatartás vagy cselekmények sorozata, amelynek során a gyermek nem kapja meg az életben maradásához, az egészséges testi, lelki, érzelmi fejlődéséhez szükséges gondozást, táplálást, tárgyi feltételeket és szeretetet.* A definíciónak megfelelően megkülönböztetünk

- *fizikai* elhanyagolást (étel, öltözék, lakhatás biztosítottságának hiánya);
- *érzelmi* elhanyagolást (szeretetlen szülői gondoskodás, a gyerekkel töltött idő rövidsége);
- *elhagyást* (ami a gyermek kitevését, otthagyását, gondozásáról való lemondást jelenti anélkül, hogy megfelelő elhelyezés vagy gondoskodás biztosítva lenne);
- az elhanyagoláshoz tartozik még a gyermek biztonságának, *felügyeletének elhanyagolása* (például ha megfelelő védelem és óvintézkedések nélkül játszik a gyerek egy olyan udvaron, ahol lefedetlen kút, derítő van; vagy ha kíséret nélkül engednek el kisgyereket nagyobb útra vagy éjszaka);
- önálló kategóriaként jelenik meg az *egészségügyi* és *oktatási* elhanyagolás (utóbbiba jellemzően a gyerek hiányzásai, igazolatlan iskolai, óvodai mulasztásai, az iskolai felkészülés akadályozása, az előmenetel támogatásának hiánya tartoznak, míg előbbihez a gyermek számára szükséges és megfelelő egészségügyi segítség igénybevételének elmulasztása, visszautasítása);
- sajátos kategóriát jelentenek azok a *balesetek*, amelyek kellő gondossággal, körültekintéssel, vagy a gyermek megfelelő felügyeletével elkerülhetőek lehettek volna. A szakirodalom vagy a fizikai bántalmazás, vagy az elhanyagolás közé sorolja ezeket az eseményeket, attól is függően, hogy milyen súlyú eredményre vezetnek.

Az elhanyagolás folyamata, tartóssága és súlyossága szerint eltérőek lehetnek a *tünetek*. Az alapvető szükségletek kielégítetlenségébe, krónikus betegség ellátatlanságába vagy egy figyelmetlenségből, a felügyelet hiányából fakadó baleseti helyzetbe a gyerek belehalhat, súlyos, maradandó károsodást szenvedhet. Különösen kisgyermek korban fennáll a visszafordíthatatlan fejlődési lemaradás esélye is. „A legújabb diagnosztikus vizsgálatok segítségével mérhetővé vált, hogy a nem elegendő figyelmet, érzelmi stimulációt kapó gyerekek agytérfogata 20-30 százalékkal kisebb a normálisan fejlődő és megfelelően gondozott babákénál" (Prithcar *et al.* 2005). Jellemző az organikus és nem organikus fejlődési lemaradás (a beszédfejlődés, a kreativitás, közösséghez alkalmazkodás, motorikus készségek területén is lehetséges elmaradás); az iskolai teljesítőképesség elmaradása az átlagostól, illetve a gyermek valós képességeitől; kötődési rendellenességek (szorongás, visszahúzódás, csavargás, stb.). Az elhanyagolás legjobban észlelhető tünetei a gyermek magatartásán túl a fizikai megjelenésében jelentkeznek: ápolatlanság, nem az időjárásnak megfelelő ruházat, gyakori betegségek, fertőzések.

Az elhanyagolásnál is kulcsfontosságú *kockázati tényezőt* jelentenek a szülők, gondviselők életvezetési nehézségei. Gyakori, hogy a szülők nem képesek a gyermek szükségleteire megfelelően válaszolni – vagy azért, mert nem ismerik a válaszokat, vagy mert nem veszik észre a gyermek jelzéseit, de az is előfordulhat,

hogy a szülő egyéb várakozásai írják felül a gyerek valós szükségleteit. Ez utóbbi eset gyakran fordul elő fogyatékkal élő, vagy csökkent képességű, speciális igényű gyermekeknél. A nagycsalád vagy a társas kapcsolatokkal nem rendelkező, izolációban élő család szintén veszélyeztetett az elhanyagolással.

A gyermekbántalmazás külön kategóriáit jelentik **az intézményekben elkövetett abúzusok**, az iskolai erőszak, a gyermekek egymással szembeni agressziója, a média-erőszak, valamint a rendszerbántalmazás (5.3. fejezet). A jelenség mögött álló okok megértésében azonban a szakmai kérdések megválaszolásán, az elmélet megismerésén túl az egyéni, személyes élettapasztalatok, a gyermek-szülő/felnőtt viszony mibenlétének megértése is szükséges (Miller 2005).

Források

Irodalom

Bebbington, Andrew and John Miles (1989) The Background of Children who Enter Local Authority Care, *The British Journal of Social Work,* 19(1): 349-368

CEOP (2008) *Annual Review 2007-2008* http://www.ceop.gov.uk/publications/

ERRC [Európai Roma Jogok Központja] (2007) Fenntartott érdektelenség - roma gyerekek a magyar gyerekvédelmi rendszerben. Budapest

Gyurkó Szilvia (2005) A szülők házi fegyelmezési jogától a gyermekek testi fenyítésének tilalmáig, *Belügyi Szemle*, 53(9): 93-103

Fuertado, Jessica (1994) Munchausen by Proxy Syndrome: A Deadly Disorder. http://allpsych.com/journal/munchausen.html

Herczog Mária és Gyurkó Szilvia (2007) Családon belüli erőszak esetek a gyermekvédelmi alapellátásban. Kézirat, Budapest: OKRI

Herczog Mária (szerk.)(2003) *Ne hagyjuk őket magukra*. Budapest: Csagyi

Herczog Mária (2007) *Gyermekbántalmazás*. Budapest: Complex

Horwath, Jan (2001) *The Child's World – Assessing Children in Need*. NSPCC, Department of Health, Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia: University of Sheffield

Kerezsi Klára (1995) *A védtelen gyermek*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Lipshires, Lisa (1994) Female Perpetration of Child Abuse: An Overview of the Problem, *Moving Forward News Journal,* 2(6)

Miller, Alice (2005) *A tehetséges gyermek drámája és az igazi én felkutatása.* Budapest: Osiris

SZMM (2004) *Módszertani füzet a gyermekvédelmi feladatokat ellátó szervek szerepe és felelőssége a gyermekbántalmazás és elhanyagolás megelőzésére és kezelésére.* Budapest: SZMM

Neményi Mária és Messing Vera (2007) Gyermekvédelem és esélyegyenlőség, *Kapocs*, 28(1): 2-19

Newberger, Eli and Richard Boune (1978) The Medicalization and Legalization of Child Abuse, *American Journal of Orthopsychiatry*, 48(4): 593-607

Prithcar, C.- Brownel, K. – Hamilton-Giachristis,C. – Agathonos-Georgopoulou, H. – Anaut, M – Chou, S – Herczog, M. – Johnson, R. – Keller-Hamela, M. – Klimackova, A. – Leth, I. – Mulheir, G. – Ostergren, M – Stan, V. – Zeytinoglu, S. (2005) *Az intézeti gondoskodás következményei a gyermek fejlődésére: indokok az intézetek bezárására.* Birmingham: Daphne/WHO

Szöllősi Gábor (2005) A családon belüli erőszak differenciáltsága. In: Virág Gy. (szerk.) *Családi iszonyok*. Budapest: KJK Kerszöv-OKRI, 65-86

Tóth Olga (1999) *Erőszak a családban*. Budapest: TÁRKI

Virág György (2004) Szexuális erőszak. In: Irk F. (szerk.) *Áldozatok és vélemények II*. Budapest: OKRI, 71-84

Virág György (2006) Családon belüli erőszak. In: Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L. Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – szakkriminológia*. Budapest: Complex, 377-398

Virtual Global Taskforce Newsletter: Spring 2006. http://www.virtualglobaltaskforce.com/publications.html

Dokumentumok és jogszabályok

COM (2006)367. számú Bizottsági közlemény *az EU gyermekjogi stratégiája felé*

Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 1966

Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Európai Egyezménye, 1950

Európai Unió Alapjogi Charta (2007/C 303/01)

ENSZ Gyerekjogi Egyezmény, 1989

561(1969). számú ET ajánlás a kiskorúakkal szembeni rossz bánásmód elleni védelemről

1121 (1990). számú ET ajánlás *a gyermeki jogokról*

1286 (1996). számú ET ajánlás a gyermekekre vonatkozó európai stratégiáról

1099 (1996). számú ET ajánlás a gyermekek szexuális kizsákmányolásáról

1371 (1998). számú ET ajánlás a gyermekek bántalmazásáról és elhanyagolásáról

Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 1966

UNICEF (2000) The State of the World's Children 2001, Geneva

UNICEF (2001) Yokohamai Nyilatkozat a gyermekek kereskedelmi célú szexuális kizsákmányolásáról

UN (2008) The Millennium Development Goals Report, Goal 4, Geneva

WHO (2002) World Report on Violence and Health, Geneva

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

1978. évi IV. tv. A Büntető Törvénykönyvről

45/2003. (IV.16.) OGY. határozat a családon belüli erőszak megelőzésére és hatékony kezelésére irányuló nemzeti stratégia kialakításáról

Linkek

Global Initiative (2001) to End All Corporal Punishment of Children: http://www.endcorporalpunishment.org

Szociális és Munkaügyi Minisztérium Statisztikai Évkönyv: http://szmm.gov.hu/main.php?folderID=891

Virtual Global Taskforce: http://www.virtualglobaltaskforce.com

5.3. Intézményi erőszak és rendszerabúzus
Herczog Mária

„Végül, ott van az a sérülés, amit a diszfunkcionálisan működő rendszerek, intézmények okoznak, amelyek befolyásolják a gyerekek egész korosztályait, tönkretéve esélyeiket (…) A rossz működés közös oka, hogy más szempontok érvényesülnek – akár szakpolitikai, menedzsment, adminisztratív, vagy szakmaiak – a gyerekek jóllétének biztosítása helyett. Csak a legjobb hatóságok és intézmények képesek a gyerekeket egész emberként látni és kezelni." (Utting, 1997)

5.3.1. Az intézményi bántalmazás meghatározása

Intézményi bántalmazásnak tekinthető minden olyan módszer, eljárás, egyéni reakció az intézményes ellátásban élő gyerekkel, felnőttel, amely bántalmazó, elhanyagoló módon bánik a rábízottal, amely az egészségi állapotát, biztonságát, fizikai vagy lelki jóllétét veszélyezteti, vagy bármely módon kihasználja vagy visszaél a gondozottal, alapvető jogainak érvényesítését akadályozza, ellehetetleníti (Herczog 2007). Intézményi abúzusnak tekintjük tehát a kliensek, ellátottak szükségleteinek, véleményének figyelmen kívül hagyását, továbbá a megfelelő színvonalú ellátás jogi, szakmai, tárgyi és személyi feltételeinek hiányát (Herczog 2007). Az intézményes erőszak nem kizárólag gyermekeket ellátó intézményekben fordul elő, hanem minden olyan helyen, ahol a kiszolgáltatottság fokozott, és az ellátottak érdekérvényesítő képessége gyenge vagy nem létezik. Nem véletlen, hogy a leggyakrabban a gyerekek mellett a fogyatékkal élők, az idősek, a mentális betegségben szenvedők, a kisebbségekhez tartozók, illetve halmozott problémákkal küszködők ellátása terén ismert a probléma (Stanley *et al.* 1999).

Kiskorúak esetében el kell választani azokat a bántalmazási, elhanyagolási formákat,

- amelyeket a gyermek szakmai, szervezési okokból vagy a források elégtelensége, a *szükséges szolgáltatások hiánya/elérhetetlensége* miatt szenved el az intézményes ellátás keretében;
- amelyeket a gyerek *más gyerekek vagy saját maguk által elkövetett* szándékos sérülés, fájdalomokozás miatt szenvednek; illetve
- amelyeket *a felügyeletükkel megbízott felnőttektől, illetve a felügyelet, vagy megfelelő figyelem hiányában* más felnőttektől szenvednek el.

A gyerekekkel és fiatalokkal szemben az intézményes ellátásban (oktatás, gyerekintézmények, egészségügy, büntető igazságszolgáltatás) bekövetkezett erőszak többféle formában is megvalósulhat:

- gyerek/fiatal – gyerek/fiatal közötti erőszak;
- gyerek/fiatal – felnőtt elleni erőszak;

- felnőtt – gyerek/fiatal elleni erőszak;
- gyerek/fiatal – csoportok közötti erőszak.

A fenti erőszakformák mindegyike lehet *verbális, fizikai, szexuális erőszak, illetve elhanyagolás,* továbbá ezek kombinációi (5.2. fejezet). Különösen súlyosak azok az esetek, amikor az elkövetők, illetve a segítséget nyújtani elmulasztók nem laikusok, hanem szakemberek, akikre az érintetteket bízták, akik a biztonságukért felelősek.

Az intézményi bántalmazás nagyon gyakran része a rendszerbántalmazásnak, sok esetben nehezen is választható szét a két jelenség.

5.3.2. A rendszerbántalmazás fogalma

Rendszerbántalmazásnak *(system abuse)* nevezi a szakirodalom az intézményi erőszak olyan formáit, amelyek az ellátórendszerből fakadóan, vagy a rendszer diszfunkcionális működése következtében okoznak kárt, hátrányt. „A rendszerbántalmazás az a károkozás, amely a gyereket éri azokon a programokon vagy közpolitikákon keresztül, amelyeknek a védelmet és a támogatást kellene nyújtaniuk. A gyermek jóllétét, fejlődését vagy biztonságát aláássák egyéni cselekmények, vagy a megfelelő szabályozás, eljárás vagy gyakorlat hiánya a rendszeren vagy az intézményen belül." (Cashmore 1997, idézi Herczog 2007: 223) *Intézményen ebben az összefüggésben nem a konkrét gyermekintézményt, hanem az intézményrendszer egészét értjük.* A rendszerbántalmazás keretében jól értelmezhetők azok a cselekmények, amelyeket szándékosan vagy gondatlanul követnek el olyan felnőttek, akikre szakemberként bízzák gyerekek és családjaik segítését, és akik nem tesznek semmit, illetve, amit tesznek, az nem szakszerű, nem emberséges, és nem jogszerű. A rendszerbántalmazás *főbb jellemzői:*

- a gyermek, fiatal helyzetének felmérése, kivizsgálása nem jogszerű, nem megfelelő, illetve traumatikus a gyermek számára;
- a családon kívüli gondozás diszfunkcionális (nem megfelelő elhelyezés, többszöri helyváltoztatás, a gondozás folytonosságának hiánya, testvérek elválasztása, szükségtelen elhelyezés, stb.);
- családon belüli vagy intézményi, intézeti erőszak esetén a bántalmazott gyerek kiemelése, büntetése az elkövető helyett;
- a bántalmazó felelősségre vonásának hiánya;
- a további erőszaktól való védelem elmulasztása;
- a gyerek, fiatal gyógyításának, rehabilitálásának elmaradása;
- a gyerek, fiatal (mint tanú) nem megfelelő meghallgatása;
- a gyerek, fiatal informálásának elmaradása, kihagyása a rá vonatkozó döntéshozatalból;
- a gyerek tiszteletének hiánya, méltóságának, önbecsülésének, önérzetének és bizalmának megingatása;
- a felelősség áthárítása.

5.3.2.1. A gyermekek jogai és a rendszerabúzus

A gyerekek jogairól szóló ENSZ Egyezmény elfogadása és ratifikálása óta eltelt közel 20 évben a hagyományos értelemben vett gyereki szerepek sok tekintetben átalakultak, amire a felnőttek nagy része nem volt és ma sincs felkészülve. A gyermeki jogok és értelmezésük, alkalmazásuk tanítása Magyarországon nem része a legtöbb gyerekekkel foglalkozó segítő szakma alap- és továbbképzési tananyagának, és nem része a mindennapoknak. Annak ellenére, hogy a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény része a magyar jogrendnek, a gyerekekkel kapcsolatos politikák, cselekvési programok és a gyakorlat nem gyerekjogi megközelítésűek – ahogyan ezt egyre több országban tapasztalhatjuk.

Kutatás. Sokszor maguk az érintettek sem ismerik eléggé a jogaikat. A *Funky Dragon – Gyerekek és Fiatalok Közgyűlése Walesben* (Children and Young People's Assembly for Wales) „A mi jogaink, a mi történetünk" (Our Rights Our Story) címmel 2006 februárjától egy 18 hónapon át tartó, nagyszabású felmérést készített a walesi gyerekek és fiatalok helyzetéről. A kérdőívek összeállítói és lekérdezői is gyerekek, fiatalok voltak. A interaktív formában történt felmérésben összesen 12 205, 11-15 éves gyerek vett részt. A kérdések öt téma köré csoportosultak: oktatás, egészségügy, információ, részvétel és a fiatalok speciális érdeklődési területe, ezen belül a gyermeki jogok.

Arra a kérdésre, hogy „Az ENSZ Gyermekjogi Egyezményt valaha is elmagyarázták-e az iskolában?" a megkérdezettek csupán 8,27 százaléka válaszolt igennel. A fiatalok 26 százaléka „nem tudom" választ adott. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatalokat, ha tanítják is jogaikról, azt nagyon alacsony hatásfokkal teszik (Funky Dragon 2008).

A walesi kormányzat arra a következtetésre jutott, hogy szisztematikusabban és rendszeresebben kell meghallgatni a gyerekek és fiatalok véleményét, megfelelő formában kell őket megismertetni a jogaikkal, és ehhez az erőforrásokon és időn kívül megfelelő módszertanra is szükség van. Miközben sok minden történt az elmúlt 18 évben a Gyermekjogi Egyezményben foglaltak alkalmazására, a filozófiájáról nem ok szó esett, és ez nem csak a gyerekek körében igaz.

A kutatásból kiderült az is, hogy a fiatalok az iskolától több támogatást és szociális készségeik fejlesztését is várják. A gyerekek egyértelműen megfogalmazták, hogy több lehetőséget kérnek véleményük kifejtésére, arra, hogy a pedagógusok, illetve az egészségügyben, a szociális ellátásban dolgozók hallgassák meg őket, és vegyék figyelembe a véleményüket, s arra, hogy aktívabban vehessenek részt a döntés előkészítésében és döntéshozatalban.

Magyarországon nem készült ugyan felmérés, de biztosak lehetünk abban, hogy nem születne a fentinél jobb eredmény. Bizonyosan a leginkább hátrányos helyzetű, kiszolgáltatott gyerekek tudják a legkevesebbet saját jogaikról és lehetőségeikről. Vélelmezhetően a felnőttek, szülők és szakemberek jelentős része is csak részben tájékozott, illetve tévesen értelmezi a gyermeki jogokat.

Jó gyakorlat. Az Európa Tanács emberi jogi neveléssel kapcsolatos *KOMPASS programja* 2002-ben indult. A *„Kézikönyv a fiatalok emberi jogi képzéséhez”* című kötetet két évvel később 22 másik nyelv mellett magyarra is lefordították. A program hazai gazdája a Mobilitás módszertani kutató és szolgáltató központ, amely azóta *„Emberi jogi nevelés Magyarországon – emberi jogi képzők képzése”* címen több száz pedagógust és más segítő szakembert képzett ki, akik több mint 5 000 fiatalnak adták át ismereteiket. 2007-ben gyerekeknek szóló angol nyelvű kiadvány jelent meg *„Compasito”* címmel. A kötet magyar kiadásának előkészítése is megkezdődött. A program kiemelten foglakozik az erőszak és a megelőzés kérdésköreivel (Mobilitas 2002).

A gyermekekkel kapcsolatos problémák (pl. a közelmúltban kirobbant iskolai erőszak botrányok) interpretálásakor visszatérő érv, hogy a fiatalok túlságosan is ismerik a jogaikat, viszont a kötelezettségeiket nem, másrészt hogy a pedagógusoknak, szakembereknek is vannak jogai, nemcsak a gyerekeknek. A hagyományosan ismert intézményi erőszakformák mellé felsorakoznak a gyermekek jogainak érvényesítésével, illetve azok hiányával összefüggő jogsértések is. A felnőttek (szakemberek, szülők) feltételezik, hogy a gyerekek, fiatalok visszaélnek jogaikkal, pedig ezeket ki kell érdemelni. A felnőttek a kötelességeket a jogok elé, illetve azokkal párhuzamba állítják, illetve saját felnőtt, szakmai érdekeiket szembeállítják a gyerekével. Vagyis nem bíznak abban, hogy a gyerekek képesek a nekik megmutatott és megtanított módon élni a jogaikkal, miközben tiszteletben tartják mások jogait. Kételkednek abban, hogy a fiatalok el tudják fogadni azokat a kereteket, korlátozásokat, amelyek túllépése károkra volna, illetve mások jogainak a csorbítását eredményezné. Ezzel azt is jelzik akaratlanul, hogy a gyerekek nem kaptak módot és lehetőséget arra, hogy a felnőttektől – elsősorban a családjuktól és a pedagógusoktól, szűkebb környezetüktől – megfelelő információkat és mindenekelőtt megfelelő mintákat, értékrendet kaptak volna.

„A bántalmazott, megsértett pedagógusok nagyobbik része ma is inkább takargatja tanulói durvaságát, mert szégyelli saját eszköztelenségét. Az iskolában elburjánzott durvaság, agresszió miatt az esetek egy részében valóban a pedagógus hibáztatható. Nincs alkalmassági vizsga, az egyetem nem készítette fel erre, a pedagógusok egy része megfáradt, kiégett… Sajnos a pedagógusok személyiségét karbantartó kommunikációs, lelkileg, szakmailag frissítő mediációs tréningek a legtöbb iskolában nem elérhetőek. Se idő nincs rá, se pénz.” (A témáról részletesen ld. a 6.2. fejezetet)

Ha a fenti idézetbe behelyettesítenénk a pedagógus helyére a szülőket, érdekes következtetésekre juthatnánk. Azt ugyanis ma szinte mindenki magától értetődőnek tekinti, hogy a szülőknek – laikus felnőtteknek – minden tekintetben készen kell állniuk gyerekeik gondozására, nevelésére anélkül, hogy e feladatra külön alkalmassági, képzettségi vizsgára lenne szükség, és joguk lenne „fáradtnak, kiégettnek” lenni, ami indokolhatja a gyerekek elleni erőszakot, visszaélést, vagy

elhanyagolásukat. Az intézményi, intézményes erőszak egyik formája éppen az, amikor figyelmen kívül hagyják, hogy a szülőnek, a családnak segítségre, támogatásra van szüksége ahhoz, hogy meg tudja védeni gyerekeit, illetve ne kövessen el ellenük erőszakot.

Egy másik lehetőség, hogy a fenti szövegkörnyezetbe helyezzük el a tűzoltókat mint szakembereket, akik a tűz részleges vagy teljes eloltása helyett arra hivatkozhatnának, hogy az emberek felelőtlenek, tüzet okoznak, és ők maguk, megfelelő alkalmassági vizsga, felkészültség, illetve fáradtságuk, kiégettségük, valamint pénz s idő hiányában nem képesek a munkakörüknek megfelelő feladat ellátására. Vagyis éppen azt nem képesek, tudják teljesíteni, amire szakmaszerűen, munkavállalóként vállalkoztak, és ami alapvetően veszélyezteti a rájuk bízottakat.

5.3.2.2. Az intézményi erőszakkal veszélyeztetettek fő rizikófaktorai

Az intézményi erőszak esetében magyar kutatás alig áll rendelkezésre, a nemzetközi kutatások száma is korlátozott, különösen más erőszakformákkal, például a családon belüli erőszakkal összevetve. Az oktatási, nevelési és más intézményekben előforduló erőszakról sem áll elég adat, információ a rendelkezésünkre, nemcsak itthon, de külföldön sem. A legtöbbet mégis az iskoláról és a bentlakásos intézetekről, gyerekotthonokról tudunk, de ezek feltárása is csak az 1990-es évek elején kezdődött. A hazai vizsgálatok egyáltalában nem terjedtek ki mindeddig e kérdésekre. Ennek egyik oka, hogy alig derülnek ki ilyen esetek, de ha tudomást is szerez róla a fenntartó, esetleg a média, a probléma feltárása a rendszer egészében nem indít el változást.

Az intézményi erőszakkal veszélyeztetettek *fő rizikófaktorai*:

- *az intézeti elhelyezés:* a bekerülés önmagában következmény, nem ok, esetlegesen kerülnek egy intézménybe hasonló problémával küzdők, vagy éppen véletlenszerűen kerülnek össze más – sokszor veszélyeztető – okokból oda érkezőkkel;
- *a korábbi viktimizáció:* ha a bekerülés oka bántalmazás, visszaélés volt, akkor az intézmények gyakran felerősítik ezt a problémát, nem pedig megszüntetik;
- *a társadalmi nem:* a fiúk elsősorban a fizikai erőszaknak és elhanyagolásnak, míg a lányok inkább a szexuális abúzusnak kitettek;
- *fogyatékosság, speciális szükséglet:* fokozza a kiszolgáltatottságot, a speciális szakértelem és gondozás iránti igényt, képtelenné tehet a probléma jelzésére, nem adnak hitelt neki;
- *életkor:* a kutatások szerint a tizenévesek szenvedik el a legtöbb erőszakot, valójában azonban minden korosztály, a legkisebbek pedig kiemelten veszélyeztetettek, legfeljebb ez kevésbé látványos, mert a lelki bántalmazás, elhanyagolás hatásai a későbbi életkorokban jelentkeznek;

- *nemzeti, etnikai hovatartozás:* a kisebbségekhez tartozók felülreprezentáltak az ellátórendszerben sérülékenységük, kiszolgáltatottságuk, kirekesztettségük okán. Az ellenük elkövetett erőszakot nemegyszer sokkal kevesebb retorzió éri, elfogadottabb.

Kutatás. Egy enyhe fokban értelmi fogyatékos gyerekeket gondozó otthonban a felnőttek által a gyerekek elleni erőszakra vonatkozó felmérés szerint a szidalmazás, kiabálás, fenyegetőzés, csicskáztatás, zsarolás, megalázás, és kisebb mértékben a bántalmazás, verés mindennapos. Mint a felmérés készítője megállapítja: „[a] pedagógusok eszköztárának drasztikus beszűkülését hűen tükrözi a két legmagasabb pontszámot kapott lehetőség. E két módszer a mai világban már agressziónak számít. Pedig ha a szép szó, a meggyőzés, az empátia, a szuggesztió mind kevés, akkor ezek a módszerek következnek." Emellett felmérte a gyerekek által felnőttek ellen irányuló erőszakot is, amely szerint becsületsértés, rágalmazás, fenyegetés, és egy esetben tettlegesség fordult elő, a gyerekkel szembeni erőszaknál nagyságrendekkel kisebb mértékben. Összefoglalva megállapítja: „[a] pontszámokból nyilvánvaló, hogy a gyermekotthon dolgozói nap mint nap elszenvednek bizonyos agressziót a gyerekektől. Ezek kezelése a mindennapi munkájuk része, de erősen kérdéses, hogy ezek a becsületsértések meddig tűrhetők, hiszen a jog elsősorban a gyermekek mellett áll. Meddig várhatjuk el, hogy a gyermekvédelemben dolgozók ´mindent viseljenek el, hiszen ezért kapják a fizetésüket´"(Igali 2008: 29-30).

Az iskolai, intézményi erőszakról az idézett kötetben ismertetettek alapján jól kirajzolódik, hogy az intézményekben dolgozó szakemberek kevéssé ismerik a jogszabályokat és azok alkalmazási lehetőségeit, illetve saját szerepüket. Az is nyomon követhető, hogy a gyerekek látványos módon elsajátítják a kapott mintákat, módszereket, és kérdésre ezekről számot is adnak. A jelek alapján ez kevés felnőttet, szakembert gondolkoztat el.

Több, az erőszakról folytatott „kiskutatásban" is feltűnő, hogy a megkérdezett gyerekek a büntetések hatékonyságát és formáit elégtelennek tartják. Ennek okaként a következőket jelölték meg:

- minden diák ismeri a szabályokat, mégsem a szerint cselekszik;
- a pedagógusok nem tudják eléggé fegyelmezni a gyerekeket;
- e problémákra nincsenek hatékony eszközök;
- a gyerekek visszaélnek a jogaikkal és ebben a szülők támogatják őket;
- szigorítani kellene a büntetéseken (Feketéné 2008).

Ennél is elgondolkodtatóbb az, hogy ők maguk milyen büntetéseket találnának adekvátnak: „szigorúbb büntetések legyenek, kényszermunkát kellene végeznie, pl. takarítás, WC pucolás (ezt nagyon sokan javasolták!)"(Romhányiné 2008: 26).

A gyermekek intézményes bántalmazása Nagy Britanniában és az angolszász országokban az 1990-es években került napvilágra. A média figyelme felerősítette az áldozatok hangját is, és visszamenőleg évtizedekre feltártak súlyos

visszaéléseket. (Magyarországon is vetítették a Magdolna nővérek című ír filmet.)

Esetek. Amerikai pedofil papok 16 áldozata kapott 12,6 millió dollárnyi kárpótlást egy most lezárult perben. Ez a summa azonban csak csepp a tengerben, a hat éve kirobbant pedofilbotrány az egész amerikai egyházat megrengette: a szervezetnek csak tavaly 625 millió dollárt kellett kifizetni a számtalan áldozatnak. Több mint 10 600 gyermeket molesztáltak papok 1950 óta az Egyesült Államokban az amerikai katolikus püspöki kar által megrendelt két tanulmány szerint. Különösen súlyos volt a helyzet az 1970-ben felszentelt generációval, amelynek tagjai közül 10 százalékot gyanúsítottak pedofil erőszakkal. Összesen 4 392 pap szerepel a vétkesek listáján, de ez a szám valószínűleg jóval nagyobb, mert az adatokat a püspöki jelentések alapján állították össze. A változásokat jelzi, hogy a pápa, XVI. Benedek bocsánatot kért az egyház nevében az áldozatoktól, és kijelentette, nem tűrik el az egyházi intézményekben a visszaéléseket és azok takargatását (NOL 2008).

A *Haut de la Garenne* bentlakásos nevelőintézet 1867-ben épült, és a nyolcvanas évek végén zárt be (Inforádió 2008). A hatóságok befejezték az otthonban a nyomozást, amit februárban az intézmény korábbi lakóinak nyilatkozatai nyomán kezdtek meg. Azóta száznál is több feltételezett áldozat bukkant fel. A szigeten már tavaly óta folyik a rendőrségi nyomozás, miután egyre több – eddig összesen 97 – egykori gondozott számolt be az otthonban évtizedekkel ezelőtt elszenvedett súlyos testi-lelki tortúrákról, bántalmazásokról, nemi erőszakról. A rendőrségi jelentésben az áll, hogy az otthonban megerőszakolt gyerekeket több esetben meg is ölték, és holttestüket az intézet kazánjában elégették. Az eljárás során hatvanöt gyermek tejfogaira bukkantak rá, és százötven csonttöredéket találtak, amiről azt feltételezik, emberi maradványok. A fogakról úgy gondolják, azok nem természetesen hulltak ki, a csontokon pedig égésnyomokat találtak. Vádat emeltek Gordon Claude Wateridge ellen 16 rendbeli, gyermekekkel szembeni erőszak bűntettének gyanúja miatt Angliában, a Jersey szigetén található gyermekotthonban elkövetett gyermekbántalmazásokkal kapcsolatban. Ő annak a három embernek az egyike, akiket a gyermekotthonban 1960 és 1986 elkövetett súlyos gyermekbántalmazásokkal vádolnak. Kezdetben három lány ellen elkövetett erőszakkal gyanúsították. A bűncselekményeket 1970-1974 közt követte el. A 77 éves Wateridge gondnokként dolgozott a sziget keleti partján fekvő Haut de la Garenne gyermekotthonban. A rendőrségnek azonban a százat is meghaladó számú gyanúsítottja van.

A brit kormányzat jogi szabályozást, szakmai szabályt, protokollt, panaszlehetőséget, külső kontrollt igyekezett biztosítani, mert úgy tűnt, hogy éppen azok a védelemre szoruló és otthon már traumatizált gyerekek kerülnek veszélybe, akiknek a védelmére hozták létre az érintett intézményeket. Más okok mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy a vérszerinti család rehabilitálása, illetve a végleges sorsrendezés – örökbefogadás – váljon prioritássá az 1990-es évektől az angolszász világban, radikálisan csökkentve az intézményes elhelyezés lehetőségét.

Magyar esetek főleg anekdotikus formájukban jutnak el a nyilvánossághoz, a

média-megjelenés sem vált ki szükségszerűen kivizsgálást, szankciókat és változtatásokat, valamint nyilvánosságra hozatalt. Az alábbi történet tipikusnak mondható, a megoldás azonban szerencsére nem:

Eset. Egy kollégiumban, az esti órákban egy jól tanuló, de nagyon sok magatartási problémával küzdő értelmileg sérült 12 éves gyerek két nála jóval fiatalabb és gyengébb szobatársát fajtalankodásra kényszerítette, miközben a felnőtt nevelőt telefonhoz hívták, és kiment a szobából. A szobában tartózkodó többi gyerek jelezte az esetet, és fel is állt egy testület az eset kivizsgálására. Az elkövető bevallotta tettét, mindenki elmesélte a történteket. A felügyelőt is meghallgatták, de ő a gyerekeknek nem hitt az esetet követően. Több nap telt el, amíg másokat, így az osztályfőnököt is tájékoztatták a diákok. A szülőket behívták, de az elkövető szülei nem jelentek meg. A felügyelő elmarasztalása mellett (aki nem érezte magát hibásnak), fegyelmi lefolytatását javasolták az elkövető 12 évessel szemben. Eltanácsolni nem akarták, mert az nem segít, magántanulónak nyilváníttatni sem, mert akkor nem tehetne eleget kötelezettségeinek, lakóhelyén nem lévén speciális iskola, a kollégiumból való kizárás (amit támogattak volna többen) szociális okokból nem jöhetett szóba. Másik hálóba került büntetésből, így minimalizálták az áldozattal való találkozás lehetőségét, és megvontak minden lehetséges jutalmazást. Az áldozatok és az elkövető is – a szülői beleegyezést követően – pszichológushoz kerültek, ami a legfontosabb lehetőség ebben az esetben, hiszen ki kell deríteni, hogy mi az oka az elkövető viselkedésének. Nem gondolhatja senki, hogy előzmény nélküli, ha egy ilyen korú gyermek szexuális erőszakot követ el mások ellen.

5.3.3. Az intézmények „zárt ajtói” mögött

Az a kettősség, ami a családon belüli erőszakkal kapcsolatosan még ma is tetten érthető, másfajta módon figyelhető meg az intézményes erőszak esetében. A családon belüli erőszak feltárása és a beavatkozás nehézsége elsősorban abban rejlik, hogy a magánszférát, a család integritását kell megsérteni, és a történések zárt ajtók mögött zajlanak. Sokak szerint ha gyerekek nem érintettek, akkor felnőttek magánügyének is tekinthető. Az intézményes erőszak esetében az intézményekben dolgozók erős érdeke fűződhet ahhoz, hogy ne derüljön fény a történtekre. Azok a gyerekek, fiatalok, betegek, vagy öregek, illetve akik más okból – például elítéltként – kiszolgáltatott helyzetben vannak, nem tudják, nem merik jogaikat érvényesíteni. Gyakori, hogy az intézmény vezetősége, fenntartója akadályozza meg az intézkedést. Az ilyen esetek egy része jellemzően egyidejűleg intézményes és rendszerbántalmazás is.

Eset. A Bulgária északi részén lévő Mogilino faluban 75 szellemi fogyatékkal élő és mozgássérült gyerekeket ellátó intézetben *Kate Blewett* producer és rendező készített rejtett kamerával 9 hónapokon keresztül egy filmet, amelyet a BBC4 2007 szeptemberében mutatott be. A gyerekek nem kaptak megfelelő ellátást, kikötözték őket, nem jár-

tak iskolába, nem fejlődtek, alultápláltak voltak, nem tartottak kapcsolatot a családokkal. A film bemutatását követő diplomáciai levélváltás során kiderült, hogy politikai okokból nem zárják be az intézetet, mert a településen ez az egyetlen munkahely, és 64-en válnának munkanélkülivé, viszont a sok éve ott dolgozók átképzésére, szemléletváltásra nincs remény. A bolgár hatóságok elsősorban azt sérelmezték, hogy a BBC titkos forgatása nem derült ki, és nem került sor a kitoloncolásukra (BBC 2007). Novemberben döntés született az intézet bezárásáról, esetleges napközbeni szolgáltató központtá alakításáról, miután országos vitát váltott ki az ügy, és több miniszter látogatást tett az otthonban. Mindazonáltal Bulgáriában van a legtöbb fogyatékkal élő gyerek intézetben egész Európában. 2008 februárjában valamennyi bolgár EU képviselő tiltakozott az ellen, hogy az Európai Parlamentben levetítsék az intézetről szóló filmet, aminek azért lenne jelentősége, mert Bulgária – és Románia – EU tagságának egyik feltétele volt a gyermekvédelmi intézetek átalakítása és a gyermekvédelem rendszerének korszerűsítése.

A jogsértések, mulasztásos törvénysértések jelentős részét az állami, önkormányzati intézményekben dolgozók követik el, többnyire megmagyarázhatónak, elfogadhatónak tűnő okokból, elsősorban az erőforrások szűkösségére, illetve, a megfelelő ismeretek, információk hiányára vagy a saját meggyőződésük, szokásaik alapján. Ha azonban a szülő vagy a gyerek követi el ezeket a mulasztásokat, vétségeket, akkor ezek nem elfogadhatóak, nem bocsánatosak, noha a „példamutatás" egyértelmű. Ennek legnyilvánvalóbb példái azok az esetek, amelyek a hatályos jogszabályok be nem tartásából adódnak, amikor a gyerekeket minden tekintetben hátrány éri, bántalmazást, elhanyagolást szenvednek el az intézmények vagy a rendszer diszfunkciói következtében.

Eset. A viharos, esős időjárás súlyos károkat okozott, több ház megsérült, némely lakhatatlanná vált egy kelet-magyarországi városban. A bedőlt falú vályogházból ideiglenes gondozásba vettek több gyereket. Az önkormányzat saját forrás hiányára hivatkozik, illetve megfelelő átmeneti otthon biztosításának képtelenségére, és ezért indokoltnak tartja a családból való kiemelést, de azt is jelzi, más okok húzódnak a háttérben, elsősorban az iskolai mulasztások, aminek orvoslására eddig nem történt semmi (NOL 2008).

Ebben a városban sok másikhoz hasonlóan az elmúlt tíz évben nem hozták létre a családok átmeneti otthonát, és szerződést sem kötöttek, hogy szükség esetén legyen hely, mint ahogy az sem merült fel, hogy a rászoruló családoknak béreljenek lakást az átmeneti időszakra. Bár a szülők esetében nem lehet mentség a rossz lakáskörülményekre a pénzhiány és hitelképtelenség, az önkormányzat magára nézve elfogadható kifogásnak tekinti a törvénysértésre. Ráadásul semmiféle szankció nem sújtja ezért, ha a gyerekek jogai is sérülnek, és anyagi szempontból is súlyos költségáthárítás történik. A gyerekek kiemelése a probléma megoldását anyagi értelemben is áthárítja a megyei és központi költségvetésre. A jogszabály szerint ugyanis ezekben az esetekben az alapellátás köteles a helyzetet megoldani. 2007-ben 6 000 gyerek ellátását tudták megoldani 3 800 férőhelyen, ami töredékét sem fedezi az igényeknek, hat megyében pedig egyetlen ilyen férőhely sem létesült.

„Sérülhetnek a gyermekek Alkotmányban garantált jogai. Nem jut mindenki egyenlő eséllyel a gyermekjóléti alapellátásokhoz, kevés a szakember, a törvényi szabályozás lehetőséget ad arra, hogy az önkormányzatok csak formálisan lássák el gyermekvédelmi kötelezettségük teljesítését" – állapította meg az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és általános helyettese 2006-ban indított Pest megyei vizsgálata, amelyet 2008 augusztusában hoztak nyilvánosságra. Az ombudsman az intézmények fenntartóihoz, a kormányhoz, miniszterekhez és az orvosi kamarához fordult javaslatokkal. Az ombudsman az oktatási és kulturális minisztert arra kérte, vizsgálja meg annak a lehetőségét, hogy a gyermekvédelmi alapismeretek bekerüljenek a pedagógusképzés, illetve továbbképzés tananyagába, és jogszabálymódosítást kezdeményezett annak érdekében, hogy a gyermekvédelmi törvénybe kerüljön bele, milyen következményekkel jár, ha a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjai elmulasztják jelzési és együttműködési kötelezettségüket (OBH 2007).

Közép-Kelet Európában, a volt szocialista országokban a rendszerváltozás okozta gazdasági, politikai sokk, a gyors váltás, a felkészületlenség a nyitásra, másfajta értékrendre, életformára rettenetes indulatokat szabadított el, és a szülők, szakemberek, intézmények többnyire felkészületlenül figyelték a történéseket. Mindez, sok pozitívuma és előnye mellett, a gyerekeket, kiszolgáltatottakat, segítségre szorulókat még védtelenebbé tette, a felnőttek és elsősorban rajtuk keresztül a gyerekek, fiatalok egy jelentős részének bizonytalanságát tovább fokozta.

A rendszerváltó országok társadalomlélektani, egyes csoportokat érintő érzelmi vonatkozású hatásairól alig van számszerűsíthető, alapos ismeretünk, csak feltételezésekkel élünk a probléma méreteit, kiterjedtségét illetően. Ugyanakkor felületes és igaztalan megállapítás az, hogy mindazok az anomáliák, amelyek a mai Magyarországon a közállapotokat, az intézmények működését, a családi viszonyokat, a gyerekek és fiatalok viselkedését jellemzik, soha nem látott súlyosságúak, értékválságról tanúskodnak és a korábbi évszázadok, más országok, régiók gyakorlatától alapvetően eltérnek. Az sem igaz, hogy mindez az elmúlt 20 év eredménye, és a visszatérés a közelebbről meg nem határozott múltbeli állapotokhoz megfelelő kereteket teremtene. A történeti munkák, társadalomtörténeti elemzések, de akár a szépirodalom tanulmányozása is elégséges érvvel szolgálhat ahhoz, hogy világosan lássuk, a világ nem volt barátságosabb hely a ma sokak által nosztalgiával emlegetett archaikus időkben sem, ráadásul nincsenek összehasonlításra alkalmas adataink, felméréseink (Hobsbawm 1998). Amit biztosan tudni lehet, az az, hogy a családi viszonyokat elsősorban a kényszer – gazdasági, jogi, szokásrend – határozta meg, és semmi bizonyíték nincs arra, hogy ezek a családok a gyerekek és családtagok számára örömtelibb, elfogadóbb, szeretetteljesebb környezetet nyújtottak volna, illetve a társadalom, a közösség jobb mintákkal szolgált volna. A családok abban az értelemben is háborítatlanul élhették az életüket, hogy a gyerekek bántalmazása, az ellenük elkövetett erőszak támogatott, de legalábbis eltűrt volt. Az intézmények pedig – iskola, árvaház, dologház – nem gyermekbarát intézmények voltak. Az általános felfogás szerint a gyerekeknek mindenekelőtt

engedelmeskedniük kellett, és a felnőttek utasításait kritika nélkül végrehajtani. A gyermekkor nem érték volt, hanem haszontalan felkészülési idő a munkás felnőttkorra (Vajda és Pukánszky 1999).

Az archaikus viszonyok statikus, kiszámítható és hosszú távon változatlan struktúrákat, szabályokat jelentettek. Tény, hogy a változások a 19-20. században felgyorsultak, a keretek meglazultak, a szabályok és elvárások gyakran kiszámíthatatlanok. Ugyanakkor a 20. század, rettenetes történelmi kataklizmái mellett, minden korábbi kornál több kaput nyitott az érzelmek, a szabad véleménynyilvánítás, a személyes szabadság, az egyéni döntéshozatal, önmegvalósítás terén. Nem kétséges, hogy ma is az emberiség 20 százaléka fogyasztja el a megtermelt javak 80 százalékát. Bár Észak és Dél, a centrum és a periféria ellentéte nem oldódott fel, ma minden tekintetben jobbak az emberek életkilátásai és életminősége, mint az emberiség történetében bármikor. Nem kérdéses azonban, hogy a változásnak, a nyitottságnak, a belülről irányított ember nevelésének ára van: bizonyos struktúrák, megmerevedett, megszokott, de át nem gondolt keretek szűkké, élhetetlenné válnak, és amíg kialakul egy másfajta gondolkodás, amíg megteremtődnek egy másfajta gyakorlat feltételei, addig sokféle kétely, kudarc és erős ellenérdekeltség kíséri az utat. Az ellentmondás alapja az, hogy azok a rendkívül jelentős változások, amelyek lehetővé teszik az emberek közötti egyenlőséget, a tanulást, társadalmi mobilitást, a szabadságot, sokféle ellentmondáson, kudarcon, nehézségen keresztül törnek maguknak utat és elfogadásukhoz, megtanulásukhoz, előnyeik kiaknázásához sok időre és tapasztalásra van szükség. Az intézményi- és rendszererőszak jelzi ezeket az anomáliákat, kikényszerítik a változást.

Források

Irodalom

Barratt, John (1998) *The Report of the 1997 Inquiry into 'The Trotter Affair'*. London: London Borough of Hackney

Barter, Christine (1997) Who's to Blame: Conceptualising Institutional Abuse by Children, *Early Child Development and Care*, 133: 101-14

Berridge, David and Isabelle Brodie (1996) Residential Child Care in England and Wales: The Inquiries and After. In: M. Hill and J. Aldgate (eds.) *Child Welfare Services: Developments in Law, Policy, Practice and Research.* London: Jessica Kingsley

BBC (2007) Bulgaria's Abandoned Children. Tuesday 11 December 2007. http://www.bbc.co.uk/bbcfour/documentaries/features/bulgarias-childrens.html

Crimmens, David (2001) Book Review, Institutional Abuse: Perspectives Across the Life Course, N. Stanley, J. Manthorpe and B. Penhale (eds.), *Children & Society*, 15(2): 122-124

Cashmore, Judith (1997) System Abuse. In: M. John (ed.) *A Charge Against Society, The Child's Right to Protection.* London: Kingsley Publishers, .33-47

Európai Roma Jogok Központja (2007) *Fenntartott érdektelenség. Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben.* Budapest: Westimprim Bt.

Feketéné Novák Zs. (2008) Gimnazisták körében végzett kiskutatás. In: Bíró K. (szerk.) *Agresszió az iskolában – és a jog?* Budapest: Jogismeret Alapítvány

Herczog Mária (2007) *Gyermekbántalmazás.* Budapest: Complex

Herczog Mária és Neményi Mária (2007) Romani Children and the Hungarian Child Protection System, *Roma Rights Quaterly Journal of the European Roma Rights Centre*. Child Protection. 4: 3-14

Herczog, Mária és Neményi Mária (2007) Roma gyerekek a gyermekvédelemben. *CSAGYI* 6: 6-12

Hobsbawm, Eric J. (1978) *A tőke kora.* Budapest: Kossuth Kiadó

Hobsbawm, Eric J. (1988) *A forradalmak kora (1789-1848)*. Budapest: Kossuth Kiadó

Hobsbawm, Eric J. (1998) *A szélsőségek kora: A rövid 20. század története*. Budapest: Európa Kiadó

Igali I. (2008) Gyermekotthonban végzett kiskutatás. In: Bíró K. (szerk.) *Agresszió az iskolában – és a jog?* Budapest: Jogismeret Alapítvány

Inforadio (2008) Horror a nevelőintézetben: „Nehéz elképzelni borzalmasabb bűntetteket", *Info Rádió,* http://www.inforadio.hu/hir/kulfold/hir-183436 letöltve: 2008. augusztus 4.

Jones, Jocelyn (1995) Institutional Abuse: Understanding Domination from the Inside Looking Out, *Early Childhood Development and Care,* 113: 85-92

Manthorpe, Jill, Bridget Penhale and Nick Stanley (eds) (2002) *Independent Investigations into Institutional Child Abuse. Developing Theory and Practice.* London: Routledge

Mobilitas (2002) *Mobilitás Projektek. Kompasz.* Fiatalok emberjogi képzése nem formális módszerekkel.

NOL (2008) Szívósné Tóth Annamária, pedagógus, közoktatási szakértő: A tolerancia határai. *Népszabadság*, 2008. május 22.

OBH (2007) Az állampolgárok országgyűlési biztosának jelentése az OBH 5158/2007 számú ügyben a gyermekjóléti alapellátásokról Pest megyében. http://www.obh.hu/

Pereszlényi A. (2008) Esettanulmány hátrányos helyzetű gyermekek körében. In: Bíró K. (szerk.) *Agresszió az iskolában – és a jog?* Budapest: Jogismeret Alapítvány

Romhányiné Berényi I. (2008) 7.-8. osztályosok körében végzett kiskutatás. Bíró K. (szerk.) *Agresszió az iskolában – és a jog?* Budapest: Jogismeret Alapítvány

Solomon, Joel A. (1994) *Institutional Violence: Civil Patrols in Guatemala 1993-1994.* Washington, D.C.: The Robert F. Kennedy Center for Human Rights

Stanley, Nick, Jill Manthorpe and Brigit Penhale (eds.) (1999) *Institutional Abuse: Perspectives Across the Life Course.* London: Routledge

Utting, Sir William (1997) *People Like Us. The Report of the Review of the Safeguards for Children Living Away from Home.* London: Stationary Office

Vajda Zsuzsa és Pukánszky Béla (szerk.) (1999) *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó

Dokumentumok

Európai Charta a demokratikus és erőszakmentes iskoláról, 2004. július 16. Strasbourg

ET Miniszteri Bizottság 5(2005) számú Ajánlása a gyermekintézményekben élő gyermekek jogairól

WHO (2002) The World Report on Violence and Health, Geneva

Linkek

Funky Dragon (2008) http://www.funkydragon.org/

5.4. A fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás megjelenése, előfordulása
Rácz József

5.4.1. A problémaviselkedés-koncepciótól a szociális fejlődési modellig

A serdülőkorral összefüggő kutatásokat évtizedeken keresztül a serdülőkorhoz kapcsolt problémák vizsgálatának dominanciája jellemezte. Egyes becslések szerint a serdülők (10-17 évesek) fele mutat valamilyen problémás viselkedést (CDCP 2002). Sok, a serdülőkorban kezdődő problémaviselkedés folytatódik a felnőttkor elérésével, például a pszichoaktívszer-használat (alkohol- és drogfogyasztás). A kutatások során az is kiderült, hogy a problémaviselkedések általában nem izoláltan fordulnak elő, hanem egy-egy serdülőre egyszerre többféle is jellemző; például a droghasználat jellemzően együtt jár erőszakos viselkedésekkel, normasértő magatartásokkal, vagy máskor iskolai alulteljesítéssel és iskolai beilleszkedési zavarokkal. E magatartásoknak gyakran a tüneteik is közösek. A problémaviselkedések együttes előfordulását és közös jegyeit a **problémaviselkedés-elmélet** *Jessor* és *Jessor* (1977) fogalmazta meg a legátfogóbb módon. A kutatók olyan elterjedtnek találták a serdülőkori problémaviselkedéseket, hogy azokat (legalábbis egy bizonyos szintig) a „normál" serdülőkori fejlődés részének tekintették.

A későbbi kutatások megkülönböztették az egyes normasértő viselkedések kipróbálását attól, amikor e viselkedések *tartósan jelen vannak* a fiatal életében. Kiderült, hogy bár sok serdülő fogyaszt alkoholt, és 17-18 éves korára legalább egyszer részeg is lesz, a súlyos és visszatérő, rendszeres alkoholfogyasztás csak a serdülőknek csak egy kis csoportjára jellemző. Ugyanez érvényes a drogokra is: sok kipróbáló, kísérletező, kevés rendszeres használó vagy függő. Más esetekben igaz ugyan, hogy a normasértő, törvényszegő viselkedés a serdülőkorban válik láthatóvá, de kezdetei a kisiskolás vagy még korábbi évek viselkedési és beilleszkedési problémáira nyúlnak vissza. Ugyanez érvényes például a depresszióra is: a serdülőkorban válik „láthatóvá", azonban a hangulatzavar már jóval a serdülőkor előtt kimutatható. A problémaviselkedések egy másik csoportjára pedig az a jellemző, hogy ugyan a serdülőkorban gyakorisági csúcsot mutatnak, a serdülő- és ifjúkor elmúltával ezek a viselkedések eltűnnek, vagy legalábbis előfordulási arányuk jelentősen csökken. Igaz ez a droghasználatra, a munkanélküliségre, a törvénysértő magatartások jelentős részére. Pillanatnyilag azonban nehéz megjósolni, hogy a problémaviselkedéseket mutató serdülők közül ki lesz törvénytisztelő polgár, és kinél maradnak fenn ezek a viselkedések a felnőttkorban is. E kutatások nyomán felmerült az igény a serdülőkor *„de-dramatizálására"*, azaz a problémák mellett a „normális" serdülőkor tanulmányozására. A *Catalano és munkatársai* által kifejlesztett **szociális fejlődési modell** (lásd pl. Catalano and Hawkins 1996; Choi *et al.* 2005) a „normál" serdülőkori fejlődést helyezi a középpontba, és ennek társas/társadalmi környezeti beágyazottságát vizsgálja. A megközelítés szerint a serdülők különböző szocializációs egységekben (család, iskola, kortársak stb.) pro- vagy

antiszociális viselkedési mintázatokat tanulnak. A fiatal olyan társas normákat, hiedelmeket sajátít el, melyek e szocializációs egységek jellemző viselkedési-, norma- és értékdimenzióival egyeznek. Így a gyerek vagy serdülő szociális hiedelmei előrejelzik a viselkedését. Az elmélet szerint a társadalmi struktúrában elfoglalt helyzet indirekt módon hat a környezeti korlátokra és szocializációs folyamatokra. Egy hátrányos helyzetű serdülő esetében például növekszik az antiszociális bevonódás lehetősége, mert ebben a környezetben az antiszocialitás nemcsak gyakoribb, de láthatóbb formát is ölt, a külső korlátok (formális és informális szabályok, nevelési elvek) szerepe viszont kisebb. A korai serdülőkorban a család és a kortárscsoport normái jelentik a legfontosabb külső korlátot: ha a családi nevelési elvek nem egyértelműek, a gyerek viselkedését jutalmazó vagy büntető mechanizmusai nem kiszámítható módon működnek, akkor nagyobb a valószínűsége, hogy a serdülő az antiszociális, és nem a proszociális lehetőségek felé mozdul el a fejlődése során (5.1. fejezet). A kutatások a modell érvényességét húzták alá például a korai antiszociális viselkedések terén, az alkohol- és droghasználat előrejelzése viszonylatában, illetve az erőszak jelentkezésénél.

Miközben a problémaviselkedések kutatásának középpontjában egyre inkább a normál serdülőkori fejlődés vizsgálata áll, az **egészségpszichológia** és az egészségmagatartások fejlesztése terén is hasonló paradigmaváltás tanúi lehetünk (Pikó 2005; Elster 2008): a kockázatokról áttevődött a hangsúly a protektív tényezőkre. Ezek között a személy „*rugalmasságának*" (resilience) kiemelkedő jelentősége van: nem az a baj, ha valaki akár erőteljesen is reagál a stresszre, hanem az, ha a stressz hatásait nem tudja feldolgozni, nem elég „rugalmas"; hiszen a stressz életünk része, nem lehet kiiktatni. A pozitív serdülő- és ifjúkori fejlődés életkorspecifikus pozitív eredményekre és fejlődési előmenetekre koncentrál, az egész személyiséget, és nem csupán néhány problémát állít a vizsgálódás középpontjába, illetve növelni igyekszik a szociális interakciókat a családdal, az iskolával és a közösséggel. Azok a serdülők, akik erős kötéssel rendelkeznek családjukkal és az iskolával, kevésbé isznak, dohányoznak vagy használnak drogokat. Kevésbé jellemző rájuk a depresszió és az öngyilkossági kísérlet, és kevésbé vesznek részt erőszakos cselekményekben.

5.4.2. A tüneti kép: a kipróbálástól a problémás szerhasználatig

1. A **drog** az *Egészségügyi Világszervezet (WHO)* ajánlása alapján minden olyan szert jelent, amely a szervezet, elsősorban a központi idegrendszer működését befolyásolja, és vele kapcsolatban függőség alakulhat ki. Sokszor azonban a köznyelvben, de az orvosi nyelvben is „drog" alatt a kábítószereket (a tiltott, valójában kontrollált szereket) értik. Ezért ma a szakirodalomban a **pszichoaktív anyag** kifejezés kezd elterjedni, ami szintén minden lelki hatást és tudatmódosítást (érzelmi, kognitív változások) okozó szerre érvényes.

2. Visszaélés, kóros és veszélyes használat (abúzus). Visszaélésről, abúzusról beszélünk, amikor a szert (pl. egyes gyógyszereket) nem orvosi javallatra alkalmazzák, amikor a társadalmilag elfogadott normákat megszegik (pl. fokozott alkoholfogyasztás), vagy veszélyes helyzetekben használják (pl. lehet, hogy valaki csak nagyritkán iszik egy pohár bort, de olyankor mindig autót vezet). A visszaélés ebben az esetben a kóros használati mintázatra, tehát pszichológiai jelenségre utal, és nem jogi értelemben vett visszaélésről van szó. Ilyen lehet, ha valaki a szer használata miatt többször hiányzik az iskolából vagy a munkahelyéről, romlik a tanulmányi eredménye, illetve egyre több veszekedés, vitatkozás fordul elő a szerhasználat miatt. A rendőrségi problémák is az abúzust valószínűsítik.

3. A függőség (dependencia) gondolkodásbeli, érzelmi, viselkedéses és fiziológiai tünetek csoportja, amely jelzi, hogy az egyén a kémiai anyagot folyamatosan használja annak ellenére, hogy az problémákat okoz. Ismételt droghasználatról van szó, mely általában toleranciához, megvonási tünetekhez, és kényszeres drogkereső és droghasználó viselkedéshez vezet. Jellemző még a drog iránti „sóvárgás", „drogéhség" jelenléte is. A dependencia minden legális vagy illegális (kontrollált) drogra vonatkozhat (kivéve a koffeint), bár egyes tünetei különböző erősséggel lehetnek jelen.

4. Az addikció (kóros szenvedély, szenvedélybetegség) kifejezésen több jelenséget értünk. Egyrészt addikció az *eufóriakereső, kényszeres, egyformán ismétlődő viselkedés*, ami kikerült az egyén viselkedés-szabályozása alól. Másrészt addikció névvel jelölik a függőségi állapotoknak azokat a formáit, ahol a függőség *súlyos, előrehaladott formában* áll fenn. Harmadszor addikció a *kóros szenvedélyek*, az általában vett szenvedélybetegségek és az azokhoz vezető egyes állapotok különféle formái. Itt megkülönböztetünk kémiai és viselkedéses addikciókat (utóbbira példák: kóros játékszenvedély, az étkezési zavarok egyes formái, szexaddikció, internetaddikció, kóros vásárlás).

5.4.2.1. A droghatás kialakulása

A hatás kialakulásában a biológiai tényezők mellett más tényezőket is figyelembe kell vennünk. A különböző tényezők hatásait egy háromszöggel ábrázoljuk.

5.4./1. ábra

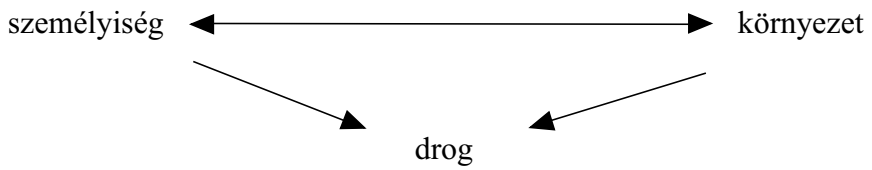

A „személyiség" jelen esetben az egyén elvárásait, korábbi tapasztalatait, hiedelmeit tükrözi a droghatással kapcsolatban, továbbá esetleges kóros működését, be-

tegségeit. Másképp fog hatni egy stimuláló drog egy depressziós és másképp egy egészséges emberre. Az azonnali, közvetlen hatásokat is befolyásolják az elvárások, különösen azoknál a drogoknál, amelyek hatáserőssége gyengébb. A drogok hatását a személyiség egésze mellett a környezet is befolyásolja. Ez ugyancsak a viszonylag gyengébb hatáserősségű szerekre igaz; de akár a heroin vagy a kokain esetében is meghatározhatja a drogok hatását, hosszú távú következményeit (például valaki rendszeresen, „biztonságosan" tud hozzájutni a droghoz, a lebukás vagy a terjesztője lebukása nélkül, probléma esetén meg tud fizetni névtelen orvosi ellátást, stb.). Ez a *„kontrollált droghasználat"* amúgy sokat vitatott fogalma (Zinberg 2005). Nyilván ebben az esetben másként alakul a drogos pályafutás, mint annál, aki bűncselekményekből szerzi be a pénzt, a drogot az utcán vásárolja és ott is „lövi be" magát, nem jut egészségügyi ellátáshoz, csak már életveszélyes állapotban.

5.4.2.2. A droghasználat tünetei

1. A függőség tünetei. A *visszatérő, rendszeres használat* során a következő tünetek jelenhetnek meg – bár a függőséghez nem szükséges, hogy a tünetek mindegyike jelen legyen (APA 1994):

1) *A tolerancia (hozzászokás),* amely kétféle következménnyel jár:
   a.) jelentős dózisnövelés annak érdekében, hogy a kívánt hatás létre jöjjön;
   b.) ugyanolyan dózis alkalmazása mellett jelentősen csökkent hatás.
2) *A megvonási tünetegyüttes,* amely a szer hirtelen abbahagyásakor elsősorban testi tünetekben (pl. remegés, izzadás, hasmenés, de ezek a tünetek szerenként különböznek) jelentkezik.

Az 1) és 2) pontban leírtakat összefoglalóan *testi függőségnek* is nevezzük. Nem minden szerre jellemzők, elsősorban az opiátokra (heroin), a depresszánsokra (altatók, nyugtatók, az alkohol hosszabb használata) jellemző, de tolerancia (azaz a dózis növelése) stimuláns-használóknál is megfigyelhető.

3) *Az eltervezettnél nagyobb mennyiségű anyag használata vagy hosszabb idejű használat:* az egyén nem tudja szabályozni szerhasználatát, elvesztette a kontrollt a droghasználat felett. Lehet, hogy azt mondja, abba tudná hagyni, ha akarja, de ez nem igaz. Ha abba tudná hagyni, akkor nem beszélnénk függőségről.
4) *Állandó vágy, vagy eredménytelen próbálkozások a szerhasználat abbahagyására vagy kontrollálására:* a drogos sokszor megpróbál leszokni, néhány napos-hetes-hónapos drogmentes időszakok is megjelenhetnek, azonban újra meg újra visszaesik. A visszaesésekben a droghiányos állapotokban jelentkező „drogéhségnek" van szerepe, amely az éhség vagy a szomjúság elemi erejével tör rá a drogosra, ha nem jutott hozzá a szükséges adaghoz. Ilyenkor nem ritkák a túladagolások; ennek eredményeképpen szermentes állapotok (a kísérő elvonási tünetekkel) váltakoznak a túladagolásokkal.

5) Az egyén *jelentős időt tölt el* az anyag megszerzéséhez szükséges tevékenységekkel (pl. több ismerősét látogatja végig, hogy pénzt szerezzen az anyagra), az anyag használatával (pl. egész nap „lövi" magát), illetve a hatásból történő felépüléssel (a hétvégi drogozás után 16-20 órát alszik és több napig lehangolt).
6) *Fontos társadalmi, foglalkozási vagy szabadidős tevékenységek feladása:* az egyénnek nincs már se ideje, se kedve az anyagon kívül mást csinálni, a szerhasználat tölti ki a mindennapjait, a gondolkodását, a fantáziáját.
7) Az anyaghasználat annak ellenére folytatódik, hogy *az egyén tudja, hogy állandó vagy visszatérő testi vagy lelki problémák jelentkeznek,* melyeket az anyag okozott vagy erősített fel (pl. folytatódó Ecstasy-használat a szer okozta depresszió felismerése ellenére is; vagy folytatódó heroin-használat annak ellenére is, hogy az egyén tudja, hogy bőrfekélyét, fertőzéseit az injekciózás okozza). Az egyén tudja (a szerhasználó pályafutás egy pontjától bizonyosan), hogy szerhasználata milyen károkat okoz számára, mégsem tudja abbahagyni. Ennek a tételnek jelentős szerepe van abban, hogy a függőséget *betegségnek* tartjuk: a függő nem akkor hagyja abba, amikor akarja, nem akkor hagyja abba, amikor már „rossz" neki, hanem nem tudja abbahagyni.

A 3)-7) pontokban foglalt jellemzőket szokás *lelki függőségnek* nevezni, bár láttuk, hogy itt többről van szó, mint lelki következményekről, hiszen a tünetek felsorolása érinti a szerhasználó mindennapi életének megszervezését, feladatainak ellátását stb.

5.4.2.3. Hogyan ismerhető fel a szerhasználat?

A szerhasználat nagyon sokszor éppen az előzőekben részletezett tünetekből ismerhető fel. Hiszen a szerhasználó sokáig meg tudja tenni, hogy például hétvégén használ valamilyen anyagot, és amikor hazamegy, már semmi nem látszik rajta (legfeljebb az, hogy nagyon fáradt). Az is lehet, hogy amíg a hatás el nem múlik, nem megy haza, vagy éppen este-éjszaka lövi be magát, amikor mindenki alszik. Ilyenkor a szer által kiváltott tünetek nem láthatók; inkább a másnapossághoz hasonló állapot, ahogy valaki „visszatér" a szer hatásából. A rendszeres szerhasználat következtében előálló életstílus-változások fontosabbak: megváltozik a fiatal személyisége (az addig nyitott, a vele történteket a szüleivel megbeszélő fiatal zárkózott lesz; vagy éppen ellenkezőleg, a visszahúzódó, gátlásos fiatal nyitott lesz, társaságba jár, kimarad estére). Megváltozik a baráti kör összetétele: a régi barátok eltünedeznek, újak jelennek meg, akikről nem tudni, kicsodák, a fiatal nem mutatja be őket. A szer (illetve a pénz) megszerzése sokszor bonyolult szervezést kíván: a fiatal egyre többet telefonál, őt is állandóan hívják ismeretlenek. Romlik a tanulmányi eredmény, a fiatal egyre többet hiányzik, nem érdekli az iskola, a továbbtanulás, a régi hobbik, időtöltések. Pénz tűnik el otthonról, a fiatal eladogatja értékes műszaki cikkeit. Sokszor kiszámíthatatlan hangulatingadozások figyelhetők meg, fáradtság, levertség váltakozik megmagyarázhatatlan feldobott hangulatokkal.

Mindezek a tünetek azonban a *normális serdülőkor* részei is lehetnek. De ha mindezt túl erősnek érezzük, gyanú van arra, hogy a fiatal környezetében drogoznak, akkor a szülők is felvethetik ezt a kérdést, és kezdeményezhetik ennek megbeszélését a fiatallal. A szerhasználó általában sokáig tagadja, hogy pszichoaktív szert használ – még önmaga előtt is. Legfeljebb annyit mond, hogy „kipróbálta" a drogokat, „néha" használja is. Sokszor csak több beszélgetés után derül ki az igazság. Ez a vallomás megbízható, kölcsönös bizalmon alapuló szülő-gyerek kapcsolatot feltételez. Enélkül folyamatos titkolózás, játszmázás folyik (pl. az egyik szülőt beavatja, cserébe, hogy a másik ne tudjon róla). Ezekkel a kapcsolati mintákkal a későbbiekben foglalkozunk.

5.4.3. A pszichoaktív anyagok csoportosítása

A drogokat, vagy más szóval a *pszichoaktív anyagokat* a jog, és ennek megfelelően a büntető igazságszolgáltatás, valamint az orvostudomány másképpen osztályozza.

1. Jogi szempontból megkülönböztetnek *illegális vagy kontrollált szereket*, ezek a kábítószerek és az ún. veszélyes pszichotróp anyagok, melyek előállítását, forgalmazását, terjesztését és használatát a törvény tiltja vagy kontrollálja. *Legális*, azaz jogilag nem tiltott, a társadalom, az adott kultúra által elfogadott (vagy éppen orvosi alkalmazás keretében használt) drog az alkohol, a nikotin (a cigaretta hatóanyaga), a koffein (a kávé hatóanyaga), illetve a nyugtató, altató hatású és fájdalomcsillapító gyógyszerek. Az illegális szerek között is vannak olyanok, amelyeket orvosi célokra használnak (legismertebb példa a morfin). Valójában nem a szer illegális, hanem az orvosi alkalmazáshoz nem kötött alkalmazás.

2. Az **orvostudományi megkülönböztetés** a legális és az illegális szerek közé nem húz éles határvonalat, mert a legális szerekkel kapcsolatban is kialakulhat súlyos függőség, addikció és minden olyan jelenség, ami a kábítószerek hatására jellemző (gondoljunk csak az alkoholizmusra vagy a gyógyszerfüggőségre). Ezért a drogokat az orvostudomány egységes szemléleti keretben tárgyalja, és *gyógyszertani-pszichológiai hatásuk alapján* csoportosítja őket. A drogok csoportosítása:

(1) Opiátok: morfin-származékok, a mák kémiai anyagaira visszavezethető szerkezetű szerek.

(2) Depresszánsok: a központi idegrendszer működését csökkentik. Ide altatókat, nyugtatókat, szorongás-csillapítókat sorolunk. Hatását tekintve ebbe a csoportba sorolható az alkohol is.

(3) Pszichostimuláns szerek: a központi idegrendszer működését serkentik, élénkítik, stimulálják. A kokain (és származékai) és az amfetaminok tartoznak ebbe a csoportba. Néha ezt a két csoportot külön szerepeltetik.

A nikotint és a koffeint stimuláns hatásaik miatt ebben a csoportban is szerepeltethetjük, de szokás önálló csoportként is feltüntetni őket.

(4) *Hallucinogének:* hallucinációt (külső tárgy nélküli észlelet) és a tudatál - lapot, elsősorban az érzékelés és az észlelés sajátos megváltozását idézik elő. Ide soroljuk az LSD-t, egyes gombák, és más növények speciális hatóanyagait.

- *kannabisz-származékok:* az indiai kenderből (Cannabis sativa) előállt-tott anyagok. A marihuánát és a hasist a hallucinogének közé sorolják, de sok egyéb jellegzetességük miatt külön csoportban is szokás szerepeltetni őket;
- *szerves oldószerek:* a „szipuzás" során használt anyagok tartoznak ide, ezeket szokták külön csoportban is szerepeltetni;
- *egyéb szerek*: kéjgáz („lufizás"), nitritek stb.

A *„kemény"* és a *„lágy drogok"* kategóriáit Hollandiában használják. A „lágy drog" a még elfogadható kockázatot jelentő szerek csoportját jelenti, de ez a kategória ott is csak a kannabisz-származékokat (marihuána és hasis) jelöli.

5.4.4. Az egyes szerek hatásai

A drogok hatásai között vannak *általános, nem specifikus tünetek*. A tapasztalatok szerint a megváltozott viselkedéssel és életstílussal kapcsolatos jelenségek jobban felhívhatják a figyelmet a visszatérő drogozásra, mint *az egyes drogok speciális tünetei*. Ezek ugyanis sokszor nem láthatók: a fiatal ugyanis olyan helyeken és akkor használja a pszichoaktív anyagokat, addig marad ki, amíg a hatások el nem múlnak. *Problémás szerhasználatról* akkor beszélünk, ha a szerhasználat az egyén környezete számára problémákat jelent; bizonyos szereknél ez a problémás használat viszonylag korán megjelenik (heroin, kokain, amfetamin-származékok, és minden szer, amit injekciós formában alkalmaznak).

5.4.4.1. Opiátok

Eredetileg a máknövényből származó kémiailag átalakított vagy mesterségesen előállított szerek. A *morfint* a gyógyászatban kábító-fájdalomcsillapítóként használják, ha nem orvos adja, akkor kábítószer-fogyasztásnak számít a használata. Régebben Magyarországon a mákgubó kivonatából készült *máktea* (ópium-kivonat) használata terjedt el a fiatalok egyes csoportjai között. A *heroin* morfin-származék (hernyó, hercsi, barna, nyalóka). A *metadon* orvosilag alkalmazott kábítószer, amit adhatnak a heroin elvonási tüneteinek csökkentésére, vagy pedig tartós kezelés formájában is.

1. Hogy használják? A heroint Magyarországon döntően *intravénás formában* használják. A pakettben levő heroint vízben fel kell oldani. Ehhez rendszerint kanalat használnak, amit alulról öngyújtóval melegítenek. A jobb feloldás miatt cit-

romsavat, C-vitamint adnak hozzá. A felmelegített oldatot vattán (szűrő) keresztül fecskendőbe szívják, majd ezt adják be vénába, általában leszorítást követően (pl. a felsőkarra gumit, övet tekernek). Gyakran olyan helyre adják a heroint, hogy a beadás helye ne látsszon: térdhajlatba, lábfeji vénákba, különösen veszélyes a lágyéki vénákba, vagy az erősebb hatás miatt a nyaki vénákba történő adás. A beadáskor visszaszívják a fecskendőt, hogy valóban vénába szúrták-e bele (ilyenkor vér kerül a fecskendőbe). A vénás használat egyik veszélye (kisebb mértékben ez a veszély akkor is fennáll, ha nem vénába, hanem bőr alá vagy izomba adják az anyagot) a fertőzés: gyulladás, tályog, vénás rögképződés alakulhat ki a beadás helyén. A másik veszély akkor alakul ki, ha ketten vagy többen használnak egy tűt vagy fecskendőt (ez a közös használat). A fecskendőt nem lehet vízzel fertőtleníteni, és a beadásnál vér kerül bele. Ezzel a vérrel a fertőző májgyulladás (hepatitisz) és az AIDS (HIV) vírusait, és más betegségek kórokozóit adhatják át egymásnak a közös tűhasználók (Rácz 2001a; 2005). Ritkábban a heroint por alakban az orron keresztül szippantják, vagy alufólián alulról melegítve a gőzét szívják be.

2. Hatás. *Testi hatás* a csökkenő légzésszám, szűk pupilla, zavartság. *Lelki hatásuk,* hogy megvédik az egyént a rossz érzésektől, a testi-lelki fájdalomtól, a fokozott agressziótól, a szexuális hiányérzésektől. A hatás intenzív eufóriaérzéssel, a bódulatig és a kábulatig fokozódó kellemes közérzettel (eufória) írható le. Intravénás alkalmazásnál említettük az intenzív hasi/alhasi, orgazmus-szerű testi érzést. A bódulatkeltő hatás olyan erős lehet, hogy a heroinista a külvilág ingereire teljesen közömbös lesz, magába zártan üldögél vagy fekszik („sztondul"). Kialakul az egyén védettségérzése, az önmagával érzett egység érzése, az egyén önkontroll- és önértékelés-érzése növekszik. Sokan úgy írják le ezt az állapotot, hogy olyan, „mint a magzat az anyaméhben". Hosszabb ideig tartó droghasználat esetén ezek az intenzív hatások elmúlnak, a heroin mozgósító hatása lesz erőteljesebb (ekkor a szer már a függőség miatt, az elvonási tünetek elkerülésére kell). A heroinista jószerivel még felkelni sem tud, hogy ne adná be magának az első napi adagot.

3. A túladagolás tünetei. A túladagolás egyéni és környezeti tényezőktől is függ, nemcsak a drog mennyiségétől. A heroinhasználóknál tolerancia lép fel, ami azt jelenti, hogy a halálos dózis (0,01-0,015 g) akár többszázszorosát is beadhatja magának (több grammot). Azonban a heroinosnál – ha valamiért nem használja, pl. leszokott vagy valami miatt nem jutott droghoz – a tolerancia elmúlik egy idő után, és az ilyenkor beadott „szokásos" adag már halálos lehet. Nem lehet kiszámítani egy utcán vásárolt adag tisztaságát sem: a szokásosnál töményebb adag könnyen halálos (ez nem „*aranylövés"*; utóbbi az öngyilkossági szándékkal végzett túllövés).

Jellemző tünetek a tűhegynyi pupillák, légzéscsökkenés, kék ajkak, sápadt vagy kék test (a kék szín az oxigénhiány következménye), szúrásnyomok; végül komatózus állapot, szívritmus-zavar; a halál légzésbénulás, tüdő- és agyvizenyő miatt állhat be. Azonnali beavatkozást igényel: mesterséges lélegeztetés, mentőhívás.

4. Az elvonási tünetek az utolsó adag után már 4-6 órával megjelenhetnek. Mértéke függ a függőség mértékétől, hosszától, az egyén egészségi állapotától, elvonási tapasztalataitól. Az első időben (kb. az utolsó adag utáni 6-12 óra) rossz közérzet, könnyezés, orrfolyás, izzadás, ásítozás. A kép nagyon hasonlít egy megfázáshoz. Később nyugtalan alvás, étvágytalanság, libabőr, remegés, hasmenés, hányás, hasi görcsök, izom- és csontfájdalmak alakulnak ki. Az elvonási tünetek 7-10 napig tartanak. A drogos számára ezek rendkívül megterhelők, félelmetesek, mindent megtenne, hogy ezeket elkerülje, azonban nem életveszélyesek.

5. Miről lehet felismerni a használót? Mint láttuk, különbség van a *hatás* és az *elvonás* között. A hatás is különbözhet a viszonylag kezdőnél („sztondul") és annál, aki már megtanulta a drog adagolását és a hatás elviselését: itt a hatás szinte felismerhetetlen. Ilyenkor a heroinista életstílusa inkább felhívja a figyelmet a használatra, mint a konkrét tünetek. A használattal különböző *tárgyak* járnak együtt: kormozott kanál, öngyújtó, alufólia, injekciós tűk és fecskendők. Mivel elég sok pénzbe kerül (és a hamar kialakuló függőség miatt naponta kell használni), a használónak sok pénzt kell előteremtenie. Gyakori, hogy a terjesztők keresik, telefonon hívogatják. Hogy mennyire nehéz felismerni a használót, az is bizonyítja, hogy sok szülő csak hónapok-évek múlva fedezi fel, hogy gyermeke (aki otthon él) heroinhasználó.

6. Kik használják? Szerepet kap a gyermekkori trauma, a gyermekkori bántalmazás (verés, szexuális erőszak a családban); túl szoros vagy éppen elhanyagoló családi kapcsolatok; a serdülőkori leválás nehézsége, késleltetettsége. 18-20 éves kortól fordul elő a leggyakrabban, de már 14 éves kor alatt is több heroinhasználóval találkoztunk.

5.4.4.2. Depresszánsok (altatók, nyugtatók, szorongáscsillapítók és alkohol)

Olyan *gyógyszerek* tartoznak ide, amelyek használata orvosi alkalmazás keretében nem számít visszaélésszerű használatnak. Ha azonban valaki nem orvosi javallatra, vagy az előírtnál nagyobb dózisban használja e szereket, kialakul a függőség. Az altatók, a nyugtatók, a szorongásoldó szerek tartoznak ide (pl. Dorlotyn, Hypnoval, Sevenal, Andaxin, Noxyron, Tardyl, Seduxen, Xanax, Elenium, Eunoctin, Rivotril, Dormicum, Imovane, Stilnox stb.). Az alkohol hatástanilag sok szempontból ebbe a csoportba tartozik (lassítja a reflexeket, egy idő után álmosságot okoz, nagy adagban mély alvást). *Használata* szájon át történik, sokszor alkohollal kombinálják.

1. Hatásuk. A *testi hatás* az alkohol hatásához sokban hasonló: akadozott beszéd, bizonytalan, dülöngélő járás, lelassult kézmozgások. A *lelki hatás* a gyógyászati alkalmazásnál nagyobb dózisban vagy alkohollal kombinálva a *részegség tüneteit* utánozhatja: fellazult, eufórikus állapot, a feszültségtől, a rossz érzésektől, a szorongástól megszabadítanak; csökkentik a kényelmetlen érzéseket (az agresszióval,

a szexualitással kapcsolatban, noha ezek átmenetileg fokozódhatnak). Elmúlik a szégyen és a megalázottság érzése, megszűnik az érzelmi elidegenedettség, minden barátságossá válik, az egyén önmagát és az embereket szereti.

2. A túladagolás tünetei. Ez lehet szándékos (öngyilkossági kísérletnél) vagy véletlen. Csökkennek a reflexek: a pupillareflex (fényre), a szemgolyók remeghetnek (szemtekerezgés), csökkennek a fájdalomreflexek is. Szívritmuszavarok és tüdővizenyő alakulhat ki. Összességében a részegséghez vagy a súlyos részegséghez hasonló kép (akár agresszív kitörésekkel is), a végén komatózus állapottal. Ilyenkor a légutakat szabaddá kell tenni és mentőt hívni. A beteget nem szabad hánytatni (ha kell is, az orvosi feladat). A túladagolás életveszélyes állapot.

3. Az elvonási tünetek. Izgalmi tüneteket tapasztalunk: verejtékezést, gyors pulzust, kézremegést, alvászavarokat, szorongást, fokozott testi-lelki izgalmi állapotot, nyugtalanságot. A legsúlyosabb állapot az alkoholistáknál ismert delírium, amely életveszélyes állapot.

4. Miről lehet felismerni a használót? Részegséghez hasonló tünetek – alkoholos lehelet nélkül. Sokszor azonban ez nem igaz, mert a gyógyszereket alkohollal kombinálják, de a hatás az elfogyasztott alkoholhoz képest erőteljesebb. A gyógyszerszedő gyakran titokban szedi a gyógyszert (félrevonul, hogy beszedje), nappali álmosságok, hangulatváltások, munkáját elhanyagolja vagy éppen csak a gyógyszerekkel tudja elvégezni.

5. Kik használják? Általában idősebb emberek, gyakrabban nők. Van, aki úgy kezdi használni, hogy az orvos felírja szorongásos panaszok vagy alvászavar esetén, és a beteg hosszú időn keresztül szedi a gyógyszert, esetleg többet, mint amit az orvos előírt (már csak azért is, mert hozzászokás alakul ki, tehát emelni kell a dózist). A testi függőség (elvonási tünetek) véletlenül derül ki, amikor valami miatt a beteg nem jut gyógyszerhez (pl. utazás, hétvége, kórházi kezelés). Máskor a beteg a gyógyszert egyre nagyobb adagban használja, megérezve annak eufóriás hatását, pl. az altatót egyre korábban veszi be, a végén már reggel. Mások arra jönnek rá, hogy a másnaposság tüneteit gyógyszerekkel csökkenteni lehet; illetve az alkohol „jobban hat”, ha gyógyszert is szednek mellé. Gyakran az alkoholizmus gyógyítása után marad fenn a gyógyszerfüggőség (a gyógykezelés során átszoktatják gyógyszerekre, és azokról nem szokik le).

5.4.4.3. Pszichostimulánsok, élénkítő, izgató szerek

A *kokain*, a kokain változatai, a crack és a „szabadbázisú kokain”; az *amfetaminok* (speed, gyors, spuri), *metamfetamin* (ice) tartoznak ide. Az *Ecstasy* (Ex, E, Eki, bogyó, laszti) amfetamin-származék, de sok szempontból a hallucinogénekre emlékeztet, ezért a stimulánsok között, de külön tárgyalják. A legális szerek közül a *koffein* (kávé, tea, bizonyos üdítők), *nikotin* (cigaretta) tartozik ide, de ezekkel ehelyütt nem foglalkozunk.

1. Hogy használják? A kokain- vagy amfetaminport orron keresztül szippantják (csíkokat húznak belőle pl. üveglapra vagy tükörre, és orron vagy összesodort papíron keresztül szippantják fel). Ugyancsak a port intravénásan is használhatják (vízben oldva). A tablettákat szájon át használják. A crack kristályokat pipában vagy cigarettában elszívják.

2. Hatásuk. A *testi hatások* közül leginkább a fokozott mozgáskésztetés tűnhet fel: remegés, a pupillák kitágulnak, a pulzus és a vérnyomás fokozódik. Akár mozgásos görcsök is létrejöhetnek. *Lelki hatásuk,* hogy fokozzák a testi és lelki aktivitást; a mozgások fokozottak, felgyorsultak, de a lelki működés, a gondolkodás is felgyorsult. A szerek fokozzák az erő és az energetizáltság érzését, a kontroll, a győzelem, a sebezhetetlenség érzését. A hatás igen rövid idő alatt létrejön (percek), a kokain esetén rövid idő alatt el is múlik az intenzív eufóriaérzés (percek). A fokozott éberség egy-két napig fennállhat alváshiány nélkül, nincs étvágy sem, csak fokozott szomjúság. A hatás alatt is megjelenhetnek szorongásos, paranoid rohamok.

3. A túladagolás tünetei. Felfokozott idegrendszeri működés minden téren (testileg: gyors, ismétlődő mozgások, fogcsikorgatás; lelkileg: gondolkodások áramlása, szorongások). Fokozódó légzés, szívverés, magas vérnyomás, emelkedő és magas testhőmérséklet (akár 41 C fok is), epilepsziás rohamok. A túladagolás során szívritmuszavarok, szívinfarktus, agyi keringési zavar alakulhat ki. Ritkán ugyan, de emiatt halál is bekövetkezhet. A tolerancia itt is jelentős, tehát a rendszeres használó jelentősen emelheti a dózist, illetve egy nap többször is beadhat magának stimulánst intravénásan (előfordulhat, hogy gyakorlatilag egész nap lövi magát). Ilyenkor már elmebajhoz hasonló állapot alakul ki (belátás nélküli hallucinációkkal, erős gyanakvásos, megfigyeléses érzetekkel, agresszióval). Ezek az állapotok (elsősorban a paranoid téveszmék) tiszta tudat mellett is megjelenhetnek, amikor az egyén nem szed stimulánst.

4. Az elvonási tünetek. A hatás ellentétét látjuk ilyenkor, tehát *gátolt tüneteket:* rossz hangulat és közérzet, alvászavarok (sok alvás álmatlansággal keveredve). A depresszió heteken-hónapokon keresztül, váltakozó erősséggel állhat fenn. Jellegzetes még a fokozott drog iránti sóvárgás; ez néha kibírhatatlanul erősen tud jelentkezni, erős nyugtalansággal együtt. Testi elvonási tünetek nincsenek.

5. Miről lehet felismerni a használót? Felfokozott mozgáskésztetések, napokig nincs szüksége alvásra, nem eszik, csak szomjas, több kilót lefogy. A használatot gyakran 16-20 órás alvás zárja, és utána rossz közérzet áll fenn. Sokszor a stimuláns-használatot nehéz felismerni, mert a fiatal szórakozóhelyen, hétvégén használja. Mikor hazamegy, már a hatásból keveset látni. Ilyenkor a kifáradásos, elvonásos tüneteket látjuk (alvás, rossz közérzet, koncentrációs zavarok napokig). A sok „lustálkodás” miatt üdítő lehet a tettrekészséget és a jókedvet látni (pedig éppen ilyenkor használ a fiatal drogot).

6. Kik használják? Általában 20 év körüli fiatalok, de nem ritkán középiskolások is. Általában a használat a hétvégi diszkóba vagy más szórakozóhelyre járáshoz kötődik (hétvége, éjszaka, táncolás). Az 1990-es évek techno-house-acid ifjúsági kultúrája elősegítette e szerek használatát (bár az nem igaz, hogy minden diszkóba járó használ ilyen szereket).

5.4.4.4. Ecstasy

Elterjedtsége és bizonyos speciális hatásai miatt külön foglalkozunk vele. Az Ecstasy hatóanyaga amfetamin-származék, az ún. MDMA (metilén-dioxi-metamfetamin). Sok más amfetamin-származék van, ami hatásában hasonló és az Ecstasy-nak nevezett tablettákban is van. A tabletták ugyanakkor amfetamint és sok más veszélyes, mérgező anyagot tartalmaznak. Egy tablettáról ránézésre nem lehet megállapítani, hogy mit (milyen anyagokat) és mennyit tartalmaz. Angliában az Ecstasy-val kapcsolatos kampány egyik középponti eleme volt, hogy a „boltban sem veszel olyan élelmiszert, amiről nem tudod, hogy mit tartalmaz". Az Ecstasy-*használat* leginkább az elektronikus zenét játszó táncos szórakozóhelyek, diszkók világához kötődik. A hétvégi Ecstasy-használat a hét elején depresszív hangulattal és 3-4 napon keresztül koncentrációs zavarokkal jár.

A *túladagolás tünetei* között elsősorban a testhőmérséklet-emelkedés a feltűnő, ezt kísérheti sokkos állapot kialakulása, eszméletvesztéssel. Előfordulnak szorongásos, paranoid (üldöztetéses, gyanakvásos) rohamok is. *Testi elvonási tünetek* nincsenek; a *lelki elvonási tünetek* között a szer iránti sóvárgás erős lehet.

A használót hőemelkedés, pupillatágulat, fokozott mozgáskényszer jellemzi; a használó barátságos, beszédes, jókedvű. Elsősorban diszkóba járó fiatalok használják.

Veszélyes-e a hétvégi, a csak bulikhoz kapcsolódó drogozás? Veszélyes lehet, mert sokan nem tudják megállni, és nem csak szombaton, hanem már pénteken vagy csütörtökön, végül már minden nap használják a drogokat. A droghatás alatt fellépő rosszulléteket felerősítheti a szerek egymással vagy alkohollal kombinálása, a vízpótlás elmaradása (vagy az, hogy a fiatal csak vizet, nem pedig ásványvizet iszik; a sóvesztés ekkor is jelentős), a 10-15 órás táncolás. A „pörgésről" gyakran más szerrel „jönnek le": alkohollal, nyugtatókkal, fűvel, de akár heroinnal is. Gyakran a stimulánsok jelentette érzés már nem hat eléggé, ezért erősebb szerekhez fordulnak vagy gyorsabb használathoz (kokain, heroin, intravénás alkalmazás). A szerek illegalitásából és a szerek megszerzésének, megvásárlásának illegális voltából származó veszélyek is jelentősek. Végül, soha nem lehet tudni, hogy egy tabletta vagy por pontosan mit tartalmaz. Szerencsére, sokan maguktól abbahagyják e szerek használatát, de előfordul a „drogos pályafutás" folytatódása más szerrel, vagy egyéb problémák jelentkezése. Mindemellett hangsúlyozzuk, hogy az, ha valaki diszkóba jár, vagy szereti az elektronikus zenéket, még nem jelenti azt, hogy droghasználó.

5.4.4.5. Hallucinogének

LSD (lizergsav-dietilamid), *kender (kannábisz)-származékok* (marihuána, hasis), egyes hallucinogén hatóanyag-tartalmú *kaktuszok, gombák, a szerves oldószerek (szipuzás), kéjgáz* tartoznak ebbe a kategóriába.

1. Használat. A kenderfélékből (zöldesbarna növényi törmelék) cigarettát sodornak (csak önmagában vagy dohánnyal keverve): fű, spangli, dzsoint, zöld, növény. Ezek a cigaretták általában vastagabbak, hosszabbak a normál cigarettánál, a végük tölcsérszerű. Néha vízipipát használnak, vagy a cigaretta füstjét kólásüvegből képzett vízszűrőn vezetik át, cél a füst lehűtése. Hasonló hatású a speciális pipa, a bong. A hasist (barna, préselt lap vagy kocka, esetleg olaj) összemorzsolva cigarettába teszik, vagy az olajat rácseppentik. A kendert süteménybe is lehet sütni (spacecake). A cigarettaszívás gyors hatáshoz vezet, és a szívással, a füst benntartásával bizonyos mértékig szabályozni lehet a hatást. Süteményben lenyelve a hatás később jelentkezik és kiszámíthatatlanabb.

A serdülők és fiatalok intenzívebben reagálnak a marihuána hatóanyagára, a THC-re, mint a felnőttek. Ez kapcsolatban állhat azzal, hogy a serdülők agya még nem érte el a teljes érettségét és plaszticitását. A szer által megváltozott agyi működést más agyterületek kevésbé tudják kompenzálni, mint felnőtteknél.

A szerves oldószereket (hígítók, festékek, lakkok, csavarlazító, spray-k hajtógázai, öngyújtók töltéséhez használt gázpalackok gáza) általában nejlonzacskóba öntik és onnan szívják be. A spray-ket ritkán közvetlenül a szájukba, torkukba fújják. A kéjgáz (nitrogén-oxidul) a habszifon patronjában található, illetve napjainkban palackokban is forgalomba kerül, amit egyes szórakozóhelyeken luftballonokba engednek, és onnan szippantják (lufizás). Természetesen ez is illegális.

2. Hatásuk. *Testi hatások:* a bevétel után rövid idővel (pár perc, LSD-nél kb. 20 perc) pupillatágulat, vérnyomás-emelkedés, gyors szívverés, kézremegés. Sokszor a testi tünetek nem jellemzők. A *lelki tünetek* közé hangulatváltozások, kellemes közérzet, ellazultság (eufória) tartoznak, de ez szorongással vegyülhet. Észlelési változások jelentkeznek; ezek sokszor csak tudatállapot-változást jelentenek: megváltozott tér-idő észlelést (a tárgyak eltávolodnak, az idő lelassul), a hangok színesekké válnak, a képeken a minták megmozdulnak, életre kelnek, a hangok (pl. zene) élesebbek, tisztábbak; mintha a test belsejében érezné a használó. Kialakulhat a külvilággal, a társakkal, de akár a világegyetemmel érzett összeolvadás, egység érzése. Elvesznek az énhatárok. A szerhasználat megszabadít az unalomtól, az üresség és az értelemnélküliség, elidegenedettség érzésétől. Hallucinációk is jelentkezhetnek: fénylő, mozgó pontok, geometrikus ábrák, filmszerű képsorozatok („mozizás", mondják a szipuzók). A bevételt követően 4-6 óra után a belső észlelés, a tudattalan iránti érzékenység fokozódik (elsősorban LSD használatnál): mintha a használó mágikus úton befolyásolni tudná magát, mély igazságokhoz, belátásokhoz jutna el. Az Ecstasy-hoz hasonlóan az LSD-nél vallásos, misztikus élmények is előfordulhatnak.

Bad trip, horror trip: az LSD-vel kapcsolatban használják ezt a kifejezést, de a többi hallucinogénnél is előfordulhat. Szorongás léphet fel (a hatás, a tudatállapot-változás „soha nem ér véget", „meg fogok bolondulni", „meg fogok halni"; az én feloldódása, az énhatárok elvesztése). A félelmetes hallucinációk szintén erős szorongásos rohamokat provokálhatnak („parázás").

Flashback: szermentes időszakban, akár egy LSD-bélyeg bevétele után hónapokkal később a korábbi hallucinogén-hatás egyes elemei villanásszerűen (flash) visszatérnek (back). Ez lehet pár (másod)perces hallucináció, az észlelés megváltozása, szorongásos roham, szívinfarktustól való félelem bevillanása. A flashback spontán elmúlik. Valójában nem a hatáshoz tartozik, mert csak akkor beszélünk flashback-ről, ha szermentes időszakról van szó.

3. A túladagolás tünetei. Szorongásos rohamok, pánikreakciók, paranoid (üldöztetéses, megfigyeltetéses) érzések, fokozott szívműködés (pulzus és vérnyomás). Előfordulhatnak epilepsziás rohamok. Elidegenedettség-érzés, „megbolondulás-érzés" lép fel, szorongással kísérve. Elmebetegséghez hasonló kép is kialakulhat, amely néhány óra, ritkában néhány nap alatt feltisztul (utóbbi esetben már nem a szer közvetlen hatásáról van szó, hanem a megbomlott pszichés egyensúly következményéről). A teendő ilyen esetekben az, hogy a használót nem szabad egyedül hagyni, nem szabad sötétben hagyni (a sötétség provokálja a hallucinációkat). A biztonságos környezet, a használóhoz beszélés, testi kontaktus csökkentheti a szorongást. Üldöztetéses állapotokban a kontaktus inkább erősíti a rossz élményeket.

Az **elvonásnak** testi tünetei nincsenek; a lelki elvonási tünetek közül a szer iránti éhség, hangulatváltozások jelentkezhetnek.

4. Miről lehet felismerni a használót? A használó ok nélkül nevetgélhet, nehezen jár, aluszékonynak látszik, a marihuána-szívás miatt piros, véres lehet a szeme, kiszáradt a szája, folyik az orra. Hallucinációk esetén a használó úgy néz ki, mint aki szokatlan, furcsa reakciókat ad, mintha látna valamit (tényleg lát is...), esetleg beszél valamihez. Nem tudja, hol van, hány óra, hogy hívják, hogy került oda, mi történt pár perce, egy-két órája. Sokszor tudja, hogy amit lát, az nem valóságos, hogy az anyagtól alakult ki ez az állapota. A marihuána-szívóknál a füst illata jellegzetes (nem dohány illat, hanem édeskés), cigarettapapír, növényi törmelék lehet jelen. A szipusok az anyag szagáról felismerhetők (részegséghez hasonló állapot, mozgás- és beszédbeli nehézségek, oldószer-szag).

5. Kik használják? Az utóbbi időben az LSD-t elsősorban diszkóba járó fiatalok, de házibulikhoz is kapcsolódhat. A kenderfélék használata (elsősorban a marihuánáé) a legelterjedtebb illegális droghasználat Magyarországon. Középiskolásoktól korban felfelé, elsősorban közösen használják. A szerves oldószereket főként elhagyatott helyeken, egyedül vagy csoportosan használják sokszor hátrányos helyzetű fiatalok. Szipuzás azonban gimnazisták között is előfordulhat.

5.4.4.6. Diszkódrogok

Ilyen gyógyszertani kategória nincs, a fogyasztás helyszíne jellemző rájuk, illetve a fogyasztók – elsősorban elektronikus zenék kedvelői – által előnyben részesített drogokat nevezzük így. Másképp tánc- vagy klubdrogok. Az amfetaminok, az Ecstasy, az LSD, a hallucinogén ketamin és gamma-hidroxi-vajsav (GHB – „folyékony Ecstasy") tartoznak ide.

5.4.5. Serdülőkori vagy fiatalkori alkoholhasználat

Az alkohol másképpen hat a serdülőkre és a fiatalokra, mint a felnőttekre. Ebben a neurobiológiai hatások, az agy érettsége, plaszticitása játszik elsősorban szerepet. Amerikai vizsgálatok szerint 12-20 éves fiatalok havonta 5,9-szer isznak, míg a 26 év felettiek gyakrabban, 8,7 alkalommal. Ugyanakkor a fiatalok egy-egy alkalommal nagyobb mennyiségű alkoholt fogyasztanak, mint a felnőttek: az előző, első korcsoportban egyszerre 4,9 italt, az idősek 2,6 italt (SAMSHA 2007). A serdülők kevésbé érzékenyek az alkoholos intoxikáció negatív következményeire (szedatív hatás, ataxia, másnaposság), míg a társas facilitáló hatásokra érzékenyebbek. A csökkent alkohol iránti érzékenység (pl. a hatáshoz magasabb véralkohol-koncentráció szükséges, mint felnőtteknél) nagyobb mennyiségű alkohol elfogyasztását teszi lehetővé; azonban a hosszú távú következmények ekkor is megjelennek (kognitív- és memóriafunkciók károsodása, felnőttkori alkoholizmus kialakulása). A serdülőknél az alkohol fokozza a jutalomkeresést, a kockázatvállalást, az élménykeresést és az impulzivitást is. Ebben szerepet játszhat a csökkent kognitív kontroll a viselkedések és a döntési mechanizmusok felett, aminek oka a prefrontális kéreg lassúbb érése (az érés a 20. életév után fejeződik be). Mindezek miatt 12 és 21 éves kor között az alkoholfogyasztás és az egyszerre elfogyasztott alkohol mennyisége *(„binge drinking")* jelentősen nő. Így a serdülőkori és fiatalkori alkoholhasználat kapcsolata a bűnözéssel, vagy akár a közlekedési balesetekkel, – a kockázatkeresésen, az impulzivitáson, az élménykeresésen keresztül – jobban érthetővé válik.

5.4.6. A fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás kockázati tényezői

5.4.6.1. A társadalmi-kulturális környezet szerepe

Beck az ipari társadalmakat felváltó reflexív modernitásról elmélkedve alkotta meg a *kockázati társadalom* fogalmát. Beck szerint „a rendi színezetű, osztálykultúra-függő vagy családi életutakat *intézményes életútminták* fedik át vagy váltják fel" (Beck 2003: 239, kiemelés R.J.). A fiatalok viselkedésének és élethelyzetének intézményesített monitorozása az individualizáció és a szabványosítás új formáit teremti meg. Az egyénnek úgy kell alakítania a szerepét, hogy egyszerre feleljen meg a piac és az egyéni életút-tervezés követelményeinek. Ezért az individuáció mindig együtt jár a szabványosítással: olyan intézményfüggő egyéni szituációk

jönnek létre, amelyek egyszerre mutatják, hogy az egyén látszólag a *világ alakítója*, ugyanakkor *jelentéktelen szereplője* is.

A kockázati társadalom legfontosabb üzenetei közé tartozik a negatív logika alkalmazása: a „*megfelelő ellenség*" (Christie 1986) megkonstruálásával kezdődhet a negatív címkézés, a kizárás, a tagadás, az elkerülés alkalmazása ezzel az „ellenséggel" szemben. *Christie* a kábítószereket és fogyasztóikat nevezi megfelelő ellenségnek: nagy társadalmi félelmet és pánikot keltenek, ugyanakkor nincsenek olyan érdekérvényesítő csoportjaik, melyek a társadalmi elítélést korrigálnák. Így alakulhat ki a „*félelem társadalma*" a szolidaritáson alapuló társadalom helyett (Beck 2003). A másik üzenet az irracionális félelmek kontrollálása azok racionálissá alakításával; a félelem a racionális cselekvés alapjának látszik. A későmodern társadalmakban jelenlevő irracionális félelmek így – többek között a droghasználat mint *kockázat* megalkotásával – kontrollálhatónak tűnnek.

A droghasználat kipróbálásával, elkezdésével kapcsolatos kérdőíves vizsgálatok visszatérő válasza arra a kérdésre, miért próbálta ki a kábítószereket a megkérdezett, a *kíváncsiság* szokott lenni. Budapesti középiskolások reprezentatív mintáján 2003-ban az első illegitim szerkipróbálást 76 százalékban a kíváncsisággal magyarázták a megkérdezettek (Paksi és Elekes 2004). Az Egyesült Államokban 1975 óta folyó *„Monitoring the Future"* vizsgálat kutatói is megállapították, hogy a „fiatalok mindegyik új generációjának meg kell tanulnia azokat az okokat, hogy miért *ne* használjon drogokat. Egyébként a természetes kíváncsiság és az új tapasztalatok iránti vágy drogok használatához vezeti őket" (Johnston *et al.* 2005: 36).

5.4.6.2. A személyiség szerepe

Serdülő- és ifjúkorban a depresszáns szerek használata, vagy az alkohol fogyasztása „öngyógyítás", amire a szerhasználók mintegy véletlenül jönnek rá. Alkoholt fogyasztva azt tapasztalják, hogy csökken a depressziójuk, feloldódnak, társaságban is oldottan viselkednek. A vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a szerhasználók igen nagy arányban (akár 50-90%-ban) más pszichiátriai zavartól is szenvednek.

Serdülő- és ifjúkorban a *szenzoros élménykeresés, izgalom- és kalandkeresés*, illetve az *impulzivitás* azok a személyiségjellemzők, melyek hajlamosítanak droghasználatra. A drog „élményt", „ingergazdagságot" nyújt, illetve a használattal összefüggő „veszélyek" kelthetik fel az ilyen személyiségjegyekkel rendelkező fiatalok érdeklődését egyes szerek iránt. A vizsgálatokból ugyanakkor az is kiderült, hogy ezek a fiatalok – az említett személyiségjellemzők mellett – általában *alacsony önértékeléssel*, a *stresszel* való megbirkózás alacsony hatásfokú megküzdési stratégiáival rendelkeznek. Az élménykereséssel ezeket a negatív jellemzőket is mintegy kompenzálni tudják

A serdülőkori *alkoholhasználat és az agresszivitás*, antiszocialitás kapcsolata nem egyértelmű. A legtöbb kutatási adat azt támasztja alá, hogy a korai, serdülőko-

ri alkoholhasználat *előfutára* a későbbi (fiatal felnőttkori vagy felnőttkori) agresszionak és antiszociális viselkedésnek. Ez a tapasztalat egyben a prevenció irányát is kijelöli: a serdülőkori vagy fiatalkori alkoholhasználat, különösen a problémás alkoholhasználat (gyakori részegség, egy alkalommal ötnél több ital elfogyasztása) megelőzését, illetve visszaszorítását. Ez nemcsak a későbbi alkoholbetegséget előzheti meg, hanem az antiszociális viselkedéseket is.

5.4.6.3. A család szerepe

A családdal kapcsolatos kutatások elsősorban a heroinhasználók családi jellemzőit vizsgálták. Visszatérő tapasztalat az apa „*jelen nem léte*", ami lehet fizikai, de a legtöbb esetben érzelmi: az apa érzelmileg nincs jelen a családban, a gyerekek érzelmileg nem tudnak hozzá kötődni. Ugyanakkor ezekre a családokra az erős érzelmi kapcsolatok jellemzők (főleg az anyával), amit szokás a *szimbiózis* jelzővel illetni. Egy ilyen családban a serdülőkori leválás folyamata, az érzelmi önállóság megszerzése szinte lehetetlen. Itt jelenik meg a drog, amely ezt a leválást teszi – látszólag – lehetővé. Azonban ez csak egy „pszeudoindividuáció", „álfüggetlenedés", az érzelmi kapcsolatok továbbra is működnek: sokszor azt látjuk, hogy a család minden panasza ellenére és a fiatal minden lázadási kísérlete ellenére ezek a droghasználók a 20-as, sőt a 30-as életéveikben is jórészt a családjukkal élnek, akik mintegy gyermekként kezelik őket (ld. Rácz *et al.* 2000). A heroinfüggőség még segíti is ezt az állapotot, hiszen a használó állandóan olyan állapotba kerül, hogy mint egy gyerekről, gondoskodni kell róla (túladagolt állapotban vagy elvonásban akár a pelenkázásig is…). Ez a családdinamika akkor válik különösen fontossá, ha a heroinhasználó a terápia következtében drogmentes lesz és visszakerül a családba. A szimbiotikus kapcsolatok miatt a család nem tűri a problémamentességet, ezért a szerhasználó visszaesik, és kezdődik minden elölről. Fontos azonban szem előtt tartanunk, hogy ez a családdinamika a benne résztvevők számára nem tudatos, tehát nem szándékosan idézik elő ezt az állapotot. Családterápiával ilyen esetekben sokat lehet segíteni.

A *családterápiás megközelítések* a pszichoaktív-anyag használatot a családi rendszer homeosztatikus működésében helyezik el, az addikt személynél válik láthatóvá a családi patológia. A felfogás szerint nem ő, hanem a családi rendszer a beteg, így az intervenciónak is a rendszer egészével kell foglalkoznia (ld. Kurimay 2004; Kelemen 2001; Rácz 1999). A fenti megközelítés alapján az alkoholista családok négy típusát különböztethetjük meg:

- *funkcionális családi rendszer:* az ivás egyéni szükségletek vagy problémák következménye és nem a családi rendszer zavaráé;
- *neurotikus, elmosódott határú családi rendszer,* ahol az ivás megakadályozza a családi feladatok teljesítését, konfliktusokat okoz, átalakítja, gyakran megfordítja a családi szerepeket; összességében a család nem tud alkalmazkodni az elvárásokhoz;
- *dezintegrált család:* a családi rendszer összeomlott annak következtében, hogy a család nem volt képes megküzdeni az ivással;

- *hiányzó családi rendszer:* már az összes kapcsolat megszakadt a családtagok és az alkoholista között.

5.4.6.4. A kortárs környezet szerepe

A korábbi családi szocializáció hatásai messzemenően befolyásolják, hogy a serdülőkor előrehaladtával a serdülő milyen kortársakat *választ*. A meleg, támogató családból kikerülő serdülők szociálisan kompetens és a többségi társadalom normái szerint pozitív barátokat választanak. A kevéssé összetartó és alkalmazkodni képes családokból kikerülő serdülőket jobban befolyásolják kortársaik, mint a szüleik. A kortárshatások sem egyirányúak: sem nem kizárólagosan negatívak – bár többnyire ebben a kontextusban emlegetjük őket –, sem nem kizárólag pozitívak – bár erről elég kevés szó esik. A kortárshatások sokszor összemosódnak a kortársszelekcióval: azaz a fiatal olyan társakat választ, akik hozzá hasonlók, vagy megfelelnek szociális hiedelmeinek. Ezek után a látszat az, hogy a kortársak befolyásolják az adott fiatalt, holott ezek már válogatott kortársak, akik hatásának szívesen teszik ki magukat a fiatalok. A serdülők a kortárshatásokkal a serdülőkor középső szakaszában a leginkább érintettek, de az egyéni különbségek nagyok. Noha ismert, hogy a népszerű serdülők és a nem népszerű, a kortárscsoportból kirekesztett, sőt viktimizálódott serdülők között milyen különbségek vannak akár a pszichopatológiai tünetek tekintetében (az utóbbiak főleg depressziós jeleket mutatnak); a népszerűség könnyen tovatűnhet, mint ahogy az is előfordul, hogy a nem népszerű serdülők a serdülőkor későbbi szakaszában a társaik által elfogadottabbakká válnak.

A kortárshatások megértésében az egyszerre több tényezőt is vizsgáló kutatások látszanak gyümölcsözőnek. A korábban ismertetett *szociális fejlődési modell*ben például a szülők gyermeknevelési gyakorlata összefüggésben van azzal, hogy milyen érzelmi kapcsolat alakul ki a szülőkkel. Ha az érzelmi kapcsolat gyenge, úgy megnő a valószínűsége, hogy a serdülőkben antiszociális hiedelmek alakuljanak ki, majd olyan kortárscsoportokba kerüljenek (kortársszelekció az első lépésben, majd kortárshatás a következőben), ahol pszichoaktívszer használat, illetve erőszak fordul elő. Más kutatások szerint az iskolai – „formális", „proszociálisnak" tételezett – kortárscsoportoktól való érzelmi eltávolodás, a szociális hiedelmek megváltozása szintén elősegíti, hogy a fiatalok a többségi normáktól eltérő magatartást folytató és értékeket valló kortárscsoportokba kerüljenek (Choi *et al.* 2005).

A *kortárs szcénák* változatossága, dinamikája, átjárhatósága a serdülőt, illetve a fiatalt is egy aktívabb, döntéshozó, ágens-pozícióba helyezi, aki e szcénák között nem egyszerűen sodródik – bár az is előfordulhat –, hanem válogat. A szcénamegközelítés összeegyeztethető a család és a szülők szerepével, hiszen a családi hatások (elsősorban a korai hatások) meghatározhatják, milyen szcénákat választ *majd* a fiatal: mennyire eltérőeket a többségi társadalomtól, mennyire droghasználó vagy antiszociális viselkedést folytatókat (Rácz 2001b; 2006; 2007), vagy ép-

penséggel nem ilyeneket. Az egészségmagatartásokat fejlesztő intervenciók is hatékonyabbak akkor, ha nem csupán a serdülőkre koncentrálnak, hanem ezeket a közösségeket, ezeket a szcénákat is figyelembe veszik.

Források

Irodalom

American Psychiatric Association [APA] (1994) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders.* Fourth edition. Washington, DC.

Beck, Ulrich (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest: Századvég

Catalano, Richard F and J. David Hawkins (1996) The Social Developmental Model: A Theory of Antisocial Behavior. In: J.D. Hawkins (ed.) *Delinquency and Crime: Current Theories.* New York: Cambridge University Press, 149-197

Centers for Disease Control and Prevention (CDCP) (2000) Youth risk behavior surveillance – United States, 1999, *Morbidity and Mortality Weekly Report,* 49: 1-96

Christie, Nils (1986) Suitable Enemies. In: H. Bianchi and R. van Swaaningen (eds.) *Abolitionism: Towards a Non-Repressive Approach to Criminology*. Amsterdam: Free University Press, 42–54

Choi, Yoonsun, Tracy W. Harachi, Mary R. Gillmore and Richard F. Catalano (2005) Applicability of the Social Development Model to Urban Ethnic Minority Youth: Examining the Relationship Between External Constraints, Family Socialization, and Problem Behavior, *Journal of Research on Adolescence,* 15(4): 505-534

Elster, Arthur (2008) Promoting Healthy Adolescent Development: The View Through a Half-full Looking Glass. www.medscape.co.viewarticle/575415 accessed on June 18 2008

Jessor, Richard and Shirley L. Jessor (1977) *Problem Behavior and Psychosocial Development: A Longitudinal Study of Youth*. New York: Academic Press

Johnston, Lloyd D, Patrick M. O'Malley, Jerald G. Bachman and John E. Schulenberg (2005) *Monitoring the Future National Survey Results on Drug Use, 1975-2004, Volume I, Secondary school students* (NIH Publication No. 05-5727). Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse

Kelemen Gábor (2001) *Szenvedélybetegség, család, pszichoterápia.* Pécs: Pannónia Könyvek

Kurimay Tamás (szerk.) (2004) *Családterápia és családi konzultáció.* Európai távoktatási tankönyv. Budapest: Coincidencia

Paksi Borbála és Elekes Zsuzsanna (2004) A 11–12. évfolyamos középiskolások alkohol- és drogfogyasztása Budapesten 2004-ben, *Addiktológia,* 3: 308–331

Pikó Bettina (szerk.) (2005) *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban.* Budapest: L'Harmattan Kiadó

Rácz József (1999) *Addiktológia. Tünettan és intervenciók.* Budapest: HIETE Egészségügyi Főiskolai Kar

Rácz József (2001a) Az intravénás droghasználók kockázati magatartásai és a megelőzés lehetőségei: etnográfiai és szociálpszichológiai perspektíva, *Psychiatria Hungarica,* 16(3): 308-324

Rácz József (szerk.) (2001b) *Szabálykövet(el)ők és bajkeverők. Bevezetés a devianciák szociológiájába.* Budapest: Új Mandátum Kiadó

Rácz József (2005) Injecting Drug Use, Risk Behaviour and Risk Environment in Hungary: A Qualitative Analysis, *International Journal of Drug Policy* 16(5): 353-362

Rácz József (2006) *Kvalitatív drogkutatások. Kvalitatív kutatások budapesti droghasználók között.* Budapest: L'Harmattan Kiadó

Rácz József (szerk.) (2007) *Leszakadók. A társadalmi kirekesztődés folyamata.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Rácz József, Hoyer Mária, Komáromi Éva és Sasvári Andrea (2000) *A drogkérdésről – őszintén*. Budapest: B+V Kiadó

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMSHA) (2007) *Results from the 2006 National Survey on Drug Use and Health: National Findings* (Office of Applied Studies, NSDUH Series H-32, DHHS Publication No. SMA 07-4293). Rockville, MD.

Zinberg, Norman E. (2005) *Függőség és kontroll. Drog, egyén, társadalom.* Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó

Dokumentumok és jogszabályok

Az EU egészségügyi és közegészségügyi közösségi akcióprogramja (2008-2013): http://ec.europa.eu/health/ph_overview/strategy/health_strategy_en.htm

Az Európai Unió Tanácsa 15074/04 Az EU drogstratégiája (2005–2012)

Az Európai Unió Tanácsa 8652/1/05 Az EU kábítószer-ellenes cselekvési terve (2005-2008)

Az EU alkoholstratégiája (COM(2006) 625 final) (2006, 2007) és Alkohol és Egészség Fóruma

Az ENCARE és DAPHNE programjai (az alkohollal összefüggő erőszak a családon belül, melynek áldozatai főként nők és gyermekek), az EU civil társadalmat a drogpolitikai döntéshozásba jobban bevonni kívánó programja (COM62006, 316).

46/2003. (IV.16.) OGY határozat- az Egészség Évtizedének Nemzeti Programjáról.

96/2000 (XII.11.) OGY határozat a kábítószer-probléma visszaszorítása érdekében készített nemzeti stratégiai program elfogadásáról.

15/2003. (X. 28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról.

H/18067. számú országgyűlési határozati javaslat az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepcióról.

2001. évi I. törvény a dohányreklám ellen

Új Magyarország Fejlesztési Terv Magyarország Nemzeti Stratégiai Referenciakerete. 2007–2013 (vonatkozó fejezet: 3.2.3.5.), illetve a TÁMOP (2007-2008).

Linkek

Kábítószereket és Kábítószerfüggőséget Megfigyelő Európai Központ: www.emcdda.europa.eu

Nemzeti Drogabúzus Intézet (USA): www.drugabuse.gov

A dohánytermékekkel kapcsolatos politika: ec.europa.eu/health/ph_overview/health_forum/docs/ev_20071128_rd03_en.pdf

Az EU-s civil szervezetek veszélyeztetett családi körülmények között élő gyermekekkel kapcsolatos honlapja: www.encare.info

Az EU gyermekek, fiatalok és nők elleni erőszak leküzdését szolgáló programjának oldala: http://ec.europa.eu/justice_home/funding/2004_2007/daphne/funding_daphne_en.htm

Az EU alkoholstratégiája: http://www.eurocare.org/resources/special_topics/eu_alcohol_strategy

WHO pszichoaktívszer-használat: http://www.who.int/topics/substance_abuse/en/

ENSZ Kábítószerrel- és Bűnözéssel-foglalkozó Hivatala: http://www.unodc.org/

Pszichoaktív-szer Abúzussal és Mentális Egészséggel Foglalkozó Szolgáltatások Hivatala (USA): http://www.samhsa.gov/

5.5. Az erkölcsi veszélyzónában élő gyermek- és fiatalkorúak pszichopedagógiai ellátása

Takács István

A **pszichopedagógia** a gyógypedagógia egyik szakterületeként az emberi élet során jelentkező viselkedési- és teljesítményzavarokkal foglalkozik. A pszichopedagógusok gyógyító, edukatív szemlélettel fejlesztő gondozást végeznek. A viselkedészavar kezelése nem kizárólagosan a pszichopedagógus kompetenciája. Munkáját a gyakorló szakemberekkel együttműködve végzi, s szükség szerint működik együtt a nevelés-oktatás, a gyermekvédelmi alap- és szakellátás és a reszocializációs intézetek szakembereivel.

5.5.1. Magatartás – viselkedés

1. A **viselkedés** a személyiség révén alakuló jellemző, és csak az adott személyre jellemző mintázattal bír. A **magatartás** az ember személyiségjegyeinek a személyközi és társas viszonyokban megjelenő állandósult mintázata (Moscovici 2002). A személy a mérvadó értékrend segítségével az adott kultúrában képes megkülönböztetni a jót és a rosszat, a helyest és a helytelent, miközben mássága, autonómiája elismerést nyer (Simai 2008). A viselkedés két komponense *(1) a megismerés (észlelés és megértés)* és *(2) az érzelem.* Az identitás társadalmi labirintusai (Erős 1998) állandó reflexióra késztetik a személyt. Ennek során választania kell, mikor kell hasonlónak, s mikor különbözőnek lennie annak érdekében, hogy elismertté váljon csoport-hovatartozása, vagy inkább különállása manifesztálódjék.

A személyiség *örökölt és tanult vonások együtteseként* szerveződik, amelynek viszonylagos állandósága a magatartás relatív stabilitásában nyilvánul meg. Változása ugyanakkor folyamatos – az örökölt, a tanult és a kulturálisan adott faktorok által behatárolt, az egyén és környezete kölcsönös egymásra hatásában alakuló.

Normavezérelt a viselkedés, ha a normára vonatkozó kognitív reprezentáció felidézésre kerül. Ezt kulcsingerek segíthetik, például a norma betartására vonatkozó felszólítás: „Álljatok tornasorba!”. Ha a többség beáll a tornasorba, a csoport tagjai jellemzően hasonlóan fognak viselkedni – amennyiben ezt mégsem teszik meg, normasértést követnek el.

Az attitűdvezérelt viselkedésnél a létező attitűd befolyásolja a figyelmet, fókuszálja az értelmezést, különösen, ha megfelelőnek tetsző megoldást kínálnak a személy problémájára. Az attitűdvezérelt viselkedés a *szubjektív norma* révén alakul, amelynek három faktorát különböztette meg *Ajzen* és *Fishben:* (1) az adott csoport domináns személyének várható elfogadása; (2) a pozitív következmény; (3) a kliens saját akarata és szociális érzékenysége a befogadók iránt (pl. egy találkozó alkalmával a közösségi tér kialakításával, takarításával, díszítésével fogadja a többieket a csoport egyik tagja – s mindezt előzetes egyeztetés nélkül teszi) (Smith és Mackie 2002; Róheim 2001; Foucault 2000; Carver és Scheier 2001).

2. Csoportidentitás és közösségi normarendszer. A közösségek által kialakult identitást *csoportidentitásnak* nevezzük. A közösségi azonosulást megkülönböztető jegyek (pl. csoportszimbólumok, öltözet, díszítések, stb.) használata segíti. A csoportidentitás kialakulását követően viselkedési normák, egyéni és társas kapcsolati viszonyulás (például a lojalitás, az altruizmus) alakul ki.

A csoport, amellyel a személy azonosul, a *referenciacsoport.* A csoporton belüli kohéziót a csoportot alkotók megegyező tulajdonságai és a csoporttagok azonosulásának mértéke határozza meg. Az egyén számára a csoport által kialakított konszenzus iránymutató a valóság észlelését illetően. A csoport tehát befolyásolja az egyéni viselkedést.

A csoportidentitás kialakulását segítő mechanizmus a csoport által elfogadott erkölcsi elvek kialakítása, követése. Bár a különböző kultúrák eltérő morális elvárásokat fogalmaznak meg, vannak univerzálisnak tekinthető erkölcsi értékek, mint például szülő-gyermek viszony, a vérfertőzés tabuja, a személyes tulajdon elfogadása, az igazság tisztelete, a gyilkosság elutasítása (Csányi 2006; Smith és Mackie 2002).

3. Szabálykövető képesség. A *szabálykövetés* olyan speciálisan emberi tulajdonság, amelynek során a személy a kulturális (társadalmi) normák szerinti elvárásnak, ergo egy személytelen, szociális reprezentációnak mint elvárásrendszernek megfelelő viselkedést mutat. A szabályokat, a szabályok követésére vonatkozó elvárásokat társas viszonyokban (csoportban, rétegben, társadalomban) határozzák meg, s az ezektől való eltérést a társas interakciók során büntetik. A szabálykövető viselkedésre éppen a konfliktus-minimalizálás érdekében van szükség. Egy közösség, csoport csak akkor képes hatékonyan működni, ha a rendelkezésére álló erőforrásokat nem kell minduntalan konfliktusok kezelésére fordítania, hanem az éppen aktuális célok elérése érdekében képesek azokat mozgósítani. A szabályok értelmezése mindig a személy vonatkozásában jelentkezik, az egyéni értelmezések különbözősége tehát eleve lehetőséget teremt arra, hogy a „másság" a csoport megítélése szerint viselkedési zavar legyen. A szabálykövetés kialakításának és fenntartásának progresszív eszköze a *rítus*, amely a jeles napoktól kezdődően a mindennapok rutinjáig meghatározza a személy viselkedését. A rítusok segítik az adott kultúrában a jó/rossz, helyes/helytelen értelmezését, és a konszenzusos közösségi értékeket negligáló személy deviánsnak, viselkedési zavart mutatónak minősül (Csányi 2006; Bereczkei 2003; Kézdi 1998; Bíró 1998).

5.5.2. A viselkedészavar értelmezése

A viselkedés zavara akkor áll fenn, *ha a személy az adott kultúrában, egy konkrét helyzetben az elvárt viselkedési mintázattól eltérő módon reagál* (Cole 2000). Az egyéni viselkedés értelmezésére a csoport által fenntartott *szociális reprezentációk* szolgálnak (László 1999). A viselkedés zavarát azonban csak a konkrét cselekmény vonatkozásában lehet megállapítani – általánosságban tehát nem minősít-

hető maga a személy. A viselkedés zavarának megítélésekor a reakció (cselekedet vagy annak elmaradása) vonatkozásában lényeges szempont, hogy tudatos és szándékos volt-e, továbbá, hogy a következmény mennyire volt előrelátható és szándékolt a személy részéről.

A viselkedészavar a *kultúrák közötti érintkezésben* különös mintázattal bír, mivel a normák jelentős eltérést is mutathatnak. Személyközi vagy társas konfliktus keletkezhet az észlelés eltéréseiből, torzulásából fakadó kognitív funkciózavarból.

A viselkedés adott kulturális mintától való eltérése három vonatkozásban vizsgálandó:

- *tartalmi faktor* (a viselkedés mintázata a személyközi, társas viszonyokban, normasértés);
- *idő faktor* (tendenciája szerint állandósuló, legalább 3-6 hónapon át vagy azon túl fennálló);
- *a személyiség fejlettsége szerinti aspektus* (az életkor szerint elvárhatótól jellemzően eltérő).

1. A viselkedészavar **pszichiátriai megközelítése** objektív paraméterek mentén írja le a viselkedési mintázatot. Az értelmezést a viselkedészavarok besorolását tartalmazó *BNO* (a betegségek nemzetközi osztályozása) segíti. A gyermek- és serdülőkorban fellépő viselkedészavar tételes leírásakor a BNO a viselkedés állandósult mintázatára hívja fel a figyelmet, és három nagy kört határoz meg: (1) az emberekkel és az állatokkal szembeni agresszió; (2) a vagyon elleni cselekmények; és (3) a súlyos szabályszegés.

Családterápiás aspektusból a viselkedészavar egyik magyarázó elve a dependenciára és az autonómiára törekvés során elszenvedett zavar. Viselkedészavarnak tekinthető, ha a személy nem fejlettségének megfelelő magatartásmintázatot mutat. Ilyen lehet pl. a leválás zavara, avagy az infantilizáló szülői törekvés. Ugyancsak családterápiás szempont lehet a családi életciklusokhoz való alkalmazkodás képtelensége, amelyben az érintett személy nem tud, nem akar alkalmazkodni a ciklus jellemzőihez. A viselkedészavarok egyes területein vélelmezhetőek genetikai ártalmak, perinatális történések, illetve betegségek. Ezek szerepe éppen a családterápiás megközelítés révén válik értelmezhetővé (Comer 2005; Stern 1985; Koltai 2003; Bettelheim 2003; Vajda 1994; Balázsfalvi 2003).

2. A viselkedészavar **pedagógiai értelmezése** (1) a családra, (2) a társadalomra, és (3) az iskolán belüli hatásokra fókuszál.

(1) A *család működésének zavarai* közül a gyermek személyiségállapotát befolyásolhatják az egyéni pszichés problémák, a családi szerepzavarok és az interperszonális konfliktusok. A család környezetében ható tényezők továbbá a nukleáris család és a környezete viszonyának állapota, a család és más referenciacsoportok közötti normakülönbségek, valamint a társadalmi folyamatok családra gyakorolt kedvezőtlen hatásai.

(2) A pedagógiai megközelítés számára is különösen fontos *a peremhelyzetben élés, illetve a szubkulturális állapot*. Ezekben a helyzetekben nyilvánvaló a különbség iskola és egyén között nem csak státuszában, de céljaiban is. Ekkor a felek eltérő reprezentációk mentén értelmeznek egy-egy helyzetet, amelyben az iskola hatalmi pozíciójából adódóan – a minősítés folyamatában – óhatatlanul kirekesztővé válik. Létrejöhet egyfajta iskolaellenes kultúra, amelyben a fiatalok nem preferálják az intézmény nyújtotta tudást, iskolai végzettségeket, hiszen annak az elfogadása konformitást jelentene (Willis 2000).

(3) Az *iskola diszfunkciója* nem csupán az iskolai életút zavarát teszi érthetővé, hanem azt is, hogy az iskolai támogatás alig ad fogódzót a fiatal számára a társadalmi munkamegosztásban majdan elfoglalandó helye megtalálására. A fiatal számára a normasértő magatartás tehát nagyobb nyereség reményével kecsegtet, mint amekkora veszteségnek tetszik az iskolai normarendszer, értékpreferencia és tudás feladása. A folyamat következő állomása a normakövetők és a normasértők közötti konfrontáció, amely további pozícióvesztést jelent a kizáródó deviáns fiatal számára. Az iskolai ún. minősítési eljárások ezt követően világos utat jelenthetnek a stigma felé, amely a végleges elkülönülést, leszakadást jelenti a deviáns fiatal életében (Schödl és Galicza 1999; Pataki 2003; Nahalka 2004; Fehér 1999).

3. A viselkedészavarok **pszichológiai értelmezése** a pszichológiai iskolák megközelítésétől függően eltérő, ugyanis a viselkedészavar *oksági tényezőit illetően* a különböző pszichológiai iskolák másként gondolkoznak.

(1) A *pszichoanalitikus* nézőpont szerint viselkedészavarként vizsgálható a reális és a neurotikus szorongás, az elfojtás, a tagadás, az elhárítás egy speciális variánsa, a kivetítés, és a regresszió. Az én elhárítási mechanizmusai a freudizmus szerint a konfliktusok elfojtásával jár.

(2) Az *individuálpszichológia* szerint akkor beszélhetünk viselkedészavarról, ha a környezethez való alkalmazkodás súlyosan zavart. *Adler* szerint ez esetben a kisebbrendűségi és a felsőbbrendűségi komplexusban manifesztálódik a személy viselkedésének zavara.

(3) A *pszichoszociális* iskola nagy jelentőségű képviselője *Erikson*, aki a viselkedés zavarának kiindulópontjává tette az énidentitás, valamint a kompetencia zavarának vizsgálatát.

(4) A *kognitív pszichológiai* értelmezés is magyarázó elvül szolgálhat a viselkedés zavarát illetően. Az énséma és az ezzel összefüggő énkomplexitás, az attribúciók, valamint az ún. forgatókönyvek, amelyek összegző reprezentációi lehetnek egyes gyakran előforduló eseményeknek, és e jellemzők zavara is a viselkedés módosulásával jár (Carver és Scheier 2001; László és Thomka 2001; Erikson 2002; Csepeli 1997; Oláh és Bugán 2001; V. Komlósi és Nagy 2003; Hunyadi 1998; Spranger 1929).

4. A viselkedészavar **gyógypedagógiai értelmezése** szerint a viselkedészavar kialakulásának biológiai, pszichológiai és szociális okai lehetnek. A viselkedészavar és annak tünetei nem mutatnak egyértelmű kauzális összefüggést – kapcsolatukat csak anamnesztikus és a státuszt elemző vizsgálatokkal lehet tisztázni. A viselkedészavar és a teljesítményzavar az esetek egy részében együtt járást mutat.

A viselkedészavar értékelése jelentős szemléleti változáson ment keresztül az elmúlt évszázadban. A 20. század elején a viselkedészavart *erkölcsi fogyatéknak* nevezték, és a jelenséget erkölcsi értelemben vizsgálták. A viselkedési zavar okát a személy akarati és érzelmi életének fogyatékosságában lelték meg. A viselkedészavar korszerű értelmezésének kialakulása *Murányi-Kovács Endréné* munkásságához kötődik, aki – elsősorban pszichológiai megközelítést adva az értelmezésnek – *neurózisos és disszociális állapotokat* különböztetett meg. A fogalom operacionalizálása *Volentics Anna* (2001) nevéhez fűződik, aki a viselkedési zavart a személyiség fejlődésének zavaraként írta le. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a kezdeti, enyhébb tünetek adekvát kezelése a személyiségfejlődést kedvezően képes befolyásolni. Ellátatlan viselkedészavar esetén azonban a viselkedés zavara neurotikus, pszichotikus, antiszociális irányt vehet (Domszky 1996; Krausz *et al* 1994).

5. A viselkedészavar **kulturális értelmezése** is számos megközelítést tartalmazhat. Közös bennük az a vélekedés, hogy a társas viselkedés mintázatait a személy gyermekkorában a legkülönfélébb *interakciók során sajátítja el,* azaz a környezetében élők mintegy referenciaként, mintaadóként játszanak szerepet a személyiség fejlődésében. Ilyen gyermeki megfigyelések magyarázzák a lányok és a fiúk eltérő társas viselkedéseit, vagy a viselkedés mintázatának eltérő voltát – függően a szocializációs ágensektől (Super és Harkness 2003).

5.5.3. A viselkedési zavarra utaló tünetek, jellemző megnyilvánulások felismerése

Bár a hátrányos helyzet meghatározásánál a szociológiai aspektusú mutatók adják a legtöbb segítséget, pszichológiai szempontból azt tapasztaljuk, hogy *a hátrányos helyzetű fiataloknál az én-érzet specifikusan negatív konnotációjú,* és ebből a helyzetből a fiatal önerőből képtelen kilépni. Az *iskola* által az énértékeléshez mintaként kínált mutatók általában egy kedvezőbb helyzetben lévő fiatalt „képeznek le". Az összehasonlítási folyamat során a hátrányos helyzetű fiatal felméri, hogy milyen a másokhoz viszonyított teljesítménye, státusa, és számára ez az értékelési folyamat kedvezőtlen kimenetelt hoz. Így a normálisan következő motivációs szakaszban vagy elveszíti a még meglévő motiváltságát is, vagy olyan terület keresésére ösztönzi, amely kedvezőbb összehasonlítási pozícióba hozza. Ebben a döntési helyzetben fontos *a külső segítség,* amely elérheti, hogy a hátrányos helyzetű fiatal az iskola által preferált értékek mentén válasszon terepet, irányt személyisége kibontakoztatásához. A hátrányos helyzetű fiatalok *iskolai lemorzsolódásának*

mutatói azt jelzik, hogy az iskola e feladatát képtelen teljesíteni. Az önfejlesztés lehetőségének hiánya miatt a hátrányban lévő fiatal egyre kevésbé fogja a felfelé hasonlítást választani, hiszen az számára többnyire kedvezőtlen eredményű. Az alacsony önértékelés kialakulása viszont egyre távolítja a fiatalt az iskola formális értékeitől – aminek a végeredménye az iskola elhagyása lesz.

A *családi háttér* funkciózavara esetén a gyermek nevelője, gondozója veszélyezteti a gyermek normális fejlődését. Veszélyeztetettség esete áll fenn akkor is, ha a fiatal maga *szenvedélybeteg* (pl. alkoholt, drogot fogyaszt), brutalitás részese, elszenvedője, illetve ha *társas kapcsolataiban* a deviáns magatartási minta dominánsan van jelen.

A viselkedészavar agresszívabb mintázatai inkább fiúkra jellemzők, markáns előfordulása a serdülőkor közepére tehető. A viselkedészavart mutató kamaszok körében jelentősebb arányú az iskolai karrier törése, a sikertelen vagy alacsony társadalmi presztízsű szakképzésben való részvétel.

A kedvezőtlen prognózisú személyiségfejlődés ellenére is fejleszthető a személyiség. Kedvező fejlesztési program és körülmények mellett akár az altruizmus gyakorlásáig is „eljuttatható" a fiatal, mint ahogy azt az angliai Helyreállító Büntetés-végrehajtási Projekt gyakorlata mutatja (National Study - Ireland 2004; Stern 2005; Kulcsár 1999; Várnagy 1996).

5.5.3.1. Szorongás, depresszió, öngyilkosság

A fiatal az értékelése szerint számára megoldhatatlannak vélt helyzetekre szorongással válaszol; vagy azért, mert az egyéni aktivitás nem tűnik eredményesnek, vagy azért, mert a személyes tehetetlensége számára objektív oknak tűnik, vagy mert a megoldás számára ismeretlen. *Inkongruenciának* nevezzük azt a helyzetet (Rogers, idézi Carver és Scheier 2001: 383), amelyben a tényleges, valós énkép és az ideális énkép összeegyeztethetetlen különbségeket mutat. Ezzel párosulhat az ún. *tanult tehetetlenség* (Carver és Scheier 2001), amelyben a személyközi vagy társas kapcsolat a személy számára tartós megoldhatatlansága objektiválódik, és rögzül az az értelmezés, hogy nem rendelkezik eszközzel a helyzet megváltoztatására (pl. az „elkényvelten rossz gyermek" esete). A szorongás lehet *reális* (amikor a környezeti tényezők valóságos veszélyeztető tényezőket tartogatnak), és lehet *neurotikus*, amelynek hátterében a büntetés lehetősége áll. *Morális* szorongást él át a személy akkor, amikor az adott kultúra normatív elvárásaitól tér el. Végül a *teljesítménykényszer* is lehet a szorongás forrása, amikor a közösségi, iskolai elvárásoknak való túlzott megfelelés igénye és az énkép közötti jelentős eltérés indukál szorongást a fiatalban.

A szociális stressz-modell *depressziós állapot*ként értelmezi azt a helyzetet, amikor a korai anya-gyermek kapcsolat sérülésével a tiltakozás, a reménytelenség fázisain át a kifejezett kötődési zavarig jut el a személy. A depresszió kifejeződése tipikus elkerülő magatartás: ezekben a helyzetekben a személy magára maradottságról, reménytelenségről panaszkodik, „nekem ez nem sikerülhet" érzéssel bír – s

valóban, számos helyzetben „meggyőződhet" arról, hogy értékítélete reális, valóban képtelen a helyzeten úrrá lenni. A személy a negatív értékítéleteivel szemben nem tud más, pozitív tapasztalatot állítani, amelynek az lesz az eredménye, hogy tévesen ítéli meg az események várható kimenetelét (Carver és Scheier 2001).

Többek szerint az *öngyilkosság* „előszobája" a depresszió. Az öngyilkosság kialakulásának három fázisa a mérlegelés, az ambivalencia, és a döntés. Az első két stádiumban a személy fokozódó beszűkülése, az agresszió gátlódása és az öngyilkossági képzetstruktúra detektálható, majd a segélykérő kommunikációról a kommunikáció kríziséig jut el az egyén. A folyamat bár szembetűnő, a jelenségsor elemei gyakran csak utólagosan rekonstruálhatók (Balikó 2007).

5.5.3.2. Az agresszió

Az **agresszió** többnyire olyan feszültséggel járó emocionális állapot, amelyben a személy ellenséges, támadó viselkedése a külvilágra, konkrét személyek csoportjára, egyénre, illetve önmagára irányulhat. Az agresszív késztetést a személy tudatosan és tudattalanul egyaránt megélheti. Sajátos agresszív mintázat az agresszív késztetések elfojtása eredményeként jelentkező *szorongás*.

Emocionális az agresszió, ha pl. egy sértést követően fizikai megtorlással válaszol a személy (számos iskolai történet kezdődik azzal a mondattal, hogy „nem én kezdtem".) *Instrumentális* agresszióról beszélünk akkor, ha az agresszor távlati céljai elérése érdekében alkalmaz erőszakot. Az etológusok vélekedhetnek úgy, hogy az agresszió az evolúciót szolgálja, mert a legrátermettebbek túlélését biztosítja *(Konrad Lorenz)*, de úgy is, hogy a kultúra kevés muníciót ad az interperszonális viszonyok normalizálásához.

Az utcai, csoportos, erőszakos cselekményeknél, de akár tanítási szünetekben, folyosói jelenetekben is megfigyelhető az agresszív viselkedés által kiváltott *egyéniségvesztés*, amelynek során a csoportnormák „felülírják" az egyén normarendszerét. Más értelmezés szerint a csoportnorma (elfogadása) konformitást jelent, s amennyiben a csoportnorma konkrét ellenőrzése hiányzik, annak betartása sem valósul meg maradéktalanul. Az internalizált normakövetésnek, az éntudatos viselkedésnek az aktivizálhatóságát ronthatja az anonimitással járó csoportban létezés (Smith és Mackie 2001; Hárdi 2000).

5.5.4. A viselkedési problémák diagnosztizálása

1. Megfigyelés. A megfigyelés során a pszichopedagógus a személyközi és társas kapcsolataiban elemzi a vizsgált személyt, amelynek során a viselkedészavar kiváltó tényezőire, az interakciók milyenségére, a viselkedés mintázatára figyel, és megállapításait *megfigyelési naplóban* rögzíti. A megfigyelés lehet

- ún. *természetes megfigyelés*, amelynek során a személy viselkedését a családban, az iskolában, esetleg más közösségi alkalmakkor figyeli meg a pszichopedagógus;

- *strukturált megfigyelés*, amikor „laboratóriumi" közegben, vagyis a környezet zavaró hatásait kiszűrve más feltételrendszerben vizsgálja a személyt;
- *önmegfigyelés,* amikor a feladat a személy számára az, hogy pl. egy napja tételes leírását, a nap során tanúsított viselkedését napló formájában rögzítse vagy beszélje el (Harman 1998).

2. Interjú. A pszichopedagógiai interjú során a viselkedészavart mutató személy aktuális állapotának megismerése a cél. A pszichopedagógus látókörébe a vizsgált személy általában nem saját kérésére kerül, ezért elengedhetetlen annak tisztázása, hogy az érintett a saját viselkedését zavartnak, a normáktól eltérőnek vélelmezi-e. A pszichopedagógus a személy életútjának áttekintésével ún. *anamnézist* készít, amelynek alapján vélelmezheti a viselkedészavar prognózisát. A viselkedészavar meghatározhatóságára a pszichopedagógus diagnosztikai tevékenységét tünetbecslő kérdőívek, skálák is segítik.

5.5.5. Prevenció. Terápiák, gyógyító, edukatív eljárások

1. A **prevenció** pszichopedagógiai értelemben oki megelőzése a viselkedési zavarok kialakulásának. A prevenció testi, szomatikus, pszichoszociális, szocio-kulturális vonatkozású lehet. Központi gondolata a *mentálhigiéné*, ami elsősorban szemléletet kell jelentsen: a személy szellemi, érzelmi fejlődésének optimális segítésében, a családjával s a számára fontos személyekkel való kapcsolatának támogatásában nyilvánul meg. Pszichopedagógiai aspektusból elsősorban az érzelmi fejlődés támogatására, a személyiség fejlődésének segítésére fókuszál a pszichopedagógus.

2. A pszichopedagógus által végzett **gyógyító nevelés** a személy viselkedészavarának terápiás megsegítését szolgálja. A pszichopedagógusi beavatkozás célja a viselkedészavar megszüntetése, de legalább annak korrekciója. Ennek megfelelően a terápiás beavatkozás lehet oki és tüneti. *Oki terápiás beavatkozásról* beszélünk, ha a viselkedészavar lényegi elemeiben történő változások előidézése a cél – azaz a viselkedészavart előidéző tényezők megváltoztatására tesz kísérletet a kliens és a pszichopedagógus. *Tüneti a beavatkozás,* ha az a viselkedés konszolidálása érdekében történik.

A pszichopedagógusi gyógyító nevelés olyan prevenciós és fejlesztő eljárások rendszere, amely elsősorban a viselkedészavart mutató személy személyiségfejlődésének segítését tűzi ki célul (Kapitány és Kapitány 2007; Buda 1998; Mérei 2004; Bagdy és Telkes 1995; Barcy és Szamos 2002).

3. Az énkép/énideál. Az énkép, az énideál – másként *énidentitás* – a társas kapcsolatokban megélt életesemények révén kialakult kép, amely a személyiséget támogatja, annak integrált része. Az énkép annak az életútnak a reprezentációja, ame-

lyet a személy megélt – úgy, ahogyan azt észleli. Saját viselkedésének felismerését a személy az *attribúció (oktulajdonítás)* során igyekszik megvalósítani. Az **énkép korrekciója** során az önismeret, az önértékelés, az önbizalom, az önkontroll, az önsegítés technikájának megismertetése és fejlesztése a pszichopedagógus feladata annak érdekében, hogy az énkép változtatásával reális viselkedésmódosítást generáljon (Smith és Mackie 2002).

4. A konfliktuskezelési technikák pszichopedagógiai megközelítése *a személyiség állapotára* fókuszál. Pszichológiai és élettani megközelítésben ugyanis jelentős egyéni különbségeket találunk egy adott stresszhelyzetre adott válaszban. A stresszel kapcsolatos a *coping* („megküzdés") jelensége, amely azt mutatja, hogy a személy a számára negatív élethelyzet dacára hogyan birkózik meg feladataival, hogyan marad kompetens, ami által az énképe is erősödik. Az eljárás pszichopedagógiai megközelítésben *kognitív átstrukturálás*ként, azaz tanulási folyamatként értelmezendő. Ha a kognitív átstrukturálás során a személynek sikerül érzelmi kontrollt kialakítania, akkor az érzelmi feszültség a maga (és kedvező esetben a környezete) számára kezelhető szintre áll be.

5. Játékterápiák. A játékterápiás helyzetek lehetővé teszik a spontán viselkedés megfigyelését, érzelmi beállítódását. A személy „mintha-helyzetben" képes megoldási utakat keresni, és saját viselkedése megértését egy természetes, természetközeli világba helyezi a pszichopedagógus. A terápiás gyakorlatban olyan összefüggéseket segít feltárni a személy és környezete vonatkozásában, amelyben a személy felismerheti lehetséges aktivitásait. A tevékenységorientált terápia pedig támogatja a szavakon túli közlést.

6. Kontextuális pszichopedagógiai terápia. A viselkedési és beilleszkedési zavarok megértésének és kezelésének egyik lehetséges koncepciója a kontextuális pszichopedagógiai terápia – mint *családterápiás aspektusú ellátás* –, amely *Böszörményi-Nagy Iván* kontextuális terápiájának alkalmazása a pszichopedagógia világában. Az eljárás a személy és a vele fontos kapcsolatban állók dinamikus etikai viszonyára és a változó egyensúlyra fókuszál. A kliens vertikális (vérségi) és horizontális (baráti, kortársi) kapcsolatainak feltárásával és az azokban kialakítható lojalitáshálóval a viselkedés módosulása érhető el. Ez a terápiás eljárás az intézményes nevelő-ellátórendszereknek a lojalitáshálóba való bekapcsolásával további lehetőségeket nyit meg a személy számára viselkedése alakításához (Böszörményi-Nagy és Krasner 2001).

7. Az egyéni tanácsadás elsősorban olyan személyközi kapcsolatokban hatékony, ahol a személy a pszichopedagógust és értékítéletét már elfogadta. Ilyen kapcsolat elsősorban a fiatalabb életkorokban jellemző, illetve akkor, ha a személy kifejezetten tanácskéréssel fordul a pszichopedagógushoz. Ekkor a problémamegoldásban a segítő referenciaszemélyként vesz részt.

8. Coaching és gyógyító pszichopedagógiai kapcsolat. A pszichopedagógia tulajdonképpen *coaching* szemléletű, gyógyító pedagógia. Lényegi különbség a két eljárás között az, hogy a pszichopedagógus az anamnesztikus adatok begyűjtésével, a megfigyelés, az interjú, valamint a rendelkezésére álló vizsgálóeljárások segítségével igyekszik a személy állapotát előzetesen meghatározni, mielőtt edukatív eszközökkel élne. Az edukációnak ez esetben a *viselkedés korrekciója* a célja, azaz – az eredeti coachingtól eltérően – a gyógyító aspektus a meghatározó. A coaching rendszeres kapcsolattartást feltételez, amelynek célja a személy által hozott problémás viselkedés feldolgozása, a kritikus helyzetekből az ideálisnak tartott kimenet megtalálása a személy számára. Nem a pszichopedagógusnak, hanem a kliensnek kell megtalálnia a probléma újszerű kezelésének módját. A segítő kapcsolat erősíti a személy stressztűrő képességének növekedését, konfliktuskezelési képességének javulását. Hozzájárul a kreatív gondolkodási és cselekvési minták elsajátításához, és ezzel módosítja a viselkedést. A drámapedagógiai eszközök jól modellálható helyzetek előidézésével segítik a megfelelő viselkedések begyakorlását.

A gyógyító terápiás kapcsolatban a pszichopedagógus elsősorban tükröző visszajelzést ad, s kerüli a minősítést. A probléma megoldásához a pszichopedagógus azzal járul hozzá, hogy feltétlen bizalma mellett az adott viselkedést reálisan, világosan mutatja be, azzal az igénnyel, hogy a személy maga ismerje fel annak lényegét (Axline 1990). A pszichopedagógusi aktivitás erősíti a személy képességét arra, hogy viselkedészavara tényével és következményeivel szembenézzen. Ha az önvizsgálat és a visszatükrözött helyzet értelmezése alapján reálisan el tudja fogadni önmagát, ez abban is segíti, hogy pozitív magatartási mintát keressen.

Források

Axline, Virginia M (1990) *Nem direktív gyermek-játékterápia.* Ernst Reinhardt Verlag, München-Basel (ford. Mérei V.)

Bagdy Emőke és Telkes József (1995) *Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Balázsfalvi Gusztávné (szerk.) (2003) *Bűnmegelőzési ismeretek.* Miskolc: B-A-Z Megyei Rendőr-főkapitányság

Balikó Márta (2007) Halállal végződő öngyilkosságokból származó búcsúlevelek kommunikációs sajátosságai. In: Péley B. és Révész Gy. (szerk.) *Autonómia és identitás. Tanulmányok Kézdi Balázs 70. születésnapjára.* Pécs: Pannónia Könyvek

Barcy Magdolna és Szamos Erzsébet (2002) *„Mediare necesse est" A mediáció technikái és társadalmi alkalmazása.* Budapest: Animula

Bereczkei Tamás (2003) *Evolúciós pszichológia.* Budapest: Osiris

Bettelheim, Bruno (2003) *Az elég jó szülő.* Budapest: Carthapilus

Bíró Judit (1998) *Deviációk.* Budapest: Új Mandátum

Böszörményi-Nagy Iván és Barbara R. Krasner (2001) *Kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa.* Budapest: Coincidencia

Buber, Martin (1999) *Én és Te*. Budapest: Európa

Buda Béla (1998) *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszihológiája.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Carver, Charles S. és Michael F. Scheier (2001) *Személyiségpszichológia*. Budapest: Osiris

Cole, Michael (2000) *Cultural Psychology.* Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press

Comer, Ronald J. (2005) *A lélek betegségei. Pszichopatológia.* Budapest: Osiris

Csányi Vilmos (2006) *Az emberi viselkedés*. Budapest: Sanoma

Csepeli György (1997) *Szociálpszichológia.* Budapest: Osiris Kiadó

Domszky András (1995) *Gyermekvédelem-történet I.* Budapest: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola

Erikson, Erik H. (2002) *Gyermekkor és társadalom.* Budapest: Osiris

Erős Ferenc (1998) A (zsidó) identitás labirintusai. In: László J. (szerk.) *Élettörténet és megismerés*. Budapest: Scientia Humana

Fehér Irén (1999) *Pedagógia és pszichológia.* Pécs: Comenius

Foucault, Michel (2000) *Elmebetegség és pszichológia.* Budapest: Corvina

Freud, Anna (1994) *Az én és az elhárító mechanizmusok.* Budapest: Párbeszéd Könyvek

Hárdi István (szerk.) (2000) *Az agresszió világa.* Budapest: Medicina

Harman, Lesley, D. (1998) Közöttük lenni: megfigyelés és marginalitás. In: Bíró J. (1998) *Deviációk.* Budapest: Új Mandátum

Hunyadi György (1998) *Történeti bevezetés a szociálpszichológiába: a meghonosítás lépései.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (2007) *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok*. Budapest: Kossuth Kiadó

Kézdi Balázs (1998) *Iskolai mentálhigiéné*. Pécs: Pannónia Könyvek

Koltai Mária (szerk.) (2003) *Család – pszichiátria – terápia.* Budapest: Medicina

Krausz Éva (szerk.) (1994) *Pszichopedagógia. Korrekciós nevelés I.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Kulcsár Zsuzsanna (1999) *Morális fejlődés, empátia és altruizmus.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó

László János (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás.* Budapest: Scientia Humana/ Kairosz

László János és Thomka Beáta (2001) *Narratív pszichológia.* Budapest: Kijárat Kiadó

Mérei Ferenc (2004) *Közösségek rejtett hálózata.* Budapest: Osiris

Merton, Robert K. (2002) *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.* Budapest: Osiris

Moscovici, Serge (2002) *Társadalom-lélektan*. Budapest: Osiris Kiadó

Nahalka István (2004) *A komprehenzív iskola breviáriuma.* Budapest: SuliNova

National Study - Ireland (2004) A tipikusnak mondható fiatal bűnelkövetők profilja Írországban (ford. Dévay-Marosi Zita)

Oláh Attila és Bugán Antal (szerk.) (2001) *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó

Pataki Ferenc (2003) *Nevelés-ügyek.* Budapest: Aula

Piaget, Jean és Barbel Inhelder (2004) *Gyermeklélektan*. Budapest: Osiris

Róheim Géza (2001) *A kultúra eredete és szerepe.* Budapest: Animula

Schödl Lívia és Galicza János (szerk.) (1999) *Szöveggyűjtemény az iskolai bűnmegelőzéshez.* Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet

Simai Mihály (2008) Az ENSZ és az emberi jogok a XXI. Században: új kihívások és új feladatok. In: Heizerné Hegedűs É. (szerk.) (2008) *Az ombudsman intézménye és az emberi jogok védelme Magyarországon.* Budapest: Országgyűlési Biztosok Hivatala

Smith, Eliot R. és Diane M. Mackie (2002) *Szociálpszichológia.* Budapest: Osiris

Spranger, Eduard (1929) *Az ifjukor lélektana.* Mezőtúr: Török Nyomda

Stern, Daniel N. (1985) *A csecsemő személyközi világa.* Budapest: Animula

Stern, Vivien (2005) A börtön és a közösség: egy új szemlélet gyakorlati kísérlete. A Restorative Prison Project 2000-2004 (Helyreállító Büntetés-végrehajtási Projekt) összefoglalója. King's College London, International Centre for Prison Studies. (ford.: Pohárnok Barbara)

Super, Charles M. és Harkness, Sara (2003) A gyermeki fejlődés szerveződése. In: Anh, NLL és Fülöp M. (szerk.) (2003) *Kultúra és pszichológia.* Budapest: Osiris

Szasz, Thomas S. (2002) *Az elmebetegség mítosza*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Szauder Erik (2008) Marginalitás és liminalitás a gyógypedagógiában, *Gyógypedagógia Szemle* 34: 193-203

Takách Gáspár és Sitku Valéria (2004) Szenvedélybetegségek realitáskontroll gyógymódja, *Psychiatria Hungarica,* 19(2): 161-169

V. Komlósi Annamária és Nagy János (szerk.) (2003) *Énelméletek. Személyiség és egészség.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó

Vajda Zsuzsanna (1994) *Nevelés, pszichológia, kultúra.* Budapest: Dinasztia

Várnagy Elemér (szerk.) (1996) *A hátrányos helyzet szociálpedagógiája.* Pécs: JPTE

Volentics Anna (2001) Teljesítmény- és viselkedészavarok, teljesítmény- és viselkedészavarral küzdők – szócikk. In: Mesterházi Zs. (szerk.) (2001) *Gyógypedagógiai lexikon.* Budapest: ELTE BGGYFK

Willis, Paul (2000) *A skacok. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra.* Budapest: Új Mandátum

6. Kezelőrendszer, beavatkozási területek

6.1. Gyermekvédelem és bűnmegelőzés
Szöllősi Gábor

6.1.1. Bűnmegelőzési politika és gyermekvédelmi politika
6.1.1.1. A bűnmegelőzési politika és annak gyermekvédelmi elemei
6.1.1.2. A gyermekvédelmi politika és annak bűnmegelőzés-politikai összefüggései
6.1.1.3. A bűnmegelőzésre tartozó probléma meghatározása
6.1.1.4. A gyermekvédelemre tartozó probléma meghatározása
6.1.2. A gyermekek bűnelkövetővé válásának folyamatai, kockázati és reziliencia-tényezői
6.1.2.1. Kockázati és reziliencia-tényezők
6.1.2.2. A bűnelkövetővé válás fejlődési folyamata
6.1.3. A gyermekvédelem részterületei és azok bűnmegelőzési funkciói
6.1.3.1. A gyermekvédelmi rendszer
6.1.3.2. Bűnmegelőzés a gyermekvédelemben gondozott gyermekek körében
6.1.4. A gyermekvédelem bűnmegelőzési feladatának megjelenése a gyakorlatban
6.1.4.1. Explicit bűnmegelőzési funkció
6.1.4.2. Látens bűnmegelőzési funkció
6.1.4.3. A gyermekvédelmi bűnmegelőzés jellegzetes színterei, eszközei
Források

6.2. Konfliktusfeloldás és bűnmegelőzés az iskolában
Ligeti György

6.2.1. Rövid módszertani bevezető
6.2.2. A közeg, amelyben történnek a dolgok
6.2.2.1. Oktatás és nevelés
6.2.2.2. Társadalmi környezet
6.2.3. A konfliktus
6.2.3.1. Lopás
6.2.3.2. Szecskák
6.2.3.3. Mobiltelefon
6.2.3.4. Tanárverés és a média szerepe
6.2.4. Az iskola mint munkahely és annak szervezeti kultúrája
6.2.4.1. Kommunikáció
6.2.4.2. 80/20 – hol dől el a pedagógiai munka
6.2.4.3. Stratégia
Források

6.3. Kortárssegítés
Both Emőke

6.3.1. Az önkéntes munka
6.3.2. A kortárssegítés
6.3.2.1. A kortárssegítés hazai történetének áttekintése
6.3.2.2. A kortárssegítés elhatárolása az önkéntes munkától
6.3.2.3. A kortárssegítés típusai
6.3.2.4. A kortárssegítés lehetőségei a bűnmegelőzésben
6.3.2.5. A kortárssegítés előnyei
6.3.3. Összefoglalás
Források

6.4. A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása; a helyreállító szemlélet perspektívái
Vaskuti András és Dénes Veronika

6.4.1. A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása
6.4.1.1. Életkori keretek
6.4.1.2. Az igazságszolgáltatás szereplői
6.4.1.3. A bűncselekmény elkövetésétől az ítélethozatalig tartó folyamat
6.4.1.4. Elterelési lehetőségek a jelenleg hatályos törvényben
6.4.2. Resztoratív elemek a fiatalkorúak büntető jogalkalmazásában
6.4.2.1. Szófejtő bevezető
6.4.2.2. Fiatalkorúak által elkövetett, leggyakrabban előforduló bűncselekmény-fajták
6.4.2.3. A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás jellemzői
6.4.2.4. A közvetítői eljárás és eddigi tapasztalatai
6.4.2.5. A Btk. szankciórendszere
Források

6.1. Gyermekvédelem és bűnmegelőzés
Szöllősi Gábor

6.1.1. Bűnmegelőzési politika és gyermekvédelmi politika

6.1.1.1. A bűnmegelőzési politika és annak gyermekvédelmi elemei

A külföldi és a hazai források egyértelművé teszik, hogy a fejlett társadalmakban a közfeladatok közé tartozik mind a bűnmegelőzés, mind a gyermekvédelem. Ezekben az országokban tehát egyszerre és egymás mellett létezik a bűnmegelőzési politika és a gyermekvédelmi politika.

A **bűnmegelőzés** a kriminálpolitika tágabb körén belül helyezkedik el, annak egyik részterülete (1.3. fejezet). A nemzeti bűnmegelőzési politikák alakulását egyrészt a nemzetközi hatások (különösen a nemzetközi egyezmények) befolyásolják, másrészt a hazai szakpolitikai folyamatok alakítják sajátos, egyedi karakterüket. A bűnmegelőzési politika alkotásakor számos paradigma, illetve megoldás között lehet választani (2.1. fejezet).

A hazai bűnmegelőzési politika alapvető dokumentuma a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, amelynek egyik prioritása a *gyermek- és fiatalkori bűnözés csökkentése* (2.3. fejezet). A Stratégia ezzel kapcsolatosan megjelöli a bűnüldöző és büntető igazságszolgáltatási rendszer saját feladatait, valamint más ágazatok szerepét. A gyermekek és fiatalok esetében ezek az ágazatok az egészségpolitika, a szociálpolitika és családpolitika, az ifjúság- és sportpolitika, a nevelés- és oktatáspolitika, a gyermekvédelem, a kulturális politika, a romapolitika, valamint a környezet- és természetvédelmi politika.

A stratégia a *gyermekvédelem feladataiként* az alábbiakat említi:

- a megyei (fővárosi) pártfogó felügyelői szolgálat, a rendőrség, az ügyészség és a megyei (fővárosi) gyámhivatalok gyermek- és ifjúságvédelmi koordinátorai, valamint az iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök fóruma közötti intézményes együttműködés kialakítása;
- a gyermek- és fiatalkorúak marginalizálódásának megelőzését szolgáló jelzőrendszer, korai pszicho-szociális beavatkozási programok megszervezése;
- az életmódjukban deviáns jellegzetességeket mutató (például alkohol- és drogfogyasztás, csavargás, iskolakerülés, szabálysértés elkövetése, stb.) gyermek- és fiatalkorúakat a súlyosabb deviáns magatartásformák tanúsításától vagy a bűncselekmények elkövetésétől visszatartó segítő intézményrendszer kialakítása és fejlesztése.

A családsegítő szolgálatok és a gyermekjóléti szolgálatok feladatainak szoros összefüggése miatt a *szociálpolitika és családpolitika* körébe sorolt feladatok is figyelembe veendők a gyermekvédelem bűnmegelőzési feladatai körében:

- a pártfogó szolgálatok, a rendőrség, az ügyészség és a családsegítő, családtámogató szolgálatok közötti együttműködés kialakítása, különös tekintettel a devianciák kockázati tényezőinek jelzésére és a korai pszicho-szociális beavatkozásra;

- az anyagi, szociális okból veszélyeztetett gyermekek és fiatalok számára segélyprogramok kidolgozása, szegregációjuk megelőzése;
- a hajléktalanná vált családok átmeneti elhelyezésére létrejött családok átmeneti otthona hálózat bővítése;
- a hajléktalanná vált családok gyermekei számára szociális segítséget és az iskolai tanulmányok folytatását biztosító programok és intézmények kialakítása;
- az iskolából kimaradt és a munkanélküli fiatalok számára szabadidőeltöltési, képzési, illetve átképzési programok létesítése;
- gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő, gyermekotthonban élő fiatalok családi életre nevelése, ennek érdekében speciális módszerek, modellprogramok kialakítása külső közreműködők bevonásával.

A felsorolás nem teljes körű, csak a megfogalmazott prioritás szempontjából legfontosabbnak tartott feladatokat tartalmazza. A Stratégia céljainak teljesítéséhez más tevékenységek is rendelhetők, illetve részletes szakmai tartalommal tölthetők meg. A felsorolásból is látható, hogy a gyermekvédelmi rendszer számára megfogalmazott feladatok valóban gyermekvédelmi jellegűek: *a gyermekvédelem amúgy is létező feladatkörén belül fogalmazódnak meg a bűnmegelőzést szolgáló speciális programok, speciális hangsúlyok*.

Ligeti Miklós (2007) szerint a gyermekvédelmi rendszernek elsősorban a következőkkel kell hozzájárulnia a bűnmegelőzéshez:

- bűnmegelőzési szempontból megfelelő *jelzőrendszer* működtetése (a jelzőrendszernek le kell fednie minden olyan élethelyzetet, amely a jelenlegi tudásunk és tapasztalatunk szerint a gyermek- és fiatalkorúakat a bűnözés felé elindíthatja, vagy a már megkezdett pályán őket gyorsíthatja);
- az iskolai és munkahelyi konfliktusoknak, a családi élet zavarainak, a tanulási és előmeneteli *kudarcoknak* az észlelése és hatékony kezelése;
- a korai *pszicho-szociális beavatkozás* feltételeinek megteremtése;
- az *erőszakmentes konfliktuskezelő* és -feloldó technikák terjesztése;
- az állami gondoskodás intézményeinek képessé tétele arra, hogy a családi kötelékeken kívül nevelkedő gyermekek sikeres szocializációját és integrációját biztosítsák.

6.1.1.2. A gyermekvédelmi politika és annak bűnmegelőzés-politikai összefüggései

A gyermekvédelem területe vagy a végzett tevékenység, vagy az intézményrendszer szempontjából határozható meg.

a) A **gyermekvédelmi tevékenység** szűkebb értelmezés szerint a hivatalosan gyermekvédelminek minősített feladatokat jelenti, még szűkebben a törvény ál-

tal gyermekvédelmiként megfogalmazottakat [azaz Magyarországon az 1997. évi XXXI. törvény (Gyvt.) által meghatározott feladatokat].

b) Egy gyakran használt másik értelmezés szerint minden tevékenység gyermekvédelmi, amelyet explicit módon gyermekvédelmi célok megvalósítása érdekében – és nem másért – művelnek. (Ennek megfelelően például Magyarországon az iskolai, egészségügyi és más rendszerek egyes feladatai is kifejezetten gyermekvédelmiek.)

c) Egy harmadik – jellemzően hazai – nézőpont szerint minden olyan tevékenység a gyermekvédelem területéhez sorolandó, amely a gyermek fejlődését szolgálja, beleértve a szülői gondozást-nevelést is.

Kétségtelen, hogy ez utóbbi nézőpont mára erősen visszaszorult. A nemzetközi szakirodalom sem vesződik azzal, hogy „gyermekvédelem" címkét ragaszszon a legkülönbözőbb jelenségekre. Ehelyett továbbra is széles körben vizsgálja egyrészt azokat a tényezőket, amelyek kedvező vagy kedvezőtlen hatást gyakorolnak a gyermekre, másrészt azokat a megoldásokat, amelyek felhasználhatók a gyermek problémáinak megelőzésére vagy korrigálására – függetlenül attól, hogy azok belül vagy kívül esnek a hivatalosan megfogalmazott gyermekvédelem körén.

A **gyermekvédelmi rendszer** azokból az intézményekből áll, amelyek fő feladatként, vagy alaptevékenységük részeként gyermekvédelmi feladatokat látnak el. A hazai hivatalos dokumentumok általában a gyermekvédelmi törvényben meghatározott intézményeket nevezik gyerekvédelmi rendszernek; a Bűnmegelőzési Stratégia is ezt a megoldást alkalmazza.

Mégis, mitől lesz egy probléma, illetve egy tevékenység gyermekvédelmi jellegű? Mindenekelőtt attól, hogy a társadalom egyes problémákat sajátosan gyermekvédelminek minősít, és ezekre sajátosan gyermekvédelmi megoldások alkalmazását tartja szükségesnek. A gyermekvédelem klasszikus tárgyköre az a helyzet, amikor a szülő nem hajlandó vagy nem képes a gyermeket elfogadhatóan gondozni-nevelni, és ezért szükségesnek tartják *az állam beavatkozását a család életébe*. Az, hogy mikor nem elfogadható a gondozás-nevelés, és mikor szükséges az állam beavatkozása, minősítés kérdése.

A gyermekvédelem közfeladat, ezért a gyermekvédelemre vonatkozó érvényes közösségi célkitűzéseket és a célok megvalósítására rendelt eszközöket a **gyermekvédelmi politika** keretében határozzák meg. E politikáknak többféle típusa ismeretes, az egyes országok gyermekvédelmi politikája időnként megváltoztatja az addig alkalmazott gyermekvédelmi paradigmát. A klasszikus megközelítést, mely a szülőtől kívánta megvédeni a gyermeket, Magyarországon is háttérbe szorította az az irányzat, amely *a család segítését tekinti elsődleges feladatnak*. Másként fogalmazva: *a gyermek megvédése helyett jóléti szolgáltatások biztosítására helyeződött a hangsúly*. Ugyanakkor a jóléti jellegű szolgáltatások sem mentesek a szakemberek által gyakorolt „puha"

kontrolltól, és a jóléti szolgáltatások mögött változatlanul jelen van a hatósági kötelezésen alapuló gyermekvédelmi gondoskodás. Hazánkban a Gyvt. 14.§ (1) bekezdése a gyermekek védelmét a következők szerint fogalmazza meg: a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység.

A gyermekvédelem alapfunkciója tehát a családi gondozás-nevelés gyermekvédelminek minősített problémáinak kezelése. A gyermekvédelem funkciói közé sorolható a gyermek/fiatal **deviáns magatartásának kezelése** is.

a) E funkció már a gyermekvédelem hazai történetének kezdetén megfogalmazódott. Az állami gyermekvédelmet az *1901. évi VIII. tc*. hozta létre. Kezdetben csak az „anyagi elhagyottság" problémája fogalmazódott meg, mely szerint elhagyottnak kellett nyilvánítani a teljes ellátatlanságban élő 15 éven aluli gyermekeket. A bűncselekményt elkövető gyermek- illetve fiatalkorúakkal kapcsolatos nevelési eszme megjelenésével gyermekvédelmi feladatként fogalmazódott meg az „erkölcsi elhagyottság" problémája. Az anyagi helyzetre tekintet nélkül kellett elhagyottnak nyilvánítani azt a 15. életévét meg nem haladott korú gyermeket, akit nevelésének elhanyagolása vagy környezetének káros behatása erkölcsi romlás veszélyének tett ki, vagy az előbb megjelölt okokból vagy hajlamai következtében züllésnek indult, kivéve, ha javítónevelését a bíróság elrendelte.

b) A II. világháború után az elhagyottság kategóriáját a *veszélyeztetettség* váltotta fel, a gyermek magatartási problémáit már nem említette explicit módon a jogszabály. A szabálysértést és bűncselekményt elkövető kiskorúak ügyét azonban változatlanul a gyermekvédelemhez utalták, amely azonban nem rendelkezett megfelelő eszközökkel a speciális problémák kezeléséhez. Jellemző megoldás volt ebben az időszakban, hogy a gyámhatóság tisztviselője beidézte a kiskorút, és ún. védő-óvó intézkedésként figyelmeztetésben részesítette.

c) Az *1997-es gyermekvédelmi reform* hatalmas változást hozott a családhoz kötődő gyermekvédelmi problémák kezelése terén. A gyermekvédelmi reformnak azonban nem volt új, speciális mondanivalója a bűnmegelőzés terén. A gyermekvédelem korábbi – a reform során korszerűsített – megoldásai, valamint új jogintézményei ugyanúgy alkalmazhatók a bűnmegelőzés körében, mint más gyermekvédelmi-gyermekjóléti problémák esetében.

6.1.1.3. A bűnmegelőzésre tartozó probléma meghatározása

A bűnmegelőzés szükségességének megfogalmazódása két különböző problémához kötődik; az egyik maga a bűnelkövető magatartás, a másik pedig az a helyzet, amely a bűnelkövetés jövőbeni kockázatát hordozza. Ez utóbbi esetben meglehetősen nehéz annak meghatározása, hogy mire is irányuljon a bűnmegelőző tevékenység, hiszen

nem egy jól körülhatárolható csoportról van szó (mint a bűnelkövetők esetében), hanem mindazokról a gyerekekről, akiket a legkülönfélébb *kockázati tényezők* (körülmények, személyiségvonások, magatartások) jellemeznek (2.1. fejezet).

Magyarországon a Bűnmegelőzési Stratégia nevezi meg azokat a helyzeteket, amelyek kezelését bűnmegelőzési feladatnak tekinti, figyelve arra is, hogy a bűnelkövetővé válás útja – mint a kötet előző tanulmányaiból láthattuk – rendkívül komplex. A Stratégia ezért különböző ágazatok számára fogalmaz meg bűnmegelőzési feladatokat. A Stratégiában megnevezett problémák tehát egyszerre bűnmegelőzési és a gyermekvédelemre is tartozó problémák. Ilyen például a gyermek- és fiatalkorúakat a bűncselekmények elkövetésétől visszatartó segítő intézményrendszer fejlesztési feladatainak megfogalmazása.

A bűnmegelőzés eszközeivel kapcsolatosan a *közvélemény* – különösen a sajtóban feltűnő módon tárgyalt bűncselekmények megismerésekor – radikális igényeket is megfogalmazhat. A bűnözéstől és a kiskorú elkövetőktől való félelem erősödése, ha nem is indokolttá, de érthetővé teszi a kiskorúak bűnözésével kapcsolatosan időként megfogalmazódó morális pánikot. A pánik következménye a gyermekvédelem területére tartozó problémák adekvát kezelési eszközeivel kapcsolatos felfogás megváltozása is lehet. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az európai kultúrában a gyermek a serdülőkor kezdetéig „védelemre szoruló gyermek”-nek minősül, aki nem felelős a helyzetéért, nem veszélyeztet másokat, és rászorul az állam és a társadalom védelmére. A serdülőkor kezdetétől azonban megváltozik a gyermekek megítélése, ettől kezdve „a más ember veszélyes gyermekének” kezdik tekinteni, aki felelős a helyzetéért, másokra nézve veszélyt jelent, és nem védelmet kell nyújtani számára, hanem kontrollálni kell a magatartását.

A külföldi és hazai fejlemények azt jelzik, hogy erősödik a serdülőkorban lévő, sőt, az oda éppen csak belépő gyermekek felelőssé tétele iránti igény. A mindennapi tudás részévé vált ugyanis, hogy egyes körülmények (például iskolakerülés, csonka családban élés, kedvezőtlen szocioökonómiai helyzet, kisebbségi vagy etnikai háttér) a fiatalt „veszélyeztetetté” teszik a munkanélküliség, a bűnelkövetés, az öngyilkosság, a hajléktalanság, a kábítószer-fogyasztás vagy a korai terhesség szempontjából.

A fiatalok „veszélyeztetettsége” olyan korábbi kategóriákat is képes háttérbe szorítani vagy felváltani, mint a „bűnelkövetés”, vagy a „beilleszkedési zavar”. Az új megközelítés a bizonytalansági tényezőket *valószínűségi kategóriákká* alakítja, és igazgatási szabályokkal kezeli a potenciális veszélyt. Igazgatási szempontból az új kockázat-kezelő és preventív programok nagyobb hatékonyságot ígérnek, mert viszonylag alacsony a költségük a forrásigényes terápiákkal szemben (Bessant 2001).

6.1.1.4. A gyermekvédelemre tartozó probléma meghatározása

A gyermekvédelemre tartozó probléma megnevezése Magyarországon a *veszélyeztetettség*, mely mögé az utóbbi években felsorakozott a *gyermekbántalmazás*

kifejezés is. A Gyvt. törvényi definíciója szerint a veszélyeztetettség olyan – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult – állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza. A kategória jellemzői a tárgyi (objektív) megközelítés, a fejlődésorientáltság és a korlátlanság. A gyermekbántalmazás keretében viszont azokat a helyzeteket minősítik gyermekvédelmi problémának, melyeket valakinek a vétkes magatartására (cselekvésére vagy mulasztására) lehet visszavezetni (5.2. fejezet).

Mindkét problémadefiníció fontos jellemzője a *korlátlanság*. A definíció azt jelzi, hogy a gyermek fejlődésének bármiféle zavara olyan problémának minősül, amelynek megoldása a gyermekvédelem intézményrendszerére tartozik. Ez eleve kivihetetlen lenne, hiszen egyrészt a családi autonómia rendkívüli korlátozásával járna, másrészt hatalmas feladattal terhelné az állami intézményrendszert. A magyar gyermekvédelem valójában nem foglalkozik a gyermekek fejlődését zavaró mindennemű tényezővel, sőt azt, hogy szükség van-e a gyermekvédelem beavatkozására, nem is a gyermek fejlődésének vizsgálata alapján állapítják meg.

Tudnunk kell tehát, hogy mind a veszélyeztetettség, mind pedig a gyermekbántalmazás ún. *szociális konstrukció*. A társadalomtól készen kapott konstrukciókban („definíciókban") elválaszthatatlanul egybemosódik a tények bemutatása, a helyzetre vonatkozó értékek kinyilvánítása és a társadalom feladatainak megfogalmazása. Mindkét kategória esetében arról van tehát szó, hogy a létező helyzetek heterogén halmazát az fogja össze, hogy a társadalom minősítése szerint gyermekvédelmi beavatkozást igényelnek.

1997-ben sor került a **gyermekvédelem reform**jára, ami érintette a gyermekvédelemre tartozó problémák körét is. A gyermekvédelemre korábban ugyanis csak olyan problémák tartoztak, amelyeknél szükség volt a család autonómiáját korlátozó beavatkozásra (ami persze nem elsősorban a helyzetek jellemzőitől függött, hanem azok minősítésétől). A gyermekvédelmi reform elsődlegessé tette az önként igénybe vehető szolgáltatásokat, és másodlagossá a kötelezésen alapuló megoldásokat. Ezzel az eddig kötelezéssel megoldott esetek nagy tömege átkerült az ún. gyermekjóléti ellátások közé. Lehetőség nyílt azonban arra is, hogy gyermekvédelmi feladatként fogalmazódjanak meg azok a helyzetek, amelyek korábban nem szerepeltek a gyermekvédelem feladatai között, mivel kívül estek a kötelezésre okot adó esetek körén.

Mindezzel együtt a hazai gyermekvédelem továbbra is a családon belüli gondozási-nevelési problémákat tekinti elsődleges feladatának. Ezen belül azonban megtalálhatók (vagy megfogalmazhatók) azok a helyzetek is, amikor a szülő nem tud megbirkózni a gyermek viselkedési zavarával, deviáns magatartásával. Tehát – noha a gyermekvédelem elsődlegesen a családon belüli viszonyokra koncentrál – a gyermekvédelem feladatai közé tartoznak azok a problémák, amikor a viselkedési zavar, a deviáns magatartás, a bűnelkövetés, vagy azok kockázata jelenti a gyermek (illetve környezete) problémáját.

6.1.2. A gyermekek bűnelkövetővé válásának folyamatai, kockázati és reziliencia-tényezői

A gyermekekre és fiatalokra irányuló bűnmegelőzés nagyobbrészt olyan helyzetekkel foglalkozik, amelyek kívül esnek a büntetőjogi megítélés alá eső magatartásokon. A különféle megelőzési politikák olyan komplex rendszert működtetnek, melyben a primer, a szekunder és a tercier prevenció kapcsolódnak egymáshoz (2.1. fejezet). Bűnmegelőzés esetében ez azt jelenti, hogy bár csak a tercier prevenció keretében találkozunk olyanokkal, akik elkövetővé váltak, de a preventív tevékenység fókusza az ő esetükben is a gyermekre (fiatalra) jellemző különféle körülményekre (például viselkedési zavaraira, kortárskapcsolataira, családi támogató rendszerére) irányul. [A továbbiakban egységesen gyermeknek fogom nevezni mindazokat, akik nem felnőttek. A büntető igazságszolgáltatás keretében különbséget kell tenni a gyermekkorú és a fiatalkorú között (4.1. fejezet), a bűnmegelőzés körében viszont minden életkori szakasznak sajátos jelentősége van. Ezért általában gyermekekről fogok írni, és külön említem, ha valamely korcsoportnak speciális jelentősége van.]

Milyen helyzetekkel foglalkozik a gyermekekre irányuló bűnmegelőzés, ha nem a bűnelkövető magatartással? A szakirodalom két támpontot kínál (McCarthy *et al.* 2004; Shader 2003):

- *A bűnelkövetővé válás kockázati-, illetve rezilienciatényezői* (reziliencia: rugalmasság, a problémákkal megbirkózás képessége). Kockázati tényezők azok a körülmények, melyek jelenléte esetén adott személy esetében nagyobb lesz a kedvezőtlen eredmény bekövetkezése, mint a populáció más tagjainál. A reziliencia-tényezők (melyeket védő faktorok néven is említenek) olyan körülmények, melyek mérséklik vagy elhárítják a kockázati tényezők hatását, ezzel mérsékelve a kedvezőtlen eredmény bekövetkezésének valószínűségét.
- *A bűnelkövetővé válás fejlődési folyamata.* A gyermekek néhány jellegzetes folyamattípus keretében jutnak el a bűncselekmény elkövetéséig. A bűnmegelőzésnek figyelembe kell vennie a folyamat sajátosságait, ennek alapján a megfelelő időben és módon kell fellépnie.

6.1.2.1. Kockázati és reziliencia-tényezők

A kockázati tényezők hatásával kapcsolatban az alábbiakat kell figyelembe venni:

- noha a kockázati tényezők jelenléte megnöveli a magatartási rendellenesség megjelenésének valószínűségét, a konkrét személyről nem lehet tudni, hogy később bűnelkövetővé válik-e;
- egy-egy magatartási rendellenességhez több kockázati tényező is kapcsolódik;
- ugyanaz a kockázati tényező többféle magatartási rendellenességnek is kockázati tényezője lehet;
- több kockázati tényező együttes jelenléte esetén azok hatása kumulálódik;

- a kockázati tényezők hatása a különböző életkori szakaszokban eltérő.

Shader (2003) az alábbiak szerint csoportosította a kockázati tényezőket:

6.1./1. táblázat Kockázati és protektív tényezők

	Kockázati tényezők	**Protektív tényezők**
Individuális tényezők	kisebb jogsértések elkövetése, kábítószer-használat, a férfi nemhez tartozás, agresszivitás, hiperaktivitás, problémás (antiszociális) magatartás, médiaerőszaknak való kitettség, egészségügyi vagy testi problémák, alacsony intelligenciaszint, becsületesség hiánya, koncentrációs zavarok, kockázatkereső magatartás, fizikai erőszak, antiszociális attitűd, személy elleni bűncselekmény elkövetése	devianciákkal szembeni intoleráns attitűd, magas intelligenciaszint, női nemhez tartozás, pozitív szociális orientáció, a jogsértésért járó szankciók ismerete
Családi tényezők	alacsony szocio-ökonómiai státusz, szegénység; antiszociális szülők, gyenge szülő-gyermek kapcsolat; kemény, engedékeny vagy következetlen fegyelmezés; felbomlott család, szülőktől való elválasztás, bántalmazó illetve elhanyagoló szülők; elégtelen felügyelet; mérsékelt szülői érdeklődés; családi konfliktus	meleg, támogató kapcsolat a szülőkkel, más felnőttekkel; a szülők pozitív viszonya a kortársakhoz, megfelelő szülői felügyelet
Iskolai tényezők	kedvezőtlen attitűd az iskola iránt; rossz teljesítmény; iskolai kudarc	elkötelezettség az iskola iránt; elismertség a szokásos tevékenységért
Kortársccsoport	gyenge társas kapcsolatok; antiszociális, illetve bűnelkövető társak; galerihez tartozás	barátok; akik szokványos tevékenységekkel foglalkoznak
Környezet	bűnözés; kábítószer-fogyasztás a környéken; a környék dezorganizáltsága	

6.1.2.2. A bűnelkövetővé válás fejlődési folyamata

Különböző kutatások vizsgálták, hogy milyen jellegzetes utat járnak be azok a gyermekek, akik bűnelkövetőkké válnak, vagy éppen ellenkezőleg, milyen az életpályájuk azoknak, akik elkerülik a bűnelkövetővé válást. *Loeber* és munkatársai (1997) például a bűnelkövetővé válás három „ösvényét” azonosították, melyekkel kapcsolatban a következőket állapították meg:

- akik továbbhaladtak egy ösvényen, azok korábban az adott ösvény előző lépcsőfokaira jellemző magatartást tanúsították;

- aki továbbhaladt egy súlyosabb szintre, az általában tovább folytatja azokat a magatartásokat is, melyek a korábbi lépcsőfokokat jellemezték;
- nem minden egyén halad tovább a súlyosabb következmények felé. Az egyének jellemzően egyre csökkenő hányada lép tovább az ösvényen a súlyosabb szintekre.

A szerzők a kutatásaik alapján három jellemző fejlődési ösvényt írtak le:

6.1./2. táblázat A bűnelkövetővé válás három ösvénye

„tekintélykonfliktus ösvény”	1. lépcső: dac, akaratos magatartás 2. lépcső: ellenszegülés 3. lépcső: felügyelet alóli kivonódás (csavargás, szökés, éjszakai kimaradás)
„nyílt ösvény”	1. lépcső: kisebb fokú agresszió (pl. iskolai zaklatás) 2. lépcső: fizikai küzdelemben való részvétel 3. lépcső: erőszakos bűncselekmény (pl. testi sértés, nemi erőszak, emberölés)
„fedett ösvény”	1. lépcső: kisebb, titkolt jogsértések (pl. bolti lopás) 2. lépcső: vagyont károsító magatartás (pl. vandalizmus) 3. lépcső: közepesen súlyos bűncselekmény (pl. zsebtolvajlás) 4. lépcső: súlyos bűncselekmény (pl. betöréses lopás)

A gyermekek bűnelkövetővé válásának folyamata és az ebben érvényesülő kockázati és támogató tényezők alapján a gyermekekre irányuló bűnmegelőzési program alapvető célja az lehet, hogy mérsékelje a kockázati tényezőket és erősítse a protektív tényezőket, illetve befolyásolja a gyermek fejlődésének folyamatát, korlátozva a súlyosabb lépcsőfokra való továbblépést, elősegítve az ösvényről való letérést (2.1. fejezet).

A bűnmegelőzési programok tervezésénél figyelemmel kell lennünk arra, hogy a kockázati és a protektív tényezők igen *eltérő lehetőséget kínálnak* a beavatkozásra. Egyes kockázati tényezők nem befolyásolhatók (pl. a gyermek neme), és/vagy nem fogadható el a beavatkozás (pl. felbomlott család). Ilyen esetekben más faktorok módosításával mérsékelhető a kockázatot. A különböző kockázati tényezők befolyásolása más-más intézményrendszer vagy szakember kompetenciakörébe tartozhat (pl. gyermekjóléti szolgálat, iskola, pszichológus, orvos, stb.). Ekkor sem mellőzhető az interdiszciplináris együttműködés, valamint a tevékenység koordinálása. A kockázati tényezők abban is különböznek egymástól, hogy a beavatkozás elsődlegesen kire irányul (gyermekre, szülőre, más személyre). Ilyenkor is rendszerként kell kezelni a gyermeket és releváns környezetét.

A bűnelkövetővé válás fejlődési folyamatának vizsgálata során kijegecesedett néhány olyan szempont, amelyeket a programok tervezése során ajánlatos figyelembe venni:

- a magatartási zavar korai megjelenése előrejelzi a későbbi deviáns magatartást;
- az elkövetés intenzitása a serdülőkorban és fiatal felnőttkorban a legmagasabb, noha a görbe egyénenként eltérő, és alakulása befolyásolható;
- minél több a jelen lévő kockázati tényező, annál nagyobb a valószínűsége a későbbi erőszaknak vagy a bűnelkövetővé válásnak;
- a támogató faktorok pozitív hatást válthatnak ki; korai életkorban több áll rendelkezésre;
- a támogató faktorok ellensúlyt képezhetnek a kockázati tényezőkkel szemben.

6.1.3. A gyermekvédelem részterületei és azok bűnmegelőzési funkciói

6.1.3.1. A gyermekvédelmi rendszer

A hazai gyermekvédelmi rendszer a következő **alrendszerek**ből áll:

a) a *szűkebb értelemben vett gyermekvédelmi rendszer*, amely alatt a Gyvt. szerint megfogalmazott gyermekjóléti és gyermekvédelmi rendszer értjük;

b) a szűkebb értelemben vett gyermekvédelemhez *kapcsolódó intézmények, személyek;*

c) *a tágabb értelemben vett gyermekvédelmi rendszer* intézményei, amelyek más alapfeladataikon túl gyermekvédelmi jellegű alapfeladatokat is kötelesek ellátni. Ezek:

- a szociális törvény rendszerébe tartozó ellátások;
- a gyermekek védelme a közoktatás körében;
- a gyermekek védelme az egészségügy körében;
- a gyermekek családjogi-gyámügyi védelme;
- az igazságügyi gyermek- és ifjúságvédelem, és
- a fiatalok munkaügyi védelme.

A gyermekvédelmi rendszer része a bíróság által javítóintézeti nevelésre utalt, illetve előzetes letartóztatásba helyezett *fiatalkorúak intézeti ellátása*. A fiatalkorúak javítóintézeti neveléséről külön törvény rendelkezik (ld. 4.4. fejezet is).

6.1.3.2. Bűnmegelőzés a gyermekvédelemben gondozott gyermekek körében

Mivel a bűnelkövetővé válás kockázatát nem szűrik szisztematikus módon a gyermekvédelem rendszerében, nem áll rendelkezésünkre adat arról, hogy a gyermekpopuláció mekkora része, mely ok miatt van kitéve a bűnelkövetővé válás veszélyének. Arról sincs adat, hogy a gyermekvédelem által különböző formában gondozott gyermekek közül hányan váltak már bűnelkövetővé, illetve hányan vannak

olyanok, akiknél valamely okból fennáll a bűnelkövetővé válás fokozott kockázata. A rendelkezésre álló adatok a bűnmegelőzés által érintett populáció kiterjedését csak néhány részleges érvényű adattal jelzik.

1. Az adatok egyik része a **gyámhatóság** tevékenységére (hatósági döntésére) vonatkozik. A védelembe vett gyermekekről a gyámhatóság ítéli meg, hogy milyen – a statisztikai táblázatban szereplő – okból veszélyeztetettek. Ez a statisztika rendkívül kevés értékelhető információt szolgáltat, osztályozási szempontjai is megbízhatatlanok Az azonban feltételezhető, hogy a „gyermeknek felróható magatartási ok" azokat a gyermekeket jelöli, akik bűncselekményt vagy szabálysértés valósítottak meg, illetőleg akiknek magatartását problémásnak, esetleg antiszociálisnak találták.

6.1./3. táblázat Védelembe vett kiskorúak száma 2005-ben

December 31-én nyilvántartott védelembe vett kiskorúak száma. Ebből:	**18 813**
– környezeti okból	4 656
– szülőnek felróható magatartási okból	9 605
– gyermeknek felróható magatartási okból	4 552

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről 2005

2. Egészen másféle szakmai paradigma szerint működnek a **gyermekjóléti szolgálatok**. Az általuk nyújtott gondozást a gyermekek elsősorban kötelezés nélkül veszik igénybe, meghatározott esetekben azonban (a védelembe vétel keretében) kötelezés alapján. Az együttműködésre kötelezettek esetében – mint fentebb láttuk – a védelembe vételről döntő jegyző valamely körülményt olyannak minősített, mely fokozott kockázatot hordoz magában (akár bűnmegelőzési, akár más szempontból). Azt viszont egyáltalán nem tudjuk, hogy a nem kötelezésen alapuló esetek mekkora részében van (vagy lenne) szükség a bűnmegelőzési célú prevencióra:

6.1./4. táblázat A gyermekjóléti szolgálatok gondozási eseteinek száma a kapcsolatfelvétel módja szerint 2005-ben

	Kapcsolatfelvétel száma
Önkéntes (gyermek kezdeményezte)	20 333
Szülővel közösen	40 005
Gyermekjóléti szolgálat	58 390
Jelzőrendszer által kezdeményezett	80 201
Együttműködésre kötelezett	49 053
Összesen	247 982

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről 2005

A gyermekjóléti szolgálatok tevékenysége a szociális munkára épül, ezért az általuk gondozott gyermekek problémáit jóval igényesebb módon osztályozzák, mint a gyámhatóságok a védelembe vételek okát. Bűnmegelőzési szempontból azonban

nincs különbség közöttük, lényegében mindegyik probléma olyan, mely a bűnelkövetővé válás kockázati tényezőjeként jelölhető meg. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a gyermekjóléti szolgálatok minden esetben explicit bűnmegelőzési célt követnek.

6.1./5. táblázat Gyermekvédelmi szolgáltató tevékenység a kezelt probléma típusa szerint 2005-ben

Anyagi (megélhetési, lakhatással összefüggő stb.)	161 264
Gyermeknevelési	124 984
Beilleszkedési nehézség	37 692
Magatartászavar, teljesítményzavar	76 902
Családi konfliktus (szülők egymás közti, szülő-gyermek közötti)	78 073
Szülők vagy a család életvitele	104 900
Szülői elhanyagolás	39 710
Családon belüli bántalmazás (fizikai, szexuális)	11 761
Fogyatékosság, retardáció	12 380
Szenvedélybetegségek	23 611
Problémák száma összesen	671 277

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről 2005

Természetesen olyankor, amikor gyermekvédelmi intézmény bűnmegelőzési projektet dolgoz ki és hajt végre, explicit módon is bűnmegelőzéssel foglalkozik. Ilyen esetben az ellátottak köre is nyomon követhető.

6.1.4. A gyermekvédelem bűnmegelőzési feladatának megjelenése a gyakorlatban

A gyermekvédelem tevékenységi és feladatkörének meghatározása csak részben jogszabályi kérdés. A problémák és a kezelésükre szolgáló módszerek ugyanis kölcsönösen összefüggnek. Már korábban is említettük, hogy a gyermekvédelminek minősülő problémák kezelésére jöttek létre az intézmények, azaz azokat a problémákat keresik és fogadják, amelyeket kompetenciakörükbe tartozónak tekintenek. A családok, a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjai, továbbá az igazságszolgáltatás intézményei maguk értelmezik azt, hogy milyen jellegű eseteket/ügyeket juttassanak el a gyermekvédelmi intézményekhez. A bíróság, ügyészség, rendőrség hierarchikus pozíciója (továbbá jogszabályi háttere) elég erős ahhoz, hogy a gyermekvédelmi szervezet vita nélkül elfogadja az ügyeket. A jelzőrendszer tagjaitól és a családtól érkező megkereséseket már nagyobb önállósággal (bátorsággal) szűrik meg a gyermekvédelmi intézmények. A gyámhatóság és a szolgáltató intézmények közötti kapcsolatot is jogszabály szabályozza, mégis a két fél viszonya értelmezések, alkuk, hatalmi konfliktusok tárgya.

6.1.4.1. Explicit bűnmegelőzési funkció

A gyermekvédelmi rendszer az esetek egy részében explicit módon foglalkozik bűnmegelőzéssel. Ez úgy értendő, hogy kifejezetten a bűnelkövetővé válás/bűnismétlés megelőzése céljából kerül kapcsolatba az intézmény a gyermekkel, a megelőzés tehát célirányos tevékenység. Ilyen explicit gyermekvédelmi bűnmegelőzési tevékenység a következő módokon indulhat:

- A *bíróságtól, az ügyészségtől vagy a rendőrségtől* átirat érkezik. Ilyenkor többnyire tercier prevencióról van szó, azaz a további bűnelkövetés megelőzéséről. A gyakorlati tapasztalatok szerint akkor érkezik másodlagos prevencióra megrendelés, ha a gyermek maga nem vett részt a bűncselekményben, de kapcsolódott az elkövető(k) társaságához, vagy ha a rendőrség magasnak ítéli valamely – látókörébe került – csoport bűnelkövetővé válásának kockázatát.
- Az *iskolától* érkezik a jelzés a gyermek súlyos antiszociális magatartása miatt. Az iskolák általában a maguk szakmai feladatának tekintik a magatartási, viselkedési problémák rendezését. Vannak esetek, amikor az iskola feladja a küzdelmet, és tovább utalja a problémát.
- A „szokásos” *gyermekvédelmi esetről* kiderül, hogy a gyermek már elkövetővé vált, vagy fokozott az elkövetővé válás kockázata.
- A gyermekvédelmi intézménynek *pályázat* ad okot és lehetőséget arra, hogy bűnmegelőzési programokat indítson, ezért maga keresi a megfelelő célcsoportot.
- Nem tárgyalom részletesen a *nevelőintézetek* munkáját, melyek – magától értetődően – azzal foglalkoznak, hogy a hozzájuk került fiatalnál csökkentsék az újabb bűnelkövetés valószínűségét.

6.1.4.2. Látens bűnmegelőzési funkció

A gyermekvédelmi rendszer gyakran látens módon végez bűnmegelőzési tevékenységet. Ilyenkor nem kifejezetten az elkövetett cselekmény, vagy az elkövetővé válás magas kockázata miatt indul a beavatkozás, de a folyamat során olyan lépéseket alkalmaznak, melyek csökkentik a bűnelkövetés kockázatát. (A bűnmegelőzés szempontjából hatalmas potenciál rejlik abban, ha a gyermekvédelmi szakemberek számára tudatosabbá válik a más okból indult segítő folyamatnak ez a funkciója.)

6.1.4.3. A gyermekvédelmi bűnmegelőzés jellegzetes színterei, eszközei

Láthattuk, hogy a gyermekvédelem sajátos funkciókkal rendelkezik, melyeken belül nem a legjellemzőbb és nem is mindig van jelen mainfeszt módon a bűnmegelőzés funkciója. A hazai gyermekvédelmi rendszer (pontosabban gyermekjóléti és gyermekvédelmi rendszer) azonban meglehetősen komplex, így egyes elemei másként kapcsolódnak a bűnmegelőzéshez.

A gyermekvédelmi rendszer egyes színtereinek a bűnmegelőzésben betöltött szerepét három szempont szerint szükséges áttekinteni:

- tevékenységük jellemzően a prevenció mely szintjére irányul;
- munkájukkal a kockázati/protektív tényezők mely körét képesek leginkább befolyásolni;
- milyen lehetőségük van arra, hogy befolyásolják a bűnelkövetővé válás folyamatát.

Az alábbi táblázat a szűkebb értelemben vett gyermekvédelmi rendszer bűnmegelőzési funkcióit tekinti át az említett szempontok szerint.

6.1./6. táblázat A gyermekvédelmi rendszer bűnmegelőzési funkciói

	Prevenció jellemző szintje	**A jellemzően érintett kockázati, illetve protektív tényezők**	**Az elkövetéhez vezető fejlődési folyamat módosításában betöltött szerep**
Napközbeni ellátás	**Primer**	**Individuális ényezők** **Családi tényezők**	**Mérsékelt**
Gyermekjóléti szolgáltatás	Primer, szekunder, tercier	Individuális tényezők Családi tényezők Kortárscsoport Környezeti tényezők	Széles körű, hosszú időtávot átölelő
Gyermekek átmeneti gondozása	Szekunder	Individuális tényezők Családi tényezők	Átmeneti ideig tartó, de kritikus időszakban
Védelembe vétel	Szekunder, tercier	Individuális tényezők Családi tényezők Kortárscsoport Környezeti tényezők	Széles körű, közepesen hosszú időtávot átölelő
Ideiglenes elhelyezés	Szekunder, tercier	Individuális tényezők Családi tényezők	Szűk körű, rövid ideig tartó. Kritikus időszakban kerül rá sor.
Nevelésbe vétel	Szekunder, tercier	Individuális tényezők Családi tényezők Környezeti tényezők	Széles körű, jellemzően hosszabb időtávú. Kritikus időszakban kerül rá sor.
Utógondozás elrendelése	Szekunder, tercier	Individuális tényezők Családi tényezők	Mérsékelt időtávú és körű, de speciális időszakban kerül rá sor
Javítónevelés	Tercier	Individuális tényezők Kortárscsoport	Közepesen hosszú időtávú, melyre speciális helyzetben kerül sor

Az így felrajzolt táblázatból alapjában véve az alábbi következtetések szűrhetők le:

a) A rendszer egyes részei *a prevenció különböző szintjein* képesek a bűnmegelőzést szolgálni. Ehhez kapcsolódik az is, hogy a bűnmegelőzés explicit vagy látens célja a tevékenységnek. (Például a javítóintézeti nevelés – nyilvánvalóan – explicit módon szolgál bűnmegelőzési célokat. Ugyanakkor például a napközbeni ellátást nyújtó bölcsőde megfogalmazott céljai között nem szerepel a bűnmegelőzés, noha tevékenysége komoly hatással lehet egyes kockázati, illetve protektív tényezőkre, illetve a gyermek fejlődésének irányára.)

b) A rendszer egyes elemei *eltérő kockázati, illetve protektív tényezőket* képesek elérni és befolyásolni. Nincs olyan intézménye a gyermekvédelemnek, amely képes lenne mindenféle kockázati tényezőt egyszerre kezelni, és a gyermekvédelem intézményeinek az egyes tényezők alakításában sincs korlátlan lehetősége.

c) Kulcsfontosságú lehet a gyermekvédelem szerepe abban, hogy befolyásolja, megfordítsa az *elkövetéshez vezető fejlődési folyamatot*. Sajnos kevés olyan gyermekvédelmi megoldás van, amely képes kellően hosszú ideig és kellően széles körben hatást gyakorolni a gyermekre és környezetére (a gyermekjóléti szolgáltatás, illetve a nevelésbe vétel szerepe tűnik a leginkább széleskörűnek).

A leírtak alapján a gyermekvédelem és a bűnmegelőzés viszonya az alábbiak szerint foglalható össze.

A gyermekvédelem nem elsősorban a bűnelkövetőkre, illetve a potenciális bűnelkövetőkre irányul, és nem is volna helyes, ha a gyermekvédelem ilyen prioritást kapna. Éppen ellenkezőleg, a gyermekvédelemnek tudatosan kell nyitnia minden család felé, hogy segítséget nyújthasson a szülőknek a gyermeknevelés problémáinak kezelésében, a gyermekeknek pedig a felnövekedéssel járó problémák kezelésében. Ugyanakkor a bűnmegelőzés feladatainak egy része ma is a gyermekvédelemre tartozik, és számos feladat esetében éppen a gyermekvédelem az a rendszer, mely képes lehet a prevenció intézményesült művelésére. A gyermekvédelem keretében folytatandó bűnmegelőzés számára a következő prioritások javasolhatók:

- A különféle kockázatok csökkentése és a gyermek fejlődési folyamatainak optimalizálása nem kizárólag bűnmegelőzési okok miatt fontos, hanem – sokkal inkább – a gyermek jólétének, fejlődésének, esélyegyenlőségének biztosítása végett. Javasolható ezért a bűnmegelőzési és az egyéb célok szerves összekapcsolása, és – a bűnmegelőzést illetően – a primer, a szekunder és a tercier prevenció tudatos megkülönböztetése.
- Ahhoz, hogy a gyermekvédelem a mainál hatékonyabban legyen képes bűnmegelőzési feladatokat ellátni, olyan megoldásokat kell rendszerbe állítani, melyek képesek speciális kockázatok kezelésére, illetve a fejlődési folyamatok támogatására, korrigálására. Az új és újabb problémák kezeléséhez nem több hatósági jogkörre, hanem több és specializáltabb szolgáltatásra van szükség (így például a szociális munka intenzív formáira, illetve a viselkedési zavarok kezelésével foglalkozó szolgáltatások ténylegesen elérhető hálózatára).

A gyermekvédelem csak korlátozottan képes felvállalni a közvélemény azon aggodalmának kezelését, melyet a gyermek- és fiatalkori erőszak, illetve bűnelkövetés kelt. A különféle faktorok hatásának teljes semlegesítését, a gyermek fejlődési pályájának tökéletes irányítását semmiféle intézmény nem képes teljesíteni. A gyermekvédelem sem vállalhat eredményfelelősséget a gyermekek magatartásáért. A gyermekvédelemtől „csak" az várható el, hogy a kornak megfelelő színvonalú szakmai megoldásokat bocsát rendelkezésre a reszocializáció, továbbá a primer, szekunder és tercier prevenció céljaira. E téren viszont tág tere van a fejlődésnek.

Források

Irodalom

Bessant, Judith (2001) From Sociology of Deviance to Sociology of Risk. Youth Homelessness and the Problem of Empiricism, *Journal of Criminal Justice*, 29: 31-43

Kelley, Barbara T., Rolf Loeber, Kate Keenan and Mary DeLamatre (1997) Developmental Pathways in Boys' Disruptive and Delinquent Behavior, *Juvenile Justice Bulletin*, December

Ligeti Miklós (2007) Helyettesítheti-e a bűnmegelőzési stratégia a koherens ifjúságpolitikát?
http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1256

McCarthy, Peter, Karen Laing and Janet Walker (2004) *Offenders of the Future? Assessing the Risk of Children and Young People Becoming Involved in Criminal or Antisocial Behaviour.* London: Department for Education and Skills
http://www.dcsf.gov.uk/research/data/uploadfiles/RR545.pdf

Shader, Michael (2003) *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. Washington, DC: U.S. Department of Justice
http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf

Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről, 2005. Budapest: Szociális és Munkaügyi Minisztérium

Waller, Irvin (szerk.) (1999) *100 bűnmegelőzési program, amely szerte a világon további cselekvésre ösztönöz.* (Segítség városok és országok számára a bűnözés, az erőszak csökkentése, és a biztonságérzet növelése érdekében.) Budapest-Montreal: International Centre for the Prevention of Crime

Dokumentumok és jogszabályok

European Parliament resolution of 21 June 2007 on juvenile delinquency, the role of women, the family and society (2007/2011(INI))

Council of Europe Committee Of Ministers: Recommendation Rec (2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice

Council of Europe Committee Of Ministers: Recommendation No. R (87) 20 of the Committee of Ministers to Member States on Social Reactions to Juvenile Delinquency

115/2003. (X. 28.) országgyűlési határozat a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájáról

1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

149/1997. (IX. 10.) Korm. Rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról

15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

6.2. Konfliktusfeloldás és bűnmegelőzés az iskolában
Ligeti György

Az alábbi írás tíz év terepkutatási tapasztalatainak összegzése egy olyan hívószó, a *konfliktus* mentén, melynek már elhangzása is indulatokat gerjeszt. Először röviden bemutatjuk azt a társadalmi közeget, melyben a közoktatás intézményei működnek, majd néhány már-már közmondásossá vált szituáción keresztül világítunk rá a konfliktuskezelés létező módjaira, illetve azok szocializációs hatásaira. Végül egy eddig a magyar szakirodalomban és pedagógiai gyakorlatban viszonylag ritkán használt megközelítésből, az iskola mint munkahely szervezeti kultúrájának perspektívájából tekintünk rá arra az intézményrendszerre, melyben naponta mintegy négymillió magyar állampolgár érintkezik és súrlódik egymással.

6.2.1. Rövid módszertani bevezető

A tanulmány a *Kurt Lewin Alapítvány* elmúlt tíz év során végzett magyarországi és nemzetközi szociológiai kutatásai alapján készült. E kutatások alkalmaztak úgynevezett „kemény" szociológiai módszereket, amelyek objektív adatokkal dolgoztak, illetve „puha", más néven kvalitatív eszközöket, amelyek inkább a társadalmi valóságban való mélyfúrást tették lehetővé.

1999 és 2005 között több országos reprezentatív kérdőíves adatfelvétel készült az iskolapolgárok (diákok, pedagógusok és szülők) körében. A felmérések a kérdezettek ismereteit (és azok hiányát), attitűdjeit, valamint cselekvési mintáit voltak hivatottak feltérképezni. Mindannyiszor annak igényével, hogy az anonim módon kitöltött kérdőívek produkálta adatok egyben a feltárt jelenségek háttér okaira is fényt derítsenek. 2000 és 2003 között a diákok (kiemelkedően a hátrányos helyzetű tanulók), a szülők és a pedagógusok jogai érvényesülésének, sérülésének vizsgálata zajlott az Oktatási Jogok Biztosának Hivatala megrendelésére. E kutatások adatai alapján sommásan azt mondhatjuk, hogy talán éppen azok számára nyújtja az ismereteket és készségeket (kompetenciákat) a legszűkmarkúbban az iskola, akik a legrászorultabbak lennének. Mindez egybecseng Bourdieu (1978) mintegy két évtizeddel korábbi kutatásainak eredményeivel.

A vizsgálatok során rendkívül sok többlettudást eredményezett az a megszámlálhatatlan mennyiségű interjú, valamint résztvevő megfigyeléssel eltöltött nap (iskolai tanórák, ünnepélyek, fegyelmi tárgyalások, értekezletek stb.), melyek arra adtak lehetőséget, hogy az iskola mindennapjaiban a számok mögötti tartalmakat is érzékeljük.

Végül, a Kurt Lewin Alapítvány által alkalmazott új kutatási eszköz, *a tréning alapú megfigyelés* eredményezte talán a legtöbb ismeretet. Ennek a kutatási techni-

kának az a lényege, hogy miközben a szakemberek a pedagógusok körében szervezetfejlesztési vagy konfliktuskezelési tréninget tartanak, egyben megfigyeléseket végeznek előre meghatározott szempontok alapján. Ezt a szociológiai szakzsargon *akciókutatási* módszernek is nevezi: legnagyobb előnye, hogy a pedagógusok egymás közötti interakciói figyelhetők meg olyan pillanatokban, amikor elfelejtkeznek a megfigyelés tényéről. Hátránya, hogy végeredményben nem a szó szoros értelmében vett pedagógiai munka során végzik a kutatók a megfigyeléseket.

A legfontosabb azonban az, hogy a kutatások minden esetben a társadalomtudományos vizsgálatokkal szemben megkövetelt objektivitás igényével készültek. Egyetlen jelenséget sem tartottunk „jónak" vagy „rossznak", inkább arra voltunk kíváncsiak, hogy különböző helyzetekben miként viselkednek a szereplők, s miért. Azt szerettük volna megtudni, hogy vannak-e az egyedi megnyilvánulások között kapcsolatok, felfedezhetők-e valamiféle mintázatok a közoktatás világának egyébként rendkívül bonyolult hétköznapjaiban.

6.2.2. A közeg, amelyben történnek a dolgok

6.2.2.1. Oktatás és nevelés

Noha a pedagógiai szaknyelv, a szakirányú felsőoktatás különválasztja a két fogalmat, az oktatás és a nevelés folyamata a valóságban nem léteznek egymástól elkülönülten. *Az iskola minden pillanatban nevel.* A pedagógus már azelőtt nevel, hogy az iskolaépületbe belépett volna, akár tudatosul ez benne, akár nem. Ha késik, ha spicces állapotban tart órát, ha sírva rohan ki a teremből egy diákcsíny nyomán, az mindmind valamilyen irányban befolyásolja diákjai szocializációját. Ahogyan ő maga vagy a felelősségére bízott tanterem kinéz, ahogyan kollegáival és főnökével szót ért vagy nem ért, az mind üzenet a diákok számára. Éppen ezért nem beszélhetünk külön oktató- és külön nevelőmunkáról. Akármilyen helyzetbe kerül is a pedagógus, tudnia kell, hogy annak bizonyos mértékig ő maga is okozója (Fenyő 1999).

Az igazi kérdés nem is az, hogy a pedagógus milyen eszközöket használ az oktatás során, hogy az oktatott tananyagban meglátja-e a nevelés lehetőségét, hanem az, hogy *tudatában van-e* szerepének. Tudja-e azt a tanár, hogy a testével, arcával, ruházatával, temperamentumával dolgozik? Az iskolában tartózkodva tudatosan viszonyul-e mindennapjaihoz, a pedagógiai professzióhoz? (Szekszárdi 1995) Az órán levelező diákokon felháborodó tanárról a megfigyelőnek az az orvos juthat eszébe, aki azon mérgelődik, hogy egész nap csak törött lábú vagy fogfájós emberek keresik őt fel, noha munkájának természetes velejárója a betegség.

6.2.2.2. Társadalmi környezet

Az iskola nem légüres térben lebeg, hanem a társadalmi intézményrendszer szerves része, folyamatosan hat rá a külvilág, az ő működése pedig visszahat a külvilágra – hosszú távon mindenképpen. Ha odáig már el is jutottunk, hogy tekintetbe

vesszük az iskola intézményével szemben felmerülő igények sokaságát, olykor még elfelejtjük, ki mindenki érintett az iskola tevékenysége által.

Elvárás az iskola intézményével szemben a tehetséggondozás és a felzárkóztatás (egyszerre). Noha a modern liberális társadalmakban elvben minden embernek egyenlően joga van arra, hogy tehetségét felismerjék és olyan irányú fejlesztést kapjon, mely nyomán – függetlenül a családja anyagi és kulturális hátterétől – a lehetőségből siker bontakozik ki, jól tudjuk, hogy az esélyek eloszlása nem egyenletes. *Neuwirth Gábor* (2005) számos tanulmányában ír a közoktatás hozzáadott értékéről azt hangsúlyozva, hogy az iskola teljesítménye nem elsősorban abban mérendő, hogy padjait milyen eredményekkel hagyják el a tanulók, hanem hogy honnan hová juttatja el őket. Röviden: a pedagógus hozott anyagból dolgozik.

A tehetséggondozásról csak egy viszonylag szűk spektrumban szokás beszélni. A kutatások, megfigyelések alapján azonban elmondható, hogy az iskola is felismerte azt, hogy számos esetben képtelen felismerni a tehetséget, hiszen mit kezdjen az oktatási intézmény az üzleti érzékkel, a testkultúrával (most nem a leszűkített értelemben vett tantermi testnevelésről beszélünk) és a többi olyan tehetséggel, mely nem is ismerhető fel a tantárgyi szemléletű frontális oktatáson alapuló intézmények falai között.

Az iskolapolgárok egy másik csoportja, a *pedagógusok* túlnyomó többsége rendkívül nehéznek észleli saját helyzetét immáron évtizedek óta. A pálya presztízse alacsony, az ott megszerezhető ismeretek és kapcsolatrendszerek a munkaerőpiacon másutt nehezen hasznosíthatók, a számtalan elvárás és az igen szegényes eszköztár közötti őrlődés nemcsak a tanárok önértékelését teszi tönkre, de a külvilág (elsősorban a szülők és a gyerekek) számára is stabilan pozícionálja a tanári szakmát. Még mindig az elvárásoknál maradva: a pedagógusoknak egyszerre kell lenniük ismeretközlőknek és számonkérőknek, pszichológusoknak és jogászoknak, az oktatáshoz szükséges erőforrásokat előteremtő fundraisereknek. S tévedésből nem egyszer vállalnak olyan feladatokat, melyek pedig más szakemberek kompetenciájába tartoznak – elegendő pusztán a tornaöltözőben történt lopás esetében nyomozást és kihallgatást végző testnevelő tanárra gondolnunk.

A *szülők* szerepe tudományos perspektívából rendkívül izgalmas és kettős. Részben megrendelői a közoktatás által nyújtott szolgáltatásoknak, s jogaik (Ktv. 1993) között kiemelt helyen szerepel például az iskola kiválasztásának joga [Ktv. 13.§ (1) bek.; Alkotmány 67.§ (2) bek.], másrészt *kötelességük* gyermekük iskoláztatása. A társadalmi folyamatok természetesen a szülőkre is hatnak. A rendszerváltás után két évtizeddel még mindig egyre csak polarizálódó társadalomban a szülők egy része munkaerőpiaci versenyző, sikerért, karrierért, önmegvalósításért dolgozik, fogyaszt, hitelt törleszt. Egy másik, igen jelentős csoportja viszont a munka világából alkalmasint véglegesen kirekesztve tengeti hónapjait egymás után. E csoport tagjai közül sokan pályájukat eleve munkanélküliként kezdték.

A közoktatással kapcsolatos jogoknak az egyik legvitatottabb pontja az *iskolaválasztás joga* (Andor és Liskó 2000), amelyet sokan azzal az egyébként érthető

okkal kívánnak korlátozni, hogy a hátrányos helyzetű tanulók rendre szegregáltan, középosztálybeli társaiktól elkülönülten kénytelenek igénybe venni a számukra rendelkezésre álló, legtöbbször jól mérhetően alacsonyabb hatásfokú oktatási szolgáltatást. Az iskolai konfliktusok világának legfontosabb csomópontjához jutunk el, amikor az iskolaválasztás szabadságáról zajló társadalmi vitára figyelünk: a szabad választás elsősorban a középosztályhoz tartozó családok számára jelent igazi választást, a társadalmi hierarchia alsóbb pontjain élő szülők számára viszont kényszer. Az iskolai jogok kérdéskörén belül ebben a dimenzióban két fontos problémával kerül szembe a kutató:

(1) A szereplők jogainak érvényesülése vagy sérülése nem független a másiktól: amennyiben sérül a szülő *tájékozódáshoz való joga,* úgy az iskolaválasztás jó eséllyel válik kényszerré. Aki nem ismeri a közoktatás nyelvezetét, aki nincsen tisztában azzal, hogy akár választhatna is, annak a tapasztalatok szerint mindig a legrosszabb fog jutni.

(2) Az iskolapolgárok jogai és kötelességei nem állíthatók szembe egymással. A jogokat nem egymás rovására kell érvényesíteni, ahogyan a jogérvényesülésnek sem lehet előfeltétele a kötelességek teljesítése. Konkrét példát hozva: a kényszerhelyzetben vergődő szülő dühödten ordít a pedagógussal a folyosón, s esik neki elkeseredettségében – országszerte ismert, szinte folklorizálódott kép. Súlyosan sérül a pedagógus emberi méltósághoz való joga.

Mindeközben kérdés, hogy marad-e ideje, energiája pedagógusnak, igazgatónak, hogy a napi rutinból kitekintsen arra a társadalmi környezetre, melyre az ő iskolája hat? Tudatosul-e valamilyen szinten, hogy az iskola napi működése, a rutinok, az ott sugallt minták a diákok munkaerőpiaci integrációjára, konfliktuskezelési kultúrájára és más kompetenciáira is hatással vannak – akár szándékoltan, akár a szándékok ellenére. Az állampolgári nevelés, a jogokhoz, erkölcshöz való viszony kialakítása elsősorban nem a szándékolt csatornákon keresztül történik, hatása nem a Biblia vagy liberális gondolkodók írásai olvastatásának és bemagoltatásának van, hanem a mindennapok rezdüléseinek. Az igazi kérdés – tekintsünk az iskolára akár az állampolgári szocializáció, akár a konfliktuskezelés vagy a bűnmegelőzés szemszögéből – az, hogy *a professziójukat gyakorló pedagógusok milyen mértékben emelik tudatos szintre saját tevékenységüket*. A diákok az iskolai tapasztalatokon át szívják magukba a társadalmi intézményrendszer használatához fűződő magatartásmintákat.

A közoktatás világa korántsem csak a szülők, diákok és pedagógusok ügye, hanem minden érintetté. Az adófizetőké, a fenntartóé (önkormányzat, egyház, magánalapítvány). Köze van hozzá a szociális intézményrendszernek, családsegítőknek, gyermekvédelmi intézményeknek, a médiának, a helyi vállalkozóknak – elegendő csak a tornaterem felújítására vagy a lehasznált számítógépek jobbakra cserélésének kanosszajárására gondolnunk. Érintett az iskola által a felsőoktatás, a munkaerőpiac, és természetesen a szűkebb értelemben vett politikum, valamint

a szélesebb értelemben vett média világa. És érintettek a hatóságok, így a gyámhatóság, rendőrség, büntetés-végrehajtás, akkor is, ha ezen intézmények általában a folyamatok végpontján, egy-egy szomorú egyedi történet végén kerülnek csak a képbe.

Elvárásokról írtunk. Azokról az elvárásokról, melyeket a társadalom támaszt az iskolával szemben és azokról a vállalásokról, melyeket az iskola fogalmaz meg a külvilág felé. Egyfajta szerződésről, ahol a felek megegyeznek abban, hogy ki mit ad és vár el az együttműködés során. Nagyon fontos fogalom a szerződés, mely (optimális esetben) többé-kevésbé partnerek, egyenrangú felek között jön létre, ám a közoktatási intézmények az esetek túlnyomó többségében kiszolgáltatottak, egyik napról a másikra léteznek. Úgy tűnik, hogy az iskola nem szerződéses viszonyban áll a társadalommal. *Tevékenységére a külvilág, de önmaga sem úgy tekint, mint szolgáltatásra*. Konfliktusaik legnagyobb része éppen ebből a helyzetből ered. A továbbiakban a legtipikusabb konfliktusokat és azokat a megoldásokat vesszük számba, amelyek ezen összeütközések feloldását, kezelését lehetővé teszik. A befejező részben pedig visszatérünk a szerződéshez mint egyenlő felek közötti megállapodáshoz – immáron az iskolát mint munkahelyi szervezetet vizsgálva.

6.2.3. A konfliktusok

6.2.3.1. Lopás

Eltűnik ékszer, ellopják az egyik diák mobiltelefonját. Nem csak az iskolai konfliktusok, de a bűnmegelőzés szempontjából is emblematikus történetek ezek. A lopás mögött meghúzódó okok számosak, a helyzet kezelésének azonban Magyarországon meglepően kevés változata terjedt el. Kutatásaink arra derítettek fényt, hogy az oktatási intézmények, ha csak tehetik, igyekeznek *házon belül* elintézni a „kényes ügyeket”. Úgy gondolják, presztízsüknek rosszat tesz, ha kitudódik valami.

A lehetséges megoldások egyike, hogy az iskola alkut köt az ügyben gyanús vagy gyanúsnak vélt diákkal és szüleivel: nem terelik – az ő megfogalmazásukkal élve – „hivatalos útra” az ügyet (noha az már hivatalos úton van, hiszen egy közfinanszírozású intézményben történt szabálysértésről vagy bűncselekményről van szó), cserében a diák szépen csöndesen és végérvényesen elhagyja a tanintézményt. Az esetek egy másik részében az iskola nyomozni kezd: kedves hangon könyörgi ki a pedagógus, hogy a tettes jelentkezzen, vagy csempéssze vissza az ellopott tárgyat, esetleg négyszem között adja át azt neki, ígéretet téve arra, hogy a diáknak bántódása nem esik (noha az elkövetőnek máris esett bántódása, hiszen észrevétlenül, a szakemberek által működtetni hivatott jelzőrendszer bekapcsolódása nélkül indul meg a bűnelkövetői úton). Esetenként az iskola néhány pedagógusa fenyegetőzni kezd, megfélemlíti a gyanúsított diákot. Ahelyett, hogy a jogszerű utat választva a

nyomozó hatóságra bíznák a dolgot. Miért gondolja azt a magyar közoktatás intézménye, hogy a tornaöltözőben történt lopás más, mintha ugyanaz a vonaton történt volna, ahol pedig nem kérdéses, hogy nem a kalauznak kell nyomozásba fognia? Miért vállalnak újra és újra megalázó és a pedagógiai munkán, felelősségvállaláson jócskán túlmutató nyomozói feladatokat tanárok az ilyen esetekben?

Megfigyeléseink során rendre azt tapasztaltuk, hogy a pedagógusok inkább a reaktív magatartásmódokat helyezik előnybe egy konkrét eset kapcsán, mint a prevenciót. Tréningjeinken azt szoktuk kérni pedagógusoktól, hogy alkossanak házirend-szabályt az iskolában előforduló lopások kezelésére. Rokonszenves a résztvevő tanárok abbéli igyekezete, hogy felsorolják az összes olyan tárgyat, melyet a diákoknak tilos az iskolába hozniuk. Jóval kevesebb energiát fordítanak azonban a munka során a vitára, arra a diskurzusra, amelyben kiérlelődnek a szabályok, és amelyek éppen attól válnának az iskolapolgárok sajátjává, hogy beszéltek róluk, hogy egy diskurzus eredményeképpen születtek meg.

6.2.3.2. Szecskák

Számos vidéki középiskolában ismert beavatási szertartás a szecskáztatás. A nem egyszer büntetőjogi kategóriába sorolható cselekmények lényege, hogy a felsőbb évfolyamon tanuló diákok az iskolai életre szocializálják az elsősöket. Történik ez olykor játékos formában, nem ritkán viszont egészen durva tettlegességgel. A lényeg minden esetben ugyanaz: az elsősök *kényszer* hatására végeznek el – egyébként teljesen értelmetlen – feladatokat, vagy szolgálják ki idősebb társaikat. (Az iskolai erőszak egyéb formáiról lásd a kötet 4.1. fejezetét.)

A jelenség attól válik a kutató számára igazán érdekessé, egyben társadalmilag veszélyessé, s a konfliktuskezeléssel és bűnmegelőzéssel foglalkozó szakirodalom számára relevánssá, hogy az iskola pedagógusai, vezetői is érintettek a történetekben. Interjúinkból az derült ki, hogy

(1) sok helyen a magukat tehetetlennek érző pedagógusok alkalmazzák ezt az eszközt az újonnan érkező diákok megrendszabályozására,

(2) néhol pedig, noha a vezetők és a beosztott tanárok ellene vannak a szecskáztatásnak, a jelenség egyetlen kezelését ismerik: *„akiről megtudom, hogy részt vett ilyenben, azt rövid úton kipattintom innen”* – nyilatkozza egy iskolaigazgató a pécsi 1999-es vizsgálatunk során.

A szecskáztatás hallgatólagos tudomásul vétele (a reakciók első változata) súlyos társadalmi konfliktusokra világít rá, melyek közül talán néhányat sikerült az írásunk elején vázolnunk. A konfliktus tekintélyelvű elfojtására tett kísérletek (második változat) pedig arra világítanak rá, hogy igazi szocializációs ereje nem a konfliktusok kimenetelének van, hanem annak az útnak, mely a megoldásig elvezet. Az iskola bármilyen módot is választ a – működéséből törvényszerűen következő – súrlódások kezelésére, részese a diákok állampolgári szocializációjának, s bár a család hatása e téren is döntő, a későbbi munkahelyi magatartásminták mégiscsak itt rögzülnek a tanulókban.

6.2.3.3. Mobiltelefon

Egy kisváros iskolájában azt a házirend-szabályt fogalmazta meg a tanári kar, hogy az iskolában a mobiltelefon használata tilos. A házirend tudvalevőleg *jogforrás,* melynek hatálya minden iskolahasználóra kiterjed, azaz nem csak a diákokra, de azok szüleire, a tanárokra, sőt a tornatermet hétvégére kibérelő amatőr focicsapat tagjaira is (Bíró 1998). Mi történt ezután az iskolában? A szünetben az igazgató telefonja megcsörrent a folyosón, s jogtudatos, nem kevés kurázsival rendelkező diákok egy csoportja a nyomába eredt, s nem tett mást, mint az – egyébként épp a város polgármesterével telefonáló – igazgatót figyelmeztették a házirend vonatkozó pontjára.

Mit tett az igazgató? Nem szankcionálta a diákok lépését, nem próbálta meg a hatalom pozíciójából elfojtani a konfliktust, nem törekedett arra, hogy rövidtávon „megnyerje" a helyzetet, egyben elérje a diákok vereségét, hanem *vita, diskurzus tárgyává tette a helyzetet.* A párbeszédben minden iskolapolgár részt vehetett, az eredmény pedig az lett, hogy az érintettek közösen újrafogalmazták a házirend mobiltelefonálást érintő passzusát, mely ezentúl így hangzott: „a mobiltelefon használata nem zavarhatja az iskolában zajló munkát". Innentől kezdve a diákok már egymást figyelmeztették arra, hogy az órán nem azért nem használunk mobiltelefont, mert az adott tanárt történetesen szeretjük, és nem szeretnénk őt felidegesíteni, hanem azért, mert van rá egy szabály. A mi szabályunk, melyet mi alkottunk meg.

6.2.3.4. Tanárverés és a média szerepe

Közhellyé vált, hogy a diákok sok időt töltenek a tévé előtt, s az mennyire erősen hat rájuk. A tanulók körében érzékelt agresszió és a média (kedvezőtlen) hatása között sokan látnak ok-okozati összefüggést, bár a kutatók (Hammer 2006; Bajomi-Lázár 2006) egy része ezt nem tudta megerősíteni. Szülők, pedagógusok egyfelől folyamatosan a médiát ostorozzák, lépten-nyomon arról panaszkodva, hogy mennyiféle negatív tartalom árad belőle, másfelől le sem veszik róla a tekintetünket. Elegendő a „tanárverésként" elhíresült képsorokra emlékeznünk, melyeket az országos televíziók heteken át folyamatosan sugároztak. A felvételen egy diák gumicsővel vagy fémrúddal indul tanára felé, s társai kifejezett biztatása mellett kezdi el ütlegelni. A képsorokat egy másik diák rögzítette mobiltelefonnal. Honnan értesült volna a társadalom ezekről a megrázó és az emberi méltóságot súlyosan sértő eseményekről, ha a média nem ad róluk hírt? Tegyük hozzá, hogyan jutottak volna el a képsorok a televízióba, ha nincs az egyébként sokak által kárhoztatott mobiltelefon-készülék?

Gondoljuk azonban végig, hogy mit látunk a képernyőn! Értelemszerűen olyan képsorokat, melyek jól médiásíthatók. Ha nem is mindig a legoptimálisabb megoldás, mégis érthető az a szerkesztői magatartás is, hogy a figyelmet felkeltő képsoroknak adnak helyet a híradók, politikai vitaműsorok. Ha így tekintünk a televízióra, akkor talán beláthatjuk, hogy Amerikában sem lőnek le minden nap

valakit az iskolában. A nem kevesebb, mint 300 millió lakosú Egyesült Államok egyébként kiemelkedően sok – nyilván itt, a tengerentúlon kevéssé látványos – tanár- és diákbarát oktatási intézményt és gyakorlatot tudhat magáénak. És tény, hogy évente van néhány olyan esemény, mely tragédiával végződik, ennek okai szintén az iskola világán kívül keresendők, például a fegyverviselés jogának tematikájában.

Látva a tanárokat inzultáló diákokat, a magyar társadalom egyként hördült fel, s kiáltott minél szigorúbb büntetésért, megtorlásért. A jogok, mint írtuk, az iskola falain belül sem vesztik érvényüket. A Kurt Lewin Alapítvány pedagógusokat továbbképző akkreditált tréningjein mindig feltesszük azt a kérdést, hogy tudnak-e a résztvevő tanárok egyetlen olyan dolgot mondani a tanteremben vagy az iskolában, aminek nincsen köze a joghoz. Nem szoktak tudni, majd nevetés tör ki, innen indulhat a tréning. Számos kérdést vet fel, hogy egy demokratikus állam polgáraiként *a jog mint keret* miért csak akkor jut a pedagógusok eszébe, amikor a konfliktushelyzet már létrejött.

A *jog,* azaz a közösség által választott képviselők alkotta szabályrendszer különleges szerephez jut az iskola falain belül: nevelőerővel bír. Az állampolgári nevelés „eszköze" lehet. Nem azért nem vághatja pofon a pedagógus az egyébként szemtelen diákot, mert annak díjbirkózó apja majd beront az iskolába, hanem azért, mert a pofon sérti a diáknak az emberi méltósághoz való jogát (Kohlberg 1997). Nem azért kellene az iskolaigazgatóknak rendszeresen visszajelzést adniuk a tanárok számára munkájukkal kapcsolatban, mert így illik, hanem mert a pedagógus *joga,* hogy ne teljenek el évtizedek a pályán anélkül, hogy vezetője odafigyelne a munkájára.

6.2.4. Az iskola mint munkahely és annak szervezeti kultúrája

A fentiekben azokat a konfliktusokat igyekeztünk bemutatni, amelyek a legtipikusabbnak mondhatók az iskolai élet hétköznapjai során. Noha azt állítjuk, hogy a közoktatás világa által érintett több millió ember napi szintű rendkívül intenzív interakciója törvényszerűen termeli futószalagon a konfliktuslehetőségeket, az okok nem csak a falakon kívülről érkező hatásokban keresendők, hanem házon belül is. Az iskola szervezeti kultúrája, a vezetés (menedzsment) minősége, az intézmény dolgozói közötti kommunikáció olyan tényezők, melyek áttételesen ugyan, de hatásukat feltartóztathatatlanul kifejtik a tanteremben eltöltött negyvenöt percek során.

Tapasztalatainkat a Kurt Lewin Alapítvány által az elmúlt évek során tartott 30 és 120 órás akkreditált pedagógus-továbbképzési kurzusok, valamint iskolák által megrendelt stratégiai tervezési tréningek során gyűjtöttük össze. Az alábbiakban azon megfigyelések sűrítménye olvasható, melyek a szervezeti kultúra, ezen keresztül pedig a konfliktuskezelés szempontjából relevánsak. Se szeri, se száma azoknak a hozzánk érkező megkereséseknek, melyek a tanári gárda konfliktuskezelési képességeinek, stresszkezelési kultúrájának fejlesztését kérik a Kurt Lewin

Alapítványtól. A megrendelők kivétel nélkül *gyakorlati* képzést, azonnal bevethető módszerek és gyors hatást átadását várnak tőlünk – elvárásuk érthető. A képzés során válik azonban számukra is fokozatosan világossá, hogy például a szülőkkel való konfliktusok elmérgesedése csak afféle tünet, a háttérben a pedagógiai professzió kérdései, a szervezet működésének megnyilvánulásai állnak.

6.2.4.1. Kommunikáció

Az iskolák jelentős többsége két csoportba besorolható: egyik részük az úgynevezett *versenyistálló,* ahonnan a majdani orvosok, jogászok, vállalati felsővezetők kerülnek ki, most a középosztály gyerekei ülnek a padjaikban. Másik részük nyugodtan nevezhető *elfekvőnek,* ahonnan az út nagy valószínűséggel vezet a biztos munkanélküliségbe: a legalacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozó szülők gyerekei járnak oda, mindenféle értelmetlen bélyegekkel ellátva. Mostanában éppen „sajátos nevelési igényűnek" hívják őket, akik egyébként teljesen értelmes, különböző területeken kifejezetten tehetséges gyerekek. Ki-ki melyiken! A mindenkori oktatáspolitikai koncepciók megalkotói máig a társadalom adósai azzal, hogy meghatározzák, pontosan melyik gyermek nem sajátos nevelési igényű.

Létezik az iskoláknak egy harmadik csoportja is, ahol az elsődleges cél nem a továbbtanulási mutatók minden határon túl való javítása, az országos és nemzetközi tanulmányi versenyeken való győzelem megszerzése. És nem is az a cél, hogy a diákok „felzárkózzanak", integrálódjanak, beilleszkedjenek – egy pontosan meg nem határozott elvárásnak megfeleljenek. Ezzel szemben az a cél, amit az iskola használói (tanárok, diákok, szülők, fenntartó) közösen meghatároznak egy rövidebb-hosszabb vitafolyamat során, vagyis *létezik célkitűzés.* Az iskolák e harmadik csoportjában a vezetők, a pedagógusok arra törekednek, hogy a munka során egymást partnernek tekintsék, és az egymással folytatott kommunikáció nyílt legyen. Nem riadnak vissza a konfliktusok felvállalásától és az összes érintett érdekeinek és méltóságának figyelembe vételétől. Az ilyen iskola hétköznapjaiba tudatosan bevonják a szülőket, nem egyszer a tanulókat, azaz az iskola felhasználóit. Minden folyamat hátterében a kommunikáció eszközének *tudatos* használata rejlik. Kutatási és tréningtapasztalataink alapján azt mondhatjuk, hogy a szülőkkel, diákokkal való konfliktuskezelés, a diákok között megjelenő agresszió kezelése, a kialakul helyzetek egyfajta pedagógiailag hasznosítható eszközzé való átformálása az ilyen intézményekben nagyon tudatosan felépített, de semmiképpen nem kimódolt kommunikáción alapszik. Ez a kommunikáció pedig a *tanári karon belül* zajlik. A pedagógiai munka egyre inkább úgy tűnik, hogy leginkább team-munka. Korántsem arról van szó, hogy minden tanárnak azonos véleményen kellene lennie, hanem arról, hogy egyáltalán nem ártalmas az intézmény jó hírneve, a munka hatékonysága szempontjából, ha a tanároknak *van* véleményük, s azt meg is osztják egymással vagy a gyerekekkel. S amennyiben a jogok használatának, a szabályalkotás módjának vagy a konfliktuskezelésnek nevelőereje van, úgy a pedagógusok közötti kommunikációs kultúra is beszivárog a tanterem falai közé.

Az oktatás, valamint az iskolai események, programok (ünnepélyek, pályázatok, nyílt napok, irányított szabadidős programok) megszervezése során gyakorta ütik fel a fejüket azok a kommunikációs hibák, melyek rövidtávon nehezítik a munkát, hosszú távon azonban az egyes pedagógusok elfáradásához, súlyosabb esetben kiégéséhez vezetnek. Az információk áramoltatása sokszor esetleges, és nem tisztázottak a szerepek, a felelősségi körök. A munkavégzéshez szükséges információk nem mindig állnak rendelkezésre minden érintett számára, s az üzenetek nem mindig ahhoz és olyan formában jutnak el, akikhez és ahogyan szükséges lenne. Erős a sejtések és a hiedelmek jelenléte, a tanárok és a vezetők *vélekedése,* félelmeik sokkal gyakrabban jutnak szerephez a tervezés, a döntéshozás és a végrehajtás során, mint az objektív ismereteké. Nem hagyható tehát figyelmen kívül a kommunikációs kultúra egyik alapvető építő jellemvonása, a gondolatok megfogalmazásának módja. Milyen kategóriákat használnak a pedagógusok a hétköznapi beszédmódjukban? Vizsgálataink azt mutatják, hogy a tanárok nagyon sok esetben egy helyzetet, egy jelenséget hajlamosak negatív perspektívából megfogalmazni, de az oktatáspolitika kidolgozói is ezt a folyamatot erősítik. Napjaink pedagógiai közbeszédjének középpontjában inkább a hiányosságok pótlása (felzárkóztatás) áll. Miért kellene a pedagógusnak örökké javítgatnia? Miért sulykolják bele tanítványaikba, hogy ők valamilyen fogyatékosság, hiány hordozói? Miért ne lehetne a pedagógus feladata a diákjaiban a tehetség felkutatása?

6.2.4.2. 80/20 – hol dől el a pedagógiai munka

Azt állítjuk, hogy bár az iskolai munka döntő része a tanteremben zajlik, a konfliktusok jelentős hányada is onnan indul, ám a helyzet nem ott dől el. Sejtésünk szerint a pedagógiai munka 80 százaléka a kollegák közötti (tehát a *munkahelyi*) interakciókban, az iskolai munkában van és csak 20 százalék az, ami a gyerekekkel eltöltött munka. Az oktatás egy projekt. Az iskolai konfliktusok kezelése, a bűnmegelőzés is egy projekt. Ahogyan más projektek esetében, a pedagógiai munka során is a végrehajtás a tervezéskor dől el. Tapasztalataink szerint számos jó szándék, lelkesedés, motiváltság válik hiába valóvá, ha a résztvevők

- nem tisztázzák a szerepeket, felelősségeket;
- nem veszik komolyan a tervezés, végrehajtás, megvalósítás, visszacsatolás szakaszokat;
- nem jutnak lehetőséghez ötleteik, véleményük artikulására; így
- nem is tekinthetik sajátjukénak az adott folyamatot (projektet).

A tréningeken interaktív stratégiai játékokat alkalmazunk, melyek lényege, hogy eltávolodva a hétköznapok tevékenységétől, egyben szimulálják is azokat a helyzeteket, melyekkel az iskolai munka során bőségesen találkozhatnak a tanárok, iskolaigazgatók. A feladatok megoldása során szinte kivétel nélkül azt tapasztaljuk, hogy a résztvevők nem húznak éles határvonalat a tervezés és a megvalósítás szakaszai közé. A pedagógusokban erős a tettvágy, ám a cselekvés hangsúlya szá-

mukra a tényleges gyakorlati tevékenységen van, nem pedig az előre átgondoltságon, a különböző lehetséges helyzetekre való felkészülésen, még kevésbé egymás véleményének megismerésén. Paradox módon(?) tréningjeink idejére a tanárok körében a legnehezebb meghonosítani a jelentkezéssel való szót kérést, a moderált beszélgetést, azt a metodikát, melyet ők maguk igenis elvárnak tanítványaiktól a mindennapok során. Szinte kivétel nélkül sikerül azonban átfordítaniuk a tréningen általuk tapasztalt jelenségeket saját hétköznapjaik világára, gyorsan és éles látással veszik észre az analógiákat. Kiváló fejlesztési lehetőséget jelent minden esetben annak felismerése részükről, hogy a játékok, főleg azok tanulságai, melyek „nem is vérre menően" – így fogalmaznak a tréningek résztvevői – valahol a hétköznapok világára vonatkoztatva mégiscsak komolyak. A pedagógusok jól látják, hogy a befektetett energia és az annak nyomán megszülető végeredmény, valamint az odáig elvezető út (munkahelyi klíma, hétköznapi örömök) nem egyszer éppen azért nem állnak arányban egymással, mert a tanárok és vezetőik kizárólag a tettekre koncentrálnak, s a tervezésre, vészforgatókönyv kidolgozására, a kialakult helyzetek elemzésére és azok visszacsatolására kevés energiát fordítanak.

Esetenként meglepő, milyen mértékben hiányzik az intézmények falain belül a bíztatás, az egymás számára nyújtott pozitív visszajelzés, a másik megerősítése, mely gesztusok mind a siker zálogai és az élményszintű munkahely fontos előfeltételei.

6.2.4.3. Stratégia

Arra szoktuk megkérni tréningjeinken a tanárokat, intézményvezetőket, írják le egy papírra azt, szerintük mi az iskolájuk küldetése. A legtöbb esetben – ám korántsem mindig! – ahány résztvevő ül a teremben, annyiféle mondat születik. Ez és számos más körülmény jelzi azt, hogy az intézmények tömegének *nincsen stratégiája.* Pedagógiai programmal minden iskola rendelkezik, azonban egyrészt a dokumentum gyanúsan sok esetben van éppen átdolgozás alatt, másrészt a programot néhány kiválasztott, kijelölt kolléga készíti, s ilyen módon a pedagógiai program nem válik a tanári kar minden tagjának sajátjává, így a diákokévá sem.

A hétköznapok szülte egészen sokféle helyzetekre, így a konfliktushelyzetekre adható válaszlehetőségeket előre meghatározza, hogy az iskolának mi a célkitűzése. Az iskolák fent vázolt csoportosítása azon a – nyilvánvalóan sok szempontból vitatható – dichotómián alapszik, hogy *rendelkezik-e* az adott közoktatási intézmény valamiféle küldetés-meghatározással, vagy csak és kizárólag a külvilág felől, folyton változó irányú érkező nyomásnak enged. Felteszi-e önmagának a tantestület a kérdést, hogy mely gyerekek jelentik tevékenységük elsődleges célcsoportját? Felteszik-e maguknak az egyes pedagógusok a kérdést, hogy ugyan miért járnak tíz, húsz, harminc éve az adott iskola falai közé? Ezen áll vagy bukik az összes további munka.

Tréningjeinken ahhoz szoktunk eszközöket nyújtani, hogy az iskola *maga* kezdhessen hozzá saját stratégiai tervének kidolgozásához, maga dönthessen arról, mit tekint feladatának és mit nem. A munkát az érintettek végzik el, a peda-

gógusoknak, mindenekelőtt az iskola vezetésének kell bevonnia a folyamatba a szülőket, diákokat, óvodát, felsőoktatási intézményt, helyi civil szervezeteket. Tréningjeink legfeljebb arra alkalmasak, hogy erre felhívják a figyelmet, s technikákat adjanak arra, miként lehet mindenki véleményét kikérni, hogyan lehet motiválni a tanári kar tagjait a részvételre, hogyan lehet érvelni egy vita során. Tapasztalatunk azonban rendre az, hogy a konfliktusok kezelésének sikere nem a jó szándékú reakcióban, hanem a lehetséges helyzetekre való *felkészülésben* (prevenció) rejlik. A közösen és előre kidolgozott keretek segítenek megtalálni az utat a megoldáshoz. A munkát a pedagógusoknak kell elvégezniük önmagukban és közösen, egyaránt.

Források

Irodalom

Andor Mihály és Liskó Ilona (2000) *Iskolaválasztás és mobilitás.* Budapest: Iskolakultúra

Bajomi-Lázár Péter (2006) Manipulál-e a média? Médiakutató 2006 nyár; www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/04.html

Bíró Endre (1998) *Jog a pedagógiában*. Budapest: Pedagógus-továbbképzési Módszertani Központ, Jogismereti Alapítvány

Bourdieu, Pierre (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest: Gondolat Kiadó

Fellegi Borbála és Ligeti György (2004):Amikor a gyermek „problémás", *Kapocs folyóirat,* 3(3): 28–36

Fenyő D. György (1999) *Az én iskolám.* Budapest: Krónika Nova Kiadó

Hammer Ferenc (2006) A közvetlen médiahatásokról való beszéd természetéről. Médiakutató 2006 nyár www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/05_kozvetlen_mediahatasok.

Héra Gábor és Ligeti György (2005) *Módszertan. A társadalomtudományos kutatás gyakorlata.* Budapest: Osiris

Kohlberg, Lawrence (1997) Az igazságosságra vonatkozó ítéletek hat szakasza. In: Bernát L. és Somogyi K. (szerk.) *Fejlődéslélektani olvasókönyv*. Budapest: Tertia Kiadó, 199–217

Ligeti György (2000) Konfliktus és szabályalkotás, *Új Pedagógiai Szemle,* 12

Ligeti György (2003) *Gyújtós. (Iskola, demokrácia, civilizáció)*. Budapest: Új Mandátum

Ligeti György (2006) Az iskolai agresszióról, *Megyei Pedagógiai Körkép, Veszprém,* 36(2): 11–16

Neuwirth Gábor (2005) A középiskolák sorrendjei 2004-ben. *Új Pedagógiai Szemle* http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=kozepiskolai-Neuwirth-Kozepiskolak

Piaget, Jean (1970) Az iskolai önkormányzat pszichológiai problémái. In: *Válogatott tanulmányok.* Budapest: Gondolat, 440–456

Szekszárdi Julianna (1995) *Utak és módok. Pedagógiai kézikönyv a konfliktuskezelésről.* Budapest: Iskolafejlesztési Alapítvány – Magyar ENCORE

Dokumentumok és jogszabályok

Európai Charta a demokratikus és erőszakmentes iskoláról, 2004. július 16. Strassbourg http://www.coe.int

Ktv. (1993) = 1993. évi LXXVI. törvény a közoktatásról

A Magyar Köztársaság Alkotmánya 67. § (2) bek.

32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról

2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról

11/1994. (VI. 8.) MKM rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről

Linkek

Osztályfőnökök Országos Szakmai Egyesülete (OFOE): www.ofoe.hu

SzocHáló: www.szochalo.hu

Diákközéletért Alapítvány: www.diakjog.hu

Humánerőforrás / HR Portál | HR Portal - minden a munka világából: www.hrportal.hu

How Do Students Benefit from Your leadership – The Wallace Foundation: www.wallacefoundation.org

A szerző köszönetet mond azoknak a kollégáknak és szakmai mentoroknak, akik nélkül az idézett kutatások és tréningek, valamint ez az írás nem jöhetett volna létre: Gelsei Gergő, Széger Katalin, Botos Réka, Paulik Mónika, Héra Gábor, Aáry-Tamás Lajos, Szekszárdi Julianna, Kende Judit, Hann Péter és Németh Andrea.

6.3. Kortárssegítés
Both Emőke

Az 1970-es évek végén, a 80-as évek elején az Egyesült Államokban, Kanadában, majd Európa több országában is kortársakat kezdtek bevonni a drogmegelőzéssel kapcsolatos tevékenységekbe. Ez hatékonyabbnak bizonyult, mint a pedagógusok vezetésével megtartott prevenciós előadások. A külföldi eredmények hatására az 1980-as évek végén hazánkban is megalakultak az első szervezetek, amelyek prevenciós céllal kortárssegítőket vontak be programjaikba. A módszer nálunk is egyre ismertebb és népszerűbb.

Mit is jelent azonban pontosan a kortárssegítés? Nehezíti a meghatározást, hogy mind külföldön, mind Magyarországon nagyon széles körben tevékenykednek segítő fiatalok. A kortárssegítés fogalma alá tartozhat a kortársoktatás, a kortárs-tanácsadás, az ún. kortárselérési *(outreach)* programok is. Kortárssegítést végezhet egy fiatal az iskolájában (középiskolában vagy felsőoktatási intézményben), egy alapítványnál, az utcán vagy akár javítóintézetben, büntetés-végrehajtási intézetben is. Az alábbi fejezetben e széles spektrum alapjait mutatjuk be, meghatározzuk a kortárssegítés kritériumrendszerét, és kitérünk az önkéntes munkától történő elhatárolására is.

6.3.1. Az önkéntes munka

„Az önkéntesség olyan tevékenység, melyet egyénileg vagy csoportosan, rendszeresen vagy alkalmanként, belföldön vagy külföldön, a közös jó érdekében, személyes akaratból végeznek anyagi ellenszolgáltatás nélkül" (Czike és F. Tóth 2006: 3). Az önkéntes segítségnyújtásnak hosszú múltja van, különösen, ha a családtagok segítésére gondolunk. Az önkéntes munka társadalmi szintű elfogadása, jogi szabályozásának igénye azonban csak a 20. század végén merült fel. Magyarországon a rendszerváltást követően egyre több önkéntes munkát végző civil szervezet alakult.

2004-ben *Czike Klára* és *Kuti Éva* felmérést végeztek „Lakossági adományok és önkéntes tevékenységek" címmel. A kutatás során megállapították, hogy a természetbeni és pénzbeli adományozásba, valamint az ellenszolgáltatás nélküli önkéntes tevékenységbe 2004-ben a 14 éves és idősebb népesség közel négyötöde (7 millió ember) kapcsolódott be. A felmérés megmutatta azt is, hogy az önkéntesek életkora egyre alacsonyabb, hiszen ma már a középiskolások is vállalnak önkéntes munkát, ami igazolja a kortárssegítés létjogosultságát. Az önkéntesség sokszínű tevékenységéből két csoportot lehet egymástól elkülöníteni:

(1) az új típusú önkéntességet, amely elsősorban valamilyen tudás megszerzésére, a szabadidő hasznos eltöltésére, az önismeret fejlesztésére szolgáló tevékenység;
(2) a régi típusba pedig a hagyományos polgári értékekhez, szolidaritáshoz, családi indíttatáshoz, esetleg vallásos háttérhez köthető tevékenységeket soroljuk. (Czike és Kuti 2005).

2001-ben megalakult az *Önkéntes Központ Alapítvány*, amely az önkéntes munkát végző, illetve az iránt érdeklődő személyeket és az önkénteseket fogadó szervezeteket kapcsolja össze. A koordinátori szerepen túl az önkéntes munka terjesztése, népszerűsítése érdekében tréningeket szerveznek, ezzel próbálják felkészíteni a fogadó intézményeket az önkéntes munka hatékony szervezésére. Az Önkéntes Központ Alapítvány jelentős szerepet vállalt abban is, hogy megszületett a *közérdekű önkéntes tevékenységről szóló 2005. évi LXXXVIII. törvény*. A jogszabály a közérdekű önkéntes tevékenységet mint önkéntes jogviszonyt szabályozza, ami a fogadó szervezet és az önkéntes között megkötött önkéntes szerződéssel jön létre. A fogadó szervezetnek bejelentési kötelezettsége van a kormányzati, társadalmi és civil kapcsolatok fejlesztéséért felelős minisztérium felé, és az önkéntesekről nyilvántartást kell vezetnie.

6.3.2. A kortárssegítés

6.3.2.1. A kortárssegítés hazai történetének áttekintése

A kortárssegítés – a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – Magyarországon is a *drogproblémák megelőzése* területén kezdődött, majd fokozatosan egyéb területeken is megjelent. Az első kortárssegítő programok a külföldi minták hazai adaptálására tettek kísérletet az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején.

1988-ban Vácott megalakult az *Egészséges Ifjúságért Alapítvány*, amely azóta is az ország egész területén képez kortárssegítőket. 1990 és 1999 között működött a Tini-Lánc Alapítvány. Az alapítványban dolgozó szakemberek kortárssegítők és természetes segítők képzését drámapedagógiai elemek felhasználásával végezték. A Tini-Lánc Alapítványban kiképzett kortárssegítők egy csoportja 1997-ben megalapította a *Kompánia Alapítványt*, amelynek célja a 12–18 éves fiatalok egészségfejlesztési és prevenciós programjainak fejlesztése és megvalósítása az ország egész területén. Programjaikat kortárssegítők közreműködésével valósítják meg. Ennek érdekében kortárssegítők képzésével, kortárssegítő hálózat fejlesztésével is foglalkoznak.

1992-től működik a *Kapocs Ifjúsági Önsegítő Szolgálat.* A szervezetben a segítő feladatokat fiatal önkéntesek látják el, akiket tréningen készítenek fel. A szolgálat célja a felnőtté váló fiatalok problémáinak megelőzése, a korosztályi önsegítés képességének fejlesztése, ifjúságsegítő, egyéni és közösségi kezdeményezések támogatása.

Az Egyesült Államokban a megelőzés területén alkalmazott kortársoktatás módszerét alkalmazza a Semmelweis Egyetem Közegészségügyi Tanszéke és az ÁNTSZ megyei intézetei együttműködésének kortársoktató programja. E munka eredményeként alakult meg 2000-ben a *Budapesti Orvostanhallgató Kortársoktatók Alapítványa (BOKA)*. A szervezet ún. „Megszállás" programja keretében a kortárssegítők középiskolásokkal beszélgetnek másfél órában a drogokról, dohányzásról, alkoholról és az AIDS-ről. Emellett 2-3 napos kortársoktató képzéseket is szerveznek, amelynek elvégzését követően a középiskolások maguk is kortársoktatókká válnak.

1994-ben alakult meg a *Kortárs Segítő Műhely Alapítvány*. Legfontosabb céljai a káros szenvedélyek, kábítószer-fogyasztás és a devianciák megelőzése. Tevékenysége az erkölcsi, etikai értékek erősítését szolgálja. Személyközpontú segítő kapcsolat kialakítására és fenntartására törekszik, amelynek része a személyiség, a problémamegoldó és a kommunikációs készség, valamint az önismeret fejlesztése. A kortárssegítésre történő felkészítésnek lényegi eleme a segítő identitás elmélyítése és a közösségi részvétel szélesítése. E célok elérése érdekében kortárssegítő munkára felkészítő több száz órás képzést szerveznek önkéntes fiatalok részére, valamint heti rendszerességgel esetmegbeszélő klubokat tartanak.

Az elmúlt két évtizedben a kortárssegítő tevékenység a segítségre szorulók speciális csoportjaival kapcsolatos munkában is egyre jellemzőbbé vált. 1994 óta tatabányai székhellyel működik az *Utcai Szociális Segítők Egyesülete.* Kortárssegítő programjuk keretében folyamatosan képeznek, illetve foglalkoztatnak fiatalokat. Tevékenységi körük kiterjed az utcán élő fiatalokra, gyermekotthonokra, kórházakra, intézetben élő, illetve hajléktalan fiatalokkal való foglalkozásra.

1995-ben a kortárssegítő fiatalok kezdeményezésére, szakemberek támogatása mellett jött létre Debrecenben a *Kortársak az Egészséges Fiatalokért Egyesület.* A szervezet kortárssegítőket képez annak érdekében, hogy segítsék és tájékoztassák fiatal társaikat a mentálhigiénéről és a testi egészségmegőrzésről. Prevenciós programjaikat az iskolában, nyári és szabadidős ifjúsági rendezvényeken, táborokban végzik.

1995 októberében alakult meg a *Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület (FETA).* Az egyesület keretében olyan szervezetek és magánszemélyek tudnak együttműködni, akik/amelyek fontosnak tartják a felsőoktatási tanácsadás *(counseling)* hallgatóközpontú szemléletének és gyakorlatának terjesztését és elfogadtatását a magyar felsőoktatásban, és általában a humán szolgáltatásokat nyújtó intézményekben. A FETA tagjai között harminc felsőoktatási intézmény diáktanácsadó irodája szerepel. Ezek közül érdemes kiemelni a Szegedi Tudományegyetemen a Diákcentrum Universitast, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, az Eszterházy Károly Főiskolán, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, a Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Karán működő diáktanácsadókat.

1997 óta működik a *Kék Pont Drogkonzultációs Központ és Drogambulancia.* Az alapítvány a megelőzés, a kezelés, a rehabilitáció és az ártalomcsökkentés területén nyújt segítséget a hozzá forduló klienseknek és hozzátartozóiknak. Preven-

ciós egészségfejlesztő munkájukban az oktatási-nevelési intézmények tanulóinak, tanárainak és a szülőknek szerveznek foglalkozásokat. Az oktatásban a Kék Pont kiképzett kortárssegítői is részt vesznek. Az ambulancia ártalomcsökkentő programja a Kékpont party service, amely 1998 óta működik az elektronikus zenei szcénában. Elsődleges célja a biztonságos szórakozás és a biztonságos táncolás megteremtése a partizó fiatalok számára, valamint olyan attitűdök kialakítása a szerhasználók körében, amellyel a szerhasználatból adódó szociális és egészségügyi ártalmakat minimálisra csökkenthetik.

A fent felsorolt intézmények foglalkoztak a legkorábban kortárssegítők képzésével, közülük többen is a Soros Alapítvány támogatását élvezték. A szervezetek egymástól teljesen elkülönülten és függetlenül működnek. Bár az egységesítésre voltak kezdeményezések például kortárssegítő konferenciák szervezésével, ez a mai napig sem valósult meg.

2000-től kezdődően a kortárssegítés egy-egy területével foglalkozó tanulmányok jelentek meg a szakirodalmi folyóiratokban. A szerzők között *Bácskai Erika, Gerevich József* és *Rácz József* tanulmányait említhetjük. 2001 óta a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium, majd a Szociális és Munkaügyi Minisztérium kortárssegítők képzési programjait támogató pályázatot ír ki. Ennek is köszönhető, hogy a kortárssegítő programok egyre népszerűbbé váltak. 2001-ben például 76 pályázó kapott 100 000-500 000 Ft közötti összeget kortárssegítő képzés szervezéséhez. 2005-től az Országos Bűnmegelőzési Bizottság is támogatásban részesíti a bűnmegelőzésben szerepet vállaló kortárssegítő programokat.

6.3.2.2. A kortárssegítés elhatárolása az önkéntes munkától

A kortárssegítők olyan fiatalok, akik az egykorú partnerek között eredendően meglévő azonosulási képességet mozgósítva, mellérendelt szerepből igyekeznek segítséget nyújtani társaiknak. Sokszor töltik be a híd szerepét a fiatalok és a kompetens szakemberek között (Földes 2001). Saját elhatározásukból végzik feladataikat, fizetés nélkül, tenni akarásból és lelkesedésből. A kortárssegítés tehát az önkéntes munka speciális területének tekinthető.

A kortárssegítőktől elhatárolhatók a *sorstárssegítők* (Rácz és Szabó 2008), *akik a hasonló koron felül hasonló élethelyzettel is rendelkeznek,* így a problémák megoldásában a megélt tapasztalataik alapján próbálnak segítséget nyújtani sorstársaiknak. A hazai gyakorlatban ez főként szenvedélybetegségek esetén hangsúlyos, például absztinens kábítószer-élvező segítők tevékenysége egy drogelvonó klinikán, az anonim alkoholisták önsegítő csoportja, vagy a party service esetében a partizó fiatalok köre.

A kortárssegítők nem professzionális, hanem laikus segítőként támogatják kortársaikat. A *professzionális segítők* ugyanis szakmai végzettséggel rendelkező szakemberek, akik valamely intézményhez kapcsolódva segítik a klienseket. A kortárssegítők azonban ún. *paraprofesszionális segítők*, akik – mint azt az aláb-

biakban kifejtjük – felkészítésen ugyan részt vesznek, ez azonban a szakmai szabályok szerint nem elegendő ahhoz, hogy szakszerű segítséget nyújthassanak. A képzés célja, hogy a fiatalok megismerjék kompetenciájukat, tisztában legyenek azzal, hogy miben tudnak segíteni a hozzájuk fordulóknak, és mely esetekben kell professzionális segítőhöz irányítaniuk társaikat. A kortárssegítők tehát nem válnak hivatásos segítővé, de hathatós segítséget nyújthatnak a professzionális segítők eléréséhez.

Úgy a professzionális, mint a paraprofesszionális segítő munkához hozzátartoznak az *empátia* és a *szolidaritás* fogalmai. A kortárssegítés alapvető jellemzője a segítő és a segített közötti közeli életkor, amely elősegíti a hasonló életkorban lévő személyek közötti megértés és szolidaritás kialakulását. Az empátia, azaz a másik helyzetébe történő beleérző képességhez elsajátításához szükséges a kortárssegítők felkészítése a segítő tevékenységre.

1. Hasonló életkor. A kortárskapcsolatra építő tevékenység abból a tényből indul ki, hogy a kortársak fontos szerepet töltenek be a serdülő személyiségfejlődésében. A kortárskapcsolatok segítik elő a szülőkről való leválást és az egyenrangú viszonyok kialakítását. Alapvető szerepük van a kölcsönösség, az együttműködés és a versengés gyakorlatának elsajátításában. A kortárscsoport érzelmi biztonságot nyújt, és az intimitás teréül szolgál. Gyakori, hogy ifjúsági szubkultúra hordozóiként találkozunk kortárscsoportokkal. Számos szociális kompetencia kifejlődése és alkalmazása begyakorlási terepéül szolgál. A kortárskapcsolatok erősítik a közösséghez tartozás érzését, és lehetőséget nyújtanak különféle viselkedési modellek elsajátítására is. A fiatalok könnyebben beszélnek problémáikról velük hasonló korú, hasonló helyzetben lévő társaikkal, akiket egyenrangú félnek tekintenek, mint akár szakemberekkel, akár más felnőttekkel. A kortársak, barátok referenciális szerepe igen fontos, modellként is szolgálhatnak egymás számára, ezért kortárssegítésről leginkább serdülőkorban, illetve fiatal felnőtt korban beszélhetünk.

2. Kortárssegítők szakszerű képzése. Az önkéntes munkánál általában kiemelt jelentősége van annak a képzésnek, amelyet az önkéntest fogadó szervezet biztosít. Magának az önkéntes munkának nem kritériuma a képzésen történő részvétel, az a konkrét tevékenységre koncentrálva jelenik meg. A kortárssegítésre történő felkészülés ezzel szemben nem egy konkrét feladat elvégzése, hanem inkább egy olyan szemlélet elsajátítása, amelynek átadása a legjobban felkészítő képzéseken történhet. A képzés színvonala, szakmaisága meghatározó a kortárssegítés eredményessége szempontjából. Képzés hiányában mindössze természetes segítésről beszélhetünk, ahol az egyébként segítő személyiséggel rendelkező diákok mint egy segítő csoport tagjai támogatják társaikat.

A kortárssegítőket általában tréning vagy 30-200 órás kurzus keretében készítik fel a kompetens segítségadásra. A szakirodalom szerint a kortárssegítő képzésekkel szembeni elvárás, hogy azok megfelelő időtartamúak legyenek, és az alábbi elemeket is tartalmazzák:

a) *Információs blokk.* Ebben a részben szükséges a kortárssegítés definiálása, és az adott program vonatkozásában a kortárssegítők konkrét feladatkörének meghatározása. A kortárssegítők tevékenységét nem célszerű túl általánosan megfogalmazni, mert nem lesznek eredményesek azok a megközelítések, amelyek a kortárssegítők „aspecifikus", azaz körülírt célok nélküli bevonására épülnek („a kortárssegítő ahol tud, segít") (Rácz és Szabó 2008: 51). Ekkor történik meg a konkrét kortárssegítő program céljához igazodó problématerület pontosítása (például a káros szenvedélyek, a tanulás, a felnőtté válás, illetve a pályaválasztással kapcsolatos kérdések, gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetés), illetve a kortárssegítőket alkalmazó intézmény bemutatása, a szociális ellátórendszer ismertetése.
b) *Személyiségfejlesztés és önismeret.* A segítő szakmák képviselői jól tudják, hogy minden segítő a saját személyiségével dolgozik. A kortársegítési tevékenységhez is elengedhetetlen a megfelelő önismeret, és a sajátélmények megtapasztalása.
c) *A segítő munka eszköztára.* A képzésen kell elsajátítani a segítő tevékenység folytatásához szükséges módszereket. E körbe tartozik a kapcsolatfelvétel, a segítő beszélgetés, a kommunikációs készségek és a konfliktuskezeléssel kapcsolatos technikák elsajátítása. A segítő kapcsolat lezárása és a kortárssegítés kompetencia-határainak kijelölése is fontos elem.
d) *Gyakorlati elemek.* A kortárssegítésre vállalkozó fiatalnak is elengedhetetlen a terepfoglalkozás. A kortárssegítők intézménylátogatásokon vesznek részt, interjúkat készítenek, szakmai irányítás mellett utcai segítőmunkát végezhetnek stb.

3. Szakemberek támogatása. A kortárssegítés jellemzője, hogy a fiatalok nincsenek magukra hagyva a segítő tevékenység végzéskor. Ennek során képzett szakemberek is segítik őket, akik a felkészítés során, illetve a munka folyamatában biztosítják a szakszerűséget és a szakmai színvonalat. Legalább 1-2 hetenként kis csoportban, vagy szükség esetén egyénileg kell biztosítani a kortárssegítőknek a szakemberrel való konzultációs lehetőséget. A csoportos megbeszélés előnye, hogy a segítők megismerkedhetnek egymás eseteivel, problémáival is, ami az egyéni továbbfejlődésüket is segítheti. A fiatalok találkozhatnak személyiségüket megterhelő esetekkel, amellyel egyedül nem tudnak megbirkózni, ezért a segítő fiataloknak is szükségük van támogatókra. A képzéshez hasonlóan a szupervízió is a kortárssegítés elengedhetetlen eleme, mind a segítő, mind a segített védelmében.

6.3.2.3. A kortárssegítés típusai

A kortárssegítésnek alapvetően három típusa létezik. A tipologizálás a fő tevékenységi körök elemzése alapján végezhető el. A hazai kortárssegítő programok nem minden esetben sorolhatók be az alábbi három kategória valamelyikébe, ami azt is jelzi, hogy az egyes típusok között átfedések lehetnek. Ezen kívül léteznek olyan szervezetek, amelyek több feladatot is magukra vállalnak.

1. Kortárssegítés a középiskolában. A kortárssegítésnek az iskola a leggyakoribb helyszíne. Ez a jellegzetesség arra vezethető vissza, hogy az oktatás mindenki számára kötelező. A kortárssegítés ugyanakkor előnyösen befolyásolhatja az iskolában meglévő, korábban kezelhetetlen problémákat. Végül, az iskola már működő szervezeti rendje jó alapot ad bármilyen új program bevezetésére.

Az iskolában megvalósuló kortárssegítés jellemzően az alábbi tevékenységi köröket öleli fel:

- műhelymunka (vagyis egy-egy fontosabb serdülőkori probléma kiscsoportos feldolgozása);
- az új tanulók beilleszkedésének támogatása;
- az iskolán belül vagy kívül tanuló fogyatékos vagy utcagyerekek folyamatos segítése;
- az iskolai hangulat javítása érdekében programok szervezése;
- a tanulási nehézségekkel küzdők korrepetálása;
- kortárssegítő konferenciák, kirándulások, sportprogramok szervezése (Bácskai és Gerevich 2000).

Ezeket a feladatokat az iskolákban munkálkodó kortárssegítő csoportok kreativitásuktól függően tovább bővíthetik.

2. Kortárssegítés a felsőoktatásban. A fiatal felnőttek felsőoktatásba kerülésükkel egyidejűleg korábban ismeretlen problémákkal találják szemben magukat. Új környezet veszi őket körül, amely gyakran új várost is jelent, a felsőoktatási intézmény más tanulási technikákat kíván tőlük. Ha egyedül maradnak ezek kezelésében, előfordulhat, hogy illegális eszközök vagy egészségkárosító megoldások segítségével próbálnak a krízisen átlépni. E problémát felismerve alakultak meg szerte az országban a *diáktanácsadó irodák*, amelyek egy-egy felsőfokú oktatási intézmény mellett működnek. Az irodák működésében a prevenció kevésbé hangsúlyos, inkább a vizsgákkal, a kollégiumi kapcsolatokkal, a karrierépítéssel, vagy más személyes problémával kapcsolatban felmerülő probléma megoldásában nyújtott támogatás a nagyobb jelentőségű. Tevékenységi körük felöleli az egyéni pszichológiai, életvezetési tanácsadást, a csoportos tájékoztatást, tanácsadást a tanulmányi ügyekkel kapcsolatban, információs bázis kiépítését és működtetését; öntevékeny csoportok létrejöttének facilitálását, tematikus rendezvénysorozatok (előadások, filmklubok) szervezését, önmenedzselést, PR tevékenységet, kapcsolatépítést az egyetemen belül és azon kívül (Szenes *et al.* 2001). A felsorolt

tevékenységi körök intézménytől függően változhatnak, bővülhetnek. A diáktanácsadók működésében is megjelenik a kortárssegítők képzése, amelyet vagy az intézményben oktató tanár vagy külsős tréner vezet.

3. Kortárssegítők munkája civil szervezetekben. A korábban bemutatott hazai alapítványok és egyesületek megegyeznek abban, hogy a civil szervezet munkatársai képzik, majd feladatuk ellátásában szakmailag támogatják az önkénteseket, bár a konkrét tevékenységek és ezek tartalma vonatkozásában vannak eltérések.

- A civil szervezetek egy csoportjánál a kiképzett kortárssegítők a társaság székhelyén támogatják azokat a segítségre szoruló fiatalokat, akik akár személyesen, akár telefonon, akár e-mailben hozzájuk fordulnak. A szervezeteknek ennél a körénél az önkéntesek feladata a probléma eszkalálódásának megakadályozása, tehát egy már kialakult helyzetet próbálnak kezelni. Természetesen náluk is felmerülhet a megelőzés szükséglete egy korábbi stádiumban.
- Vannak olyan alapítványok, egyesületek, amelyek ún. elérési típusú feladatokat is ellátnak, ennek célja, hogy az önkéntesek megtalálják azokat a fiatalokat, akiknek segítségre van szükségük, azonban maguktól nem fordulnánk szakemberhez. Ebben a feladatban kiemelt jelentősége van a kortárssegítőknek, akik könnyebben értesülnek kortársaik problémáiról.
- A civil szervezetek egy következő csoportja a hangsúlyt magára a képzésre helyezi, majd a kortárssegítők egy általuk kiválasztott oktatás- vagy nevelési intézetben nyújtanak segítséget.

6.3.2.4. A kortárssegítés lehetőségei a bűnmegelőzésben

A kortárssegítés szorosan kapcsolódik a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájának „a gyermek és fiatalkori bűnözés csökkentése”, valamint „a bűnismétlés megelőzése” prioritásaihoz. A stratégia hatására pályázati források nyíltak a kortárssegítők bűnmegelőzésben betöltött szerepének erősítse érdekében, s ennek eredményeként a segítő fiatalok a bűnmegelőzés három – egymástól jól elhatárolható – területén is megjelentek.

1. Kortárssegítők az elsődleges bűnmegelőzésben. A kortárssegítés módszertana még nem különíthető el pontosan a korábbi fejezetben vázolt típusoktól, mivel azok mindegyikében közvetett vagy közvetlen formában megjelenik a bűnmegelőzés. A kábítószer-fogyasztás büntetendősége miatt maga a drogmegelőzés egyben bűnmegelőzésnek is felfogható, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a fiatalkorúak gyakran kábítószer vagy alkohol befolyásoltsága alatt követnek el bűncselekményeket.

Az elsődleges megelőzés közvetlen formában is megjelenik több, az országban megvalósuló kortárssegítés esetében (erre olvashatunk példákat a www.bun-

megelozes.hu honlapon). A leggyakrabban alkalmazott módszer a *kortársoktatás,* amelynek témái: a bűncselekmények, azok elkövetési formái, bűnelkövetés motivációi, áldozattá válás megelőzése, stb. Ezek a programok zömmel a középiskolás korosztályt célozzák.

2. Kortárssegítők a másodlagos bűnmegelőzésben. A következő csoportba a *kriminálisan veszélyeztetett gyermek- és fiatalkorúak kortárssegítővé képzésére* irányuló programok sorolhatók. Több példát is láthatunk arra, hogy nevelőintézetekben élő, vagy csellengő fiatalok köréből képeztek kortárssegítőket (Egészséges Ifjúságért Alapítvány, Deviánsokból kortárssegítők, Utcai Szociális Segítők Egyesületének „Bűn nélkül tisztábban" – kortárssegítő képzése, Budapest Főváros Önkormányzatának Béke Gyermekotthona és Általános Iskolája kortárssegítő programja, Csepeli Egészségügyi Szolgálat Kortárssegítő klubja). A kortárssegítésre való felkészítés során erősödik a fiatalok önismerete, megtanulnak másokért felelősséget vállalni, hasznosnak érzik magukat, ami hozzájárul ahhoz, hogy társaiknak pozitív mintát mutassanak, és ne kövessenek el bűncselekményt. A tapasztalatok szerint sok esetben a legjelentősebb eredmény a kortárssegítőkben elinduló változás (ld. 2.4. fejezetet is).

3. Kortárssegítés a harmadlagos bűnmegelőzésében. Ebbe a csoportba a már bűncselekményt elkövetett fiatalkorúakkal, fiatal felnőttekkel való munka sorolható, vagyis a kortárssegítés célja ezen a területen a büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott, valamint a pártfogó felügyelet alatt álló, utógondozásban részesülő fiatalok elérése. A kortársoktatás körébe tartozó tevékenységeknek szerepe lehet a harmadlagos prevencióban is. A büntetés-végrehajtási intézetbe, javítóintézetbe bejáró fiatalok pozitív példát mutathatnak az elítélteknek. A börtön káros hatásainak enyhítésében is szerepe lehet a külvilágból érkező kortársak jelenlétének. Ezek a találkozások mindkét csoport számára nagyon tanulságosak, mivel lehetőséget adnak arra, hogy a felmerülő kérdéseket olyan emberekkel vitassák meg, akik más családi háttérrel, eltérő iskolai végzettséggel rendelkeznek, és akikkel egyébként vélhetően nem kerülnének kapcsolatba. Jelentősége lehet a kortársakkal közös sportolásnak is, amely a szabadidő hasznos eltöltésének alternatíváját mutathatja be. Kortárssegítők által szervezett programok alkalmat adnak arra is, hogy a fogvatartottakat meghallgassák, odafigyeljenek rájuk.

Önkéntesek, illetve speciálisan a kortárssegítők fokozatosan kezdenek megjelenni a büntetés-végrehajtási intézetek zárt világában, mint például a *Murál Morál Csoport*. A kortársak, egyetemisták, főiskolások segítő tevékenységére jó példa az *ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Tanszékén* 2003 óta működő kortárssegítő program. Jogász-, szociális munkás, szociálpolitikus, szociológus, pszichológus, pedagógus hallgatók vesznek részt a segítés e speciális formájában. A hallgatók a tanév első félévében képzésen vesznek részt, amely bemutatja a büntetés-végrehajtás hazai rendszerét, a szociális segítő rendszer alapfeladatait, és megismerteti a segítőket az elítéltek jogaival. Ezt követően olyan fiatalkorú

bűnelkövetőkkel veszik fel a kapcsolatot, akik 3-6 hónapon belül szabadulnak a börtönből vagy a javítóintézetből. A program specialitása, hogy a kortárssegítő munka már az intézetben megkezdődik. A kortárssegítő csoport tagjai a szabadulást követően – különösen annak kritikus első időszakában – segítik a szabadulók beilleszkedését. A segítők tehermentesítik a büntetés-végrehajtási intézetek nevelőit és az Igazságügyi Hivatal pártfogó felügyelőit azzal, hogy a kevésbé problémás, azonban szociális ügyintézést, intenzívebb személyes kapcsolatot igénylő fogvatartottakkal, pártfogoltakkal foglalkoznak. A kompetenciahatárok tisztázatlanságából eredő konfliktusok elkerülése érdekében azonban elengedhetetlen a kortárssegítés pontos alkalmazási területének meghatározása.

A kortárssegítés mellett a *sorstárssegítésnek* is szerepe lehet a bűnmegelőzésben. Ez jelentheti a kortárssegítés továbbfejlesztésének irányát a harmadlagos bűnmegelőzés területén is. A kortárssegítés esetében csupán a hasonló életkor hangsúlyos, míg a sorstárssegítés esetében a hasonló társadalmi háttér és a hasonló élethelyzet is adott. Ezért a sorstársakban valódi mintát láthatnak a segítettek: „ha neki sikerült, nekem is sikerülhet". Érdemes lenne tehát kifejezetten a sorstárssegítés, sorstársoktatás, vagy a kortárssegítők és sorstárssegítők közös munkája zárt intézményben történő alkalmazásának módszertanát kidolgozni.

Sorstárssegítéssel kapcsolatosan jelentős gyakorlati tapasztalatok birtokában van a *Váltó-sáv Alapítvány*, amely 2004 óta végez sorstárssegítő (az alapítvány által kortárssegítőnek nevezett) programot büntetés-végrehajtási intézetekben. Az önként jelentkező elítéltek közül személyes beszélgetést követően választják ki azokat, akik 40 órás elméleti és 20 órás gyakorlati képzésen vesznek részt. A képzést követően tevékenységüket szupervízió kíséri. A Váltó-sáv a képzett sorstárssegítők közül az arra alkalmasakat felkéri, hogy az Alapítványnál dolgozó képzett csoportvezető mellett vegyenek részt csoportvezetésben.

6.3.2.5. A kortárssegítés előnyei

A kortárssegítés haszna több szempontból vizsgálható. A kortárssegítés előnyeit élvezi az a fiatal, aki problémájával egy korban hozzá közelebb álló, kortársainál szakmailag jóval képzettebb önkénteshez fordul. Könnyebb tőlük segítséget kérni, mint egy felnőtt szakembertől, ugyanakkor hasznosabb, mint egyszerűen egy barátHoz fordulni. A kortárssegítők azt is tudják, hogy kihez kell irányítani a bajban lévőket szakmai segítségért, ha az eset saját kompetenciájukat meghaladja.

Általánosan megfogalmazható, hogy a segítőként közreműködő fiatalok mindig többet profitálnak a másoknak nyújtott segítségből, mint azok, akiknek segítenek (Bácskai és Gerevich 2000). A kortárssegítést végzők számára lehetőséget nyújt tapasztalatok gyűjtésére, gyakorlati készségek fejlesztésére, a segítő intézményrendszer megismerésére, emberi kapcsolatok kialakítását elősegítő képességeik javítására, önállóságuk, felelősségtudatuk, önismeretük megerősítésére. Gyakran az önkéntes munka a szabadidő hasznos eltöltésének formája lesz.

A kortárssegítőket motiválja az is, hogy az önkéntes tevékenység segítheti őket a későbbi pályaválasztásban. Többen a kortárssegítés hatására döntenek valamely segítő szakma mellett. Az új típusú önkéntesség során kiemelt motivációik tehát közvetlenül megjelennek a kortárssegítők esetében is.

A kortárssegítésnek jelentős haszna van a társadalom szempontjából is. Ez a megelőzés legegyszerűbb módja, amely jelentősebb költségeket nem igényel. Megtaníthatja a fiatalokat arra, hogy figyeljenek egymásra, fogjanak össze, ha baj van. Alternatív szórakozási lehetőségeket kínál a fiataloknak idejük hasznos eltöltésére. Itt kifejezetten a középiskolában működő kortárssegítésre gondolhatunk, ahol például kirándulások és egyéb programok szervezése is feladata lehet az önkénteseknek.

6.3.3. Összefoglalás

A kortárssegítés népszerűsége abban rejlik, hogy jótékony hatása van mind a segítőre, mind a segítettre, valamint arra az intézményre is, amely kortárssegítőket von be feladatai elvégzésébe. Az önkéntes tevékenységgel kapcsolatos kutatási eredmények végiggondolása a kortárssegítés továbbfejlesztésében is segítséget nyújthat. Ahhoz azonban, hogy a hazai kortárssegítés speciális területekre koncentrálva fejlődhessen, elengedhetetlen, hogy az eddigi tapasztalatokat elemezzük. Szükség lenne tehát olyan kutatásokra, amelyek a kortárssegítés jól körülhatárolt területeit külön-külön is megvizsgálják. A kortárssegítő programokat sokféleképpen értelmezik, ami ugyan biztosítja a programok színességét és a szervezők, a kortárssegítők egyéni kreativitásának megjelenését, de nem elég ahhoz, hogy a segítő tevékenység szakmai színvonala is garantált legyen. Szükség lenne tehát minimumsztenderdek felállítására a kortárssegítő programok egyes egymástól jól elhatárolható típusaihoz és azok specialitásához igazodva. Az egyes programok között a kortárssegítők képzése és szupervíziója az a terület, amelyben a legnagyobb eltérések mutatkoznak az egyes programok között, ezért azok minőségét érdemes lenne vizsgálni és továbbfejlesztésüket biztosítani, esetleges módszertani útmutatásokkal.

Források

Irodalom

Bácskai Erika és Gerevich József (2000) *A kortárssegítés tanári kézikönyve.* Vác: Egészséges Ifjúságért Alapítvány

Both Emőke (2005) A kortárssegítés szerepe a bűnismétlés megelőzésében http://www.law.klte.hu/jogimuhely/

Bratincsák András (1998) Mennyiben változott a fiatalok véleménye a kortárs oktatás következtében, *Egészségnevelés*, 39: 164-165

Carr, Rey (1994) Peer Helping in Canada, *Peer Conselling Journal,* 11(1): 6-9

Carver, Charles S. és Michael F. Scheier (1998) *Személyiségpszichológia*. Budapest: Osiris

Cowie, Helen and Sonia Sharp (1996) *Peer Counselling in Schools: A Time to Listen*. London: David Fulton

Czike Klára és F. Tóth András (2006) A magyarországi önkéntesség fejlesztési stratégiája 2007 -2017 http://www.szochalo.hu/hireink/article/114745/3218/

Czike Klára és Kuti Éva (2005): Lakossági adományok és önkéntes tevékenység. Gyorsjelentés. Önkéntes Központ Alapítvány, Nonprofit Kutatócsoport http://www.nonprofitkutatas.hu/letoltendo/gyorsjelentes.pdf

Cseres Judit (2007) Módszertani segédlet az Esztergomi Szent Jakab Alapítvány NE TEDD! programja alkalmazásához. Budapest: IRM OBmB http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1172&lang=hu&PHPSESSID=9098d92f4c06dd31c0f8871b107e2a9b

D'Andrea, Vincent J. and Salovey, Peter (1983) *Peer counseling.* Pali Alto, CA: Science and Behavior Books

Fecskó Edina (2001) A segítés új generációja (szakdolgozat), Budapest: ELTE Pszichológiai Tanszék

Földes Petra (2001) Segítő kortársak – kortárssegítők, *Új Pedagógiai Szemle*, online: http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2001-10-mh-Foldes-Segito

Gerevich József (szerk.) (1997) *Közösségi mentálhigiéné*. Budapest: Animula

Horváth Sarolta (2007) Kortárssegítés javítóintézetben és büntetés-végrehajtási intézetben (Egyetemi hallgatók önkéntes programja), *Háló* http://www.3sz.hu/bm/Halo/korabbi/2007/majus/kortarssegites-javitointezetben

Molnárné Garbacz Anna, Lavicska Enikő és Józsa Gábor (1999) Kortársoktatás, kortárssegítés a HIV/AIDS ellen, *Egészségnevelés*, 40: 190-192

Példatár 2005 Gyermekparadicsom

Rácz József és Szabó Gabriella (2008) A kortárs és a sorstárs segítés módszere. In Rácz J. (szerk.) *Az esélyteremtés új útjai – Kortárs és sorstárs segítéssel szerzett tapasztalataink*. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, szakmai forrás sorozat, kutatások 9. Budapest: L'Harmattan

Rajnai Nadinka (2000) *Diáktanácsadók a felsőoktatásban*. Budapest: Soros Alapítvány

Szenes Márta, Katona Edit és Katona Miklós (2000) A Diákcentrum Universitas Szeged működésének bemutatása. http://www.feta.hu/Soros/005.html

Zelenák József (1997) Kortárssegítő egészségvédelmi streetworker-képzés 15-21 éves serdülők egészséges életmódjának fejlesztésére, *Egészségnevelés*, 38: 24-27

Zelenák József (2002) „Fiatalok a fiatalokért" – a kortárssegítés elmélete és gyakorlata (szakdolgozat). Budapest: Semmelweis Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar Egészségügyi Szakmenedzser szak

Jogszabály

2005. évi LXXXVIII. törvény a közérdekű önkéntes tevékenységről

Linkek

Önkéntesség: http://www.onkentes.hu
Kompánia Alapítvány: http://www.kompania.hu
Budapesti Orvostanhallgatók Kortársoktató Alapítványa: http://www.boka.hu
Utcai Szociális Segítők Egyesülete: http://www.uszse.hu/programok-kortars.php
Kortársak az Egészséges Fiatalokért: http://www.kortarsak.hu
Felsőoktatási Tanácsadási Egyesület: http://www.feta.hu
Kék Pont Drogkonzultációs Központ és Drogambulancia Alapítvány: http://www.kek-pont.hu
Mural Moral Csoport: http://www.muralmoral.org
Váltó-sáv Alapítvány: http://www.valtosav.hu
St Giles Trust: http://www.stgilestrust.org.uk

6.4. A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása; a helyreállító szemlélet perspektívái

Dénes Veronika és Vaskuti András

6.4.1. A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása

A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása a büntetőeljárás megindításától a jogerős ítélet meghozataláig tartó folyamatot öleli fel, ám tágabb értelemben a büntetések, intézkedések végrehajtásának befejezéséig terjedő időszak is ide értendő. A szűkebb értelemben vett igazságszolgáltatás szakaszai a nyomozás, az ügyészi szakasz és a bírósági eljárás. Ezek lényegében megegyeznek a felnőtt korúakra vonatkozó szabályokkal (1.3. fejezet), a továbbiakban az eltéréseket (speciális szabályokat) mutatjuk be.

6.4.1.1. Életkori keretek

1. Anyagi jogi életkor. Büntetőeljárás csak azzal szemben indítható, aki a bűncselekmény elkövetésekor a 14. életévét már betöltötte. Az ennél fiatalabbak gyermekkorúaknak tekintendők, és velük szemben büntetőjogi szankciók általában nem alkalmazhatók. Ez alól kivételt képez az elkobzás és a vagyonelkobzás. A 14 éven aluli bűnelkövetővel szemben *gyermekvédelmi intézkedések* alkalmazására kerülhet sor, ez azonban kívül esik a büntető igazságszolgáltatás körén (ld. 6.1. fejezet). A büntető anyagi jog szempontjából a fiatalkor felső határa a 18. év betöltése.

2. Eljárásjogi életkor. Ezzel szemben az eljárásjogban nincs felső korhatár, így az a terhelt is a fiatalkorúak igazságszolgáltatása körébe tartozik, aki a bűncselekményt fiatalkorúként követte el, de az eljárás vele szemben csak a 18. születésnapjának betöltése után indul meg.

3. Végrehajtási életkor. A büntetések és az intézkedések végrehajtása körében felső korhatár a javítóintézeti nevelésnél és a szabadságvesztés végrehajtása során található. Azt, aki a 19. életévét betöltötte, a javítóintézetből el kell bocsátani. A 21. életévét betöltött fiatalkorúakkal szemben a szabadságvesztést (vagy annak hátralévő részét) a felnőtt korúak büntetés-végrehajtási intézetében kell foganatosítani.

6.4.1.2. Az igazságszolgáltatás szereplői

A fiatalkorúval szemben az eljárást az életkori sajátosságainak figyelembevételével, és úgy kell lefolytatni, hogy az elősegítse a fiatalkorúnak a törvények iránti tiszteletét. Az egész eljárás során érvényesülnie kell a *nevelő célzatnak*, ami megelőzi a büntetési célt, és párosulnia kell a sértett érdekét is érvényesíteni törekvő helyreállító (jóvátételi) szemlélettel.

Az eljárási törvény csak a fiatalkorúak ügyészségére és a fiatalkorúak bíróságára állapít meg speciális szabályokat.

1. A fiatalkorúak ügyésze. Az ügyész jogkörében a felettes ügyész által kijelölt ügyész jár el. Fiatalkorúval szemben a magánvádra üldözendő bűncselekmények (pl. könnyű testi sértés, becsületsértés) esetében is az ügyész jár el. Az ügyész(ség) az eljárás valamennyi szakaszának résztvevője. A nyomozást maga is végezheti, vagy azt felügyeli, a nyomozás befejezése után az eljárás további menetét illetően (lásd később) hoz határozatot, a bírósági szakaszban a vádat képviseli, és jogorvoslati jogosultságai vannak.

2. A fiatalkorúak bírósága. A fiatalkorúak által elkövetett enyhébb súlyú cselekményeket a *megyei bíróságok székhelyén működő helyi bíróságokon működő fiatalkorúak bíróságai* bírálják el. A fiatalkorúak által elkövetett és megyei hatáskörébe tartozó büntetőügyek elbírálására fiatalkorúak bírósága működik a Fővárosi Bíróságon és a megyei bíróságokon. Itt indulnak a súlyosabb megítélésű ügyek, pl. életveszélyt okozó testi sértés, emberölés. Fiatalkorúak elleni bírósági eljárásban első fokon a tanács elnöke, avagy az egyesbíró, másodfokon és – a Legfelsőbb Bíróságot kivéve – harmadfokon a tanács egyik tagja az Országos Igazságszolgáltatási Tanács által kijelölt bíró. Az elsőfokú bíróságon a tanács egyik ülnöke pedagógus. A fiatalkorúak bírósága a felnőtt korú terhelt ügyét is elbírálja, ha az a fiatalkorú ügyével összefügg.

3. A védő, a törvényes képviselő és az eseti gondnok. A fiatalkorú elleni eljárásban *védő részvétele kötelező*. A törvényes képviselő az ügy iratait a nyomozás befejezése után megtekintheti. A nyomozás során is megtekintheti az olyan eljárási cselekményekről készült iratokat, amelyeknél jelen lehetett. Egyébként a törvényes képviselő jelenléti, észrevételezési, felvilágosítás-kérési, indítványtételi, valamint jogorvoslati jogára a védő jogai irányadók.

A gyámhatóság – a vádirat benyújtásáig az ügyész, azt követően a bíróság megkeresésére – *eseti gondnok*ot rendel ki, ha

- a törvényes képviselő a bűncselekményt a fiatalkorúval együtt követte el, illetőleg az érdekei a fiatalkorú érdekeivel egyébként ellentétesek;
- a törvényes képviselő a jogainak gyakorlásában akadályozva van;
- a fiatalkorúnak nincs törvényes képviselője, vagy nem állapítható meg, hogy ki a törvényes képviselője.

Az eseti gondnok az eljárásban törvényes képviselőként jár el.

6.4.1.3. A bűncselekmény elkövetésétől az ítélethozatalig tartó folyamat

1. A bűncselekmény elkövetése. A bűncselekmény elkövetése és a büntetőeljárás megindulása nem feltétlenül esik egybe. Az elkövetés sok esetben látens marad, máskor hosszabb idő telik el az elkövetéstől a felderítéséig, konkrét személy meggyanúsításáig. Ennek az a veszélye, hogy a fiatalkorú ezen időszak alatt újabb bűn-

cselekményeket is elkövethet, és ez (azon túl, hogy a közösség számára veszélyes) a terhelt későbbi eljárásjogi helyzetét is megnehezítheti, hiszen a nagyszámú halmazat megakadályozhatja az elterelési lehetőségek alkalmazását, sőt sok esetben súlyos kényszerintézkedések foganatosítását teszi szükségessé.

2. A büntetőeljárás megindulása: a feljelentés és a nyomozás. A büntetőeljárás jellemzően feljelentéssel indul, de emellett a hatóság közvetlen észlelése, vagy a tettenérés is mozgásba hozza a büntető igazságszolgáltatás gépezetét.

A fiatalkorú ellen folyó büntetőeljárásban be kell szerezni a *környezettanulmányt*, amely tartalmazza a fiatalkorúról a közoktatásról szóló törvény felhatalmazása alapján az intézmény által nyilvántartott és kezelt adatokat, vagy a munkahely által adott tájékoztatást. A környezettanulmányt a pártfogó felügyelő készíti el, de a rendőrség közreműködése is igénybe vehető. A nyomozást az elrendelésétől, illetve megindulásától számított két hónapon belül be kell fejezni. A nyomozás határidejét az ügyész/főügyész legfeljebb a büntetőeljárás megindításától számított egy év elteltéig meghosszabbíthatja. Egy éven túl a legfőbb ügyész jogosult a nyomozás határidejének meghosszabbítására. Ha a nyomozás meghatározott személy ellen folyik, a meghosszabbítás fő szabályként legfeljebb a gyanúsított (első) kihallgatásától számított két évig terjedhet. Ez már önmagában is nagyon hosszú idő, és amennyiben a fiatalkorú szabad lábon marad, sok esetben az első kihallgatása és a nyomozás befejezése között semmi olyan nem történik, ami emlékeztethetné arra a fiatalkorút, hogy vele szemben büntetőeljárás van folyamatban, és ez nem ritkán újabb bűncselekmények megvalósítását indukálhatja. Előfordulhat azonban, hogy a nyomozás során is többször kihallgatják a fiatalkorút, szakértői vizsgálatra, illetve tanúkkal, más terheltekkel való szembesítésekre megidézik. Ilyenkor a megjelenése kötelező.

A nyomozás az addig keletkezett iratok ismertetésével fejeződik be.

3. Kényszerintézkedések. A fiatalkorúakkal szemben is a felnőttekre megállapított kényszerintézkedések alkalmazásának van helye. Ezek az alábbiak: őrizetbe vétel, előzetes letartóztatás, lakhelyelhagyási tilalom, házi őrizet, távoltartás, ideiglenes kényszergyógykezelés, úti okmány elvétele, házkutatás, motozás, lefoglalás, számítástechnikai rendszer útján rögzített adatok megőrzésére kötelezés, zár alá vétel.

A fiatalkorúakra vonatkozó speciális szabályokkal csak az *előzetes letartóztatás*nál találkozunk. E szerint a fiatalkorú előzetes letartóztatásának felnőtt korúakra szabályozott általános okok (szökés, elrejtőzés, szökés kísérlete, újabb büntetőeljárás megindulása, eljárás meghiúsításának veszélye, előkészített, megkísérelt bűncselekmény befejezésének, újabb bűncselekmény elkövetésének veszélye) esetében is csak akkor van helye, ha az a bűncselekmény *különös tárgyi súlya* folytán szükséges. A fiatalkorú előzetes letartóztatását javítóintézetben vagy büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani. Erről a bíróság dönt, és döntése során figyelembe veszi a fiatalkorú személyiségét és a terhére rótt bűncselekmény

jellegét. Az előzetes letartóztatás végrehajtása során a fiatalkorúakat a felnőtt korúaktól el kell különíteni.

Ha a fiatalkorúval szemben elrendelt előzetes letartóztatás végrehajtásának kezdetétől két év eltelt, az előzetes letartóztatást meg kell szüntetni.

A vádirat benyújtása előtt a kényszerintézkedésekkel kapcsolatos eljárásban az ülés a védő távollétében nem tartható meg. Az ülésről a törvényes képviselőt és a gondozót is értesíteni kell. Az ülésen a törvényes képviselő és a gondozó felszólalhat. Az eljárás során hozott határozatot a törvényes képviselővel, az ügydöntő határozatot és a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésről szóló határozatot a gondozóval is közölni kell.

4. Az ügyészi szakasz. A nyomozási szakasz befejeződése után az ügyész harminc napon belül az ügy iratait megvizsgálja, és ennek eredményéhez képest

- további nyomozási cselekményt végzését rendelheti el;
- a nyomozást felfüggesztheti;
- a nyomozást megszüntetheti;
- az ügyet közvetítői eljárásra utalhatja;
- a vádemelés elhalasztásáról határozhat;
- vádat emelhet, vagy határozhat a vádemelés részbeni mellőzéséről.

5. A bírósági szakasz. A bírósági szakasz a tárgyalás előkészítésére, az első fokú tárgyalás lefolytatására, és a fellebbviteli eljárásra tagolódik (ld. 1.3. fejezet). A *tárgyalási szakasz* tartalmaz néhány speciális rendelkezést a fiatalkorúakkal kapcsolatosan. A tárgyalásról a nyilvánosságot ki kell zárni, ha ez a fiatalkorú érdekében szükséges. A bíróság elrendelheti, hogy a tárgyalásnak azt a részét, amely a fiatalkorú helyes irányú fejlődését károsan befolyásolhatja, a fiatalkorú távollétében tartsák meg. A tárgyaláson az ügyész részvétele kötelező. A fiatalkorú vádlott elleni ügyben tartott tárgyaláson a vádlott és a tanú kihallgatását a tanács elnöke, illetve az egyesbíróként eljáró hivatásos bíró végzi. A vádlotthoz és a tanúhoz a kihallgatást követően az arra jogosultak kérdést intézhetnek. A környezettanulmányt a tárgyaláson ismertetni kell.

6.4.1.4. Elterelési lehetőségek a jelenleg hatályos törvényben

A fentiekben bemutattuk azt a folyamatot, ami a bűncselekmény elkövetésétől a jogerős határozat meghozataláig tart, és amit másképpen a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásaként definiáltunk. A jelenleg hatályos törvény lehetőséget ad az ún. elterelésre vagy **diverzió**ra. A diverzió – a bírói bűnösségmegállapítást megelőzően – a formális büntetőeljárástól való olyan elterelés, amely a gyanúsított nem büntetőjogi programban való részvételéhez vezet. Főleg a fiatalkorúak ügyeiben növekvő népszerűségét az indokolja, hogy a kisebb súlyú bűncselekmények eseteiben elősegíti az ügyek gyorsabb és csekélyebb költségkihatásokkal járó intézését, egyúttal a sértett érdekeinek sikeresebb érvényesítését (Lőrincz 1992).

Fiatalkorúak esetében ennek két esetköre van: a *közvetítői eljárás* és a *vádemelés elhalasztása*.

1. A közvetítői eljárás (mediáció). A közvetítői eljárás a személy elleni, a közlekedési, illetőleg a vagyon elleni, ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt indult büntetőeljárás tartama alatt, a gyanúsított vagy a sértett indítványára, illetőleg önkéntes hozzájárulásukkal alkalmazható eljárás. Az ügy közvetítői eljárásra utalásának a büntetőeljárás alatt egy alkalommal van helye. A közvetítői eljárással a 10.6. fejezet foglalkozik részletesen.

2. A vádemelés elhalasztása. A fiatalkorú helyes irányú fejlődése érdekében az ügyész a vádemelés feltételeinek fennállása esetén ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntetendő bűncselekmény miatt a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalaszthatja. Az ügyész a vádemelés elhalasztása előtt *pártfogó felügyelői vélemény* beszerzését rendeli el (ld. 10.3. fejezet).

A vádemelés elhalasztása alatt a fiatalkorú gyanúsított pártfogó felügyelet alatt áll, és az ügyész *magatartási szabályok* megtartására vagy más kötelezettségek teljesítésére kötelezheti őt. A magatartási szabályok megtartását és a kötelezettségek teljesítését a pártfogó felügyelő ellenőrzi és segíti. Az ügyész a gyanúsított részére kötelezettségként írhatja elő, hogy

- részben vagy egészben térítse meg a sértettnek a bűncselekménnyel okozott kárt;
- más módon gondoskodjék a sértettnek adandó jóvátételről;
- pszichiátriai vagy alkoholfüggőséget gyógyító kezelésben vegyen részt.

Az ügyész e magatartási szabályok és kötelezettségek közül többet is, illetőleg a felsoroltakon kívül más magatartási szabályt is megállapíthat vagy más kötelezettséget is előírhat.

6.4.2. Resztoratív elemek a fiatalkorúak büntető jogalkalmazásában

6.4.2.1. Szófejtő bevezető

A restaurál, restauráció szavak ismerősen csengenek az átlagos műveltségű fül számára, általában tudják róla, hogy helyreállítást, helyrehozást jelent. Az azonos tövű restitúció, a resztorativitás, különösen pedig a szakmai körökben, az utóbbi években annyit emlegetett *„restorative justice”* vagy helyreállító igazságszolgáltatás, már nem ennyire evidens fogalmak. Mert mit is képes „helyre állítani”, rendbe hozni az a büntető igazságszolgáltatás, amelyet évezredeken keresztül a talio kérlelhetetlensége („a fogat fogért, szemet szemért” elv) hatott át. Csak a 18-19. században adtak a reformgondolatok esélyt a nevelhetőségnek és a megelőzésnek. A 20. század hetvenes éveitől kezdve egyre erőteljesebben hallatják hangjukat azok a büntetőjogászok, kriminológusok, jogszociológusok, akik több alternatív

büntetéssel és intézkedéssel kívánták bővíteni a hagyományos büntetőjog eszköztárát, és radikális szemléletmódjukkal előkészítették a talajt a helyreállító igazságszolgáltatás számára (részletesen ld. 3.1. fejezet).

Nils Christie (1977) norvég kriminológus új szemlélettel definiálta a bűncselekményt: „a bűncselekmény olyan interperszonális konfliktus, amely zavart, károkat és sérelmet okoz az emberi kapcsolatokban, és ez a konfliktus a bevont érintettek tulajdona. A bűncselekmény tehát nem más, mint az emberek és az emberi kapcsolatok megsértése". A bűncselekmény ilyen felfogása mellett érthető, ha az arra adott választ, a konfliktus megoldását is egészen másként, a közösségnek nyújtott jóvátételként képzelik az irányzat képviselői.

A klasszikus büntetőjog a jogi tárgyon (általában konkrét személyen, vagy olyan elvont „tárgy"-on, mint a közrend, közbiztonság, közegészség) esett sérelmet torolja meg, preventív célokat is érvényre juttatva. A büntető bíróság legfőbb feladata az igazságszolgáltatás. Akkor tölti be funkcióját, ha az eljárás végén érdemi döntést hoz. A bűnösnek kimondott vádlottal szemben szankciót alkalmaz, ellenkező esetben felmenti a vádlottat, vagy megszünteti az eljárást. A Btk. 37.§-a ad választ arra, hogy mi célból szab ki büntetést: „a büntetés a bűncselekmény elkövetése miatt a törvényben meghatározott joghátrány, célja pedig a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el". A definíció nem említi az áldozatot, a bűncselekmény sértettjét, illetve a neki nyújtandó elégtételt. A helyreállító igazságszolgáltatásról gondolkodva nem kerülheti el a figyelmünket, hogy az elkövetett cselekményektől az elkövető személyisége is sérül, azaz az elkövető a sértetten és a közösségen kívül saját magának is „kárt okozott". A resztoratív büntető igazságszolgáltatásnak ezzel a személyiségtorzulással is kezdenie kell valamit.

A nevelésről mint a büntetés fontos céljáról csak a Btk. VII. fejezetében, a fiatalkorúakra vonatkozó speciális szabályok között esik szó. „A fiatalkorúval szemben alkalmazandó büntetés vagy intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjék és a társadalom hasznos tagjává váljon" [108.§ (1) bek.]. Ugyanez a szakasz mondja ki azt, hogy szabadságelvonással járó büntetést csak legvégső esetben lehet alkalmazni, olyankor tehát, ha a büntetés e célja, a reintegráció és reszocializáció más módon nem érhető el.

A szabadságvesztésüket töltő fiatalkorú elítéltek között is előfordul durvaság, brutalitás, a „csicskák" megalázása. Ha ezekkel a problémákkal nem foglalkoznak, nehezen lehet elképzelni, hogy a büntetésükből szabadulók az ott eltöltött évek hatására „helyes irányba fognak fejlődni", és a társadalom hasznos tagjává fognak válni. S vajon mire számíthat a bűncselekmény áldozatává vált sértett, aki anyagi, erkölcsi kárt is szenvedett, nem szólva a szinte mindig belémaródott, kisebb-nagyobb lelki sérülésekről. Őket hogyan tudja kárpótolni a büntetőjog?

E kérdésekkel kötetünk több írása is foglalkozik. Ebben a fejezetben a témát a fiatalkorúak igazságszolgáltatásának gyakorlatára szűkítjük. Megvizsgáljuk, hogy hogyan valósulhat meg a resztoratív szemlélet, és milyen megjelenési formákban működik a fiatalkorúakkal kapcsolatos büntető jogalkalmazásban. Szólunk arról,

hogy milyen lehetne, illetve milyennek kellene lennie a fiatalkorúak megreformált büntető igazságszolgáltatásának, hivatkozva egy-egy külföldi példára, illetve az Európa Tanács e tárgyban született 2003-as ajánlására.

6.4.2.2. Fiatalkorúak által elkövetett, leggyakrabban előforduló bűncselekményfajták

Ezek bemutatása szükséges, ugyanis jó tudni, hogy milyen kórtünetekre kell a fiatalkorúak igazságszolgáltatásnak válaszolni a rendelkezésére álló eszközökkel. Rámutatunk azokra a jellegzetességekre, amelyekre éppen a resztoratív igazságszolgáltatás tudna a legjobban reagálni. Az alábbi megállapítások zömmel „házi statisztikai" adatok, valamint a szerző empirikus ismereteire támaszkodó megállapítások.

Vagyon elleni bűncselekmények

- Az üzletközpontokban elkövetett lopások kezdik kiszorítani a korábban divatos bolti és áruházi lopásokat, mint ahogyan az üzletközpontok is a kisboltokat és a hagyományos áruházakat. A műfajra önálló kifejezés is használatos az elkövetők között, mégpedig a *„tescózás"*. A szülők gyakran gyermek- vagy fiatalkorú gyerekeik bevonásával, segítségével követik el a lopást, tudva vagy nem tudva arról, hogy ezzel könnyen kiskorú veszélyeztetéséért is elmarasztalhatják majd őket.
- A zsebelések színtere a tömött villamosok, buszok utasteréből áttevődik a zsúfolt gyorséttermekbe, ahol a székek támlájára tett kabátok, táskák tartalma válik a legkönnyebben ügyes kezű tolvajok zsákmányává.
- A rablás a mobiltelefon megszerzésének szinte kizárólagos módja az elmúlt 6-10 évben. A fiatalkorúak egy része nem tudja, hogy amikor fenyegetéssel, sokszor még azzal sem, csak többszörös erőfölényükkel élve fiatalabb, gyengébb sértettek telefonját elveszik, rablást követnek el. Ők ezt „lehúzásnak", ha némi ravaszkodás, átverés is van a dologban, akkor „átcsapásnak" nevezik. A lehúzás az ő fejükben elvételt, megszerzést jelent, míg a rablásról az egyik fiatalkorú úgy vélekedett, hogy csak a „leütéses rablás" a rablás, amilyet ő, Isten ments, soha el nem követne… A rablásnak ez a tényleges erőszak nélküli formája (sok esetben még fenyegetés sem hangzik el) igen emlékeztet a Molnár Ferenc Pál utcai fiúk c. regényéből ismerős „einstandolásra". A különbség csak annyi, hogy a Pásztor fivérek fenyegető megjelenésükkel, és az „einstand" szó egyértelmű kiejtésével Nemecsekék üveggolyóit vették el, s az is biztos, hogy 1906-ban cselekményüket nem minősítették volna rablásnak, s nem is ítélték volna őket szabadságvesztés büntetésre.
- A telefonfülke-rongálások helyét átvette a buszmegállók szisztematikus tönkretétele, összetörése; a házfalakat, vonatszerelvényeket teljesen begraffitiző, tagelő önjelölt fiatalkorú művészek vagy unatkozó

kamaszok évente több milliós kárt okoznak.

Személy elleni bűncselekmények

- Utcai verekedéseik többnyire garázdaságnak minősülnek. (Az elmúlt két évben történt utcai zavargásoknak viszonylag kevés fiatalkorú elkövetője volt.)
- Egyre gyakoribbak azok az esetek, amikor az iskolában gyengébb vagy kirekesztett társaikat bántalmazzák, s arról mobil telefonjaikon felvételt is készítenek. A *happy mobbing* jelenség eredménye könnyű vagy súlyos testi sértés, következménye pedig az, hogy a bántalmazott gyereket a szülei másik iskolába viszik át (részletesen ld. 4.1. fejezet).
- Az élet elleni bűncselekmények száma az elmúlt években a közvélekedéssel szemben egyáltalán nem emelkedett, csak azok médiavisszhangja lett erősebb. A sértettek általában a kortárs, osztálytárs csoportból kerülnek ki, de többször esnek ittasan gátlástalanná vált fiatalok áldozataivá az utcára szorult, kiszolgáltatott hajléktalanok is.

A *kábítószerrel visszaélés*nek általában fogyasztói, vagy közös fogyasztás esetén az átadói magatartást valósítják meg, nem igazán jelentős a forgalomba hozatallal és kereskedéssel megvádolt fiatalkorúak száma. Az eredményes elterelés miatt megszüntetett eljárások száma évek óta stagnál. Előfordulnak olyan esetek, ahol a drogfogyasztáshoz kapcsolódóan a fiatalkorúak más bűncselekményt, önbíráskodást, zsarolást, testi sértést követnek el.

6.4.2.3. A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás jellemzői

A büntetőeljárási jogban és a büntetőjogban resztoratív elemnek tekinthetők a sértettnek és a közösségnek okozott kár csökkentését, illetve a fiatalkorú elkövető reintegrációját és reszocializációját elősegítő megoldások. Az eljárás menete maga csak annyira lehet helyreállító szemléletű, amennyiben pozitív hatást tud gyakorolni az abban résztvevő vádlottakra, illetve a sértettre. Ez a pozitív hatás nevelő jellegű a vádlottra, és valamiféle elégtételt nyújthat a sértett számára is. Az említett cél elérhetőségével az elkövető vonatkozásában mindössze egyetlen Be. szakasz foglalkozik.

1. Resztorativitás az eljárásjogi szabályokban. A fiatalkorúak elleni büntetőeljárást úgy kell lefolytatni, hogy az a fiatalkorú elkövető életkori sajátosságait figyelembe véve elősegítse a fiatalkorú törvénytiszteletét, azaz helyes irányba változtassa őt meg. A speciális szabályok szerint, amikor a fiatalkorúak bírája nem egyes bíróként, hanem tanácsban jár el, akkor a tanács egyik tagjának, az egyik ülnöknek pedagógusnak kell lennie. Bár a jelenlegi szabályok szerint az e területen dolgozó bírák, ügyészek kijelölésénél sajnálatos módon nem előfeltétel a speciális (pedagógiai, pszichológiai, szociológiai) kiegészítő képzés – a fiatalkorúak bírái

és ügyészei több éves gyakorlattal és önképzéssel sajátítják el az ebben az ügyszakban nélkülözhetetlen szakmai tudást.

Az Európa Tanács *a fiatalkori bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszeréről szóló ajánlása [R(2003)20]* bár nem kötelező jelleggel, de a tagállamoknak erősen figyelmébe ajánlva mondja ki, hogy „a fiatalkorú bűnelkövetésére való reagálásnak gyorsnak, korainak és következetesnek kell lennie". Az ajánlás 14. pontja szerint: „a büntetőeljárás különböző szakaszait rövid határidőben úgy kell megszabni, hogy a fiatalkori bűnelkövetésre a lehető leggyorsabban lehessen válaszolni". A hazai büntető eljárásjogi szabályok is megfogalmazzák a fiatalkorúak bíróságának kizárólagos illetékességét, és rendelkeznek a fiatalkorúak kijelölt bírájáról, ügyészéről. Ezek az eljárási szabályok hivatottak biztosítani a szaktudás, hozzáértés „egy kézben", azaz a kizárólagos illetékességű bíróságoknál koncentrálódását. A kizárólagos illetékesség azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az „fk" kijelölést kapott bírák kizárólag csak fiatalkorúak ügyeit tárgyalják. A Pesti Központi Kerületi Bíróság B.II. csoportjában például (amely a fiatalkorúak ügyeit „kizárólagos" illetékességgel tárgyalja) az érkezett ügyeknek évi átlagban csak háromnegyed része „fk", a többi felnőtt ügy. Ebből pedig az következik, hogy a vegyes referádával dolgozó bíró nem képes olyan határidőben kitűzni az első tárgyalást, hogy az elvárt nevelő hatás az eljárásban érvényesülhessen. Nem sok eséllyel várható törvénytisztelet attól, akinek ügyét az elkövetéstől számított 2-4 év múlva kezdik tárgyalni, sokszor úgy, hogy az eljárás alatt újabb bűncselekmények miatt több új büntetőeljárás is indult ellene. Sajnálatos az is, hogy a jelenlegi szabályok szerint a Be.-nek a soronkívüliségről rendelkező 64/A.§-a csak akkor érinti a fiatalkorúak ügyeit, ha a cselekménynek kiskorú sértettje van, de akkor is csak abban az esetben, ha élet és testi épség elleni a cselekményről van szó, vagy ha a kiskorú sértett érdeke indokolja az eljárás minél előbbi befejezését. Így aztán pl. míg valamenynyi kiskorú veszélyeztetése bűntette miatt indult ügyet soron kívül kell tárgyalni, fiatalkorú elkövetők ügyeit a fent írtakon kívül csak akkor, ha a vádlott előzetes letartóztatásban van. Az eljárások ez okból történt elhúzódásán tudna segíteni a *kizárólag fiatalkorúak ügyeit tárgyaló bíróság*. Ilyen működik pl. Ausztriában, Németországban, vagy Svájc Genf kantonjában, valamint családjogi hatáskörrel bővítve Franciaországban is, ahol a *juge d'enfants*, a gyermekek és fiatalkorúak bírája látja el ezt a feladatot.

Ugyancsak az életkori sajátosságokra utaló alapelvnek kellene áthatnia *a tárgyalás vezetésének stílusát, módját* is, erről azonban a Be. kifejezett rendelkezést nem tartalmaz. A fiatalkorúak ügyeiben eljáró bírónak más hangon, hangnemben kell beszélnie a vádlottal, mint egy 40-50 évessel, ismernie illik azt a kultúrát, amelyben a mai tizenévesek élnek, és azt a nyelvet is, amelyen beszélnek. Ha nem érti a nyelvüket, akkor őket sem érti meg, a szó szoros és átvitt értelmében sem, enélkül pedig még pontos tényállást sem lehet megállapítani. Hadd idézzek néhány olyan, szinte naponta hallott kifejezést, mint a „nyúl, behúz, lehúz, átcsap, megcsinál", amelyek adott esetben a lopás, a rablás vagy csalás elkövetési

magatartásait jelentik. A drogmiliőnek pedig köztudottan saját, külön szókincse, szótára van.

2. A vádlott és a sértett viszonya. A tárgyaláson lényeges tisztázni, hogy a vádlott hogyan viszonyul a bűncselekményt elkövető önmagához, különösen hosszú hónapokkal, évekkel az elkövetés után. A bűnösség beismerése mellett tett önkritikus nyilatkozata, hogy „akkor még kicsi voltam, ma már nem tennék ilyet!" jelentheti azt, hogy már nem azonosul akkori önmagával, azóta már megkomolyodott. Ha ezt a pártfogó felügyelő által készített összefoglaló, az iskolai jellemzés és a gondozó előadása is alátámasztja, akkor az fontos jelzés a szankciót alkalmazó bíró számára. Ugyanezzel a mondattal azonban el is lehet játszani a megbánást. A vádlott sok esetben azt sem tudja, hogy miért ő ül a vádlottak padján, s miért sértett a sértett. A csoportos garázdaság elkövetőinél valóban sokszor megállapíthatatlan, hogy ki volt a kezdeményező, ki provokált, és kit provokáltak. Ezek azok az esetek, amikor az intézkedő rendőrök egy-két – nem eléggé gyorsan futó – személyt kiemelnek és előállítanak, akiket utóbb az ügyészség megvádol. Egy hasonló jellegű ügyben a vádlott – bár ő már fiatal felnőtt volt – azzal a klasszikussá lett mondattal kezdte a vallomását, hogy „az a csávó, akit maguk úgy hínak, hogy sértett, összeszabdalta a bűrgyekimet…". Neki például fogalma sem volt, hogy miért ő áll a bíróság előtt.

A resztoratív elemek meglétét vizsgálva lényegesebb azonban az, hogy a fiatalkorú vádlott hogyan viszonyul az ügy sértettjéhez. A vádlottnak a sértetthez való viszonyulása alapján az alábbi tipikus magatartások figyelhetők meg a tárgyalóteremben:

- a vádlottból a sértett csak a legritkábban vált ki sajnálatot, részvétet – éppen ellenkezőleg, gyakran fejezi ki vele szemben ellenszenvét, arrogáns még a tárgyalóteremben is, hiszen gyakran érzi úgy, hogy az őt feljelentő sértett juttatta bíróság elé;
- ha tetten érték, akkor is arra hivatkozik, hogy a sértett túloz, felnagyítja a kár értékét, hogy több pénzhez jusson;
- a vádlott azt állítja, hogy a sértett bosszút akar állni rajta, s ilyenkor valamilyen vélt vagy valós féltékenységre, rokon bántalmazására, ki nem fizetett tartozásra hivatkozik;
- a vádlottak negyedik csoportjába tartozók úgy gondolják, hogy a sértett megérdemelte azt, ami történt vele, iránta még a bíróság előtt is haragot és gyűlöletet is éreznek. Például ha az volt a bántalmazás oka, hogy a fiatalkorú lány szexuális szolgáltatására igényt tartó idősebb férfi utóbb nem fizetett, vagy a rendszeres abúzust elszenvedett fiatalkorú egyszer csak törleszt.

A vádlottnak és a sértettnek nem csak érzelmei, de érdekei is reménytelenül ellentétesek a büntetőeljárásban. A sértettnek az a jó, ha az ügyet lehetőleg az ő távollétében, vagy egyszeri meghallgatásával, minél hamarabb befejezik, a vádlottat szigorúan megbüntetik, kárigényét megtérítik. Ezzel szemben a vádlottnak

sok esetben érdeke az eljárás elhúzódása, mert az idő múlása mindenképpen neki kedvez. Nemcsak a tanúk emlékezetét fakítja, de értékes enyhítő körülmény lehet belőle, persze csak akkor, ha nem neki felróhatóan akadozott, húzódott az eljárás. A vádlottnak az a jó, ha a sértettet az ő jelenlétében hallgatják meg, védője esetleg jól megkeveri a neki feltett kérdésekkel, így téve kellemetlenné, de legalább „emlékezetessé" a bíróság előtti szereplését. Leginkább pedig az a jó a vádlottnak, ha a tényállás nem bizonyítható, ha felmentik, ha enyhe büntetést kap, ha nem kell a sértett kárát sem megtéríteni.

3. Az előzetes letartóztatás és a helyreállító igazságszolgáltatás. Fiatalkorúkkal szemben indult eljárásban az előzetes letartóztatás elrendelésének csak akkor van helye, ha a legsúlyosabb kényszerintézkedés elrendelését az ún. különös letartóztatási okokon kívül az elkövetett bűncselekmény kiemelkedő tárgyi súlya is indokolja. A gyakorlatban nem egyszerű ennek a „különös tárgyi súlynak" az értelmezése. Az emberölés a legsúlyosabb bűncselekmények egyike. Ad absurdum mégsem törvényszerű, hogy pusztán az elkövetett bűncselekmény jellege miatt előzetes letartóztatásba helyezzék pl. erős felindulásban elkövetett emberölés bűntettének gyanúja miatt azt a fiatalkorút, akivel szemben egyébként egyik különös letartóztatási ok sem áll fenn: nem szökött meg, éppen ellenkezőleg ő adta fel magát, állandó lakcímén tartózkodik, példás családi körülmények között szülei nevelik, s közel sem kell attól tartani, hogy a jövőben újabb bűncselekményeket követne el. Ezzel szemben a legcsekélyebb súlyú bolti lopások elkövetőjével szemben is célszerűnek tűnne az előzetes letartóztatás elrendelése, ha a sodródó, befolyásolható fiatalkorú életvezetéséből adódóan ki van téve annak a veszélynek, hogy újabb bűncselekményeket kövessen el. Ebben az esetben tehát a szökés, elrejtőzés és a bűnismétlés veszélyére is alappal lehet hivatkozni, de hiányzik a Be. 454.§ (1) bekezdésében írt többletelem, a cselekmény különös tárgyi súlya. A bíróság ilyenkor – pl. a cselekmények sorozatjellegével, a „gátlástalan" elkövetéssel – támasztja alá a különös tárgyi súly meglétét, s elrendeli vagy fenntartja a fiatalkorú előzetes letartóztatását.

A bíróságok leggyakrabban a szökés, elrejtőzés, illetve a bűnismétlés reális veszélyére hivatkozással rendelik el vagy tartják fenn a fiatalkorúak előzetes letartóztatását. Amikor a szökésnek, elrejtőzésnek semmilyen nyomozati szakban felmerült előzménye nincs, akkor „más okként" az elrendelő határozatok általában a várható büntetés nagyságára hivatkoznak. A jelenlegi rendszerben azonban nem értékelhető a kriminális családi vagy baráti közegben élő fiatalkorúnál tapasztalható súlyos rizikófaktor, az, amikor a fiatalt nem képes ellenőrizni és visszatartani a környezete, esetleg éppen ők sodorják újabb bűncselekmények elkövetésébe. Ha ilyen milieu-ártalom következtében lesz reális a bűnismétlés veszélye, akkor minden további nélkül indokolt lehet a fiatalkorú azonnali kiemelése, akkor is, ha az elkövetett cselekmény súlya azt nem indokolná, tehát előzetes letartóztatás elrendelésének nem lenne helye. Az ilyen esetekben (például a gyermekotthonból folyamatosan szökésben lévő, sorozatosan bolti lopásokat elkövető 16 éves lány) sokkal inkább arról van szó, hogy a

bíróság a fiatalkorú érdekében „védő intézkedést alkalmaz" kényszerintézkedés formájában. Ezt a lehetőséget a hatályos jogunk nem ismeri. Ezzel szemben a kriminogén vagy kontrollra képtelen szülői-gondozói környezetből büntetőeljárás keretében való azonnali kiemelés lehetőségét több európai ország büntetőjoga is alkalmazza. Svájcban például mód van arra, hogy a fiatalkorút ideiglenes védő intézkedésként valamilyen nevelő vagy egészségügyi intézetben helyezzék el. A svájci eljárásjogi szabályok a következőket tartalmazzák:

- Ha a fiatalkorú szükséges nevelése és kezelése másként nem biztosítható, az eljáró hatóságok (bíróság, ügyészség) intézeti elhelyezését rendelhetik el. A fiatalkorú olyan magánszemélynél, nevelő vagy gyógyító intézetben helyezhető el, amely alkalmas arra, hogy a megkívánt nevelési és terápiás segítséget megadja.
- Az eljáró hatóság a fiatalkorú zárt intézeti nevelését rendeli el, ha a) a fiatalkorú személyes védelme vagy pszichés zavarának kezelése, vagy b) harmadik személyeknek a fiatalkorú általi súlyos veszélyeztetése miatt van erre szükség.

Ugyanez a jogszabály tartalmazza azt is, hogy a fiatalkorú előzetes letartóztatása csak akkor rendelhető el, ha annak célja ideiglenes védő intézkedéssel nem érhető el.

Az egyértelmű helyzet megteremtése érdekében megfontolandó lenne az előzetes letartóztatás törvényi feltételeinek újragondolása és egy, a svájci megoldáshoz hasonló preventív ideiglenes intézkedés bevezetése, melyeknek egy részét is javítóintézetben lehetne végrehajtani. Egy ilyen ideiglenes intézkedés jogszabályi megfogalmazásának szükségességét húzza alá, hogy az eljárások elhúzódása gyakran oda vezet, hogy a fiatalkorú elesik a csak fiatalkorúakkal szemben alkalmazható javítóintézeti nevelés lehetőségétől. Az intézkedés alkalmazására ugyanis csak a fiatalkorú 19. életévének betöltéséig van mód, s egyáltalán nem ritka, hogy a vádlott az ítélethozatal idejére már régen betöltötte 19. életévét. Egy ilyen vagy hasonló ideiglenes intézkedéssel esélyhez juthatna a fiatalkorú, hogy már az eljárás folyamata alatt megkapja azt a pedagógiai, pszichológiai vagy terápiás segítséget, amely személyiségének újépítéséhez feltétlenül szükséges.

Az előzetes letartóztatás jelenlegi formájában is vannak ugyan resztoratív elemek, de a közeljövő kodifikációjában a legsúlyosabb kényszerintézkedés újragondolt formája mellett helyet kellene, hogy kapjon a fiatalkorú érdekében kezdeményezendő *védő és nevelő jellegű intézkedés*. Ez az új jogintézmény nem kényszerintézkedésként, hanem ideiglenes intézkedésként emelné ki azonnal a fiatalkorút abból a károsító, veszélyeztető közegből, ahonnan az elkövetői karrierje elindult. Az ideiglenes javítóintézeti nevelés, vagy terápiás intézetbe utalás alkalmazhatóságával nagyobb hangsúlyt kapna a valóban nevelő és preventív elem.

6.4.2.4. A közvetítői eljárás és eddigi tapasztalatai

A büntető ügyben alkalmazható közvetítői tevékenységről a 2006. évi CXXIII. törvény rendelkezik. Mivel a közvetítői eljárással a kötet más tanulmányai rész-

letesen foglalkoznak, ehelyütt csak arra utalunk, hogy a viszonylag fiatal jogintézménynek még nincsen egységes bírói gyakorlata. Nem csak helyi bíróságok értelmeznek másként egyes kérdéseket, de akad eltérés a másodfokú bíróságok és helyi bíróságok jogértelmezése között is, továbbá különbség tapasztalható az egyes megyék alkalmazási gyakorlatában is. A fiatalkorúak büntető felelősségre vonásával kapcsolatosan egyetlen lényeges értelmezési kérdést emelünk ki.

A mai napig vitatott, hogy az elkövetőnek csak a nyomozás során tett beismerése alapozhatja-e meg a közvetítői eljárást, vagy ez az „érdemesség"-et alátámasztó nyilatkozat megtehető még a tárgyalási szakban is. Tudjuk, hogy az elkövetést órákkal vagy napokkal később követő első meghallgatásokon tagadó fiatalkorú gyanúsítottja közel sem azonos azzal a személyiséggel, aki 2-4 évvel később áll a bírói pulpitus előtt. Miért fosztaná meg őt a jogszabály attól a lehetőségtől, hogy már félérett fejjel átértékelje korábbi tettét, és közvetítői eljárásban vállalhassa a tevékeny megbánást, a sértettel való szembenézést. A nemzetközi gyakorlatban *érdemesség*nek nevezett egyik kritérium az elkövető beismerését jelenti. Az, hogy a Btk. 36.§-ában, a tevékeny megbánás jogszabályi előfeltételei között első helyen az áll, hogy „a gyanúsított a nyomozás során beismerő vallomást tett", nem jelentheti azt, hogy a későbbiekben ilyen beismerést ne tehetne meg. Még az sem kizárható, hogy csupán a jogalkotó fogalmazási vagy szerkesztési pontatlanságáról van szó. Nem feledhető továbbá az sem, hogy a gyanúsítottak jelentős része az első eljárási szakaszban él a hallgatás jogával, azaz bűnösségére sem nyilatkozik. Pusztán amiatt, hogy él az eljárási törvényben neki biztosított joggal, el kell, hogy essen attól, hogy tevékeny megbánást tanúsítson? A jogalkotó feltehetően nem tudatosan akarta kirekeszteni az elkövetőknek ezt nem kis létszámú csoportját a tevékeny megbánás lehetőségéből.

Az is egyértelműnek látszik, hogy fiatalkorúak esetében „lazítani" kellene azon törvényi megszorításon, hogy csak a vagyon elleni, a személy elleni és a közlekedési bűncselekmények esetében van helye közvetítői eljárásnak, és ez esetekben is csak akkor, ha azokat a törvény legfeljebb öt éves szabadságvesztéssel büntetéssel fenyegeti. Az igény jogosságát két gyakorlati példával támasztjuk alá:

(1) A Btk. 271.§-ába ütköző *garázdaság* vétségét, illetve bűntettét az fosztja meg a mediációra bocsátás lehetőségétől, hogy nem vagyon és nem személy elleni bűncselekmény, hanem olyan, amelyik a köznyugalom ellen irányul. Így van ez akkor is, ha a köznyugalmat sértő, kihívóan közösségellenes garázdaság elkövetője vagyoni sérelmet, rongálást is okoz, vagy személyekre támad, és ezzel valamilyen sérülést okoz. A gyakorlatban igen sokszor követnek el fiatalkorúak rongálással vegyes garázdaságot: ittasan kirakatokat törnek be, buszmegállókat zúznak szét, temetőben sírokat rongálnak. Egymással nem szimpatizáló csoportjaik közötti vitáikat utcai verekedéssel rendezik, s eközben többen sérülést is szenvednek. Miért ne kaphatna a megsértett közösség elégtételt a rongáló, károkozó fiatal reparációja révén, miért ne nyújthatnának egymásnak kezet a „Cápák" és „Rakéták" mai utódai a közvetítői tárgyaláson ilyen esetekben is?

(2) Fiatalkorúval szemben a Btk. Különös Részében szereplő bármely bűncselekményre kiszabható büntetés alsó határa egy hónap. A kiszabható legmagasabb

büntetés tartama pedig 16 éven aluli elkövetők esetében öt év. Ennél szigorúbb büntetést csak a 16. évüket betöltött és a legsúlyosabb bűncselekményeket elkövető fiatalkorúakra lehet kiszabni. Ezt a rendelkezést szem előtt tartva nehezen értelmezhető a közvetítői eljárás egyik alkalmazhatósági feltétele, a legfeljebb öt éves szabadságvesztéssel fenyegetettség. Míg tehát egyrészről a fiatalkorúakkal szemben kiszabható büntetések lényegesen alacsonyabbak, a mediácóra bocsátás szempontjából mégis a különös részi, absztrakt büntetési tételek az irányadók. A rablás bűntette vagyon elleni bűncselekmény ugyan, méghozzá az a fajtája, amelyet fiatalkorúak a leggyakrabban követnek el, leginkább velük egy idős, vagy gyerekkorú sértettek sérelmére. A mediáció lehetőségét ez esetben nem a bűncselekmény jellege, hanem a – felnőtt elkövetőkre – kiszabható büntetés nagysága zárja ki. Tegyük hozzá, hogy azzal a fiatalkorúval szemben, akit ezért a bűncselekményért akár másfél éves, tíz hónapos szabadságvesztésre is lehet ítélni, vagy aki próbára is bocsátható. Ráadásul az ilyen rablásokat leginkább mobiltelefonokra, MP3 lejátszókra követik el, ezeknek piaci ára folyamatosan csökken. A sértett kártalanítására a zsebpénzzel többnyire ellátott, nyári munkavégzésre munkaképes kamaszok minden további nélkül képesek lennének. A jelenlegi szabályozás alapján azonban a mediáció kizárt, s marad a jóval hosszabb, költségesebb büntetőeljárás, melynek végén a fiatalkorú megkapja a leggyakrabban alkalmazott végrehajtandó vagy felfüggesztett szabadságvesztés büntetést, a sértett pedig többnyire nem kapja vissza elvett telefonja árát. S talán még rosszabb, hogy megmarad benne a feldolgozhatatlan élmény: korcsoport-társai bármikor, máskor is elvehetik a neki kedves tárgyait, értékeit, ha elég erősek hozzá.

6.4.2.5. A Btk. szankciórendszere

1. Az intézkedések. A fiatalkorúval szemben alkalmazható joghátrányoknál a törvény úgy fogalmaz, hogy büntetést akkor kell kiszabni, ha az intézkedés alkalmazása nem célravezető [Btk. 108.§ (2) bek.]. A rendelkezés túlságosan nagy mérlegelést biztosít az eljáró bíró számára, nem ad útmutatást arról, hogy mikor célravezető, és mikor nem az intézkedés alkalmazása. Ellenpéldaként álljon itt ismét az új és egységes szerkezetű svájci jogszabály, a fiatalkorúak büntető törvénye (JStGB), mely több szakaszában igencsak konkrétan mondja ki, hogy mit is jelent az intézkedések elsőbbsége:

- az eljáró hatóság megszünteti a büntetőeljárást, ha nincs szükség védőintézkedésre, vagy polgári bíróság már megfelelő intézkedést hozott;
- csak akkor lehet helye közvetítői eljárásnak, ha nincs szükség védő intézkedésre;
- a bíróság eltekint a büntetés kiszabásától, ha az egy korábban vagy a folyamatban lévő eljárásban elrendelt védő intézkedés célját veszélyeztetné;
- a szabadságvesztés és az intézkedés ütközése esetén az elhelyezés mindig megelőzi az abban az eljárásban hozott, vagy utóbb elrendelt szabadságvesztést;

- a szabadságvesztést akkor sem lehet utólag végrehajtani, ha az elhelyezés azért szűnt meg, mert elérte a célját.

(1) A javítóintézeti nevelés. Az egyetlen kizárólag fiatalkorúakkal szemben alkalmazható intézkedés elrendelésére a Btk. 118.§ (1) bekezdése értelmében akkor van mód, ha arra a fiatalkorú nevelése érdekében van szükség. Ez a kissé szűkszavú megfogalmazás ellentmondani látszik a Btk. 108.§ (1) bekezdésében megfogalmazott általános célnak, mely szerint a fiatalkorúakkal szemben alkalmazandó valamennyi büntetés vagy intézkedés legfontosabb célja az, hogy „a fiatalkorú helyes irányba fejlődjön és a társadalom hasznos tagjává váljon". Ez nem jelent mást, minthogy valamennyi büntetőjogi intervencióra, így a javítóintézeti nevelésre is elsősorban a nevelés érdekében van szükség. Az *1995. évi XLI. törvénnyel* bevezetett reformok a javítóintézeti nevelés intézményét alapvetően megváltoztatták:

- az új törvény lehetővé tette, hogy az előzetes letartóztatást javítóintézetben is végre lehessen hajtani;
- az előzetes letartóztatásban töltött idő teljes tartamát be kell számítani a javítóintézeti nevelésbe;
- az intézkedést határozott ideig tartóvá tette, és a javítóintézeti nevelés 1-3 évig tarthat.

A javítóintézetben folyó pedagógiai munkához legalább egy évre van szükség, ezért határozta meg a törvényhozó egy évben az intézkedés legrövidebb tartamát. Az intézetből való ideiglenes elbocsátására csak akkor kerülhet sor, ha addigra a fiatalkorú a megállapított tartam felét, de legalább egy évet már letöltött, további feltétel az is, hogy alaposan feltehető legyen, hogy az intézkedés kitűzött céljai a teljes tartam letöltése nélkül is elérhetők. A javítóintézetből történő kötelező elbocsátásra kerül sor, ha a fiatalkorú betöltötte a 19. életévét. A szakmai tapasztalat alapján igen jó hatásfokú, nevelő jellegű intézkedés alkalmazási gyakoriságának növelése érdekében szükséges lenne az eljárások felgyorsítására. Elkerülendő azt a helyzetet, hogy a fiatalkorú vádlott csak azért nem ítélhető javítóintézeti nevelésre, mert a jogerős ítélet meghozatala napján már betöltötte a 18. életévét, és már nincs mód arra, hogy a legalább egy éves intézeti nevelését megkezdje, a jogalkotó figyelembe vehetné az Európa Tanács R(2003)20 sz. ajánlását, amelynek 11. pontja javasolja kiterjeszteni a fiatalkorúakra vonatkozó bánásmód és beavatkozási lehetőségek alkalmazását a 21 éven aluli fiatal felnőttekre is.

A hazai javítóintézetekben a fiatalok őrzésén kívül magas színvonalú és lelkiismeretes nevelő, oktató és fejlesztő munka folyik, pszichopedagógiai foglalkozásokkal segítik a legtöbb esetben igen hátrányos környezetből kikerült, mentálisan és lelkileg is elhanyagolt, a kinti világban kezelhetetlennek tartott fiatalok reszocializációját, ami a speciális prevenciónak egyik legmegbízhatóbb eszköze (5.5. fejezet).

(2) A próbára bocsátás. Az „elhalasztott elítélés" egyik formájaként a bíróság az ítéletben bűnösnek kimondott vádlottat 1-3 évig terjedő időtartamban próbára bocsátja. Ha a próbaidő eredményesen telik el, az elkövetett, de meg nem büntetett cselekmény meg nem történtté válik. Ha nem, akkor a bíróság büntetést szab ki. Fiatalkorúak esetében a próbára bocsátás a leggyakrabban alkalmazott intézkedés.

(3) A megrovás. Olyan intézkedés, amellyel a hatóság rosszallását fejezi ki az elkövetett bűncselekmény miatt, de büntetés kiszabásától vagy súlyosabb intézkedés alkalmazásától eltekint. Az alábbiakban bemutatunk néhány jellemző példát a megrovás alkalmazására.

- Az eljárás elhúzódása sok esetben egyáltalán nem írható a vádlottak terhére, nem ők tehetnek róla, hogy az időmúlás miatt súlyukat vesztett cselekmények és elkövetőik már nem érdemlenek más szankciót.
- Az is előfordul, hogy nem telt el ugyan hosszú idő az elkövetés óta, de az elkövető olyan pozitív változáson, javuláson ment keresztül, hogy megbüntetése vagy szigorúbb intézkedés alkalmazása szükségtelenné vált.
- Az elkövető súlyos, gyógyíthatatlan betegsége is indokolhatja a megrovás alkalmazását.
- A kár megtérítése vagy a károsultnak más módon nyújtott elégtétel (természetesen csak a közvetítő eljárás keretén kívüli jóvátétel).

A bírónak pontosan meg kell magyaráznia a fiatalkorúnak, hogy amit elkövetett, az nem hiba, nem diákcsíny vagy balhé, hanem bűncselekmény, azzal kárt, fájdalmat okozott, sokakból felháborodást váltott ki, s azt is meg kell vele értetnie, hogy mi az oka annak, hogy mégsem részesült súlyosabb elbánásban. Azt is a tudomására kell hoznia, hogy a megrovás nem azonos a megúszással, hanem komoly figyelmeztetés: állj, mert a következő esetben nincs esély a legenyhébb elbánásra. A személyes hangvételre és az érthetőségre igen nagy szükség van annak elkerülése érdekében, hogy a fiatalkorú ne úgy hagyja el a tárgyalótermet, hogy a folyosón fellélegezve annyit mondjon, hogy ezt megúszta…

2. A büntetések. A bíróság akkor szab ki büntetést, ha az intézkedés alkalmazása a konkrét eset jellege, a bíróság előtt álló személy egyénisége vagy előélete miatt nem célravezető. Akivel szemben a korábban alkalmazott intézkedések nem bizonyultak elég hatékony eszköznek, aki elkótyavetyélte a belé vetett bizalmat, már csak büntetésre számíthat. De az sem kizárt, hogy rendszertanilag súlyosabb intervenció, pl. közérdekű munkavégzésre kötelezés alkalmasabb eszköz lehet a speciális prevenció eléréséhez egy első bűntényes fiatal esetében is, mint a próbára bocsátás, tehát az intézkedésnek nem feltétlenül kell kronológiailag megelőzni az első büntetés kiszabását. Az is nyilvánvaló, hogy a legsúlyosabb élet elleni bűncselekmények elkövetői nem igazán reménykedhetnek intézkedés alkalmazásában.

(1) A szabadságvesztés mint ultima ratio. Fiatalkorúval szemben szabadságelvonással járó intézkedést alkalmazni vagy büntetést kiszabni csak akkor lehet, ha az intézkedés vagy a büntetés célja más módon nem érhető el. Fiatalkorúak esetében a kiszabható szabadságvesztés legrövidebb tartama bármely bűncselekmény esetében egy hónap. A fiatalkorúval szemben kiszabható szabadságvesztés felső határa európai összehasonlításban azonban kiemelkedően szigorú. Jelenleg az elkövetés idején 16 éves és két napos életfogytig tartó büntetéssel fenyegetett bűncselekményt elkövető fiatalkorú ad absurdum 15 éves börtönbüntetéssel is sújtható (amit 21. éves korától a felnőtt büntetés-végrehajtási intézetben kell majd letöltenie), a 15 éves elkövetőt pedig a 10 éves generális maximummal fenyegeti a törvény. Joggal vethető fel a kérdés, hol van egy ilyen 15 éves, nagy részében felnőtt büntetés-végrehajtási intézményben letöltendő büntetésben a pedagógiai elem, hiszen a fiatalkorúval szemben alkalmazandó büntetés vagy intézkedés elsődleges célja a helyes irányú fejlődés és a (re)szocializáció elősegítése. A svájci szabályozásban a 2007. január 1-jén hatályba lépett JStGB nemcsak a büntethetőség alsó határát változtatta 10 évre, hanem a kiszabható legmagasabb büntetést is: 1 évről 4 évre. Utóbbi szigorítás azonban csak a 16. életévét betöltött, és a legsúlyosabb bűncselekményt elkövető fiatalkorúakra alkalmazható.

Az alábbi példa a büntetőjogilag releváns korhatárok nagy jelentőségét mutatja a büntetés, illetve az intézkedés alkalmazásánál:

Öt fiatal (egyikük tizenhárom, a másik tizennégy és fél éves, a harmadik tizenhat és fél éves, a negyedik két hét híján tizennyolc éves és van közöttük egy tizennyolc éves és egy hónapos korú) körbeáll két általános iskolást, s veréssel fenyegetve elveszik mobiltelefonjaikat. A tizenhárom éves „megússza" egy védelembe vétellel, rosszabb esetben ideiglenes, majd átmeneti nevelésbe kerül. A három fiatalkorú közül az, amelyik az elkövetéskor még nem volt tizenhat, jóval enyhébben büntethető, mint tizenhat és fél éves társa, akire elvben ugyanaz a büntetés szabható ki, mint amennyi a majdnem tizennyolc évesre. Mindhárman próbára bocsáthatók vagy javítóintézetbe küldhetők, illetve a kiszabható szabadságvesztés alsó határa velük szemben egy hónap. Az a fiatal azonban, amelyik egy hónapja betöltette a 18. életévét, már csak a csoportosan elkövetett rablás bűntettére megállapított 5-10 éves büntetési kereten belül, és a fiatalnak, felnőttnek egyaránt kijáró enyhítő szakasszal kiszabható és általában végrehajtható, legkevesebb kétévi szabadságvesztésben reménykedhet. Igazságos-e az ilyen bírói döntés? A tettesek közötti „belső arányosság" ebben az esetben maga a tökéletes aránytalanság. A hatvanas években galeribűnözésnek mondott, ma inkább bandázásának nevezett csoportos elkövetésre jellemző az elkövetők közötti egy-két hónapos, esetleg egy-két éves korkülönbség, ami abból adódik, hogy idősebb testvér, unokatestvér viszi magával a kisebbet, osztálytársak között is akadnak többszörös évismétlők. A csapatszellem, a közös cél, azonos elkövetési mód és közös szellem ellenére túlságosan is nagy különbség van az alkalmazható büntetőjogi válaszlehetőségek között.

(2) A felfüggesztett szabadságvesztés mint az elhalasztott elítélés másik formája. A börtön kulcsát kapja kézbe az az elítélt, akit a bíróság nem végrehajtható, hanem próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztésre ítél. A próbát azonban nem könnyű kiállni, különösen nem ebben a nagyon is viharos életkorban, s ebben a könnyűnek semmiképpen nem mondható társadalmi-gazdasági helyzetben. A fiatalkorúnak azonban nem egyedül kell megküzdenie a feladattal, mivel a próbára bocsátás, a felfüggesztett szabadságvesztés próbaideje, illetve a javítóintézetből történt ideiglenes elbocsátás és a feltételes szabadságra bocsátás esetén *kötelező a pártfogó felügyelet*.

A pártfogás feladatát az Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyeleti Szolgálatának hivatásos pártfogó felügyelői látják el. A Szolgálat hitvallása szerint a „Pártfogó Felügyelői Szolgálat a helyreállító igazságszolgáltatás elve alapján működik. Célja, hogy az elkövető szembesüljön tettének következményeivel, s hogy az áldozat, a megsértett közösség és a bűnelkövető közötti közvetítéssel a bűncselekmény okozta károk mérséklődjenek". A fiatalkorú elítéltnek a próbaidő teljes tartama alatt kapcsolatban kell állnia a pártfogóval. Ezt a kapcsolatot leginkább segítés és támogatás jellemzi, de nem hiányzik az ellenőrzés és a számonkérés sem. A pártfogó felügyelet mellé magatartási szabályok előírása lehet talán a legjobb eszköz a speciális prevenció érvényesítésére (részletesen ld. 10.3. fejezet). A felelősséggel, körültekintően és egyéniesítve megállapított külön magatartási szabályok alkalmazása klasszikusan olyan resztoratív eszköz a jogalkalmazó kezében, melyre – különösen fiatalkorúak esetében – egyre gyakrabban és szélesebb körben lenne szükség.

(3) A közérdekű munka büntetés fiatalkorúval szemben csak akkor alkalmazható, ha a fiatalkorú az ítélet meghozatalkor már betöltötte a 18. életévét. A Munka Törvénykönyve (Mt.) is azt tekinti fiatalkorúnak, aki még nem töltötte be 18. életévét, és az létesíthet munkaviszonyt, aki már teljesítette tankötelezettségét. A 72.§ (4) bekezdése azonban több kivételt megfogalmaz, így annak számára is lehetővé teszi a munkaviszonyt, aki nem teljesítette ugyan tankötelezettségét, de nem iskolarendszerű oktatásban részesül, felnőttek oktatási intézményében tanul, felmentették a tankötelezettség alól, végül alap- vagy középiskolai tanulmányait folytatja még, de a nyári szünetben munkát vállal. A munkajogi szabályozás ismeretében nem igazán érthető, hogy a jogalkotó miért éppen az ítélethozatalkor betöltött 18. életévhez kötötte a közérdekű munka elvégezhetőségét, amikor a fent felsorolt kategóriákba tartozók jóval fiatalabb életkorban, jóval hosszabb időtartamra, esetleg jóval nehezebb munkára már munkaviszonyt létesíthetnek.

Fiatalkorúaknál a közérdekű munka büntetés korlátozott alkalmazhatóságának ellensúlyozására megfontolandó lenne egy „közcélú" tevékenységnek, munkavégzésnek nevezhető alternatív intézkedés, amit akár már a 14 éves fiatalkorú is végezhetne egy-egy szabad délutánján. Idősek otthonában segíteni, parkot takarítani néhány órán keresztül ők is tudnának. Svájcban ez az intézkedés-fajta „személyes teljesítésre kötelezés" néven évtizedek óta kiválóan funkcionál. A svájci JStGB

Art. 23. értelmében a 10-15 éves elkövetők szociális intézményekben, közérdekű üzemben, segítségre szoruló személynél, sőt akár a sértettnél is – annak beleegyezésével – ellenszolgáltatás nélkül kötelesek dolgozni, legfeljebb 10 napon keresztül. A 15-18 évesekre szigorúbb szabályok érvényesek, ők akár 3 hónapos személyes teljesítésre is kötelezhetők, a szükségeshez képest azzal a rendelkezéssel kiegészítve, hogy meghatározott helyen kell tartózkodniuk. Nem teljesítés esetén első esetben csak figyelmeztetést kapnak, következő alkalommal már ellenőrzés mellett kell dolgoznia a 15 éven alulinak, az idősebbek esetében pedig pénzbüntetésre vagy szabadságvesztésre átváltoztatás a lógás ára.

A hazai helyzetben megoldás lehetne a 18 éves korhatár 16 vagy akár 14 évre leszállítása is. Így a fiatalkorú valódi közérdekű munkát is végezhetne, a felnőttekre kiszabható 50 napi helyett inkább 30 napban állapítva meg a közérdekű munka tartamának maximumát. Az is elképzelhető, hogy külön magatartási szabályként írja elő a bíróság a közösség javát szolgáló tevékenység végzését. Ennek talán azért is nagyobb lehetne a speciális preventív ereje, mert aki a külön magatartási szabály teljesítését megszegi, az a szabadságvesztés felfüggesztésének megszüntetését kockáztatja. Aki viszont a közérdekű munka elvégzése alól vonja ki magát, annak csak az átváltoztatott 10-15 vagy 30 napos fogházbüntetést kell letöltenie.

(4) A pénzbüntetés a legenyhébb büntetési nem. Fiatalkorú elkövetőkkel szembeni alkalmazhatósága ugyancsak korlátozott, mivel az attól függ, hogy az ítélet meghozatalakor a fiatalkorú rendelkezik-e önálló keresettel vagy jövedelemmel. Ez az a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható szankció, amelyben legkevésbé van jelen a személyes teljesítés, s ezért kevéssé alkalmas az egyéni visszatartásra. A bíróság csak a vádlott, esetleg a gondozóként meghallgatott szülő előadására alapozza döntését. Nincs arra kellő garancia, hogy a kiszabott pénzbüntetést maga a fiatalkorú, s nem az érte aggódó, az átváltoztatást mindenképpen elkerülni kívánó, vagy a kíméletlen, elkényeztetett gyereke által sarokba szorított szülő fogja megfizetni. Ennek ellenőrzésére a bíróságnak nincs lehetősége. Nyilván nem véletlen, hogy fiatalkorúak esetében a pénzbüntetés átváltoztatására meglehetősen ritkán kerül sor.

A bűncselekményt elkövető fiatalkorúak felelősségre vonásával kapcsolatos jogintézmények többsége megérett a reformra. Az átalakítás irányát úgy kell kijelölni, hogy az a resztoratív igazságszolgáltatásnak jobban megfelelő, alternatív büntetések és intézkedések, illetve olyan korszerű technikák alkalmazását tegye lehetővé, amelyek képesek valamilyen formában jóvátételhez juttatni a sértett közösséget és az egyes áldozatot is. Figyelni kell arra is, hogy a fiatalkorúakat nem pusztán visszatartani kell a bűnözői karrier felé vezető úttól, de helyre kell hozni a bennük keletkezett kárt is. A gyors, korai és arányos beavatkozással, megfelelő válaszokkal nagyobb lehet az esélye annak, hogy a mai fiatalkorúak ne „érjenek be" olyan gyorsan felnőtt bűnelkövetőkké. De bármilyen keserűen hangzik, nagyon igaza van az ismert francia gyermekpszichiáternek, *Marcel Rufo* professzornak, amikor azt mondta: „Olyanok a fiataljaink, amilyeneket megérdemlünk"…

Források

Irodalom

Lőrincz József (1992) *Nemzetközi tendenciák a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában.* Budapest: IM-BVOP

Christie, Nils (1977) Conflicts as Property, *British Journal of Criminology*, 17

Rufo, Marcel (2007) *La vie en Désordre – Voyage en Adolescence.* Paris: A. Carriére

Dokumentumok és jogszabályok

Az Európa Tanács R.(2003)20. sz. ajánlása a fiatalkori bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszeréről

Svájci szövetségi törvény a fiatalkorúak büntetőjogáról (JstGB). Hatályba lépett 2007. január 1.

2006. évi CXXIII. törvény a büntetőügyekben alkalmazandó közvetítői tevékenységről